

Tilburg University

'Moralinezuur' en voorlichting

van Eijden-Andriessen, C.P.E.

Publication date:
2010

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Eijden-Andriessen, C. P. E. (2010). *'Moralinezuur' en voorlichting: De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit 1937-1970*. Zuidelijk Historisch Contact.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

‘Moralinezuur’ en voorlichting

De twee gezichten van Idil
in het katholieke debat
om de moderniteit
1937-1970

Cecile van Eijden-Andriessen

'Moralinezuur' en voorlichting

De sculptuur 'De lezer' die op de voorzijde van dit boek is afgebeeld, is gemaakt door Netty Werkman, Sint-Michielsgestel.

Deze publicatie kon gerealiseerd worden dankzij de financiële steun van:

- Prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemtfonds
- Stichting Sormanifonds, Nijmegen
- Stichting het Nuyensfonds, Nijmegen
- Frederik Mullerfonds, p/a Dr. P.A. Tiele Stichting, 's-Gravenhage
- Fraters CMM, Tilburg

Deze publicatie kwam tot stand onder auspiciën van:

LEERSTOEL CULTUUR IN BRABANT

ISBN: 978-90-70641-92-4

NUR: 694

Uitgave: Zuidelijk Historisch Contact (ZHC)

Vormgeving: Grafisch Ontwerpbureau Kees Kanters, Breda

Drukwerk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

‘Moralinezuur’ en voorlichting

De twee gezichten van Idil in het katholieke debat
om de moderniteit 1937-1970

Cecile van Eijden-Andriessen

Inhoudsopgave

Woord vooraf	11
1 Inleiding	15
Introductie van het onderwerp	15
Het historisch kader	17
De doelstelling van het onderzoek	18
Algemene historische opvattingen over moderniteit	20
Katholieken en de perceptie van moderniteit	21
De verzuiling	24
De ontzuiling	31
De katholieke poëtica en moderniteit	33
Bronnenmateriaal en afbakening van het onderzoek	36
De opbouw van het boek	38
2 Tussen ‘papieren gevaar’ en ‘jong-katholiek’ elan	41
<i>De katholieke lectuurensuur tot 1918 en de katholieke poëtica in het Interbellum</i>	
Inleiding	41
Opvattingen over censuur	43
Preventieve en repressieve censuur	43
Kerkelijke wetten	44
Boekenwetgeving vóór 1918	45
Boekverbrandingen in de vroegchristelijke tijd	45
Het <i>Decretum Gelasianum</i> (496)	46
Dwalingen	47
Aanscherping van de boekenwetgeving	48
Humanisme en boekdrukkunst	48
De Hervorming	49
De <i>Index Librorum Prohibitorum</i>	50
De katholieke boekenwet in wording	51
Boekenwetgeving na 1918	53
Boekenwetgeving in de <i>Codex Iuris Canonici</i> (CIC)	53
Canon 1384	53
De canons 1385-1394 over preventieve censuur	54
De canons 1395-1405 over repressieve censuur	55
De sancties in canon 2318	57
De <i>Index</i> als onderdeel van de boekenwet	58
De protestants-christelijke censuur: een vergelijking	60
Het neothomisme	63
Het neothomisme en de katholieke poëtica	65
Tijdschriften van het Interbellum	70
De tijdschriften aan het begin van de twintigste eeuw	70
Hendrik Moller en zijn ‘Roeping’	75
<i>Roeping</i> versus <i>De Gemeenschap</i>	78
De tijdschriften in de jaren dertig	82
Conclusie	83

3	Idil, richtingwijzer in een labyrint	85
	<i>Voorgeschiedenis, context en organisatie (1937-1949)</i>	
	Inleiding	85
	De voorlopers van Idil	86
	Bibliografische tijdschriften	87
	<i>Boekenschouw</i> (1906-1942)	87
	<i>Boekzaal der Geheele Wereld</i> (1925-1932)	90
	Catalogi	91
	<i>Romans à lire et romans à proscrire</i> (1905) van Abbé Louis Bethléem	91
	<i>Boekbeoordelingen</i> door F. Hendrichs s.j. (1912 en 1917)	92
	<i>Jaarlijksche Boekenschouw</i> (1919-1934)	94
	<i>Standaardcatalogus</i> van het r.k. Centraal Bureau voor Lectuur (1925) ..	95
	Het <i>Lectuur-Repertorium</i> van rector Joris Baers (1932)	96
	De oprichters van Idil	99
	De rooms-katholieke Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan' (1924-1979) en het pragmatisme	100
	Het idealisme van 'Sint Jan'	102
	De rooms-katholieke Bond voor Openbare Leeszalen en Boekerijen in Nederland (RKOLB) (1916-1962)	103
	De oprichting van Idil (1937)	105
	Studiecommissie	105
	Het comité van aanbeveling	107
	De organisatie	108
	Het recenseren	110
	Aanloopproblemen	114
	De reactie van de katholieke literaire tijdschriften	115
	De Tweede Wereldoorlog	116
	De Nederlandsche Kultuurkamer (NKK)	116
	Het Nederlands episcopaat tijdens de Tweede Wereldoorlog	118
	'Sint Jan' in oorlogstijd	118
	De RKOLB in oorlogstijd	120
	Idil in oorlogstijd	121
	Nieuwe initiatieven in de jaren 1945-1950	127
	Waarom een tweede Idil?	127
	<i>Idil Tijdingen, Idilkoerier, Boekenschouw</i>	131
	Boekennieuws op de KRO radio	134
	De doorbraakgedachte	136
	Het Landelijk Centrum Katholieke Actie (LCKA)	138
	De Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectuurvoorziening (Bacil)	139
	De stichting Idil (1949)	142
	De adviserende Bisschoppelijke Commissie (ABC)	143
	De Idilraad	145
	Boekbesprekingen van romans uit de jaren veertig	146
	Anna Blaman	147
	Willem Frederik Hermans	150
	Gerard Reve	151
	Conclusie	152

4	Rumoer rond Idil	155
	<i>Debatten, polemieken en incidenten (1949-1952)</i>	
	Inleiding	155
	De casus Ouwendijk/Van Duinkerken	156
	<i>Voort ijlt de regeringswagen</i>	156
	Het debat over <i>Opstand en geweten</i>	161
	Genootschap voor katholieke letterkundigen	165
	Van Duinkerken en de spanning tussen ethiek en esthetiek	166
	Van Duinkerken en Menno ter Braak	169
	Van Duinkerken en de politiek	170
	Van Duinkerken na de oorlog	171
	Het zilveren jubileum van 'Sint Jan', 29 september 1949	173
	De tafelspeech van Van Duinkerken	176
	'Boekbespreking in de krant'	178
	De reactie van Verbiest	180
	Het koperen jubileum van Idil, 1 februari 1950	183
	De casus Hermans	186
	<i>Podium</i>	186
	'De heilige Idil en haar nar'	188
	<i>Acrobatiek der vrijheid op het podium</i>	191
	'Voor wie van goeden wille is'	192
	Hermans: <i>Ik heb altijd gelijk</i>	194
	Reacties in landelijke dagbladen	197
	De eerste verklaring van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie	198
	Reacties op de verklaring van de ABC	199
	De tweede verklaring van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie	203
	Christus' Liefdebond	206
	De reactie van 'Sint Jan'	207
	'Een storm in een glas wijnwater'	209
	Het Sittard-incident	212
	Conclusie	214
5	'Helpers' en 'tegenstanders'	217
	<i>Idil verder onder vuur in de jaren vijftig</i>	
	Inleiding	217
	Het tijdsbeeld van de jaren vijftig	218
	'De tijd waarin wij leven'	218
	Het Bisschoppelijk Mandement van 1954	220
	Opvattingen over literatuur en moderniteit	224
	Katholieke opvattingen over literatuur en moderniteit	225
	Enquêtes	230
	De enquête van <i>De Nieuwe Eeuw</i> (1950)	230
	De enquête van 'Sint Jan' (1951)	233
	Het antwoord van de uitgeverij	234
	Het antwoord van de boekhandel	238
	Het Kaski-onderzoek en de katholieke lectruurweek (1952)	244

Nieuwe initiatieven in de jaren vijftig	246
Office Catholique Internationale de Bibliographie (OCIB)	246
De situatie in Nederland-boekenland medio jaren vijftig	249
Pauselijke goedkeuring (1953)	250
Oprichting van het Katholiek Lectorium Centrum (1954)	253
Themanummer in <i>Roeping</i> (1956)	256
Het kabaal in <i>Roeping</i>	256
De kritiek van Gabriël Smit in <i>Dux</i> (1952)	257
Idil en Bertus Aafjes	258
De aanleiding voor het themanummer van <i>Roeping</i>	259
Helpers en tegenstanders in <i>Roeping</i>	260
Gabriël Smit: 'Naar aanleiding van ...'	261
Lambert Tegenbosch: 'De theorie van de praktijk'	262
Daniël de Lange	264
De protestantse versus de katholieke boekhandelaar	264
Jos Panhuysen	265
Rogier van Aerde	266
Dick Ouwendijk	267
De reacties in de kranten	267
De reactie van Verbiest	268
De Idil-enquête (1957)	270
Subsidieperikelen	270
De enquête	272
Hernieuwde subsidieaanvraag	276
Conclusie	279
6 Idils Zwanenzang	283
<i>Pogingen tot versoepeling en integratie kunnen het tij niet keren (1960-1970)</i>	
Inleiding	283
Het tijdsbeeld van de jaren zestig	285
<i>Aggiornamento</i> : 'Het bij de tijd brengen'	285
Het zilveren jubileum van Idil (31 juli 1962)	286
Vernieuwing van de organisatie	290
De recenseerinstrucies van 1962	290
Het <i>Lectoriumkompas</i>	295
<i>De bovenste plank</i>	297
De nieuwe bestuursvoorzitter	300
De oprichting van het Katholiek Bibliotheek Centrum (KBC)	302
Opnieuw subsidieperikelen	303
<i>Index exit</i>	305
Naar het einde van Idil	307
Integratie-overeenkomst Idil, KBC en KLC	307
Oprichting Katholiek Bibliotheek- en Lectorium Centrum (KBLC)	310
De recenseerrichtlijnen van 1968	312
Het einde van Idil	314
De nadagen van Idil	317
Conclusie	318

7	Excurs	321
	<i>De evolutie van Idil weerspiegeld in recensies (1937-1970)</i>	
	Inleiding	321
	Gerard Walschap	322
	<i>Sybille</i> (1938)	323
	<i>Het kind</i> (1939)	324
	<i>Vaarwel dan</i> (1940)	326
	<i>De consul</i> (1943)	326
	<i>Zuster Virgilia</i> (1951)	327
	Simon Vestdijk	330
	<i>Else Böhler, Duits dienstmeisje</i> (1935)	331
	<i>De nadagen van Pilatus</i> (1939)	332
	<i>De redding van Fré Bolderhey</i> (1948)	333
	Hella Haasse	334
	<i>De ingewijden</i> (1957)	334
	<i>Cider voor arme mensen</i> (1960)	336
	Conclusie	337
8	Slotbeschouwing	341
	Kroniek	341
	Verantwoording	348
	Summary	351
	Chronicle	351
	Justification	357
	Bijlagen	360
	Lijst van afkortingen	376
	Archivalia en niet-gedrukte bronnen	377
	Gedrukte bronnen en literatuur	384
	Index van persoonsnamen	397
	Over de auteur	404

Woord vooraf

Dat mijn doctoraalscriptie ‘*Wij, fiere vrije Roomsche meisjes*’ over het wel en wee van mijn middelbare school, het Sint-Theresialyceum voor meisjes in Tilburg in de periode 1926-1968, een onderwerp zou opleveren voor een dissertatie, had ik nooit kunnen bedenken. Het verzoek van professor dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, bijzonder hoogleraar ‘Cultuur in Brabant’ aan de Universiteit van Tilburg, om deze scriptie met een nieuwe invalshoek – de beleving van de katholieke identiteit van dit lyceum – te bewerken voor een artikel in het *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, was een nieuwe uitdaging. Om de ‘geleefde wereld’ van oud-docenten en -leerlingen van dit lyceum in kaart te kunnen brengen, bleek de *oral history* methode, het via interviews verwerven van informatie, de meest geëigende aanpak. Mijn hoogbejaarde geschiedenislerares dr. Alice Lauret die mij de liefde voor het vak geschiedenis bijbracht, verbaasde zich er over dat ik deze gelegenheid niet meteen te baat nam om van ‘haar Theresia’ een promotieproject te maken. Zij promoveerde in 1967 op het onderwerp de Tilburgse Zusters van Liefde – de congregatie die deze school oprichtte – en had een van haar leerlingen in een ‘late roeping’ graag dit onderwerp zien afronden. Maar haar wens kreeg een andere wending.

Tijdens het interview met dr. Agnes Verbiest, oud-leerling en later lerares Frans aan dit prestigieuze lyceum, kwam zijdelings het onderwerp Informatiedienst Inzake Lectuur (Idil) ter sprake. Haar vader Gerard Verbiest was in 1937 medeoprichter geweest van deze rooms-katholieke recensiedienst, die lectuur beoordeelde aan de hand van de katholieke boekenwet en de strenge moraal van die tijd. Een woord van dank gaat dan ook uit naar Agnes die mij op het spoor zette van Idil en mij bovendien nog eens rijkelijk voorzag van nuttige *inside information* over haar vader, haar broer Ferd en de verwevenheid van de familie Verbiest met Idil. Ferd was van 1946 tot aan de liquidatie van Idil in 1970 secretaris van de recensiedienst. Een jaar voor zijn overlijden in 2005 had ik nog een openhartig gesprek met hem, waarin hij enthousiast en uitgebreid vertelde over het doel, het nut en de werkwijze van dit naar de huidige maatstaven overleefde instituut. Daarvoor wil ik hem postuum nog graag hartelijk dank zeggen. Op mijn vraag hoe hij de waarde van Idil met de kennis van nu beoordeelde, was zijn antwoord kort maar krachtig: ‘dat er thans een proefschrift over wordt geschreven’. Een betere stimulans voor het voortzetten van dit onderzoek had hij mij niet kunnen geven.

Het schrijven van een proefschrift is het werk van een promovendus, maar de inhoudelijke vormgeving daarvan is afhankelijk van meerdere personen. De belangrijkste in rij, mijn promotor prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, ben ik zeer erkentelijk voor zijn uitermate inspirerende begeleiding. Hij bracht mij op het idee de vraagstelling voor deze studie toe te spitsen op de voortdurende spanning tussen katholieke normativiteit en moderniteit. Ook mijn tweede promotor prof. dr. Jaap Goedegebuure van de Universiteit van Leiden ben ik veel dank verschuldigd voor zijn aanwijzingen voor wat betreft het literaire deel van dit overwegend cultuurhistorische proefschrift. Zijn voorstel om het instituut Idil te bestuderen als een onderdeel van het katholieke literaire veld, een theorie ontleend aan de Franse socioloog Pierre Bourdieu, bleek een geschikte theoretische onderbouwing voor deze studie. Zonder de begeleiding en beoordeling van beide promotoren had dit proefschrift zijn eindstadium niet bereikt.

Een speciale stimulans voor deze studie was het onderzoekscolloquium, een initiatief van Bijsterveld dat hij in het leven riep voor de onderzoekers die zijn gelieerd aan zijn leerstoel. Het daar door mij gehouden referaat over Idil, dat door dr. Mariëlle Polman als externe referent werd beoordeeld, resulteerde in nieuwe adviezen. Haar positieve inbreng tijdens dit colloquium en die van de andere deelnemers stel ik zeer op prijs.

Ik dank vooral ook prof.dr. M. Monteiro (RUN), prof.dr. O. Heynders (UvT), prof. dr. G.Hellemans (UvT), prof.dr. G. Buelens (UU) en dr. P. Luykx (RUN) voor hun bereidheid in de promotiecommissie zitting te nemen.

Om het uitgebreide Idilarchief te onderzoeken bracht ik uren, dagen en jaren door in het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) te Nijmegen waar, onder de leiding van directeur dr. Lodewijk Winkeler, onderzoekers een gastvrij onthaal vinden. Dank zij zijn interesse en de nimmer aflatende zorg van Lennie van Orsouw en Anne-Lies van Diesse, was het mogelijk daar onbelemmerd archiefonderzoek te doen. Bovendien stelde het KLiB geheel belangeloos het beeldmateriaal voor dit boek beschikbaar. Het overige beeldmateriaal is afkomstig van het Nederlands Letterkundig Museum te 's-Gravenhage, het Letterenhuis in Antwerpen en *last but not least* uit de fotoboeken van de families Verbiest, Oomes en Van Gent, waarvoor dank.

Op het gevaar af mensen te vergeten wil ik hier een aantal personen in mijn dankwoord betrekken. Op de eerste plaats fotograaf drs. Harrie van der Heijden. Hij verzorgde de benodigde illustraties voor deze uitgave. Ook het beeld 'de lezer' op de omslag, vervaardigd door beeldhouwer Netty Werkman te Sint-Michiëlsgestel, werd door Harrie gefotografeerd. Voorts dient Hermine Pelsler hier genoemd te worden. Op mijn zoektocht naar een Engelse vertaler van de slotbeschouwing toonde zij zich spontaan bereid de summary voor haar rekening te nemen. De 'verhalen' die mij werden verteld door Ina Vintges, Jos Meuwese, Urs Kessels en Lineke Aangenendt, bibliothecarissen die in de praktijk met de Idilrecensies werkten, vormden een welkome aanvulling op de 'papieren' kennis uit de archieven. De vrienden van de studentenvereniging Utile Dulci van de Open Universiteit Nederland en mijn onderzoeksmaatje Gerda Godrie dank ik voor hun morele ondersteuning. Dat geldt overigens voor alle vrienden die nooit mopperden als ik door te drukke werkzaamheden weer eens verstek moest laten gaan.

Niet onvermeld mogen blijven dr. Cock Gorisse, dr. Kitty de Leeuw en Kees Kanters, respectievelijk secretaris, eindredacteur en vormgever van de Stichting Zuidelijk Historisch Contact, die een belangrijk aandeel hadden in de totstandkoming van dit boek. Het was plezierig samenwerken met hen.

Tenslotte, en niet in het minst, ben ik Anton, Martijn en Merel, Rutger en Mireille, zeer erkentelijk voor hun nimmer aflatende belangstelling voor de voortgang van mijn proefschrift. Het voltooien van dit 'monnikenwerk' was zonder hun hulp en begrip niet mogelijk geweest. Om die reden draag ik dit boek met gepaste trots op aan mijn trouwe achterban.

Cecile van Eijden-Andriessen
Gemonde, 13 oktober 2010

De Roomsche kudde.

Tekening van
ALBERT HAHN

**Herder Passtoors: „Zoolang ze in de goede richting
blijven loopen, kan dat beestje bisten geen kwaad.“**

Spotprent getekend door
Albert Hahn, gepubliceerd
in *De Notenkraker*,
27-7-1912 (Collectie KDC/
KliB, Nijmegen)

I Inleiding

Introductie van het onderwerp

In 1937 werd in Tilburg de rooms-katholieke Informatiedienst Inzake Lectuur opgericht, hierna Idil genoemd. Deze dienst stelde zich ten doel lectuur te beoordelen op de katholieke moraal en deed dit aan de hand van de regels van de katholieke boekenwet. Deze boekenwet was sinds 1918 onderdeel van het kerkelijk wetboek *Codex Iuris Canonici* (CIC). De recensiedienst kwam tot stand op instigatie van de Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan' en de rooms-katholieke Bond van Openbare Leeszalen en Bibliotheken (RKOLB), die met de oprichting een oplossing hoopten te vinden voor een nijpend lectuurprobleem. De katholieke uitgevers, boekhandelaren en bibliotheken vroegen zich namelijk af welke boeken zij met het oog op de boekenwet konden uitgeven, verkopen en uitlenen. Bovendien waren zij van mening dat de katholieken te weinig boeken lazen. Aan de oprichting van Idil lagen aldus idealistische, pragmatische en emancipatorische motieven ten grondslag. Het ligt in de lijn der verwachting te veronderstellen dat het Nederlands episcopaat zich sterk maakte voor een katholieke recensiedienst, maar daarvoor is geen bewijs voorhanden. De enige betrokkenheid bestond uit het verlenen van een bisschoppelijke goedkeuring en het benoemen van een censor. Van enige financiële tegemoetkoming kon geen sprake zijn. Idil was en bleef tot het einde een particulier lekeninstituut, weliswaar onder strenge klerikale controle, maar dat gold voor alle instellingen binnen het verzulde katholieke domein.

De aanleiding tot de oprichting van Idil moet eerder gezocht worden in de bemoeienis van katholieke intellectuelen met het in 1936 opgerichte comité Actie "voor God" (1936-1941). Deze organisatie stond op de bres voor het katholiek isolationisme en stelde zich ten doel, ter verlichting van de zielzorg, het lekenapostolaat te bevorderen. Daarbij moeten we denken aan de inzet van leken in het bekeringswerk, het onderwijs en in culturele en maatschappelijke instellingen. De algemene doelstelling van de Actie "voor God" was volgens historicus Paul Luykx in zijn dissertatie over dit onderwerp: 'de bevordering van de eer van God, die steeds meer openlijk op duivelse wijze wordt geschonden en de bestrijding van alle vormen van Godloosheid en heidendom'.¹ Tot deze goddeloze stromingen behoorden het nationaal-socialisme, het liberalisme en met voorsprong het communisme. Lectuur, het voor altijd vastliggende woord, was eveneens een bron van grote zorg voor het comité waarin zowel geestelijken als leken waren vertegenwoordigd.

Er zijn twee redenen aan te voeren waarom hier zoveel nadruk wordt gelegd op het comité Actie "voor God", dat na de oorlog werd 'omgedoopt' tot het Landelijk Centrum Katholieke Actie (LCKA). Op de eerste plaats beijerden enkele vooraanstaande leden, zoals prof. dr. Gerard Brom (1882-1959) en de karmeliet prof. dr. Titus Brandsma (1881-1942), zich voor de oprichting van Idil en namen daarvoor zitting in het comité van aanbeveling. Een tweede argument is dat de secretaris van het LCKA, de priester-jurist mgr. A. Diepenbrock (1902-1977), van 1949 tot 1964 een belangrijke functie vervulde binnen het hoofdbestuur van de stichting Idil. Met deze benoeming was het toezicht van de Katholieke Actie op de recensiedienst voor lange tijd verzekerd. De geschiedenis van het comité en het LCKA werd door Peter de Haan in *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige* al uitgebreid beschreven.

1 Luykx, *De actie "voor God"*, 6.

Idil was niet de enige katholieke recensiedienst voor Nederlandstalige lectuur. In Antwerpen werd in 1922 door het Algemeen Secretariaat van Katholieke Boekerijen (ASKB) al een soortgelijke dienst opgericht door de priester en bibliograaf Joris Baers (1888-1975). Deze organisatie voorzag de 1200 aangesloten bibliotheken in Vlaanderen van recensies die werden gepubliceerd in de Vlaamse *Boekengids* en de eveneens door de ASKB uitgegeven bibliografische encyclopedie, het *Lectuur-Repertorium*. Om het wiel niet opnieuw te hoeven uitvinden leek het de oprichters van Idil verstandig met deze dienst een samenwerkingsverband aan te gaan en het daar vigerende systeem ook in Nederland in te voeren. Door middel van Romeinse kwalificatiecijfers, lopend van I tot V, respectievelijk van ‘Verboden lectuur’ tot ‘Lectuur voor allen’, werd lectuur in de brede zin van het woord beoordeeld en geclassificeerd. De Idilrecensies verschenen op kaartjes, de zogenoemde *Boekzaal-fiches*, en vanaf 1946 ook in verkorte versie in het bibliografische tijdschrift *Idil Tijdingen*.

Idil was gevestigd in Tilburg bij uitgeverij Het Nederlandsche Boekhuis, het eigendom van ‘eenig firmant’ Gerard C.J.M. Verbiest (1894-1979). Na zijn middelbare schoolopleiding bij de jezuiten aan het Canisius College in Nijmegen studeerde hij MO-Nederlands aan de rooms-katholieke Leergangen, in die tijd nog gevestigd in Amsterdam. Hij stichtte zijn uitgeverij in 1918 op verzoek van dr. Hendrik W.E. Moller (1869-1940). Sindsdien wijdde hij zich met ‘hart en ziel’ aan zijn idealistische bibliografische opdracht. Hij schreef boekrecensies voor diverse katholieke tijdschriften, waaronder *Boekenschouw* en *Boekzaal der Geheele Wereld* (1925-1932). Dit laatste tijdschrift gaf hij uit in eigen beheer. Het Nederlandsche Boekhuis was een middelkleine uitgeverij, vooral bekend van de uitgave van reisboeken en componistenbiografieën. Verbiest was ook de uitgever van de eerste gedichtenbundel *Lentebloesem* van Antoon Coolen (1897-1961), de gedichten van pater Maurits Molenaar m.s.c. (1886-1969) en de vroege romans van Jos Panhuysen (1900-1986). Het was hem een doorn in het oog dat auteurs, zodra zij enige naamsbekendheid kregen, werden weggekaapt door prestigieuze uitgeverijen zoals Nijgh & Van Ditmar.² De symbiose tussen Het Nederlandsche Boekhuis en Idil bood de idealist Verbiest de mogelijkheid om zijn apostolische missie ook financieel te kunnen verwezenlijken, dat wil zeggen: de emancipatie en bescherming van de katholieke lezer door middel van ‘voorlichting’ over het goede boek. Tegenstanders van deze visie – die vanaf de jaren vijftig luidkeels van zich lieten horen – noemden de voorlichtingspraktijken van Idil echter regelrechte censuur. Dit onderzoek moet aantonen of de criticasters het gelijk aan hun zijde hadden.

Visitekaartje van Gerard Verbiest (privécollectie familie Verbiest)

Gerard Verbiest voor één van zijn eigen uitgaven: *Oorlog om Ethiopië* van Anton Zischka (privécollectie familie Verbiest)

De titel van deze historisch-literaire studie, *'Moralinezuur' en voorlichting. De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit, 1937-1970*, verwijst naar deze tweeslachtigheid. In zijn toespraak tijdens het vijftienvigti jarig jubileum van Idil in 1962 maakte mgr. W. Bekkers (1908-1966) al een toespeling op deze ambiguïteit. Hij was van mening dat men Idil bezwaarlijk van 'moralinezuur' kon betichten. Idil gaf met haar kwalificatiecijfers alleen maar aan welke lectuur voor de katholieke gelovigen aanvaardbaar was.

Het historisch kader

De periode 1937-1970 is vanwege de turbulente ontwikkelingen in de Nederlandse katholieke samenleving een interessant tijdperk voor onderzoek. Het was de tijd van verzuildeheid en het 'rijke roomse leven', een periode in de geschiedenis van het katholicisme die na een oorverdovende stilte thans door historici weer uit de vergetelheid wordt gehaald. Dat was overigens in 2000 in zijn boek *Andere katholieken* nog niet de conclusie van Paul Luykx. Daarin stelde hij dat de *Schwung* in het onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlands katholicisme er een beetje uit was.³ Deze opmerking van Luykx was óf voorbarig óf wellicht een stimulans voor onderzoekers, want er verschenen sindsdien diverse dissertaties over bepaalde aspecten van het Nederlands katholicisme. Ik vermeld deze proefschriften in chronologische volgorde omdat zij op enigerlei wijze raakvlakken vertonen met de geschiedenis van Idil.

Mariëlle Polman wees in haar dissertatie *De keerzijde van het leven. Anton van Duinkerken als literatuurcriticus bij De Tijd* al op de kritiek die Van Duinkerken leverde op de preventieve censuur van Idil.

2 Interview met Agnes Verbiest, 13 juni 2008.

3 Luykx, *Andere katholieken*, 324.

Ware schoonheid of louter praal door Jos Pouls is een studie over de bisschoppelijke bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst in Limburg en geeft een goed inzicht in de *sensus catholicus* van het 'rijke roomse leven'.

Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870 - 1940 van Mathijs Sanders over katholieken in de Nederlandse literatuur eindigt in het jaar 1940 en verdient volgens hem een vervolg.⁴ Hij schreef zijn dissertatie vanuit een literair-historisch perspectief, met de katholieke poëtica als uitgangspunt. De onderhavige interdisciplinaire studie naar Idil vertrekt omgekeerd vanuit een historisch-literaire invalshoek. De literatuurkritiek speelt daarin een adstruerende rol.

Het proefschrift van Karen Ghonem-Woets, *De drie-eenheid van literair-educatieve uitgeverijen*, over het jeugdboekenfonds van de uitgeverijen Zwijsen en Malmberg, vertoont vanwege de verwevenheid van Idil met de Keurraad voor Roomsche Jeugdlectuur veel raakvlakken met de geschiedenis van Idil. Omdat de Keurraad sinds 1953 deel uitmaakte van de stichting Idil, gold voor beide dat zij wat betreft de verzuilings- en ontzuilingsproblematiek eenzelfde ontwikkelingsproces doormaakten.

In de inleiding van *Heilig moeten. Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* verdedigt Marjet Derks de visie van Paul Luykx dat katholieken een veel meer gelaagde groep vertegenwoordigden dan tot nu toe werd verondersteld. Het was volgens haar zeker niet zo dat alle katholieken afwijzend stonden ten opzichte van de moderniteit.

'Katholieken wat zijt gij toch een wonderlijk volk!': De katholiekendagen in Nederland 1899 - 1940 door Harrie van Xanten geeft een inblik in de geschiedenis van het catholicisme voordat Idil werd opgericht.

De waarheid hooger dan de leus, over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941 van Lex van de Haterd beschrijft dit katholieke tijdschrift in het Interbellum en de idealen van de jonge katholieke schrijvers tijdens deze periode.

Minstens zo belangwekkend voor het thema van dit onderzoek is Ewoud Kieft's *Het plagiaat*, dat in 2006 verscheen. Daarin schetst Kieft een beeld van het intellectuele literaire klimaat in het Interbellum en voert hij de auteur Menno ter Braak (1902-1940) ten tonele, die meer heil zag in polemieken dan in het aanvaarden van vaststaande levensbeschouwelijke waarheden. In dit opzicht vond Ter Braak Anton van Duinkerken (1903-1968) tegenover zich, die later, zoals gezegd, een belangrijke rol zou spelen in de polemieken rondom Idil.

De doelstelling van het onderzoek

'Boekhistorici vervullen een brugfunctie tussen historici aan de ene kant en tekstgeoriënteerde onderzoekers als literatuurwetenschappers en filosofen anderzijds.' Deze uitspraak van Jeroen Salman in zijn artikel 'De middelpuntvliedende kracht van de boekgeschiedenis' (2008) geeft precies weer waar het in deze historische en literaire studie om gaat.⁵ Maar daarmee is nog niet alles over de doelstelling van deze dissertatie gezegd. De maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie van een onderzoek naar het wel en wee van een katholieke recensiedienst wordt op de eerste plaats ingegeven door het huidige debat over de vrijheid van meningsuiting, door de toenemende belangstelling voor religieuze

thema's en door het feit dat 'Rome' de touwtjes rond de katholieke moraal thans weer strakker aantrekt. Zo veroordeelde paus Benedictus XVI (2005-) recentelijk nog de roman *De Da Vinci Code* van de Amerikaanse auteur Dan Brown en adviseerde hij de gelovigen dit boek ongelezen te laten. Een recente aanwijzing dat de paus de aandacht vestigt op het belang van hedendaagse katholieke kunst is zijn ontvangst op 22 november 2009 van een delegatie kunstenaars in de Sixtijnse kapel, onder wie de schrijvers Cees Nooteboom en Kader Abdolah. Hij gaf zijn toehoorders daar de boodschap mee dat Kunst en Kerk elkaar versterken en citeerde in dit verband de Duitse schrijver Hermann Hesse: 'Kunst betekent in alles God en het oneindige onthullen.' Kunstenaars zijn volgens deze paus meesters in het toegankelijk maken van het eeuwige mysterie.⁶ De recente aanbeveling van Cor Mennen, de conservatieve censor van het bisdom Den Bosch, die een aantal religieuze liederen van onder meer Huub Oosterhuis van de lijst wil afvoeren omdat deze te werelds en te vaag zijn, duidt op een toenemende voorkeur voor kerkelijke censuur in deze tijd. Deze liederen doen volgens Mennen afbreuk aan de eredienst die steeds meer neigt tot een mensendienst.⁷ Ook het huidige debat over de verhouding tussen Islam en moderniteit vertoont in grote trekken overeenkomsten met het in dit boek behandelde thema.

Over de *status quaestionis* van het onderwerp Idil kan ik kort zijn. Er is nog geen diepgaand wetenschappelijk onderzoek naar de recensiedienst verricht. Kort na de inventarisatie van het archief van Idil door het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) schreef Evert Peet in 1985 een artikel daarover in het jaarboek. De auteur geeft in vogelvlucht een overzicht van de geschiedenis van Idil en van de kerkelijke boekenwet.⁸ In *Voorgoed geboekstaafd*, waarin de periode 1949-1979 van 'Sint Jan' wordt beschreven, vermeldt Otto Lankhorst de recensiedienst en het katholieke lektuurprobleem in beknopte vorm.⁹ Met enige regelmaat verschenen er ook artikelen in tijdschriften, waarin met een zeker dedain over de 'censuurpraktijk' van Idil werd geschreven. Zij geven echter een onvolledig beeld van het debat dat tussen voor- én tegenstanders over Idil en de kerkelijke boekenwet werd gevoerd. De informatie die werd gegeven, was te summier en er werd geen rekening gehouden met de tijdgeest. Deze artikelen zijn een afspiegeling van de subjectieve afkeer van de katholieke censuur in het verzuilde verleden. De berichtgeving stond toen nog in de traditie van de antiverzuilings-geschiedschrijving van de jaren zeventig, zoals ook al door Marjet Derks werd gesignaleerd.¹⁰ Voorbeelden hiervan zijn 'Index en censuur' in *Boekenpost* (1989), waarin Hans Petermeijer Idil overigens niet noemde, en 'Met hoogrood aangelopen tonsuur' door Twan Geurts in het tijdschrift voor letterkunde *Sic* (1989). Milder van toon was Ronald Peeters in zijn overzichtswerk over de Tilburgse schrijvers en uitgeverijen *De paap van gramschap*. Onder het kopje 'Informatiedienst Inzake Lektuur, de Idil' kon ook hij echter niet nalaten Verbiest 'de paus van Tilburg' te noemen.¹¹

Omdat Idil een objectiever beschrijving verdient, is er dus alle reden voor een wetenschappelijk onderzoek. Deze studie beoogt aldus een aanvulling te zijn op het historisch debat over het Nederlands katholicisme en het katholieke lektuurprobleem in de periode 1937-1970. Bovendien wordt Idil geplaatst in een breder kader van het debat over het spanningsveld tussen katholieke normativiteit en de 'strijd om de moderniteit'. Om Idil hierin te kunnen plaatsen worden de volgende centrale vragen gesteld:

4 Sanders, *Het spiegelend venster*, 331.

5 Salman, 'De middelpuntvliedende kracht', 429.

6 'Paus: de kerk heeft kunstenaars nodig'.

7 Van Sambeek, 'Huub Oosterhuis'; Jongstra, 'Uitgesproken schijnheiligheid'.

8 Peet, 'De informatiedienst', 50-80.

9 Lankhorst, *Voorgoed geboekstaafd*, 17-19.

10 Derks, *Heilig moeten*, 397.

11 Peeters, *De paap van gramschap*, 84.

1. Welke rol vervulde Idil in het literaire veld in Nederland in de periode 1937-1970?
2. Was er in de werkwijze van Idil sprake van censuur of van voorlichting?
3. Op welke wijze weerspiegelen het functioneren van en de opvattingen over Idil de spanning tussen katholieke normativiteit en moderniteit?

Met deze studie beoog ik een tweeledig doel: een bijdrage te leveren aan het cultuurhistorische debat over Idil en een analyse te geven van het Nederlandse katholieke literaire veld in de periode 1937-1970.

Algemene historische opvattingen over moderniteit

Om de spanning tussen katholieke normativiteit en de moderniteit te kunnen begrijpen is het nuttig eerst een algemeen historisch overzicht te geven van de verschillende opvattingen over moderniteit. De studie van de sociologen Hans van der Loo en Willem van Reijen, *Paradoxen van modernisering* (1990), dient daarbij als leidraad.¹² In dit boek noemen zij de Franse filosofen Anne Turgot (1727-1781) en Marie de Condorcet (1743-1794) als vroege vertegenwoordigers van de Verlichting in de achttiende eeuw, de eeuw van de rede. De menselijke evolutie moest volgens deze filosofen worden gezien als een ontwikkeling die noodzakelijkerwijs tot vooruitgang leidde. Er moest een einde komen aan het dogmatische autoriteitsgevoel van kerk en adel, dat van oudsher een drempel opwierp voor rechtvaardigheid en mensenrechten. De Franse filosoof en aanhanger van het positivisme Claude Henri de Saint Simon (1760-1825) en zijn volgeling August Comte (1798-1857) brachten vervolgens in de negentiende eeuw hun ideeën over de moderniteit naar voren, die geënt waren op de Franse Revolutie. De mensheid stond volgens hen op de drempel van een nieuw tijdperk. Het ging daarbij om een complex van politieke, maatschappelijke, economische en culturele krachten die sinds de Verlichting gemeengoed waren geworden en bepalend waren voor de nieuwe mentaliteit. Deze filosofen waren, evenals hun beroemde voorgangers, overtuigd van de vooruitgangsgedachte en de maakbaarheid van de wereld.

In Duitsland dat sterk onder invloed stond van de Romantiek, dacht men daar een halve eeuw later anders over. De socioloog Ferdinand Tönnies (1855-1936) uitte in zijn boek *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) stevige kritiek op de modernisering die hij een bedreiging noemde voor de *Gemeinschaft* en een ondermijning van de sociale samenleving. De *Gesellschaft* liet zich volgens hem louter inspireren door rationele en economische motieven, hetgeen een gevaar inhield voor het behoud van traditie, geloof en gezamenlijkheid. Op eenzelfde wijze maakte de Fransman Emile Durkheim (1858-1917) het onderscheid tussen 'organische' en 'mechanische' solidariteit en toonde hij het belang aan van sociale verbanden. Ook de sociologen Georg Simmel (1858-1918) en Max Weber (1864-1920) wezen nadrukkelijk op de gevaren van individualisering en rationalisering, de twee belangrijkste verworvenheden van de Verlichting. Zij gaven er de voorkeur aan sociale feiten te verklaren vanuit andere sociale feiten en niet uit individuele gedragingen. Als het goed is, bestaat er een verband tussen beide, het sociale en het individuele. De cognitieve beheersing van de werkelijkheid, het product van rationalisering, leidt tot de 'onttovering van de wereld', aldus Weber.¹³ Zijn bekende secularisatiethese houdt dan ook in dat naarmate de samenleving moderner wordt, de betekenis van religie afneemt, omdat de traditionele geloofsvoorstellingen ongeloofwaardig worden geacht.¹⁴ Het is duidelijk dat deze sociologen de moderniteit als een gevaarlijk, unilineair en onomkeerbaar proces zagen.

Op dit evolutionistisch standpunt is later met name vanuit de culturele antropologie en de geschiedeniswetenschap de nodige kritiek gekomen.¹⁵ De ideaaltypering modern-

antimodern geeft wel inzicht in het moderniseringsproces, maar de consequentie die de moderniteit had – in dit geval voor de katholieke kerk en de katholieke poëtica – is daarmee nog niet voldoende geduid. De sociale werkelijkheid is immers een mix van moderne en traditionele verschijnselen en in de genoemde methode wordt geen rekening gehouden met de context, de verschillen in cultuur in andere landen en het tijdstip waarop de modernisering plaatsvond. Daarom is de methode niet geschikt voor onderzoek naar een katholieke recensiedienst die opereerde in het literaire veld.

Paradoxen van modernisering verbreedt het inzicht in deze materie. De auteurs gaan in hun studie, afhankelijk van het tijdvak van ontstaan en de omvang van het proces, uit van een aantal moderniseringsvarianten en een multilineaire ontwikkeling.¹⁶ Zij definiëren de moderniteit of, zoals zij het proces noemen, ‘modernisering’ als

‘een complex van onderling samenhangende structurele, culturele, psychische en fysische veranderingen, dat zich de afgelopen eeuwen heeft uitgekristalliseerd en aldus de wereld waarin wij momenteel leven heeft gevormd en nog steeds in een bepaalde richting stuwt. (...) [Het is] een geheel van samenhangende maatschappelijke veranderingen, op een historisch gegroeide werkelijkheid en het resultaat van een transformatieproces dat zich in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld op het gebied van industrialisatie, urbanisatie, democratisering, individualisering en secularisering (...) een kluwen van onderling met elkaar verweven transformatieprocessen.’¹⁷

De multilineaire benadering van Van der Loo en Van Reijen biedt een aanknopingspunt om de spanning tussen de moderniteit en de katholieke traditie te verklaren. Naast de historische invalshoek heeft dit onderzoek immers ook een literaire component en beide zijn op levensbeschouwelijk terrein onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zoals al gezegd, wordt dit onderzoek gestuurd door drie invalshoeken: het historische debat over de plaats van de katholieken in het moderniseringsproces, de verzuiling en ontzuiling en, voor wat de organisatie van Idil en de katholieke lectuurvoorlichting betreft, de veldtheorie van Pierre Bourdieu (1930-2002). Deze theoretische invalshoeken worden hierna verder uitgewerkt.

Katholieken en de perceptie van moderniteit

In de negentiende eeuw kwam de strijd tussen katholieken en de moderniteit, wetenschap en diverse uitingen van cultuur nadrukkelijk aan de orde. De door de Verlichting gepropageerde vrijheid van het individu en de eigen verantwoordelijkheid lagen hieraan ten grondslag. Vernieuwingen in de rooms-katholieke kerk waren aanvankelijk niet gewenst, maar dat veranderde in de tweede helft van die eeuw, toen de roep om een open katholicisme steeds luider ging klinken. De vraag naar openheid en vrijheid had volgens L.J. Rogier (1894-1974) in *Katholieke herleving* als resultaat dat er twee encyclieken verschenen, waarin niettemin stevig van leer werd getrokken tegen de voor de Kerk verwerpelijke stromingen.¹⁸ Paus Pius IX (1849-1878) vaardigde in 1864 de encycliek *Quanta Cura* uit, vergezeld van een lijst van tachtig dwalingen, de *Syllabus Errorum*, die de ‘verderfelijke’, ‘absurde’, ‘perverse’ en ‘monsterlijke’ dwalingen van dit ‘uiterst ongelukkig tijdsgewricht’ één voor één opsomde, aldus Bruno Boute in *Trajecta* (1999).¹⁹ Vooral de natuurwetenschappen die zich na de wetenschappelijke omwenteling niets hadden aangetrokken

12 Van der Loo en Van Reijen, *Paradoxen*, 14-18.

13 Van der Loo en Van Reijen, *Paradoxen*, 17.

14 Van Rooden, ‘*Oral history* en het vreemde sterven’, 524.

15 Van der Loo en Van Reijen, *Paradoxen*, 18.

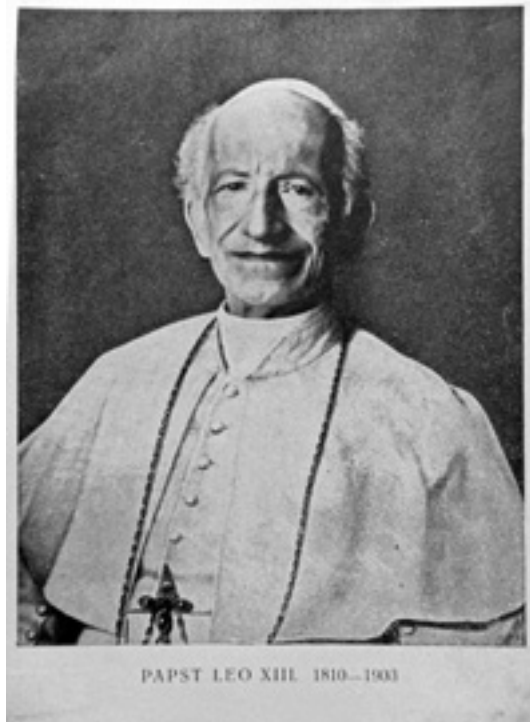
16 Van der Loo en Van Reijen, *Paradoxen*, 20.

17 Van der Loo en Van Reijen, *Paradoxen*, 12-18.

18 Rogier, *Katholieke herleving*, 427.

19 Boute, ‘Eppur si muove’, 48.

van de kerkelijke dogma's, het door de Verlichting gepredikte individualisme en het daaruit voortvloeiende liberalisme moesten het in deze encycliek ontgelden. 'Met volle kracht achteruit' koos de Kerk voor de middeleeuwse denkwereld, aldus Peter Nissen.²⁰ De volgende paus, Leo XIII (1878-1903), maakte zich eveneens zorgen over het behoud van traditie en geloof, maar zette de deur voor vernieuwing toch voorzichtig op een kier. Wel hechtte hij bijzondere waarde aan de kwaliteit van lectuur die in steeds groter oplagen van de persen rolde. In zijn encycliek *Etsi Nos* (1882) nam hij daarom een speciale paragraaf op over de noodzaak toch vooral goede lectuur te verspreiden.

Paus Leo XIII (Collectie KDC/Klib, Nijmegen)

De grote 'zondvloed' aan boeken en dagbladen die schaaamteloos het kwaad tolereerden, was volgens de paus een gevaar voor het geloof. Hij wees de katholieke publicisten in duidelijke taal op hun apostolische taak om dit 'vergif' te bestrijden en riep de gelovigen op om de katholieke pers, ook in financieel opzicht, in dit streven te ondersteunen.²¹ Beide encyclieken waren een duidelijke afspiegeling van traditionele opvattingen waarin gezag en harmonie de boventoon voerden, aldus Harrie van Xanten:

'De pausen en in hun gevolg de bisschoppen richtten zich tegen de Verlichtingsideeën, met name tegen de mensenrechten die uitsluitend waren gebaseerd op de menselijke autonomie en deze centraal stelden. De mensenrechten zouden afwenden van de goddelijke wereldorde of de natuurlijke orde, zoals het natuurrecht die leerde (...). De gehoorzaamheid aan God werd opzij geschoven.'²²

Ook het succes van de positieve analytische wetenschap vormde in de loop van de negentiende eeuw steeds meer een bedreiging voor de traditionele waarden van de Kerk. De constatering dat deze ontwikkeling inmiddels niet meer was te keren, vroeg om een herijking van de filosofische grondslag van het geloof. Dat was de belangrijkste opgave waarvoor paus Leo XIII zich gedurende zijn pontificaat zag geplaatst. Met de herintroductie van de middeleeuwse scholastiek, in de vorm van het neothomisme, dacht de paus volgens Marjet Derks een retro-moderne oplossing te hebben gevonden voor dit netelige probleem.²³ De scholastiek was een combinatie van de natuurfilosofie van Aristoteles (384-322 v. Chr.) – waarin logica en methodologie een belangrijke rol spelen – en de middeleeuwse scholastieke onderwijsmethode. In deze laatste methode wordt een driedeling aangebracht in het denkproces: *lectio* (lezing), *quaestio* (vraagstelling) en *disputatio* (discussie). Deze denkwijze stelde Thomas van Aquino (1224-1274) in staat zijn beroemde synthese tussen geloof en rede te rationaliseren.²⁴

Het is hier van belang te benadrukken dat het de paus niet alleen ging om een traditionalistische reflex, maar om een instrument in handen te krijgen tegen de in zijn ogen negatieve uitwassen van het rationele positivisme, de uitwas van de Verlichting. In de encycliek *Aeterni Patris* (1879) stelde Leo XIII het neothomisme, ook wel neoscholastiek genoemd, verplicht als de nieuwe theologische leer voor de studenten aan universiteiten en seminaries. 'Het thomisme was een probaat en tijdloos instrumentarium om de moderniteit in al haar bedreigende facetten het hoofd te bieden,' aldus Marit Monteiro in haar inaugurale rede *Katholieke cultuur in kantelend perspectief*.²⁵ Een belangrijke rol in dit reveil speelde professor Désiré Mercier (1851-1926) die in 1882 van paus Leo XIII de opdracht kreeg een thomistische faculteit op te richten aan de universiteit van Leuven, het huidige Hoger Instituut voor Wijsbegeerte (1894).

Behalve over de theologische vraagstukken en het liberalisme had de paus ook zorgen over het opkomende socialisme, het product van de industrialisatie. Het socialisme verwierp het privaateigendom, maar dat behoorde volgens de Kerk tot het natuurrecht. Tegenover de klassenstrijd predikte de paus saamhorigheid en solidariteit tussen de klassen onderling. Om deze excessen niet te laten expanderen verscheen in 1891 de encycliek *Rerum Novarum*, waarin Leo XIII voorzichtig toenadering zocht tot bepaalde aspecten van de moderniteit, waaronder het oprichten van een katholieke vakbond, politieke democratisering en, met dank aan het neothomisme, ook tot een herwaardering van de kunsten.

Dat de angst voor de moderniteit daarmee nog niet was geluwd, blijkt uit de encycliek *Pascendi Dominici Gregis* (1907) van zijn opvolger paus Pius X (1903-1914). In de bijlage van deze encycliek werden in 65 *Lamentabili sane exitu* de voornaamste gevaren van het modernisme nog eens nadrukkelijk opgesomd.²⁶ Zo verkondigde de laatste stelling dat het katholicisme nooit volledig verenigbaar kon zijn met de wetenschap, tenzij het geloof werd omgevormd tot een open oecumene, een niet-dogmatisch christendom. Het kon niet uitblijven dat na het verschijnen van deze encycliek binnen de katholieke kerk een felle strijd losbrak tussen traditionele integralisten en modernisten. Het integralisme vond zijn belangrijkste woordvoerder in de Romeinse priester Umberto Benigni (1862-1934) die in Rome een eigen persbureau oprichtte en het *Sodalitium Pianum*, een internationale geheime liga van sympathisanten en verkliekers van moderne priesters. Benigni was van mening dat Satan sinds de Franse Revolutie de wereld in zijn greep had.²⁷ Een van zijn trouwe volgelingen in Nederland was rector M. Thompson (1861-1938) die van 1889 tot 1913 hoofdredacteur was van het katholieke dagblad *De Maasbode*. In deze krant en later in het tijdschrift *Rome* dreigde hij priesters en leken, die zich met sociale acties bezighielden, met hel en verdoemenis. Een bekend slachtoffer van deze integralist was de Limburgse bijbelcriticus Henri Poels (1868-1948) die werd verdacht van dwalingen in zijn boek *Critiek en traditie* (1899). Hoewel hij werd vrijgepleit, bleef er toch altijd het odium van heterodoxie aan hem kleven, aldus Jos Pouls.²⁸

Een drietal factoren zorgde ervoor dat het integralisme ook in Nederland medestanders vond: het episcopaat schroomde niet bij overtreding forse middelen in te zetten. Er werd ook grote nadruk gelegd op het centrale gezag van Rome en er was sprake

20 Nissen, 'Samenhang in de samenleving', 25.

21 Encycliek *Etsi nos*, 24-26.

22 Van Xanten, *Katholieken*, 854.

23 Derks, *Heilig moeten*, 399. De ondertitel *Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* van haar dissertatie geeft dit al aan.

24 Vanderjagt, 'Categorieën van het denken', 76-86.

25 Monteiro, *Katholieke cultuur*, 9.

26 Pauwels, 'Lamentabili sane', 51.

27 Pouls, *Ware schoonheid*, XVII.

28 Pouls, *Ware schoonheid*, XVII.

van een strenge controle van het dagelijks leven, met name op zedelijkheidsgebied.²⁹ In zijn motu proprio *Sacrorum Antistitum* van 1 september 1910 verplichtte Pius X de clerus nota bene een anti-modernisteneed af te leggen. Weliswaar werd het integralisme in 1914 door Benedictus XV (1914-1922) officieel verboden, maar dat liet onverlet dat premoderne ideeën de voorkeur genoten. Deze paus noemde het theologisch modernisme in zijn encycliek *Ad beatissimi apostolorum* zelfs de pestziekte. Seminaristen werden tijdens hun opleiding en na de priesterwijding, of als zij een studieopdracht kregen in Nijmegen, Leuven of Rome, geïndoctrineerd met integralistische ideeën. Deze strategie droeg volgens Walter Goddijn o.f.m. (1921-2007) zeker bij aan ‘de versterking van de collectieve identiteit binnen de katholieke kerk’.³⁰

Omdat het modernisme in de literatuur hier nauwelijks wortel schoot, had de encycliek *Pascendi* slechts zijdelings invloed in de Nederlandse literatuur. ‘Het vonnis van de paus veroorzaakte niettemin een paniekstemming die de gezonde ontwikkeling van nieuwe denkbeelden in de kunst belemmerde,’ aldus Anton van Duinkerken in zijn bijdrage over de Nederlandse literatuur in *De katholieke literatuur in de XXe eeuw* (1954).³¹

Paus Pius XII (1939-1958) ondernam in 1950 een hernieuwde poging om de traditie te bewaken door de uitgave van de encycliek *Humani Generis*, waarin hij onder andere de neomodernistische stroming *nouvelle théologie* veroordeelde. Deze theologie kende veel waarde toe aan de existentiële fenomenologie. De fenomenologen gaven de voorkeur aan een meer persoonsgerichte benadering en bestudeerden de eigentijdse existentialisten die zich verdiepten in menselijke vragen: over het bestaan zelf (Sören Kierkegaard), het zijn (Jean Paul Sartre), de tijd (Martin Heidegger) en de verandering (Henri Bergson). Deze filosofie sloot volgens de theologen van *nouvelle théologie* beter aan bij de beleving van het christelijk geloof in de moderne tijd.³² Zij waren bovendien van mening dat het leven zowel traditie als hervorming inhield, spraken zich uit voor een vrije interpretatie van de geloofswaarheden en stelden de historiciteit van geschreven en gesproken bronnen ter discussie. Dat was volgens Pius XII een aanval op de ‘Eeuwige Waarheid’. In Nederland vond deze theologie een verkondiger in de nonconformist Edward Schillebeeckx o.p. (1914-2009) die pleitte voor een verzoening van het neothomisme en de fenomenologische ervaring.³³ Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), bijeengeroepen door paus Johannes XXIII (1958-1963), was Schillebeeckx theologisch adviseur van het Nederlands episcopaat, maar hij werd door Rome toch te controversieel geacht om tot *peritus* (expert) te worden benoemd. Dit concilie leek een belangrijke stap voorwaarts in de richting van modernisering, maar het motto *aggiornamento*, ‘het bij de tijd brengen’ van de Kerk, had toch niet de uitwerking die de concilievaders ervan verwachtten. De teleurstelling over de resultaten van het concilie versnelde het ontzuilingsproces.

Het spanningsveld tussen katholiciteit, literatuur en moderniteit tijdens de hier onderzochte periode van 1937-1970, komt in het vijfde hoofdstuk in de subparagraaf ‘Katholieke opvattingen over literatuur en moderniteit’ nog uitgebreid aan de orde.

De verzuiling

‘De verzuiling was géén eenvormige en unilineaire beweging, maar een proces dat met veel binnenkerkelijke en sociale machtsstrijd gepaard ging. Er werd niet alleen een strijd “met” de moderniteit gevoerd, maar ook tussen de verschillende groeperingen “om” de moderniteit.’³⁴ Dat was de conclusie van de Vlaamse socioloog Staf Hellemans over de verzuiling in zijn dissertatie *Strijd om de moderniteit*. Op deze uitspraak kom ik verder in deze paragraaf nog uitgebreid terug. Alvorens daartoe over te gaan volgt nu eerst een overzicht van het verzuilingsdebat zoals dat in de loop van de twintigste eeuw werd gevoerd.

De tradionele historische opvatting over de verzuiling gaat uit van een ontwikkeling in drie fasen: de periode van verzuiling (1890-1920), de verzuildheid (1920-1960) en de ontzuiling vanaf 1960. Het hoogtepunt, de verzuildheid, werd door de historicus Piet de Rooy in 1995 omschreven als 'de mate waarin mensen hun sociaal-culturele en politieke activiteiten bewust verrichten en kunnen verrichten in eigen levensbeschouwelijke kring'.³⁵ In de dagelijkse praktijk was de verzuildheid gebaseerd op ongelijkheid (het onderscheid tussen gewijd en niet-gewijd), hiërarchisch geordend gezag (tussen paus, bisschop en pastoor) en een grote voorkeur voor heiligheid, rituelen en devoties. Een bijkomend politiek doel van de verzuiling was de sterke invloed van de neutrale staat tegen te gaan.³⁶

De eerste verwijzing naar de term verzuiling dateert uit 1935, toen in *Het Volk* een artikel verscheen onder de titel 'Werk voor de werkloze jeugd'. Daarin werd melding gemaakt van vier zogenaamde 'zuilen' die zich ieder op eigen wijze inzetten voor de bestrijding van de jeugdwerkloosheid.³⁷ Sindsdien deden historici, sociologen en politicologen onderzoek naar het fenomeen verzuiling, maar zij beperkten zich meestal tot één zuil en/of tot één land en vertrokken vanuit een al dan niet confessionele betrokkenheid. In het algemeen droeg 'de "verzuilde" katholieke historiografie een sterk defensief en reactief karakter, waarbinnen voor de contemporaine geschiedenis nog maar een bescheiden plaats was ingeruimd', aldus Hans Righart.³⁸ De verscheidenheid van opvattingen in het verzuilingsdebat is zo als gezegd enorm en nog steeds niet uitgekristalliseerd. Alle bestaande theorieën werden noch verworpen, noch bevestigd. Een eensluidende definitie kan daarom niet worden gegeven, reden waarom de onderzoeker zich moet behelpen met enkele algemene kenmerken. Om de segmentering van de Nederlandse samenleving toch te kunnen duiden, stelde de historicus Hans Blom in 2000 voor het begrip verzuiling op te vatten als een brede metafoor voor een wetenschappelijk begrip dat 'de segmentatie in de samenleving langs kerkelijk-religieuze en ideologische lijnen in bredere betekenis karakteriseert'.³⁹ Dat niet iedereen gelukkig was met deze definitie blijkt uit de enigszins plagerige reactie van De Rooy om 'vanwege het risico van reïficatie van de metafoor verzuiling en het ontbreken van overeenstemming over enkele fundamentele vragen daarover, deze metafoor dan maar af te schaffen'.⁴⁰

De Rooy had overigens zo zijn ideeën over de verzuiling. Hij zag de zuil als een koppeling van modernisering en traditionalisering, als een anti-moderne moderniseerder. Elke zuil vormde een netwerk, waarbinnen een systeem van sancties en beloningen werd ontwikkeld om de zaak bijeen te houden. In het centrum van 'Nederland vierstromenland' bevond zich volgens hem de katholieke zuil.⁴¹ Op het politieke domein waren katholieken en protestanten aan elkaar overgeleverd. De samenwerking van katholieken en sociaal-democraten in een coalitie was tot 1939, bij het aantreden van het tweede kabinet De Geer (1939-1940), nog onmogelijk.

29 Roes, *In de kerk geboren*, 24.

30 Goddijn, *Tot vrijheid geroepen*, 20.

31 Van Duinkerken, 'De katholieke literatuur', 86.

32 Goddijn, *Tot vrijheid geroepen*, 105.

33 Spiertz, 'De aartsbisschop-coadjutor', 273.

34 Righart, 'Religie en de perceptie van moderniteit', 9.

35 De Rooy, 'Zes studies over verzuiling', 383.

36 Jacobs, 'Het verval', 41-42.

37 Talsma, 'Verantwoording', IX; De Rooy, 'Zes studies over verzuiling', 385; De Rooy, 'De verzuiling vergruisd', 65.

38 Righart, 'Het katholicisme', 100-101.

39 Blom, 'Vernietigende kracht', 207.

40 Blom en Talsma, *De verzuiling voorbij*, 45.

41 De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 176-178.

In het Interbellum waren het voornamelijk historici die zich over het fenomeen verzuiling ontfermden. De priester-historicus en hoofdredacteur van *De Maasbode* J. Witlox en de historici W. Versluis en A. Commissaris beschreven de geschiedenis van de katholieke zuil in termen van emancipatie, overigens zonder de metafoer verzuiling al te noemen. Zij bedienden zich volgens Hans Righart van een ‘trionfalistisch, ronkend idioom, dat van het ene superlatief naar het andere snelde’.⁴² Zij waren nog niet in staat afstand te nemen van de materie, met als gevolg een vernauwd blikveld, behoudzucht en een blinde bewondering voor de katholieke voormannen. Deze eerst geformuleerde theorie over de verzuiling als emancipatorisch streven bleef tot ver in de jaren vijftig in stand en leverde een beeld op van eenheid, loyaliteit en gehoorzaamheid. Daar zijn onderzoekers in de loop der jaren wat genuanceerder over gaan denken.

De katholieken die in 1796 bij het uitroepen van de Bataafse Republiek als minderheidsgroep juridisch aan hun protestantse landgenoten waren gelijkgesteld, kregen sindsdien weliswaar meer ruimte om hun godsdienst te belijden, maar van echte emancipatie kon nog geen sprake zijn. ‘Teveel leefden zij nog in een “schuilkerk”-mentaliteit’, aldus de sociologen J. Kruyt en J. Goddijn in *Drift en koers*.⁴³ Dat manifesteerde zich met name in de eerste helft van de negentiende eeuw in een overgevoeligheid aan katholieke kant, hetgeen volgens Goddijn de organisatiedrift van de katholieken verklaart. Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 – waarna het Nederlands katholicisme een bloeiperiode doormaakte – veranderde deze situatie. Het katholiek reveil nam toen de vorm aan van een strak georganiseerde religieuze volksbeweging en dat liep rond de eeuwwisseling uit op de vorming van de katholieke zuil. De coalitie ‘troon-altaar’ maakte plaats voor de coalitie tussen ‘altaar en volk’, aldus Staf Hellemans.⁴⁴ De katholieke zuil ontwikkelde zich tot massakatholicisme, gekenmerkt door een uitgesproken klerikale bemoeienis. Tot ver in de jaren vijftig van de twintigste eeuw wierp de Kerk een bastion op tegen de dreigingen van het liberalisme en socialisme. Bovendien moest er worden afgerekend met de maatschappelijke achterstand ten opzichte van de protestanten en afhankelijkheid van de liberale elites. Commissaris ging zelfs zo ver de zuilvorming in zijn boek *De geschiedenis van de emancipatie der katholieken van 1795-1903* ‘een afrekening met de aloude traditie van voorrang der gereformeerden’ te noemen.⁴⁵

De tot nu toe genoemde historici hanteerden een lineair, finalistisch geschiedbeeld ‘waarin van het begin af aan naar het doel, de alle maatschappelijke groeperingen omvattende zuil, werd toegewerkt’, aldus de politicoloog Siep Stuurman. Hij had daar de nodige kritiek op. Bijvoorbeeld omdat er geen rekening werd gehouden met bijkomstige factoren zoals de tendens tot centralisatie van de kerk van Rome, die weer een grote invloed uitoefende op de diocesane bestuursapparaten. Dat was voor Stuurman een van de redenen om de verzuiling aan een godsdienst te koppelen en deze historici de ‘traditionele zuil-chroniqueurs’ te noemen.⁴⁶

Hoe de visie op de verzuiling vanaf de jaren vijftig onder invloed van sociologisch onderzoek kantelde, valt af te leiden uit het hierna volgende chronologische overzicht. Medio jaren vijftig werd het verzuilingsonderzoek door sociologen opgepakt en werd de term verzuiling voor het eerst daadwerkelijk gebruikt. Deze onderzoekers hadden inmiddels een betere kijk op de feiten en kozen ervoor de segmentering van de Nederlandse samenleving van 1920 tot 1960 met deze metafoer aan te duiden. Het heeft er overigens alle schijn van dat zij deze term introduceerden om hun frustratie over de mislukte politieke doorbraak na 1945 te verwerken, aldus Hellemans.⁴⁷ Die had een einde moeten maken aan de benauwende scheidslijnen tussen geloof en politiek, maar desondanks verankerde het confessionalisme zich in de welvaartsstaat en bleven de kerken invloedrijk in het maatschappelijk leven en in de politiek. Het Bisschoppelijk Mandement van

1954 is hiervan een uitvloeisel. Het verzuilingsdebat kreeg een polemisch karakter dat maar al te graag werd geassocieerd met 'hokjesgeest'.⁴⁸ Het verzuilingsonderzoek leverde in deze periode een aantal theorieën op, die, naast de al genoemde emancipatietheorie, zich eerder baseerden op herleving, sociale controle en protectie. De emancipatietheorie werd door Rogier niet als het belangrijkste motief gezien. In zijn boek *Katholieke herleving* legde hij, de titel zegt het al, de vinger op de katholieke 'herleving'. Hij verdeelde de honderd jaar na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie (1853) in twee tijdvakken. In de eerste periode tot aan de eeuwwisseling was de aandacht van de katholieken vooral gericht op zelfbehoud: in deze tijd verschenen de encyclieken tegen het modernisme. In de tweede periode kwam het besef bovendrijven dat deze frontmentaliteit geen oplossing was en dat de katholieken aan andersdenkende landgenoten best wat te bieden hadden. In de 'periode van ontluiking' in het eerste kwart van de twintigste eeuw vond volgens hem de overgang plaats naar een meer open katholicisme en naar samenwerking met de protestanten – weliswaar gevoed door beider strijd om het bijzonder onderwijs – en kreeg de politieke partijvorming gestalte. In deze periode groeide het antiklerikalisme, dat 'vooral voedsel vindt in de veelzijdige bemoeienis van de geestelijkheid met een katholiek organisatiesysteem dat thans bijna alle sectoren van het leven omvat'.⁴⁹ Hij typeerde dit georganiseerde katholicisme in Nederland als volgt:

'Zo is dan (...) een bijna autarkisch te noemen katholieke gemeenschap ontstaan, binnen welker grenzen men niet alleen in politieke partij-discipline zijn stem uitbrengt, op een katholieke krant, een katholiek damesblad, een Katholieke Illustratie en een katholiek jeugdblaadje geabonneerd is, zijn kinderen van de kleuterschool tot de universiteit katholiek onderwijs doet genieten, maar ook in katholiek verband naar de radio luistert, op reis gaat, zijn leven verzekert, de kunst, de wetenschap en de sport beoefent.'⁵⁰

In *Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken*, een rede die hij een paar jaar later, in 1958, uitsprak voor de Sint-Adelbertvereniging (1935-1967), noemde Rogier de katholieke volgzzaamheid met veel gevoel voor retoriek 'het instinkt van schapen'.⁵¹ Daarmee leverde hij kritiek op het gesloten katholicisme en de verhouding tussen gelovigen en kerkelijke leiding. In 2000 zou deze lezing door Paul Luykx verder worden uitgewerkt in zijn boek *Andere katholieken*, waar ik nog uitgebreid op terugkom.

Na Rogier waren het met name de organisatiesociologen die hun ideeën over de sociale controle-theorie naar voren brachten. In dit kader moeten de sociologen F. van Heek, J. van Doorn en J. Kruyt worden genoemd. Van Heek was van mening dat de oorzaak van de verzuiling moest worden gezocht in de strijd van de katholieken in Nederland tegen de calvinistische meerderheid. Dat uitte zich in een hernieuwde intensieve beleving van de katholieke moraaltheologische normen uit de negentiende eeuw. Paradoxaal genoeg met hetzelfde rigorisme dat het kenmerk was van het calvinisme en dat daarom door Rogier en Van Heek als de *pénétration calviniste* werd getypeerd.⁵² Van Doorn wees eveneens op de verzuiling als sociale controle en wel om de ideologie veilig te stellen.⁵³ Kruyt op zijn beurt vergeleek het fenomeen verzuiling met de concentrische cirkels die verschijnen wanneer je een steen in het water werpt. De Kerk vormt de eerste ring, daaromheen vormt

42 Righart, 'Het katholicisme', 104.

43 Kruyt en Goddijn, 'Verzuiling en ontzuiling', 233.

44 Hellemans, *Strijd om de moderniteit*, 58.

45 Commissaris, *De geschiedenis van de emancipatie*, 20.

46 Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme*, 76.

47 Hellemans, *Strijd om de moderniteit*, 9.

48 Lijphart, *Verzuiling, pacificatie*, 9.

49 Rogier, *Katholieke herleving*, 425-426; 543.

50 Rogier, *Katholieke herleving*, 613.

51 Rogier, *Het verschijnsel*, 26.

52 Van Heek, *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat*, 212-232.

53 Van Doorn, 'Verzuiling', 42.

zich de ring onderwijs en verzorging en vervolgens de ringen van sociaal-economische en culturele organisaties, een weergave van de ultieme verzuildheid. Daarbij moeten we denken aan stands-, vak- en sportorganisaties, bibliotheken, et cetera. Alle organisatie-netwerken die buiten het levensbeschouwelijke kader vallen, noemde Kruyt 'de algemene sector'.⁵⁴

De verdedigers van de protectietheorie gingen ervan uit dat de verzuiling confessionele elites in staat stelde de achterban te beschermen tegen seculariseringstendenzen. De klerikale elite zag door de industrialisatie en modernisering haar greep op delen van de katholieke bevolking in gevaar komen, aldus Jan Jacobs in 'Het verval van de katholieke zuil'.⁵⁵ De eerste socioloog die in 1971 de verzuiling beschreef in termen van protectie – de afscherming tegen de ontwrichtende werking van het maatschappelijke moderniseringsproces – was de socioloog Jan Thurlings. In *De wankele zuil* verdeelt hij het verzuilingsproces sinds de Tachtigjarige Oorlog in vier fasen: de eerste fase, de zeventiende en achttiende eeuw, noemt hij de tijd van de schuilkerken, de tweede fase van 1795 tot 1860 de periode van de zich emanciperende kerken en de 'liberale vrijage', de derde fase van 1860-1954 de zich verzuilende kerk en de tijd na 1954 de ontzuilende fase.⁵⁶ De kernvraag was volgens Thurlings hoe de katholieken als minderheid de eigen identiteit konden bewaren: toegeven aan assimilatie of kiezen voor het isolement. De strategie wisselde volgens hem per periode, afhankelijk van de machtverhoudingen. Zo benadrukte hij het belang van de schoolstrijd als praktisch middel voor het ontstaan van de verzuiling.

De historicus Hans Righart (1954-2001) ging in 1986 in zijn dissertatie *De katholieke verzuiling in Europa* ook nog uit van de protectiehypothese. Zijn studie leverde een aantal nieuwe inzichten op. Op de eerste plaats bracht hij het onderscheid aan tussen de begrippen verzuiling en verzuildheid. De verzuiling is het proces waarin de maatschappelijke verzuildheid gestalte krijgt. Voor de verzuildheid gaf hij de volgende definitie:

[het is] 'een maatschappelijke structuur, waarin meerdere, ten opzichte van elkaar gescheiden organisatorische complexen bestaan, die godsdienstig of ideologisch gemotiveerd en tendentieel autarkisch zijn'.⁵⁷

De verzuiling ving volgens hem aan in het begin van de jaren negentig van de negentiende eeuw en mondde uit in de verzuildheid rond 1926, toen de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) werd opgericht. Het corporatieve en het electorale kanaal werden toen op elkaar aangesloten. Righart zag de verzuiling toch vooral als een kerkelijke strategie tegen de secularisering:

'Het was de lagere clerus die in de laatste decennia van de vorige eeuw inzag dat, wilde de kerk in de zich moderniserende maatschappij overleven, zij zich moest aanpassen aan de manier waarop die maatschappij ingericht werd. Bescherming door aanpassing, dat is in enkele woorden waar het bij de verzuiling om ging'.⁵⁸

Uit zijn onderzoek blijkt dat de verzuiling geen typisch Nederlands fenomeen was. Righart stelde vast dat zich ook in Oostenrijk, Zwitserland en België een identieke vorm van verzuilde maatschappelijke structuur voordeed.⁵⁹ Zijn onderzoek leverde op dat de katholieke verzuiling in alle door hem onderzochte landen voorkwam, maar dat de protestants-christelijke zuil wel een typisch Nederlands product was.

Waren het aanvankelijk de historici en sociologen die onderzoek deden naar de verzuiling van Nederland, later mengden ook politicologen zich in het verzuilingsdebat. Zij zagen de verzuiling vooral als een systeem voor politieke partijvorming.⁶⁰ De politicoloog A. Lijphart was met zijn boek *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* de grondlegger van de zogenoemde pacificatietheorie. Deze theorie houdt in dat de zuilen voor stabiliteit zorgden in een complexe plurale samenleving en werd dus niet zonder

reden genoemd naar de pacificatie van 1917. De zuilvorming gaf een impuls aan de samenwerking tussen een passieve achterban en politieke elites die inmiddels bereid waren compromissen te sluiten, waardoor de politieke problemen rond het bijzonder onderwijs, het algemeen kiesrecht en de sociale kwestie konden worden opgelost.⁶¹ Het nadeel van Lijpharts theorie is dat hij de verzuiling reduceert tot een politiek fenomeen en er weinig ruimte overblijft voor ontwikkeling en verandering. Spanningen die zich binnen de zuil en tussen zuilen onderling voordeden, blijven dan onbesproken. Zijn politieke interpretatie van de verzuiling is omstreden en voor deze studie van Idil ook minder relevant.

In 1983 verscheen vanuit het vakgebied politicologie de dissertatie van Siep Stuurman, getiteld *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*, waaruit het volgende citaat is overgenomen:

‘De verzuiling ontstond als een onbedoeld en onvoorzien resultaat van een serie strategieën in verschillende sociaal-politieke conflicten. Strategieën, gericht tegen nieuwe sociale bewegingen zoals socialisme en feminisme, klassen- en seksenconflicten binnen de confessionele kampen en fractiestrijd binnen heersende klassen leidden in hun onderlinge vervlechting tot een sociaal-politiek systeem dat rond 1920 een zekere “vastheid” en stabiliteit kreeg, en dat pas veel later met de term verzuiling is aangeduid.’⁶²

Uit dit citaat blijkt dat Stuurman de verzuiling ziet als een godsdienstig-politieke blokvorming tegen opkomende sociale bewegingen in de periode 1870-1920. In de daaropvolgende periode van 1920 tot 1960 was er volgens hem al sprake van ontzuiling, maar de verzuilende en de ontzuilende krachten hielden elkaar toen nog in evenwicht. Er was ‘een continue strijd gaande tussen consoliderende en ontbindende krachten’.⁶³ Dat betekende volgens De Rooy ‘dat de confessionele fracties van de heersende klasse er in slaagden de helft van de georganiseerde arbeidersorganisaties aan zich te binden, een christelijk patriarchaat te vestigen en “links” in een minderheidspositie te dringen’.⁶⁴ Hij noemde dat een typisch voorbeeld van de werking van ideologie en macht. Na 1960 kregen de ontzuilende krachten de overhand. Stuurman ziet de verzuiling dan ook als een dynamisch proces, het resultaat van verschillende maatschappelijke krachten, waarbij klassenverhoudingen centraal stonden.⁶⁵ Hij verbindt het begrip verzuiling nadrukkelijk met religie. Van een ‘rode familie’ als zuil kon volgens hem geen sprake zijn.

De tot nu toe besproken theorieën beschrijven de katholieke zuil als een monolithisch blok waarin de gelovigen met slaafse volgzaamheid hun leiders volgden. Deze opvatting die de dichotomie traditioneel-modern sterk benadrukt, is inmiddels achterhaald. Er werd te weinig rekening gehouden met dissidente personen en de eigenzinnigheid en verdeeldheid binnen de katholieke beweging. Ook werd in de studies nauwelijks gebruik gemaakt van nieuwe algemene theorieën over modernisering en organisatievorming. In zijn dissertatie *Strijd om de moderniteit* bracht Staf Hellemans daarin nuancering aan. Hij beschouwde de opkomst en het verval van de katholieke en socialistische zuil als één van de verschijningsvormen van sociale bewegingen, die doelgericht tot collectieve actie overgingen. Op een zelfde wijze ontstonden bijvoorbeeld ook de vrouwen-, arbeiders- en

54 Kruyt, *Verzuiling*, 9. Zie aldaar ook het schema op tussenpagina 48-49.

55 Jacobs, ‘Het verval’, 34.

56 Thurlings, *De wankele zuil*, 56-57.

57 Righart, *De katholieke zuil*, 17.

58 Righart, *De katholieke zuil*, 274.

59 Righart, *De katholieke zuil*, 18.

60 Hellemans, ‘Katholicisme en verzuiling’, 352.

61 Pennings, *Verzuiling en ontzuiling*, 7.

62 Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme*, 335.

63 Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme*, 12.

64 Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme*, 60; De Rooy, ‘Zes studies over verzuiling’, 381.

65 Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme*, 12-13.

vredesbeweging. Zo kan men eveneens spreken van een katholieke beweging. Om het succes van deze beweging te ondersteunen vormden identiek geëngageerde organisaties een netwerk ofwel zuil.⁶⁶ Het voordeel van de theorie van Hellemans is dat hij de zuilen plaatst in een bredere maatschappelijke context. Zij opereerden weliswaar op mesoniveau, maar waren tegelijkertijd onderdeel van een macromaatschappelijk kader. De katholieke zuil probeerde als alomvattend netwerk andere bedreigende sociale bewegingen, waaronder de moderniteit, onder controle te houden.⁶⁷ Zoals de titel van zijn boek al aangeeft, spreekt Hellemans in het debat over de verzuiling bij voorkeur over 'de strijd om de moderniteit', die werd gevoerd met moderne communicatiemiddelen. Met name in het Interbellum waren secularisering, materialisme en liberalisering van de zeden een ernstige bedreiging voor het ascetisch-religieuze ideaalbeeld van de katholieken. De touwtjes dienden met behulp van de zuil goed te worden aangetrokken. De oprichting van Idil, die in deze periode plaatsvond, moet dan ook in dit licht worden gezien.

Ton Duffhues, Albert Felling en Jan Roes (1939-2003) beoordeelden de bestaande verzuilingstheorieën eveneens als te beperkt. In *Bewegende patronen* namen zij voor de analyse van katholieke organisaties en bestuurders in de periode 1945-1980 ook het sociale bewegingsmodel als uitgangspunt. Zij vonden dat het verzuilingsdebat te lang het domein was geweest van historisch-sociologisch georiënteerde wetenschappers en bovendien te normatief was gekleurd. Het perspectief van sociale beweging en verzuiling bood volgens hen een beter uitgangspunt voor de bestudering van de verzuiling, omdat 'zowel de ideële motieven en achtergronden als de organisatorische ontwikkeling vanuit een theoretisch kader bestudeerd kunnen worden'.⁶⁸

Onder invloed van deze nieuwe inzichten uit de jaren tachtig koos Thurlings in 2004 in zijn artikel 'Verzuiling en beweging' in *Trajecta* bij nader inzien ook voor het sociale bewegingsmodel van Hellemans.⁶⁹ Zoals al gezegd toonde hij zich in *De wankelende zuil* een voorstander van de protectietheorie, maar het bewegingsmodel heeft het voordeel dat het de geschiedenis van de verzuiling en ontzuiling in een breder perspectief plaatst: 'het omvat het gehele tijdvak, van ontstaan tot liquidatie, de ideologische en organisatorische aspecten aan het proces en de spanningsrelaties tussen de daarbij betrokken leiders'.⁷⁰

Een eveneens afwijkend standpunt over de verzuiling wordt zoals gezegd ingenomen door Paul Luykx. Luykx zet vraagtekens bij de opvatting van de verzuiling als louter succesformule, waaraan in de jaren zestig plotseling een einde kwam. De traditionele beeldvorming over de verzuiling en de protectietheorie zijn volgens hem onvolledig en verdienen een bijstelling. Luykx is van mening dat historici die de verzuiling en de rol van Nederlandse katholieken in de periode van het 'rijke roomse leven' bestuderen, dat moeten doen met een 'open oog voor diversiteit aan reacties en houdingen (...) en vormen van verzet'.⁷¹ Ondanks controle en sancties hadden dissidente katholieken wel degelijk kritiek op de verzuiling. Zo werkten katholieke schrijvers mee aan niet-katholieke tijdschriften, bestond er een kritisch-positieve waardering voor de moderne film en leverden katholieke intellectuelen als Anton van Duinkerken kritiek op de gezagsverhoudingen, klerikale bemoeienis en censuur.

In *Heilig moeten. Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* houdt Marjet Derks een pleidooi voor een revisie van het beeld van het Interbellum in het algemeen en de katholieke zuil in het bijzonder. Evenals Luykx gaat zij uit van de veronderstelling dat we hier met een meervoudiger periode en constellatie te maken hebben. In plaats van 'de katholieken' geeft zij er de voorkeur aan te spreken van 'katholieken, een begrip in meervoud', waarin verschillende nuances voorkwamen.⁷² Met het begrip retro-modern bedoelt Derks dat de Kerk probeerde de moderniteit de pas af te snijden en daarbij dankbaar gebruik maakte van juist de moderne communicatiemiddelen.

Ook Arnoud-Jan Bijsterveld geeft in zijn inaugurale rede bij het aanvaarden van de leerstoel 'Cultuur in Brabant' aan de Universiteit van Tilburg aan dat de stereotype van het uniforme katholieke Noord-Brabant aan een herziening toe is en toont zich daarbij een voorstander van *oral history*-projecten om zodoende een beter inzicht te krijgen in de 'geleefde' werkelijkheid.⁷³

De ontzuiling

Evenals over de verzuiling bestaan er verschillende theorieën over de ontzuiling, zij het minder talrijk. Tot op de dag van vandaag wordt ook over de afbrokkeling van de katholieke zuil in Nederland door historici verschillend gedacht. Het discours over de vraag of de ontzuiling in de jaren zestig door interne dan wel externe factoren werd veroorzaakt, duurt nog voort. Een belangrijke impuls voor het onderzoek naar de verzuiling en ontzuiling was de oprichting van het Katholiek Documentatie Centrum in 1969. Dat gebeurde op initiatief van de hoogleraar nieuwste geschiedenis aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen dr. A. Manning. Het verzuilings- en ontzuilingsonderzoek kreeg daarmee een geïnstitutionaliseerd karakter. Het KDC stelt zich ten doel: het verzamelen, ordenen en beschrijven van documentatie over katholiek Nederland met de nadruk op de twintigste eeuw, hulpverlening bij wetenschappelijke bestudering van bronnen en verslaggeving van de ontwikkeling van de katholieke gemeenschap in jaarboeken en bibliografische en archivalische notities.⁷⁴

Het is een vaststaand feit dat Nederland in 1960 nog tot de meest christelijke landen van Europa behoorde en dat dit tussen 1960 en 1975 volledig teniet werd gedaan. Schuyt en Taverne gaan voor de verklaring van dit fenomeen in *Welvaart in zwart-wit* (2000) uit van de 'secularisatiethese'. Voor de duidelijkheid brengen zij een onderscheid aan tussen de begrippen secularisering en ontzuiling, want 'secularisering slaat op individueel gedrag, ontzuiling op het reilen en zeilen van organisaties en instellingen'.⁷⁵ Voor het individu betekenden secularisering en deconfectionalisering vooral geloofsafval en ontkerkelijkheid en voor de verzuilde organisaties verschrompeling van de levensvatbaarheid. De KVP leed bijvoorbeeld na 1963 een fors ledenverlies, de *Katholieke Illustratie* verdween na honderd jaar van het toneel, de *Volkskrant* schrapte het epitheton 'katholiek' en de KRO vroeg zich af of de omroep nog wel moest vasthouden aan de katholieke identiteit. Een uitzondering daarop vormde het bijzonder onderwijs, al heeft dat wel zijn eigen karakter vergaand verloren. De christelijke moraal in de nationale wetgeving werd ook naar de marges verwezen. Maar de belangrijkste oorzaak voor de ontzuiling was volgens Schuyt en Taverne toch dat de tijdens de oorlog zo zwaar bevochten fundamentele waarden vrijheid, gelijkwaardigheid en eigen verantwoordelijkheid door de Kerk met voeten werden getreden. De restauratie na het Tweede Vaticaans Concilie en het mislukken van het pastoraal concilie in Noordwijkerhout (1968-1970) leidden vervolgens tot een uittocht uit de Kerk.

Op deze secularisatiethese van Schuyt en Taverne kwam in 2005 een reactie van de historicus Peter van Rooden. Hij was van mening dat in *Welvaart en zwart-wit* te veel

66 Hellemans, *Strijd om de moderniteit*, 13-14; 'Katholicisme en verzuiling', 353.

67 Hellemans, 'Elementen voor een algemene theorie', 242.

68 Duffhues, *Bewegende patronen*, 21.

69 Thurlings, 'Verzuiling en beweging', 38.

70 Thurlings, 'Verzuiling en beweging', 21-22.

71 Luyckx, *Andere katholieken*, 12.

72 Derks, *Heilig moeten*, 26.

73 Bijsterveld, *Het maakbare verleden*, 14.

74 Righart, 'Het katholicisme', 111.

75 Schuyt en Taverne, *Welvaart in zwart-wit*, 355-364.

nadruk werd gelegd op de intellectuele en emotionele band van het individu met de religie.⁷⁶ Aan het godsdienstig handelen van gewone mensen, dat aan de hand van *oral history* kan worden onderzocht, werd nauwelijks aandacht geschonken. In navolging van de Britse socioloog Callum Brown die de verklaring van de omwenteling in de *sixties* zocht in 'popularisering van het romantische, expressieve en reflexieve zelf', onderwierp Van Rooden 43 ouderen aan een onderzoek over de rol van godsdienst in hun jeugd en de veranderingen in hun religieus gedrag sindsdien. Dat bracht aan het licht dat de culturele revolutie van de jaren zestig, de toenemende welvaart, de consumptiemaatschappij – kortom de massacultuur – een belangrijke rol speelden in de ontkerkelijking. Te denken valt daarbij aan de mobiliteitsexplosie, de verandering in de vrijetijdsbesteding, de anglo-amerikanisering, de grotere seksuele vrijheid door de uitvinding van de anticonceptiepil, het optreden van Provo, de popmuziek en de invloed van de televisie. Vóór 1960 bestond de godsdienst volgens Van Rooden nog uit collectieve en vanzelfsprekende rituelen. Nadien voerde het 'reflexieve en expressieve zelf' de boventoon en werd 'de traditionele vorm van religie uit de kern van het leven verdreven en op den duur irrelevant'.⁷⁷ Dat gold niet voor iedereen. Uit een onderzoek van Jan Jacobs naar de beleving van de ontzuiling bleek dat deze enerzijds werd beleefd als een ontworsteling, maar anderzijds als een ontworteling, een verlies van houvast. Overigens spreekt Jacobs liever van 'afbouw' van de verzuiling dan van 'verval'.⁷⁸ Ook Luykx onderschrijft de visie van Van Rooden en verwijst in zijn artikel '*Andere katholieken en de jaren zestig*' bovendien naar een postuum verschenen studie van Righart over de *sixties*, *De wereldwijde jaren zestig*, waarin eenzelfde conclusie wordt getrokken over het culturele klimaat in dit decennium.⁷⁹ Het is volgens Righart overigens moeilijk het vernieuwingsproces van de jaren zestig te fixeren in een simpel decenniumbegrip. Hij spreekt liever over 'de eindeloze jaren zestig' en gaat op zoek naar het epicentrum van de politieke, sociaaleconomische en sociaalculturele veranderingen in die tijd. Die dacht hij te vinden in de generatiedynamiek. Volgens hem had 'de polariteit tussen twee generatietypen, het vooroorlogse en naoorlogse, een katalyserend effect op het snelle proces van maatschappelijke veranderingen'.⁸⁰

Thurlings geeft weer een andere verklaring voor de ontzuiling. Zijn interne-crisistheorie houdt in dat de kerkelijke en theologische vernieuwingsdrift begin jaren zestig een eroderend effect had op de sectoren die het dichtst bij de kern van de Kerk lagen. Hij is van mening dat het Nederlands katholicisme sinds 1960 een sterk centrifugaal karakter vertoont. De nieuwe ideeën vonden eerder ingang bij de clerus dan bij de leken en het aantal uittredingen uit het ambt voltrok zich sneller dan de daling van het kerkbezoek. De urbanisatie speelde daarbij een belangrijke rol, want verstedelijking werkt kerkvervreemding in de hand en was aldus een aanjager voor de ontzuiling.⁸¹ Deze interne-crisistheorie wordt niet gedeeld door Van Heek. Hij vindt dat Thurlings de externe factoren voor de ontzuiling in zijn beoordeling verwaarloost en te weinig oog heeft voor de toenemende invloed van de *permissive society* van de jaren zestig. Hij noemt de ontzuiling een 'nederlaag' voor de katholieken omdat zij, door onderlinge onenigheid, verzuimden voor open doel te scoren.⁸²

De historici E. Simons en L. Winkeler verdedigen in hun dissertatie *Het verraad der clercken* eveneens de 'interne-crisistheorie'. De ontzuiling was volgens hen het resultaat van de strenge hand van Rome. Het participatiebeleid van de Nederlandse bisschoppen, in het vooruitzicht gesteld door het Tweede Vaticaanse Concilie, werd eind jaren zestig teruggedraaid. Dat had een radicaliserend effect op katholieke intellectuelen.⁸³ Vooral de morele kwesties lagen gevoelig. De media werden overspoeld met berichtgeving over affaires van katholieke dissidenten. Te denken valt aan het spreekverbod van studentenpastor J. van Kilsdonk s.j. (1917-2008) begin jaren zestig, het behandelverbod dat psychiater Anna Terruwe (1911-2004) kreeg opgelegd voor haar bevestigingsleer – al werd zij in 1965 door

kardinaal Alfrink en later door Rome gerehabiliteerd – en de veroordeling van Edward Schillebeeckx die in 1968-1969 dankzij de grote publiciteit over deze zaak ternauwernood kon worden voorkomen. De Kerk leek bol te staan van pluriformiteit en conflicten. De interne desintegratie van de zuil en de democratiseringsbewegingen deden in de jaren zestig vervolgens hun ontzuilende werk.⁸⁴

De tot nu toe behandelde theorieën over verzuiling en ontzuiling moeten ieder op hun eigen merites worden beoordeeld. Zij zijn alle op een of andere wijze van toepassing op de onderhavige studie over Idil: de emancipatietheorie omdat de katholieken te weinig goede boeken lazen en de protectietheorie omdat de bescherming van de lezer voor Idil voorop stond. Deze theorieën spelen mee in de beoordeling, maar zijn te algemeen van aard. Omdat de visie van Hellemans, Luykx en Derks tegemoetkomt aan meerduidigheid en zich bovendien distantieert van het idee van de katholieke zuil als een monolithisch blok, biedt deze een breder perspectief voor onderzoek. Het opvoeren van ‘helpers’ en ‘tegenstanders’ van Idil binnen het katholieke literaire veld geeft al aan dat ook daar sprake was van pluriformiteit.

Hetzelfde geldt voor de termen katholiek, Kerk en geestelijkheid, die in deze studie geregeld terugkomen. Zij moeten eveneens niet monolithisch maar dynamisch worden geïnterpreteerd, want ook daar is sprake van een zekere gelaagdheid. Niet alle geestelijken hanteerden eenzelfde benadering van de moderniteit.

Ook wat de ontzuiling betreft valt niet te ontkomen aan een mix van opvattingen: de interne crisis binnen de Kerk, de secularisering, de toename van de welvaart, het generatieprobleem en de neiging tot zelfreflectie in de jaren zestig. Zij hebben alle bijgedragen aan geloofsafval en ontkerkelijkheid en uiteindelijk ook geleid tot de ondergang van Idil.

De katholieke poëtica en moderniteit

De katholieke poëtica of literatuuropvatting maakt een belangrijk onderdeel uit van deze studie, maar ook daarover waren de meningen sterk verdeeld. Om een idee te krijgen van de literatuuropvatting van en de beeldvorming over Idil moet eerst duidelijk zijn wat dit begrip feitelijk inhoudt. De literatuursocioloog Cees van Rees en de hoogleraar moderne letterkunde Gillis Dorleijn geven daarvoor de volgende definitie:

[Poëtica is] ‘een verzameling normatieve denkbeelden over de aard en functie van literatuur alsmede een verzameling definities van teksteigenschappen en literaire technieken (procedés), waardoor de tekst geacht wordt bepaalde effecten op de lezer te hebben’.⁸⁵

De poëtica speelt dus een belangrijke rol bij de beoordeling van literaire teksten die als de grote motor van de modernisering te boek staan. Ideeën zijn immers de dragers van een ideologie. Dat is ook de opvatting van Frans Ruiters en Wilbert Smulders in hun cultuurhistorische studie *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*. Zij behandelen in dit boek het moderniseringsproces in de literatuur, ingebed in een brede maatschappelijke en culturele context, zoals de rol die de verzuiling speelde in de beoordeling van de literatuur.⁸⁶

76 Van Rooden, ‘*Oral history* en het vreemde sterven’, 528.

77 Van Rooden, ‘*Oral history* en het vreemde sterven’, 548.

78 Jacobs, ‘Het verval’, 37-38.

79 Luykx, ‘*Andere katholieken* en de jaren zestig’, 80.

80 Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 12-17.

81 Thurlings, *De wankele zuil*, 169.

82 Thurlings, *De wankele zuil*, 221.

83 Simons en Winkeler, *Het verraad der clercken*, 330.

84 Simons en Winkeler, *Het verraad der clercken*, 251.

85 Van Rees en Dorleijn, *De impact van literatuuropvattingen*, 1-21.

86 Ruiters en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 9.

Zij zien de katholieke literatuuropvatting als ‘disciplinerend van de gelovigen met het doel de modernisering in goede banen te leiden’.⁸⁷ Ruiters en Smulders besteden daarom ruimschoots aandacht aan de katholieke literaire tijdschriften *De Gemeenschap* (1882-1973) en *Roeping* (1922-1975) en aan de invloed van de Franse filosoof Jacques Maritain (1925-1941) op de kunst. Deze filosoof leverde in *Kunst en scholastiek* een nieuwe schoonheidsleer op basis van de neothomistische geloofsleer, die een belangrijke rol speelde in de modernisering van het katholieke literaire leven. Goede kunst moest dienstbaar zijn aan God. Zijn opvattingen over ‘goede’ literatuur komen in dit onderzoek nog uitgebreid aan de orde.

Ruiters en Smulders maken voor de moderne cultuur een onderscheid in vier genoemde ‘sferen’: de *high culture* die werd bepaald door de experimentele avant-garde-kunstenaars, de *middle-brow culture* van de liberale, ontwikkelde burger met een voorkeur voor het *utile et dulci* en de *low-culture* ofwel massacultuur. Voor de *low-culture* maken Ruiters en Smulders nog een onderverdeling in een binnen- en buitenzuilse subvariant. Voor de binnenzuilse *low-culture* diende de traditionele volks- en religieuze cultuur als inspiratiebron, maar buiten de zuilen werd onbekommerd met de nieuwste technieken geëxperimenteerd.⁸⁸ Deze cultuursferen ontwikkelden zich volgens hen in een dynamisch, maar ook gespannen verhouding ten opzichte van elkaar. Voor de auteurs van *Literatuur en moderniteit* was het ‘cruciaal dat men zich binnen elk van deze sferen op een heel eigen wijze engageerde met het moderniseringsproces’.⁸⁹ Juist voor dit engagement was de Kerk beducht en werd de boekenwet in stelling gebracht, daarin bijgestaan door Idil en de immer toezichhoudende censor. De gelovigen werden bestookt met strenge voorschriften en voorlichting over de katholieke moraal. Godsdienstige lectuur werd door de bisschop beoordeeld en bij goedkeuring voorzien van het stempel *imprimatur*, ‘het kan gedrukt worden’.

Naast de afhankelijkheid van de kerkelijke boekenwet zag Idil zich als recensiedienst geplaatst in een bredere literaire context. Lectuur bevindt zich ten principale in de driehoek auteur, lezer en tekst, maar deze driehoek is op haar beurt weer onderdeel van een aantal instituties: een complex fenomeen van uitgever, boekhandelaar, bibliotheken, literaire tijdschriften, et cetera. Tegenwoordig vormen zij het ‘literaire veld’ en dragen zij zorg voor de productie, distributie, promotie en consumptie van lectuur. De idee van het ‘literaire veld’ als onderdeel van het totale sociale veld werd beschreven door de Franse cultuursocioloog Pierre Bourdieu. In het totale veld onderscheidt hij drie kleinere velden die elkaar overlappen, maar ieder een eigen structuur, systematiek en dynamiek kennen: het politieke, wetenschappelijke en culturele veld. Elk veld op zich beschikt over relatieve autonomie, maar binnen het veld beoordelen de deelnemers of aan de gestelde voorwaarden wordt voldaan. Aan deze veldtheorie van Bourdieu ligt een aantal complementaire basisconcepten ten grondslag, te weten ‘veld’, ‘kapitaal’ en ‘habitus’. Deze theorie, met name voor het institutionele element en de katholieke literatuurkritiek, wordt hierna vooral attenderend gebruikt. Het betreft hier geen verklarings-, maar een beschrijvingsmodel.

Binnen een ‘veld’ doen zich volgens Bourdieu conflicten voor die vaak worden veroorzaakt door machtsverhoudingen (kapitaal) en het monopolie over het gezag. Wie de macht heeft zal – bijvoorbeeld als het een religieuze institutie betreft die de orthodoxie in stand wil houden – er alles aan doen die te behouden. Nieuwkomers in het veld zullen voor de introductie van nieuwe ideeën proberen een breuk te forceren. De tegenstelling orthodoxie-heterodoxie zorgt aldus voor dynamiek en veranderingen binnen het veld, wat vooral tot uiting komt in de strijd tussen conservatieve actoren enerzijds en criticasters van de gevestigde norm anderzijds.⁹⁰ Om binnen het veld macht en invloed te verwerven of te behouden is ‘kapitaal’ nodig. Niet alleen economisch kapitaal, maar ook cultureel kapitaal (kennis) en sociaal kapitaal (relaties, netwerken). Tegenwoordig

zorgen zij ervoor dat het veld zich voegt in een 'habitus', een door socialisatie verworven vorm van denken, voelen, spreken en zich gedragen. De habitus toont zich als een eigenschap van een bepaald cultureel milieu.⁹¹ Het begrip is vergelijkbaar met de term mentaliteit en omvat onbewust verinnerlijkte disposities. Dick Pels en Rokus Hofstede geven in *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* de volgende verklaring voor de begrippen veld en habitus:

'Als het begrip veld duidt op de uitwendige, "dingmatige" en dwangmatige structuur van relaties tussen posities (...) slaat het begrip habitus op de inwendige "belichaamde" disposities. Habitus is niet louter een passief begrip. Het is ook "de oorsprong" (...) van praktische representatie- en zingevingschema's en strategieën van praktisch handelen.⁹² Met betrekking tot dit onderzoek naar het katholieke literaire veld moet men bij 'habitus' denken aan een geheel van opvattingen over katholieke normen en zingeving. Bourdieu legde sterk de nadruk op het 'onbewuste', maar men moet bij de kritische benadering van literatuur ook rekening houden met bewuste strategieën. Zo werden aan de recensenten van Idil eisen van bekwaamheid gesteld en overheerste bij hun aanstelling toch de katholiciteit en de daarbij behorende poëtica. De veldtheorie van Bourdieu is als theoretisch kader geschikt voor dit onderzoek naar de katholieke literatuuropvatting van Idil, de posities die actoren daarin innemen en de beeldvorming binnen het veld. Volgens de Vlaamse literatuurwetenschapper en filosofe Lut Missinne die deze theorie overnam voor haar onderzoek naar de rol van ethiek en esthetiek in proza tijdens het Interbellum, moeten ook de historische, sociaal-economische en cultureel-ideologische context, hun onderlinge verwevenheid, en andere aspecten zoals genres en waarden-systemen bij het onderzoek naar literatuur worden betrokken.⁹³

Om de bestudering van literatuuropvattingen binnen het literaire veld deze contextuele verbreding te geven formuleerden Cees van Rees en Gilles Dorleijn een onderzoeksmodel dat is gebaseerd op de veldtheorie van Bourdieu.⁹⁴ Voor dit model nemen zij twee complementaire benaderingen als uitgangspunt. Op de eerste plaats de reconstructie-benadering die is gericht op het reconstrueren en systematiseren van denkbeelden over literatuur. Een voorbeeld van deze benadering is het indelingsschema van M. Abrams in een mimetische, pragmatische, expressieve en autonomistische poëtica. Op Idil zou dan de pragmatische variant van toepassing zijn, omdat voor de recensiedienst het criterium 'decorum, het welvoeglijke' hoog in het vaandel stond. Op de tweede plaats introduceerden Van Rees en Dorleijn voor het onderzoek naar de verwevenheid van instituties in het literaire veld een institutioneel-literatuursociologische benadering. Vanwege de complementariteit verdient een combinatie van beide benaderingen hun voorkeur. Kennis over het institutionele kader waarbinnen een literatuuropvatting zich ontwikkelt, is immers ook zinvol voor de reconstructie ervan.

In het model voor het literaire veld brengen Van Rees en Dorleijn een onderscheid aan in materiële productie (schrijvers, uitgeverijen en literaire tijdschriften), distributie (boekhandel en bibliotheken) en symbolische productie (literatuurkritiek en onderwijs). Door de samenwerking van schrijver en uitgever ontstaat een materieel product dat vervolgens wordt gedistribueerd over boekhandel en bibliotheek. Wordt er daarna over het

87 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 20; Sanders, *Het spiegeland venster*, 23.

88 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 25.

89 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 26.

90 Missinne, *Kunst en leven*, 25.

91 Bourdieu, *La distinction*.

92 Pels, *Opstellen over smaak*, 13-14.

93 Missinne, *Kunst en leven*, 19.

94 Van Rees en Dorleijn, *De impact van literatuuropvattingen*; Heynders, 'De toekomst van poëtica-onderzoek', 13-16. Heynders leverde kritiek op het onderzoeksmodel van Rees en Dorleijn. Zij is van mening dat in dit model onvoldoende aandacht wordt geschonken aan de interpretatie van literatuurkritiek.

boek een uitspraak gedaan door een literatuurcriticus, dan is er sprake van symbolische productie.⁹⁵ De classificaties die Idil toekende aan de romans, moeten in het licht van deze beeldvorming worden gezien. Het 'kapitaal', de macht over de katholieke lectuurvoorlichting die door Idil werd uitgeoefend, is in dit onderzoek relevant.

De keuze voor de veldtheorie als methodologische onderbouwing voor dit onderzoek ligt dus voor de hand. Idil beoordeelde lectuur op de katholieke moraal, bracht classificaties aan om de moraal en kwaliteit van literaire teksten voor de lezer te garanderen en onderhield nauwe relaties met katholieke uitgeverijen, boekhandelaren, bibliotheken en het onderwijsveld. Met andere woorden: de recensiedienst bevond zich als een spin in het web van het katholieke literaire veld.

Bronnenmateriaal en afbakening van het onderzoek

Het bronnenmateriaal voor deze studie is voor het overgrote deel afkomstig uit het Idilarchief dat zich bevindt in het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen. Het archief beslaat vijftien meter en bestaat uit 521 inventarisnummers en dat geeft al de noodzaak aan tot afbakening van het onderwerp. Idil recenseerde lectuur voor volwassenen in de meest brede zin van het woord en deed dat na 1953 ook voor de jeugd. In dat jaar fuseerden Idil en de Keurraad voor Roomsche Jeugdlectuur, die sinds 1924 werd beheerd door frater Sigebertus Rombouts (1883-1962) van de Fraters van Tilburg. De Keurraad leidde een gesepareerd bestaan binnen de Idilgemeenschap met eigen recensenten en boekenlijsten, de *Rafaëlcatalogus* (1925-1960). Dat is een van de redenen waarom ik de jeugdlectuur niet in deze studie heb opgenomen, maar deze Keurraad verdient zeker een uitgebreid onderzoek.⁹⁶ De tweede keuze die moest worden gemaakt, was die tussen poëzie en narratief proza. Al in de beginfase van het onderzoek bleek dat proza de hoofdmoot vormt van de recensies in het Idilarchief. Gevoegd bij mijn persoonlijke voorkeur voor proza verklaart dit mijn keuze voor de Nederlandstalige literaire roman.

Het Idilarchief werd tot zijn pensionering zeer consciëntieus beheerd door Gerard Verbiest en weerspiegelt in grote mate de zelfreflectie van de voorzitter. Na de fusie met het Katholiek Bibliotheek en Lectuur Centrum (KBLC) en de liquidatie van Idil in 1970 bood Jan Roes, destijds directeur van het KDC, aan de bescheiden in het archief op te nemen. Na de ondertekening van de inbewaringgeving vond de overdracht van de archivalia plaats in 1977. Uit het feit dat deze bescheiden vanuit Tilburg naar Nijmegen werden getransporteerd, kan worden opgemaakt dat zij niet tussentijds door het KBLC zijn beheerd. Na het overlijden van Gerard Verbiest in 1979 droeg de familie nog achtergebleven archiefmateriaal uit zijn nalatenschap aan het KDC over.

De inventarisatie van het archief door Maria Mulder werd in 1985 afgerond, compleet met inventarislijst en een alfabetische index. Geheel in overeenstemming met de accurate van Gerard Verbiest is het Idilarchief compleet bewaard gebleven. Het bevat naast de notulen, jaaroverzichten en recensies ook de briefwisseling met katholieke instituties uit het literaire veld. Het was daarom zelden nodig verwante archieven te raadplegen. Idil was bovendien geabonneerd op een knipseldienst, zodat de inventarisnummers ook nog eens rijkelijk zijn voorzien van kranten- en tijdschriftenartikelen. Alle wetenswaardigheden over Idil en de voor dit onderzoek belangrijke polemieken met de tegenstanders zijn in dit archief te raadplegen. De inventarislijst en index geven daarover duidelijke informatie.

Het hoofdbestanddeel van het archief, de circa tienduizend recensieformulieren, zijn op drie manieren geordend: op nummer, alfabetisch op auteursnaam en alfabetisch op titel. Het betreft de recensies uit de serie *Boekzaal*, die op kaartjes (fiches) werden gedrukt, zodat zij in een kaartsysteem konden worden opgeborgen. Het Vlaamse ASKB nam de

recensies tot 1943 af voor publicatie in de *Boekengids*. Als tegenprestatie zorgde de ASKB voor de verzending aan de abonnees. De eerste fiches van voor de oorlog, genummerd van 1 tot 2.630, zijn helaas in Antwerpen achtergebleven en daar niet bewaard. Deze nummers kunnen worden geraadpleegd in de jaargangen van de Vlaamse *Boekengids*, die in het KDC ter inzage aanwezig zijn, evenals in het *Lectuur-Repertorium*, een bibliografisch overzicht uitgegeven door de ASKB.

Naast de recensies op fiche werden sinds 1946 verkorte recensies gepubliceerd in het kritisch bibliografisch maandschrift *Idil Tijdingen*, dat in eigen beheer werd uitgegeven door Het Nederlands Boekhuis. Het bevat naast de genoemde recensies en de twee halfjaarlijkse registers ook informatie over de werkwijze van Idil, buitenlandse recensies en verslagen over belangrijke bibliografische gebeurtenissen. De *Idilkoerier* die om de twee weken verscheen, was bedoeld voor snelle informatie over binnenkort te recenseren boeken. Beide tijdschriften zijn compleet in de bibliotheek van de Radboud Universiteit in Nijmegen aanwezig en in te zien.

Andere bronnen zijn afkomstig uit tijdschriften. In *Katholiek Archief* verscheen nuttige informatie over de katholieke boekenwet. De literaire/culturele tijdschriften *De Gemeenschap*, *Roeping* en *Streven* bleken een belangrijke bron, omdat daarin de voor- en tegenstanders van Idil ruimschoots aan het woord kwamen. Vooral *Roeping* is in dit verband van belang, omdat dit tijdschrift gedurende de gehele periode van Idil bleef bestaan, hetgeen uitzonderlijk was in de Nederlandse tijdschriftenwereld van die tijd.

Van belang is ook het interview dat Evert Peet in 1985 had met Ferd Verbiest voor zijn bijdrage over Idil in het Jaarboek van het KDC. In 2005 had ik, kort voor zijn overlijden, zelf ook een vraaggesprek met Ferd Verbiest. Om een beter inzicht te krijgen in de doelstelling en werkwijze van Idil – Ferd Verbiest was nog het enige bestuurslid van Idil dat daarop kon worden bevraagd – waren de vragen vooral daarop gericht. Zijn visie op de samenwerking van Idil met Joris Baers en het verschil in interpretatie van de moraal door de Nederlandse en Belgische recensiediensten gaf richting aan de opzet van het zevende hoofdstuk waarin de evolutie in het recenseren in de periode 1937-1970 aan de orde komt.

De keuze voor de bibliothecarissen Jos Meuwese, Urs Kessels, Lineke Aangenendt en Ina Vintges werd gemaakt omdat zij naast hun bibliotheekwerk ook nog andere functies vervulden in de bibliotheekwereld. Jos Meuwese was als bibliothecaris verbonden aan de Tilburgse katholieke openbare bibliotheek en vervulde een periode het voorzitterschap van de Vereniging voor Katholieke Functionarissen aan Openbare Bibliotheken (VKFOB). Urs Kessels werkte geruime tijd voor de Provinciale Bibliotheek Centrale in Brabant. Lineke Aangenendt was naast bibliothecaris ook Idilrecensente voor de Rafaelcatalogus voor jeugdlectuur. Ina Vintges verruilde haar directeurschap van de Tilburgse katholieke bibliotheek voor een functie in de neutrale Centrale Vereniging voor openbare leeszalen en bibliotheken in Den Haag. De vragen aan deze bibliothecarissen waren met name gericht op hun werkervaring met de Idilfiches in de katholieke bibliotheek.

Een indrukwekkend persoonlijk document is het interview dat ik in 2008 had met dr. Agnes Verbiest (1934), de dochter van Gerard Verbiest. De aan haar gestelde vragen richtten zich vooral op het idealistische karakter van haar vader, haar herinneringen aan broer Ferd en het leven van het gezin Verbiest in de marge van Idil.

95 De Nooy, *Richtingen en lichten*, 17.

96 Veldhoven, 'De Keurraad voor Roomsche Jeugdlectuur', 96-122. Dit artikel heeft betrekking op de periode voordat de Keurraad door Idil werd ingelijfd.

De opbouw van het boek

In chronologische volgorde wordt in zeven hoofdstukken de geschiedenis en werkwijze van Idil beschreven. Dat dat vanaf hoofdstuk drie grofweg een indeling in vier decennia oplevert, was geen vooropgezet plan maar het gevolg van externe historische factoren. Ieder hoofdstuk opent met een korte inleiding over de tijdgeest en de historisch-literaire omstandigheden in de betreffende periode.

Het eerste hoofdstuk, de introductie op het onderwerp, wordt gevolgd door een hoofdstuk dat algemene informatie geeft over de basisbegrippen die van belang waren voor de werkwijze van Idil: de kerkelijke wetten, de algemene opvattingen over censuur en het ontstaan van de katholieke boekenwet. Waarom werden zij ingevoerd en hoe kwamen zij tot stand? Bovendien worden in dit hoofdstuk de protestants-christelijke en katholieke ideeën over literatuur in een vergelijkend perspectief geplaatst. Verder wordt in dit hoofdstuk de invloed van Jacques Maritain en het neothomisme op de katholieke poëtica in de jaren dertig beschreven. De vraag naar het culturele klimaat in deze periode en met name de opvatting van de katholieke literaire tijdschriften is relevant en wordt in dit hoofdstuk behandeld.

In het derde hoofdstuk komen de bibliografische voorlopers, de oprichters en de oprichting van Idil in beeld. Welke actoren maakten zich sterk voor de oprichting en hoe werd Idil ingericht? Al snel kreeg Idil te maken met de oorlogsprikelen. Hierover geeft dit hoofdstuk informatie, evenals over de doorstart na 1945. De concurrentie met de Sint-Vincentiusbibliotheken en de angst voor een 'tweede Idil' vroegen eveneens om aandacht. Het jaar 1949 was belangrijk, omdat toen op verzoek van het episcopaat werd besloten als 'stichting Idil' verder te gaan. Het episcopaat benoemde ter ondersteuning een Adviserende Bisschoppelijke Commissie (ABC) en Gerard Verbiest nam zelf het initiatief tot het installeren van een Idilraad. In de jaren veertig werd bovendien een aantal nieuwe activiteiten ontplooid, zoals de boekenrubriek voor de KRO-radio en de uitgave van het bibliografisch tijdschrift *Idil Tijdingen*. Om een antwoord te krijgen op de vraag waarom de romans van Anna Blaman, Willem Frederik Hermans en Gerard Reve uit de jaren veertig bij Idil zoveel weerstand ondervonden, komt in dit hoofdstuk een zestal recensies van hun romans voor het voetlicht.

Het vierde hoofdstuk waarin de cruciale jaren 1949-1952 centraal staan, is gewijd aan het 'Rumoer rond Idil'. Reacties van schrijvers op de strenge kwalificatiecijfers konden natuurlijk niet uitblijven. Dit hoofdstuk wordt dus grotendeels ingenomen door een drietal polemieken, dat in kranten en tijdschriften en zelfs voor de rechtbank werd uitgevochten.

De positieve en negatieve opmerkingen van de 'helpers' en 'tegenstanders' van Idil in het katholieke literaire veld worden in het vijfde hoofdstuk verder uitgediept. De strijd tussen literatuur en moderniteit stond in deze periode volop ter discussie, want het was de tijd van het Bisschoppelijk Mandement (1954) en van veranderende inzichten. Wat was de reactie van Idil op de vele aanvallen die de dienst te verduren kreeg, onder meer in *Roeping*? Onder het motto 'samen sta je sterker' zocht Verbiest steun bij de katholieke achterban en lag de samenwerking met het Katholiek Lector Centrum (KLC) en internationale bibliografische diensten voor de hand. De pauselijke goedkeuring gaf weer nieuwe moed in moeilijke tijden. Om het standpunt van de katholieken over Idil te peilen werden door verschillende instanties in het literaire veld enquêtes gehouden. Met het oog op een subsidieaanvraag bij de overheid hield Idil wat later een eigen enquête.

In het zesde hoofdstuk wordt Idils 'Zwanenzang' gezongen. Kon de recensiedienst de modernisering in de literatuur nog negeren en wilde men dat eigenlijk wel? Om deze vraag te kunnen beantwoorden staan in dit hoofdstuk de subsidieperikelen centraal en

de fusies die in de jaren zestig noodgedwongen werden gesloten met andere katholieke leetuurorganisaties en uiteindelijk een algemene recensiedienst.

Het zevende hoofdstuk ten slotte is een excurs waarin wordt bekeken of de evolutie van Idil wordt weerspiegeld in de recensies die in de periode 1937-1970 geschreven werden. Na herdruk werden romans immers opnieuw gerecenseerd. De centrale vraag die in dit hoofdstuk wordt gesteld, is of aan de hand van de reacties op een aantal geselecteerde romans van Gerard Walschap, Simon Vestdijk en Hella Haasse de ontwikkeling van Idil in de loop der tijd kan worden aangetoond. Moet de berichtgeving over Idil in positiever zin worden bijgesteld? Zoals gezegd was die tot op de dag van vandaag negatief en uiterst subjectief van aard.

In dit onderzoek werd gebruik gemaakt van de heuristische onderzoeksmethode, een zoektocht naar informatie. De bronnen als uitgangspunt werden geïnterpreteerd aan de hand van de relevante verzuilings- en moderniseringstheorieën en de samenwerkende instituten in het katholieke literaire veld. Deze theorieën speelden daardoor een attenderende rol.

Omdat de nadruk van dit cultuurhistorische onderzoek ligt op de historische component, komt het literair-kritische onderdeel van deze studie wat minder uit de verf. De gepresenteerde literaire casussen moeten dan ook worden gezien als een toelichting en/of aanvulling op de historische bronnen. De voorkeur en keuze voor een speciale casus moet in dat licht worden gezien.

Dit onderzoek leverde volgens mij een fascinerende inkijk in de 'strijd om de moderniteit' van de katholieke leetuurvoorlichting in de periode 1937-1970. De bestudering van de casus Idil bouwt voort op de reeds bestaande studies en opvattingen over de verhouding van de katholieke kerk met de moderniteit, de culturele aspecten van de verzuiling en de katholieke poëtica in het bijzonder.

DE KERK EN HET BOEK

Index, Codex en Natuurwet
in grote lijnen weergegeven en toegelicht door

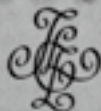
Dr AUXENTIUS o.f.m. cap.

en

Drs SERVATIUS o.f.m. cap.

Met een inleiding van
M: J. RIETMEIJER s.j.

TWEEDE DRUK

1955

UITGEGEVEN DOOR DE STICHTING I.D.I.L. TE TILBURG

2 Tussen ‘papieren gevaar’ en ‘jong-katholiek’ elan’

De katholieke lektuercensuur tot 1918 en de katholieke poëtica in het Interbellum

Inleiding

De oprichting van de rooms-katholieke Informatie Dienst Inzake Literatuur, kortweg Idil, in 1937, die in het volgende hoofdstuk aan de orde komt, moet geplaatst worden binnen de context van twee ontwikkelingen. Enerzijds is dat de ontwikkeling van de katholieke lektuercensuur, zoals die in 1918 vervat werd in de katholieke boekenwet als onderdeel van het dat jaar ingevoerd kerkelijk wetboek, de *Codex Iuris Canonici*. Anderzijds is er de ontwikkeling van de katholieke poëtica, van de normatieve denkbeelden over literatuur, die vanaf de laatste decennia van de negentiende eeuw sterk beïnvloed werden door het door de Kerk gepropageerde neothomisme. In de jaren voorafgaand aan de oprichting van Idil woedde bovendien, mede naar aanleiding van de publicatie van *Art et Scolastique* van de Franse filosoof Jacques Maritain, ook onder Nederlandse schrijvers het debat over de vraag of en zo ja, hoe kunst dienstbaar moest zijn aan God. Bij beide ontwikkelingen en het debat over moderne katholieke literatuur wordt in dit hoofdstuk uitgebreid stilgestaan.

‘Boeken zijn vrienden, maar ... zij kunnen ook vijanden worden’.² Deze zinsnede uit de inleiding van hun brochure *De kerk en het boek* is afkomstig van de paters kapucijnen Auxentius van Schalen (1902-1959) – vooral bekend als predikant voor volksmissies en retraites – en Servatius van de Ven (1912-2006). Dit citaat verwoordt de opvatting van de auteurs dat lectuur de mens kan verheffen, maar ook in gevaar brengen. Deze interpretatie van lectuur is sinds mensenheugenis onderwerp van discussie. De wereldlijke overheid was al voor de christelijke jaartelling van mening dat zij het recht had maatregelen te nemen om het lezen in goede banen te leiden. Voorbeelden van staatscensuur in de klassieke oudheid zijn onder andere het verbod van de *Odyssee* van Homerus (circa 750-700 v. Chr.), de *Gesprekken* van Confucius (551-479 v. Chr.) en het toneelstuk *Lysistrata* van Aristophanes (circa 488-448 v. Chr.).³ Deze werken waren de politici een doorn in het oog vanwege de vrijpostige moraal en/of de kritiek op de overheid en haar ambtenaren. De vertaling van antieke auteurs, zoals Suetonius of Catullus voor de serie *Classical Library*, was aan het begin van de vorige eeuw vanwege de scabreuze passages nog steeds een reden voor censuur.⁴ Het idee dat dichters een verkeerde invloed kunnen uitoefenen op de lezer was al bekend van de filosoof Plato (circa 427-347 v. Chr.), die wel

1 Deze titel is ontleend aan de bijdrage van pater Hyacinth Hermans o.p., redacteur van *De Maasbode*, die op 22 september 1906 in deze krant schreef: ‘Het papieren gevaar – dat is de geraffineerde ontucht in woord en beeld – de eindeloze stroom van vieze druksels, schunnige prenten en onzedelijke boeken, die dag aan dag over de landen van Europa worden uitgestort’. Anton van Duinkerken noemde pater Hyacinth Hermans door zijn optreden als journalist een ‘onherkenbaar priester’. Van Duinkerken, ‘De onherkenbare priester’.

2 Auxentius en Servatius, *De kerk en het boek*, 5.

3 Aarts en Van der Pluym, *Verboden boeken*, 10-15.

4 Meijer, ‘Verlichting in rood en groen’, 29.

eens de ‘eerste censor in de geschiedenis’ wordt genoemd en daardoor aan de wieg stond van het debat over literatuur en ethiek.⁵

In dit hoofdstuk staat allereerst de geschiedenis van de katholieke lektuurcensuur centraal. Tot ver in de twintigste eeuw ontwikkelde de katholieke kerk strategieën om het lezen van ongewenste lektuur aan banden te leggen. Het gebruik van censuur was afhankelijk van interne en externe factoren. Tot de eerste categorie behoren de algemene kerkelijke wetten en de speciale wetgeving voor lektuur, die in 1918 uitmondde in de katholieke boekenwet, onderdeel van de *Codex Iuris Canonici*. Op last van paus Pius X was de ‘verstrooide’ kerkelijke wetgeving in de *Codex* samengevat tot een methodisch geheel en in 1918 werd deze door zijn opvolger Benedictus XV als officieel wetboek voor de Latijnse ritus ingevoerd.⁶

Tot de externe factoren die de kerkelijke wetgeving in de loop der eeuwen beïnvloedden, behoren de uitvinding van de boekdrukkunst, de Reformatie en de Verlichting. Zij waren voor de Kerk dermate bedreigend dat maatregelen werden genomen om deze ‘uitwassen’ te beteugelen. Daarom wordt in dit hoofdstuk tevens aandacht besteed aan de protestants-christelijke opvatting over lektuur en wordt de vraag gesteld of de poëtica van protestanten en katholieken synchroon liep en waarin zij van elkaar verschilden.

Speciale belangstelling gaat in dit hoofdstuk vervolgens uit naar het neothomisme en de invloed die de Franse filosoof Jacques Maritain had op de katholieke tijdschriften in het Interbellum. Zoals al in het vorige hoofdstuk is aangegeven, werd het neothomisme in 1879 in de encycliek *Aeterni Patris* door de katholieke Kerk in de ‘strijd om de moderniteit’ als de nieuwe geloofsleer geïntroduceerd en verplicht gesteld. Het waren met name de ‘jong-katholieke’ schrijvers die zich in het Interbellum groepeerden rond tijdschriften en zich aangetrokken voelden tot de filosofie van Maritain. In *Art et Scolastique* (1920) verkondigde hij zijn opvatting dat kunst in eerste instantie dienstbaar moest zijn aan God. Matthijs Sanders noemt deze tijdschriften in *Streven* ‘gidsen en poortwachters’ en benadrukt de offensieve en defensieve functie van deze periodieken in het Interbellum.⁷ Wat het katholieke aandeel daarin betrof, overheerste tijdens de verzuilde tijd een triomfantelijk zelfbewustzijn.⁸ Niet voor niets werd het Interbellum de tijd van het ‘rijke roomse leven’ genoemd en door historicus Jan Roes in zijn inaugurale rede *In de kerk geboren* tot ‘de periode van verkuddelijking en uniformiteit’ bestempeld.⁹

In het kader van dit onderzoek treden twee katholieke tijdschriften speciaal op de voorgrond: het cultureel maandblad *De Gemeenschap* en *Roeping*. Zij werden beide opgericht op het hoogtepunt van het Katholiek Reveil, maar verschilden op een aantal punten van mening. De schrijvers rond deze tijdschriften manifesteerden zich ‘met hart en vurigheid’ voor de moderne katholieke cultuur, waarin meer ruimte kwam voor een relatieve autonomie. Dat werd hen door de behoudende verzuilde top niet in dank afgenomen. Ongebonden schrijvers zoals Menno ter Braak verweten hen daarentegen juist halfslachtigheid.

Tot slot van dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de literaire cultuur in de jaren dertig en het engagement van de tijdschriften. Hoewel zij in 1937 de oprichting van *Idil* negeerden – alleen in *Katholiek Archief* verscheen een kort bericht – hebben deze tijdschriften een geestelijk klimaat gecreëerd dat zeker heeft bijgedragen aan de totstandkoming van de rooms-katholieke recensiedienst.

Opvattingen over censuur

Preventieve en repressieve censuur

Het Van Dale woordenboek voor de Nederlandse taal geeft voor het lemma censuur de volgende omschrijving: 'toezicht door een kerkelijke of wereldlijke overheid geïoefend op een voor publicatie bestemd drukwerk, het toneel, de film, ofwel op brieven met de bevoegdheid daaruit gedeelten te schrappen of te verbieden'.⁵ Uit deze definitie blijkt dat censuur een negatieve connotatie heeft. Censuur komt voort uit de zorg van het gezag van een gemeenschap, zowel wereldlijk als geestelijk, dat bescherming wil bieden tegen ontbindende invloeden. Met het oog op lectuur betekent het dat censuur een belemmering is om teksten vrij te laten circuleren. Het gevolg van deze handelwijze is drievoudig: het beperkt de vrije oriënteringsmogelijkheid, legt de vrijheid van meningsuiting aan banden en begrenst de handelingsvrijheid van een individu. Deze beperking van meningsuiting ligt nu overigens besloten in de Universele verklaring van de rechten van de mens, die tijdens de derde vergadering van de Verenigde Naties op 10 december 1948 is aangenomen. Artikel 29, sub 2 luidt:

'In de uitoefening van zijn rechten en vrijheden zal een ieder slechts onderworpen zijn aan die beperkingen, welke bij de wet zijn vastgesteld en wel uitsluitend ter verzekering van de onmiskenbare erkenning en eerbiediging van de rechten en vrijheden van anderen en om te voldoen aan de gerechtvaardigde eisen van moraliteit, de openbare orde en het algemeen welzijn in een democratische gemeenschap.'⁶

Met behulp van de grondwet wilde ook de Nederlandse overheid de negatieve gevolgen van censuur tegengaan. Artikel 7, lid 1 luidt: 'Niemand heeft voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.' Smalende, lasterlijke en discriminerende uitlatingen zijn hierbij uitgesloten.

Voor het kerkelijk wetboek gelden speciale regels ten aanzien van lectuur. Daar moet voor censuur een onderscheid worden aangebracht in preventieve en repressieve censuur. In het eerste geval mag een tekst zonder voorafgaande toestemming van de kerkelijke overheid niet worden gepubliceerd. Preventieve kerkelijke censuur houdt dus in dat er toezicht wordt uitgeoefend op geschriften die het geloof en de Kerk direct raken. De Kerk zag dit als een van haar conserverende taken, voortkomend uit de zorg om de boodschap van God zuiver te bewaren. Wenste een katholiek auteur een geschrift te publiceren dat betrekking had op het geloof, dan moest daarvoor kerkelijke toestemming worden verleend. Dit verleende verlof werd in het boek vermeld door middel van een drietal termen: *evulgetur* [het worde uitgegeven], *imprimatur* [het worde gedrukt] of *nihil obstat* [er is geen bezwaar]. Wat meteen opvalt, is het ontkenkende uitgangspunt: er komt niets voor in dit boek dat in strijd is met het katholieke geloof. De bisschop van de desbetreffende auteur had de eindverantwoordelijkheid en kon in die hoedanigheid een uitgave blokkeren.

Bij repressieve censuur volgt ná publicatie een verbod of maatregelen, waaronder sancties en als uiterste consequentie de plaatsing van het boek op de lijst van verboden boeken, de *Index Librorum Prohibitorum*. Het is belangrijk dit onderscheid hier te maken, omdat in

5 Polman, 'Anton van Duinkerken als literair criticus', 77.

6 Brink e.a., *Theologisch woordenboek*, 818.

7 Sanders, 'Gidsen en poortwachters', 834-844.

8 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, 13.

9 Roes, *In de kerk geboren*, 33.

10 Van Dale, dl.1, 615.

11 Hier is de uitgave van de Nederlandse Inlichtingendienst voor de Verenigde Naties gebruikt, die in 1949 verscheen.

de loop van deze studie zal blijken dat het in het debat over de werkwijze van Idil een belangrijke rol speelde.

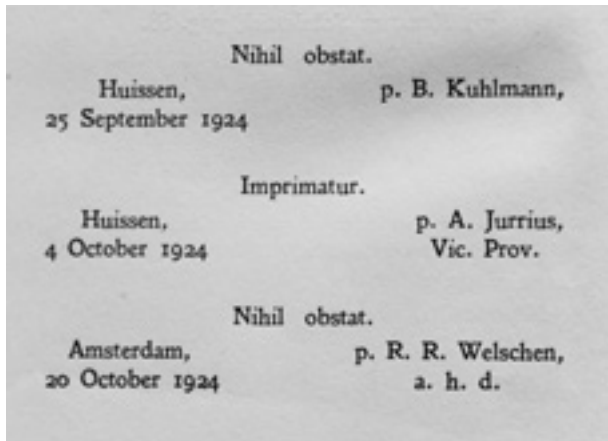
Met name de beperking van oriënteringsmogelijkheid was veel katholieken en niet-katholieken een doorn in het oog. Censuur werd vooral na de Tweede Wereldoorlog als een repressieve macht van de kerkelijke overheid ervaren, die de gelovigen

in hun ontwikkeling belemmerde. 'Het is dit beeld dat wordt opgeroepen bij het horen van termen als *Index* en boekenwet. Voor Nederland komen daar nog bij Idil en de katholieke filmkeuring,' verzuchtte A. Werner in het tijdschrift van de Sint-Willibrordvereniging voor oecumene *De vragende mens* (1960).¹² Om het ontstaan van de katholieke boekenwet in 1918 te kunnen begrijpen is het nuttig eerst een inventarisatie te maken van de kerkelijke wetten die daaraan ten grondslag lagen.

Kerkelijke wetten

Onder een wet wordt verstaan een door een bevoegde overheid vastgestelde en verplichtende verordening die is opgesteld om algemene belangen te dienen. Met betrekking tot het kerkelijk recht wordt bovendien nog onderscheid gemaakt in goddelijke en menselijke wetten.¹³ De belangrijkste kerkelijke wet is de natuurwet. Thomas van Aquino definieerde de goddelijke natuurwet in de dertiende eeuw als 'deelhebben van het redelijk schepsel aan de eeuwige wet van God'. Die eeuwige wet is het plan waarmee God de werkelijkheid heeft geschapen en bestuurt.¹⁴ Door de rector van 'Mariënborg' in Den Bosch, M.F. Dekkers (1869-1952), de auteur van het boek *De katholieke zedenleer*, wordt de natuurwet ook wel de natuurlijke zedenwet genoemd. Hij omschrijft deze wet als volgt:

'Het is een geheel van morele beginselen die de mens door de schepping, dus van nature, eigen zijn. Hoewel nooit als dogma door de kerk gedefinieerd, kan de natuurwet worden gezien als een objectieve, eeuwige en onveranderlijke wet, een constant gegeven in de traditie en de uitspraken van het kerkelijk leergezag.'¹⁵

Imprimatur en nihil obstat voor het boek Kunst en scholastiek van Jacques Maritain

Rector M.F. Dekkers (Collectie KDC/KIib, Nijmegen)

Toegepast in de godsdienstige praktijk kan deze wet eenvoudig worden omschreven als 'het goede doen en het kwade laten'. In zijn artikel 'Natuurwet en geweten' in *Streven* (2008) wordt de definitie van Dekkers door Paul van Tongeren enigszins genuanceerd en van een moderner jasje voorzien. Dat doet hij door de gedachtegang van Thomas van Aquino in een ander daglicht te stellen. Thomas baseerde zich voor 'het goede doen' op het eerste beginsel van het theoretische verstand, op het non-contradictieprincipe: je kunt niet tegelijkertijd iets bevestigen en ontkennen, want 'als iets goed is, moeten we het ook doen'.¹⁶ Omdat de natuurwet volgens Van Tongeren uitgaat van 'redelijke' wezens, zijn wij verplicht ons de vraag te stellen hoe met wetmatigheden om te gaan en 'zelf na te denken op welke wijze we datgene realiseren wat ons van nature goed schijnt'. In andere woorden: we hoeven als redelijke wezens niet zo maar feitelijke wetmatigheden te accepteren zonder er zelf over te hebben nagedacht. De natuurwet verplicht ons tot zelfreflectie, dat wil zeggen goed te luisteren naar argumenten en vervolgens zelf te oordelen. Bij die reflectie is het geweten in het geding. Het is opmerkelijk dat bij het opstellen van de boekenwet geen rekening werd gehouden met deze visie: er werd voor de gelovigen gedacht. Deze handelwijze zal in het debat over de ontzuiling worden opgevoerd als een van de oorzaken voor de secularisering in de jaren zestig.

De tweede categorie kerkelijke wetten, de menselijke ofwel positieve wetten, worden door de plaatsvervanger van God op aarde ingesteld en zijn een afspiegeling van de natuurwet. Beide soorten van kerkelijke wetten hadden consequenties voor het geschreven woord. Omdat een tekst een lang leven leidt, is het overtreden van de natuurwet in lectuur ernstiger dan bij het gesproken woord. Dat is de reden waarom de zedelijkheidsnorm – zoals verankerd in de natuurwet – een fundamentele rol speelde bij de beoordeling van lectuur door katholieke recensenten. Deze bedreiging via lectuur bleef tot de opheffing van de *Index* in 1966 een constante factor in de geschiedenis van de katholieke censuur, zowel vóór als na de officiële invoering van de kerkelijke boekenwet in 1918.

Boekenwetgeving vóór 1918

Boekverbrandingen in de vroegchristelijke tijd

De kerkelijke boekencensuur is zoals gezegd van zeer oude datum, maar in de nieuwtestamentische schriftuur bestond een in juridische bewoordingen verpakte boekenwet nog niet. De eerste verwijzing naar ingrijpen door de Kerk door middel van boekverbrandingen vinden we in de 'Handelingen van de Apostelen' (19: 18-20), waaruit het volgende citaat:

'Ook velen van de gelovigen kwamen openlijk hun toverpraktijken belijden. Verscheidene die zich hadden afgegeven met toverij, brachten hun boeken bijeen en verbrandden ze voor aller ogen. Men berekende de waarde ervan en kwam tot een bedrag van vijftigduizend zilverstukken. Zo nam het woord des Heren onweerstaanbaar toe in kracht.'¹⁷

Om er zeker van te zijn dat de *libri improbatae lectionis*, afgekeurde geschriften over magie, niet werden gelezen, besloten de keizers van Rome al vroeg om tot vernietiging over te gaan. Toen keizer Constantijn de Grote (280-337 na Chr.) de christelijke kerk in 313 vrijheid van godsdienst verleende, kreeg deze maatregel steeds meer navolging. Op het Concilie van Nicea (325) vaardigde de keizer een edict uit waarin hij een leesverbod

12 Werner, 'Enige gedachten', 36.

13 Hoegen, 'Rond de tien geboden', 187.

14 Van Tongeren, 'Natuurwet en geweten', 639.

15 Dekkers, *De katholieke zedenleer*, 5-7.

16 Van Tongeren, 'Natuurwet en geweten', 640.

17 'Handelingen der apostelen' (19:18-20), 1440-1441.

legde op het geschrift *Thalia* van de priester Arius (256-336) uit Alexandrië. Arius stelde in zijn leer het dogma van de Goddelijke Drie-eenheid ter discussie en riep daardoor de gram van de christelijke keizer over zich af. *Thalia* ging in vlammen op.¹⁸ De censuur kreeg in het jaar 380 een extra stimulans toen keizer Theodosius I de Grote (346-395) de christelijke leer tot staatsgodsdienst verhief. Op het Concilie van Carthago (398) werd vervolgens besloten dat alleen de bisschoppen, in uiterste noodzaak, boeken van kettters mochten lezen.¹⁹

Diverse pausen spraken zich uit over dwalingen. Paus Anastasius I (399-401) verbood de werken van Origenes (185-254) die de menswording van Christus verwierp. Diens opvolger Innocentius I (401-417) had weer problemen met de leer van Pelagius (360-435) die de stelling verkondigde dat de mens best op eigen kracht heilig kon worden. Eenzelfde lot ondergingen de werken van Nestorius (381-451) die de scheiding tussen Jezus' goddelijke en menselijke natuur ter discussie stelde. Maria kon daardoor niet de moeder Gods zijn, maar slechts moeder van de mens Jezus. Dat caesaropapie en de verwevenheid tussen Kerk en staat in de vroegchristelijke tijd groot was, blijkt onder andere uit het feit dat de concilievaarders op het Concilie van Ephese (431) besloten keizer Theodosius voor te stellen de boeken van Nestorius te verbranden.²⁰ Het vierde algemene Concilie van Chalcedon (451) sprak zich eveneens uit tegen de dwalingen van Nestorius.²¹

Het *Decretum Gelasianum* (496)

De allereerste boekenlijst die door de kerkelijke overheid werd samengesteld, is het *Decretum Gelasianum*. Dit is een belangrijke lijst, omdat daarin niet alleen schrijvers werden verboden maar de goede ook werden aanbevolen. Paus Gelasius I (492-496), Afrikaan van geboorte, verbond zijn naam aan dit beroemde document uit de vroege kerkgeschiedenis. Een decreet is een algemeen geldende bestuursbeschikking die wordt uitgegeven door de paus.²² Onder zijn pontificaat werd de Canon van de Bijbel vastgesteld en dat was hard nodig om de verschillende opvattingen over Christus te beslechten. Om dat te bereiken werd in Rome in 496 een synode bijeengeroepen, waarop behalve over de feiten van de Bijbel eveneens werd gesproken over het al dan niet accepteren van wereldlijke geschriften. Zoals blijkt uit de titel *Decretum de libris recipiendis et non recipiendis* [decreet betreffende te aanvaarden en te verwerpen boeken], werd in deze lijst niet alleen melding gemaakt van verboden lectuur. Of het decreet geheel aan paus Gelasius kan worden toegeschreven, is echter twijfelachtig. Waarschijnlijk is het een compilatie van vroegere stukken die in de zesde eeuw ergens in Zuid-Gallië of in Noord-Italië tot één geheel werden samengevoegd. Deze lijst wordt algemeen beschouwd als de eerste *Index* die geregeld werd aangevuld en waarop ook verschillende apocriefe boeken staan vermeld, onder andere van Tertullianus, Clemens Alexandrinus, Arnobius en Lactantius.²³

Na het *Decretum Gelasianum* werd door de kerk voorlopig geen nieuwe boekenwetgeving meer uitgevaardigd. Deze periode was wat theologische geschriften betreft sowieso weinig productief. De oorzaak daarvan ligt voor de hand. Het schrijven van teksten geschiedde met de hand en in het Latijn. Dat was een tijdrovende zaak die bovendien was voorbehouden aan schrijvers die de kloosterscholen bezochten. Veel werken hebben de tand des tijds dan ook niet doorstaan en zijn verloren gegaan. Een tweede argument voor de geringe boekenproductie was de preventieve censuur die kerk en staat uitoefenden, waardoor het schrijven sterk werd ontmoedigd.²⁴ Vast staat dat het een lange periode, tot aan de elfde eeuw, rustig bleef op het boekenfront.

Dwalingen

De verspreiding van een aantal dwalingen was er de oorzaak van dat het boekenverbod vanaf de elfde eeuw steeds vaker werd gehanteerd. Zo deed de uitspraak van de monnik Berengarius van Tours (1000-1088) over de transsubstantiatie – de verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus tijdens de eucharistie – veel stof opwaaien. Berengarius deed voor deze opvatting een beroep op de logica en de zintuiglijke ervaring. Zijn felle tegenstander was de abt Lanfranc van Bec (gestorven in 1089) die zich stoorde aan de elitaire, intellectuele uitspraken van Berengarius, die voor het gewone volk niet te begrijpen waren.²⁵ De eucharistie moest volgens Lanfranc worden beschouwd als een geloofsmysterie en zou in die hoedanigheid voor iedereen aanvaardbaar zijn.

Het werk van Petrus Abelardus (1079-1142), een geleerde geestelijke die zijn hart meer had verpand aan de wetenschap dan aan de zielzorg, baarde eveneens zorgen. Hij reisde rond om met gelovigen te discussiëren over geloofskwesties. Door gebruik te maken van de wetenschappelijke scholastieke methoden, dialectiek en logica, maakte hij de mensen duidelijk dat wetenschap en geloof goed te combineren waren.²⁶ Zijn liefdesavontuur met Heloïse – er gingen zelfs geruchten van een geheim huwelijk en een kind – was de druppel die de emmer deed overlopen. Op de Synode van Soissons in 1121 werden zijn ideeën veroordeeld en zijn theologische werken verbrand, waaronder het *Tractatus de unitate et trinitate divina*. Sindsdien was Abelardus een dolend mens. Hij verbleef nog enige tijd als leraar aan de domschool van Parijs en overleed in 1142 in de abdij van Cluny, waar hij door de vergevingsgezinde abt Petrus Venerabilis liefderijk was opgenomen.²⁷

In de veertiende eeuw deed de kerkhervormer John Wyclif (1330-1384), professor in de theologie aan de universiteit van Oxford, van zich horen. De hoofdstelling in zijn werk *De veritate S. Scriptura* houdt in dat de Bijbel voor hem de enige norm is. Wyclif vertegenwoordigde in zijn geschriften de predestinatieleer: de mens is voorbeschikt, waardoor inmenging door de geestelijkheid niet nodig is. In zijn geschriften uitte hij geregeld radicale kritiek op de rijkdom van de Kerk, de rechtsmacht van de paus en de waarde die aan de sacramenten werd toegekend. In 1377 werd Wyclif in London ter verantwoording geroepen. Toen hij weigerde zijn leer in te trekken, werd hij geëxcommuniceerd. In zijn *Protestatio* en *Conclusiones* zou hij zijn standpunten nog verder uitwerken. Het Concilie van Konstanz (1415) veroordeelde de leer van Wyclif officieel. Niemand mocht zijn boeken lezen, onderwijzen, verklaren of citeren en zijn werken werden in het openbaar verbrand. Men ging er in 1427 zelfs toe over het lijk van de inmiddels overleden Wyclif op te graven en alsnog te verbranden.²⁸

In Johannes Hus (1373-1415) vond Wyclif een trouwe volgeling. Deze docent aan de universiteit van Praag en voorloper van de Hervorming keerde zich openlijk tegen de wereldlijke macht en de bezittingen van Kerk en paus. Hus was onder de indruk van de leer van Wyclif over de menselijke vrijheid en het recht van eigendom. In zijn voornameste werk *De Ecclesia* riep hij de gelovigen op veel in de Bijbel te lezen. Hij hield zich aan de officiële leer van de kerk, maar uitte kritiek op de kerkorganisatie en het pausdom. In 1415 werd Hus door het Concilie van Konstanz tot de brandstapel veroordeeld.²⁹

18 Brink, *Theologisch woordenboek*, 245.

19 Van Veen, *De 'Index'*, 5.

20 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 11.

21 Brink, *Theologisch woordenboek*, 3479.

22 Brink, *Theologisch woordenboek*, 972.

23 Van Veen, *De 'Index'*, 6.

24 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 12.

25 Pranger, 'God', 99-100.

26 Mostert, 'Bronnen en tradities', 44.

27 Brink, *Theologisch woordenboek*, 3844-3845.

28 Brink, *Theologisch woordenboek*, 4964-4967.

29 Brink, *Theologisch woordenboek*, 2311-2313.

De constante stroom van nieuwe dwalingen veroorzaakt door de verandering van de tijdgeest, de groei van het onderwijs en de mogelijkheden die de boekdrukkunst boden, waren voor de Kerk een reden om de boekenwetgeving nog eens opnieuw tegen het licht te houden.

Aanscherping van de boekenwetgeving

De vijftiende en zestiende eeuw waren belangrijke eeuwen in de geschiedenis van het boek, omdat zich in deze periode enkele gewichtige veranderingen voordeden. Drie factoren waren bepalend voor de ontwikkeling van de cultuur in Europa: de doorwerking van het humanisme, de uitvinding van de boekdrukkunst en de Hervorming. Vooral de explosieve groei en beschikbaarheid van gedrukte informatie, als gevolg van de boekdrukkunst, baarden de Kerk grote zorgen. De ongebreidelde verspreiding van kennis en ideeën was een reëel gevaar en voldoende aanleiding om de touwtjes rond de prille boekenwetgeving stevig aan te halen en preventieve censuur in te stellen.³⁰ Was het voorheen nog zo dat de censuur zich beperkte tot een bepaalde regio, vanaf 1475 kreeg deze een meer algemeen geldend en bindend karakter.³¹ Om de lezer tegen ongewenste invloeden te beschermen ontving de universiteit van Keulen in dat jaar een schrijven van paus Sixtus IV (1471-1484), met daarin het dringende verzoek alle schrijvers en drukkers aan censuur te onderwerpen. In 1487 werd deze opvatting door zijn opvolger Innocentius VIII (1484-1492) overgenomen en vastgelegd in een pauselijke bul. Met onmiddellijke ingang was het verboden om nog langer zonder voorafgaande toestemming van de Kerk boeken te publiceren.³²

Humanisme en boekdrukkunst

De intrede van de Renaissance en het humanisme, die hun oorsprong vonden in Italië, bracht grote veranderingen die emanciperend en bevrijdend zouden werken in de Europese cultuur. Een groot aantal steden wist zich te onttrekken aan de macht van adel en Kerk, wat een belangrijke doorbraak betekende in de oude machtsverhoudingen, het gezag en de welvaartspositie. Vooral de Kerk voelde zich op alle fronten, zowel van binnenuit als van buitenaf, bedreigd. Om een idee te krijgen waarom de kerk zo beducht was voor het humanisme, is het zinvol dieper in te gaan op de wetenschappelijke methode die aan het humanisme voorafging. Zoals in het eerste hoofdstuk al is vermeld, werd tijdens de Middeleeuwen veel waarde toegekend aan de scholastieke methode. De wetenschap bestond in die tijd nog uit het onderwijzen en interpreteren van bestaande teksten die weer nieuwe teksten genereerden, die op hun beurt werden bestudeerd en geïnterpreteerd. Deze methode was ontwikkeld om het onderwijs op de universiteiten te vereenvoudigen. Het is nadrukkelijk een methode en geen 'inhoudelijk' stelsel. Wetenschappers konden immers verschillende ideeën aanhangen.³³ Voor geloofswaarheden (dogma's) gold echter dat zij onaantastbaar waren en zij kwamen daarom niet in aanmerking voor wetenschappelijke bestudering. Voor deze vraagstukken stond de waarheid al bij voorbaat vast. Een belangrijke beoefenaar en vernieuwer van de scholastiek was Thomas van Aquino. Het was zijn verdienste dat hij het klassieke 'heidense' denken verzoende met de christelijke theologie en de synthese tussen geloof en rede tot stand bracht. Zijn *Summa theologiae* (circa 1265-1273) is een schoolvoorbeeld van de werkwijze van een scholasticus. Thomas van Aquino gaf daarin een aanwijzing hoe hij via vijf wegen het bestaan van God kon aantonen, zijn zogenaamde Godsbewijzen.

De uitvinding van de boekdrukkunst in 1456 zorgde, samen met de verbreiding van het papier in plaats van het dure perkament, voor een totale wijziging van het culturele

klimaat. Wetenschap, literatuur, onderwijs en handel gingen met sprongen vooruit. Door deze verspreiding van lectuur was het denken over censuur inmiddels in een nieuw stadium beland. De eerste pauselijke bul met betrekking tot het drukken van boeken, *Inter Multiplices* (1501), werd uitgevaardigd door paus Alexander VI (1492-1503). Hierin lezen wij: 'De boekdrukkunst is zeer nuttig in zover zij het vermenigvuldigen van nuttige boeken vergemakkelijkt; zij zou echter schadelijk worden, wanneer zij tot het drukken van verderfelijke geschriften misbruikt werd. Daarom moeten de drukkers door gepaste middelen worden aangespoord, het drukken van zulke geschriften na te laten, die in strijd zijn met het katholieke geloof of in staat zijn de gelovigen aanstoot te geven (...). Derhalve verbieden wij deze krachtens apostolisch gezag alle in de genoemde kerkprovincies wonende drukkers en hun gezellen op straffe van excommunicatie voortaan boeken, verhandelingen of geschriften van welke soort ook te drukken of te laten drukken zonder voorafgaande aanvraag van de genoemde aartsbisschoppen, en zonder door deze kosteloos te verlenen speciaal en uitdrukkelijk verlof, waarbij de laatsten het zich tot gewetensplicht maken om, voor zij een dergelijk verlof verlenen, de te drukken boeken zorgvuldig te onderzoeken of door kundige en katholieke mannen te laten onderzoeken, opdat niets gedrukt wordt, dat strijdig is met het orthodoxe geloof, goddeloos of ergernisgevend is.'³⁴

Paus Leo X (1513-1521) bekrachtigde deze maatregel vervolgens met de uitvaardiging van de bul *Inter Sollicitudines* op het vijfde Concilie van Lateranen (1512-1517). Dit document schreef voor dat geen enkel werk zonder toestemming van de *Magister sacri palatii* mocht worden gedrukt. Deze theologische raadsman van de paus was altijd een dominicaan en in feite de censor van Rome. De paus verwachtte van de bisschoppen in alle diocesen dat zij deze werkwijze navolgden. De straffen die op overtreding van de verordening stonden, waren zwaar: vernietiging van het werk, een boete van honderd dukaten, een jaar lang ontzegging van drukrecht en desnoods excommunicatie.³⁵ Dat de paus de preventieve censuur aanscherpte, was dringend geboden, want een nieuw gevaar diende zich aan.

De Hervorming

De grondslag voor de grootste omwenteling in de kerkgeschiedenis, de Hervorming ofwel Reformatie, werd al eeuwen daarvoor gelegd door pausen én wereldlijke heersers en is dus niet uitsluitend een kerkelijk verschijnsel. Politieke, ideologische en culturele factoren in vroeger eeuwen speelden een belangrijke rol in het ontstaan. Een voorbeeld daarvan is het *Dictatus Papae*, het in de elfde eeuw door Gregorius VII (1073-1085) aan de pausen toegekende recht direct wereldlijke macht uit te oefenen en onwaardige vorsten af te zetten. Deze regel werd dan ook door zijn opvolgers met grote regelmaat gehanteerd. Maar de Hervorming van Luther (1483-1546) en van Calvijn (1509-1564) was toch vooral een reactie op de pracht en praal van de kerk en de handel in aflaten, waardoor gelovigen zich een plaats in de hemel konden kopen. Paus Leo X presteerde het zelfs aflaten van duizend en zelfs honderdduizend jaren te verlenen. De afscheiding van de rooms-katholieke kerk werd ingeluid, toen Luther op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen aanplakte op de slotkapel van Wittenberg.³⁶

30 Van Veen, *De 'Index'*, 6.

31 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 13.

32 Hoftijzer, 'Censuur', 35.

33 Vanderjagt, 'Categorieën', 76-78.

34 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 13.

35 Van Veen, *De 'Index'*, 13.

36 Brink, *Theologisch woordenboek*, 2230-2235.

Het kenmerk van de Lutherse leer was soberheid en betekende een definitieve breuk met de godsdienstige eenheid in West-Europa. Luthers leer die al snel veel aanhangers verwierf, vormde een ernstig gevaar voor de hiërarchie van Rome. De rangorde van paus, kardinaal, aartsbisschop en bisschop werd door Luther verlaten. Hij vond dat de mens heel goed in staat was zichzelf toegang tot het evangelie te verschaffen. Met de uitvaardiging van de bul *Exsurge domini* (1520) deed paus Leo X een uiterste poging krachtig tegen de ketterse opvattingen van Luther op te treden. Door zijn geschriften in het openbaar te verbranden stelde de paus een symbolische daad, waarop Luther reageerde met het verbranden van de pauselijke bul. In dit tumult vond de paus een medestander in keizer Karel V (1500-1558) die als streng katholiek gelovige de bepalingen van de paus onderschreef, zeker toen bleek dat grote onrust ontstond in de Duitse landen, waar veel aanhangers van Luther een anti-roomse houding aannamen. Ingrijpen was dus dringend geboden. Luther weigerde echter het Edict van Worms als uitkomst van de rijksdag van 1521 te aanvaarden en werd verbannen uit het Duitse Rijk. Zijn geschriften mochten niet meer worden gedrukt, gelezen en uitgegeven. Het optreden van Luther had tot gevolg dat teksten voortaan nog strenger door een kerkelijke censor werden gecontroleerd, alvorens te worden gedrukt. Was er niets op aan te merken en werd ook de octrooi-aanvraag door de wereldlijke overheid akkoord bevonden, dan kon het boek worden gedrukt en voorzien van een stempel worden gedistribueerd door een erkende boekverkoper.³⁷

Katholieke universiteiten in diverse landen stelden in de zestiende eeuw lijsten samen van verboden geschriften. Dat was omstreeks 1542 het geval aan de Sorbonne te Parijs, waar een *Catalogue* werd uitgegeven. Het is bekend dat ook de universiteit van Leuven zich fel tegen de Hervorming keerde. Op verzoek van Karel V stelde de theologische faculteit een lijst samen om 'alle bibliotheken ende librariën ende boucken te onderzoucken ende inquisitie te doene'. Deze *Leuvense Index* werd in 1546 uitgegeven en al in 1550 herzien en aangevuld.³⁸ Wie dacht dat met het aantreden van Filips II in 1555 een versoepeling van censuur op handen was, kwam bedrogen uit. De teugels werden juist nog eens extra aangetrokken. De *Leuvense Index* werd, na te zijn aangevuld, ook in Spanje van kracht.³⁹

De *Index Librorum Prohibitorum*

De noodzaak voor invoering van algemene regels en maatregelen door de kerkelijke overheid werd steeds meer voelbaar. Op aandringen van kardinaal Caraffa werd in 1542 door paus Paulus III (1534-1549) de bul *Licet ab initio* uitgevaardigd, die de oprichting van de Romeinse Algemene Inquisitie in dat jaar mogelijk maakte. Een speciaal daarvoor opgerichte congregatie, bestaande uit zes kardinalen onder leiding van een prefect, kreeg als generaal inquisiteur de taak geschriften te controleren. De censuur kwam in een stroomversnelling toen kardinaal Caraffa tot paus Paulus IV (1555-1559) werd gekozen en aan de inquisitie de opdracht gaf een lijst van verboden boeken samen te stellen. Dat werd de eerste officiële en universele Romeinse lijst, de *Index Librorum Prohibitorum*. De uitvaardiging van deze lijst in 1559 werd voorafgegaan door een decreet van de paus, waarin stond dat schending van het leesverbod voldoende reden was voor excommunicatie en/of ontzetting uit het kerkelijke ambt. Het bijzondere van deze *Index* was dat deze de grondslag vormde voor alle latere Romeinse indices. Er werd een alfabetische rangschikking gehanteerd en een onderverdeling in drie algemene categorieën. Onder de eerste categorie vielen die schrijvers van wie *opera omnia* [alle werken] werden verboden, ook de boeken die in de toekomst nog van hen zouden verschijnen. De tweede categorie vermeldde de schrijvers van wie 'afzonderlijke werken' waren verboden, bijvoorbeeld omdat zij handelden over astrologie of waarzeggerij. De derde categorie noemde de titels van verboden boeken van

anonieme schrijvers, in die tijd heel gebruikelijk. Ten overvloedige bevatte deze lijst nog een aantal algemene bepalingen. Verboden waren: alle werken van met name genoemde kettters, alle sedert 1519 verschenen anonieme ketterse boeken, het drukken van verderfelijke boeken (een lijst van 61 verboden drukkers werd als bijlage toegevoegd), boeken die zonder bisschoppelijke goedkeuring waren verschenen, werken over dwalingen zoals astrologie en waarzeggerij en geschriften en pamfletten waarin God, de heiligen, de kerk en de Heilige stoel werden beledigd. Bovendien werd een bepaling opgenomen dat voor alle vertalingen van het Oude en Nieuwe Testament toestemming moest worden gevraagd aan de Romeinse Inquisitie. Omdat Paulus IV stierf in het jaar van uitgave, werd de *Index* die als streng en radicaal te boek stond, niet overal ingevoerd. Deze *Index* moet vooral worden gezien als een vingeroefening voor de *Index Tridentinus* die vijf jaar later werd opgesteld in opdracht van het Concilie van Trente (1545-1563). Dit concilie van de Contrareformatie werd gehouden om de misstanden binnen de rooms-katholieke kerk aan de kaak te stellen en tevens om duidelijkheid te verschaffen over de meningsverschillen met de protestanten. Belangrijke punten op dit concilie waren het opnieuw vaststellen van de canon van de Bijbel en het opstellen van een lijst van gewijde boeken. Een lijst van verboden boeken was in dat verband een logische stap. Een commissie die bestond uit achttien concilieleden, kreeg de opdracht deze lijst samen te stellen. Op 24 maart 1564 werd deze door paus Pius IV (1559-1565) als de officiële *Index Librorum Prohibitorum* gepresenteerd en in de daaropvolgende eeuwen voortdurend aangevuld. Uit de toevoeging van de clausule *donec corrigatur* [totdat het verbeterd wordt] blijkt dat verwijdering van de lijst mogelijk was. Paus Benedictus XIV (1740-1758) bijvoorbeeld scherpte in 1758 de *Index* verder aan. Onnauwkeurigheden werden gecorrigeerd en er werd ordening aangebracht in de chaos van titels. Deze lijst vormde de basis voor alle latere indices.⁴⁰

Aan het einde van de negentiende eeuw werd het gemis van een eenduidige juridische wetgeving steeds meer voelbaar. Paus Leo XIII gaf in 1897 in zijn pauselijke bul *Officiorum ac munerum* het startsein voor het opstellen van de *Codex*, een kerkelijk wetboek dat in 1917 gereed kwam en in 1918 door paus Benedictus XV (1914-1922) werd bekrachtigd.⁴¹ Een voor deze studie belangrijk onderdeel daarvan was de katholieke boekenwet. Later in dit hoofdstuk komt de *Index* opnieuw ter sprake. Om de katholieke censuur goed te kunnen begrijpen is het nodig eerst dieper in te gaan op het ontstaan van de boekenwet.

De katholieke boekenwet in wording

De katholieke boekenwet in de *Codex* was gebaseerd op drie concrete juridische uitgangspunten: de eis dat een katholiek zich houdt aan de door God geopenbaarde leer die zuiver en ongeschonden moet worden doorgegeven, de idee dat er een mogelijkheid bestaat dat de individuele katholiek zijn geloof en integriteit verliest en de idee dat het de taak is van de hiërarchisch geordende Kerk de gelovigen tegen dwalingen te behoeden. De katholieke Kerk vond het boekenverbod gerechtvaardigd vanuit de opvatting dat geloof geen vrije en persoonlijke keuze is, maar een onderwerping aan de Openbaring Gods. Iedere slechte impuls kon de gelovige op het verkeerde pad brengen, wat kon leiden tot zijn eeuwige verdoemenis. Het woord van Paulus 'onderzoekt alles en behoudt het goede', was volgens pater C. Pauwels o.p. (1903-1965) de plicht van alle gelovigen.⁴²

37 Hoftijzer, 'Censuur', 35-36.

38 Van Veen, *De 'Index'*, 15.

39 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 15.

40 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 16-21.

41 Van Veen, *De 'Index'*, 32.

42 Pauwels, 'Boekenwet', 343-344.

De herderlijke brieven van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders waren dan ook niet van de lucht. In 1822 verscheen een herdruk van de verontruste aartsbisschop van Mechelen, J.H. von Frankenberg (1726-1804). Uit dit *Herderlyk Sermoen tegen het leezen der kwaede boeken* komt het volgende citaat:

‘Ten eersten zal ik u toonen dat het eenen Christenen onweêrdig is boeken te leezen, die onze heyligen godsdienst bevegten en zyne geheymen beschimpen. (...) Ten tweeden, zal ik ulieden toonen hoe schandelyk het is voor eenen Christenen verleydende boeken te leezen, de welke “fabels” of verdichte geschiedenissen behelzen, al te zeer onder den naem van “romans” bekend.’⁴³

Bezorgde pausen benadrukten in hun encyclieken met enige regelmaat toch vooral zorgvuldigheid om te gaan met de inhoud van lectuur. Dat was in de negentiende eeuw al het geval in de encycliek *Mirari Vos* (1832) van paus Gregorius XVI (1831-1846), waarin hij waarschuwde voor al te veel vrijheid van geweten en het ongebreidelde gebruik van de drukpers, de grote boosdoener voor de verspreiding van dwalingen.⁴⁴ Paus Leo XIII waarschuwde in artikel 50 en 51 van zijn encycliek *Libertas* (1888) voor het liberalisme en voor onbeperkte vrijheden:

‘Het is nauwelijks nodig te zeggen, dat men op die vrijheid (van woord en drukpers), als zij niet binnen paal en perk gehouden wordt, maar alle maat en de grens overschrijdt, geen recht kan hebben. Recht immers is een zedelijke bevoegdheid (...). De mening dat deze bevoegdheid door de natuur zonder onderscheid, evenzeer is gegeven aan waarheid en leugen, aan zedelijkheid en onzedelijkheid, is een ongerijmdheid (...). Als men iedereen onbeperkte vrijheid laat om zich in woord en geschrift te uiten, dan zal niets meer heilig zijn of onaangerand blijven.’⁴⁵

Was paus Leo XIII nog bereid de deur voorzichtig op een kier te zetten, zijn opvolger Pius X (1903-1914) sloeg hem met een klap weer dicht. Deze paus keerde zich tegen het modernisme in zijn encycliek *Pascendi Dominici Gregis* (1907), waarin hij een paragraaf opnam over de veroordeling van moderne lectuur. Bovendien gaf hij een aantal algemene richtlijnen voor de diocesane boekenkeuring van met name religieuze lectuur.⁴⁶ Onder zijn opvolger paus Benedictus XV die bekend stond als redelijk vernieuwingsgezind, werd in 1918 de *Codex*, het kerkelijk wetboek, ingevoerd.

Pater C. Pauwels o.p. (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

Boekenwetgeving na 1918

Boekenwetgeving in de *Codex Iuris Canonici* (CIC)

De regels voor de omgang met lectuur worden in de *Codex* behandeld in de delen III, IV (gewijd aan het leergezag van de kerk) en de Titulus XXIII. Deze zogenoemde boekenwet die tot de herziening van de *Codex* in 1983 niet werd veranderd en voor zowel geestelijken als leken leidend was, bestaat uit drie elementen:

1. Canon 1384 geeft een algemeen overzicht van de doelstelling en theoretische fundering van de boekenwet.
2. De canons 1385-1405 en 2318 zijn op hun beurt onderverdeeld in drie categorieën:
 - a. De canons 1385-1394 geven richtlijnen voor de preventieve censuur voor religieuze en stichtelijke lectuur.
 - b. De canons 1395-1405 bespreken de repressieve maatregelen, geldend voor alle gedrukte geschriften na publicatie.
 - c. Canon 2318 regelt de sancties bij overtreding van de boekenwet.⁴⁷
3. Het derde geïntegreerde element van de boekenwet is de *Index Librorum Prohibitorum*, de lijst van verboden boeken.

De veel gehoorde opmerking, 'de boekenwet is toch de *Index*', is dus onjuist. De boekenwet is een op zichzelf staand geheel, waarvan de *Index* sinds 1918 onderdeel uitmaakte. De drie elementen van de boekenwet worden hierna verder uitgewerkt.

Canon 1384

De volledige vrijheid van meningsuiting en drukpers, een van de verworvenheden van de Franse Revolutie die vervolgens in de grondwet werd verankerd, werd door de katholieke kerk aan het eind van de negentiende eeuw toch vooral gezien als

'een inbreuk op de "ware vrijheid" en een aanranding van de heiligste rechten van de mens (...). Het is de plicht van de kerk de gelovigen te beschermen tegen beïnvloedingen die hun geloofsleven en hun zedelijk leven in gevaar brengen.'⁴⁸

Dit citaat is afkomstig uit de in 1955 door Idil uitgegeven brochure *De kerk en het boek: De Index, Codex en Natuurwet in grote lijnen weergegeven en toegelicht*, geschreven door de in de inleiding van dit hoofdstuk al genoemde paters Auxentius en Servatius. Voor de Kerk was dit standpunt voldoende reden om maatregelen te treffen en de boekenwet in de *Codex* op te nemen. De boekenwet vindt haar fundamentele recht in de natuurwet en de positieve wetten en geldt voor alle katholieken. De natuurwet die van toepassing is op alle mensen, gelovig of niet, legt de verplichting op om zonden te vermijden en het goede te doen. Dat houdt onder andere in dat een katholiek zich niet door het lezen van slechte boeken in gevaar moet laten brengen. Canon 1384 is dan ook geheel gewijd aan het recht van de Kerk van haar gelovigen te eisen dat zij geen boeken uitgeven, kopen, lezen en bewaren zonder voorafgaande goedkeuring van de kerkelijke overheid. De boekenwet was van toepassing op 'alle' machinaal gedrukte geschriften, boeken, tijdschriften, dagbladen en brochures, maar enigszins verwonderlijk niet op handgeschreven teksten. Met een 'werk' werd bedoeld een geschrift met een zekere omvang, te weten minimaal tien grote vellen.⁴⁹

43 Van Franckenberg, *Herderlyk Sermoen*, 4-5.

44 Zeinstra, *Mirari Vos*, 24-26.

45 Van Nimwegen, *Encycliek Libertas*, 42-43.

46 Boelaars, *Encycliek Pascendi dominici gregis*, 103-109.

47 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 41-57.

48 Auxentius en Servatius, *De kerk en het boek*, 13-14.

49 Auxentius en Servatius, *De kerk en het boek*, 19-20.

De canons 1385-1394 over preventieve censuur

Zoals hierboven al is vermeld, zijn de canons 1385-1394 van toepassing op alle uitgaven van stichtelijke lectuur, zoals geschriften over de Bijbel, theologie of liturgie, boeken met een devotionele inhoud en verzamelingen van kerkelijke bepalingen. Ze golden ook voor religieuze afbeeldingen. Kort en goed: het kerkelijk leergezag wilde controle uitoefenen op alles wat er over godsdienstige onderwerpen werd gepubliceerd. Om te voorkomen dat religieuze boeken met een verkeerde tendens werden uitgegeven stelde de Kerk een preventieve bisschoppelijke censuur in. De vermelding *Imprimatur* [het worde gedrukt], *Imprimi potest* [het kan gedrukt worden] of *Evulgetur* [het worde uitgegeven] in een boek betekende dat de bisschop toestemming had verleend om het betreffende werk uit te geven. Het *Imprimatur* was, zoals gezegd, vereist voor alle stichtelijke lectuur. Om het toezicht op de aangeboden lectuur te vereenvoudigen stelde de bisschop voor zijn diocees een censor aan, een onpartijdige seculiere of reguliere geestelijke, pater of wereldheer die over voldoende deskundigheid beschikte om de werken te kunnen beoordelen. Na de schriftelijke goedkeuring van het werk door de censor, verwoord als *Nihil Obstat* [er is geen bezwaar], kon het manuscript naar de drukker. De naam van de bisschop die de goedkeuring verleende, de censor en de datum en plaats van afgifte werden achter in het boek vermeld. Vond de censor de inhoud in strijd met de geloofsleer, dan werd dat met redenen omkleed aan de schrijver meegedeeld. Hij kreeg dan de kans verbeteringen aan te brengen en/of tegen de beslissing van de censor in beroep te gaan bij de kerkelijke rechtbank. De algemeen overste van een congregatie of orde had eenzelfde censorbevoegdheid. Het werk van een kloosterling kon pas worden uitgegeven *cum licentia superiorum* [na onderzoek door de overste] en na het verkrijgen van toestemming van de bisschop van zijn diocees. Priesters en kloosterlingen moesten ook toestemming vragen voor het schrijven van artikelen voor kranten en tijdschriften, zeker als deze periodieken een antikatholiek karakter hadden. Overigens werd ook van katholieke leken verwacht dat zij niet aan dergelijke tijdschriften meewerkten.⁵⁰

Meer gespecificeerd was de preventieve censuur van toepassing op de volgende uitgaven:⁵¹

- werken die betrekking hebben op de Heilige Schrift, in welke taal ook geschreven
- religieus plaatwerk, met of zonder tekst
- boeken over heiligen, verschijningen, openbaringen, visioenen en wonderen
- boeken die handelen over nieuwe devoties
- geschriften over aflaten
- nieuwe litanieën, afwijkend van de oude tekst
- gebeden- en devotieboeken, catechismus en boeken bestemd voor het onderwijs
- boeken over de katholieke zedenleer, mystiek en ascese
- geschriften over dogmatiek, kerkgeschiedenis en kerkelijk recht
- religieuze afbeeldingen op prentjes.

Over de wetenschappelijke of literaire waarde van lectuur werd door de censoren geen oordeel uitgesproken: dat was een zaak van de auteur.⁵²

Omdat de canons 1385-1394 van de boekenwet betrekking hadden op de preventieve censuur door de kerkelijke overheid, voorafgaand aan de uitgave, had Idil daar minder bemoeienis mee. Als de censor niet akkoord ging met de inhoud van een stichtelijk boek, werd het niet voorzien van een *Imprimatur*. Het verboden boek werd dan wel door Idil vermeld.

Anders was dat gesteld met de canons 1395-1405. Zij handelden over de doelstelling waarvoor de Informatiedienst inzake lectuur in 1937 werd opgericht: 'het geven van snelle informatie inzake belletrie, in de ruimste zin van het woord, vooral wat betreft het morele gehalte der boeken'.⁵³

De canons 1395-1405 over repressieve censuur

De canons 1395-1405 van de boekenwet geven een indeling in 'categorieën' van verboden boeken en vormen de kern van de boekenwet, zoals die door Idil werd gehanteerd. De wet beperkte zich immers niet alleen tot boeken, maar ook kranten, tijdschriften en brochures die te koop werden aangeboden, maakten daarvan deel uit. Het toezicht op naleving van de boekenwet was in handen van de Congregatie van het Heilig Officie te Rome. Deze congregatie stond onder leiding van de paus, maar die had zijn bevoegdheid als prefect gedelegeerd aan een kardinaal-secretaris.⁵⁴ Evenals dat bij een veroordeling door een bisschop het geval was, kon de schrijver in beroep gaan tegen een uitspraak van de Heilige Stoel. Voor een beter toezicht op de lectuur was het ook in dit geval – voor de repressieve censuur – gewenst bisschoppelijke censoren in de diverse diocesen aan te stellen. Bovendien werd aan alle gelovigen gevraagd, met name aan priesters en rectoren van katholieke universiteiten, gesignaleerde verderfelijke lectuur anoniem bij het hoogste gezag aan te geven. Iedere katholiek had immers denunciatieplicht, een uit het natuurrecht stammende verplichting om zaken die het geloof in gevaar brachten bij het bevoegd gezag te melden.⁵⁵ Abten en oversten van zelfstandige kloosters hadden eenzelfde verantwoordelijkheid voor de geschriften van hun kloosterlingen.

De kern van deze canons is nummer 1398, waarin een omschrijving werd gegeven van wat het boekenverbod precies inhield. Daarin stond vermeld dat verboden boeken niet uitgegeven, gelezen, bewaard, verkocht, uitgeleend of vertaald en zelfs niet aan anderen meegedeeld mochten worden, tot het moment dat het *donec corrigator* was afgegeven. Het luisteren naar een voorlezing van een verboden boek of het bijwonen van een toneelstuk naar een verboden werk viel vreemd genoeg niet onder de verbodsbepaling. De Kerk ging er zonder meer van uit dat de gelovige zelf wel zo verstandig was zich niet binnen deze gevaarzone te begeven. Een bibliothecaris mocht een verboden boek wel in de bibliotheek achter slot en grendel in 'de vergifkast' bewaren, maar niet zelf mee naar huis nemen. Eenzelfde verbod gold voor de kloosterbibliotheken. Zelfs aan de overste was het niet toegestaan een verboden boek mee te nemen naar zijn of haar kamer en het daar te bewaren.⁵⁶ Het gedeelte van de kloosterbibliotheek waar verboden lectuur werd bewaard, kreeg niet voor niets de veelzeggende naam 'de hel' toebedeeld! Het gebruik van citaten uit verboden boeken, door studenten en professoren in hun studies aangehaald, was niet verboden zolang ze tot doel hadden gewraakte uitspraken te weerleggen.

Canon 1399 geeft de indeling in categorieën van verboden boeken. Daartoe behoren:

- Bijbeluitgaven en -vertalingen waarin de vermelding *Imprimatur* ontbrak en alle door niet-katholieken uitgegeven Bijbels
- boeken die een schisma of ketterij verdedigen en de godsdienst ondermijnen
- boeken die de godsdienst en de goede zeden met opzet bestrijden
- boeken van niet-katholieken die de godsdienst als onderwerp hebben, tenzij kan worden aangetoond dat zij niet in strijd zijn met de leer van de Kerk. Het woord godsdienst heeft hier betrekking op dogma's, zedenleer, kerkelijk recht en geschiedenis van de Kerk
- boeken die in strijd met de kerkelijke voorschriften over nieuwe devoties, wonderen en onechte aflaten handelen

50 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 28-29.

51 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 27.

52 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 28.

53 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 26 Rapport studiecmissie, 31 mei 1937.

54 Brink, *Theologisch woordenboek*, 3550-3551.

55 Brink, *Theologisch woordenboek*, 988-989.

56 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 47-50.

- boeken die met opzet dogma's bestrijden of de kerkelijke tucht, hiërarchie en erediens belachelijk maken
- boeken die bijgeloof, waarzeggerij, tovenarij en spiritisme tot onderwerp hebben
- boeken die het duel, zelfmoord, echtscheiding en vrijmetselarij en andere sekten goedkeuren
- boeken die pornografische, wellustige en onzedelijke zaken tot onderwerp hebben
- afbeeldingen waarop Jezus, Maria, engelen en heiligen op een realistische, geseculariseerde manier zijn weergegeven.

Waarom was de kerk zo beducht voor lectuur? De historicus Piet de Rooy geeft daarvoor in *Republiek van rivaliteiten* de volgende verklaring. Het begin van de twintigste eeuw was een periode van tegenstellingen. Er bestond een wereld van vóór 1914 en een van daarna. 'In de eerste moest men zijn geloof in de gestage vooruitgang temperen, in de tweede zijn wanhoop over de kwetsbaarheid van de beschaving.'⁵⁷ De vertrouwde kaders van kerk en gezin dreigden te worden aangetast, ook in Nederland. Onder invloed van de Leerplichtwet die in 1901 werd ingevoerd, had de emancipatie van de bevolking inmiddels een hoge vlucht genomen. Mensen waren steeds beter geschoold en gingen meer lezen, waardoor hun ontwikkeling vaak al binnen één generatie op een hoger niveau werd getild. Het gevolg was dat in Kerk en maatschappij een spanningsveld ontstond tussen twee tegengestelde processen: enerzijds het streven naar ontwikkeling door middel van lectuur, anderzijds het controleren van de gevaren die de leescultuur en de moderne samenleving met zich meebrachten. Over het algemeen vond de clerus het tot aan de jaren dertig niet wenselijk dat mensen naast de *Katholieke Illustratie* en de *Missiealmanak* ook nog boeken lazen.⁵⁸

Een speciale categorie die niet werd vermeld in de boekenwet, maar waarmee de Kerk grote problemen had, was lectuur die het communisme, socialisme en liberalisme tot onderwerp had. Het communisme werd verworpen omdat deze ideologie het privaateigendom op onrechtvaardige wijze wilde vervreemden ten gunste van gemeenschappelijk bezit. Deze ideologie werd bovendien in strijd geacht met het natuurrecht en zou verwarring zaaien in de samenleving. Het socialisme werd gewantrouwd omdat het door de zuiver aardse gerichtheid tegengesteld was aan het christelijk geloof, waarin het eeuwig leven een zaligmakend uitgangspunt was. Het liberalisme als uitwas van de Verlichting stelde de vrijheid van de individuele mens boven alle andere voor de Kerk belangrijke universele waarden. Om zijn geloof niet in gevaar te brengen moest de lezer zich verre houden van deze ideologieën.

In de canons 1400-1403 werden de uitzonderingen op het leesverbod gegeven. Mits de nodige voorzorgen in acht werden genomen, kon aan kardinalen, bisschoppen en andere ordinarissen dispensatie worden verleend.⁵⁹ Voor andere gelovigen, zowel priesters als leken, had dit tot gevolg dat zij bijvoorbeeld voor hun studie leesverlof moesten aanvragen bij de bisschop. Let wel, leesverlof, geen dispensatie. Dit onderscheid moet nadrukkelijk worden gemaakt. Dispensatie is een inbreuk op een regel en die moest zo strikt mogelijk worden toegepast. Verlof is een tijdelijke aanpassing van de wet, waarvan de Kerk vond dat deze binnen de grenzen van het redelijke zo ruim mogelijk moest worden geïnterpreteerd. De feitelijke bevoegdheid om verlof te verlenen berustte bij het Heilig Officie, maar dat had zijn volmacht voor een snellere afhandeling gedelegeerd aan de bisschoppen.⁶⁰ Het leesverlof werd voor drie jaar verleend en kon daarna opnieuw worden aangevraagd en bij goedbevinden verlengd. Het is duidelijk dat dit systeem voor wetenschappers, leraren en recensenten van literatuur van eminent belang was, omdat zij zich anders niet op de hoogte konden stellen van de inhoud van de voor hun studie belangwekkende lectuur.

Canon 1404 bevatte een aparte bepaling voor de boekhandelaren. Zonder goedkeuring was het immers niet toegestaan boeken die onder de verboden categorieën vielen, te verkopen, uit te lenen of te bewaren. Veel boekhandelaren hadden een eigen winkeluitleen of leeszaal en mochten niet aan de controle ontglippen.

In canon 1405 werd vervolgens een dringend beroep gedaan op alle zielzorgers om de gelovigen vanaf de preekstoel en op huisbezoek te waarschuwen voor de invloed van slechte lectuur.⁶¹

De sancties in canon 2318

De sancties die de kerkelijke wet oplegt, zijn vooral herstellende straffen. Zij zijn van geestelijke aard en worden om die reden, wel enigszins verwarrend, 'censuren' ofwel verbeteringsstraffen genoemd. Er waren drie soorten censuren mogelijk bij moedwillige overtreding van de wet: de excommunicatie, het interdict en de suspensie.

Excommunicatie, de kerkelijke ban, is de zwaarste straf. Omdat hij niet meer kan deelnemen aan de Eucharistieviering en geen sacramenten meer mag ontvangen, wordt de overtreder in feite het recht van communicatie met de kerkelijke gemeenschap ontnomen. De overtreder blijft wel lid van de Kerk, maar wordt buiten de actieve gemeenschap geplaatst. Een kerkelijke begrafenis is in dat geval ondenkbaar. Excommunicatie kan dus een tijdelijke straf zijn, omdat de verbondenheid van een gedoopte met de Kerk onverbreekbaar is. Als de geëxcommuniceerde berouw toont, kan hij opnieuw de staat van genade verdienen.⁶² De biechtvader van een parochie kan een excommunicatie niet opheffen, dat was voorbehouden aan de bisschop van het diocees.

Het interdict kan één persoon, maar ook een hele gemeenschap treffen. Het persoonlijk interdict wordt echter zelden uitgesproken en lijkt wat de uitwerking betreft veel op excommunicatie, met dit verschil dat de overtreder niet buiten de gemeenschap der gelovigen wordt geplaatst.

Suspensie is een straf die alleen aan geestelijken wordt opgelegd. Het verbiedt een priester in het vervolg het priesterambt uit te oefenen. Wel blijft deze priester als gelovige gewoon deel uitmaken van de gemeenschap en kan hij de sacramenten ontvangen.⁶³

Welke consequenties had de overtreding van de boekenwet voor de gelovige? Hierin zijn verschillende gradaties denkbaar. Wie zonder voorafgaand verlof, willens en wetens zondigde tegen de goddelijke natuurwet, deed een doodsonde en hierop stond de hoogste kerkelijke straf: excommunicatie. Dit overkwam de schrijver Ernest Michel (1899-1960) en zijn uitgever De Christophore in 1932. Omdat Michel in zijn leven en in zijn werken geregeld politiek en Kerk op de korrel nam, kreeg deze 'christelijk communistische' schrijver en maatschappijcriticus het aan de stok met bisschop A. Diepen (1919-1943) van het bisdom 's-Hertogenbosch.⁶⁴ In zijn boek *Neo-communisten* veroordeelde Michel het huichelachtige optreden van priesters en de, in zijn ogen, tekortschietende seminarie-opleiding. De reactie van Diepen was veelzeggend:

'Lasterlijk en beleedigend tegenover de dragers van het Kerkelijk gezag in Nederland, tegenover de Nederlandsche Priesterschap en hare seminarie-opleiding, tegenover de door het Nederlandsch Episcopaat ingestelde, aanbevolen en geregelde katholieke

57 De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 153.

58 Versluis, 'Katholieken en leestrategie', 3.

59 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 53-55.

60 Van Bilsen, 'De kerkelijke boekenwet', 244-247.

61 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 55-56.

62 Brink, *Theologisch woordenboek*, 1483.

63 Bender, 'Kerkelijk recht en wetgeving', 296-299.

64 Rogier en De Rooy, *In vrijheid herboren*, 714-715.

organisaties, tegenover de katholieke pers en het katholieke onderwijs in Nederland; ergernisgevend voor het Nederlandse katholieke volk; aanmoedigend tot verdeeldheid, tot scheuring, tot verzet tegen het katholieke gezag.⁶⁵

Het antwoord van de schrijver was, dat hij als kunstenaar en als schrijver rechtens de vrijheid van meningsuiting geheel vrij was te schrijven waarover hij wilde, mits de geloofs- en zedenleer maar niet werden aantast. Vervolgens publiceerde hij een herdruk van zijn boek niet in Nijmegen, het diocees van Diepen, maar in het Gelderse Lent, aan de andere zijde van de Waal. Omdat de schrijver ondanks herhaalde vermaningen weigerde het boek te verbeteren en evenmin bereid was bij de Heilige Stoel in beroep te gaan, werd het Michel vanwege zijn 'openbare en hardnekkige weerspanningheid' verboden om waar dan ook de heilige sacramenten te ontvangen, totdat hij openlijk zijn spijt had betuigd. Dat gebeurde op 22 december 1934 daadwerkelijk. Ernest Michel verklaarde toen het boek uit de handel te nemen en 'in alle oprechtheid alles te verwerpen, wat de kerkelijke veroordeling en het kerkelijk interdict heeft gewettigd'. De excommunicatie werd een dag later door Diepen ongedaan gemaakt, waarvan vervolgens melding werd gemaakt in het *Collectio Epistolarium Pastoralium Decretorum*.⁶⁶

Nu bestond natuurlijk de mogelijkheid dat het een lezer ontbrak aan de nodige kennis over een verboden boek en dat hij in zijn onwetendheid een aantal bladzijden daarin had gelezen. In dat geval deed de gelovige een dagelijkse zonde die hem na de biecht weer werd vergeven, mits hij het boek niet langer dan een paar dagen in huis had. Maar wat had de boekenwet in petto voor lezers en abonnees van verboden kranten en tijdschriften? Zij brachten zichzelf nodeloos in gevaar en zondigden tegen de natuurwet. De Kerk kon daar niet anders op reageren dan door de banvloek over hen uit te spreken. Maar ook daarin waren verschillende gradaties denkbaar. Het lezen van een artikel in een verboden krant of tijdschrift, waarop qua inhoud niets was aan te merken, werd veroordeeld als een dagelijkse zonde. Dit vanwege het simpele feit dat men zonder leesverlof een verboden krant niet mocht lezen. Had men daarvoor voldoende reden, bijvoorbeeld voor studie, dan was het weer geen zonde.⁶⁷ Het was kortom een ingewikkelde materie waarmee menig gelovige en pastoor worstelde en vooral een probleem voor uitgevers, boekhandelaren en bibliotheken. Zij moesten wel goed op de hoogte zijn van de regels om de situatie te kunnen overzien. Bij overtreding kregen zij met dezelfde sancties te maken, terwijl hun werknemers die te goeder trouw hun werk deden, weer buiten deze strafbepaling vielen.⁶⁸

Waren de canons van de boekenwet al ingewikkeld genoeg om na te leven, daarmee is het derde element van de boekenwet nog niet behandeld, de Romeinse *Index* van verboden boeken.

De *Index* als onderdeel van de boekenwet

Naast de categorieën van boeken die werden veroordeeld, had Rome ook een lijst opgesteld van met name verboden boeken, de *Index Librorum Prohibitorum*. Dat is een ietwat verwarrende naam omdat het Latijnse woord *prohibere* vertaald moet worden met 'voorbehouden'.⁶⁹ Deze term werd door Idil gebruikt als een speciale kwalificatie, maar daar kom ik later nog op terug. Om deze lijst aan te passen aan de veranderende tijd en inzichten verzorgde paus Leo XIII in 1900 een volledig herziene uitgave. Zo stonden er bij voorbeeld nog geschriften van ketters uit de vijftiende en zestiende eeuw op de *Index*, die inmiddels al waren gerehabiliteerd. Achthonderd achterhaalde werken werden toen van de lijst afgevoerd. In 1918, na de invoering van de *Codex*, werd bovendien de Congregatie van de *Index* opgeheven. De controle van lectuur werd voortaan uitgevoerd

door de Congregatie van het Heilig Officie, later de Congregatie voor de Geloofsleer genoemd. De veroordeelde boeken werden gepubliceerd in het officiële orgaan van de Heilige Stoel, de *Acta Apostolicae Sedis* (AAS). In de taakomschrijving van het Heilig Officie staat in canon 247 vermeld dat dit boeken moet onderzoeken, veroordelen en aangeven wanneer zij zijn afgekeurd. De indeling van de oude *Index* werd in 1918 wel aangehouden. Het verbod werd op drie manieren aangegeven:

1. *Opera omnia*: voor alle geschriften van een schrijver
2. *Omnes fabulae amatoriae*: voor alle romans van een schrijver, met uitzondering van drama's of blijspelen van hun hand
3. Voor afzonderlijke werken van een schrijver, die niet zijn toegestaan.⁷⁰

In *De kerk en het boek* gaven de paters Auxentius en Servatius een overzicht van de belangrijkste schrijvers en van hun werken die waren verboden. Van 21 auteurs werden alle werken veroordeeld. De oudste daarvan was Giordano Bruno (1600) die op dat moment kennelijk nog als actueel werd beschouwd. Tot deze categorie behoorden verder: Emile Zola (1898), Anatole France (1922), Jean Paul Sartre (1948), André Gide (1952) en Alberto Moravia (1952). Het jaartal tussen haakjes geeft het jaar van hun veroordeling aan. De lijst van de categorie 'alle romans' vermeldde tien schrijvers, onder wie vader en zoon Alexandre Dumas (1863), George Sand (1863) en H. Stendhal (1864). De lijst van afzonderlijke werken was aanzienlijk langer. Auxentius en Servatius vermeldden 230 schrijvers van wie een of meer werken verboden waren. Temidden van bekende namen zoals de filosofen Kant, Descartes, Voltaire en Darwin en de schrijver Tolstoj (1866), prijken ook enkele Nederlandse werken, zoals Hendrik van Dalsums traktaat *Er is geene tegenstelling tusschen de beginselen van de Fransche Revolutie en die van het Evangelie* (1913).⁷¹ In 2009 verscheen overigens een dissertatie van Jan de Kort over de liberaal katholiek Van Dalsum en zijn worsteling met geloof en moderniteit.⁷² De trilogie *Het volkomen huwelijk* (1931) van Th. van de Velde kon vanwege het zinnenprikkelende en lustopwekkende karakter van het boek bij de Congregatie voor de Geloofsleer geen genade vinden, met name het eerste deel van deze trilogie.⁷³

Vanaf de invoering van de lijst in 1959 verschenen dertig edities van de *Index*. Opname in de *Index* hing voor een belangrijk deel af van historische omstandigheden. De laatste officiële uitgave dateert uit 1948 en telde ruim vijfduizend titels.⁷⁴ Dat betekent echter niet dat daarna geen veroordelingen meer volgden. In 1952 werden alle werken van Gide en Moravia vanwege de immorele strekking nog op de *Index* geplaatst. Het tijdschrift *Katholiek Archief* (1946-1969), een uitgave van het Landelijk Secretariaat Katholieke Actie in Nederland, deed daarvan in 1952 uitgebreid verslag.⁷⁵ Maar onder het kopje 'Onderzoek naar mogelijke modernisering van de *Index*' werd in hetzelfde tijdschrift in 1958 gemeld dat de lijst binnenkort zou worden afgeschaft. De autoriteiten van het Heilig Officie waren tot de conclusie gekomen dat de *Index* niet meer voldeed aan de eisen van de moderne tijd en de gelovigen niet langer bereikte. De lijst was onbruikbaar geworden door verregaande veroudering en omdat hij in het Latijn was opgesteld, en was door de sterk stijgende productie van boeken niet meer up to date te houden.⁷⁶ De voorstanders

65 ABH, *Collectio Epistolarium Pastoralium Decretorum* 7, 399.

66 ABH, *Collectio Epistolarium Pastoralium Decretorum* 7, 470-471, 573-574.

67 Potters, *De boekenwet*, 12-13.

68 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 56-57.

69 Van Duinkerken, 'Geest en Leven'.

70 Custers, *Kerkelijke boekenwetgeving*, 58-70.

71 Auxentius en Servatius, *De kerk en het boek*, 44-54.

72 De Kort, *Hendrik Albert van Dalsum*, 295.

73 Van Gestel, *Lectuur en censuur*, 44.

74 'Vaticaan', 550.

75 'Index van verboden boeken', 539.

76 'Onderzoek naar mogelijke modernisering', 383-384.

van afschaffing van boekencensuur, onder wie veel bibliothecarissen, hielden een vurig pleidooi om de schrijver zelf te horen en een veroordeling niet afhankelijk te maken van het oordeel van de bisschoppelijke censor. Het was weliswaar de bedoeling van Rome niet de schrijver maar het boek te veroordelen, maar de inschatting van het werk zou wel eens anders kunnen uitvallen na een gesprek met de auteur. Bovendien had de praktijk geleerd dat plaatsing van een boek op de *Index* het lezen alleen maar interessanter maakte. Het was een typisch Rooms overleefd fenomeen en had weinig meer van doen met de moderne tijd. Overigens, ook het aanvragen van leesverlof was de hervormingsgezinden in de jaren vijftig een doorn in het oog. Men was van mening dat Rome best wat meer ontspannen met het recenseren van boeken kon omgaan.⁷⁷

Tot nu toe lijkt het wel alsof de katholieke kerk alleen stond in het hanteren van een strenge boekenwet. De vraag is nu of men zich in protestantse kringen ook zo bekommerde om lectuur.

De protestants-christelijke censuur: een vergelijking

Toezicht op de producten van de drukpers en de verspreiding daarvan was niet uitsluitend een katholiek fenomeen. Ook in protestantse kringen binnen Kerk en Staat was men er in de zestiende en zeventiende eeuw van overtuigd dat aan de ongebreidelde vrijheid van drukpers, boekhandelaars en verluchters paal en perk moest worden gesteld. De calvinisten waren wel voorstander van censuur, maar tot meer dan een ietwat onhandig experiment is deze nooit uitgegroeid. Niettemin hebben diverse protestantse synoden zich over censuur uitgesproken. De algemene vergadering van de Synode van Dordrecht (1618-1619) bepaalde in *Artikel 55* van haar Kerkverordening dat:

‘Niemandt vande Ghereformeerde Religie sal hem onderstaen eenich boeck ofte schrift van hem, ofte van eenen anderen gemaectt ofte overgheset, handelende van de Religie, te laten drucken ofte andersins uyt te gheven, dan t’selfde voor henen doorsien ende goet gekent zijnde vande Dienaren des Woordts zijns Classis ofte particulieren Synodi ofte Professoren der Theologie van dese Provincien, doch met voorweten zijnes Classis.’⁷⁸

De Utrechtse hoogleraar in de kerk- en dogmengeschiedenis S. van Veen maakte een studie van de *Index*, waarin hij de censuur van protestanten en rooms-katholieken met elkaar vergeleek. Hij kwam tot de conclusie dat deze wat de censuur betrof veel met elkaar gemeen hadden, zij het dat ‘de eerste voornamelijk die boeken verwierp, die de laatste goedkeurde, en omgekeerd’.⁷⁹ Als gevolg van de modernisering van de Nederlandse kerk door koning Willem I (1813/1815-1840) werd het *Artikel 55* in 1816 geschrapt. De koning was voorstander van een eenheidskerk, de Nederlandse Hervormde kerk, die landelijk opereerde. Deze politiek kon echter niet voorkomen dat er in de loop van de negentiende eeuw een aantal afscheidingen plaatsvond: de Afscheiding in 1834, de Doleantie in 1866 en de oprichting van de Gereformeerde Kerken in Nederland in 1892. In 1834 werd een poging gewaagd om approbatie – het vragen van verlof om boeken te drukken aan de kerkelijke overheid – weer in ere te herstellen, maar dat bleek geen haalbare kaart. Daarom werd in 1866 in kleiner verband, in het gezin en op het niveau van de kerkgemeente, gevraagd toezicht te houden op de lectuurproductie en aldus te waken over de zuiverheid van de leer en de zedelijkheid.⁸⁰ Daar was ook alle reden voor, want de herdenking van de uitvinding van de boekdrukkunst werd in 1823 door de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen aangegrepen om de verworvenheden van de Verlichting te etaleren. Deze vooruitstrevende groepering ter bevordering van de volksontwikkeling werd niet door alle geledingen binnen de protestantse kerk eensgezind gesteund. Daarin bijgestaan door Willem Bilderdijk (1756-1831), leverde Isaác Da Costa

(1798-1860) in zijn *Bezwaren tegen den geest der eeuw* stevige kritiek op de Verlichtingsmoraal. Het kon toch niet zo zijn dat 'hart- en verstand verpestende en ontzenuwende romans van buitenlandse schrijvers' tekenen van vooruitgang waren?⁸¹ De voorstanders van leesbevordering in protestantse kringen legden vooral de nadruk op de ontwikkeling en beschaving van het volk, de tegenstanders op de zedenondermijnende werking van lectuur, waarbij vooral de Franse roman het moest ontgelden. Daarvoor voerden zij een drietal anti-leesargumenten aan. Naast het morele aspect was er een maatschappelijke reden om niet te lezen. Het was maar verkwisting van tijd en maakte de mens lui. Om politieke redenen was het ook beter om boeken ongelezen te laten. Het gevaar voor de verspreiding van ongewenste ideeën via lectuur was immers levensgroot.⁸²

Een belangrijk moment in de ontwikkeling van de protestants-christelijke leeuurwereld was de oprichting van de *Vereniging tot bevordering van christelijke lectuur* (VCL) in 1843 door de Amsterdamse uitgever en boekhandelaar H. Höveker (1807-1889). Deze oprichting was het resultaat van het Reveil dat internationaal in godsdienstige kringen de strijd aanging met het rationalisme, dat men zag als een gevaar voor het gevoelsleven, de intuïtie, en dat de religieuze ervaring naar de marge zou verwijzen. De VCL stelde zich ten doel goede christelijke en betaalbare lectuur op de markt te brengen. Bekend zijn in dit verband de uitgeverijen Callenbach (Nijkerk) en Kok (Kampen), die de christelijke achterban en de 'kleine luyden' voorzagen van verantwoorde lectuur.⁸³

Op 10 oktober 1888 hield Abraham Kuyper (1837-1920) zijn beroemde rectorale rede over *Het calvinisme en de kunst*. In deze rede, een reactie op de autonome literatuuropvatting van *l'art pour l'art* en de aardse schoonheidsaanbidding van de Tachtigers, gaf hij een bevestigend antwoord op de vraag of calvinisme en kunst met elkaar te verenigen zijn. Calvinijmmers eerde de kunst in al haar vertakkingen als een gave Gods, maar verbond daaraan wel de opvatting dat deze een hogere werkelijkheid moest dienen. Kuyper legde ten overvloede nog eens de nadruk op het onderscheid tussen de zedelijk-godsdienstige en de verstandelijk-artistieke werking van kunst. De mens bezat volgens hem in de regel te weinig geestelijke kracht om dit onderscheid zelf te maken.⁸⁴ De eerste zou vooral onder gelovigen werkzaam zijn en de tweede onder ongelovigen. Kuyper waarschuwde in zijn *E Voto Dordraceno* (1892-1895), een toelichting op de Heidelbergse Catechismus, daarom voor de gevaren van lectuur. Hij riep ouders op toch vooral toezicht te houden op de leeuurkeuze van hun kinderen.

'Van meet af aan moeten uw kinderen onder den diepen indruk komen, dat er een leeuur van Satan is, waar ze van gruwen moeten, en die bij een Christen niet hoort. Ze moeten weten dat er boeken met gif zijn; boeken waarvan een giftige adem over hun ziel uitgaat; en ze moeten op vader en moeder vertrouwen kunnen, om te weten wat wel gelezen mag worden en wat niet.'⁸⁵

Jonge en ambitieuze protestantse schrijvers konden, evenals dat met hun katholieke collega's het geval was, met deze interpretatie geen kant op.⁸⁶ Zij roerden zich vooral binnen de Christelijke Jongelingsvereniging en het lukte hen een eigen *Maandblad voor letterkunde* (1899-1917) uit te geven, een concurrent van het in 1896 door A. Hoogenbirk (1848-1920) opgerichte maandblad *Ons Tijdschrift*, waarin de nadruk vooral lag op

77 'De Index van verboden boeken', 187.

78 Van Veen, *De 'Index'*, 9.

79 Van Veen, *De 'Index'*, 11.

80 Dane, *De vrucht van bijbelsche opvoeding*, 70.

81 Mathijssen, *Gij zult niet lezen*, 5-8.

82 Mathijssen, *Gij zult niet lezen*, 14.

83 Dane, *De vrucht van bijbelsche opvoeding*, 74.

84 Van Vree, 'De macht van het gedrukte woord', 302.

85 Kuyper, *E voto Dordraceno* IV, 173.

86 Kraan, *Omzien met een glimlach*, 44-45.

de ethische functie van kunst.⁸⁷ De jongeren voelden zich echter niet geroepen om 'in Kuypers spoor een cultuurtaak te aanvaarden en "calvinistische kunst" te produceren'.⁸⁸ *Ons Tijdschrift* verdween geruisloos bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en heeft door de kritiek van de jongeren een belangrijke invloed gehad op de protestantse leestrategie. Het blad vond na de oorlog, onder leiding van P. Risseeuw (1901-1968), een opvolger in *Opgang* (1918-1934). Deze naam illustreert het optimisme van de jongeren, maar een conflict met uitgever Van Munster leidde al in 1923 tot de oprichting van een nieuw tijdschrift *Opwaartsche Wegen* (1923-1940). De doelstelling van dit tijdschrift was: 'Het opvoeden van het protestants-christelijke volksdeel tot literatuur, onder meer door het bekritisieren van stichtelijke lectuur als literair beneden de maat en het stimuleren van een nieuwe protestantse literatuur van niveau'.⁸⁹ Het is jammer dat het polemiseren over de vraag 'wat is christelijke literatuur?' in dit tijdschrift de overhand kreeg en niet, zoals bedoeld, het produceren van christelijke literatuur. Dat was dan ook de reden dat in 1935 een afsplitsing plaatsvond in de vorm van *Werkplaats* (1935-1937). De naam zegt het al: men moest maar eens aan het werk! Als klap op de vuurpijl verscheen in 1937 op initiatief van uitgeverij Bosch & Keuning een derde tijdschrift, *Elckerlyc*, met als belangrijkste doelstelling gemeenschapskunst te propageren. Dit blad kwam ondanks de goede bedoelingen niet echt van de grond. Het enige tijdschrift van betekenis voor literatuurkritiek bleef toch *Opwaartsche Wegen* dat in 1940 om financiële redenen verdween.⁹⁰

In het kader van dit onderzoek is het van belang om na te gaan wat protestants-christelijke literatuurkritiek inhield. Ruiter en Smulders geven daarover in *Literatuur en moderniteit* opheldering:

'Het protestantisme met zijn nadruk op individuele verantwoordelijkheid, zijn oorsprong als rebellie tegen het katholicisme en zijn neiging tot persoonlijke vrijheid had met het liberalisme en het socialisme gemeen dat het een product was van het moderne denken.'⁹¹

Maar deze uitspraak geeft nog geen antwoord op de vraag hoe men in protestantse kringen omging met de uitwassen van de moderne literatuur. In *Opwaartsche Wegen* werd stevig gediscussieerd tussen de aanhangers van de verschillende protestantse groeperingen over de waarde van christelijke literatuur en de politieke kwesties van die tijd. In feite speelde zich dezelfde *querelle des anciens et des modernes* af als bij de katholieken, zij het dan dat aan de ideeën van 'buiten de eigen kring' weinig aandacht werd besteed. Hooguit werden af en toe parallellen getrokken met het katholieke tijdschrift *De Gemeenschap* en het a-religieuze *De Vrije Bladen* (1924-1950). Aan de katholieke literaire tijdschriften wordt verderop in dit hoofdstuk nog uitgebreid aandacht besteed.

Een tweede vraag die moet worden gesteld is of er binnen de protestants-christelijke kringen ook sprake was van censuur? Beschikten de protestanten, zoals dat bij de katholieken met Idil het geval was, over een recensiedienst die literatuur beoordeelde? Kuyper was, ervan uitgaande dat het goede voorbeeld bepalend is en een verbod op slechte lectuur in veel gevallen averechts werkt, voorstander van 'innerlijke censuur', met de nadruk op de werking van het eigen geweten van de gelovige. Voor de katholieken was de censuur meer een instrument van buitenaf.⁹² Ongewenste lectuur werd door de protestanten niet bestreden met het verbodswapen maar met leesadviezen en het aanbieden van gewenste lectuur. 'Maar in de praktijk bleken deze instrumenten niet zo goed te werken: er werd ook daar met opzet 'buitenzuils' gelezen'.⁹³ Binnen het protestantse bibliotheekwezen kon men met deze gedachte niet zo goed uit de voeten. Daarom werd in 1952 door de Vrijzinnig Hervormde Raad samen met de Protestantse stichting voor lectuurvoorziening en -voorlichting in plaats van de *Gids voor aanbevolen lectuur* het bibliografisch tijdschrift *Prisma* uitgegeven, dat zesmaal per jaar verscheen en waarop belangstellenden zich voor een gering

bedrag van f 2,40 per jaar konden abonneren. In 1956 ontstond uit dit tijdschrift onder leiding van J. Nuiver de Prisma-lectuurvoorlichting die maandelijks op kaartjes de recensies van de nieuw verschenen boeken uitbracht, een imitatie van de *Idilfiches* waarover in het volgende hoofdstuk een uitgebreide uiteenzetting volgt. Als doelstelling vermeldt de stichting: 'Ons doel is een verantwoorde Protestants Christelijke lectuurvoorlichting, alle terreinen omvattend en het niet rooms-katholiek deel van ons volk dienend.'⁹⁴ Het verschil met de *Idil*recensies was dat de *Prismafiches* niet door de recensent werden ondertekend en dat de nadruk lag op de Nederlandse roman, kinder- en jeugdboeken en populair wetenschappelijke lectuur. Een jaarabonnement op de kaartjesservice van Prisma kostte f 9,70. De recensenten, veelal bibliothecarissen van openbare bibliotheken, stemden in met de doelstellingen van Prisma om 'algemene, noch gekleurde, noch kleurloze voorlichting' te geven.⁹⁵ Het was de bedoeling 'het goede boek meer bekendheid te geven en minder gewenste lectuur te ontmaskeren. (...) De moderne mens heeft in het boek een venster nodig op een wereld zoals die is en niet alleen op een wereld zoals hij die graag zou willen zien.'⁹⁶

Naast Prisma was er ook een orthodox-protestantse lectuurinformatiedienst, uitgaande van het Christelijk Lectorium (CLC), die de Konforma-recensies uitgaf. Deze dienst vond Prisma veel te vrijzinnig, maar haar was slechts een kort leven beschoren. Uit een interview met katholieke bibliothecarissen uit die tijd blijkt dat openbare bibliotheken graag werkten met de Prisma-recensies. Zij vonden dat deze de moeilijkheidsgraad beter aangaven dan de recensies van *Idil*, die zich meer specialiseerden in de morele beoordeling.⁹⁷

De katholieke boekenwet was een van de antwoorden op de modernistische crisis aan het begin van de twintigste eeuw. Om de veranderingen in de katholieke Kerk in het Interbellum te kunnen begrijpen, is het zaak nu eerst dieper in te gaan op een ander belangrijk wapenfeit van de paus tegen de moderniteit, de introductie van een nieuwe theologie, het neothomisme.

Het neothomisme

De kern van het neothomisme vormde de middeleeuwse scholastiek van Thomas van Aquino, die in aangepaste vorm door de katholieke kerk werd overgenomen. Wat was de reden waarom de Kerk haar kaarten zette op de herintroductie van een middeleeuwse filosofie? Om de bestaande kloof tussen de rationele wetenschap en het irrationele geloof te kunnen dichten, hadden de katholieke theologen in de tweede helft van de negentiende eeuw dringend behoefte aan een nieuw wijsgerig instrument. De beslissing om de deductieve middeleeuwse scholastieke methode van de dominicaan Thomas van Aquino opnieuw op zijn bruikbaarheid te bestuderen bleek een gouden greep, te meer omdat deze filosofie in staat was rationele inzichten te verbinden met de Goddelijke Openbaring. De deductieve methode gaat uit van de waarheid van gestelde premissen. De conclusie

87 Kraan, *Omzien met een glimlach*, 48.

88 Kraan, *Omzien met een glimlach*, 49.

89 Colenbrander, *Opwaartsche Wegen*, 7.

90 Kraan, *Omzien met een glimlach*, 62-63.

91 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 203.

92 Dane, *De vrucht van Bijbelsche opvoeding*, 75. Het begrip innerlijke censuur vertoont verwantschap met de door de socioloog Norbert Elias (1897-1990) ontwikkelde theorie van de Selbstzwang, die is uitgewerkt in zijn *Über den Prozess der Zivilisation* 2, 312-341. Voetnoot 46, p. 75; De Vries, 'Verboden te lezen!', 47-48.

93 Duyvendak, 'Gij zult slechts onze boeken lezen', 150.

94 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 8 Notulen algemene vergadering *Idil*, 28 juli 1954, 9.

95 Nuiver, 'Centrale boekbespreking', 554-556.

96 Protestantse Stichting, Brochure *Doel, wezen, taak*, 10.

97 Interview met Jos Meuwese, Urs Kessels en Lineke Aangenendt, bibliothecarissen die in de naoorlogse periode op diverse bibliotheken hebben gewerkt (7 juni 2005).

is dan noodzakelijk waar. Dit in tegenstelling tot de inductieve methode, waarbij de conclusie niet logisch maar slechts met een bepaalde mate van waarschijnlijkheid uit het veronderstelde volgt. Voorafgaand aan de beslissing hadden Italiaanse theologen – vooral de vertegenwoordigers van de congregatie van de Sociëteit van Jesus – diepgaand onderzoek gedaan naar het thomisme. Het was hun overtuiging dat de historische bronnen van de scholastiek aantoonde dat de gedachtewereld van Thomas van Aquino universele waarde had. Het uitgangspunt in de leer van Thomas was dat de gelovige mens een dubbele oriëntatie had, zowel op het aardse of tijdelijke van deze wereld als op het transcendente, het eeuwige en goddelijke. De gelovige mens moest zich realiseren

Beeld van Thomas van Aquino door August Falise (1926). Foto: J.M. Moerkerk (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

door God te zijn geschapen en zich, behalve op het ‘aardse’ materiële leven, oriënteren op het ‘ware’ transcendente hiernamaals.⁹⁸ Dat daarbij sprake was van een hiërarchische ordening werd niet betwijfeld, want het gevoelsleven was door zijn gebondenheid aan het ‘aardse’ van een lagere orde dan het hogere ‘geestelijke’ leven.⁹⁹ Het bijzondere van deze finalistische filosofie van Thomas was dat deze op systematische wijze de ‘gehele werkelijkheid’ beschouwde en onderscheidde en tegelijk bevestigde dat het geloof toch redelijk moest zijn. Een belangrijk element in zijn filosofie was dat hij vertrouwen had in zowel de rede als in de natuurlijke orde, omdat beide door God waren geschapen.¹⁰⁰ Daardoor heeft zijn filosofie een universeel karakter en biedt deze de mogelijkheid de synthese tussen geloof en rede tot stand te brengen. De ‘ethische’ component als fundament wordt als het ware aangevuld door de ‘feiten’ van de natuurwetenschap.¹⁰¹

Onder invloed van het Verlichtingsdenken van Descartes en Kant waren de inzichten van Thomas in de achttiende eeuw in de vergetelheid geraakt. De deductieve methode die zich ontwikkelt van algemene naar bijzondere kennis, was voor de bestudering van de wiskundige wetenschap niet meer toereikend. De omgekeerde inductieve redenering, van het bijzondere naar het algemene, was voor de natuurwetenschap meer geschikt. Het resultaat hiervan was dat de wetenschap en de thomistische wijsbegeerte elkaar twee eeuwen niet meer begrepen. De natuur stelde zich op tegenover de ethische orde en daarmee was de strijd tussen geloof en wetenschap geboren.

De vraag waarom de katholieke Kerk in de negentiende eeuw zoveel nadruk legde op de in onbruik geraakte wijsgerige beginselen van Thomas van Aquino uit de dertiende eeuw, werd door paus Leo XIII op 4 augustus 1879 in zijn encycliek *Aeterni Patris* als volgt beantwoord: ‘Het oude en overgeleverde moet met de nieuwe bevindingen tot één geheel worden versmolten’.¹⁰² Hij herstelde het ‘oude’ thomisme om een dam op te werpen tegen de moderniteit en om de katholieke geloofsleer van een stevig wijsgerig fundament te

voorzien. In feite was dit een retro-moderne herstelbeweging, een reconstructie van het voormoderne. Volgens Ruiter en Smulders was het neothomisme een buffer tegen de uitwassen van individualisme, socialisme en liberalisme, door de Kerk de ‘vergissingen van de Renaissance, Reformatie en Verlichting’ genoemd.¹⁰³ Na de afkondiging van de encycliek *Aeterni Patris* werd het neothomisme door de paus op alle seminaries en katholieke hogere onderwijsinstellingen verplicht gesteld. Zijn opvolger paus Pius X trok in 1907 de teugels weer wat strakker aan. Na de publicatie van de *Lamentabili sane exitu* – 65 stellingen waarin hij de voornaamste dwalingen van de moderniteit als ideologische beweging opsomde – verscheen de encycliek *Pascendi Dominici Gregis*. Daarin trok de paus fel van leer tegen de uitwassen van de moderniteit, vooral tegen het humanisme en het relativisme. Hij maande de theologen terug te keren naar de leer van Thomas, door hem liefkozend *doctor angelicus* genoemd. In deze encycliek werd het neothomisme door paus Pius XI (1922-1939) opnieuw als de enige ware filosofie en theologie van de katholieke kerk bevestigd. Dat de fysica van Thomas van Aquino inmiddels sterk verouderd was, werd door de Kerk erkend, maar des te meer nadruk werd gelegd op zijn metafysica en ethiek als speerpunten voor de Kerk van de toekomst.¹⁰⁴

Het neothomisme en de katholieke poëtica

Een belangrijke vertegenwoordiger van het neothomisme, de Franse filosoof Jacques Maritain, oefende in de eerste helft van de twintigste eeuw – ook in Nederland – grote invloed uit op de katholieke poëtica. Maritain, zoon van vrijzinnig-protestantse ouders, studeerde aan de Sorbonne in Parijs, waar rond 1900 bij voorkeur het positivistisch rationalisme

Jacques Maritain, geschilderd door Otto van Rees

werd gedoed. Maar Maritain was van mening dat het rationele en het transcendent door de Verlichting letterlijk tot elkaars tegenpolen waren gedoemd. Uit onvrede met het rationele klimaat in Frankrijk bestudeerde hij aanvankelijk de filosoof Henri Bergson, met name diens metafysica en opvattingen over de werking van de intuïtie. Toch was Bergson niet de filosoof die voor Maritain het conflict tussen rationaliteit en irrationaliteit, tussen rede en geloof, kon oplossen. Na een ontmoeting met de conservatieve katholieke schrijver Léon Bloy (1846-1917) bekeerden Maritain en zijn Russisch-joodse vrouw Raïssa Oumançoff zich in 1906 tot het catholicisme. Bloy was een hartstochtelijk verkondiger van een

98 Van Melsen, 'Wat maakte het neothomisme', 32.

99 Winkeler, 'Verdringing van de moraal', 119-120.

100 Vergote, *Moderniteit*, 53-54.

101 Van Melsen, 'Wat maakte het neothomisme', 35-37.

102 Robbers, *Neo-thomisme en moderne wijsbegeerte*, 43-45.

103 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 203.

104 Urs von Balthasar, 'Thomas van Aquino', 837-839.

integraal katholicisme en een theocentrische maatschappij. Hij schreef voornamelijk felle essays en pamfletten, waarin hij de onverschilligheid van niet-katholieken op de korrel nam en zijn geloofsgenoten opriep voor hun religie op te komen.¹⁰⁵ Er was in zijn denken geen plaats voor begrippen als moderniteit en parlementaire democratie. De Verlichting en de Franse Revolutie waren er volgens Bloy de oorzaak van dat het oude ideaal van de katholieke Middeleeuwen verloren was gegaan en dat de moderne maatschappij nu zoveel afkeurenswaardigs voortbracht.¹⁰⁶ Evenals Bloy was zijn leerling Maritain adept van de leer van Thomas van Aquino, die de mens in eerste instantie positief benaderde als schep- sel Gods en niet zoals veel theologen als a priori zondig. Zoals gezegd was de ratio voor de heilige Thomas een godsgeschenk en kon deze worden benut, indien dat de Goddelijke Openbaring maar niet in diskrediet bracht. 'Pas dan moest de vrijheid van de mens worden beknot in dienst van een hogere waarheid'.¹⁰⁷

In 1914 werd Maritain hoogleraar in Parijs aan het *Institut Catholique* en met Raissa een van de belangrijkste vertegenwoordigers van het *Renouveau Catholique* in Frankrijk, een retro-moderne katholieke herstelbeweging die de moderniteit in de westerse cultuur een halt wilde toeroepen door de 'vurigheid' van het oude christendom uit de Middeleeuwen in ere te herstellen. 'Wij zijn weer christenen van de catacomben' had hij van zijn leermeester Bloy geleerd.¹⁰⁸ Het neothomisme werd zijn leidraad voor alle beslissingen op een breed terrein: politiek, sociaal-economisch en cultureel. Voor deze studie is het laatste element vooral van belang. Maritain had zich ten doel gesteld de kunst en literatuur te vernieuwen met de syntheseleer van Thomas van Aquino als uitgangspunt.¹⁰⁹ Onder de bezielende leiding van Maritain werd het neothomisme in het Interbellum in Nederland dé inspiratiebron voor katholieke jongeren onder wie veel bekeerlingen, door Ruiter en Smulders in *Literatuur en moderniteit* zo treffend *cultural travellers* genoemd.¹¹⁰ In Nederland was sprake van een ware bekeringsgolf die door Paul Luykx in '*Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte*' is gedocumenteerd. Een voorbeeld hiervan is de Nederlandse Léon Bloy, Pieter van der Meer de Walcheren (1880-1970), die in de jaren twintig optrad als bemiddelaar tussen kringen rond Maritain en de schrijvers in Nederlandse katholieke tijdschriften.¹¹¹ Het huis van Maritain in Parijs stond wagenwijd open voor geestverwanten en werd het centrum waar kunstenaars en intellectuelen van divers pluimage elkaar troffen.

De grote betekenis van Maritain op cultureel gebied was dat hij in zijn werk *Art et Scolastique* (1920) een kunsttheorie ontwikkelde, die was gestoeld op het thomistische harmoniemodel en duidelijk de positie van de kunst binnen de katholieke hiërarchie

Pieter van der Meer de Walcheren (Collectie KDC/Kiib, Nijmegen)

aangaaf. Het creatieve talent van de mens genoot in deze theorie hetzelfde vertrouwen als het rationele vermogen van de mens. Dat was een ideale oplossing voor het dilemma waarmee de katholieke kunstenaar tot dan toe te maken had, aldus Ewoud Kieft in *Het plagiaat*. Niet bij voorbaat zedelijk fatsoen prediken zoals de katholieke kunstcritiek deed en alles afkeuren wat niet met dogma's te maken had, maar kiezen voor de relatieve autonomie van een kunstwerk. Dat was mogelijk omdat de filosofie van Van Aquino een belangrijke rol toebedeelde aan de wil die de menselijke vermogens stuurt. In zijn syntheseleer is de wil het middelpunt van de ziel; daar wordt de relatie tussen God en de mens gelegd. Als het met de wil maar in orde was, kon het creatieve zich ongestoord in vrijheid ontwikkelen, aldus Kieft.¹¹²

Deze theorie was dé oplossing voor het dilemma van de 'jong-katholieke' schrijvers in het Interbellum. De autonome literatuuropvatting *l'art pour l'art* die voor literatuur een vrije ruimte opeiste, erfenis van de 'heidense' Tachtigers, benadrukte te veel het individualisme en estheticisme en daar wisten deze schrijvers niet goed mee om te gaan. De publicist en literatuurcriticus Gerard Knuvelder (1902-1982) schreef hierover in zijn artikel 'Kunst en Leven' voor de studenten van de rooms-katholieke Leergangen in 1922: 'Het individu heeft zichzelf tot God geproklameerd, en kent alleen z'n eigen grootheid.'¹¹³ Jacques Maritain zag de esthetica in zijn *Art et Scolastique* als een manier om 'het ethische, maatschappelijke en religieuze fundament van kunst en literatuur te schragen', aldus Sanders.¹¹⁴ In het kielzog van Maritain trokken jonge katholieke schrijvers ten strijde tegen zowel de oudere generatie katholieke auteurs als de niet-katholieke schrijvers. Zij verbonden zich in literaire tijdschriften die schreven voor hun verzuilde achterban. In het Interbellum waren alle literaire tijdschriften verzuild of vrijzinnig en geobsedeerd door het *ars et vita*-debat.¹¹⁵ De schrijvers vroegen zich daarin af hoe kunst en leven op elkaar betrokken konden worden. Hoe ging men als kunstenaar en als mens om met de polariteit tussen gevoel en verstand? Het neothomisme van Maritain gaf antwoord op deze vraag door het intellect te beschouwen als het vermogen om de hogere waarheid, het Zijn, te bereiken.¹¹⁶

Maritain gaf in zijn kunsttheoretische verhandeling richtlijnen over de functie van religieuze kunst die beoogde een 'katholieke reconstructie', lees moderne katholieke Renaissance, te zijn. Het uitgangspunt van zijn theorie was dat artistieke en creativiteit signalen zijn van het goddelijke. Het deed er dus eigenlijk niet toe of de inhoud van het werk uitgesproken religieus van aard was, als deze maar beantwoordde aan drie noodzakelijke voorwaarden.¹¹⁷ Op de eerste plaats moest kunst *lisible* [begrijpelijk] en *finie* [voltooid] zijn en ontdaan van iedere symbolische verwijzing anders dan naar het goddelijke. Dat was een rechtstreekse aanval op de in zijn tijd populaire kunststroming, het symbolisme, een vergoddelijking zonder God. Het religieuze karakter van een kunstwerk moest duidelijk uit het werk naar voren komen en onmiddellijk voor de beschouwer toegankelijk zijn. Voorts werd van de kunstenaar verwacht dat hij zich liet inspireren door de schoonheid van *la vie spirituelle des saints* [de katholieke heiligenlevens], maar dan

105 Kieft, *Het plagiaat*, 12-13.

106 'Léon Bloy', 679-680.

107 Kieft, *Het plagiaat*, 45-46.

108 Van de Meer de Walcheren, *Menschen en God*, 11.

109 Sanders, 'Kronieken voor een nieuwe tijd', 4-5.

110 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 205.

111 Luyx, 'Daar is nog poëzie', 69-78.

112 Kieft, *Het plagiaat*, 46.

113 Knuvelder, 'Kunst en leven', 19.

114 Sanders, *Het spiegelen venster*, 249.

115 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 201.

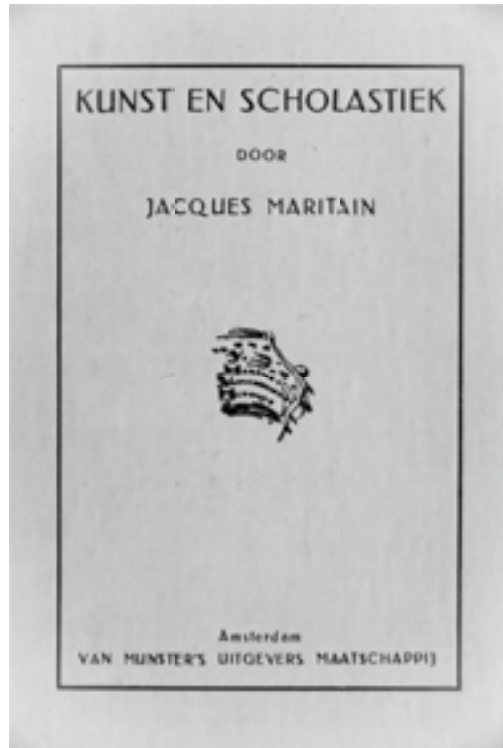
116 Knuvelder, 'Ars et Vita', 463-466.

117 Goedegebuure, *Zee, berg, rivier*, 192.

in aangepaste vorm. 'Een moderne heilige als alternatief voor Nietzsches *Übermensch*', aldus Ruiter en Smulders.¹¹⁸

Maritain deed in *Art et Scolastique* een moedige poging om de denkbeelden van de scholastici met kunst en leven te verbinden. De scholastiek had weliswaar geen schoonheidsleer opgeleverd, maar bood toch voldoende aanknopingspunten om de autonome kunstenaar aan banden te leggen. Om zijn standpunt uiteen te zetten trok hij ten strijde tegen drie dwalingen: het *l'art pour l'art*-principe dat door de Tachtigers als een nieuwe religie en spiritualiteit in seculiere vorm werd opgevat, het symbolisme en het nihilisme. De aanhangers van deze stromingen hadden zich volgens Maritain totaal van de wereld vervreemd.¹¹⁹

Het stond voor Maritain vast dat zijn theorie voldoende handvatten bood voor de 'relatieve' autonomie van kunst en literatuur. 'Omdat de kunstenaar als mens weliswaar binnen de "zedelijke orde" valt en onderworpen is aan de zedenleer, maar als kunstenaar vrij is binnen het domein van de kunst, bezit zijn werk een relatieve autonomie,' luidde zijn redenering.¹²⁰ Maritain bewandelde aldus een gulden middenweg tussen fel moralisme en volstrekte artistieke autonomie. Om zijn filosofie te onderbouwen droeg hij als bewijsvoering aan dat Thomas van Aquino in zijn leer God op twee manieren laat kennen. Op de eerste plaats als de Schepper, veroorzaker en doel van al het geschapene. Dat erkennen is een kwestie van geloof, want God is slechts zichtbaar in de effecten van zijn schepping. Op de tweede plaats door het verstand, een voorwaarde om God en de oorsprong der dingen te kunnen kennen. Door de werking van het verstand is de mens in staat ook in omgekeerde richting te redeneren en via het begrip van latere dingen tot kennis te komen van de eerdere dingen, van het lagere tot het hogere. Vervolgens legt Maritain de werking uit van het verstand, zoals die door Thomas van Aquino werd verwoord. Die werking is echter zo complex dat het, om deze te kunnen begrijpen, noodzakelijk is een tweedeling aan te brengen. Op de eerste plaats is er de speculatieve, beschouwende component die zich richt op wijsheid en wetenschap, en op de tweede plaats een praktisch bestanddeel dat op zijn beurt weer wordt onderverdeeld in het handelen (met zedelijkheid als domein en voorzichtigheid als deugd) en het maken (met schoonheid als domein en kunst als deugd). Voor de kunst, als onderdeel van het praktische verstand, heeft dat tot gevolg dat zij in eerste instantie autonoom is in haar eigen domein: schoonheid. In laatste instantie is kunst echter ondergeschikt aan de 'hogere' deugd: voorzichtigheid. De component 'maken' was dus ondergeschikt aan 'handelen'. Aan deze redenering van Aquino ontleende Maritain het bewijs voor de 'relatief autonome status' van een kunstwerk. De kunstenaar is op rationale gronden de vertolker van een goddelijk beginsel. Zijn creatieve vrijheid is

echter relatief, want gebonden aan een hogere macht.¹²¹ ‘Volgens Maritain herstelt elk kunstwerk het paradijs, is het niet in het werkelijke leven dan wel in de artistieke creatie,’ aldus Jaap Goedegebuure in *Geloof als kunstgreep*.¹²² En in de woorden van Maritain, zoals vertaald en ingeleid door de dominicaan C. Terburg:

‘De Kunst, die het Maken en niet het Handelen in juiste banen leidt, houdt zich derhalve buiten de lijn van het menselijke als zoodanig; zij heeft een doel, regels en waarden, welke niet die van de mensch zijn, maar die van het werk, dat voortgebracht moet worden. Dit werk beteekent voor de kunst alles; deze kent voor zich slechts eene wet: de eischen en het goed-zijn van het werk.’¹²³

Op *Art et Scolastique* volgde nog een aantal essaybundels van Maritain: *Antimoderne* (1922), *Trois Réformateurs: Luther, Rousseau et Descartes* (1925) en *La primauté du Spirituel* (1927), alle felle aanklachten tegen het moderne denken sinds de Reformatie. In *Trois Réformateurs* bekritiseert hij de drie belangrijkste geestelijke stromingen die daarvan het gevolg waren: het humanisme, protestantisme en rationalisme. Deze stromingen houdt hij verantwoordelijk voor de crisis van de moderne tijd.¹²⁴ In *Antimoderne* richt hij zich tegen de verheerlijking van de rede en stelt daar tegenover *La primauté du spirituel*, het primaat van het transcendente. Het vooropstellen van *la vie spirituelle des saints* en *la primauté du spirituel* als de inspiratiebronnen voor de jonge katholieke kunstenaar, was voor Maritain dé manier om de cultuur uit de impasse te redden. Het bijzondere aan de cultuurkritiek van Maritain was dat hij door de scholastiek van Thomas van Aquino te introduceren, in feite een antimoderne cultuuropvatting presenteerde als ultramodern.¹²⁵

In Nederland had Maritain grote invloed op de schrijvers in *Roeping* en *De Gemeenschap*, zij het dat elk van hen zijn ideeën op eigen wijze interpreteerde.¹²⁶ ‘Maritain was dus zowel een bindmiddel als een splijtzwam in de literaire cultuur van de katholieke jongeren.’¹²⁷ Goedegebuure wijst in *Op zoek naar een bezielend verband* al op de grote invloed die Maritain uitoefende op Hendrik Marsman (1899-1940) die aan het begin van de jaren twintig zelf overwogen heeft om samen met Jan Engelman (1900-1972) en Gerard Bruning (1898-1926) een literair tijdschrift op te richten met de naam *Maritain*. ‘Programmatisch waren deze drie, die elkaar in Maritain vonden, het al geheel met elkaar eens geworden,’ aldus Goedegebuure.¹²⁸

Maar niet iedereen was gecharmeerd van de opvattingen van Maritain. De ongebonden schrijver en essayist Menno ter Braak schreef bijvoorbeeld over *Art et Scolastique*:

‘Het imperialisme van de katholieke geest dient binnen zijn eigen grenzen teruggevoerd te worden (...) Het katholicisme: [is] niet meer in staat het oude dogma zuiver te vormen, coquetterend met het moderne levensgevoel en daardoor de ongerijmdheden van een zogenaamd “jong-katholicisme” bewijzend.’¹²⁹

Ter Braak was van mening dat voor de ‘jong-katholieken’ gegroepeerd rondom *De Gemeenschap*, religie ‘het vangnet [was] voor diegenen die niet zelfstandig in het leven durfden te staan’, hetgeen deze schrijvers uiteraard ontkenden.¹³⁰

118 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 233-234.

119 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 239.

120 Polman en Sanders, “‘Tribune zij de krant’”, 96.

121 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 236-237.

122 Goedegebuure, *Geloof als kunstgreep*, 6.

123 Maritain, *Kunst en scholastiek*, 17.

124 Maritain, *Thomas van Aquino*, 123-125.

125 Maritain, *Antimoderne*, 22.

126 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 239.

127 Polman en Sanders, “‘Tribune zij de krant’”, 96.

128 Goedegebuure, *Op zoek naar een bezielend verband* 1, 216.

129 Ter Braak, *Verzameld werk* 1, 365.

130 Kieft, *Het plagiaat*, 77.

Wat de tegenstanders van Maritain ook van hem vonden, wat hij deed was effectief. ‘Hij elimineerde de oppositie tussen katholicisme en moderne kunst door eenvoudigweg over de kunst de stulp van het katholicisme te zetten,’ aldus Ruiters en Smulders.¹³¹ Op die manier voelden zijn katholieke volgelingen zich vrij en dragers van de ideologie van de toekomst.

Tijdschriften van het Interbellum

De tijdschriften aan het begin van de twintigste eeuw

Gedurende het fin de siècle waren het socialisme en het daarmee gepaard gaande maatschappelijk engagement, het symbolisme en de neoromantiek de inspiratiebronnen geworden voor kunst en literatuur.¹³² Deze ontwikkeling kon zelden rekenen op de sympathie van de oudere generatie van katholieke lezers. Hetzelfde gold voor de literaire norm van de Tachtigers, de impressionistische literaire stroming van Kloos, Gorter en Van Deysel, die sterk de nadruk legde op individualisme, sensitivisme en *l'art pour l'art*. Om over het modernisme en de avant-garde nog maar te zwijgen, voor zover hiervan in Nederland überhaupt sprake was. Het is door de verschillende vernieuwingsbewegingen die aan het begin van de twintigste eeuw opgeld deden overigens lastig om in Nederland voor het modernisme als kunststroming een passende definitie te vinden. Het enige wat erover gezegd kan worden, is dat de vertegenwoordigers zich tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog presenteerden als redders van de samenleving en zonder uitzondering een anti-individualistisch en antidemocratisch karakter vertoonden. Men sprak overigens liever van universalisme dan van individualisme. De Eerste Wereldoorlog had het bewijs geleverd dat de goddeloze, liberale verlichtingscultuur van de negentiende eeuw had gefaald. Deze oorlog moet dus zeker als een breukvlak in de geschiedenis en daardoor ook in de literatuurkritiek worden beschouwd.¹³³

Het Interbellum was op alle fronten een roerige periode. Nederland bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog weliswaar neutraal, maar de berichten over het grote aantal doden in de loopgraven waren niet aan ons land voorbij gegaan. Voor de Nederlandse katholieken en protestanten was het vooral een enerverende tijd, met name het jaar 1917, toen met de pacificatie een einde kwam aan de al tachtig jaar durende strijd om de erkenning van het bijzonder onderwijs. Maar dat was nog niet alles. In hetzelfde jaar kwamen ook het algemeen kiesrecht voor mannen en een nieuw systeem van directe verkiezingen tot stand. Deze wapenfeiten hadden veel invloed op het ontstaan van de katholieke zuil die al in de negentiende eeuw door Herman Schaepman (1844-1903), een vurig apologet van de ultramontaanse traditie, was voorbereid. De katholieken kregen steeds meer behoefte aan identificatie met de eigen zuil. De achterstandspositie op kerkelijk, cultureel, politiek en sociaaleconomisch terrein vroeg om de emancipatie van katholieken. Vrijheid van onderwijs was het middel bij uitstek om de achterstandspositie ten opzichte van de protestanten in te halen. Was gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw de emancipatie voor een groot deel gericht op de opbouw van een netwerk van kerkelijke organisaties, nu was het zaak om binnen de zuil orde op zaken te stellen en de overgang van subcultuur naar deelcultuur te bewerkstelligen. Intellectuele emancipatie door middel van onderwijs stond daarbij hoog in het vaandel. Naast de externe, naar buiten toe gerichte emancipatie, was er volgens historicus Jan Roes nog een tweede, interne emancipatie gaande: het mondig maken van de katholieken in eigen kring. Dat leek in eerste instantie een ontworsteling aan de traditionele kerkelijke bevoogding, maar werd in het begin van de twintigste eeuw geleidelijk aan een duidelijk streven naar meer inspraak binnen de Kerk en het dragen van

medeverantwoordelijkheid.¹³⁴ De katholieke dagbladen en tijdschriften speelden bij deze bewustwording een belangrijke rol.

De katholieke literaire tijdschriften in Nederland waren aan het begin van de twintigste eeuw zonder uitzondering behoudend en regionaal van karakter. In het buitenland daarentegen hadden tijdschriften als *La Nouvelle Revue Française* en *The Criterion* een internationale uitstraling en zij bewogen zich al vroeg op het terrein van de moderniteit. In Nederland was dat absoluut niet het geval, omdat er geen netwerk bestond en bemiddelaars ontbraken. Bovendien was de Nederlandse taal een obstakel om zich op de internationale podia te presenteren. Dat betekende echter niet dat de aandacht voor buitenlandse auteurs in Nederlandse tijdschriften ontbrak. Af en toe verschenen er vertalingen en recensies, zoals in het conservatieve tijdschrift voor seminaristen *Boekenschouw* (1906-1942) en in het onafhankelijke maandblad *Den Gulden Winckel* (1902-1942).¹³⁵ Het laatste tijdschrift werd opgericht door L. Schudel. De doelstelling was het rechtstreekse contact tussen boekenkenners en boekenvrienden te bevorderen. Onder anderen Hendrik Marsman en Charles Edgar du Perron publiceerden in dit bibliografische tijdschrift.

Om de katholieke literatuurkritiek en de werkwijze van Idil goed te kunnen begrijpen is het van belang even terug te gaan in de geschiedenis. In de negentiende eeuw verschenen al katholieke literaire tijdschriften die, zij het op beperkte schaal en vanuit een streng levensbeschouwelijk perspectief, lectuur beoordeelden. In dit verband werd in 1842 het tijdschrift *De Katholiek. Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maandschrift* opgericht, dat een dubbele doelstelling diende. Op de eerste plaats 'het bevorderen van de maatschappelijke emancipatie en intellectuele ontplooiing van de Nederlandse katholieken en vervolgens de bestrijding van de anti-katholieke pers'.¹³⁶ Dat gold overigens voor alle katholieke tijdschriften die rondom 1900 verschenen. Van 1883 tot 1895 redigeerde pater Bernardinus Ghijben (1840-1908) van de fraters van Tilburg het tijdschrift *Bloemkrans*, bestemd voor de leerlingen van de kweekschool en het middelbaar onderwijs. Het stond boordevol braaf proza en producten van priesterdichters, onder anderen Guido Gezelle.¹³⁷ Pater Ghijben was ook de redacteur van het *Mandement voor het onderwijs* (1868), waarin katholieke ouders werden verplicht hun kinderen naar katholieke scholen te sturen.¹³⁸

Een belangrijke impuls voor de katholieke emancipatie was de brochure *Het te-kort der katholieken in de wetenschap* (1900) van de katholieke emancipator Maarten Poelhekke (1864-1925), rector aan de openbare HBS in Nijmegen, die zich in zijn emancipatiestreven gesteund voelde door de tot het katholicisme bekeerde journalist en kunsthistoricus Jan Kalf (1873-1954). Om het woord 'achterlijkheid' te vermijden sprak Poelhekke in zijn artikel eufemistisch over een 'te-kort'.¹³⁹ Het is opmerkelijk dat Poelhekke de achterliggende gedachten van het thomisme al ruim vóór Maritain in zijn brochure aanhaalde: 'Op alle redelijke wezens rust de dure plicht naar ware grootheid te streven, die in de werkzaamheid en ontwikkeling onzer edelste krachten en welgeregelde neigingen gelegen is.'¹⁴⁰

De oorzaak van het 'te-kort' aan ontwikkeling was volgens Poelhekke drieledig. Ten eerste ging de katholieke kerk ervan uit dat geloof en wetenschap elkaar uitsloten. Dan

131 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 239.

132 Rolff, 'Naturalisme', 92-97.

133 Kieft, *Het plagiaat*, 30-31.

134 Roes, 'Een gemankeerde emancipatie', 143.

135 Sanders, 'De geestesstromingen', 287-288.

136 Sanders, 'Gidsen en poortwachters', 838.

137 De Leeuw, 'Katholiek, standsbewust en dorps?', 352.

138 Van den Oord, 'Rooms en Tilburgs', 235.

139 Poelhekke, *Het te-kort*, 7.

140 Poelhekke, *Het te-kort*, 9.

betekende beoefening van wetenschap automatisch geloofsafval. Als derde niet onbelangrijk punt verweet hij de Kerk een overdreven vorm van conservatisme.¹⁴¹

Hoewel in de katholieke tijdschriften de traditionele opvattingen overheersten, was er dus mondjesmaat ook aandacht voor vernieuwende ideeën. Dat was bij voorbeeld het geval in het tijdschrift *Van Onzen Tijd* (1900-1919), de opvolger van een polemisch tijdschriftje *Het Dompertje van den Ouden Valentijn* (1877-1900), een strijdorgaan voor de roomse zaak.¹⁴² Onder aanvoering van de bekeerlinge, letterkundige en kunstcritica Maria Viola (1871-1951) die ook artikelen schreef voor de *Katholieke Illustratie* en vanaf 1914 voor het liberale *Algemeen Handelsblad*, streefde *Van Onzen Tijd* nadrukkelijk naar een breuk met de poëtica van de conservatieve katholieke generatie. Onder het motto 'wij moeten modern zijn, van onzen tijd' nam Viola afstand van het conservatisme, zij het met behoud van de katholieke signatuur.¹⁴³ Qua esthetische opvattingen stond *Van Onzen Tijd* rechtstreeks onder invloed van de impressionistische Tachtigers, hetgeen binnen de redactie geregeld aanleiding gaf tot interne strijd.¹⁴⁴ Enerzijds wilde de redactie in de beoordeling van literatuur de nieuwe zuivere literaire normen hanteren, anderzijds kon en wilde men de katholieke opvattingen en geloofsleer niet helemaal negeren.¹⁴⁵ Zoals te verwachten ondervond dit tijdschrift veel oppositie van behoudende katholieken en van tijdschriften die door kloosterorden werden uitgegeven. In dit verband moeten worden genoemd *Studiën* (1868-1941) van de jezuïeten, *De Bazuin* (1912-2002) van de dominicanen en het dagblad *De Maasbode* onder redactie van de integralistische priester M. Thompson.¹⁴⁶ Deze behoudende tijdschriften kregen in 1913 steun van *Ons Eigen Blad. Tijdschrift voor onderwijsgevende kloosterlingen* (1913-1965), uitgegeven door de fraters van Tilburg. Onder andere frater Sigebertus Rombouts (1883-1962) heeft hierin menige pennenvrucht over de ideale katholieke literatuur gepubliceerd.

Drie jaar later kondigde de letterkundige Gerard Brom de geboorte aan van een nieuw tijdschrift, *De Beiaard* (1916-1925). Dit blad verdedigde het katholicisme als enige bron voor goede kunst en wierf zijn lezers vooral onder seminarieleraren en katholieke intellectuelen. Door moeilijkheden binnen de redactie beleefde het blad slechts tien jaargangen.¹⁴⁷ Evenals bij andere tijdschriften het geval was, was *De Beiaard* niet uitsluitend literair georiënteerd. Een telling gemaakt door Th. Reul geeft aan dat circa veertig procent van de inhoud was gewijd aan literatuur en zestig procent aan onderwerpen als godsdienst, beeldende kunst, wetenschap en samenleving.¹⁴⁸ Samen met *De Katholiek* vormden bovengenoemde tijdschriften het podium waarop het behoudende katholieke literaire debat zich afspeelde.¹⁴⁹ *Van Onzen Tijd* nam daarin een middenpositie in.

Het eerste katholieke tijdschrift dat zich uitsluitend richtte op literatuurkritiek, was *Lectuur* (1904-1905) dat in 1904 door H. Moller (1869-1940) en W. de Veer s.j. (1863-1933) werd opgericht. Onder het motto 'onderzoekt alle dingen, behoudt het goede' trokken zij samen ten strijde tegen 'slechte' lectuur. Het was hun bedoeling 'de menigte van boeken en tijdschriften, die onophoudelijk verschijnen; hun waarde voor wetenschap en kunst aan gezonde kritiek te toetsen op het gevaar voor geloof en zeden'.¹⁵⁰ Het dubbelspoor van voorlichting en censuur, de rode draad door deze hele studie, kenmerkte na twee jaargangen ook de opvolger van *Lectuur*, het letterkundig maandschrift voor godsdienst, wetenschap en kunst *Boekenschouw* (1906-1942).¹⁵¹ Onder redactie van pater A. Gielen s.j. (1871-1929) groeide dit tijdschrift uit tot het strijdorgaan tegen de ontluikende moderne jongerenbeweging in de katholieke letterkunde. Gielen voerde een straf bewind en velde harde oordelen, vooral wanneer de katholieke zedenleer in het geding was. De felheid van Gielen was zelfs Gerard Verbiest, de latere oprichter van *Idil*, te bont.¹⁵² Die reageerde daarop in 1925 met de uitgave van een eigen bibliografisch tijdschrift *Boekzaal der Geheele Wereld* (1925-1933) dat evenzeer beoogde de boekenproductie voor de katholieke lezer

Frater Sigebertus Rombouts (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

te beoordelen. Het werd in eigen beheer uitgegeven door Het Nederlandsche Boekhuis, eigendom van Verbiest. Na de dood van Gielen werd de redactie van *Boekenschouw* overgenomen door de Amsterdamse studentenpastor pater J. van Heugten s.j. (1890-1963) en kreeg het blad een objectiever karakter. Dat was voor Verbiest de reden om in 1933 zijn tijdschrift op te geven en met hem te gaan samenwerken.¹⁵³ In het volgende hoofdstuk kom ik nog uitgebreid op de werkwijze van *Boekenschouw* terug.

De tijdschriften in het Interbellum waren verzuild of vrijzinnig en zonder uitzondering mentaliteitsvormende periodieken met een utilitaristische literatuuropvatting. Literatuur werd beoordeeld in het licht van levensbeschouwing of politiek. Dat binnen de zuilen en de verschillende literaire tijdschriften sprake was van een richtingensrijd tussen behoudende en vernieuwende opvattingen, daaraan was in het Interbellum niet te ontkomen. Binnen de katholieke tijdschriften speelde deze strijd zich af tussen de oude en de jonge generatie schrijvers. De laatste categorie voelde zich aangesproken door het *renouveau catholique* van Maritain en groepeerde zich rond het tijdschrift *Roeping*. Deze jongeren stonden onder aanvoering van Gerard Bruning (1898-1926), Anton van Duinkerken en Jan Engelman (1900-1972) op de bres voor cultureel-artistische vernieuwing en daarbij speelde de katholieke kunst een belangrijke rol. Zij waren overtuigd van hun

141 Van Moorsel, *Maarten Poelhekke*, 221-223.

142 Bakker, 'Maria Viola', 248.

143 Sanders, *Het spiegeland venster*, 173.

144 Van der Aa, 'Katholieken in de Nederlandse literatuur', 1029.

145 Sanders, *Het spiegeland venster*, 175.

146 Rogier en De Rooy, *In vrijheid herboren*, 524-568.

147 Van Gelre, *Mijn herwaardering van waarden*, 38.

148 Reul, 'Het tijdschrift De Beiaard', 318-333.

149 Sanders, *Het spiegeland venster*, 256.

150 Van Schaik, *Dr. Hendrik Moller*, 60.

151 Noot, *Lezen met een roomse bril*, 217-221.

152 Van Duinkerken, 'Fatsoenlijke kritiek', 12.

153 Asselbergs, 'Boekenschouw', 502.

apostolische taak.¹⁵⁴ De 'beweging der jongeren' ondervond forse tegenwerking vanuit de behoudende oude generatie. De jongeren zouden te weinig respect tonen voor de verworvenheden van de emancipatie en hun verantwoordelijkheid niet nemen. Zij waren een gevaar voor de *sensus catholicus* 'die volstreekte dienstbaarheid aan de gemeenschap dicteerde'.¹⁵⁵ Maar daar bleef het niet bij. Al na twee jaar, in 1924, ontstond binnen het tijdschrift een meningsverschil tussen gematigde en radicale jongeren en was de eerste afsplitsing een feit. De broers Gerard en Henri Bruning, Rob de Wilt en Frans Schaeppman richtten uit onvrede met het autoritaire beleid van de redactie het tijdschrift *De Valbijl* op, dat slechts één jaargang van drie afleveringen beleefde. De radicale medewerkers aan dit tijdschrift leverden kritiek op de godslyriek van de priesterdichters Schreurs, Thans en De Veer, die met enige regelmaat in *Roeping* verscheen. Daarnaast waren de parlementaire democratie en het burgerlijke emancipatiekatholicisme een doorn in het oog van deze schrijvers.¹⁵⁶ Zij voelden zich niet meer verwant met de ethische uitgangspunten van *Roeping* en predikten een radicaalkatholicisme dat nauwe verwantschap vertoonde met de opvattingen die de integralist en Mussolini-bewonderaar Wouter Lutkie (1887-1968) in zijn tijdschrift *Aristo* (1930-1964) verkondigde. Een 'religieus-radicalisme' voerde in beide tijdschriften de boventoon.¹⁵⁷ Het polemisch strijdblaadje *De Valbijl* verdween weer even snel als het gekomen was, maar kreeg in de jaren dertig nog twee opvolgers in *De Paal* (1930-1931) en *De Christofore* (1933-1934).

In 1925 volgde een tweede, nu wel succesvolle afsplitsing van *Roeping*. Een andere groep maakte zich los om in *De Gemeenschap. Tijdschrift voor katholieke reconstructie* dat onder redactie stond van Jan Engelman, Henk en Louis Kuitenbrouwer (pseudoniem Albert Kuyle), Willem Maas, Lou Lichtveld (pseudoniem Albert Helman) en Cornelis Vos, het accent te verleggen naar een gemeenschappelijk, sociaal gericht catholicisme en naar esthetische dienstbaarheid. Zij hadden hun bekomst van het provincialisme en het ethische gemoraliseer van *Roeping* en van de kunstbevoogding door *Boekenschouw*.¹⁵⁸ Zij distantieerden zich openlijk van de traditionele opvattingen van de oudere generatie en hun conformistische katholieke emancipatiecultuur. Op verzoek van Engelman trad ook Van Duinkerken in 1929 toe tot de redactie, die zich alras ontpopte als de grote pleitbezorger van deze katholieke jongeren. Polman schreef hierover in haar dissertatie: 'maar onder zijn wereldse pak blijft de priesterlijke toga doorschijnen. Afscheid van de kansel heeft hij nooit genomen (...). Overal treedt hij op als opvoeder, nauw betrokken bij de ontwikkeling van de mens (...). Levenskunst ligt hem na aan het hart.'¹⁵⁹

De schrijvers rond *De Gemeenschap* gingen in debat met hun niet-katholieke tijdgenoten, verenigd rond de tijdschriften *De Stem*, *De Vrije Bladen* en *Forum*, die zij spottend 'paganisten' of 'kettters' noemden. Zij probeerden hen te overtuigen van de perceptie dat kunst een hoger ideaal nastreeft en daarin toonden zij zich trouwe aanhangers van Maritain en diens dienstbare schoonheid.¹⁶⁰ Vooral *Boekenschouw* keerde zich vanwege de esthetische waardering van kunst fel tegen de oprichting van *De Gemeenschap*.¹⁶¹ Voor de 'jong-katholieke' schrijvers bleef het echter moeilijk een gulden middenweg te vinden tussen individuele opvattingen en de normen die hen door hun zuil werden opgelegd. Zij vonden die veel te rigoureuus en te zeer gebonden aan de rooms-dogmatische aanpak uit het verleden. Aan de andere kant waren zij beducht voor de oppervlakkige massacultuur van het heden, waardoor zij zich volgens Ruiter en Smulders gemangeld voelden tussen 'roomse onkunst en commerciële kitsch'.¹⁶² Het belang van *Art et Scolastique* voor de schrijvers rond *Roeping* en *De Gemeenschap* mag dan ook niet worden onderschat, te meer daar het debat zich inmiddels afspeelde op een internationaal podium.¹⁶³

Er waren ook belangrijke niet-katholieke literaire tijdschriften in het Interbellum. Om te beginnen het onafhankelijke maandschrift *Het Getij* (1916-1924), het eerste

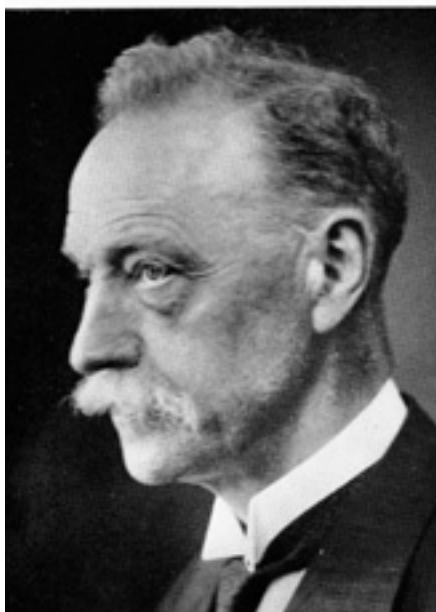
modernistische blad voor jongeren in Nederland, een 'breuk met de oude vormen en een vernieuwingsbeweging die zich later in *De Vrije Bladen* uitkristalliseert', aldus Ton Anbeek.¹⁶⁴ Dan was er het protestantse *Opwaartsche Wegen* (1922-1940). Vanuit socialistische hoek verschenen *Nu* (1929-1930) en *Links Richten* (1932-1933). *De Stem* (1921-1941), *De Vrije Bladen* (1924-1950) en *Forum* (1932-1942) waren vrijzinnig georiënteerd.

De katholieke en niet-katholieke tijdschriften hadden twee dingen gemeen: de medewerkers waren jong en hadden een afkeer van de kleinburgerlijke ideeën van de oudere generatie. Een belangrijk verschil met de confessionele schrijvers was dat de onafhankelijke auteurs zich niet beperkt voelden door knellende religieuze banden. Zij schreven voor hun eigen achterban en beleden als het ware een eigen religie: vitalisme en ongebondenheid.

Van de hierboven genoemde katholieke tijdschriften overleefde alleen *Roeping* de Tweede Wereldoorlog. Dat is in het kader van dit onderzoek naar Idil heel belangrijk. Reden temeer om nu dieper in te gaan op de oprichter, de achtergronden en de poëtica van dit tijdschrift.

Hendrik Moller en zijn 'Roeping'

Roeping werd in oktober 1922 opgericht door Hendrik Moller (1869-1940). Deze trouwe aanhanger van Maritain was geboren in Amsterdam en ging, zoals veel van zijn katholieke tijdgenoten, naar de conservatieve katholieke kostschool van de fraters van Tilburg aan de Ruwenberg te Sint-Michiëlsgestel. Dit internaat werd in 1852 door de fraters gesticht als het voorgeborchte voor een priesteropleiding. Zijn vervolgopleiding ontving hij aan het kleinseminarie van het aartsbisdom Utrecht te Culemborg, onder strenge leiding van de paters jezuïeten. Zijn vorming tot jezuïet verliep echter problematisch. Hoewel hij zijn eerste geloften al had afgelegd, verliet Moller in 1900 voortijdig het seminarie. Wat bracht hij mee, terug 'in de wereld'? Het besef van een tekort aan katholieke intellectuelen in de wetenschap en dat er in de Nederlandse katholieke wereld sprake was van strijd tussen integralisten en modernisten.¹⁶⁵ Na deze afgebroken priesteropleiding ging hij in Amsterdam aan de universiteit Nederlands studeren en promoveerde hij in 1907 bij professor Jan te Winkel op een dissertatie over Joost van den Vondels gedicht *De Heerlyckheit*

Hendrik Moller (Collectie Regionaal Archief Tilburg)

154 Bruning, 'Het apostolaat', 21-27.

155 Sanders, 'Gidsen en poortwachters', 841.

156 Sanders, *Het spiegeland venster*, 256; Van Duinkerken, *Waarom ik zo denk*, 186.

157 Joosten, *Katholieken en fascisme*, 68-69.

158 Sanders, *Het spiegeland venster*, 257.

159 Polman, 'De liturgie van het leven', 67.

160 Sanders, *Het spiegeland venster*, 253.

161 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 384, noot 17.

162 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 232.

163 Sanders, 'De geestesstromingen', 290.

164 Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, 113.

165 Van Schaik, *Dr. Hendrik Moller*, 51-52.

der Kercke. Het was in Amsterdam dat Moller in 1912 zijn emancipatorische opdracht begon. Hij richtte daar de rooms-katholieke Leergangen op, een opleidingsinstituut voor leraren voor het middelbaar onderwijs. De schoolstrijd had katholieken en protestanten in elkaars politieke armen gedreven en een financieel en juridisch succes opgeleverd, maar op intellectueel niveau was nog een inhaalslag te maken. De aandacht voor het middelbaar onderwijs bracht een nijpend tekort aan gediplomeerde leraren aan het licht, vooral in Brabant. Terecht wijst ook Bornewasser in *Vijftig jaar Katholieke Leergangen* op de achterstand van de katholieken in die jaren:

‘Ook Moller was voortgekomen uit de wereld van het roomse tekort. Wie roomse dagbladen of tijdschriften naslaat uit het eerste decennium van de twintigste eeuw, komt in aanraking met een zenuwachtig gedrang om op allerlei levensgebieden plaatsen bezet te zien door hiertoe bevoegde katholieken. Die waren er te weinig. Men wist zich niet enkel achteruit gezet, maar achterlijk gehouden. De wrok over deze miskening spande de zenuwen tot koorts.’¹⁶⁶

Op dringend verzoek van mgr. Diepen, de latere bisschop van 's-Hertogenbosch en voorzitter van de in 1911 opgerichte rooms-katholieke Schoolraad, verhuisde de Leergangen in 1913 van Amsterdam naar 's-Hertogenbosch. Dat bleek later een tussenhalte, want in 1918 kreeg Tilburg de voorkeur. Deze stad bood door haar centrale ligging betere mogelijkheden voor de beoogde studentenpopulatie. Tilburg hoopte overigens met deze *move* de oprichting van de katholieke universiteit voor deze stad veilig te stellen.¹⁶⁷ Moller stond in 1916 ook aan de wieg van Ons Middelbaar Onderwijs (OMO), een overkoepelend schoolbestuur voor middelbare scholen in Noord-Brabant, waarvan hij tot zijn dood voorzitter bleef.¹⁶⁸ Een arbeidsconflict dwong Moller in 1920 echter afscheid te nemen van zijn geesteskind de Leergangen. Een nieuwe teleurstelling wachtte hem, toen de vestiging van de eerste katholieke universiteit van Nederland in Tilburg niet doorging.¹⁶⁹ Nijmegen kreeg in 1923 de primeur en de strijd om een professoraat aan deze universiteit verloor Moller van de cultuurhistoricus en katholiek emancipator Gerard Brom. Een saillant detail is dat ook Brom promoveerde op een dissertatie over Vondel, getiteld *Vondels geloof*. Van Duinkerken schreef over deze affaire in *De beweging der jongeren*:

‘Dergelijke diadochen-oorlogen waren in de periode na Schaepman’s dood niet zeldzaam. De onderlinge oneenigheid haalde haar hoogtepunt in den quasi-theologische strijd van “integralen” tegen “modernisten”.’¹⁷⁰

Dat was een hele slag voor Moller, zowel mentaal als financieel. Mede dankzij de ondersteuning van Wouter Lutkie en de lessen en lezingen die hij gaf, kon hij het hoofd boven water houden. Zijn inspanningen die resulteerden in de oprichting van het literaire tijdschrift *Roeping*, hebben er zeker toe bijgedragen dat het leven van Moller er weer wat zonniger ging uitzien.¹⁷¹ Van Duinkerken schreef hierover in *Waarom ik zo denk*:

‘Zo hevig hij door de ouderen werd tegengewerkt, zo hartelijk werd hij door de jongeren vereerd. Immers hij was een figuur, die de jeugd wel moest boeien door zijn eenzelve eerlijkheid, zijn miskend idealisme en zijn bezielende beginseltrouw.’¹⁷²

Een belangrijke schepping van Moller was zoals gezegd het maandschrift *Roeping* waarvan hij vanaf de start in 1922 tot 1928 hoofdredacteur bleef. Hij begon het maandschrift om zijn emancipatorische aspiraties op het gebied van de kunsten te realiseren. De keuze voor de naam *Roeping* werd in de inleiding van het eerste nummer door de redactie aldus verwoord: ‘Immers wij hebben ons maandschrift de naam gegeven van *Roeping*, om daarmee aan te duiden de grootste heerlijke roeping, die de kunst, geboren uit katholieke beginselen, in de samenleving te vervullen heeft’.¹⁷³ Uit dit citaat blijkt de grote invloed van Maritain en Pieter van der Meer de Walcheren. Zij konden tevreden zijn over hun trouwe volgeling! Het tijdschrift werd uitgegeven door de rooms-katholieke uitgeverij J.J. Romen

& Zonen te Roermond en kreeg als welluidende ondertitel: *Maandschrift voor schoonheid*. De redactie gaf in de inleiding van de eerste jaargang haar beginselverklaring en daarmee ook haar visitekaartje af:

'*Roeping* is gewijd aan schoonheid, aan de schoonheid alleen. Wij willen in onze bladen geen andere uitingen van de menselijke ziel, als die van de schoonheid. (...) Want de Schoonheid die is, altijd geweest is, en altijd zijn zal, de Schoonheid die eeuwig is, is God. (...) Niemand twijfelt eraan, of heel het werken van ieder kunstenaar moet doorzield zijn van de liefde voor 'n hoger doel.'¹⁷⁴

Een opvallende bijdrage aan het eerste nummer leverde de jong overleden schrijver Gerard Bruning. Hij deed er in zijn artikel 'Het apostolaat van den katholieke kunstenaar' nog een schepje bovenop door te stellen dat katholieke kunstenaars

'getuigenis geven van al datgene wat wij als waarheid belijden, getuigenis geven van ontwijfelbaar catholicisme, hetwelk voortdurend inhoud en strekking dier kunst blijft bepalen en richten; doordrongen zijn van de overtuiging, dat een positief getuigenis voor de katholieke geloofs- en zedenleer, ook in de kunst, met name de litteratuur, noodzakelijk is. Dit niet te doen is onverschilligheid en lauwheid (...), want dit toch is Apostolaat: het medewerken aan de uitbreiding van het Godsrijk op deze wereld.'¹⁷⁵

En over de katholieke kritiek schreef hij in hetzelfde artikel:

'Deze kritiek zal rechtvaardig en dus liefdevol zijn maar streng in haar beoordeling van Inhoud en Vorm; zij zal den inhoud niet vergoelijken omdat de vorm schoon is, noch zal zij het kunstwerk zonder meer aanvaarden, alleen maar omdat de inhoud "een goede strekking" heeft, gelijk men dat pleegt te noemen, - kortom, zij zal het werk niet prijzen *omdat het van een katholieke kunstenaar is*, maar alleen omdat de inhoud *katholiek* is en in dien bepaalden vorm een schoone uiting vond.'¹⁷⁶

De reden waarom Moller zo de nadruk legde op schoonheid is te lezen in de later gepubliceerde voordracht die Gerard Knuvelder op 24 januari 1922 ter gelegenheid van de Leergangendag hield met de veelzeggende titel *Kunst en leven*: 'Kunst is de menselijke openbaring van schoonheid. (...) Het is de *harmonie* die een kunstwerk laat zien en die al onze vermogens spant en bevredigt.'¹⁷⁷ Naar gelang de mate van harmonie onderscheiden zich volgens Knuvelder verschillende trappen, graden van schoonheid, te weten: verstandskunst, verbeeldingskunst en gemoedskunst, ofwel waarheid, verbeelding en gevoel. Schoonheid ontstaat uit een harmonische samenstelling van deze drie elementen, tot uitdrukking gebracht in materie die voor elke kunstvorm anders is. Het belangrijkste element is de waarheid. Echter de opvatting van katholieken dat zij dé waarheid bezitten, zou betekenen dat een niet-katholiek gedoemd is tot het maken van minderwaardige kunst. Dat is niet zo, aldus Knuvelder, maar het verschil is wel dat deze kunstenaar slechts een materiële waarheid geeft en de hogere realiteit, de goddelijke dimensie, ontbeert. Het is 'zijn visie' die hij weergeeft. Op dit punt komt de kwetsbaarheid van de lezer in het geding, die zich spiegelt aan en zich vereenzelvigt met de personen uit een literair werk. De diepgaande invloed die uitgaat van literatuur op het leven van de mens, kan daardoor verderfelijker of

166 Bornewasser, *Vijftig jaar katholieke Leergangen*, XXV.

167 Bornewasser, *Vijftig jaar katholieke Leergangen*, 72.

168 Hoogbergen, *75 jaar Ons Middelbaar Onderwijs*, passim.

169 Van Duinkerken, *Waarom ik zo denk*, 176.

170 Van Duinkerken, *De beweging der jongeren*, 19.

171 Dings, 'Hendrik Moller', 95-96.

172 Van Duinkerken, *Waarom ik zo denk*, 176.

173 Moller, 'Inleiding', 5.

174 Moller, 'Inleiding', 1-2.

175 Bruning, 'Het apostolaat', 1.

176 Bruning, 'Het apostolaat', 26-27.

177 Knuvelder, 'Kunst en leven', 1-2.

zegenrijk zijn.¹⁷⁸ Dat deze opvatting van het katholieke front bij andersdenkenden en vrijzinnige schrijvers rond *De Vrije Bladen* later *Forum* tot repercussies leidde, zal nog blijken.

Behalve over literatuur verschenen in *Roeping* artikelen over architectuur, muziek en beeldende kunst. Sociaaleconomische en politieke onderwerpen kwamen er aanvankelijk nog niet in voor. De eerste redactie van geestelijken én leken werd, naast Moller als hoofdredacteur, gevormd door Dom Constantinus Bosschaerts o.s.b. (1889-1950), W. van Kalmthout, pater Maurits Molenaar m.s.c. en de Vlaming K. van den Oever, die een jaar later werd vervangen door J. Wielders. Belangrijke medewerkers van het eerste uur waren Wies Moens, Marnix Gijsen, Gerard en Henri Bruning, de priesterdichter Jacques Schreurs, Gerard Knuvelde, Anton van Duinkerken, Antoon Coolen, Albert Kuyle en vanaf oktober 1924 Jan Engelman.¹⁷⁹ Het was Mollers bedoeling om vooral katholieke jongeren in zijn tijdschrift aan het woord te laten, maar in de eerste jaargang waren het toch de reeds gevestigde letterkundigen die hieraan hun bijdragen leverden.

Om de schijn van eenzijdigheid te vermijden werd de ondertitel in de derde jaargang aangevuld met *Maandschrift voor schoonheid in leven en levensuiting*. Dat was nodig om het ethische, religieuze en goddelijke element nog eens extra te benadrukken, want een aantal schrijvers van *Roeping*, onder aanvoering van Jan Engelman, was het niet eens met de richting van het tijdschrift. Zij wilden zich door een kritische stellingname sterk maken voor sociale dienstbaarheid en politieke actie en dat leidde in 1925 tot de afscheiding van deze groep.¹⁸⁰

Roeping versus *De Gemeenschap*

Roeping toonde zich vanaf de oprichting een fel tegenstander van modernistische literatuur. Dat was overigens geen groot probleem, want de belangrijkste stromingen futurisme en dada vonden in Nederland nauwelijks navolging. Een uitzondering daarop vormde het vitalistisch expressionisme, de literaire vertolking van een intens leven gekenmerkt door een sterke kosmische betrokkenheid. Met name de humanitaire variant kreeg aandacht van de redactie van zowel *Roeping* als *De Gemeenschap*. De betrokkenheid van de jonge katholieke schrijvers van deze tijdschriften kwam niet alleen tot uiting in hun levensbeschouwelijke overtuiging, maar ook in het uitdragen van de katholieke emancipatiegedachte. Schrijvers als Van Duinkerken, de gebroeders Bruning en Engelman legden hierop de nadruk.¹⁸¹ De moderne geloofsbeleving uitte zich in een grote voorliefde voor de Middeleeuwen, de geïdealiseerde tijd van vóór de Reformatie, toen het christendom nog een eenheid vormde. Neogotische kerken verzezen als paddenstoelen uit de grond en verenigingen kregen middeleeuwse namen. Huizinga's *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919) beleefde grote oplagen en werd ook door katholieken gelezen.¹⁸² De oprichting van de vrouwenbeweging voor lekenapostolaat *De Graal* in 1921 moet ook in deze context worden gezien.¹⁸³

Met de steun van 87 sympathisanten, een aantal dat begin jaren dertig zou oplopen tot circa 1500, splitste het moderne Utrechtse tijdschrift *De Gemeenschap* onder aanvoering van Engelman zich in 1925 af van het toch meer naar het integralisme neigende *Roeping*. Het oplopende verschil van mening tussen Moller en een aantal zich artistiek prononcerende jongeren was hiervan de oorzaak. Zij vonden Mollers rechtlijnige en esthetische oordeel te strikt gebonden aan religieuze en moralistische overwegingen. Volwaardige kunst kon volgens Moller alleen ontstaan vanuit beproefde katholieke beginselen. De 'jong-katholieken' rond *De Gemeenschap* pleitten voor een dynamischer rol van de katholieken in de Nederlandse samenleving en voelden zich noch modern, noch antimodern, maar ultramodern. Zij relativeerden het ethische primaat van *Roeping* door de esthetische waarde

van literatuur en kunst te benadrukken.¹⁸⁴ Pieter van der Meer de Walcheren was één van de grote drijfveren achter *De Gemeenschap*. Door zijn bemiddelende rol kreeg het tijdschrift zicht op het internationale podium, waarvoor in *Roeping* geen ruimte was, 'gepreoccupeerd als de redactie van dit tijdschrift zou zijn met de Brabantse emancipatie', aldus Sanders.¹⁸⁵ Van der Meer de Walcheren was ook vaste medewerker van het katholieke weekblad *De Nieuwe Eeuw* (1917-1957), een uitgesproken opinieblad dat ook wel eens de 'Roomse Haagsche Post' werd genoemd. Voor dit tijdschrift redigeerde hij de rubriek *Kunst en Letteren* die hij vrijwel in zijn eentje volschreef. Uit de inhoudsopgave blijkt dat hij een grote voorliefde had voor

de vitalistische Vlaamse schrijvers en voor beeldende kunst. Zijn poëtica kwam in de recensies duidelijk naar voren: loskomen van de clichés en overleefde conventies die in de katholieke literatuurkritiek rond het integralistische *Boekenschouw* de boventoon voerden. De ideale katholieke literatuur moest volgens Van der Meer de Walcheren een uiting zijn van het 'leven', de strijd tussen 'goed' en 'kwaad' en natuurlijk in eerste instantie van God.¹⁸⁶ Ook niet-katholieke schrijvers kregen van hem, zij het sporadisch, positieve aandacht. Zijn inbreng voor dit tijdschrift kan als volgt worden samengevat: vitalisme, absoluut-katholicisme en, als adept van Maritain, de neothomistische cultuurfilosofie. Door deze voorkeur en het feit dat hij zich niet wilde binden aan één literair tijdschrift, kon Van der Meer de Walcheren zijn bemiddelende rol voor de katholieke jonge schrijvers rond *De Gemeenschap* spelen.¹⁸⁷ In *De Nieuwe Eeuw* omschreef Van der Meer zijn visie als volgt:

'Juist omdat wij katholiek zijn, zijn wij modern. Het katholicisme is het eenige, dat te midden van de baloorige wanorde en de rottende schijnorde van deze tijd, wortelvast en volkomen gaaf, want eeuwig en bovennatuurlijk van geboorte en openbaring, heerlijk rustig te bloeien staat. Niets van het moderne leven is ons vreemd, noch

178 Knuvelde, 'Kunst en leven', 3-11.

179 Van de Haterd, *Om hart en vurigheid*, 31.

180 Van de Haterd, *Om hart en vurigheid*, 33.

181 Rolf, 'De twintigste eeuw', 104-105.

182 Renders en Verhoeven, 'Het gesloten venster', 66.

183 Derks, *Heilig moeten*, passim.

184 Polman, 'Anton van Duinkerken', 81.

185 Sanders, 'De geestesstromingen', 289.

186 Eijkens, 'De Nieuwe Eeuw', 339-340.

187 Sanders, 'De geestesstromingen', 298-299.

de geestelijke onrust, noch het machinisme. Alleen wij zien het niet op zichzelf, als doel in zich. Wij willen het veroveren, dienstbaar maken, temmen en leiden naar zijn plaats in de wereldorde. Wij willen het moderne leven omvormen en hernieuwen; wij zijn niet slechts modern, maar ultra-modern, zoals Maritain vaak zegt. (...) Als bouwers aan de toekomst zijn wij dus heel wat moderner dan degenen, die in twijfel en onvrede, in wanhoop over den chaos en onverzoebare tegenstellingen, zich laten meesleuren door alle stromingen, en meenen, dat hun ontredde modern is.¹⁸⁸

De eerste jaargang van *De Gemeenschap* vermeldt als vaste medewerkers Maritain, Pieter van der Meer de Walcheren, Gerard Knuvelder en Bernard Verhoeven.¹⁸⁹ Deze jaargang die niet voor niets de ondertitel draagt *Maandschrift voor katholieke reconstructie*, begint met een hooggestemde verantwoording van de redactie:

‘In een tijd van oneindig-verscheiden levensbeginselen en eindeloos-verspreide gezindheden; bij den klaarblijkelijken uitbloeij van een phase van het Europeesche beschavingsleven, die met “individualistisch” algemeen, maar niet oneerlijk is gekenschetst; over de tweespalt heen van droom en daad wil “De Gemeenschap” uiting geven aan de levensbeschouwing van de velen, die zich klaar bewust werden van de noodzakelijkheid, om eeuwige en aardse krachten te brengen in grootst-mogelijke harmonie. Wij vragen daartoe de medewerking van alle menschen, die in innerlijke gesteldheid wezenlijk *dienstbaar* zijn aan het welzijn der samenleving en aan hun maatschappelijke houding dat karakter en die statie weten te geven, welke voor de behoeften van onzen tijd het meest geschikt zijn. Priester, missionaris, geleerde, staatsman, kunstenaar en arbeider: zij allen zullen ons helpen, waar zij in zuivere houding staan tegenover de vragen van aardsch bestaan en eeuwige toekomst.’¹⁹⁰

Het was de bedoeling van de oprichters van *De Gemeenschap* om de oude roomse bedstee eens lekker op te schudden en indien nodig op te ruimen.¹⁹¹ Het is een feit dat *Roeping* door deze afsplitsing op artistiek gebied een grote adering liet.¹⁹² Mogelijk was dat voor Moller de aanleiding om in 1928 uit de redactie van *Roeping* te stappen. Nogal cynisch schreef zijn leerling Van Duinkerken over deze beslissing:

‘Zijn gevoel voor humor bevond zich zo dicht mogelijk bij het vriespunt. Zijn onbetwifelbare liefde voor de poëzie zat bekneld in een dwangbuis van vooroordelen, die hem voorschreven, dat alle schoonheid onmiddellijk van God kwam en onmiddellijk naar God moest voeren.(...) De angst voor de kunst om de kunst zat hem, evenals Gerard Brom, te diep in het geweten gebrandmerkt om uitsluitend te kunnen zijn voortgekomen uit een aangeleerde apologie, die het einde van het christendom zag aankomen op het ogenblik, dat iemand alleen maar voor zijn plezier een streek verfoe over een doek veegde. Natuurlijk versterkte dit verweer tegen heidendom en zinnenlust een tendentie, die zij beiden in zich hadden.’¹⁹³

Gerard Knuvelder, oudleerling van Moller aan de Leergangen, die zijn medewerking verleende aan beide tijdschriften, beschrijft deze situatie in zijn boek *Onachterhaalbre tijd, vijftig jaar grasduinen in literatuur* als volgt:

‘Welke beweegredenen Moller tot zijn stap in 1928 bewoog, weet ik niet, maar feit is dat ik op zekere dag een (weinig omvangrijk) pakje kopij in mijn bus vond met het bekende handschrift; in het begeleidend briefje deelde Moller mij mee, dat hij door overdrukke werkzaamheden niet langer in staat was de redactie van *Roeping* te blijven voeren; hij zond mij de nog voorradige kopij voor *Roeping* en vroeg mij, die sinds 1926 redacteur van het tijdschrift was, nu verder de redactievoering maar op mij te nemen. (...) Typerend voor Moller: hij was de grote initiatiefnemer die, wanneer de zaak eenmaal op gang was uit de trein stapte om weer een andere trein te nemen.’¹⁹⁴

Knuvelder kwam tegemoet aan de wens van Moller. Om het artistieke niveau van het tijdschrift wat op te krikken vroeg hij de redactie van *De Gemeenschap* om *Roeping* niet in de steek te laten. Dat lukte maar ten dele, maar was er waarschijnlijk toch de oorzaak van dat *Roeping* steeds meer aandacht ging besteden aan maatschappelijke onderwerpen, waardoor het blad een opener karakter kreeg. Er was in de jaren dertig onder de katholieke jongeren überhaupt veel belangstelling voor nationale en internationale vraagstukken. Voor *De Gemeenschap* beperkte dat zich tot de nieuwe internationale bewegingen op artistiek gebied. De medewerkers ergerden zich dood aan de verabsolutering van het schoonheidsideaal van *Roeping*.¹⁹⁵ Enerzijds kwamen zij er door hun katholieke overtuiging niet onderuit literatuur ondergeschikt te maken aan hogere waarden. Anderzijds moesten zij de keuze maken tussen esthetiek en ethiek, tussen engagement en autonomie. Zij zagen het als een uitdaging daarover in debat te gaan met 'ongebonden' schrijvers als Ter Braak, Marsman en Nijhoff, die in het onafhankelijke tijdschrift *De Vrije Bladen* publiceerden. Voor 1920 was er nauwelijks sprake geweest van wisselwerking tussen katholieke, niet-katholieke en ongebonden schrijvers. In het Interbellum kwam daar dus verandering in.¹⁹⁶ Met name Engelman speelde hierin een centrale rol. Niet dat hij zijn katholicisme verloochende, maar hij was van mening dat de kunstwaarde niet werd bepaald door de levensbeschouwing. Daarin stond hij dicht bij het standpunt van *De Vrije Bladen*.¹⁹⁷ Daartoe overgehaald door Pieter van der Meer de Walcheren trad Van Duinkerken in 1929 toe tot de redactie van *De Gemeenschap*. Hij ging een stevig stempel drukken op de inhoud. *De Gemeenschap* kende weliswaar geen officiële hoofdredacteur of voorzitter van de redactie, maar de meest begaafde onder de redacteuren kreeg de leiding en dat was Van Duinkerken. In zijn artikelen voor *De Gemeenschap* hekelde hij geestelijken die hun priesterambt niet primair stelden en de voorkeur gaven aan politieke en journalistieke functies. Deze opmerking werd hem door de clerus niet in dank afgenomen, maar hij had weinig eerbied voor heilige huisjes.¹⁹⁸ In 1929 kwam *De Gemeenschap* onder bisschoppelijke censuur te staan, maar dat gold in die tijd voor alle katholieke tijdschriften. Door de economische crisis en de oorlogsdreiging in de jaren dertig kregen maatschappelijke problemen in *De Gemeenschap* de overhand. Dat werd door de pers en de abonnees maar matig gewaardeerd. Het specifieke karakter van *De Gemeenschap*, de aandacht voor kunst- en literatuurbeoefening, verdween steeds verder naar de achtergrond in het voordeel van politieke, sociale en economische onderwerpen.

De Gemeenschap heeft de oorlog niet overleefd. Het blad ging in 1941 ter ziele. *Roeping* wist zich, met uitzondering van twee intermezzo's van juli 1941 tot januari 1942 en van april/mei 1944 tot januari 1946, nog tot 1975 te handhaven. Dat was in het literaire veld van die tijd, geteisterd door oorlog en secularisering, geen sinecure. De ambitie van de redactie om na de oorlog mee te werken aan het geestelijk herstel van de maatschappij was in 1946 een reden om zich eenzijdig te oriënteren op het christelijk humanisme. Daar kwam men in jaargang 1951-1952 toch weer van terug ten gunste van meer pluriformiteit om het 'onveranderlijk uitgangspunt [religie, CvE] te verenigen met een zo groot mogelijke beweeglijkheid en een zo royaal mogelijke veelzijdigheid'.¹⁹⁹ Dat heeft

188 Van der Meer de Walcheren, 'Zijn wij modern?', 1, 3, 5.

189 *De Gemeenschap* 1 (1925) 1.

190 Engelman, 'Verantwoording', 1.

191 Bakker, *Literatuurgeschiedenis van de 20e eeuw*, 70-71.

192 Knuvelder, *Onachterhaalbre tijd*, 86-88.

193 Van Duinkerken, *Vijftig jaar*, XXII.

194 Knuvelder, *Onachterhaalbre tijd*, 88-89.

195 Bakker, *Literatuurgeschiedenis van de 20e eeuw*, XII.

196 Sanders, *Het spiegeland venster*, 322.

197 Oversteegen, *Vorm of vent*, 341.

198 Kroon, *Anton van Duinkerken*, 44-47.

199 'Verantwoording', 1.

Idil geweten, want in de jaren vijftig ontpopte het tijdschrift zich tot een van haar felste opposenten. Onder invloed van de secularisering veranderde de redactie in 1963 overigens de naam van het tijdschrift: *Roeping* werd *Raam*.

'Roeping is een naam zó zwaar besmet met levensbeschouwelijke bepaaldheid, dat het zoetjesaan zelfs voor een schoorsteenveger te vals ging worden, als daar onze namen onder stonden. En niet overigens, dat we alle roeping afwijzen. We geloven in roeping.'²⁰⁰

De tijdschriften in de jaren dertig

Toch werd de katholieke cultuur in de jaren dertig niet gekenmerkt door lezen, maar door actie. Het was de tijd van Katholieke Actie en de triomf van het 'rijke roomsche leven'. Uit het bovenstaande is al gebleken dat de artikelen in de katholieke tijdschriften een overwegend religieus karakter hadden en dat de literatuurkritiek zich bewoog tussen de behoudende en vooruitstrevende polen, die respectievelijk werden vertegenwoordigd door Gielen in *Boekenschouw* en Van Duinkerken in *De Gemeenschap* en *De Tijd*. Naast de critici die literatuur beoordeelden op levensbeschouwelijke aspecten, waren er ook die kozen voor een meer neutrale opstelling. Zij waren meer geïnteresseerd in de 'vorm' van een werk of in de maker, de 'vent' in het werk.²⁰¹

De schrijvers in de jaren dertig hadden met elkaar gemeen dat zij zich uitspraken over hun ideologische en maatschappelijke opvattingen en zich groepeerden rond tijdschriften die een opinievormend karakter droegen.²⁰² Zo verdedigden Menno ter Braak (1902-1940) en Charles Edgar du Perron (1899-1940), de redacteuren van het ongebonden tijdschrift *Forum*, een antinazistisch standpunt en werden zij daarin gesteund door Van Duinkerken en Engelman. Anders was het gesteld met *Roeping*. Zonder andersdenkende medewerkers tekort te doen, toonde dit tijdschrift zich in 1933 bij monde van hoofd-redacteur Gerard Knuvelder nog voorstander van Hitler en Mussolini. Het was zijn opvatting dat de Duitse revolutie van 1933 de Franse revolutie en haar individualistische vrijheidsgedachte deed verbleken ten gunste van het organische gemeenschapsgevoel. De autoritaire volksstaat in Duitse stijl zou voor de literatuur in Nederland een goede voedingsbodem zijn, aldus Knuvelder.²⁰³ Na de Duitse inval distantieerde hij zich overigens van zijn fascistische ideeën. De grens tussen fascisme en 'goed' burgerschap was in de jaren dertig moeilijk te trekken.

Binnen de redactie van *De Gemeenschap* ontstond eveneens tweestrijd over de acceptatie van fascistische ideeën, die zo hoog opliep dat Albert Kuyle (pseudoniem voor Louis Kuitenbrouwer) samen met zijn broer Henk uit de redactie stapte en *De Nieuwe Gemeenschap* (1934-1936) oprichtte. Kuyle's maatschappelijke betrokkenheid was inmiddels fors geradicaliseerd en oriënteerde zich voornamelijk op een in zijn ogen rechtvaardiger katholiek-corporatieve samenleving, met de nadruk op 'mensch en gemeenschap'.²⁰⁴ Hij hield er strenge, orthodoxe en ethische principes op na. Volgens hem kon van autonome katholieke literatuur geen sprake zijn: die diende een 'hoger' doel. Hij vond dat de redactie van *De Gemeenschap* te veel aandacht schonk aan het esthetische aspect. *De Nieuwe Gemeenschap* werd al snel de spreekbuis voor radicale groeperingen, waaronder het Zwart Front.²⁰⁵ Ook Wouter Lutkie liet zich in zijn tijdschrift *Aristo* positief uit over het Italiaans fascisme.

Het is duidelijk, door de politieke en maatschappelijke omstandigheden raakten de tijdschriften in de jaren dertig gepolariseerd, ter linker- en ter rechterzijde. Er kwam daardoor meer ruimte voor polemiek, kritiek en het essay. Opvallend was ook de aandacht voor brieven en dagboeken als literair verschijnsel.²⁰⁶ Met de oprichting van het ongebonden tijdschrift *Criterium* (1940-1948) – nadien *Libertinage* onder redactie van Geert van Oorschot (1909-1987) – kwam de nadruk weer te liggen op het 'scheppende'

en verdween het essayistisch en polemische werk meer naar de achtergrond, maar dan zijn we inmiddels al in de jaren veertig beland.²⁰⁷

Conclusie

Censuur is van alle tijden. Al vanaf de oudheid werd de lezer beschermd tegen de verwerpelijke invloeden van lectuur. Door de verwikkelingen in de vijftiende en zestiende eeuw – de uitvinding van de boekdrukkunst, de dwalingen van de protestantse hervormers en de ‘uitwassen’ van de Verlichting – besloot de katholieke kerk een *Index* van verboden boeken op te stellen. In 1918 verscheen de katholieke boekenwet die voorschreef welke lectuur kon worden uitgegeven, verkocht en uitgeleend.

De censuur in de protestants-christelijke en rooms-katholieke kringen liep tot aan het begin van de negentiende eeuw vrijwel synchroon. *Artikel 55* van de Synode van Dordrecht, de *Index* en de katholieke boekenwet bleken beproefde instrumenten waarmee de invloed van slechte lectuur werd bestreden. Daarover bestond geen verschil van mening. Met de *Index* en boekenwet achter de hand en het feit dat de katholieke kerk een hiërarchische eenheid vormde, was het voor de katholieken eenvoudiger om op te treden, temeer daar de *Index* en *Codex* een juridisch handvat boden om tot sancties over te gaan. Binnen de verschillende protestantse richtingen, van orthodox-gereformeerd tot vrijzinnig-hervormd, kon van eensluitende censuur geen sprake zijn. Dat hield verband met het feit dat de protestantse kerk het al dan niet lezen van lectuur bij voorkeur overliet aan het eigen geweten van de lezer. Een poging om de protestantse en katholieke poëtica in de twintigste eeuw met elkaar te vergelijken loopt mank. De ideeën over censuur liepen te veel uiteen.

Tot nu toe is de naam Idil al een enkele keer gevallen, zonder daar al nader op in te gaan. Dat gebeurde niet zonder reden, want het is onmogelijk om de oprichting van een roomse recensiedienst in 1937 te beschrijven en geen aandacht te schenken aan de literair-historische context in het Interbellum. Alvorens in het volgende hoofdstuk in te gaan op de totstandkoming en werkwijze van Idil was het noodzakelijk allereerst een uiteenzetting te geven van de katholieke poëtica in de periode waarin Idil tot stand kwam. Die was gebaseerd op de neothomistische filosofie van Maritain en de dienstbaarheid van kunst en letteren aan God. Omdat de ethische component in de katholieke poëtica voorrang genoot boven de esthetische, werd daar in de katholieke tijdschriften door voor- én tegenstanders fel over gediscussieerd. Er was sprake van een diversiteit aan opvattingen: de perceptie van een homogene katholieke poëtica moet dus worden bijgesteld. Het is begrijpelijk dat de deelnemers in het katholieke literaire veld danig in verwarring raakten. De onzekerheid van de behoudende katholieke uitgever, boekhandelaren en bibliotheken liep in de jaren dertig zo hoog op dat de oprichting van een recensiedienst nog slechts een kwestie van tijd kon zijn. Het volgende hoofdstuk is daarom in zijn geheel gewijd aan de voorlopers en de oprichting van Idil.

200 *Raam*, aflevering 1 (1963) 1. De redactie bestond uit Bernard Kemp, Michel van Nieuwstadt, Gabriël Smit, Lambert Teigenbosch, Cornelis Verhoeven en Ben Wolken, die gezamenlijk voor deze ‘verantwoording’ tekenden.

201 Oversteegen, *Vorm of vent*.

202 Polman en Sanders, “‘Tribune zij de krant’”, 108.

203 Knuvelde, ‘Hitler’, 392-395.

204 Van Klaveren, *Ik ben een man*, 36-37.

205 Van Klaveren, *Ik ben een man*, 8.

206 Ross, ‘De jaren dertig’, 218.

207 Ross, ‘De jaren dertig’, 223

INFORMATIE-DIENST
WELK BOEK?

IDIL

INZAKE LECTUUR
EEN GOED

MEDEGEDELSD DOOR DE STICHTING INFORMATIE-
DIENST INZAKE LECTUUR IN OPDRACHT VAN
J.P. JAN' EN MET MEEWERKING VAN DE
KATHOLIEKE ACTIE IN NEDERLAND

DIVERSEN

W. VAN DE PAAL
♦ DE STRIJD VOOR HET KATHOLIEKE BOEK
(Het Spectrum) f 7,50

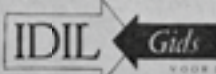
ROMANS EN NOVELLEN

Q. DE MUNCK
♦ ERWOESTBAARE (Stemmet & Zoon) f 5,75

P. MAXIMINIUS
DUISTERE MACHTEN (H...

GOED

KARDINAAL SIKHARD
♦ DE PRIESTER ONDER DE MENS-
(Foreholter)

f. 100 1950 - No. 4

Kroniek van jeugdlectuur

Wat is het boek dat een kind kan helpen om...
de wereld te begrijpen...
zijn plaats te vinden...
zijn toekomst te zien...

BOEK
EN
NOVELLEN

IDIL-LIJST

IDIL-LIJST

IDIL-LIJST

LECTUUR-REPERTORIUM

REGISTER VII

MULTIPLICIEN

Collage van alle Idil-uitgaven in *Over Lectuur en voorlichting* van Herman Divendal (1950) p. 10.

3 Idil, richtingwijzer in een Labyrint¹

Voorgeschiedenis, context en organisatie (1937-1949)

Inleiding

Zoals gezegd ging aan de oprichting van Idil in 1937 een periode van steeds grotere zorg vooraf. Rooms-katholieke uitgevers, boekhandelaren en bibliothecarissen voelden zich door de jaarlijkse aanwas van boeken onzeker of de inhoud daarvan wel in overeenstemming was met de katholieke natuur- en boekenwet. Het is niet overdreven te stellen dat de katholieke uitgever met de handen in het haar zat en zich afvroeg of een aangeboden manuscript van een schrijver wel gedrukt kon worden. Wat moest de bonafide katholieke boekhandelaar beginnen, die met de beste wil van de wereld onmogelijk alles kon lezen wat de uitgever hem aanbood, terwijl rijp en groen zijn toonbank passeerden? Om nog maar niet te spreken van het probleem van de bibliothecaris die op één middag honderden boeken uitleende op eigen inschatting van leeftijd en graad van geestelijke volwassenheid van de lener. Kortom, naast een pragmatische kwestie speelde een idealistisch probleem een belangrijke rol: zou de lezer aanstoot nemen aan of schade kunnen ondervinden van de aangeboden lectuur? Behalve het Vlaamse *Lectuur-Repertorium* bestond er nog geen instantie die advies kon geven en deze encyclopedie had bovendien een achterstand van jaren opgelopen. Daar kon je het actuele boek niet in vinden.²

Op 4 februari 1925 sprak de redemptorist kardinaal Willem van Rossum (1854-1932) al de volgende lovende woorden over de bibliografische werkzaamheden van Gerard Verbiest voor *Boekenschouw* en *Boekzaal der geheele wereld*:

‘En waar bij den overvloed der dagelijks nieuw verschijnende boeken de Kerkelijke Autoriteit niet bij machte is haren beschermende invloed tot alle uit te strekken, vult dit werk aan wat door den nood der omstandigheden aan hare liefdevolle zorg moet ontbreken.’³

Uit een interview met Ferd Verbiest (1923-2005), zoon van de oprichter van Idil en vanaf 1946 secretaris van de recensiedienst, bleek duidelijk dat Idil voldeed aan bepaalde doelstellingen van de verzuiling: emancipatie en bescherming van katholieken tegen kwade invloeden. Een citaat uit dit interview:

‘Het was de bedoeling het katholieke volksdeel op te voeden, maar ook om de lezer te leren omgaan met het boek, omdat je met de ogen van toen bij het lezen daarvan morele schade kon oplopen. Dat betekende dat je met een kritisch oog en op een systematische manier moest kijken naar de aangeboden lectuur. Idil wilde bereiken dat de lezer van te voren op de hoogte was wat hij van een roman kon verwachten, zodat hij niet voor verrassingen kwam te staan. Het betrof een beschermende vorm van emancipatie.’⁴

1 Divendal, *Over lectuur en voorlichting*, 10.

2 Interview F. Verbiest, 14-9-2004.

3 Verbiest, ‘Vrijheid en recht’, 435.

4 Interview F. Verbiest, 14-9-2004.

Maar Idil kwam natuurlijk niet zo maar uit de lucht vallen. Er waren al katholieke bibliografische tijdschriften werkzaam, die geregeld van zich lieten horen. Daarom wordt voorafgaand aan de beschrijving van de oprichting eerst een overzicht gegeven van de voorlopers van Idil, onderverdeeld in bibliografische tijdschriften en catalogi. Daarna worden de drie oprichters van Idil voorgesteld. Vervolgens staan de oprichting, het doel en de werkwijze van Idil centraal en de reacties van de katholieke literaire tijdschriften.

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog betekende een forse inbreuk op het culturele leven en dus ook op het prille bestaan van Idil. De recensiedienst kwam tijdens de oorlog voor hete vuren te staan, die de nodige aandacht vroegen van het improvisatietalent van Verbiest. Hij moest letterlijk alles uit de kast halen om met Idil in oorlogsuitrusting het hoofd boven water te houden.

Na de moeizame periode 1940-1945 kwamen de werkzaamheden van Idil in een stroomversnelling. Het aantal recensies, abonnees en recensenten groeide 'tot in de hemel', maar dat betekende nog niet dat de dienst rustig achterover kon leunen. Een concurrerende katholieke recensiedienst, de Keuringsraad voor de Sint-Vincentiusbibliotheken, hield de gemoederen bezig en dreigde Idil van een deel van haar activiteiten te beroven. De messen werden geslepen om de strijd tegen een 'Tweede Idil' aan te gaan. Bovendien werden in deze periode een aantal nieuwe activiteiten ontplooid. Belangrijk waren in dit verband de uitgave van een eigen maandblad *Idil Tijdingen* in 1946 en de boekenrubriek voor de KRO radio in 1947. Maar de belangrijkste verandering was toch wel de statutenwijziging in 1949, toen Idil besloot niet langer als particuliere onderneming, maar voortaan als stichting door het leven te gaan. Deze beslissing werd genomen op dringend advies van het Landelijk Centrum Katholieke Actie (LCKA) en had nogal wat bestuurlijke consequenties: het benoemen van een dagelijks bestuur, de Idil-adviesraad en de Adviserende Bisschoppelijke Commissie (ABC). Bovendien kwam onder supervisie van het LCKA en het episcopaat de Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectoraatvoorziening (Bacil) tot stand. Dat betekende dat Verbiest het in de katholieke lectoraatvoorziening niet langer alleen voor het zeggen had en dat leidde nogal eens tot onenigheid.

Om alvast een inkijkje te presenteren in de wijze van recenseren van Idil wordt dit hoofdstuk afgesloten met de recensies van een zestal controversiële romans die in de jaren veertig verschenen en die nu nog tot de canon van de Nederlandse literatuur worden gerekend. Van Anna Blaman, pseudoniem voor Anna Vrugt (1905-1960), worden *Vrouw en vriend* (1941) en *Eenzaam avontuur* (1948) besproken, van Willem Frederik Hermans (1921-1995) *Conserve* (1947), de verhalenbundel *Moedwil en misverstand* (1948) en *De tranen der acacia's* (1949) en van Gerard Reve (1923-2006) *De avonden* (1947).

De voorlopers van Idil

Aan het begin van de twintigste eeuw werden in Nederland al op beperkte schaal bibliografische tijdschriften opgericht, die zich ten doel stelden de katholieke lezer te begeleiden in de lektuurkeuze. Daarnaast verschenen jaarlijks met hetzelfde doel catalogi die in alfabetische volgorde, op schrijversnaam, een overzicht gaven van de zo juist verschenen lectuur. Omdat de recensies waren voorzien van een ethische en sporadisch een esthetische beoordeling, kunnen zij met recht worden beschouwd als de voorlopers van Idil.

Pater A. Gielen s.j. geparkeerd tussen zijn boeken (Collectie KDC/KIIB, Nijmegen)

Bibliografische tijdschriften

Boekenschouw (1906-1942)

In 1906 verscheen bij uitgeverij Vecht te Amsterdam onder redactie van pater De Veer s.j. het tijdschrift *Boekenschouw*. Het was de opvolger van *Lectuur* dat hij samen met Moller uitgaf en dat al twee jaar na de oprichting ter ziele ging. Omdat een catalogus voor goedgekeurde boeken in dit vroege stadium nog ontbrak, deed De Veer een dringend beroep op de censoren van katholieke bibliotheken om bestaande lijsten van door hen inmiddels gekeurde romans aan *Boekenschouw* ter beschikking te stellen. Hiermee namen zij volgens hem de priesterrecensenten veel werk uit handen, 'die heusch hun tijd goed kunnen gebruiken'.⁵ Na het aftreden van De Veer in 1911 werd pater Gielen s.j. hoofdredacteur van *Boekenschouw*, een functie die hij bekleedde naast zijn moderatorschap van de katholieke studentenvereniging *Sanctus Thomas Aquinas* in Amsterdam. De leden van deze vereniging hadden van oudsher een levendige belangstelling voor literatuur en hun moderator speelde daar handig op in. Hij was bij de studenten aanvankelijk dan ook zeer gezien om zijn ruimhartigheid.

Omdat Gielen zich als taak stelde een gids samen te stellen voor 'allen die in de doolhof van de boekenmarkt dreigden te verdwalen', zal het de studenten niet zijn ontgaan dat *Boekenschouw* in de loop der tijd veranderde.⁶ In zijn eerste redactionele artikel 'Een woord over lectuur' in de vijfde jaargang zette hij al meteen de toon: '*Boekenschouw* is een bijdrage tot den strijd tegen een der gevaarlijkste vijanden van onzen tijd – het slechte, verderfelijke boek.'⁷ De daaropvolgende jaargang stond letterlijk bol van artikelen over de kerkelijke boekenwet, de *Index* en 'de dreigende vergiftiging door boeken'.⁸ Een dankbetuiging van aartsbisschop mgr. H. van de Wetering (1850-1929) voor zijn werkzaamheden kreeg in deze jaargang dan ook een paginagroot eerbetoen.⁹ Naast het recenseren van literatuur stelde de redactie zich ten doel zoveel mogelijk biografieën van auteurs op te nemen. Het

5 De Veer, 'Verzoek', 241.

6 Brandsma, 'Bij een lustrum'.

7 Gielen, 'Een woord over lectuur', 161.

8 Inhoudsopgave *Boekenschouw* 6 (1912-1913).

9 De dankbetuiging van Van de Wetering werd met een kader omrand paginagroot afgedrukt in *Boekenschouw* 6 (1912-1913), 137.

was duidelijk waar *Boekenschouw* voor stond: het indammen van de invloed van modernistische schrijvers. Gielen maakte volgens Van Duinkerken een ontwikkeling door van 'sterk aanmoediger der openhartigheid naar bevechter van alle vrijmoedigheid'.¹⁰ Hij mopperde verbitterd tegen al wat jeugdig was en modern en bestreed de bijdragen van Van der Meer de Walcheren in *De Nieuwe Eeuw*. Gielen vond dat hij te weinig eerbied toonde voor de boekenwet en de jonge schrijvers daarover fout voorlichtte. Bovendien werden katholieke romans pas waardevol als zij waren geschreven door vakbekwame geloofsgenoten. Gielen moest ook niets hebben van de vernieuwingen en literaire normen van de katholieke jongeren rondom de tijdschriften *Roeping* en *De Gemeenschap*, met name van het door hen gekoesterde kunstenaarsapostolaat. Met de boekenwet in de hand pleitte hij voor morele beoordeling van literatuur en die had niets van doen met nieuwlichterij. Deze integralistische jezuiet was oprecht van mening dat de jonge schrijvers zich dienden te conformeren aan de katholieke waarden. De door hen verlangde geestelijke zelfstandigheid deed hij af als *hybris*. Een oefening in nederigheid was hier zeker op zijn plaats.¹¹ Zijn extreme stellingname werd Gielen niet in dank afgenomen. In de tweede jaargang van *De Gemeenschap* verscheen in de rubriek 'Kroniek' een kort polemisch bericht ondertekend door J.E. [Jan Engelman, CvE], getiteld 'In het voorbijgaan':

'Pater A.B.H. Gielen heeft mij uit de literaire gootsteen "Boekenschouw" voor de tweede maal bespat met een onwelriekend water van grofnervige bedilzucht en onplezierige spreekkamermpjes. Dat is normaal. Ook mag pater Gielen, die zich zoo menigvuldig voor "morele waardering" verantwoordelijk tekent, vrijelijk de literaire achterklap beoefenen en impliciet het verwijt oproepen, dat "De Gemeenschap" uitsluitend is opgericht om aan persoonlijke eerzucht en ijdelheid te voldoen. Maar laat hij althans in één ding eens volkomen haaks zijn en ons met spoed onthullen: *wie* is de maecenas, die op de onzalige gedachte kwam, dit schande-blad in het leven te houden? Dat hij hierin spreke: de rest interesseert ons niet.'¹²

Gielen leek alleen nog in staat zich te verzetten tegen alle vernieuwingen op letterkundig gebied. De roman *Hooger op* (1918) van Marie Gijsen (1856-1936), waarin de

ontluikende liefde van een jonge priesterstudent voor een vrouw wordt beschreven, werd door hem genadeloos neergesabeld. Voor uitgever Brusse was dat overigens een reden om de oplage en het honorarium maar eens flink op te voeren!¹³

Na het overlijden van Gielen in 1929 werd de jezuiet Jan van Heugten zijn opvolger in beide functies, als moderator van *Sanctus Thomas Aquinas* en als hoofdredacteur van *Boekenschouw*. Hoewel hun opvattingen zeer uiteen liepen, prees Van Heugten zijn voorganger om zijn enorme boekenkennis en standvastigheid. Om Gielens immense

Pater Jan van Heugten s.j. Foto: Paul Huf (Collectie KDC/KIIB, Nijmegen)

taak voor de lezer aanschouwelijk te maken drukte hij in zijn artikel een foto van Gielen af te midden van een gigantische stapel boeken, die letterlijk en figuurlijk boekdelen spreekt.¹⁴ Het feit dat Van Heugten een van de eerste leerlingen was van Moller aan de Leergangen, verklaart zijn belangstelling voor het tijdschrift *Roeping* en het werk van de jonge schrijvers die daarin publiceerden. Na zijn aantreden vond in *Boekenschouw* een redactionele ommekeer plaats, waarin de waardering voor de visie van deze schrijvers tot zijn recht kwam. Albert Helman was hier zeer verbaasd over en stak dat in *De Gemeenschap* ook niet onder stoelen of banken.¹⁵ Het was voor de jonge schrijvers ook nauwelijks te begrijpen waarom de opvolger van Gielen zoveel positiever stond tegenover de moderne literatuur.¹⁶ Ging zijn voorganger Gielen bij het recenseren nog louter uit van rigide katholieke zedelijkheidsbegrippen, Van Heugten nam meer de innerlijke beweging van de schrijver als vertrekpunt, overigens zonder daarbij de natuurlijke zedenwet geweld aan te doen. Hij was geïnteresseerd in het 'waarom' van de schrijver, de 'werking' van een boek en de 'receptie' daarvan door de lezer. Dat hij daarin slaagde was mede te danken aan zijn psychologisch inzicht en zijn kritische aanleg, aldus Van Duinkerken in 'Fatsoenlijke kritiek'.¹⁷ Om dit standpunt te specificeren maakte hij een toespeling op de titel van een bundel van Van Heugten *Met peillood en kompas* waarin hij volgens hem 'aan het kompas van het moraalboek (de richting) het peillood van de kritiek (de diepte) had toegevoegd'.¹⁸ Hij beoordeelde literatuur niet alleen op het ethische en esthetische gehalte, maar wilde de lezers tevens bewust maken van wat een goede schrijver vermocht. Omgekeerd gaf hij hen het advies zich te realiseren dat er ook van de lezers een en ander werd verwacht.

'De dreiging, dat iemand door veel romans te lezen ongevoelig zou worden voor hun prikkelende uitwerking, heeft nooit veel indruk op hem [Van Heugten, CvE] gemaakt, omdat hij ook niet geloofde, dat iemand op den duur dom zou worden door zijn hersens vaak te gebruiken.'¹⁹

Om een indruk te geven van de verschillende visies van Gielen en Van Heugten op het recenseren volgen nu twee recensies van de roman *Tante Trui* van Miguel de Unamuno Y Jugo (1864-1936). Deze Spaanse katholieke auteur was een vroege vertegenwoordiger van het existentialisme, een literair-filosofische stroming die zich richt op de vrijheid van het individu en zijn plaats in de wereld. Het individu is uniek en zelf verantwoordelijk voor zijn handelen, los van welke politieke, religieuze of humanitaire invloed dan ook. Niet meer het weergeven van abstracte beginselen, maar de verwerkelijking daarvan door de mens was voor De Unamuno een belangrijk thema. Gielen beschrijft deze roman in 1927 in de rubriek 'Romans en verhalen' in *Boekenschouw* als volgt:

'Het is een boek van volslagen hysterie, en Tante Trui, met haar overspannen gedachten en gevoelens en haar naam van heilige (Theresia), had niets anders noodig dan in een gesticht liefderijk te worden verpleegd, een goeden man te trouwen en haar eigen kinderen op te voeden. (...) een ontzettend vervelend prul'.²⁰

Van Heugten was twee jaar later, in 1929, aanzienlijk positiever over deze roman:

10 Van Duinkerken, 'Fatsoenlijke kritiek', 9. Dit essay maakt deel uit van de verzamelbundel *De menselijke geest: essays en kritieken*, uitgegeven ter gelegenheid van het vijftienvintigjarig moderatorschap van J. van Heugten s.j. bij de katholieke studentenvereniging *Sanctus Thomas Aquinas*.

11 Van Gelre, *Mijn herwaardering van waarden*, 48.

12 J.E. (Engelman), 'In het voorbijgaan', 246.

13 Peters, 'Marie Gijzen', 61.

14 Van Heugten, 'Aan onze lezers!', 2-4.

15 Van Duinkerken, 'Fatsoenlijke kritiek', 10.

16 Van Duinkerken, 'Pater van Heugten', 502.

17 Van Duinkerken, 'Fatsoenlijke kritiek', 17-19.

18 Polman, *De keerzijde van het leven*, 157.

19 Van Duinkerken, 'Pater van Heugten', 508-509.

20 Gielen, 'Romans en verhalen', 377.

‘Het is een zeer bijzonder werk. (...) Tante Trui is werkelijk een karakter in den stijl van de H. Theresia. Door en door practisch, reëel, met een mentaliteit, verstandig tot in het wijze toe, godsdienstig, opofferend.’²¹

Knuvelder vroeg zich in *Roeping* dan ook verbaasd af of beide heren zich wel bewust waren van de morele verantwoordelijkheid van de recensent ten opzichte van de schrijver.²² Het is opmerkelijk dat hij deze kwestie juist in deze aflevering aan de orde stelde, want uitgerekend op dezelfde pagina vermeldde hij het overlijden van Gielen:

‘Pater Gielen is, na een langdurig ziekbed, gestorven. Hij was een hardnekkig tegenstander van “de (katholieke) jongeren” en wederzijds zijn harde woorden gevallen: het valt een jong geslacht moeilijk zich te laten verketteren. Laat ons thans onthouden dat Pater Gielen zijn strijd met de nobelste bedoelingen heeft gestreden. Hij ruste, na dit lang gevecht, in vrede.’²³

Nam Gielen in zijn ‘Kroniek’ nog een speciale rubriek morele waardering op, Van Heugten liet dit additivum voortaan weg. Onder zijn redactie ging in *Boekenschouw* een objectiever en moderner wind waaien. In 1942 werd het tijdschrift door de bezetter verboden en verdween het definitief van het literaire toneel.

Boekzaal der Geheele Wereld (1925-1932)

De rigide opstelling van Gielen in *Boekenschouw* ging zelfs Gerard Verbiest te ver. Hij had veel contact met Gielen omdat zijn uitgeverij het Nederlandsche Boekhuis van 1920 tot 1924 dit tijdschrift uitgaf. Zij kregen echter een verschil van mening over de opzet van *Boekenschouw*. Verbiest was voorstander van een snelle beoordeling direct na het verschijnen van een boek. Bovendien was Gielen niet zorgvuldig met het tijdig inleveren van de kopij. Die kwam soms weken te laat. Volop redenen dus voor Verbiest om zich op deze

samenwerking te beraden.²⁴ Zeer tegen de zin van Gielen kwam Verbiest in 1925 op de proppen met een nieuw bibliografisch tijdschrift *Boekzaal der Geheele Wereld. Geïllustreerd internationaal maandschrift voor bibliographie*. De titel verwees naar het tijdschrift *Boeksaal van Europe*, in de zeventiende eeuw in Rotterdam opgericht door Pieter Rabus (1660-1702), die ‘vanuit een verlichte visie letterkundige en wetenschappelijke publicaties wilde ontsluiten voor een niet geleerdenpubliek’. Het was een krantje dat nauwelijks abonnees had en tot 1863 onder verschillende namen bleef voortbestaan, onder andere als *Boekzaal der Geleerde Wereld*.²⁵ Op het titelblad van het tijdschrift van Verbiest staat met enige trots vermeld: ‘De aeloude boeksaal wert door Pieter Rabus opgericht in 1692.’²⁶ De redactie van het nieuwe tijdschrift stond onder leiding van pater Bartholomeus van Benthem o.p. (1883-1958), hoog-

Gerard Verbiest (privécollectie familie Verbiest)

leraar in de moraal filosofie, die een aantal personen bereid had gevonden zitting te nemen in de redactie: Anton van Duinkerken, Jan Engelman, Bernard Verhoeven, Wies Moens, Maarten Poelhekke, Ferdinand Sassen, Jos Panhuysen, Henricus Huijbers en Friedrich Muckermann. Uit de beginselverklaring in de eerste jaargang bleek dat de redactie louter literaire voorlichting te eenzijdig vond. Het blad stelde zich nadrukkelijk ten doel de samenleving en het individu op een breder wetenschappelijk terrein van dienst te zijn en zich in een meer 'voorlichtende dan bespiegelende of polemische zin' uit te spreken.²⁷ Deze uitlating was een directe vingerwijzing naar de strijd bare opstelling van Gielen in *Boekenschouw*. De nadruk lag desalniettemin op de morele beoordeling van lectuur:

'Wanneer een kunststuk krachtens de zedelijke stof, een zinnen-prikkelend effect heeft, dan veroordeelt de kunstrecther en de moralist dit werk, beiden op grond van hun eigen principen. Natuurlijk zal deze critische maatstaf hoofdzakelijk aangelegd worden bij de romans- en ontspanningslectuur, die zoals wij reeds zeiden, de meest aantrekkelijke, maar ook gevaarlijke is.'²⁸

Het tijdschrift *Boekzaal* verscheen tot november 1926 eenmaal per maand. Daarna kwam het om de veertien dagen uit en in 1927 werd het uitgebreid met de rubrieken film en toneel, waarin het morele toezicht eveneens een belangrijk thema vormde. Tot de recensenten van het eerste uur behoorden Gerard Knuvelde, Leo Fens, Marie Koenen, Albert Helman en Jos Panhuysen. In de eerste drie jaargangen valt het op dat er nauwelijks boeken van nu nog bekende Nederlandse schrijvers werden gerecenseerd. Een uitzondering was de recensie van Gerard Knuvelde van de roman *Kees de Jongen* van Theo Thijssen. Zijn oordeel viel gunstig uit, want 'het is een boeiend boek voor al degenen die met de jeugd te maken hebben als begrijpend opvoeder'.²⁹ Minder positief was recensent Van Delft over *Merijntje Gijzen's jeugd*, waarin A.M. de Jong het roomse leven in Brabant beschrijft: 'Opzettelijk maakt hij van de pastoor een paskwil (...) noemt de roomse God "een wraakzuchtige God" en Merijntje loopt met een stroper, die een poldermeid achterna gaat.' Kortom, het is een verderfelijik en verraderlijik boek.³⁰ Behalve boekrecensies publiceerde *Boekzaal der Geheele Wereld* in de vierde jaargang (1928-1929) ook interviews van Van Duinkerken met bekende schrijvers, onder anderen Henri Bruning, Albert Helman en Albert Kuyle.³¹ Toen in *Boekenschouw* onder leiding van Van Heugten een meer ontspannen atmosfeer was ontstaan, werd *Boekzaal der Geheele Wereld* een doublure en vertrouwde Verbiest zijn bibliografische taak in 1932 weer toe aan de zorgen van het oude vertrouwde tijdschrift *Boekenschouw*.

Catalogi

Romans à lire et romans à proscrire (1905) van Abbé Louis Bethléem

Begin twintigste eeuw raakten katholieke lectuurrepertoria in zwang, waarin met eenzelfde morele insteek een oordeel werd gegeven over de romans van die tijd. Vooral de voor katholieken abjecte naturalistische roman moest het daarin ontgelden. Er was nauwelijks sprake van enige objectiviteit en de weemoed naar de goede oude tijd werd

21 Van Heugten, 'Romans en verhalen', 136.

22 Knuvelde, 'Iets over morele waardering', 546.

23 Knuvelde, 'Iets over morele waardering', 546.

24 Brandsma, 'Bij een lustrum'.

25 Leemans en Franke, 'De boekzaal der Geleerde Wereld', 107.

26 *Boekzaal der Geheele Wereld* 1 (1925), 1.

27 'Inleiding', 1.

28 'Inleiding', 2.

29 Knuvelde, 'Recensie *Kees de Jongen*', 207.

30 Van Delft, 'Recensie *Merijntje Gijzen's jeugd*', 335.

31 Van Duinkerken, 'Interviews', 11, 42, 295.

niet verbloemd. Een bekend en vroeg voorbeeld daarvan is het repertorium *Romans à lire et romans à proscrire* van de Franse Abbé Louis Bethléem (1869-1940), vicaris van de kathedraal van Kamerijk, die vanaf 1905 ware pioniersarbeid verrichtte op het gebied van de katholieke bibliografie. Met het doel een praktische leidraad te geven aan parochiebibliotheken, opvoeders en biechtvaders richtte de schrijver van dit repertorium zich op het 'christelijk geweten' van de lezer. Bethléem hanteerde voor de beoordeling van romans zes categorieën:³²

- I. romans à proscrire: alle romans die op de *Index* voorkomen
- II. romans à proscrire: alle romans die niet voldoen aan de natuur- en zedenwet
- III. romans mondaines: voorbehouden romans, alleen geschikt voor rijpe volwassenen vanwege voorkomende laakbare passages
- IV. romans honnêts: kunnen zonder gevaar gelezen worden door gevormde jongemensen
- V. romans de collège et de pensionnats: geschikt voor de rijpere jeugd en voor het gebruik op scholen
- VI. romans enfantins: lectuur voor kinderen

Dit systeem zou in België en ook in Nederland navolging krijgen, waarover later meer. Hoewel de catalogus van Bethléem veel hiaten vertoonde, werd deze in 1906 in *Boekenschouw* door pater J. van Well s.j. (1866-1943) met voldoening beschreven als 'een goede aanvulling op het apostolaat van priesters en opvoeders'.³³ Van Well was retraiteleider en bovendien gespecialiseerd in de gecompliceerde relatie tussen geloof en wetenschap. In 1925, toen de negende editie van de pers rolde, waren er inmiddels circa 80.000 exemplaren van het repertorium in omloop.³⁴ Overigens werd het werk van Bethléem ook al in zijn tijd niet door iedereen gewaardeerd, zelfs niet door zijn geloofsgenoten die hem pedanterie en oppervlakkigheid verweten. Maar de vele herdrukken bewezen volgens Verbiest dat de *Répertoires* wel degelijk een functie hadden.

In zijn dissertatie *De katholieke roman. Bijdragen tot zijn geschiedenis* beoordeelde de neerlandicus dr. Jan Starink de kwalificatiecategorieën van Bethléem als een betreurenswaardig feit. Werken die door Bethléem werden beoordeeld met de categorieën I en II, plaatste Starink met gevoel voor dramatiek in de 'hel'. Zij vertegenwoordigden immers 'het kwaad van het verstand, de dwaling, of het kwaad van de wil, de onzedelijkheid'. De vergelijking met 'het vagevuur' voor de romans uit categorie III ligt dan natuurlijk voor de hand en daartoe behoorde volgens Starink 'nagenoeg de overige romanliteratuur van enig belang'.³⁵

Boekbeoordelingen door F. Hendrichs s.j. (1912 en 1917)

Eenzelfde poging om lectuur te catalogiseren werd ondernomen door pater Frans Hendrichs s.j. (1862-1938) die als hoogleraar apologetiek was verbonden aan het Philosophicum Oudenbosch. Om de katholieke emancipatiegedachte te ondersteunen werd hij in 1904 voorzitter van de vereniging Geloof en Wetenschap. Deze voorganger van Gielen als moderator van de rooms-katholieke studentenvereniging *Sanctus Thomas Aquinas* (1904-1911) kreeg alle gelegenheid om de toekomstige katholieke intellectuelen ervan te overtuigen het vizier op de katholieke emancipatie te richten. Met dit doel voor ogen organiseerde hij in 1910 de eerste rooms-katholieke Studentendag in Amsterdam. Om dezelfde reden pleitte Hendrichs voor het houden van speciale katholiekendagen en was hij een stimulator van de katholieke leeszaalgedachte. Zonder overdrijving kan worden gezegd dat Hendrichs dé grote voorloper was van de bond voor rooms-katholieke Openbare Leeszaalen en Bibliotheken (RKOLB). In 1906 was hij ook betrokken bij de oprichting van de eerste rooms-katholieke Damesleeszaal met uitleenbibliotheek in Amsterdam

en gaf hij daar in het winterseizoen lezingen en ontwikkelingscursussen voor de leden. Dat was zeer uitzonderlijk in die tijd. Drie jaar later stond Hendrichs weer aan de basis van de rooms-katholieke openbare leeszaal in Amersfoort. Maar het succes van de katholieke leeszaal bracht niet alleen victorie. Menigeen vroeg zich af of de boeken die daar werden uitgeleend wel voldeden aan de eisen van de boekenwet. Het beantwoorden van deze vraag was voor Hendrichs een kolffe naar zijn hand. Hij was inmiddels recensent bij dagblad *De Tijd*, waarvoor hij, in de voor hem karakteristieke bondige stijl, al een groot aantal romanrecensies had geschreven. Maar Hendrichs was een nuchter man. Hij wist dat de katholieke lezer zich niet meer tevreden

stelde met heiligenverhalen en had bovendien vertrouwen in de toekomst van de roman. Evenals pater Van Heugten was hij van mening dat lezers door een verhaal geboeid en in vervoering konden raken, maar dan wel het liefst in de goede katholieke richting. Hij waagde het zelfs om onder het pseudoniem E. Halliwells een aantal detectiveromans te schrijven, weliswaar zonder al te veel sensatie en in katholieke geest geschreven.³⁶

Om de bibliothecaris tegemoet te komen maakte Hendrichs een selectie van zijn recensies voor *De Tijd* uit de periode 1912-1923, getiteld *300 Boekbeoordelingen*. Zij werden in een reeks van vijf als catalogus uitgegeven. De eerlijkheid gebiedt echter te zeggen dat de auteurs van de beoordeelde romans goeddeels in de vergetelheid zijn geraakt. In de Nederlandse literatuur lag in deze periode voornamelijk de nadruk op poëzie en was het aanbod van proza beperkt. De reeks was bovendien bestemd voor het gebruik in de volksbibliotheken en daar was het gemiddelde niveau op afgestemd. *De zwaluwen neergestreken* van Couperus vormde daarop een uitzondering en deze 'vertelsels' vond Hendrichs 'lang geen literatuur voor iedereen'.³⁷ Om de catalogus inzichtelijker te maken werd met ingang van de derde reeks (1917) een driedeling aangebracht in romans voor volwassenen, voorbehouden en afgekeurd.

32 Van Well, 'Romans à lire', 40.

33 Van Well, 'Romans à lire', 40-41.

34 Gielen, 'Epiloog', 341.

35 Starink, *De katholieke roman*, 50-51.

36 'Pater F. Hendrichs s.j.'.

37 Hendrichs, 'Recensie *De zwaluwen neergestreken*', 7.

Jaarlijksche Boekenschouw (1919-1934)

De catalogus *Jaarlijksche Boekenschouw*, de naam zegt het al, werd eenmaal per jaar uitgegeven en kwam in 1919 mede tot stand onder auspiciën van de RKOLB.³⁸ De samensteller van de catalogus was, alweer, pater Gielen. Hij was tot zijn overlijden in 1929 een spin in het web van de bibliografische wereld. In de inleiding van de eerste uitgave stelde hij dat hij door de grote stroom van nieuwe literatuur de volledigheid niet kon garanderen en dat hij de voorkeur gaf aan keurboeken. 'Waarom je concentreren op zooveel druksel, dat voor een korte spanne tijds misschien aktueel mag wezen, maar uit den aard der zaak geen blijvertje kan zijn.'³⁹ *Jaarlijksche Boekenschouw* werd aanvankelijk evenals *Boekenschouw* uitgegeven door het Nederlandsche Boekhuis. Maar zoals dat ook bij *Boekenschouw* het geval was, rezen hier problemen met het tijdig inleveren van de kopij. De grote werkdruk bleef Gielen achtervolgen, waardoor Verbiest zich genoodzaakt zag de redacties op zich te nemen. Gielen eiste vervolgens zijn rechten op voor beide tijdschriften en stapte over naar uitgeverij Joost van den Vondel in Amsterdam en later naar Foreholte in Voorhout. Verbiest die inmiddels duizenden guldens had uitgegeven voor de promotie van beide tijdschriften, zag dit geld voor zijn ogen verdampen, terwijl Gielen daarmee goede sier maakte. De confrontatie liep zo hoog op dat de heren niets meer met elkaar te maken wilden hebben en Verbiest in 1925 in arren moede besloot dan maar een tijdschrift in eigen beheer uit te geven, het hierboven genoemde *Boekzaal der Geheele Wereld*. De slechte verstandhouding tussen Gielen en Verbiest is nooit meer hersteld, zeker niet na openlijke beledigingen van Gielen aan het adres van de directeur van het Nederlandsche Boekhuis. De bron voor deze controverse is afkomstig van Titus Brandsma die, bij gelegenheid van het eerste lustrum van *Boekzaal*, voor *De Maasbode* van 1 april 1930 een artikel schreef onder de titel 'Bij een lustrum'. Hierin nam hij het op voor de onlangs overleden Gielen die op zijn sterfbed aan Brandsma had verteld dat de belediging niet voor Verbiest bedoeld was. Voor wie dan wel liet hij in het midden.⁴⁰

Alle strubbelingen ten spijt was de werkwijze van *Jaarlijksche Boekenschouw* zeer inzichtelijk. Met een onderverdeling in dertien rubrieken werd in de derde aandacht besteed aan romans en ontspanningslectuur. In de recensies werd naast het Romeinse kwalificatiecijfer à la Bethléem ook iets gezegd over de strekking van de roman, bijvoorbeeld of men te maken had met een katholiek, protestants, socialistisch of antigodsdienstig boek. In deze catalogus is al duidelijk de invloed aanwezig van het *Lectuur-Repertorium* van rector Joris Baers, dat hierna nog wordt besproken.

Het niveau van de literatuur in *Jaarlijksche Boekenschouw* lag aanzienlijk hoger dan bij de *Boekbeoordelingen* van Hendrichs het geval was. Zoals te verwachten van Gielen was de kritiek ongemeen fel. Ter illustratie volgen hier enkele conclusies uit de recensies. Over een bloemlezing van Zola werd gezegd: 'Haal nooit Zola in huis, ook niet in bloemlezing'.⁴¹ De bundel *Fantastische vertellingen* van F. Bordewijk werd als griezelig en ziekelijk getypeerd.⁴² Over Justine Abbings roman *Een kunstenaar* (1921) was het commentaar: 'Deze schrijfster is waarschijnlijk Carry van Bruggen. Dit boek is niet beter dan die zij schrijft onder haar eigen naam en die zijn zelfs voor volwassenen ongeschikt'.⁴³ Positief was de beoordeling voor Augusta de Wit. Haar roman *De drie vrouwen in het heilige woud* (1919) mocht door iedereen gelezen worden, maar voor haar novelle *Orpheus in de Dessa* (1902) werd het voorbehoud 'liever voor volwassenen' gemaakt.⁴⁴

Bij gelegenheid van het eerste lustrum in 1924 kreeg *Jaarlijksche Boekenschouw* van paus Pius XI (1922-1939) de pauselijke zegen uitgereikt, vergezeld van een felicitatie van kardinaal Van Rossum met de volgende tekst: 'Wij moedigen U aan met onverdroten ijver op den ingeslagen weg voort te gaan, U niet door moeilijkheden, zorgen, tegenslag, critiek, tegenwerking, verveling of wat ook te laten afschrikken'.⁴⁵ Deze goede raad had

slechts een beperkte houdbaarheidsdatum, want tien jaar later rolde de laatste *Jaarlijkse Boekenschouw* bij Foreholte van de pers.

Standaardcatalogus van het r.k. Centraal Bureau voor Lectuur (1925)

Dat de beoordeling van literatuur Gielen na aan het hart lag, blijkt wel uit het feit dat hij in 1925, parallel aan de recensies voor *Boekenschouw* en *Jaarlijkse Boekenschouw*, samen met Van Heugten voor het rooms-katholiek Centraal Bureau voor Lectuur in Amsterdam een *Standaardcatalogus* voor romans opstelde. Dit bureau was een jaar daarvoor opgericht met het doel katholieke bibliotheken te informeren over lectuur. Tot de vaste medewerkers van het Centraal Bureau behoorden onder andere de Nijmeegse professoren Gerard Brom, Jacques van Ginneken s.j. (1877-1945) en Aloysius Slijpen s.j. (1884-1940), zonder uitzondering recht in de leer. Deze catalogus werd uitgegeven door uitgeverij Joost van den Vondel in Amsterdam en begint, zoals gebruikelijk, met een uiteenzetting over de natuurwet en de kerkelijke boekenwet. Daarna volgt, in alfabetische volgorde, een lijst van oorspronkelijke en vertaalde werken, om te besluiten met de

verboden schrijvers en boeken. Uit het onderstaande citaat uit de epilooft van de catalogus blijkt dat de doelstelling van Gielen – het geven van voorlichting waarbij de ethische waarde van het boek prevaleert boven de esthetische – nog niet aan kracht had ingeboet.

‘Wij hebben een hartgrondige hekel aan de tegenwoordige opfokking tot aestheten in plaats van tot oprechte en beginselvaste Christenen, die plichts- boven schoonheidsgevoel stellen. Door kunst is waarschijnlijk nog nooit iemand in de hemel gekomen, tenzij hij er God mee diende.’⁴⁶

Natuurlijk kon ook deze catalogus niet alomvattend zijn. ‘Wat voor nut zou het hebben, lang vergeten boeken, die geen sterveling meer lezen zal, onder het stof uit te halen en

38 Divendal, *Over lectuur en voorlichting*, 4.

39 Gielen, ‘Inleiding’, 6.

40 Brandsma, ‘Bij een lustrum’.

41 Gielen, ‘Recensie Zola’, 57.

42 Gielen, ‘Recensie *Fantastische vertellingen*’, 30.

43 Gielen, ‘Recensie *Een kunstenaar*’, 36.

44 Gielen, ‘Recensies *De drie vrouwen in het heilige woud* en *Orpheus in de Dessá*’, 66.

45 Divendal, *Over lectuur en voorlichting*, 3.

46 Gielen, ‘Epilooft’, 344-345.

er een ernstig dissertatietje over te schrijven?,' aldus Gielen badinerend in de van hem zo bekende apodictische stijl. Omdat het hem ernst was de waardering van het grote publiek voor literatuur te peilen en te onderzoeken welke lectuur in omloop was, bestudeerde hij de catalogi van de leesbibliotheken in de grote steden. Op die manier kon hij zijn gegevens up to date houden, want hij was ervan overtuigd dat alleen het nieuwe kersverse boek het hart van de lezers bekoorde. Daarom verschenen in 1926 en 1935 twee supplementen op de *Standaardcatalogus*, de laatste na het overlijden van Gielen onder redactie van Van Heugten. In de epiloog van de catalogus gaf Gielen een verklaring voor het feit waarom in de *Standaardcatalogus* bijna uitsluitend romans werden beoordeeld: 'Omdat deze in hoofdzaak de verspreiders zijn van goed en kwaad; zij richten zich tot de groote massa, zij speculeeren op de sensatielust van het publiek, zij behoeven niet te voldoen aan voorwaarden van waarheid, wetenschap of logica, maar brengen het gedachtentuig van elk willekeurig individu onder het bereik van allen. Bovendien worden zij besproken door honderden zoogenaamde medewerkers, die dikwijls even onbevoegd zijn tot een oordeel als de lezers, die zij willen bijlichten.'⁴⁷

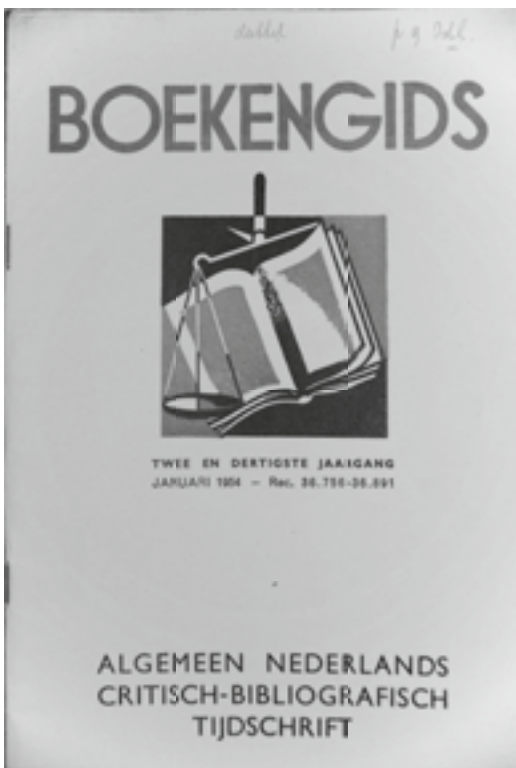
Het Lectorium-Repertorium van rector Joris Baers (1932)

Niet alleen in Nederland werd literatuur aan een gedegen onderzoek onderworpen en getoetst aan de boekenwet, dat gebeurde ook door onze katholieke zuiderburen. Hoewel dit onderzoek naar de werkwijze van Idil zich in hoofdzaak richt op Nederland en de Nederlandse romans, is het onmogelijk voorbij te gaan aan het *Lectorium-Repertorium* van de Vlaamse priester Joris Baers. De reden daarvoor is dat dit repertorium van de bibliotheek-opziener uit Antwerpen een belangrijke rol speelde in de werkwijze van Idil. Baers was in 1922 op verzoek van kardinaal Mercier de oprichter van het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (ASKB), gevestigd aan de Cuylytsstraat 27 te Antwerpen. Het was de bedoeling van het ASKB dat in Vlaanderen 1200 aangesloten bibliotheken telde, de bibliothecaris op te leiden en te voorzien van informatie over geschikte lectuur. De recensies die door een honderdtal recensenten van het ASKB werden gemaakt, werden integraal opgenomen in een speciaal daarvoor bestemd kritisch tijdschrift, *Boekengids*. *Algemeen Nederlandsch Bibliografisch Tijdschrift* (1923-1994) uitgegeven door De Vlaamse Boekcentrale. Het materiaal werd naar auteur en titel alfabetisch gerangschikt, ook voor de jeugdlectuur. Qua inhoud en

werkwijze was het te vergelijken met de Noord-Nederlandse pendant *Jaarlijkse Boekenschouw*. Joris Baers schreef ook toneelstukken waarvan *Europa Hotel* enige bekendheid verwierf.⁴⁸

Het nadeel van de Vlaamse *Boekengids* was dat deze geen totaaloverzicht gaf in de vorm van een catalogus. Baers onderkende dit probleem en nam de taak op zich om de literaire wereld van een dergelijk *magnum opus* te voorzien. Het resultaat van zijn monnikenwerk was het *Lectuur-Repertorium* dat in 1932 verscheen, een alfabetische lijst van romantitels die was voorzien van een korte inhoudsbeschrijving. Een auteurslijst werd echter nog node gemist. Die verscheen in 1936 in twee delen en bestreek de periode 1920-1935.⁴⁹ De catalogus van deze uitgave bevatte circa 20.000 recensies van romans, 12.000 bio-bibliografische beschrijvingen en 1400 schrijversportretten uit de Nederlandse en buitenlandse literatuur.⁵⁰ Baers streefde er naar het kwalificatiesysteem van

Bethléem aan te passen aan de situatie in Vlaanderen, waar naast Nederlandstalige ook veel buitenlandse literatuur werd uitgegeven.

Op de eerste editie van het *Lectuur-Repertorium* (1932-1936) volgden nog drie andere. In de periode 1952-1954 verscheen een tweede editie in drie delen, samengesteld door Joris Baers en zijn medewerker Paul Hardy (1908-1977). Deze editie omvatte 90.000 titels en werd uitgegeven door de Vlaamse Boekcentrale (Antwerpen) en Het Nederlands Boekhuis (Tilburg). De daarop volgende derde editie, eveneens in drie delen, verscheen in de periode 1968-1970 en werd samengesteld door Paul Hardy en Xaveer de Win pr. (1909-1975). Tussen 1980 en 1982 verscheen onder redactie van Paul Waterschoot (1928) nog een vierde driedelige editie die gezamenlijk werd uitgegeven door het Nederlands Bibliotheek en Lectuur Centrum (NBLC) en het Katholiek Centrum voor Lectorinformatie en Bibliotheekvoorziening te Antwerpen (KCLB), de opvolgers van Idil. Deze editie omvatte circa 100.000 beoordelingen, maar is voor deze studie niet meer van toepassing.

Sinds 1918 was door de invoering van de *Codex* een nieuwe situatie ontstaan. De katholieke boekenwet werd daarin definitief en juridisch geformuleerd en dat bracht Baers ertoe een verfijning aan te brengen in de categorieën van Bethléem. Zijn decimale stelsel, gebaseerd op de Universele Decimale Classificatie (UDC) voor wetenschappelijke lectuur van de Amerikaan Melvil Dewey (1873), werd in vereenvoudigde vorm toegepast

47 Gielen, 'Epiloog', 344.

48 Ter Laan, *Letterkundig woordenboek*, 34.

49 Bibliomaan, 'Voortzetting van het Lectuur-Repertorium', 182.

50 'Lectuur-Repertorium', 255.

voor de praktijk in openbare bibliotheken.⁵⁷ Dit zogenaemde West-Europese systeem zag er als volgt uit:

I Verboden lectuur:
boeken die

- 1) op de kerkelijke Indexlijst voorkomen of
- 2) door de algemene regelen der kerkelijke wet verboden zijn of
- 3) op grond van de christelijke zedenleer of van de natuurwet voor de meeste lezers verderfelijk moeten worden geacht

II Streng voorbehouden lectuur:
deze boeken mogen

- a) slechts bij uitzondering,
- b) om gegronde redenen
- c) door welgevormde lezers worden gelezen

III Voorbehouden lectuur:

boeken die wegens bepaalde passages of grondgedachten niet voor alle volwassenen geschikt zijn, maar voor gevormde volwassenen, ook voor ontspanning, in aanmerking kunnen komen

IV Lectuur voor volwassenen alleen (circa 18 jaar en ouder):
veronderstelt zedelijke voorlichting en vorming

IV-V Lectuur ook voor de rijpere jeugd:
vanaf circa 16 jaar, hoewel niet bepaald op die leeftijd afgestemd

V Lectuur voor allen:
evenzeer voor volwassenen als voor de jeugd.

Daarna volgen de kwalificatiecijfers voor jeugdlectuur, maar die zijn hier in het kader van dit onderzoek naar de roman voor volwassenen niet van toepassing.

Naast de indeling in Romeinse cijfers gaf Baers nog een aantal specificaties over de algemene strekking van een roman:

- o pedagogisch niet verantwoord
- oo minderwaardig in literair, wetenschappelijk of vakkundig opzicht
- * specialistisch
- † in katholieke geest geschreven
- Ac anti-christelijk of anti-katholiek in religieuze zin
- Jd Joods
- K kommunistisch
- [k] beweegt zich in kommunistisch milieu
- L liberaal of anticlericaal getint
- LP vrijzinnig protestants

Joris Baers (Collectie AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

- Ma materialistisch
- N storend neutraal
- Na nationaal-socialistisch
- P protestants van strekking
- [p] beweegt zich in protestants milieu
- S socialistisch
- T theosofisch, boeddhistisch, pantheïstisch, spiritistisch, enz.
- ? slechts vermoedelijk zo te indexerem.

De SISO-code, afkorting voor Schema voor de Indeling van de Systematische catalogus in Openbare bibliotheken – een inhoudelijk systeem waarmee informatieve boeken in een bibliotheek worden ingedeeld – gaf de plaats aan van een werk binnen een rubriek. Voor taal- en letterkunde gold rubriek 8 met de cijfers 8.0 tot 8.9. Bijvoorbeeld:

Rubriek 8 Letterkunde

- 8.1 dichtwerken
- 8.3 verhalend proza: romans, novellen enz.
- 8.3.0 avonturenromans
- 8.3.1 psychologische romans en zedenromans
- 8.3.2 godsdienstige en apologetische romans
- 8.3.3 sociale en pedagogische romans et cetera.

Een uitgebreide lijst van afkortingen maakte de Romeinse kwalificatiecijfers compleet.⁵²

Het *Lectuur-Repertorium* was een uniek fenomeen. Het bezat, afgezien van de eerste aanzet daartoe door Louis Bethléem, geen buitenlands equivalent. Omdat het een leesadvies gaf in code, was het voor de bibliothecaris en de boekhandel een handig naslagwerk waarvan geregeld gebruik werd gemaakt. Het gaf houvast, maar door de toenemende secularisering in de jaren zestig kreeg het ook de nodige kritiek te verduren. Vragen over de essentie van de katholieke levensbeschouwing en de leerstellige inhoud waren toen niet langer taboe.

De oprichters van Idil

De boekenproductie was in de loop van de jaren dertig flink in omvang toegenomen. In 1937 verschenen er 4419 nieuwe uitgaven en 1477 herdrukken van romans, in totaal 5896 boeken van Nederlandse uitgeverijen.⁵³ Daarom had de oprichting van een snelle en accurate rooms-katholieke recensiedienst voor de uitgevers, boekhandelaren en bibliotheken grote prioriteit. Zij waren van mening dat de katholieke pers in haar taak tekort schoot, te weinig boeken besprak en te laat. Als de belangrijkste spelers in het katholieke literaire veld maakten zij zich grote zorgen. Om de mogelijkheden voor de oprichting van een katholieke recensiedienst te onderzoeken sloegen twee belangrijke verenigingen op leetuurgebied, de rooms-katholieke Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan' en de rooms-katholieke Bond voor Openbare Leeszalen en Boekerijen (RKOLB), de handen ineen. Aan dit plan lagen drie doelstellingen ten grondslag: een idealistisch, emancipatorisch en niet te vergeten een pragmatisch doel. Om een goed inzicht te krijgen in deze intenties, is het van belang eerst een historisch overzicht

51 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 500 Het decimale klassificatiestelsel.

52 Baers, 'Verklaring', XXIII-XXVIII.

53 'Boekenproductie in Nederland', 193.

van beide verenigingen te geven. Een derde belanghebbende partij bij de oprichting van Idil, het Vlaamse ASKB van Joris Baers, speelde vooral een faciliterende rol, maar aan het ontstaan en de werkwijze van dit secretariaat is hierboven al uitgebreid aandacht besteed.

De rooms-katholieke Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan' (1924-1979) en het pragmatisme

In de aanloop naar de oprichting van 'Sint Jan' zijn drie belangrijke momenten aan te wijzen. Op de eerste plaats publiceerde Gerard Verbiest in 1921 onder het pseudoniem Maarten van Maasland de brochure *Wat ieder weten moet van Boekhandel en Uitgeverij*. Hierin uitte hij zijn bezorgdheid over het feit dat verschillende gerenommeerde katholieke boekhandels inmiddels waren verdwenen als gevolg van de oprichting van uitleenbibliotheken. Deze bibliotheken waren een reële bedreiging voor de boekhandel en in mindere mate voor de uitgeverij. Daarvoor was maar één remedie: zelf een winkelbibliotheek openen van een betere kwaliteit dan de leenbibliotheken die zich nogal eenzijdig specialiseerden in verstrooiende lectuur.⁵⁴ 'Leeszalen accoord maar geen leenzalen' was het devies van Verbiest.⁵⁵ Was het voor de neutrale boekhandelaar al moeilijk het hoofd boven water te houden, nog slechter was het gesteld met zijn katholieke collega. Daar had de verkoper bij de inkoop ook nog eens rekening te houden met 'hogere beweegredenen' en kon derhalve nooit helemaal 'bij' zijn, omdat hij geen 'schund-literatuur' mocht en wilde verkopen, aldus Van Maasland in de bijlage van zijn brochure waarin hij zich speciaal richtte tot de roomse lezer. Het was volgens hem hoog tijd dat de katholieke uitgevers en boekhandelaren gezamenlijk actie ondernamen en de lezer vakkundig voorlichtten over lectuur.⁵⁶

De R.K. Openbare Leeszaal St. Dionysius boven boekhandel W. Bergmans in de Langestraat te Tilburg, kort na de oprichting in 1913. De priester onder het crucifix op de achtergrond is de geestelijk adviseur en censor dr. M. Verhoeven (Collectie Regionaal Archief Tilburg)

Het tweede moment deed zich voor op 7 juni 1922, toen de eerste Nederlandsche Katholiekendag in Nijmegen werd georganiseerd met het doel de saamhorigheid tussen de katholieken te bevorderen. Daar hield pater Bonaventura Kruitwagen o.f.m. (1874-1954), geestelijk adviseur van de katholieke Journalistenvereniging, een rede over de solidariteit tussen het roomse publiek en de roomse pers, maar over het katholieke boek werd door hem met geen woord gerept.⁵⁷ Dit onderwerp werd daarna in de gedachtewisseling door pater Hilarius Molkenboer o.p. (1879-1948) aan de orde gesteld. Molkenboer, docent dogmatiek en gewijde welsprekendheid aan de priesteropleiding van de dominicanen te Huissen, stelde hetzelfde probleem aan de orde als Van Maasland een jaar eerder in zijn brochure: 'Terwijl de katholieke dagbladpers bloeit, kwijnt de katholieke boekhandel.' Hij vroeg zich af of de tijd niet rijp was om de katholieken eens flink de oren te wassen. Zij lazen niet en maakten de roomse boekhandel onmogelijk. Daar moest snel verandering in komen, want in Amsterdam was bijvoorbeeld al geen katholieke boekhandel meer te vinden. Zou het niet de taak zijn van de Katholiekendag om deze boodschap luid en duidelijk over te brengen en de beroepsgroep een helpende hand toe te steken?⁵⁸ Dezelfde oproep werd gedaan op de Katholiekendag van 1928, gehouden in Maastricht, waar een sectievergadering werd gewijd aan het onderwerp 'Het Koningschap van Christus door de rooms-katholieke boekhandel'.⁵⁹

Het derde sein voor samenwerking was van materiële aard. De boekhandel dreigde de dupe te worden van een regeling die de uitgevers van schoolboeken na de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs (1917) aan de scholen gaven. Deze regel hield in dat de uitgeverij de boekhandel voortaan passeerde door de schoolboeken rechtstreeks aan onderwijsinstellingen en seminaries te leveren. De boekhandel werd door deze handelwijze buitengesloten en liep een marge van twintig procent mis. Deze broodroof was de druppel die de emmer deed overlopen en voor de boekhandel aanleiding om met de uitgeverij om de tafel te gaan zitten en dit probleem eens grondig te bespreken.

Uit deze drie kwesties blijkt dat het aanvankelijk vooral commerciële redenen waren, die de katholieke boekhandel en uitgeverij tot samenwerking dwongen. Nu waren er sinds 1901 met vallen en opstaan al drie pogingen ondernomen om te komen tot een vereniging van uitgevers en boekhandelaren, maar die waren alle jammerlijk mislukt. In 1924 werd een nieuwe poging gewaagd door een studiec commissie onder leiding van de heren J. van Rossum en P. Brand. Het resultaat was dat op 12 maart 1925 de rooms-katholieke Nederlandsche Boekhandel en Uitgeversvereniging 'Sint Jan' werd opgericht. Het bestuur van de vereniging bestond uit voorzitter P. Brand, secretaris J. van Rossum en de leden A. Coebergh, J. van Gent en H. van den Eerenbeemt. Om 'Sint Jan' rechtspersoonlijkheid te geven werd een bisschoppelijke en koninklijke goedkeuring aangevraagd. De eerste werd op 26 april 1926 verleend door mgr. A.J. Callier (1849-1928), bisschop van Haarlem, en de tweede bij Koninklijk Besluit nummer 50 van 1 februari 1927. De vermelding in de *Nederlandse Staatscourant* vond plaats op 3 en 4 maart van hetzelfde jaar. Tot rechtskundig adviseur werd benoemd mr.dr. P.J. Witteman (1892-1972), later minister van Binnenlandse Zaken in het eerste kabinet-Beel. Het episcopaat benoemde pastoor Willem Nolet (1885-1965) tot geestelijk adviseur.⁶⁰ Nolet was geen onbekende in de katholieke wereld. Hij bekleedde vijftien jaar de leerstoel kerkgeschiedenis aan de theologische priesteropleiding te Warmond tot hij in 1930 werd benoemd tot pastoor van de

54 Schneiders, *Lezen voor iedereen*, 210.

55 Van Maasland, *Wat ieder weten moet*, 15-16.

56 Van Maasland, *Wat ieder weten moet*, Bijlage III.

57 Kruitwagen, 'Het perscongres', 204-221.

58 Molkenboer, 'Gedachtenwisseling', 222.

59 Brand, 'Openingsrede', 6.

60 Van de Pas, *De strijd voor het katholieke boek*, 97-107.

Sint-Petrus- en Paulusparochie (De Papegaai) in de Kalverstraat te Amsterdam. Hij stond bekend om zijn voortrekkersrol in het cultuurapostolaat en bekleedde diverse functies in katholieke organisaties, waaronder het Thymgenootschap, de Sint-Adelbertvereniging, de Katholieke Academische Kring en nu dus ook 'Sint Jan'.⁶¹ Hij bezocht als geestelijk adviseur van deze vereniging tal van kloosters en colleges ten zuiden van de Moerdijk om de besturen te overtuigen van de noodzaak toch vooral boeken aan te schaffen via de erkende katholieke boekhandel en zich niet te begeven in 'claustrale beunhazerij', zoals Van Duinkerken dat zo treffend typeerde in zijn *In Memoriam* bij het overlijden van Nolet in 1965.⁶² Op de Katholiekendag van 1925 in 's-Gravenhage hield Nolet in het kader van zijn adviseurschap in zijn toespraak 'Een katholieke boekhandel, een katholiek belang' een pleidooi voor deze beroepsgroep. Hij was ervan overtuigd dat een aan de roomse behoeften aangepast boekenbedrijf dé krachtige motor zou zijn voor de emancipatie en het beschavingspeil der katholieken.⁶³ In 1926 werd de waarde van katholieke lectuur door het episcopaat nog eens benadrukt in het *Vastenmandement* van de Nederlandse bisschoppen, waarin de gelovigen werden gewezen op hun plicht om 'slechte, zinnenprikkende lectuur te weren en de katholieke bibliotheek en pers te steunen'.⁶⁴

De dubbele doelstelling van de vereniging 'Sint Jan', commercieel en ideëel, komt duidelijk tot uitdrukking in artikel 2 van de statuten:

'Het bevorderen van het uitgeven en verspreiden van goede lectuur in het algemeen; de behartiging van de geestelijke en stoffelijke belangen der katholieke boekhandelaars en uitgevers in het bijzonder.'⁶⁵

Daarnaast zag de vereniging het als zijn taak om de leden het besef bij te brengen dat een goede katholieke boekhandel of uitgeverij rechten en plichten had, namelijk de plicht de katholieke belangen te dienen en het recht door katholieke intellectuelen te worden begunstigd. De klacht van de uitgevers dat katholieke auteurs, zodra ze wat naam hadden gemaakt, door neutrale collega's werden ingepalmd, was zeker niet ongegrond en voor 'Sint Jan' een zaak om met kracht te bestrijden. Gerard Verbiest kreeg van het bestuur de opdracht een werkplan te maken voor 'Sint Jan'. Die adviseerde de leden gezamenlijk op te treden en door middel van circulaires en een goed georganiseerde boekenkeuring propaganda te maken voor het katholieke boek. Hier toont zich al de idealistische kant die Verbiest en 'Sint Jan' samen deelden. Zweefde hen toen al een Idil voor de geest?

Tot 1956 trokken de katholieke boekhandels en uitgeverijen gezamenlijk op binnen één vereniging 'Sint Jan'. Om het contact met de algemene bonden te vereenvoudigen en in te spelen op de veranderingen in de maatschappij, werd toen besloten voor uitgevers en boekverkopers twee afzonderlijke bonden op te richten: de Nederlandse Bond van Katholieke Uitgevers (NBKU) die onder voorzitterschap van Ferd Verbiest was gevestigd in Den Haag en de Nederlandse Katholieke Boekverkopersbond (NKBB) te Utrecht onder leiding van W. van Gent. Beide verenigingen werkten in het vervolg samen binnen de overkoepelende federatie 'Sint Jan'.⁶⁶

Het idealisme van 'Sint Jan'

Alle goede bedoelingen van de bijvervaarders voor het katholieke boek ten spijt was inmiddels wel duidelijk geworden dat de beoordeling van lectuur te willekeurig, vaag en onpraktisch gebeurde. Er werd veelvuldig gesproken over het 'papieren gevaar', maar daarmee kwam het goede boek in de verdrukking. Omdat het aantal lezers onder de katholieken aanzienlijk toenam, raakte 'Sint Jan' steeds meer overtuigd van de noodzaak om naast de behartiging van de stoffelijke belangen van de leden te beschikken over een informatiedienst inzake lectuur. Om de ideeën van de vereniging verder uit te dragen

werden een propagandacommissie en een eigen tijdschrift *Boek en leven: Officieel orgaan van de R.K. Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan'* (1936-1956) in het leven geroepen. De redactie van dit driemaandelijks tijdschrift stond onder leiding van Anton van Duinkerken en de redactiecommissie werd aangevoerd door Gerard Verbiest. Als lid en uitgever vertegenwoordigde Verbiest de belangen van de uitgeverijen. De boekhandelaren P. Coebergh en A. Roebert vertegenwoordigden hun beroepsgroep in de redactie. Al na een jaar werd Van Duinkerken opgevolgd door de priester mr. F. Rohling. De indruk dat Van Duinkerken een belangrijk stempel drukte op het tijdschrift is onjuist, want daarvoor was zijn redacteurschap te kort. Typerend voor hem was zijn artikel 'Het boek en het leven' in het openingsnummer van *Boek en Leven*, waarin hij nauwkeurig de functies van de twee elementen in de naam van het blad omschreef:

'In een wereld, die door het leven, door den groei, door de beweging overrompeld schijnt te worden, betekent het Boek het blijvende element en legt het Boek getuigenis af van het Onvergankelijke. Dit moge al degenen, die met het boek te maken hebben, en die het leven beminnen, een aanduiding zijn tot besef van de waardigheid van hun ambt, dat zich van alle koopmanschap onderscheidt, doordat het veel meer rechtstreeks een dienstbaarheid veronderstelt aan den geest.'⁶⁷

Zijn vrees dat het boek door film en radio verdrongen zou worden, werd niet bewaarheid, want zij hebben omgekeerd de belangstelling juist aangewakkerd. Het toenemende politieke rumoer in het Interbellum heeft de leeswoede eerder vergroot, omdat de lezer er in deze bewogen tijd de innerlijke stilte vond, aldus W. van de Pas, auteur van *De strijd voor het katholieke boek*.⁶⁸

Een productiever medewerker aan *Boek en Leven* was Gerard Verbiest die in de periode tot 1941 – toen het blad door papierschaarste verdween – tekende voor 488 bladzijden kopij, in de naoorlogse periode nog eens gevolgd door 180 pagina's. Hij schreef voor het orgaan van 'Sint Jan' vooral polemische commentaren.⁶⁹

'Sint Jan' zag het als haar hoofdtaak om naast propaganda ook voorlichting te geven over het goede boek. Toen bleek dat de rooms-katholieke Bond voor Openbare Leeszalen en Boekerijen dezelfde plannen koesterde om het werk voor haar leden inzichtelijker te maken, besloten beide verenigingen gezamenlijk een studiec commissie in het leven te roepen. Gerard Verbiest kreeg de opdracht een studiec commissie samen te stellen en de mogelijkheden tot oprichting van een recensiedienst te onderzoeken. Alvorens in te gaan op de oprichting van Idil wordt nu de tweede oprichter gepresenteerd, de RKOLB.

De rooms-katholieke Bond voor Openbare Leeszalen en Boekerijen in Nederland (RKOLB) (1916-1962)

De katholieke reactie op de bibliotheek, die door de leeszaalbeweging aan het begin van de twintigste eeuw in een stroomversnelling raakte, was tweeledig: defensief én beschermend. De Kerk zag het enerzijds als haar taak via toegankelijke katholieke leeszaalen de interesse van katholieken voor de algemene openbare leeszaal in te dammen en anderzijds het goede boek te promoten. Deze hang naar eigen bibliotheken was kenmerkend voor

61 Charité en Gabriëls, *Biografisch woordenboek*, 359-360.

62 Van Duinkerken, 'Dankbare herinnering'.

63 Van de Pas, *De strijd voor het katholieke boek*, 105.

64 KDC, Bibliotheek, Vastenmandement 1926.

65 KDC, *Archief Sint Jan*, inv.nr.1 Statuten 1925, 1.

66 Lankhorst, *Voorgoed geboekstaafd*, 49-52.

67 Van de Pas, *De strijd voor het katholieke boek*, 130.

68 Van de Pas, *De strijd voor het katholieke boek*, 130-131.

69 Peet, 'De Rooms-Katholieke Informatiedienst', 59.

het verzuilingsproces dat in deze periode werd afgerond. De intellectuele emancipatie van de gelovigen stond hierin voorop. De Schoolstrijd die in 1917 resulteerde in gesubsidieerd bijzonder onderwijs, vond dus een logisch vervolg in de oprichting van katholieke leeszalen. Deze bibliotheken stonden op een hoger niveau dan de eenvoudige parochie- en Vincentius-bibliotheken die in het leven waren geroepen voor lager opgeleiden. De confessionele leeszalen functioneerden aanvankelijk nog binnen het grotere verband van de Centrale Vereniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken (CV), in 1908 door dr. H. Greve (1878-1957) opgericht voor de neutrale openbare bibliotheek. Omdat deze vereniging van het standpunt uitging dat de lezer zelf verantwoordelijk was voor zijn boekenkeuze, was het voor de katholieke bibliotheken lastig om deel uit te maken van de CV. De katholieke boekenwet stelde immers dat bij de selectie en aanschaf van boeken voor de bibliotheek voorafgaande beoordeling door een bisschoppelijk censor verplicht was.⁷⁰ Samenwerking met een neutrale bibliotheek werd in die tijd door het episcopaat alleen toegestaan als de mogelijkheid tot vestiging van een zelfstandige katholieke leeszaal niet mogelijk was. De tijd was dus rijp voor de oprichting van een katholieke bond. Op 18 november 1916 was het zo ver. Bij Koninklijk Besluit nr. 37 en met goedkeuring van het episcopaat werd de RKOLB opgericht, die zijn doelstelling als volgt formuleerde: 'De bond, die zijn zetel heeft te 's-Hertogenbosch, stelt zich ten doel de oprichting en de algemene en bijzondere belangen van de RK Openbare Leeszalen te bevorderen door het verleenen van steun en voorlichting aan bestaande en op te richten RKOLB's, het uitgeven van een eigen orgaan, het oprichten van een bureau van informatie en advies omtrent boeken en tijdschriften en het opleiden van vakkundig leeszaal- en boekerijpersoneel.'⁷¹

Het voorlopig bestuur bestond uit dr. M. Schoengen, rijksarchivaris te Zwolle, mr. dr. A. van Rijckeversel, lid van de Tweede Kamer, W. Bogaardt, lid van de Tweede Kamer, en graaf M. Le Grelle, voorzitter van de RKOLB te Delft. Tot geestelijk adviseur werd benoemd pastoor A. Sweens (1864-1945) te 's-Hertogenbosch.

De rooms-katholieke openbare leeszalen schoten als paddenstoelen uit de grond. In het eerste jaar werden vijftien nieuwe vestigingen geopend. Om dit proces in goede banen te leiden stelde Moller tijdens de eerste jaarvergadering voor het huishoudelijk reglement aan te passen en alleen bisschoppelijk goedgekeurde leeszalen tot de bond te laten toetreden. Hij had toen nog geen functie in de bond, maar was als belangstellende op de vergadering aanwezig. Een ander probleem was dat leden van het hoofdbestuur niet hun eigen leeszaal mochten vertegenwoordigen. Daarom moest het bestuur al na een jaar worden gewijzigd. Schoengen bleef voorzitter, P. van der Putt uit Eindhoven werd secretaris en de schoolopziener J. Verbeeten uit Breda penningmeester. Tot extra bestuursleden werden benoemd H. Moller en L. van de Velde.⁷² Uit praktische overwegingen bleef de RKOLB wel deel uitmaken van de neutrale CV en liet deze zich door zes katholieke leden van de bond vertegenwoordigen in het bestuur van deze vereniging.⁷³

Na enig touwtrekken met de overheid kregen alle bibliotheken in 1921 subsidie van J. de Visser (1857-1932), de minister van OK&W in het eerste kabinet-Ruys de Beerenbroeck (1918-1922). Aan de toekenning werden wel kwaliteitseisen gesteld. Het boekenbezit moest goed gehuisvest zijn, een 'ontwikkeld en onderrichtend' niveau hebben en worden uitgeleend door gediplomeerd personeel.⁷⁴ De hoogte van de subsidie was gekoppeld aan het boekenbezit en het aantal inwoners van de desbetreffende stad.⁷⁵ Door de groei van het aantal nieuwe leeszalen zag de overheid zich in 1923 al genoodzaakt de subsidiekraan tijdelijk dicht te draaien, maar in de periode 1928 tot 1932 was het weer mogelijk nieuwe vestigingen voor subsidie aan te melden. Daarna gold tot 1945 wederom een subsidiestop.

Toen Idil in 1937 werd opgericht, beschikte de RKOLB inmiddels over 26 aangesloten bibliotheken. Dat was 34 procent van het aantal gesubsidieerde leeszalen.⁷⁶ Deze bibliotheken werkten met een kwalificatiesysteem dat was ontwikkeld door dr. W. Mulder s.j. (1875-1936), de bisschoppelijk censor van de katholieke leeszaal te Nijmegen. Dit vierklassensysteem werd in 1925 door het episcopaat goedgekeurd en daarna ingevoerd op alle katholieke bibliotheken. Dit systeem zag er als volgt uit:⁷⁷

- A geschikt voor lezers boven 18 jaar
- B geschikt voor lezers boven 21 jaar
- Bc geschikt voor volwassenen en meer ontwikkelden
- C boeken alleen uitleenbaar na persoonlijke en schriftelijke toestemming van het bestuur
- D volstrekt verwerpelijke lectuur

Met de laatste categorie werd in de praktijk niet gewerkt, omdat deze boeken door de katholieke bibliotheek niet werden aangeschaft. De situatie in katholiek boekenland werd dus gekenmerkt door een wildgroei aan bibliotheken, de beoordeling van boeken door een bisschoppelijk censor en een kwalificatiesysteem dat lectuur indeelde in categorieën van geschiktheid. Emancipatorisch was dus het een en ander geregeld, maar dat was nog geen voorwaarde voor voldoende commerciële en ideële zekerheid.

De oprichting van Idil

Om aan deze praktische en ideële doelstelling van 'Sint Jan' te kunnen voldoen, was de oprichting van een recensiedienst nog slechts een kwestie van tijd.⁷⁸ Natuurlijk stonden er al recensies van romans in literaire tijdschriften als *Boekenschouw* en *Roeping*, maar die boeken waren inmiddels al verschenen. Hetzelfde euvel deed zich voor bij de boekbesprekingen in de katholieke dagbladen *De Tijd* en *De Maasbode*. De katholieke pers schoot te kort in de beoordeling. Zij besprak te weinig en te laat en als zij dat al deed, kreeg het niet-katholieke boek meestal voorrang. Daar moest nodig iets aan worden gedaan. Het 'Uur U' voor een snelle, rooms-katholieke voorlichtingsdienst voor lectuur brak aan in 1937, toen door 'Sint Jan' en de RKOLB een studiec commissie werd samengesteld.

Studiecommissie

Om de mogelijkheid van een recensiedienst te onderzoeken werd op 12 mei 1937 in hotel Terminus in Utrecht een vergadering belegd door 'Sint Jan' en de RKOLB. Op de eerste bijeenkomst waren voor de RKOLB de volgende bestuursleden aanwezig: de heren P. van der Putt (voorzitter), A. Brans, G. Zwanikken en mej. E. Damen. 'Sint Jan' werd vertegenwoordigd door de heren P. Brand (voorzitter) en P. Coebergh (secretaris). Gerard Verbiest was ook uitgenodigd. Hij was weliswaar geen bestuurslid van 'Sint Jan', maar het was van hem bekend dat hij in *Boekenschouw* en in zijn tijdschrift *Boekzaal der Geheele Wereld* al de no-

70 Centrale Vereniging, *Vijftig jaar*, 11.

71 's-Hertogenbosch' [I], 57.

72 's-Hertogenbosch' [II], 186-187.

73 Greve, *Geschiedenis der leeszaalbeweging*, 219.

74 Centrale Vereniging, *Vijftig jaar*, 8.

75 Centrale Vereniging, *Vijftig jaar*, 12.

76 Heere, 'Rapport over de katholieke openbare leeszalen', 5.

77 Greve, *Geschiedenis der leeszaalbeweging*, 222.

78 Van de Pas, *De strijd voor het katholieke boek*, 132.

dige recenseerervaring had opgedaan. Bovendien had hij zich in het verleden positief uitgelaten over het oprichten van een katholieke recensiedienst. Verbiest die op 3 maart 1894 in Rotterdam was geboren, had een aantal jaren het seminarie bezocht, maar was na zijn studie Nederlands korte tijd met compagnon Hoes boekhandelaar in Gouda, onder de rook van de kerktoeren. Op verzoek van Moller verhuisde hij in 1919 met zijn vrouw Agnes Meijer (1893-1994) naar Tilburg om daar aan het ideaal van Moller mede gestalte te geven door het oprichten van een katholieke uitgeverij in de stad waar de Katholieke Leer- gangen was gevestigd.⁷⁹ De relatie Moller-Verbiest was als die van leraar-leerling. Het was Mollers opdracht de idealistische en emancipatorische activiteiten van de katholieken in Brabant te stimuleren. Hij was een echte mannetjesputter, op en top een idealist met maar één ideaal, de katholieke emancipatie in het meest breed denkbare verband. Overal waar hij kwam, werd een katholieke boekhandel opgericht. Zo opende zijn schoonzoon de boekhandel Pillot in Tilburg.⁸⁰ Verbiest paste uitstekend in deze strategie en vestigde, samen met zijn vrouw Agnes Meijer, zijn uitgeverij NV Het Nederlandsche Boek-

Het echtpaar Verbiest-Meijer (privécollectie familie Verbiest)

Uitgeverij Het Nederlandsche Boekhuis aan de Parkstraat nr. 10 in Tilburg (privécollectie familie Verbiest)

huis aan de Industriestraat 1 in Tilburg. Eind jaren veertig verhuisde de uitgeverij, via Langestraat 70 en Boerhavestraat 76, naar Parkstraat nummer 10. Verbiest bleek een strijdbaar man die zich op gezette tijden uitliet over het katholieke lektuurprobleem en was een hartstochtelijk verdediger van de katholieke moraal in de literatuur.

Lopende de vergadering werd een studiegcommissie samengesteld, die bestond uit de heren A. Brans (voorzitter), G. Verbiest (secretaris), G. Zwanikken, P. Coebergh en mej. E. Damen.⁸¹ Op 31 mei 1937 had de commissie het onderzoek afgerond en besloten de

leden unaniem dat, als alle partijen voor honderd procent meewerkten, het organisatorisch en financieel mogelijk was een informatiedienst inzake lectuur op te richten. Het rapport van de studiec commissie werd in de bestuursvergaderingen van 'Sint Jan' en de RKOLB van respectievelijk 14 en 17 juli afzonderlijk besproken en goedgekeurd, want men was van mening dat de katholieke pers in haar taak te kort schoot. De commissie kreeg de opdracht overeenkomstig de gegeven richtlijnen de oprichting verder uit te werken.⁸² Het was niet de bedoeling de voorlichting te beperken tot de 31 leden van RKOLB en de 42 leden van 'Sint Jan, maar van stonde af aan werd afgesproken ook elders abonnees te werven. Voor die taak werd een 'stevig' comité van aanbeveling opgericht.⁸³

Het comité van aanbeveling

Om aan de dubbele doelstelling – voorlichting en propaganda – vorm en inhoud te geven was het van belang vooraanstaande Nederlandse katholieken voor de oprichting van een recensiedienst te interesseren. De studiec commissie had al van tevoren contact opgenomen met geschikte katholieke intellectuelen die bekend waren met het literaire veld. Samen vormden zij een indrukwekkend comité van aanbeveling. De volgende personen waren benaderd en stemden toe om in het comité zitting te nemen: prof.dr. Titus Brandsma o.c., hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen; prof.dr. Gerard Brom, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen; mr.dr. L. Deckers, oud-minister van Landbouw en Visserij voor de RKSP; pater G. van Gestel s.j. (1897-1972), de auteur van *Lectuur en voorlichting*; pater H. de Greeve s.j. (1892-1974), medewerker aan een groot aantal periodieken; prof.dr. H. Kaag, hoogleraar aan de Katholieke Economische Hogeschool Tilburg; pater Hyacinth Hermans o.p., redacteur van *De Maasbode* en auteur van het artikel 'Het papieren gevaar'; pater Bonaventura Kruitwagen o.f.m., deskundige op het gebied van het oude boek en geestelijk adviseur van de katholieke Nederlandse Journalistenvereniging; prof.dr. B. Molkenboer o.p., hoogleraar Vondelstudies aan de Katholieke Universiteit Nijmegen; pastoor W. Nolet, geestelijk adviseur van diverse katholieke verenigingen; P. van der Putt, wethouder in Eindhoven en bestuurslid van de RKOLB; jhr. mr. dr. A. van Rijckevorsel, Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant; mgr. A. Sweens, president van het grootseminarie de Bovendonk te Hoeven; mevr. L. Vandervelden-Vijgh (pseudoniem Ellen Russe), bekeerlinge, schrijfster en publiciste voor diverse tijdschriften; Bernard Verhoeven, letterkundige en mevr. Annie van Wageningen-Salomons, schrijfster.⁸⁴

Titus Brandsma. Bijlage bij *De weg van Titus Brandsma 1881-1942* van Constant Dölle

79 Interview Ferd Verbiest 14-9-2004.

80 Interview Ferd Verbiest 14-9-2004.

81 Van de Pas, *De strijd voor het katholieke boek*, 133.

82 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Goedkeuring oprichting, jaarverslag 1938, 2.

83 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 86 'Eet wat gaar is', 1.

84 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 26 Lijst comité van aanbeveling.

De organisatie

Op 1 oktober 1937 werd de overeenkomst tussen de RKOLB en 'Sint Jan' gesloten en was de oprichting van Idil een feit. Deze overeenkomst liep van jaar tot jaar stilzwijgend door, tenzij die werd opgezegd door een van de partijen. Uit praktische overwegingen werd de Vlaamse ASKB van Joris Baers als derde partner in de samenwerking betrokken.⁸⁵ Over de organisatie, werkwijze en doel van de dienst was al uitvoerig in de studiec commissie gesproken en ook over de naam hoefde men niet lang na te denken. Die werd simpelweg uit de initialen van Informatie Dienst Inzake Lectuur samengesteld: Idil. In publicaties wordt de naam op verschillende manieren gespeld: de Idil en I.D.I.L., maar dat is niet juist. Gerard Verbiest was door zijn brede bibliografische ervaring de aangewezen persoon om de nieuwe dienst te gaan leiden. Na enige aarzeling stemde hij erin toe de secretariaatswerkzaamheden door zijn uitgeverij te laten verzorgen, die inmiddels naar het centrum van Tilburg was verhuisd, naar de Langestraat 70. Zijn administratieve medewerkers waren bereid tegen een redelijke vergoeding van tien gulden per maand de werkzaamheden op zich te nemen. Uitgaande van de kostprijs van de recensie van twee gulden per stuk en een jaarlijkse productie van tweehonderd titels was de vergoeding van vijfhonderd gulden per jaar van 'Sint Jan' en de RKOLB echter ternauwernood kostendeckend. De twee oprichtende verenigingen stonden garant voor deze kosten, maar zij gingen er wel van uit dat de dienst op den duur selfsupporting zou worden. Tot het zover was, werd de jaarlijkse boekhoudkundige controle afwisselend verzorgd door de RKOLB en 'Sint Jan'.⁸⁶ De suggestie dat Verbiest uit commerciële overwegingen zou hebben meegewerkt, is dus ongegrond. Hij deed dit werk puur uit apostolische gedrevenheid.

Doorgaan met het tot nu toe gebruikte vierklassensysteem A tot en met D van Mulder voor de bibliotheken was geen optie. Het was voor het gebruik in de boekhandel ongeschikt. Voor de uniformiteit van de voorlichting in Nederland en België was het van belang een nieuw systeem te introduceren en dat werd het al genoemde West-Europese Romeinse kwalificatiesysteem van de ASKB. Op losse kaartjes (fiches) werden een korte bibliografische beschrijving van het boek en de morele waardering gegeven. In dit systeem staat het Romeinse cijfer V gelijk aan de A van het vierklassensysteem van Mulder. Baers stond zoals gezegd in Vlaanderen sinds 1922 aan de wieg van een recensiedienst en had dus al een schat aan ervaring opgedaan met dit systeem. De voorlichting en verzending van de recensies waren bij het ASKB in één hand. Zij werden gedrukt op fiches van 12,5 x 7,5 centimeter en opgeborgen in een speciaal daarvoor bestemde kaartenbak met alfabetische indeling. Men kwam overeen dat het ASKB voorlopig voor Idil de kaartjes zou drukken en verzenden, dit alles op kosten van de RKOLB en 'Sint Jan'. Als tegenprestatie kreeg Baers van Idil toestemming geheel kosteloos de Idilrecensies te publiceren in het

De doelstelling van Idil

maandblad *Boekengids, Het Lectuur-Repertorium* en het Vlaamse bibliografische tijdschrift *Boekenogst* (1923-1994).⁸⁷ Door de steeds stijgende druk- en portokosten en de oorlogssituatie kwam aan deze overeenkomst al snel een einde.

Gewapend met een flinke dosis idealisme ging de eerste Nederlandse katholieke bibliografische informatiedienst voor belletristiek van start. Zoals gezegd waren het niet alleen de leden van 'Sint Jan' en de RKOLB die zich als abonnee mochten inschrijven en tegen betaling van tien gulden per jaar de serie *Boekzaal* konden ontvangen. Deze naam zal bekend in de oren klinken en roept herinneringen op aan het tijdschrift van Verbiest *Boekzaal der Geheele Wereld*. Ook niet-leden en particulieren konden voor vijftien gulden per jaar een abonnement nemen op de *Idil*recensies. De studiecommissie was ervan uitgegaan dat er in het eerste jaar circa twee- à driehonderd recensies zouden worden gemaakt en in het jaar daarna circa vijfhonderd.⁸⁸

De eerste zending van vijftien fiches aan de abonnees werd verstuurd op 27 oktober 1937. Aan het einde van het eerste boekjaar, op 1 augustus 1938 – het boekjaar liep van augustus tot augustus – bleek dat het aantal door de studiecommissie geschatte recensies ruimschoots was overtroffen. Er werden in de eerste jaargang 358 recensies geschreven met een gemiddelde van 15 fiches, verdeeld over 23 zendingen. Er werden 84 abonnementen verkocht, die samen een bedrag van 810 gulden in het laatje brachten.⁸⁹ Dat waren beduidend meer abonnementen dan was verwacht. In december 1938 kwam er dan ook een verontrustende brief uit Antwerpen. De *Idil*recensies en aanvankelijke ramingen waren ruimschoots overschreden. Nu was dat natuurlijk een heuglijk feit, maar in plaats van driehonderd recensies waren er inmiddels vijfhonderd, die bovendien veel te breedsprakig waren. De kosten voor het drukken en verzenden van de fiches vielen voor Baers aanzienlijk hoger uit dan was verwacht. Bovendien was het voor hem een teleurstelling dat er vanuit Nederland zo weinig belangstelling was voor een abonnement op *Boekengids*, waardoor zijn onkosten niet werden gecompenseerd.⁹⁰ Het blad verscheen tien keer per jaar en een abonnement kostte franco per post f 2,75 per jaar. Verbiest stelde voor om Baers voor het eerste jaar een vergoeding van honderd gulden te geven uit de *Idilkas* en voor het tweede jaar eenmalig een verdubbeling in het vooruitzicht te stellen.⁹¹ Daar bovenop ontving Baers van zowel 'Sint Jan' als de RKOLB jaarlijks eenzelfde bedrag. Maar het ASKB was niet de enige instantie die klaagde over gebrek aan inkomsten. Ook Verbiest deed in 1939 een beroep op de RKOLB en 'Sint Jan' voor een hogere maandvergoeding. 'De *Idil*-dienst kost mij en mijn bedrijf meer dan ik kan verantwoorden,' schreef hij.⁹² Zijn voorstel om de maandelijks vergoeding met ingang van het nieuwe jaar te verhogen tot veertig gulden per maand werd door 'Sint Jan' en de RKOLB gehonoreerd.

Het tweede abonnementsjaar stond in het teken van 'meer' en 'minder'. Méér toegezonden boeken en dito recensies (454 in 25 zendingen), méér recensenten (55) en méér meewerkende uitgeverij (105), maar ook méér werk, kosten en zorgen. Het 'minder' hield verband met het aantal abonnees, want dat vertoonde een neergaande tendens. Van de 31 geabonneerde leeszalen zei één het lidmaatschap op en van de 42 leden van 'Sint Jan' kwamen twee afmeldingen. Hier viel het dus nog wel mee, maar bij de particuliere abonnementen was de schade groter. Dat aantal liep terug van elf naar vijf. Opgeteld

85 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Overeenkomst Baers, RKOLB en 'Sint Jan'.

86 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 26 Rapport studiecommissie.

87 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Overeenkomst Baers/*Idil*.

88 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 26 Rapport studiecommissie.

89 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Financieel overzicht 1937-1938.

90 KDC, *Archief RKOLB*, inv.nr. 70 Brief Joris Baers, 9-6-1938.

91 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1939, 8.

92 KDC, *Archief RKOLB*, inv.nr. 70 Brief Verbiest aan S. Robitsch over vergoeding, 11-12-1939.

bleef de teller kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog stilstaan bij 75 abonnees.⁹³ Het voornemen van Verbiest om een samenwerkingsverband aan te gaan met *De Maasbode* en via deze krant propaganda te maken voor een Idil-lidmaatschap moest nog even wachten, want bij de dagbladen bestond nagenoeg alleen maar belangstelling voor oorlogsberichtgeving.⁹⁴

Het recenseren

Een maand na de oprichtingsvergadering werd op 5 september 1937 in restaurant Royal te 's-Hertogenbosch de eerste instructievergadering gehouden voor de toekomstige recensenten. De opkomst was groot. Circa 45 personen waren van heinde en verre naar deze stad gekomen. Omdat Verbiest bang was dat het kwalificatiesysteem van het ASKB problemen zou opleveren, waren Joris Baers en zijn medewerkers Joris Caeymaex (1885-1970) en Ernest Verhallen (1898-1948) bereid gevonden een toelichting te geven. Het instructieboekje *De Catalogen*, dat met het oog op het gebruik in de Vlaamse bibliotheken was ontwikkeld, werd op de vergadering aan de aanwezigen uitgedeeld.⁹⁵

Onder de recensenten van het eerste uur die geheel belangeloos hun medewerking toezegden, bevonden zich bibliothecarissen van openbare bibliotheken, priesters (regulieren en seculieren), docenten van middelbare scholen en journalisten van de Katholieke Wereldpers. De KWP was in 1927 door Hein Hoeben (1899-1942) opgericht om de roomse pers van dienst te kunnen zijn.⁹⁶

**BEKNOPTE VERKLARING DER MORELE
KWALIFICATIECIJFERS EN -TEKENS**

<p>I = Verboden lectuur</p> <p>Boeken die</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) op de Kerkelijke Indexlijst voorkomen; 2) door de algemene regelen van de Kerkelijke Wet veroordeeld zijn; of 3) op grond van de christelijke zedenleer of van de natuurwet voor de meeste lezers verderfelijk moeten worden gesacht. <p>II = Streng voorbehouden lectuur</p> <p>Deze boeken mogen slechts bij uitzondering om gegronde redenen, door welgevormde rijpe lezers worden gelezen.</p> <p>III = Voorbehouden lectuur</p> <p>Boeken welke, ondanks zekere passages of grondgedachten, ook <i>ontwikkingsrijp</i> zonder nadeel door <i>gewone</i> lezers kunnen worden gelezen.</p> <p>IV = Lectuur voor volwassenen alleen</p> <p>→ Circa 18 à 20 jaar en ouder.</p> <p>Veronderstelt zedelijke voorlichting en vorming, <i>doch vraagt verder geen moribond.</i></p> <p>IV-V = Lectuur voor 16 jaar en ouder</p> <p>Niet speciaal afgestemd op de rijpe jeugd.</p>	<p>V = Lectuur voor allen</p> <p>Ook voor de aankomende jeugd (14, 15 jaar) geschikt, hoewel niet speciaal op die leeftijd afgestemd.</p> <p>VI = Kinderlectuur</p> <p>Vla = 13--15 jaar</p> <p>Vlb = 9--12 jaar</p> <p>Vlc = 6--8 jaar</p> <p>* (Asterisk bovenaan naast het Romeinse cijfer geplaatst) = Veronderstelt meer dan gewone geestesontwikkeling bij de lezer, of: Voor specialisten bedoeld.</p> <p>* (Bovenaan naast het Romeinse cijfer geplaatst) = Pedagogisch niet verantwoord.</p> <p>** (Bovenaan naast het Romeinse cijfer geplaatst) = Mindervaardig in literair, wetenschappelijk of vakkundig opzicht.</p> <p>◆ = In katholieke geest geschreven (†)</p> <p>L = Anti-kerkzaam</p> <p>N = <i>Streng</i> neutraal</p> <p>P = Protestant</p> <p>LP = Vrijzinnig protestants</p> <p>[P] = Bewoegt in protestants milieu</p> <p>S = Socialistisch</p> <p>K = Communistisch</p> <p>Na = National-socialistisch</p> <p>Jd = Joods</p> <p>T = Theologisch, spiritistisch, pathetisch enz.</p> <p>H = <i>Streng</i> humanistisch</p> <p>Ac = Anti-christelijk</p> <p>Ma = Materialistisch</p>
---	---

Verklaring van de kwalificatiecijfers

Het was een groot voordeel dat Idil kon profiteren van de ervaring van het ASKB, al was niet iedereen gecharmeerd van de strakke Vlaamse inbreng. Tijdens de vergadering tekende mej. Daniëls, bibliothecaris van de katholieke openbare leeszaal te Nijmegen, hiertegen bezwaar aan. Zij vond het niet juist dat Idil ondergeschikt werd gemaakt aan Antwerpen. Verbiest zei dat zij zich geen zorgen hoefde te maken. 'De onderneming is voor 99% Nederlands' en dat zou zo blijven, maar aan de samenwerking van Idil met Joris Baers viel niet te tornen.⁹⁷

Voor het recenseren was een strikte werkwijze opgesteld. De recensie moest duidelijk zijn, in algemene objectieve lijn zijn geschreven en mocht zeker niet te persoonlijk zijn gesteld. Hij mocht niet groter zijn dan vijf tot tien regels en moest iets zeggen over de inhoud van het boek en over de schrijver. Om de strekking van een boek weer te geven werd naast het Romeins kwalificatiecijfer een speciaal symbool toegevoegd, bijvoorbeeld een † voor een boek in katholieke geest geschreven, een N voor een hinderlijk neutraal boek, et cetera. De recensie moest binnen enkele dagen worden ingeleverd.

Ondanks de goede voorzorgen rezen er geregeld problemen. Het recensieformulier zag er niet eenvoudig uit en de recenseeraanwijzingen in *De Catalogen* waren niet altijd duidelijk. Het was voor de recensent een hele klus het formulier goed in te vullen. In de praktijk bleek het vooral lastig, met het oog op de boekenwet, de Romeinse cijfers juist te interpreteren. Het onderscheid tussen het Romeinse cijfer I.³, 'voor de meeste lezers verwerpelijk', en II, 'streng voorbehouden lectuur', was moeilijk te maken. Het cijfer I-II mocht daarom alleen voor moeilijke grensgevallen worden gebruikt. Eigenlijk was er bij dit cijfer sprake van interne tegenspraak. Een boek dat in elk opzicht minderwaardig was, kon toch niet 'bij uitzondering' worden toegestaan. Het cijfer I-II lijkt dan op een *escape* om geen I te hoeven geven. En wat te doen met categorie III, waarbij de interpretatie van het al dan niet volwassen zijn van de lezer in het geding was?

Omdat de fiches ook werden gebruikt in de Sint-Vincentiusbibliotheken waar vanwege het niveau van de lezer aanvullende informatie nodig was, werd voor deze categorie ten overvloede het decimale V.V.B.-cijfersysteem ingevoerd, een afkorting voor Vincentius- en Volksbibliotheken, lopend van 1 tot 10, waarbij 5 als afgekeurd werd aangemerkt. Om al deze gegevens, de korte inhoud, de kwalificaties, het V.V.B.-cijfer en de speciale symbolen correct op het recensieformulier te krijgen was voor de recensent een hele klus, zeker omdat het op zo korte termijn moest gebeuren. Het kwam er feitelijk op neer dat de recensent bepaalde of een boek voor de lezer verboden, streng voorbehouden, voorbehouden of geschikt was. Dat was een hele verantwoording en Idil was dan ook beducht voor de subjectiviteit die bij de beoordeling een rol speelde. Dat was de reden waarom in geval van twijfel meer dan één recensie werd gemaakt.⁹⁸ Om misverstanden te voorkomen stuurde Verbiest de recensenten met enige regelmaat adviezen in de vorm van circulaire, niet alleen over vragen die rezen over de classificatie en de morele beoordeling, maar ook over het opbergen van het presentexemplaar. 'Laat de vergifkast niet open staan,' luidde een van zijn pathetische uitspraken.⁹⁹ Bij hem thuis lagen de te recenseren boeken echter op een grote tafel waar de familie iedere avond – weliswaar stiekem – uit grabbelde!¹⁰⁰

93 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1938-1939.

94 KDC, *Archief RKOLB*, inv.nr. 70 Brief Verbiest aan S. Robitsch, 11-9-1939.

95 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Rapport van den Informatiedienst Inzake Lectuur 1938, 1.

96 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Lijst van recensenten.

97 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Verslag vergadering recensenten, 5-9-1937.

98 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Verslag vergadering recensenten 5-9-1937.

99 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 294 Aanwijzingen voor onze recensenten.

100 Brief Agnes Verbiest, 3 maart 2010.

Vergadering van Idilrecensenten. Op de voorgrond pater Theotimus van der Geer (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

Een andere bron van zorg was de reactie van de uitgever op de beoordeling. Die was het lang niet altijd eens met de recensent. Om de uitgevers niet nodeloos van Idil te vreemden adviseerde Verbiest de recensies niet al te scherp te formuleren.¹⁰³ Hij drukte de medewerkers op het hart een oordeel te geven over de inhoud en het ethisch gehalte van een boek en de esthetische beoordeling achterwege te laten, want die was van secundair belang.¹⁰⁴ Het was beter die alleen te vermelden bij zeer goede of zeer slechte boeken, want te veel uitweiden over dingen die niets met de morele beoordeling van doen hadden, zou alleen maar discussies uitlokken.

‘Rustige bezinning is nodig. Het kan er soms aan liggen hoe men het boek beziet, wat iemand er uit kan halen, wat men tusschen de regels door leest, of en hoe men een bepaalde sfeer aanvoelt. Men denke zich voor wie het boek bestemd – geschikt – toelaatbaar is (...). Het Romeinse kwalificatiecijfer van Idil kan slechts een vingerwijzing geven (...) niet te licht, maar ook niet te zwaar.’¹⁰⁵

Idil droeg een grote verantwoordelijkheid bij het voordragen van nieuwe recensenten die voor het uitvoeren van hun werkzaamheden in het bezit moesten zijn van een bisschoppelijk leesverlof. De recensent kon natuurlijk zelf wel beoordelen of een boek slecht was en het vervolgens terzijde leggen, maar hoe te handelen in geval van twijfel? Voor een goede beoordeling moest hij of zij toch het boek helemaal kunnen lezen. Voor het aanvragen van leesverlof bij de bisschop van zijn of haar diocees vulde de recensent een speciaal voorgedrukt formulier in met zijn of haar persoonlijke gegevens, opleiding, maatschappelijke positie en het soort lectuur dat hij of zij wilde bespreken.¹⁰⁶ Een verleend verlof had een beperkte geldigheid van drie jaar en moest daarna opnieuw worden aangevraagd. Het was niet van toepassing op het beoordelen van pornografische romans,

101 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag Idil, 22-7-1939, 6.

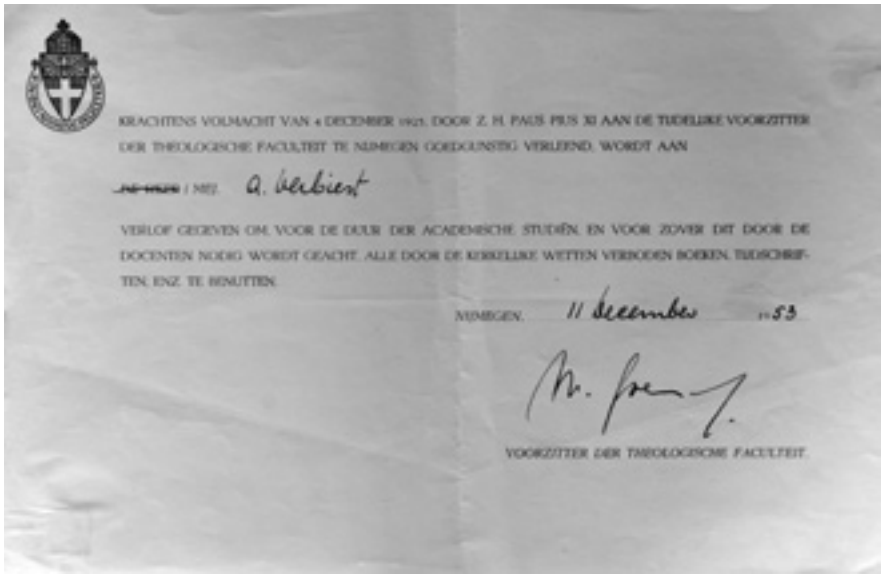
102 Verbiest, ‘Idil 2^e jaargang’, 66.

103 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 21 Enige gegevens omtrent Idil, 11-12-1937.

104 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Verslag vergadering recensenten, 5-9-1937; *Archief ‘Sint Jan’*, inv.nr. 236 Brief aan recensent J. Vlekke, 24-1-1939.

105 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 294 Aanwijzingen voor onze recensenten.

106 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 44 Aanvraagformulier bisschoppelijk leesverlof.

Leesverlof van Agnes Verbiest (privécollectie familie Verbiest)

want daarvoor was speciale dispensatie nodig. Hetzelfde gold voor blasfemische boeken die ketterij en kerkscheuring propageerden of de godsdienst belachelijk maakten. Zodra de recensent begreep met een dergelijk boek van doen te hebben, moest het onverwijld aan Idil worden geretourneerd. Vervolgens werd dan een priester ingeschakeld om het gewraakte boek te recenseren en vervolgens van een verbod (I) te voorzien. Met deze werkwijze dekte Idil zich in tegen onvoorziene situaties en werd aan de regels van de boekenwet voldaan.¹⁰⁷

Aanloopproblemen

Naast de hierboven al genoemde recenseerproblemen en afmeldingen door abonnees was er nog een andere organisatorische tegenvaller waarop Verbiest niet had gerekend. Die kwam uit onverwachte hoek. De uitgevers die lid waren van 'Sint Jan', hadden weliswaar via de vereniging hun medewerking toegezegd en ingestemd met de werkwijze van de recensiedienst, maar al snel bleek dat zij graag zelf bepaalden welke boeken zij ter recensering aanboden. De voorkeur van Idil om vóór het verschijnen van een boek het manuscript in concept, in de vorm van losse vellen, voor een eerste controle te ontvangen werd niet door alle leden opgevolgd. Een tweede probleem was dat maar mondjesmaat werd voldaan aan het verzoek om onmiddellijk na het uitgeven van een boek één gratis presentemplaar ter recensering aan Idil aan te bieden. Het was met de uitgevers afgesproken dat zij een exemplaar naar boekhandel P. Coebergh in Haarlem stuurden onder de vermelding 'voor Idil'. Daar kwam in de praktijk niet veel van terecht. Het aantal gratis verstrekte exemplaren viel tegen en Verbiest beschikte niet over de financiële middelen om de ontbrekende boeken dan maar in de boekhandel te kopen.¹⁰⁸ Voor dit probleem was zo een-twee-drie geen oplossing voorhanden. Lenen bij een bibliotheek was een mogelijkheid, maar deze optie werd verworpen omdat die niet spoorde met de opvatting dat boeken eerst gerecenseerd moesten worden voordat zij in de uitleen kwamen. De oplossing kwam van twee boekhandels, Coebergh in Haarlem en Oomens in Breda, die voorstelden de ontbrekende boeken tegen inkoopprijzen te leveren,

zodat de werkzaamheden toch gewoon konden doorgaan. Eigenlijk was dit een vreemde gang van zaken. Idil was mede opgericht door 'Sint Jan' om lectuur te beoordelen op de katholieke moraal. Dat niet-katholieke uitgevers daar niet aan wilden meewerken was tot daaraan toe, maar van de eigen leden had Verbiest een grotere loyaliteit verwacht.

Bezorgdheid was er ook over de kwaliteit van de aangeboden boeken. De hoeveelheid liet dus niet te wensen over, maar een groot gedeelte daarvan betrof vrij onbelangrijke amusementsromans, zoals die bijvoorbeeld werden uitgegeven door de kleine uitgeverij De Combinatie. Verschillende boekhandelaren deden daarover bij Verbiest hun beklag. Zij wilden geïnformeerd worden over romans van betekenis, van grote uitgeverijen als Van Dishoeck, Elsevier, Nijgh & van Ditmar, Querido et cetera. De recensies van *Het been* van Willem Elsschot, uitgegeven door P.N. van Kampen & Zoon, en *De bruiloft der zeven zigeuners* van A. den Doollaard, uitgegeven door Querido, werden bijvoorbeeld node gemist.¹⁰⁹ Idil kon daar niets aan doen. Verbiest was afhankelijk van de presentexemplaren die de uitgevers ter beschikking stelden en dat waren bij voorkeur boeken waarvan zij een gunstige bespreking verwachtten.

Maar na veel geschrijf over en weer hadden aan het eind van het eerste jaar 95 uitgevers hun medewerking toegezegd en dat aantal liep in 1939 op naar 105. De lijst van de deelnemende leden van 'Sint Jan' werd gepubliceerd in het verenigingsblad *Boek en Leven*. De Idilabonnee kon daar zijn aankoopbeleid op afstemmen.¹¹⁰

De reactie van de katholieke literaire tijdschriften

Het is opmerkelijk dat in de katholieke literaire tijdschriften niet één artikel verscheen over de oprichting van Idil. Van deze nieuwkomer in het katholieke literaire veld, die de literatuurkritiek ter hand wou nemen, werd noch in de jaargangen 16 (1937-1938) en 17 (1938-1939) van *Roeping*, noch in de jaargangen 13 (1937) en 14 (1938) van *De Gemeenschap* melding gemaakt. Dit is opmerkelijk, want in jaargang 13 van *De Gemeenschap* verscheen wel een artikel van Van Duinkerken over de oprichting van de Katholieke Filmactie (KFA), de opvolger van de Katholieke Film Centrale (KFC) die al in 1928 van start was gegaan. De KFA werd in het leven geroepen om de productie en verspreiding van goede films te bevorderen. Het medium film werd aangewend om het katholieke gedachtegoed te bewaken en de zielzorg te ondersteunen. Dat was een positiever benadering dan de negatieve censuur van de KFC voordien.¹¹¹

Een korte introductie van Idil is wel te vinden in de tweede jaargang van het tijdschrift *Katholieke Documentatie*. Daarin verscheen op 5 augustus 1937 een berichtje over de oprichting van een informatiedienst inzake belletrie, 'opgericht om boekhandel en leeszaal snel van inlichtingen te voorzien'.¹¹² Dat deze informatie in dit weekblad werd gepubliceerd, is begrijpelijk, want het werd uitgegeven door het comité Actie "voor God", dat in 1936 door de katholieke elite werd opgericht om de morele herbewapening van het katholieke volksdeel te stimuleren en een tegenwicht te bieden tegen alle stromingen die de katholieke godsdienst dreigden te ondermijnen, met name het communisme, liberalisme en nationaalsocialisme. Daarnaast keerde het comité zich nogal agressief tegen organisaties als Rotary en de Vrijmetselarij.¹¹³ In de oorlog verdween *Katholieke Documentatie* om na de oorlog te worden voortgezet als *Katholiek Archief* (1946-1969).

107 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Bisschoppelijk leesverlof, 14-6-1949.

108 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag Idil 1938, 2.

109 Verbiest, 'Idil 2^e jaargang', 63-64.

110 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag Idil 1938-1939.

111 Van Duinkerken, 'De Katholieke Filmactie', 431; Duffhues, *Bewegende patronen*, 138-139.

112 'Informatiedienst inzake belletrie', 247.

113 Luyckx, 'De katholieken', 49-50.

In 1938 verscheen een aankondiging van de oprichting van Idil in jaargang 23 van *Bibliotheekleven: Orgaan van de Centrale Vereniging voor openbare leeszaalen en bibliotheken*. De bibliothecaresse en recensente van het eerste uur, mej. E. Damen, gaf daarin een uiteenzetting van doel en werkwijze van de recensiedienst en vulde deze aan met nuttige informatie over het lidmaatschap.¹¹⁴ Hetzelfde gebeurde op 31 oktober 1939 in dagblad *De Maasbode*, waar in het avondblad anoniem een korte uiteenzetting werd gegeven over het werk van Idil.¹¹⁵

In *Streven* 4 (1936-1937) verscheen ten tijde van de oprichting van Idil wel een artikel van pater E. Janssen s.j. (1897-1984) getiteld 'De lectuur en haar invloed', waarin hij de ideeën van de jezuiten over literatuur verwoordde. Hij schreef dat het hem was opgevallen dat de jonge letterkundigen vrij en onbesuisd de fakkel in de literatuur hadden overgenomen en dat zij die de belangrijkste plaats in de hiërarchie toekenden. Hij bracht daartegen in het verweer dat lectuur in de hiërarchie van cultuurwaarden nooit de allereerste plaats innam, maar dat het geloofsleven, het zedelijk leven en de plichtsgetrouwheid het lezen in waarde overstegen.

'Meesters van dezen tijd zijn de wanorde, de prikkeling, de onrust: alle vragen worden individualistisch en willekeurig omgewoeld; het innigste, het heiligste gooit men, schennend, op straat (...) men meent dat alles, cultureel, aesthetisch, ethisch, ja godsdienstig, vooruitgang beteekent.'¹¹⁶

Vervolgens vroeg Janssen zich af wat de lezer zoal las en hij kwam daarbij tot de volgende conclusie: zeer veel romans, het liefst de allermooiste, zowel 'uitheemse als inheemse', die het niet al te nauw namen met de moraal, waardoor de 'geestelijke en verstandelijke gaafheid' verloren gingen.¹¹⁷ Naast auteur voor *Streven* was Emiel Janssen ook recensent van de Vlaamse *Boekengids*. In het zevende hoofdstuk zal zijn kritiek op de moderne roman nog uitgebreid aan de orde komen.

Een verklaring voor het verzuim van veel katholieke tijdschriften om over de oprichting van Idil te schrijven, moet naar alle waarschijnlijkheid worden gezocht in de dreigende oorlogssituatie. Als gevolg daarvan ging toen de aandacht in de literaire tijdschriften voornamelijk uit naar de politiek-economische toestand in Europa, het Joodse vraagstuk en de Spaanse burgeroorlog. Voor literatuur en het katholieke lectuurprobleem was even geen tijd.

De Tweede Wereldoorlog

De Nederlandsche Kultuurkamer (NKK)

Alvorens in te gaan op de wederwaardigheden van Idil, 'Sint Jan' en de RKOLB tijdens de Tweede Wereldoorlog is het van belang inzicht te krijgen in de beperkingen die in deze periode aan het literaire veld werden opgelegd. Vanaf het begin van de bezetting was het duidelijk wat de bedoeling van de Duitsers was: de nazificering van Nederland, die in de persoon van de Oostenrijkse rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart (1892-1946) aan de Nederlanders werd opgelegd. Dat had de nodige consequenties voor het culturele leven. De eerste stap in die richting was de opheffing van het Departement van OK&W op 26 november 1940. Dit departement werd in tweeën gesplitst en bestond voortaan uit het departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming (OWC) onder leiding van de germanist en nationaalsocialist dr. J. van Dam (1896-1979) en het departement voor Volksvoorlichting en Kunsten (DVK), waar de pro-Duitse filosoof dr. Tobie Goedewaagen (1895-1980) de scepter zwaaide. Goedewaagen die in 1923 in Utrecht cum laude promoveerde op het proefschrift *De logische rechtvaardiging der zedelijkheid bij Fichte, Schelling en Hegel*, was van 1939 tot 1940 redacteur geweest van het fascistische weekblad *De*

Waaq. In januari 1942 werd hij samen met Henri Bruning redacteur van *De Schouw*, het maandblad van de NSB.¹¹⁸ Omdat Goedewaagen een uitgebreide culturele opleiding had genoten – hij studeerde naast filosofie ook letterkunde en kunstgeschiedenis – was hij voor Seyss-Inquart de geschikte persoon om voor het DVK een overkoepelende kunstenaarsorganisatie op te zetten. De vraag of de keuze voor Goedewaagen wel zo verstandig was, lijkt gerechtvaardigd naar aanleiding van een passage uit *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van Lou de Jong (1914-2005):

‘Goedewaagen was, met al zijn doctrinaire eigenwijsheid, au fond een zoekende ziel gebleven: een onzekere, schuchtere man, flink op papier, maar die persoonlijk geen vlieg kwaad kon doen en die bovendien verstoken was van alle mensenkennis en organisatorische gaven, kortom: allerminst een persoonlijkheid die, in welk milieu ook, gezag kon uitoefenen. Dat gezag verwierf hij dan ook nergens: noch in de kring der secretarissen-generaal (...) noch op zijn eigen departement.’¹¹⁹

Goedewaagens ideeën over het schrijverschap komen goed tot hun recht in zijn boek *Passer en Speer*, een bundeling van toespraken die hij in 1941 hield over het Nederlandse culturele klimaat. Aan een van zijn redevoeringen, ‘De schrijver en deze tijd’, zijn de volgende citaten ontleend:

‘Hoe hangen schrijver en volk samen? Het volk is het organisme en de schrijver het orgaan, dat naast en in de samenleving met andere organen het geheel dient.’¹²⁰

‘De schrijver is het oog der volksgemeenschap, dat over alle dingen strijkt en hen door-dringt. Op dit oogenblik schijnt ons volk met blindheid geslagen te zijn. Aan den schrijver de taak, het weer ziende te maken uit de positieve kracht van zelfbewustzijn.’¹²¹

Op 25 november 1941 kwamen onder leiding van Goedewaagen de Nederlandsche Kultuurkamer (NKK) en de Nederlandsche Kultuurraad (NKR) tot stand. Om de verwevenheid met het Duitse voorbeeld *Kulturkammer* niet al te zeer te benadrukken, was hij er voorstander van het woord Kultuurkamer met de letter C te spellen, maar hij vond hiervoor bij Seyss-Inquart geen gehoor.¹²² Omdat fascist en nationaalsocialisten fel oponeerden tegen klassentegenstellingen en het gemeenschapsleven prefereerden boven het individuele belang, liet Goedewaagen zich bij de organisatie van de Kultuurkamer naar middeleeuws voorbeeld inspireren door het gildesysteem. De NKK werd verdeeld in zes gilden, waarvan het letterengilde er één was. Dat was op zijn beurt weer onderverdeeld in vakgroepen voor de schrijvers en lekgroepen voor uitgevers en boekhandelaren. Het lidmaatschap van de NKK was verplicht voor alle deelnemers aan culturele activiteiten, met dien verstande dat Joden en vrijmetselaars werden uitgesloten. Bij de organisatie ging de NKK uit van het leidersprincipe binnen een piramidestructuur: aan de top stond de directeur-generaal van het departement, daaronder de secretaris-generaal en verder neerwaarts in de piramide de verschillende gildeleiders die de kunstenaars (schrijvers) en vakgroepen (uitgevers, boekhandelaren en bibliotheken) aanstuurden en controleerden.¹²³ De individuele Nederlander die zich niet met cultuur bezighield,

114 Damen, ‘Informatiedienst Inzake Lectuur’, 44-46.

115 P.H.H., ‘ldil’, 6.

116 Janssen, ‘De lectuur en haar invloed’, 14-16.

117 Janssen, ‘De lectuur en haar invloed’, 18.

118 De Jong, *Het Koninkrijk* 5, 263-266; Het is overigens de vraag of de kwalificatie fascistisch voor *De Waaq* wel juist is. Er was volgens Adriaan Venema al voor de oorlog discussie over het karakter van dit blad, want het werd door fascist en nationaalsocialisten geannexeerd. Venema, *Schrijvers*, 20.

119 De Jong, *Het Koninkrijk* 5, 267.

120 Goedewaagen, ‘De schrijver’, 129.

121 Goedewaagen, ‘De schrijver’, 134.

122 De Jong, *Het Koninkrijk* 5, 276-277.

123 Rolff, ‘Literatuur in bedreigd, bezet en bevrijd gebied’, 110-113.

had dus slechts indirect met de Kultuurkamer te maken. Anders was dat gesteld met de beoefenaars van de sectoren voorlichting, pers, radio en kunsten.

Onder het mom van papierschaarste werden alle betrokkenen van het letterengilde, van schrijver tot boekhandel, verplicht lid te worden van de NKK. Als eersten waren de auteurs aan de beurt maar al snel volgden de verenigingen die zich met letteren bezighielden. Hoewel de gegevens over de aanmeldingen voor de Kultuurkamer niet compleet zijn, hebben volgens Lou de Jong de confessionele en algemene literaire verenigingen voor het overgrote deel geweigerd zich met het lidmaatschap in te laten.¹²⁴ Het DVK was daardoor niet in staat grondig in te grijpen en kon zich over deze situatie niet anders uitlaten dan blijkt uit het volgende citaat:

‘Deze organisaties liggen in hun geheel tegen, zoals verreweg de meeste van de boekhandelaren en uitgevers in Nederland anti-nationaal-socialistisch zijn. Er zijn geen nationaal-socialistische boekhandelaren of uitgevers van enige betekenis en van enige autoriteit.’¹²⁵

De rol van het episcopaat en de bij dit onderzoek betrokken verenigingen is in dit verband zeer relevant, een reden om deze kort onder de loep te nemen.

Het Nederlands episcopaat tijdens de Tweede Wereldoorlog

Al voor de inval van de Duitsers in Nederland was er bij het episcopaat sprake van grote bezorgdheid over het nationaalsocialisme. In mei 1936 werd daarom door aartsbisschop J. de Jong een mandement uitgevaardigd, waarin hij het ‘in belangrijke mate steun verlenen aan de NSB’ ten sterkste afkeurde.¹²⁶ Een jaar later, op 10 maart 1937, vaardigde paus Pius XI de encycliek *Mit brennender Sorge* uit, waarin hij het oprukkende nationaalsocialisme en de daarmee samenhangende Jodenvervolging in Duitsland veroordeelde. Om aan te geven hoe ‘brandend’ de zorg van de paus wel was, werd deze encycliek niet, zoals gebruikelijk, in het Latijn maar in het Duits uitgevaardigd.

De pogingen van Seyss-Inquart om in 1940 de levensbeschouwelijke organisaties de voet dwars te zetten waren voor De Jong het sein om de Nederlandse katholieke gemeenschap ernstig te waarschuwen, want diverse katholieke instituties werden geliquideerd of onder leiding van de NSB gesteld. In zijn herderlijk schrijven van 13 januari 1941 werd het katholieken wederom afgeraden lid te worden van de NSB en haar mantelorganisaties. De nieuwe regels van de bezetter waren ook niet mals: geldelijke inzamelingen in de kerken werden niet meer toegestaan en de KRO en de katholieke pers werden verboden, waardoor de Kerk van zijn belangrijkste communicatiemiddelen werd beroofd. Een andere ernstige maatregel van de Duitsers betrof het bijzonder onderwijs dat onder staatstoezicht werd gesteld. Toen ook het lidmaatschap van het rooms-katholieke Werkliedenverbond onder vuur kwam te liggen, was voor het episcopaat de maat vol. Op 25 juli 1942 werd vanaf de preekstoel in alle katholieke kerken van Nederland een mandement van de bisschoppen voorgelezen, waarin het lidmaatschap van de NSB op straffe van excommunicatie werd verboden. Alle katholieke verenigingen en organisaties konden rekenen op steun van het episcopaat. Daaronder bevonden zich ook ‘Sint Jan’, de RKOLB en Idil, die de nodige hinder ondervonden van de regelgeving van de NSB.

‘Sint Jan’ in oorlogstijd

Niets wees er aan het begin van de oorlog op dat er gevaar dreigde voor het voortbestaan van ‘Sint Jan’. De vereniging kon twee jaar ongehinderd haar gang gaan, maar dat veranderde toen het bestuur weigerde zich aan te melden voor de Kultuurkamer. Op 24 maart

1942 viel een liquidatieformulier in de bus, afkomstig van het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Deze maatregel werd op 4 mei weliswaar door de Commissie voor Niet-commerciële Vereenigingen en Stichtingen herroepen, maar de verplichting om kopij beschikbaar te stellen aan de NKK en andere beperkende maatregelen bleven onverminderd van kracht. Met name het verbod op het houden van ledenvergaderingen en het aannemen van nieuwe leden ging de vereniging te ver.¹²⁷ Geheel in overeenstemming met het mandement besloot 'Sint Jan' ondergronds te gaan om op die manier haar leden toch te kunnen blijven adviseren.¹²⁸

Dat het tot de eerste bestuursvergadering na de oorlog op 7 september 1945 niet stil bleef rond de vereniging, blijkt uit het volgende initiatief. Om het leed van de gevangenen in de gijzelaarskampen Haarendaal in Haaren en Beekvliet te Sint-Michielsgestel enigszins te verzachten, begon 'Sint Jan' in samenwerking met de Federatie der Mariacongregaties voor Heeren van den hoogeren stand in Nederland in 1942 een boekeninzamelingsactie. Via legale weg, de Sicherheitsdienst in Den Bosch, werden de geïnterneerden in de gijzelaarskampen van lectuur voorzien. Deze actie werd in 1943 nog uitgebreid tot de oorlogsgedetineerden in de strafgevangenissen van Amsterdam en Arnhem. Het was geen haalbare kaart ook de gevangenen in het kamp Amersfoort van boeken te voorzien. Deze voorziening werd daar eenvoudigweg niet getolereerd. Een jaar later werd een nieuw project gestart: de lectuurvoorziening voor tewerkgestelden in Duitsland. Een noodkreet uit Berlijn had de leiding van de Mariacongregatie bereikt. Uit deze brief bleek dat de protestantse lotgenoten vanuit Nederland wel werden voorzien van Bijbels, maar dat de katholieke eveneens dringend behoefte hadden aan kerkboeken, rozenkransen en godsdienstige lectuur. De secretaris van de Mariacongregatie, J. Snackers s.j. (1924-2009) uit Helmond, nam contact op met 'Sint Jan' om de mogelijkheden voor distributie te bespreken. De vereniging vond het een sympathiek idee om daaraan mee te werken. Maar al snel bleek dat het niet eenvoudig was de mensen in het buitenland te bereiken. Besloten werd om de aanvragen via de pastoors en kapelaans van de parochies te verzamelen, voor zover zij nog contact hadden met hun parochianen in den vreemde. Voor de financiering van het project werd een beroep gedaan op het fonds Bijzondere Nooden van het Episcopaat, waarvoor in de katholieke kerken tijdens de zondagsmis werd ge-collecteerd. Het verzoek van 'Sint Jan' werd door aartsbisschop De Jong (1936-1946) in januari 1944 gehonoreerd. Hij stelde f 20.000 ter beschikking, wat voldoende was voor het verzenden van zo'n 16.000 boeken. Er werden 47 godsdienstige boeken geselecteerd, die via uitgeverij De Toorts in Heemstede, vergezeld van een kaartje met de tekst 'groet uit het vaderland', werden verzonden. Op deze wijze werden 3000 landgenoten van lectuur voorzien, maar het praktische effect was nog groter omdat de boeken na lezing aan lotgenoten werden doorgegeven. De spoorwegstaking van september 1944, die tot de bevrijding duurde, gooide roet in het eten en was er de oorzaak van dat deze succesvolle actie na een half jaar al moest worden stopgezet. De toppers onder de verzonden boeken waren: *Van hart tot hart*, geschreven door rector W. van den Hengel (1881-1963), en *Ons geloof, de wet van ons leven* van de hand van de priester J. van Dael (1904-1965). Circa 10.000 boeken werden naar Duitsland verstuurd.¹²⁹

124 De Jong, *Het Koninkrijk* 5, 777-782.

125 De Jong, *Het Koninkrijk* 5, 781.

126 De Jong, 'Mandement tegen de NSB', 854-855.

127 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 3 Brieven 24 maart en 4 mei 1942.

128 Van de Pas, *De strijd voor het katholieke boek*, 151-152.

129 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 282 Verslag boekenactie voor tewerkgestelden in Duitsland.

De RKOLB in oorlogstijd

Het is moeilijk bronnen van bibliotheken uit de Tweede Wereldoorlog te interpreteren. Veel archiefmateriaal werd uit angst voor het aan het licht komen van NSB-praktijken na de oorlog vernietigd. Ook een bombardement kon er de oorzaak van zijn dat van een archief geen snipper papier meer overbleef. Dat laatste was bijvoorbeeld het geval met de Eindhovense openbare bibliotheek die op 6 december 1942 met de grond gelijk werd gemaakt.¹³⁰ Daartegenover staat dat het archief van de Centrale Vereniging in zijn totaliteit bewaard is gebleven en een goed beeld geeft van de werkwijze van de CV gedurende de oorlog. Uit het onderzoek dat Paul Schneiders voor zijn boek *Lezen voor iedereen* in dit archief deed, blijkt dat de vereniging tijdens de oorlog bereid was tot vergaande samenwerking met de Duitse autoriteiten. Het bestuur was van mening dat het sluiten van bibliotheken de lezer meer schade zou berokkenen dan een boekenzuivering, want leeswoede was in oorlogstijd een bekend fenomeen. In de Tilburgse katholieke openbare bibliotheek was aan het einde van het tweede oorlogsjaar het aantal leners met vijftig procent toegenomen en aan het eind van de oorlog was het ledental vier keer zo groot.¹³¹ De rooms-katholieke openbare bibliotheek van Breda zag het ledental van 1940-1945 oplopen van 2.244 tot 4.813, om na de oorlog weer flink terug te vallen naar 3.183 leden in 1950. Het topjaar van uitleningen in 1943 was 70.978 exemplaren, daarna liep de lust tot lezen terug tot 57.258 in 1945.¹³² Het bestuur van de CV riep de bibliotheken dan ook op aan de boekencensuur mee te werken. Er werd een leescommissie in het leven geroepen om een lijst op te stellen van door de Duitsers verboden boeken. Zo werd *Hart van Brabant* van Van Duinkerken verboden vanwege zijn belediging van Hitler en Mussert in de gedichten *Ballade van een Katholiek* en *De Nieuwen*, die beide in dit boek zijn opgenomen.¹³³ Om problemen met de NSB te voorkomen werden in een vroeg stadium door veel bibliothecarissen de kaartjes van Duits-vijandige boeken uit de catalogusbakken verwijderd. De RKOLB in Tilburg meldde eind mei 1940 al diverse boeken te hebben vernietigd.¹³⁴

De in voorzichtige bewoordingen gestelde conclusie van Paul Schneiders luidt dat de CV tijdens de oorlog een discutabele rol speelde en de bibliotheken aanzette tot zelfcensuur. Het bestuur deed dat om twee redenen: het instituut leeszaal voor sluiting te behoeden en om ingrijpen van de NSB te voorkomen. Het bestuur van de CV koos er dus bewust voor aan de wensen van de Duitse autoriteiten tegemoet te komen, maar had niet in de gaten dat de bezetter voor zijn propagandamachine vooral belangstelling had voor de radio, de kranten en de film en in mindere mate voor het leeszaalwerk.¹³⁵ Dat alles neemt niet weg dat door diverse leeszalen verzet werd gepleegd tegen de beperkingen die werden opgelegd. Voor de keuze tussen collaboratie of verzet zagen ook de bibliothecarissen zich gesteld.

De vraag die zich nu voordoet, is aan welke kant de RKOLB zich schaarde. Deze bond had, als onderdeel van de overkoepelende CV, een afvaardiging in het bestuur. Het dagelijks bestuur van de CV bestond uit vijf leden, onder wie één katholiek, burgemeester Coenders van Sittard. Het resterende bestuur bestond uit dertien leden, van wie drie katholieken: mejuffrouw Daniëls en de heren J. Elich en P. van der Putt. De commissie van toezicht van de CV telde vier leden, van wie dr. L. Michels uit Nijmegen de roomse toezichthouder was.¹³⁶ Hoewel de neutrale openbare bibliotheken niet vielen onder de regels van de Kultuurkamer, gold dat wel voor de katholieke. Deze stonden bovendien onder toezicht van het episcopaat. Dit laatste verlangde van de katholieken immers strikte navolging van de encycliek *Mit brennender Sorge*. Het ophangen van bordjes 'Verboden voor Joden' werd door de kerk veroordeeld. De pastoors werd opgedragen daarop toezicht

te houden.¹³⁷ NSB-lectuur, NSB-kranten en NSB-tijdschriften waren eveneens verboden voor de katholieke bibliotheek. Zij bevonden zich in een spagaat. Het niet nakomen van de regels van de bezetter had tot gevolg dat de bibliotheek de rijks- of gemeentesubsidie verspeelde en in het ergste geval de deuren kon sluiten. Er was de RKOLB dan ook alles aan gelegen voorzichtig te opereren. Op 27 augustus 1942 kon voorzitter Van der Putt aan de leden melden dat een compromis was bereikt. De Commissie voor niet-commerciële Verenigingen van het departement en het episcopaat sloten een overeenkomst over het verfoeide Jodenbordje. Met het bevestigen van een bordje aan de gevel met de tekst 'alleen toegankelijk voor leden' konden de bibliothecarissen leven.¹³⁸ Op deze wijze werd de maatregel omzeild en werd een oogje dichtgeknepen om joodse lezers alsnog van boeken te kunnen voorzien.

Idil in oorlogstijd

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had uiteraard ook consequenties voor Idil. Haalde jaargang twee van de informatiedienst op 31 juli 1939 nog de meet met 454 recensies, verdeeld over 25 zendingen aan 75 abonnees en was de medewerking van 55 recensenten gegarandeerd, de derde jaargang (1939-1940) gaf al een minder rooskleurig beeld. Over dat jaar vermeldt het jaarverslag slechts 366 recensies. Van het aantal recensenten en abonnementen werd zelfs geen melding gemaakt.¹³⁹ Na de Duitse inval zond Gerard Verbiest alle archiefstukken naar de secretaris van 'Sint Jan', met de mededeling dat het voor hem onder deze omstandigheden niet meer mogelijk was zijn werkzaamheden naar behoren uit te voeren. 'Ik kreeg alles met kerende post retour met het dringende verzoek toch door te gaan. En zo gebeurde het,' aldus Verbiest.¹⁴⁰ Het jaar 1940 was in alle opzichten moeilijk, zowel voor Het Nederlandsche Boekhuis als voor Idil. Enkele trouwe recensenten lieten niets meer van zich horen en de in hun bezit zijnde presentemplaren werden daarmee als verloren beschouwd. De samenwerking met de uitgevers, die voor de oorlog over het algemeen goed was, liet door de nieuwe omstandigheden te wensen over. Zij lieten zo nu en dan van zich horen of leken van de aardbodem verdwenen. Een bijkomend probleem was dat bij het uitbreken van de oorlog de communicatie met Joris Baers in Antwerpen moeizaam verliep. Door de ontregelde postbestellingen kwamen de recensieformulieren vanuit Tilburg niet of te laat in Antwerpen aan. Vertragingen van drie à vier weken (heen en terug) waren normaal.¹⁴¹ Maar hoewel het grensverkeer met België gevaar opleverde, bleef het contact met Baers via een koeriersdienst zo goed en zo kwaad als het ging overeind. Om de werkzaamheden voor *Boekengids* en het *Lectuur-Repertorium* niet te laten stagneren, gaf Baers zijn Vlaamse recensenten opdracht de ontbrekende recensies dan maar zelf te schrijven.¹⁴² Dat laatste was Verbiest een doorn in het oog. Maar gelukkig was medio november 1940 het contact met Antwerpen in zoverre hersteld dat hij in het jaarverslag kon melden, dat in december van dat jaar de zending fiches aan de abonnees was hervat. In het decembernummer van *Boek en Leven*

130 De Louw en Van de Ven, *Boek op de plank*, 20.

131 Van Doremalen, 'Dagen van duisternis', 30.

132 Krischer-van Heel, *Breda leent en leest*, 108.

133 Schneiders, *Lezen voor iedereen*, 147.

134 Schneiders, *Lezen voor iedereen*, 138.

135 Schneiders, *Lezen voor iedereen*, 135-141.

136 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 208 Katholieken in het bestuur der CV.

137 KDC, *Archief RKOLB*, inv.nr. 2 Brief v.d. Putt, 22-3-1942.

138 KDC, *Archief RKOLB*, inv.nr. 2 Brief v.d. Putt, 27-8-1942.

139 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Verslag bij het einde van jaargang 5, 31-7-1942.

140 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 101 'Exposé', 21-7-1958.

141 Verbiest, 'Van alles en nog wat over Idil', 22.

142 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1940-1941.

Secretariaat Idil
Borchaavestraat 76
Tilburg

De aandacht van alle Idil-behoeghebbers wordt er op gevestigd, dat de Idil-dienst wordt voortgezet, en dat het in de bedoeling ligt, den achterstand, voor wat de voornaamste uitgaven betreft — in te halen.

De abonne's kunnen dus vrij spoedig weer regelmatige toezending van Idil fiches te gemoet zien.

De recensanten hebben reeds recensie-exemplaren ontvangen en zullen er nog meer toegesonden krijgen. Wij vragen om clementie, wanneer den eersten tijd al eens wat méér gevraagd wordt dan rechtst.

De uitgevers zullen naar wij hopen op een even prettige maasr met ons samenwerken als in het verleden. Zij kunnen er zich van verzekerd houden, dat de Informatiedienst zijn werk conscientieus en met groote nauwgezetheid zal verrichten. Maar laten zij nu eens goedge kennis nemen van hetgeen volgt.

Willen de heeren Uitgevers om te beginnen nazien of ze nog voldoende recensie-bijletten hebben en zoo neen, willen zij daar dan p.a. in het gewenschte aantal aanvragen aan het Idil-Secretariaat, Borchaavestraat 76, Tilburg.

Een recensie-bijlet moet in duplo (ingevuld) aan het recensie-exemplaar (in losse vellen) worden toegevoegd. Per bestelhuus kan gezonden worden, mits het adres luidt: Informatiedienst inzake lectuur, Aan Boekhandel W. Bergmans, Markt, Tilburg. (Men gelieve dus in te zenden nog vóór het boek verschijnt).

Evensals voorheen zal het op prijs gesteld worden, wanneer den recensent, die losse vellen ontving, later een compleet gebonden exemplaar kan worden overhandigd. Voor die exemplaren blijft het adres (als voorheen) Boekhandel H. Coebergh, Gedepte Oude Gracht, Haarlem. Dringend wordt men verzocht duidelijk op het adres te vermelden: Informatiedienst inzake lectuur.

Zoals bekend is, gaat het over helletrie in den uitgebreidsten zin: romans, reisbeschrijvingen, vliegboeken, schetsenbundels, geografische boeken, opbouwende lectuur, jeugdlectuur voor jongens en meisjes van boven circa 16 jaar, enz. (Géén herdrukken a.u.b.).

Wij verzoeken den heeren Uitgevers beleefd het belangrijkste, dat in 1940 inmiddels verschenen is (dus werkelijk belangrijke boeken) ter bespreking te willen zenden (in boekvorm) Aan Boekhandel W. Bergmans, Markt, Tilburg met de vermelding: Informatiedienst inzake lectuur.

Dit is dus een uitzondering op den algemeenen regel, dat uitsluitend het allernieuwste (dat wat nog verschijnen moet) besproken wordt.

Het adres van het Idil-Secretariaat is uitsluitend: Borchaavestraat 76, Tilburg.

Ondanks alle moeilijkheden en narigheden beleven wij een oplaat op boekengebied. Zowel in Vlaanderen als hier te lande werd ons bij herhaling gevraagd door abonne's: „Waar blijft Idil?” Er kwamen nieuwe abonne's bij. Ook uitgevers informeerden herhaaldelijk. Allerwege waren er blijken van belangstelling.

Welnu: hier is Idil weer. Laten we samenwerken en al samenwerkend de verspreiding bevorderen van het nuttige, het leeswaardige, het opbouwende, het verstrooiende, het zegenbrengende goede boek.

TILBURG, 31 December 1940.

deed Verbiest in een artikel met de titel 'Uitgever, luister eens...'¹⁴³ een dringend beroep op alle leden-uitgevers om hun medewerking niet te verbreken en de drukproeven ter recensering te zenden naar boekhandel Bergmans in Tilburg en de presentexemplaren naar Coebergh te Haarlem.¹⁴⁴ In het jaarverslag 1940-1941 meldde hij met enige trots dat ondanks de ongunstige omstandigheden in het vierde jaar alsnog 327 fiches vanuit Antwerpen naar de leden waren verstuurd. Alle bovenstaande problemen, vertragingen, papier-, karton- en andere materiaalschaarste ten spijt waren er aan het einde van de vierde jaargang op 31 juli 1941 in totaal 1505 recensies door Idil-recensenten geschreven.¹⁴⁵ In jaargang 1941-1942 werden daaraan nog eens 378 recensies toegevoegd, geschreven door 83 recensenten. Het aantal abonnees was toen weer opgelopen naar 153. Het is duidelijk: de oorlog was niet in staat gebleken de werkzaamheden van Idil te stoppen. Er was juist sprake van een opbloei op boekengebied.¹⁴⁶

Maar daar was dan ook alles mee gezegd. Alle instellingen die zich met leetuurvoorzichting bezighielden, werden door de bezetter verplicht zich te melden bij de NKK. Verbiest bracht in 1941 een bezoek aan het departement van Volksvoorzichting in Den Haag, waar hij te horen kreeg dat hij zijn werk rustig kon voortzetten en dat hij zelfs Engelse en Amerikaanse boeken mocht bespreken, als dat maar 'sober' gebeurde, zonder 'ophemelarij'. Idil werd beschouwd als een besloten organisatie. Wel werden af en toe ter controle fiches opgevraagd.¹⁴⁷ Toen de situatie rond de NKK verslechterde, kreeg Verbiest op 16 februari 1942 een publicatieverbod opgelegd. Ook de Vlaamse *Boekengids* mocht in Nederland niet meer verschijnen. Maar daarover niet getreurd, de ASKB stuurde in plaats daarvan *Boekenoogst*, een geïllustreerd tijdschrift dat tweemaal per jaar werd uitgegeven en niet op de verboden lijst voorkwam.¹⁴⁸ Voor Joris Baers was het een flinke financiële adering dat hij *Boekengids* niet meer in Nederland kon afzetten. Ondanks alle strubbelingen bleef Verbiest trouw zijn recensies naar Antwerpen sturen. De bij de oprichting genomen beslissing om met Baers samen te werken was een goede keus en wierp in oorlogstijd duidelijk zijn vruchten af.¹⁴⁹

Omdat noch 'Sint Jan', noch de RKOLB tijdens de bezetting verantwoording wilden dragen voor Idil en Verbiest zelf het financiële risico liep, besloot hij in 1942 na het faillissement van Het Nederlandsche Boekhuis – uitstaande rekeningen in België en Nederlands Oost-Indië werden niet voldaan – van Idil een privéonderneming te maken.¹⁵⁰ Na de doorstart werd het Nederlandsche Boekhuis omgedoopt tot Nederlands Boekhuis, zonder 'che'. In februari droegen 'Sint Jan' en de RKOLB hun aanspraken en eigendomsrechten over aan Verbiest. Onder voorwaarde dat de recensiedienst niet werd opgeheven, bleven zij Idil steunen met een jaarlijkse donatie van tweehonderd gulden. De partijen waren het erover eens dat, zolang deze steun in stand bleef, het abonnementsgeld van tien gulden voor de aangesloten leden niet mocht worden verhoogd.¹⁵¹ 'Veel veranderde er niet. Idealisme en overmatige arbeid moesten aanvullen wat er ontbrak aan financiën en aan medewerking,' aldus Verbiest in zijn historische schets *Ne tentes, aut perforce!* [Onderneem niets, of voltooï het!]¹⁵²

143 Een persiflage op de titel *Meisje, luister eens ...* uit een in die tijd populaire serie over de wellevendheid, geschreven door Albertine Schelfhout-van der Meulen.

144 Verbiest, 'Uitgever, luister eens...', 33.

145 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1940-1941.

146 Verbiest, 'Uitgever, luister eens...', 34.

147 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 299 Brief Verbiest aan de secretaris van 'Sint Jan' C. Hesseling, 8-11-1941.

148 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 22 Informatie *Boekenoogst*, 1-12-1942.

149 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Verslag bij het einde van jaargang vijf, 1941-1942.

150 Brief Agnes Verbiest, 3 maart 2010.

151 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 101 'Exposé', 21-7-1958.

152 Verbiest, *Ne tentes, aut perforce!*, 1.

Naast deze gunstige ontwikkelingen waren er ook schaduwzijden. Met enige regelmaat werden door uitgeverijen boeken aangeboden, die openlijk sympathiseerden met de NSB. Van kerkelijke zijde werd erop aangedrongen deze uitgaven van 'verkeerde' uitgevers niet zo maar te negeren, niet alleen omdat er ook goede boeken onder konden zitten, maar vooral omdat voorzichtigheid was geboden. Maar struisvogelpolitiek lag Gerard Verbiest niet. Het kostte hem menig hoofdbreken de juiste formulering te vinden als hij ongewenste boeken retourneerde. Dat was soms nodig, omdat recensenten er niets voor voelden deze te recenseren, of ze nu goed waren of slecht. Recensenten reageerden na ontvangst van een boek van een verdachte uitgever meestal met een betekenisvol stilzwijgen dat maandenlang kon duren. Na diverse verzoeken om antwoord werd het boek dan zonder opgaaf van redenen geretourneerd. Aan Verbiest de moeilijke afweging om het een andere recensent aan te bieden of het boek terug te sturen naar de uitgever. Was het laatste het geval, dan ontving hij van de NSB-uitgever een boze brief, zoals bijvoorbeeld van 'De Schouw' die Idil verbood in de toekomst zijn boeken te recenseren.¹⁵³

In de zesde jaargang (1942-1943) verschenen de eerste haarscheurtjes in de goede verstandhouding met Joris Baers. Hij leverde kritiek op de Idil-recensies en vond de kwaliteit niet voldoende om ze in *Boekengids* op te nemen. Bovendien bracht Baers, geheel tegen de afspraak in, extra kosten in rekening voor het snijden en verzenden van de fiches. Dat was vreemd, want er werden dat jaar juist minder boeken [274, CvE] gerecenseerd. Waarom dan een verhoging van de productiekosten?, zo vroeg Verbiest zich af. Het aantal recensenten was intussen opgelopen tot 96, maar dat hield geen gelijke tred met het aantal geschreven recensies. Verbiest maakte zich zorgen over deze extra kosten. Dat was voor hem een reden om een verhoging van de abonnementsprijs voor te stellen. Een bedrag van vijftien gulden, de kostprijs van de fiches, moest toch tot de mogelijkheden behoren. Met het oog op de onbestemde toekomst vroeg hij 'Sint Jan' en de RKOLB om advies. 'Nu is de vergoeding nog voldoende maar over een paar jaar krap,' schreef hij in het jaarverslag. Het is duidelijk dat Verbiest zich wilde indekken voor een ongewisse financiële toekomst.¹⁵⁴ 'Sint Jan' en de RKOLB vonden echter dat een verhoging van de abonnementsprijs op dat moment niet verstandig was. Er zouden wel eens veel opzeggingen kunnen komen. Wel liet de RKOLB een circulaire uitgaan naar alle aangesloten bibliotheken waarin de leden werd verzocht propaganda te maken voor een lidmaatschap op *Boekzaal*. Deze actie had zeker invloed, want het aantal abonnees liep op tot 314, een verdubbeling ten opzichte van het voorgaande jaar.

Jaargang 7 (1943-1944) verliep weer zorgwekkend. Het aantal abonnees groeide weliswaar, maar er was gebrek aan materiaal. De fiches werden inmiddels in Tilburg gedrukt, omdat Antwerpen veel te duur was geworden en de deviezen moeilijkheden opleverden. Het werd steeds lastiger, ook via de zwarte handel, om aan karton te komen en er werden minder boeken ter recensering aangeboden. Dat had onder andere te maken met het feit dat het sinds 1942 alsnog verboden werd Amerikaanse en Engelstalige literatuur uit te geven, te vertalen of te verkopen.¹⁵⁵

'Het verkopen en uitleenen van boeken, brochures enz. van Noord-Amerikaansche schrijvers en de vertaling dezer werken is stopgezet (...). Hieruit volgt dat ook in de etalageruimten, zowel in het etalageraam als binnen in de winkel, deze boeken niet getoond mogen worden.'¹⁵⁶

Ondanks alle tegenspoed was het eindresultaat toch bevredigend, want er werden dat jaar 318 boeken gerecenseerd.

De moeilijkste tijd beleefde Idil in het laatste oorlogsjaar 1944-1945. Toen in het najaar van 1944 het zuiden van Nederland was bevrijd, hoopte Verbiest weer op volle kracht te kunnen gaan werken. In het zuiden verscheen echter weinig lectuur en in het noorden al helemaal niets. Er was gebrek aan alles: vervoer, materiaal, gas en elektriciteit. Tot

overmaat van ramp werd op last van het Militair Gezag de zetmachine bij drukkerij Bergmans ingenomen in ruil voor gasleverantie. Maar eind 1945 was de situatie weer enigszins gestabiliseerd en ontfermde het Rijksbureau zich over Idil, nadat Verbiest had kunnen aantonen dat een goed functionerende voorlichtingsdienst broodnodig was voor de geestelijke volksgezondheid.¹⁵⁷ De balans kon nu worden opgemaakt. Er waren nogal wat zendingen van fiches verloren gegaan, maar het was geen probleem die voor een groot deel na te leveren.¹⁵⁸ Het contact met Baers werd hersteld en er werd een afspraak gemaakt over de hervatting van de recensies voor *Boekengids* en het *Lectuur-Repertorium*. Verbiest en Baers kwamen overeen dat Idil voor het leveren van de recensies aan het ASKB een vergoeding zou ontvangen van tweehonderd gulden per jaargang.¹⁵⁹

De mouwen werden opgestroopt. Van deze of gene werd karton geleend en het was een verheugend feit te constateren dat steeds meer gemeenten overtuigd raakten van het belang van Idil en voor hun openbare bibliotheken een abonnement aanvroegen.¹⁶⁰ Een gesprek met majoor A. Tempelman van het Ministerie van Oorlog had tot gevolg dat het Idilsysteem werd aangeschaft voor de afdeling Recreatie en Algemene Ontwikkeling (RAO) van de militairen in Nederland, elders in Europa en in de overzeese gebiedsdelen.¹⁶¹ Een bonte stoet van instellingen maakte inmiddels gebruik van *Boekzaal*. Naast de gemeenten en de leden van 'Sint Jan' en de RKOLB waren dat onder andere parochiebibliotheken, ziekenhuizen, scholen en internaten, de Maatschappij tot Nut van 't algemeen, de Nationale Inspannings en Welzijnsverzorging Indië (Niwin) en het rooms-katholieke Thuisfront. Steeds meer officiële en semi-officiële instellingen vonden voor de katholieke lectuurvoorlichting hun weg naar Idil.¹⁶²

Na veel wikken en wegen werd in 1946 besloten de abonnementstarieven te verhogen van tien naar vijftien gulden voor de leden van 'Sint Jan' en de RKOLB en naar twintig gulden voor niet-leden. Bovendien bereikten 'Sint Jan' en de RKOLB een akkoord over een jaarlijkse subsidie van tweehonderd gulden per bond. Zij waren van mening dat Idil zo langzamerhand selfsupporting moest zijn, want dat was zo overeengekomen bij de oprichting, maar zij toonden begrip voor het feit dat Verbiest door de oorlog extra kosten had moeten maken. De garantie van Verbiest dat Idil niet zou worden opgeheven zonder hun toestemming, haalde de bonden uiteindelijk over de streep.¹⁶³

Een belangrijke stimulans om met nieuw elan aan het werk te gaan, was de beslissing van de paters jezuiten om een punt te zetten achter het tijdschrift *Boekenschouw* dat na de oorlog niet meer verscheen. Idil werd daarmee de enige katholieke kritisch-bibliografische recensiedienst voor lectuur, die intussen wel concurrentie had gekregen van de Keuringraad voor Sint-Vincentiusbibliotheken.

Het onderstaande staatje geeft een overzicht van het aantal recensies, fiches, abonnees en recensenten in de eerste acht jaargangen van Idil. De omstandigheden in de oorlog waren soms moeilijk, maar niet van dien aard dat zij een bedreiging vormden voor het voortbestaan van de recensiedienst. De gegevens van de derde en achtste jaargang zijn niet compleet. De chaotische situatie bij het uitbreken van de oorlog en idem dito in het laatste oorlogsjaar zijn daar waarschijnlijk debet aan.

153 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1942-1943, 3-4.

154 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1942-1943, 4-6.

155 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1943-1944, 1-2.

156 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 299 Brief Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, 10-1-1942.

157 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1944-1945.

158 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 359 Stencil Idil aan de abonnees, 31-12-1945.

159 KDC, *Archief RKOLB*, inv.nr. 70 Brief Verbiest aan RKOLB, 3-12-1945.

160 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 Jaarverslag 1944-1945, 2.

161 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 244 Brief H. Koolen, 6-8-1946.

162 Divendal, *Over lectuur en voorlichting*, 13.

163 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 244 Brief G. Verbiest aan C. Hesseling, 25-6-1946; Brief G. Verbiest aan J. Winters, 12-8-1946.

Overzicht van het aantal recensies, fiches, abonnees en recensenten in de eerste acht jaargangen van Idil (1937-1945)

Jaargang	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Fiches	358	454	366	327	378	274	318	154
Zendingen	23	25	18	18	24	16	24	3
Abonnees	84	75	-	80	153	314	391	-
Recensenten	45	55	-	55	83	96	94	-

Na de oorlog meteen weer aan de slag. Aanwijzingen voor de Idil-recensenten (1944)

I. D. I. L.
 Boerhaavestraat 76
 TILBURG
 Telefoon 7730
 Giro 399400

TILBURG, 30 September 1944.

AANWIJZINGEN VOOR ONZE RECENSENTEN

- 1) Er slippen nog wel eens oude recensie-bijlatten met het oude adres tusschen de andere door. Alleen het hierboven genoemde adres is juist.
- 2) Wil men er op letten op het recensiebiljet de soort van het boek te vermelden, en dan niet alleen b.v. „roman“ maar: historische, sociale roman e.d.
- 3) Stad en uitgever behooren te worden vermeld. (Achter het platte streepje.)
- 4) Men gelieve zéér duidelijk te schrijven, vooral de eigennamen e.d. en onwille van de uniformiteit liefst de gangbare spelling te gebruiken. Getypte tekst wordt zéér op prijs gesteld.
- 5) Men late eenige ruimte voor kleine correcties, herschrijving van een minder duidelijk woord, e.d.
- 6) Iedere recensie gelieve men voluit (steeds op dezelfde wijze) te onderteekenen.
- 7) Bij ziekte, verhuizing, vacantie e.d. gelieve men ons op de hoogte te stellen van datgene, wat wij weten moeten voor den goeden gang van zaken.
- 8) Men gelieve steeds den meest mogelijken spoed te betrachten en de recensies in den regel binnen 3 à 4 dagen in te zenden. Zwaar werk kan wat meer tijd vergen.
- 9) De besprekingen behooren zoo beknopte mogelijk te zijn, interessant en vlot geschreven (a.u.b. in niet al te lange zinnen) zonder kleinzieligheid of kleinzeerigheid, zonder persoonlijke, noodeloos scherpe critiek, ruim van opvatting en de consciëntie van anderen eerbiedigend, doch vóór alles principieel katholiek.
- 10) Men trede ook niet in noodlooze herhalingen. Het qualificatie-cijfer zegt reeds veel, meestal voldoende. Men gelieve het boek te beschouwen in zijn milieu en voor een amusementsboek een andere maatstaf aan te leggen dan bij een werk met hoopere pretenties.
- 11) Men geve een karakteriseering van het boek, iets (niet te veel) omtrent den inhoud en het ethisch (en aesthetisch) gehalte in enkele regels. Wat het ethisch gehalte betreft, zij nogmaals verwezen naar het qualificatiecijfer en wat het aesthetisch gehalte aangaat, hierop vestige men de aandacht vooral bij zéér goede boeken en bij zéér minderwaardige. (Dit geldt eventueel ook voor de vertaling.) Over wat daartusschen ligt late men zich liever niet en zeker niet te positief uit. Idil tracht vooral dit: een zoo goed mogelijke morele voorlichting te geven; de ál te zeer persoonlijke opvattingen inzake het aesthetisch gehalte moeten zoo min mogelijk op den voorgrond komen.
- 12) We zijn er van overtuigd, dat het niet mogelijk is, altijd een verschil van meening te voorkomen. Om tot een zoo zuiver en objectief

Nieuwe initiatieven in de jaren 1945-1950

Waarom een tweede Idil?

Idil maakte veel onkosten voor het goed functioneren van de recensiedienst. Zoals al gezegd rezen de prijzen voor karton voor de fiches, als het al te koop was, de pan uit. Dat deed Verbiest in 1945 wederom verlangend uitzien naar een verhoging van de abonnementsgelden, die nog steeds niet naar tevredenheid was geregeld. Hij nam hierover contact op met 'Sint Jan' en de RKOLB. Omdat de charitatieve Sint-Vincentiusvereniging, gevestigd te 's-Gravenhage, inmiddels het plan had opgevat een 'tweede Idil' in het leven te roepen voor de eigen doelgroep, de volks- en parochiebibliotheken, leek het uit concurrentieoverwegingen geen verstandige zet de contributie nu te verhogen. Dat was een prestigieus plan, want deze bibliotheken vulden hooguit één boekenkast in een parochiezaaltje, waar de kerkgangers zondags na de hoogmis een boek in een bruin kaftje konden lenen.¹⁶⁴ De Nederlandse tak van de Sint-Vincentiusvereniging was in 1846 opgericht met het doel de positie van de katholieke arbeidende klasse te verbeteren en de volkswontwikkeling te stimuleren. De vereniging was weliswaar geabonneerd op *Boekzaal*, maar men was van mening dat het niveau van de boeken die Idil recenseerde te hoog gegrepen was voor haar leden. Nu beschikte de Sint-Vincentiusvereniging al sinds de jaren twintig over een Keuringsraad met eigen recensenten die uitsluitend eenvoudige amusementslectuur recenseerden. Deze recensies werden gepubliceerd in het *Maandschrift der Vereniging van den heilige Vincentius de Paulo in Nederland* (1932-1941) dat in 1945 werd voortgezet onder de naam *Frédéric Ozanam: maandblad der Sint-Vincentius Vereniging in Nederland*. Later verschenen zij ook op lijsten die aan bibliothecarissen en geïnteresseerde leden ter beschikking werden gesteld. Over deze recensies had Joris Baers een hard oordeel: zij waren volgens hem 'simplistisch, onhandig, onvoldoende gemotiveerd, onvoldoende geschakeerd' en hadden een 'geforceerde morele quoterings'.¹⁶⁵

Al in de zomer van 1944 ontspoon zich een aanvankelijk vriendschappelijke discussie tussen Gerard Verbiest en Jacques Mentink te Deventer, bestuurslid van de Keuringsraad van Sint-Vincentius. Omdat de recensies van Idil en *Boekengids* vooral betrekking hadden op belletristiek, was Mentink van mening dat zij niet geschikt waren voor de Vincentiusbibliotheken. Dit probleem leek naar beider tevredenheid te kunnen worden opgelost, als voortaan het V.V.B. cijfer voor de volksbibliotheken (1-10) standaard op de Idil-fiches zou worden

Doelstelling en activiteiten van Idil (privécollectie familie Verbiest)

164 Tonnaer, *Catholici non legunt*, 20-21.

165 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 'Waarom een tweede Idil?', 3.

vermeld.¹⁶⁶ Het Romeinse cijfer III van Idil correspondeerde daarbij met cijfer V.V.B. 5, of bij hoge uitzondering een 6.¹⁶⁷ In 1945 bleek echter dat de Keuringsraad toch plannen had voor het opzetten van een getrouwe kopie van Idil. Pastoors van parochiebibliotheken werden aangeschreven en uitgevers ontvingen in augustus 1945 van de secretaris van de Keuringsraad J. van der Ham een stencil met het verzoek manuscripten van amusements lectuur in losse vellen of presentexamplaren ter recensering in te sturen. Dit verzoek ging vergezeld van een brief met daarin de volgende zinsnede:

‘Om uw afzetgebied in de toekomst te verhoogen, moet er voor u veel aan gelegen zijn Uw boeken te zien beoordeeld. Verschillende Sint-Vincentius bibliotheken, alsmede R.K. parochie-bibliotheken en ook eenige boekhandelaren, zijn op ons publicatiesysteem geabonneerd.’¹⁶⁸

Dat was een klap in het gezicht van Verbiest, maar de grootste pijn zat voor Idil toch in het feit dat de Keuringsraad haar fichesysteem wilde imiteren. Voor vijftien gulden per jaar – een bedrag dat Idil tot dusverre niet aan haar abonnees had durven vragen – konden bibliotheken en andere geïnteresseerden zich abonneren op de recensies van de Keuringsraad. Verbiest had het gevoel alsof hij ‘een dolksteek in de rug kreeg’, bang als hij was dat deze ‘unfaire concurrentie’ tot versnippering en de nodige verwarring zou leiden bij de uitgevers en tot annulering van Idil-abonnementen.¹⁶⁹ Dat zijn vermoeden juist was, bleek uit het feit dat uitgeverij Van Holkema & Warendorf het antwoord aan Idil retourneerde.¹⁷⁰ Bovendien waren de meeste volksbibliotheken geabonneerd op *Boekzaal* en zij zouden wellicht in de war raken bij het werken met de verschillende soorten fiches. Kortom, de onrust was groot. Dat was voor Verbiest een reden terstond het episcopaat, Baers, ‘Sint Jan’ en de RKOLB op de hoogte te stellen van de ontstane situatie.¹⁷¹

Het verzoek van Verbiest om eens om de tafel te gaan zitten en van gedachten te wisselen met de Sint-Vincentiusvereniging werd tot tweemaal toe door de Keuringsraad geannuleerd. Het was zijn bedoeling om tot samenwerking te komen en de concurrentie daardoor een stapje voor te zijn. Maar de Keuringsraad was niet van zins zijn plannen te staken. De belangrijkste reden die men daarvoor aanvoerde, was dat het recenseren van boeken voor volksbibliotheken een speciale instelling van de recensent vereiste. Het was de Keuringsraad via P. Evers (1906-1990), wereldheer en werkzaam voor het Bisschoppelijk College in Weert, bovendien ter ore gekomen dat Idil ‘te weinig ideëel zou keuren en te zeer werkte uit commerciële overwegingen’.¹⁷² Dat was een regelrechte aanval op de zuiverheid van Idils hoofddoelstelling en dat kon Verbiest niet over zijn kant laten gaan. Er ontspoon zich een polemische briefwisseling tussen beide kemphanen. Zij zetten steeds steviger de hakken in het zand, wat het voornemen om tot samenwerking te komen volledig blokkeerde. Het resultaat was uiteindelijk dat Idil door de Keuringsraad werd gesommeerd zich op het eigen terrein terug te trekken en de advisering van de volksbibliotheken verder aan de Keuringsraad over te laten.¹⁷³

Een jaar lang bleef het rustig aan het front, maar op 17 maart 1947 ontving Verbiest een brief van de voorzitter van de Keuringsraad P. van der Wiele. In deze brief stelde Van der Wiele voor in het vervolg toch samen te werken, maar hij sprak opnieuw zijn zorg uit over de uitgangspunten van Idil. Geheel ten onrechte verklaarde hij: ‘Bij Idil staat bij het recenseren de esthetische norm voorop en laat de zedelijke daarop volgen. Bij de Keuringsraad is de werkwijze omgekeerd.’¹⁷⁴ Hij stelde voor Idil te splitsen in twee afdelingen: één voor de eenvoudige amusements- en populairwetenschappelijke lectuur en één die zich toelagde op het recenseren van belletrise. De Keuringsraad zou in deze constructie zijn dertien recensenten en de abonnees kunnen inbrengen. De voorkeur van de Hoofdraad van de Sint-Vincentiusvereniging ging dan wel uit naar een gecombineerde organisatie in de vorm van een stichting, in plaats van de particuliere onderneming

van nu. Verbiest verklaarde zich bereid de mogelijkheden daartoe te onderzoeken. Zijn accountant overtuigde hem er echter van dat dit fiscale nadelen zou opleveren, tenzij men kon aantonen dat de stichting werkte zonder winst oogmerk. Bovendien wilde Verbiest de situatie eerst met de kerkelijke overheid overleggen. De teleurstelling van de Keuringsraad over het oponthoud was groot. Nu was men bereid tot samenwerking en dan waren er opnieuw bezwaren! Voorzitter Van der Wiele, accountant van beroep, deelde de bezwaren van Verbiest absoluut niet. Kortom, het traineren van Idil werd door de Keuringsraad gezien als een vertrouwensbreuk. In zijn antwoord schreef secretaris Van der Ham van de Keuringsraad: 'Indien wij goed zijn ingelicht, is Idil tenslotte niets anders dan een onderneming van de heer Verbiest.' Omdat de uitgangspunten van beide organisaties te ver uiteenliepen, nam hij voetstoots aan dat het moeilijk was met de 'onderneming Idil' in zee te gaan. De Keuringsraad streefde een cultureel doel na en 'voor Idil gelden commerciële motieven', was zijn commentaar.¹⁷⁵

Uiteindelijk bereikten Idil en De Keuringsraad na veel gecorrespondeer over en weer in maart 1949 alsnog een overeenkomst. De Keuringsraad werd opgeheven, waarbij de circa 160 abonnees van deze dienst werden overgedragen aan Idil. Verbiest bood de recensenten van de Keuringsraad aan geheel vrijwillig de overstap naar Idil te maken. Vier van de dertien recensenten besloten hieraan geen gevolg te geven.¹⁷⁶ Deze overgang bespaarde de Sint-Vincentiusvereniging veel tijd, energie en jaarlijks enige duizenden gulden. Dat laatste was een belangrijke reden waarom de Keuringsraad met de fusie instemde. De Hoofdraad vond het onjuist met geld van een charitatieve instelling tegen een goed lopende Idil te concurreren en stelde, afhankelijk van de financiële situatie van de vereniging, een jaarlijkse subsidie van f 1000 in het vooruitzicht. Op dat bedrag werd in de volgende drie jaren steeds wat beknibbeld, totdat er uiteindelijk nog maar f 500 overbleef.¹⁷⁷

Een maand later, op 8 april 1949, was de Stichting Idil op aandringen van het episcopaat toch een feit. In artikel twee van de stichtingsakte werd vastgelegd dat de voorlichting aan de katholieke volksbibliotheken de aandacht zou krijgen, die deze verdiende. De stichtingsakte werd gepasseerd en drie bestuursleden van de Keuringsraad werden door Verbiest uitgenodigd zich kandidaat te stellen voor functies in het Idilbestuur, de Idilraad en de redactieraad, respectievelijk de heren P. van der Wiele, J. van der Ham en J. Mentink.¹⁷⁸ Als deskundigen op het gebied van de volksbibliotheken werd hun inbreng zeer op prijs gesteld. Deze procedure verliep overigens niet helemaal con amore. Van der Wiele en Mentink gingen akkoord, maar Van der Ham ambieerde een functie in het Idilbestuur en bleek niet bereid zitting te nemen in de Idilraad. De Hoofdraad van Sint-Vincentius hield echter vast aan de kandidatuur van Van der Wiele in het Idilbestuur. De plaats in de Idilraad werd vervolgens ingevuld door J. Teirlinck.¹⁷⁹ Tussen Idil en Van der Ham is het nooit meer goed gekomen. Verderop in dit hoofdstuk volgt nog een

166 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 'Waarom een tweede Idil?', 1.

167 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 56 Brief aan J. Mentink, 30-4-1952.

168 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Stencil Keuringsraad, 22-8-1945.

169 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 23 'Waarom een tweede Idil?', 2.

170 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Brief Verbiest aan S. Robitsch, 152-1946.

171 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Brief Verbiest aan mgr. De Jong, 22-8-1945.

172 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Brief P. Evers, 19-10-1945.

173 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Brief Keuringsraad, 27-8-1945.

174 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Brief P. van der Wiele, 17-3-1947.

175 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Brief Van der Ham, 13-6-1947.

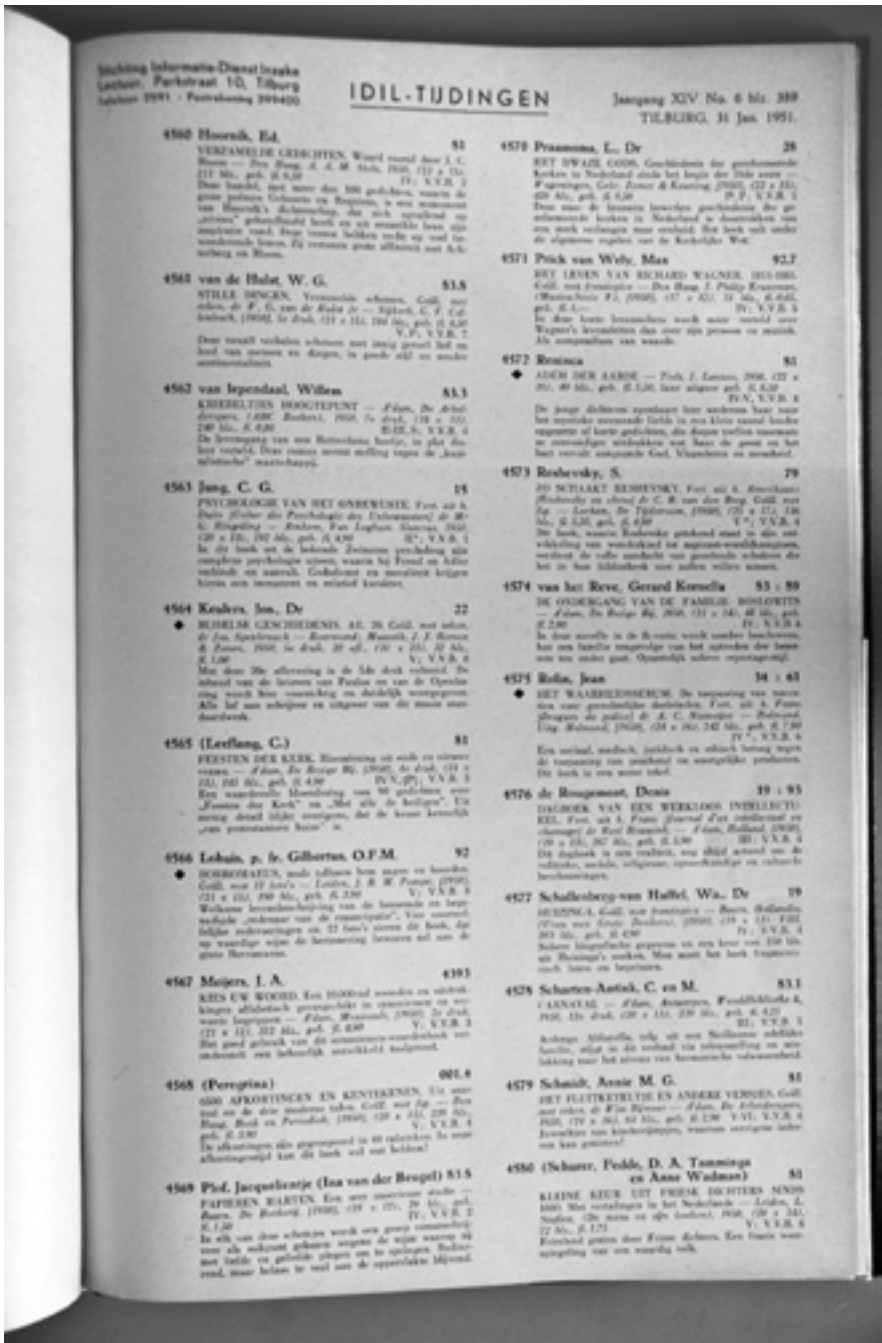
176 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 266 Verslag Verbiest van onderhoud met P. van der Wiele, 19-5-1949.

177 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 56 Brief aan F. Teirlinck, 23-9-1955.

178 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 56 Brief aan Mr. H. Morshuis, president Hoofdraad Sint-Vincentiusvereniging, 3-3-1949.

179 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 56 Brief Morshuis aan Idil, 5-5-1949.

uitgebreide uiteenzetting over de consequenties van de stichtingsvorm. Maar voor het in 1949 zover was, werden nog enkele nieuwe initiatieven op tlood: het tijdschrift *Idil Tijdingen*, de *Idilkoerier*, de folder *Boekenschouw* en het *Idilaffiche*.

Willekeurige pagina uit *Idil tijdingen* (1951)

Tot 1946 verschenen de Idilrecensies nog uitsluitend op fiches in de serie *Boekzaal* en in de Vlaamse *Boekengids*, maar het verspreiden van de kaartjes werd met de groei van het aantal recensies en abonnees, inmiddels 650 per jaar, te kostbaar.¹⁸⁰ Er verschenen zoveel boeken dat het niet meer mogelijk was binnen korte tijd een verantwoorde recensie te leveren. Verbiest deed daarom een dringend beroep op de boekhandelaar om te waarschuwen wanneer hij een verdacht boek in handen kreeg, het zelf te recenseren of aan een censor ter lezing aan te bieden. Om het tijdrovende werk in goede banen te kunnen leiden werd in 1946 besloten ten behoeve van de voorlopige recensies het kritisch-bibliografische maandschrift *Idil Tijdingen (IT)* in het leven te roepen, voorzien van twee halfjaarlijkse registers. Voor de redactie van *IT* werden de volgende personen aangetrokken: als voorzitter pater H. Borgert CSSR (1912-1989), als secretaris drs. L. van den Ham (1912-1995) en als leden mej. E. Damen, To Hölscher (1898-1953), J. Mentinck, pater Theotimus Van de Geer o.f.m., G. Verbiest, F. Verbiest, pater F. Vermeulen en frater Martinio Fritschy.¹⁸¹ Met name de onbezoldigde functie van redactiesecretaris was veeleisend. Hij moest beschikken over een uitgesproken belangstelling voor het boek, stilistische kwaliteiten en organisatievermogen. Tot zijn taken behoorden: het in stand houden van het medewerkersbestand, het opsporen van nieuwe titels, distributie van de boeken onder de recensenten, controle op tijdige inlevering, toetsing van de ingeleverde recensies, nazorg en archivering. Bovendien was het zijn taak toezicht te houden op de samenstelling van de *Idilkoerier*. Dat alles was neerlandicus drs. Lambert van den Ham wel toevertrouwd. Hij was 'een groot liefhebber van Nederlandse en Franse literatuur, en met name van Voltaire, Multatuli en andere verboden auteurs', aldus Evert Peet in zijn artikel 'De Rooms-Katholieke Informatiedienst Inzake lectuur (IDIL)'.¹⁸² Deze leraar Nederlands aan het Sint-Odulphuslyceum in Tilburg was ook geruime tijd voorzitter van de RKOLB Sint-Dionysius te Tilburg en vicevoorzitter van de Vrienden van de Kunstkring in die plaats. Zijn benoeming in 1957 tot directeur van de Academie voor Beeldende en Bouwende Kunsten aan de Leergangen maakte een eind aan zijn *Idil*-carrière, maar oude liefde roest niet en hij bleef zich onverdroten als recensent inzetten.

De eerste jaargang van *IT* (1946-1947) kreeg al meteen het nummer X. *Idil* bestond tien jaar en dat heuglijke feit werd door deze ietwat afwijkende nummering gemarkeerd. Het verschil met de fiches van *Boekzaal* was dat in *IT* meer titels per aflevering in beknopte vorm konden worden besproken, zonder overigens de naam van de recensent te vermelden. De belangrijke boeken bleven, uitvoerig gemotiveerd en ondertekend, op fiche verschijnen in de serie *Boekzaal*.¹⁸³ Het publiceren van de recensies was dus aan strikte en ingewikkelde regels gebonden. Van de werkwijze moet de hedendaagse onderzoeker goed op de hoogte zijn.

Als een roman op fiche verscheen, werd dat nummer vetgedrukt in het register van *IT* aangegeven. Een voorbeeld: Anna Blaman had in 1946 nog geen furor gemaakt. Haar debuut *Vrouw en Vriend* (1941) werd vijf jaar na het verschijnen in *IT* summier in twee zinnen besproken:

'Deze roman getuigt op vele plaatsen van literair vermogen en psychologisch inzicht. Een deprimerend, cynisch boek zonder morele fond. Streng voorbehouden.'¹⁸⁴

180 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 244 Brief Verbiest aan 'Sint Jan', 17-10-1946.

181 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Idil-samenkomst, 17-8-1949, 13.

182 Peet, 'De Rooms-Katholieke Informatiedienst', 64-65.

183 *Idil-Tijdingen* 10 (1946-1947) 1.

184 *Idil Tijdingen* 10 (1946-1947) 633.

Een jaar later werd de roman, inmiddels kennelijk belangwekkend, op fiche uitgebracht onder nummer 3984 en gepresenteerd in de eerste uitzending van het KRO radioprogramma 'In 't Boekhuys', waarover in de volgende paragraaf meer.¹⁸⁵ Haar tweede roman, *Eenzaam avontuur* uit 1948, werd wel meteen op fiche uitgebracht. Hieruit blijkt dat de belangstelling voor deze schrijfster groeiende was.

Aan de abonnees werd de keuze gelaten zich alleen op *IT* te abonneren of het abonnement te combineren met *Boekzaal*. De prijs voor een gecombineerd abonnement was tien gulden per half jaar. Voor losse fiches werd vijftien cent in rekening gebracht en voor een enkele aflevering van *IT* een gulden. De eerste drie jaargangen van *IT* hadden een eenvoudige gestencilde lay-out, maar vanaf jaargang 14 (1950-1951) werd het tijdschrift uitgebreid met artikelen, wetenswaardigheden en overzichten van de buitenlandse boekenmarkt. Bovendien werd plaats ingeruimd voor de rubrieken 'Wat anderen zeggen' en 'Van de pers'.¹⁸⁶ Belangrijke uitlatingen die direct of indirect met het boek te maken hadden, werden in het tijdschrift vermeld, zeker als zij van de paus afkomstig waren, zoals de toespraak die paus Pius XII (1939-1958) hield voor boekrecensenten, waarin hij wees op hun verantwoordelijke taak.¹⁸⁷ Met ingang van oktober 1958 was het ook mogelijk op bescheiden schaal in *IT* te adverteren. De kosten voor een advertentie van 1/16 pagina bedroegen vijftien gulden. Voor een jaarcontract (elf afleveringen) werd f 132 in rekening gebracht. Voor het geval dat *IT* juist verzonden was en er een verboden en/of streng voorbehouden boek was gesignaleerd, werd Idil's telegrafische dienst in werking gesteld. Tegen een vergoeding van zes gulden per jaar plus telegramkosten werden de leden tijdig hiervan op de hoogte gesteld.

Het is duidelijk dat Gerard Verbiest een journalistieke achtergrond had, want hij nam zelf graag de pen ter hand om in *IT* te getuigen van zaken die hem bezighielden, waarbij hij geen blad voor de mond nam. Mede daarom is het tijdschrift een uitstekende bron voor de bestudering van het wel en wee van de recensiedienst.

Om een zo groot mogelijk lezersaantal te bereiken gaf Idil sinds 1951 de folder *Boekenschouw* uit, eveneens onder redactie van Van den Ham. *Boekenschouw* was een eenvoudig kwartaalgidsje als aanvulling op *IT*, niet te verwarren met het tijdschrift van de jezuïeten dat intussen ter ziele was. Dit gidsje van acht pagina's verscheen in een oplage van 175.000 exemplaren en bevatte een inleidend artikel en een korte recensie van zojuist verschenen lectuur, uiteraard voorzien van het morele kwalificatiecijfer. Voor het luttele bedrag van achttien cent per jaar konden lezers zich via de boekhandel op het gidsje abonneren. De drukkosten werden door 95 uitgevers gezamenlijk gesponsord. Overigens wekte het gebruik van de oude naam *Boekenschouw* hier en daar de nodige wrevel op. De reminiscentie aan de censuur in het oude jezuïetentijdschrift van Gielen viel niet bij iedereen in goede aarde.¹⁸⁸

Op verzoek van 'Sint Jan' en de LCKA maakte Idil sinds 1947 met een affiche reclame voor het goede boek. Viermaal per jaar verscheen een nieuwe op de actualiteit afgestemde affiche met veertig titels, beginnend bij het kwalificatiecijfer IV (voor volwassenen). Zij werden opgehangen op druk bezochte plaatsen, zoals kerkportalen, boekhandels, bibliotheken, internaten, schoolgebouwen, parochiehuizen en seminaries. Voor het slagen van deze vorm van voorlichting was de medewerking van de kerken – Nederland telde in 1947 ongeveer 1450 parochies – cruciaal. Dat op die medewerking niet altijd kon worden gerekend, blijkt uit het feit dat slechts 212 pastoors het affiche ook daadwerkelijk bestelden.¹⁸⁹ Een ander probleem was dat de vermelde boeken nog voorradig moesten zijn in de boekhandel en dat de uitgever een kleine vergoeding moest geven voor de onkosten.¹⁹⁰ Naast het affiche werd ook de voorlichting via de katholieke dagbladen ter hand genomen. Circa dertig kranten waren in 1947 geabonneerd op Idil's persdienst, met het gevolg dat de recensies wekelijks in een half miljoen katholieke gezinnen werden gelezen.¹⁹¹ Een uitzondering daarop vormde *De Linie*. De hoofdredacteur pater Paulussen s.j. (1909-1989)

INFORMATIE-DIENST
WELK BOEK?

IDIL

INZAKE LECTUUR
EEN GOED BOEK!

Nummer 13.

MEDERLED DOOR DE STICHTING INFORMATIE-
DIENST INZAKE LECTUUR IN OPDRACHT VAN
DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN DE
KATHOLIEKE ACTIE IN NEDERLAND

Februari 1953.

GOEDSIENST

- KAROLINA DEBOS: **HET GELOOF ONZER VADEREN** (Van Rossum) ing. f. 2,25 (De Herenged. Zondag)
- **DE ZICHTBAAR KIEK** (Catholiekweekblad en andere) (Kroonhulst) f. 7,90 (Prof. Dr. G. J. VAN DER SCHEER)
- **DE KATHOLIEKE KIEK EN DE BESCHAVING TIJDENS DE BAROK** (Sprenger) f. 6,90

KUNST

- HET THEMAAL: **HILFDE**
- DUSCHTID**, Zwerftocht door Italië's late Middeleeuwen (Het Spectrum) f. 13,90

MUZIEK

- EDUARD REZER: **EEN EEUW NEDERLANDSE MUZIEK** (Quintel) f. 15,-

ROMANS EN NOVELLEN

- ANNE DE VRIES: **REIS DOOR DE NACHT**, Deel 1: De autisten in (Callenbach) f. 5,30
- ANNE DE VRIES: **WIJ LEVEN MAAR EENS** (Callenbach) f. 5,40
- JOHN WINDHOLM: **DE TRUIFRIG KONING** (Broughel) f. 6,90
- WARALD BRUUN: **NACHTWAKE** (Broughel) f. 4,90
- PHIL. BRONKHORST: **DE GROTE ONTSCAPING HC. de Boer** (Jr.) f. 8,90
- C. K. CHESTERTON: **AVONTUREN VAN KATHIEK BROWN**, 2 Deel (Paul Brand) geb. p. deel resp. f. 13,90 en f. 15,90

- F. J. SCHWARZ: **DE LUTHERKINDEN** (Romen & Zonen) ing. f. 7,40 f. 8,90
- WAND. FERRIS: **AVONTUREN IN DIE WERELDBOLEN** (Winnendenker) f. 5,90
- REINER EN BRONNIE GILBERT: **WET HOEZEIN BLIJFT VOORDELIJK** (Broughel) f. 3,90
- JACOMA COLDMANNS: **DE KINDEREN VAN DE PARAFLOMMAKES** (Albin) f. 7,90
- JOHN WINDHOLM: **PIETER DOORLEIN** (De Brage Bijl.) f. 6,90
- A. VAN HOLT: **SLAVEN DER SACCA** (Kampische Boekhandel) f. 6,90
- JAMES WHELBY HIGGINS: **DE SAMARITAANSE VROUW** (Thalman) f. 5,90
- A. RUTGERS VAN DER LOEFF-BADENAU: **MENS OP WOLFF** (Ploegma) f. 6,90
- REUK SALTON: **BAMBI'S KINDEREN** (Druifhuis, U. M.) f. 6,90
- ESERARD SCHAAR: **DE LAATSTE PORE** (Romen & Zonen) ing. f. 7,90 f. 8,90
- WILHELM SCHMIDT: **DE WIND BLAAST** (U. N. Verhoeven) f. 4,90
- J. C. H. SPRENGER, jr.: **PASCHIE IN DE HIL** (Druifhuis, U. M.) f. 6,90
- FRANCOIS STURAT: **DE WITTE HAAS** (Gampel) f. 2,90

OPVOEDING EN LEVENSVORMING

- Dr. L. J. PALPERS: **VAN WIEG TOT SCHOOL**, Praktische voorlichting voor jonge en voorouder ouders (Kromat) f. 8,90
- Dr. L. G. REYSTER: **TWEE MAAL JA**, Gesprekken met verlaten (Tscholten) f. 7,50

BIOGRAFIEN

- Dr. PROCARUS MEIER, O.C.W.: **TITUS BAANDOMA** (Paul Brand) ing. f. 7,40 f. 9,90
- EUSTER VERBA: **EDITH STEIN** (Ploegma) f. 4,90

GESCHIEDNIS

- Dr. J. S. BASTIEN: **KANDELEN TOT DE STAATKUNINGDE GESCHIEDNIS DER LANDEN VAN ONZE BESCHAVINGSKRING VAN 1648 TOT 1848**, Deel III (München) f. 17,50
- (Dr. A. G. B. B.) **HERLEEDT VEELEIDEN**, Selecties uit het dagelijkse leven van 2000 jaar geleden (U. N. Kalk) f. 7,50

LANDEN EN VOLKEN

- ARNOUD FROELIJK: **DE RIVIER DER ZINGENDE VIJEN**, Avonturen in het oerwoud van Zuid-Amerika (En den Tonen) f. 7,90
- TRINARD K. HEDER: **HET WITTE CONTINENT**, Het verhaal van Antarctica (West-Friesland) f. 6,90
- W. MOEDERMAN: **NIJEUW ZEELAND** (Hollands) f. 6,90

VOOR IEDER DIE OP LECTUURGEBIED LEIDING GEEFT:

LECTUUR-REPERTORIUM
VERLICHT EEN ZWARRE VERANTWOORDELIJKHEID
10.000 RECENSIES — 23.000 AUTEURS
VRAAC EN BEHOORLAAR

OOFT EN WEF

- Dr. G. J. KRUGER: **SURINAME EN ZIJN BUUR-
LANDEN**, Lichtspieken in het oerwoud van Guyana (Boeken) f. 6,90
- HENDRIK DE WIT: **SURINAME EN DE NEDER-
LANDSE ANTILLEN**, Een kort overzicht van de bestuursproblemen in Amerika (Van Harst) ing. f. 3,50

MATUUR EN TECHNIEK

- LEONARD DE VRIES: **HET ELECTRON ONSPANE**
DE WERELD (De Brage Bijl.) f. 3,90

DIVERZEN

- M. E. ELIAG: **PORTRET VAN TCOH**, Het leven van een kunstenaar (Soulz) f. 5,90
- XX: **JULIANA REGINA**, 3 Deel (Hollands) p. deel ing. f. 2,90
- ANTON ZIECHKA: **ALLE WERELDOVERKOR DOOR HET EEUWEN**, Geschiedenis, invloed en toekomst van schrijvers, wetten, denkbeelden, varen, riden en vliegen (Paul Brand) ing. f. 11,- f. 13,50

Idil-affiche (Collectie NLM, Den Haag)

had Idil wel gevraagd de boekenrubriek voor deze krant te verzorgen, maar men kon niet tot overeenstemming komen over het Romeinse kwalificatiesysteem en de daaraan verbonden symbolen. Verbiest van zijn kant vond het systeem van *De Linie* veel te vaag.¹⁹²

185 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 113 Recensie *Vrouw en vriend*, fichenummer 3984.
186 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 51 'Breve: Ad perpetuum', januari 1953.
187 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 327 'Katholieke bibliografie', 1.
188 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 Enquêteformulier van L. Grooten, chef boekhandel Berkhout te Nijmegen, september 1951.
189 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 152 Brief Katholieke Actie, 232-1948.
190 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Verslag Idil-samenkomst, 17-8-1949, 11-12.
191 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 155 Brief Verbiest aan Diepenbroek, 6-5-1947.
192 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Bijeenkomst recensenten, 18-8-1947.

De spanning tussen snelheid en betrouwbaarheid van de recensies was een voortdurend probleem. Daarom werd in 1951 de *IT* aangevuld met de wekelijks verschijnende *Idil-koerier* (1951-1970) waarin voorlopige, niet-gecollationeerde beoordelingen werden vermeld. In *IT* werden dan later eventueel gemaakte fouten gecorrigeerd.

Het tijdrovende werk van Van den Ham werd in 1957 overgenomen door twee redactiesecretarissen: de salesiaan Jan Klein (1917-1989) en de leek Jan van Sleuwen, beide neerlandicus van beroep.

Boekennieuws op de KRO radio

Lezen was zoals gezegd sinds de bezetting een populaire bezigheid en een deel van de lezers bleef het boek de eerste jaren na de oorlog trouw. Daardoor werd de noodzaak van goede voorlichting steeds urgenter, want wat wist de oppervlakkige lezer van natuurwet, *Index* en kerkelijke boekenwet?

‘Zij kopen een boek voor de mooie omslag, om de pakkende titel en de beroemde naam van de auteur. Maar de wandeling zonder gids in de hedendaagse boekenproductie staat gelijk met een willekeurig kuiertje in een mijnenveld.’¹⁹³

Deze voor hem typerende woorden schreef Gerard Verbiest op 17 mei 1947 in een perscommuniqué naar aanleiding van een gloednieuwe uitdaging die Idil voornemens was op zich te nemen. In samenspraak met de moraaltheoloog dr. J. Kors o.p. (1885-1966) die van 1945 tot 1959 voorzitter was van de Katholieke Radio Omroep en hoofdredacteur van de *Katholieke Radio Gids*, startte Idil in 1947 het radioprogramma ‘In ’t Boekhuys’. Deze rubriek paste naadloos in de sfeer van Herrijzend Nederland, zoals die kort na de oorlog bij de omroep het beeld bepaalde. Het uitzenden van letterkundige programma’s werd gezien als een probaat middel om het rooms-katholieke culturele karakter van de KRO te onderstrepen. Voorzitter Kors was een adept van de neothomistische school en in navolging van Jacques Maritain was hij van mening dat de spanning tussen morele norm en esthetische ontroering in de literatuur bespreekbaar moest zijn, met dien verstande dat de christelijke morele norm prevaleerde.¹⁹⁴ Op alle uitzenddagen van de KRO, na het nieuws van één uur, presenteerde Idil een programma van vijf minuten waarvoor drie à vier beknopte boekbesprekingen werden samengesteld, speciaal voor de radio in verkorte versie. De luisteraar werd op ongedwongen manier wegwijs gemaakt in de doolhof van de zojuist verschenen lectuur. Lectuurvoorlichting werd door de KRO, evenals bij ‘Sint Jan’ en de RKOLB het geval was, gezien als een vorm van lekenapostolaat, een aanvulling op de zielzorg. Voor Idil bood het radioprogramma een mogelijkheid zich te profileren en de naamsbekendheid te vergroten. Dat Idil vanwege de strenge moraal niet door alle KRO medewerkers werd geapprecieerd, bleek uit een brief van Verbiest aan Diepenbrock, waarin hij zich beklaagde over de grapjes en toespelingen die in andere KRO programma’s over Idil werden gemaakt.¹⁹⁵

De KRO was overigens niet de enige omroep die een boekenrubriek verzorgde. De NCRV zond iedere vrijdag van 15.40 tot 16.00 uur de boekenrubriek ‘Van oude en nieuwe schrijvers’ uit en de AVRO het ‘Boekenhalvuur’. Aanvankelijk werd het KRO programma gepresenteerd door een presentatrice, maar dat was geen succes. Zij had een saaie stem en geregeld ontving Verbiest post die was gericht aan ‘mejuffrouw Idil, Idille of Sybill te Tilburg’.¹⁹⁶ Het leek daarom een goed idee de letterkundige Piet Oomes (1898-1984) te vragen de taak van haar over te nemen. Deze presentator had in zijn jonge jaren gestudeerd aan de Aartsbisschoppelijke Kweekschool te Hilversum, maar hij had hogere ambities dan het onderwijzerschap. Vanaf 1921 volgde hij de MO-opleiding Nederlands aan de Leergangen die indertijd een dependance had in Utrecht, en behaalde daar in 1925

Piet Oomes (privécollectie familie Snijders-Oomes)

zijn akte. Zoals veel oud-studenten aan de Leergangen was Oomes een voorvechter van de katholieke emancipatie in Nederland en de juiste persoon om de studenten aan de Kweekschool en de rooms-katholieke School voor Maatschappelijk Werk te Hilversum in die richting te motiveren.¹⁹⁷ Voor de Mulo-opleiding schreef hij twee leermethoden *Lessen in letterkunde* en voor Idil *De bovenste plank*, een keuze uit de wereldliteratuur voor de eindexamenleerlingen van het VHMO. Deze brochure kwam in 1964 tot stand met steun van het Prins-Bernhardfonds.¹⁹⁸ Oomes had een grenzeloze bewondering voor Van Duinkerken, die hij kende van de kring rondom *De Gemeenschap* en die hem al voor de oorlog bij de KRO had geïntroduceerd.¹⁹⁹ Als expert op het gebied van de literatuur was Oomes tevens voorzitter van de katholieke openbare bibliotheek te Hilversum. In die functie had hij tijdens de oorlog een ware strijd geleverd tegen de beperkingen die de bezetter in het kader van de Kultuurkamer aan deze bibliotheek oplegde. Hij was in de Nederlandse boekenwereld dus geen onbekende. Voorzien van de nodige aanwijzingen van Idil, zoals 'enige modulatie bij het lezen is gewenst', ging op 22 mei 1947 zijn eerste uitzending van vijf minuten de ether in. De spreekteksten werden verzorgd door Lambert van den Ham en de boekenpraatjes werden steevast geopend met de zin: 'Nu volgt het boekennieuws, medegedeeld door de Informatiedienst Inzake Lectuur te Tilburg'.

Vanaf april 1949 werd het mogelijk op de zaterdagmiddag als onderdeel van de Kroniek van Letteren en Kunst om twee uur een programma van tien minuten te presenteren. De rubriek kreeg in deze setting een nieuwe naam: 'Welk boek? Een goed boek!' In een hoekje van de *Katholieke Radio Gids* (oplage 300.000 exemplaren) werden de boeken van de week aangekondigd, voorzien van het Romeinse kwalificatiecijfer van Idil, de ondertitel en de

193 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 265 'Onze nieuwe rubriek Boekennieuws', 1.

194 Manning, *Zestig jaar KRO*, 210.

195 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 216 Brief Idil aan mr. A. Diepenbrock, 20-1-1960.

196 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Verslag Idil-samenkomst, 17-8-1949.

197 Post, 'Bewonderen mag van God'.

198 Oomes, *De bovenste plank*.

199 Manning, *Zestig jaar KRO*, 210.

plaats en naam van de uitgever. Om het effect van de voorlichting te verhogen werd de luisteraar geadviseerd de gids gedurende de uitzending bij de hand te houden. Het was een hele opgave om jaarlijks zo'n 400 à 450 boeken voor de microfoon te bespreken. Zonder diepgaand te analyseren besprak Oomes de schrijvers van de jaren vijftig: Graham Greene, Francois Mauriac, Julien Green, Marnix Gijsen en Hubert Lampo. Ook de Vijftigers kwamen aan bod.²⁰⁰ Het programma werd stevast afgesloten met de woorden: 'En hiermee besluiten wij ons boekennieuws van vandaag, dat ons werd medegedeeld door Idil te Tilburg'.²⁰¹

Dat niet iedereen content was met de uitzendingen bleek bijvoorbeeld op 12 mei 1951, toen de roman *Zuster Virgilia* van de Vlaamse schrijver Gerard Walschap (1898-1989) voor de radio werd besproken. Dit boek werd door Idil aangekondigd als een probleemroman, omdat Walschap daarin het kloosterleven en de heiligheid van de hoofdpersoon Alberta onrecht deed. 'Op de achtergrond bespeurt men overal de rancuneuze anti-katholieke tendens van de schrijver,' zo bleek uit de bespreking.²⁰² Deze beoordeling ondervond veel weerstand in de pers. In het zevende hoofdstuk zal de affaire rond deze roman nog uitgebreid aan de orde komen.

De laatste uitzending van 'Welk boek? Een goed boek!' vond plaats op 19 september 1959, toen programmachef mr. W. Wagenaar abrupt een einde maakte aan de boekenrubriek. 'Hij vond dat de mensen waren uitgeluisterd.'²⁰³ Voor Idil betekende het een flinke aderlating op de begroting, want de KRO betaalde jaarlijks f 1500 voor de uitzendingen. De KRO was echter van mening dat vanwege de veranderingen in de leesgewoonten van het publiek en de grote verbreiding van het pocketboek de uitzending qua de vorm, inhoud en tijdstip moest worden aangepast. Dat kwam hard aan, zeker toen bleek dat in plaats hiervan iedere avond vijf minuten voor de aanvang van het half elf uur journaal de rubriek 'Het boek van de dag' kwam, die door wisselende sprekers werd gepresenteerd. De programmaleiding had naast Piet Oomes aan Gabriël Smit, Michel van der Plas, August Cuypers en enkele andere specialisten gevraagd het nieuwe programma te presenteren. Omdat hij de bespreking van uitsluitend pocketboeken te beperkt vond, zag Oomes af van verdere deelname aan de boekbesprekingen.²⁰⁴ Het koperen etherjubileum van Idil werd net niet gehaald. Dat in 1959 inmiddels bij de KRO een nieuwe wind was gaan waaien, blijkt uit de opmerking van Toon Rammelt in zijn brief aan Idil: 'Wij zullen vrijwel uitsluitend stimulerend ten opzichte van het goede boek trachten te werken en zo min mogelijk in negatieve zin.'²⁰⁵ Hieruit blijkt duidelijk de nieuwe fase waarin de katholieke cultuur zich eind jaren vijftig bevond.

De doorbraakgedachte

Na de bevrijding bevond katholiek Nederland zich in een hybride situatie. Enerzijds was het vizier gericht op herstel van de traditionele verzuilde vooroorlogse situatie, anderzijds ontstond er, als gevolg van de oorlogservaringen, een drang naar geestelijke vernieuwing. Onder invloed van het personalistisch socialisme, een uit Frankrijk overgewaaid filosofische stroming, ging men op zoek naar oprechte saamhorigheid: de mens is pas echt mens in gemeenschap en daarom verantwoording verschuldigd aan de medemens.²⁰⁶ Omdat voor de aanhangers van deze denkwijze het geloof niet allesbepalend was, waren zij voorstander van de samenwerking van katholieken, protestanten, sociaaldemocraten en vrijzinnige democraten in één progressieve partij. Deze gedachtegang ontwikkelde zich al tijdens de oorlog onder een aantal gijzelaars van verschillende politieke richtingen en levensovertuigingen, die gevangen zaten in de gijzelaarskampen in Haaren en Sint-Michielsgestel. Deze groep die zich de Heeren Zeventien noemde, stond onder leiding van de sociaaldemocraat Wim Schermerhorn (1894-1977) en voerde ver-

trouwelijke besprekingen over de toekomst van de politiek in Nederland, want het was voor de leden een openbaring gebleken dat zij met andersdenkenden vruchtbare gesprekken konden voeren over geestelijke zaken. Dit positieve onderlinge contact overtuigde hen van de mogelijkheid dat een brede progressieve sociaaldemocratische partij na de oorlog te verkiezen was boven een confessionele partij. Dat zou een breuk betekenen met het oude verzuilde systeem, gebaseerd op interne samenwerking binnen de katholieke, protestants-christelijke, socialistische en – in mindere mate – de liberale zuil. In behoudende katholieke kringen was men niet gelukkig met deze ‘doorbraakgedachte’ die in een nieuwe partij, de Nederlandse Volksbeweging (NVB), gestalte moest krijgen. Het zelfvertrouwen van de Nederlandse katholieken was door de oorlogservaringen echter zo gegroeid dat de NVB rekende op een flinke aanhang. De NVB is inderdaad van start gegaan. Op 13 en 14 september 1945 vond de constituerende vergadering plaats. Het verzet uit de traditionele katholieke kring, alleen gebaat bij het herstel van de RKSP, deed de beoogde nieuwe partijvorming echter in rook opgaan. De door de intellectuelen van Haaren en Sint-Michielsgestel beoogde politieke doorbraak liep uit op een mislukking. Gesteund door de kerkelijke leiders, maar ook door leken die vóór de oorlog vooraanstaande posities hadden bekleed, bleven de katholieken hun partij trouw. Met ingang van 22 december 1945 kreeg de partij wel een nieuwe naam: de Katholieke Volks Partij. Deze werd bij de eerstvolgende verkiezingen van 17 mei 1946 met 32 zetels zelfs de grootste partij.

Dit alles kon niet voorkomen dat na de oorlog bij de katholieke leiding er wel een verandering optrad in gerichtheid: ‘Stond vóór de oorlog een emancipatieconcept centraal, nu kwam behoud van de eigen – confessionele – identiteit op de voorgrond te staan.’²⁰⁷ Dit element was van essentieel belang, omdat zoals gezegd gedurende de oorlog een vrijere omgang met andersdenkenden op gang was gekomen. Zo op het eerste oog verschilde de visie van de Kerk niet zo met die van voor de oorlog, maar een goed verstaander kon constateren dat de klemtoon kwam te liggen op een formele, gereguleerde geloofsleer, vooral op moreel gebied, op de apostolische taak van de gelovige, op vroomheid en ascese en op de vormgeving van de liturgie.

De teleurstelling over de mislukte doorbraak vertaalde zich bij de sociaaldemocraten op 9 februari 1946 in de oprichting van de Partij van de Arbeid. Deze partij afficheerde zich nadrukkelijk als de doorbraakpartij die ook aan katholieken onderdak bood. Deze groepeerden zich binnen de PvdA rond de Katholieke Werkgemeenschap in de PvdA (KWG). Het socialistisch ideaal was immers ook voor deze katholieken een achtenswaardig doel. De PvdA behaalde 29 zetels bij de verkiezingen in 1946 en werd daarmee de tweede partij in Nederland. Dat resulteerde na de kabinetsformatie in de eerste rooms-rode coalitie in de geschiedenis van Nederland. Toch nog een minidoorbraak dus, die weliswaar voor een betrekkelijk kleine groep ook op cultureel gebied bij de avant-garde navolging kreeg, want voor hen maakte het geen verschil of men rooms-katholiek was of agnost.²⁰⁸

De letterkundige en Tweede-Kamerlid cultuurpolitiek voor de KVP Bernard Verhoeven (1897-1965) stond in zijn essay *De katholieken in de Nederlandsche cultuur* helemaal achter de opvatting van het episcopaat. Hij wees de katholieken op de grote taak die zij in de

200 Manning, *Zestig jaar KRO*, 210.

201 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 265 Aanwijzingen KRO-boekbesprekingen.

202 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 261 Recensie *Zuster Virgilia*, besproken voor de KRO radio, 12-5-1951; *Archief LCKA*, inv.nr. 156 Brief Idil over de Roman *Zuster Virgilia*.

203 Manning, *Zestig jaar KRO*, 210.

204 ‘Piet Oomes weg’.

205 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 3; *Archief LCKA*, inv.nr. 216, Brief Toon Rammelt aan Idil, 2-8-1959.

206 De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 205.

207 Goddijn, *Tot vrijheid geroepen*, 32.

208 Van Duinkerken, ‘Katholieken in vier seizoenen’, 45-46.

naoorlogse katholieke cultuurbeweging hadden te vervullen. Eén nationale, centralistische politiek en cultuur, het ideaal van de NVB, vond hij niet wenselijk omdat daarin het specifieke katholieke element ontbrak: dienstbaarheid aan het bovennatuurlijke einddoel van de mens.²⁰⁹ Om deze gedachte te ondersteunen werd parallel aan de oprichting van de KVP in Nederland het Landelijk Centrum Katholieke Actie (LCKA) opgericht, een voortzetting van het Comité van de Actie “voor God”, dat gedurende de oorlog de activiteiten had moeten staken.

Het Landelijk Centrum Katholieke Actie (LCKA)

Bovenstaand excurs in de Nederlandse politiek was nodig om de tijdgeest in het tweede deel van de jaren veertig te begrijpen. Niet alleen over de politiek, maar ook over het katholieke culturele klimaat werd na de oorlog fel gediscussieerd, met name over de moderniteit. Die zou een gevaar zijn voor de traditionele waarden. De dreigende secularisering van de samenleving en het functieverlies van de Kerk waren voor het Nederlandse episcopaat aanleiding geweest om de in 1922 door paus Pius XI ontworpen Katholieke Actie voor lekenapostolaat een nieuwe impuls te geven. In Nederland was daarvoor al in 1936 de tamelijk elitaire organisatie de Actie “voor God” in het leven geroepen, maar die werd zoals gezegd door de bezetter verboden. Nu bestond in letterkundige kringen, vooral onder de jongere schrijvers rond *Roeping* en *De Gemeenschap*, nogal wat kritiek op de Actie “voor God”. Zij vonden, onder aanvoering van Van Duinkerken, dat de katholieke leiders stelselmatig weigerden jonge intellectuelen bij hun activiteiten te betrekken.²¹⁰ Toch bleek de Actie “voor God” in staat deze kritiek in positieve zin om te buigen, want zelfs de *grand old man* van de jongeren, Van Duinkerken, kon zich later identificeren met het zuilestablishment van de Actie. Een gevoel van politieke bedreiging heeft daarin waarschijnlijk een rol gespeeld, aldus Paul Luykx.²¹¹

Na de oorlog werd in 1947 de Actie “voor God” nieuw leven ingeblazen in de vorm van het Landelijk Centrum Katholieke Actie (LCKA) met afdelingen in de verschillende diocesen in Nederland. De algehele leiding had de vicaris-generaal van het bisdom 's-Hertogenbosch, mgr. F. Hendrixx (1902-1977). Tot algemeen secretaris werd benoemd mgr. mr. A. Diepenbrock die vanuit Heemstede het secretariaat beheerde. Het LCKA, opgericht om de katholieke beginselen van godsdienst en zedenleer in het openbare leven te bevorderen, was voor het veldwerk afhankelijk van de inzet van individuele leken. Het kwam al snel tot de conclusie dat samenwerking van katholieke organisaties binnen eenzelfde domein noodzakelijk was.²¹² Naast de politiek en de zorg voor onderwijs, huwelijk en gezin richtte het LCKA zich met volle energie op de katholieke cultu-

Mr. A. Diepenbrock (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

rele instellingen. De getoonde belangstelling voor pers, radio, film en literaire wereld was begrijpelijk, omdat deze media zich bij uitstek bezighielden met het overdragen van waarden. De propaganda voor het goede boek was één van de taken waarvoor de Katholieke Actie zich met hart en ziel inzette. Dienovereenkomstig werden besprekingen gevoerd met Idil, de Keuringsraad van de Sint-Vincentiusvereniging en andere instanties uit de boekenwereld met het doel de krachten te bundelen. Ook het bibliotheekwezen werd aan een diepgaand onderzoek onderworpen.²¹³ In feite vormde Idil samen met 'Sint Jan' en de RKOLB al vanaf de oprichting in 1937 een samenwerkingsverband, maar Idil werd in toenemende mate gezien als een particuliere onderneming van Verbiest die weliswaar keurig de regels van de kerkelijke boekenwet hanteerde, maar toch steeds de druk voelde van schrijvers en uitgevers, die er minder rigide morele opvattingen op na hielden. Volgens Duffhues had

'het gif van het zondige en anti-christelijke (...) een tegengif nodig, waarin opwerpen tegen geloof en zeden weerlegd werden en de niet-katholieke levensbeschouwelijke beginselen bestreden werden'.²¹⁴

Het enthousiasme waarmee het landelijk centrum in de katholieke wereld werd begroet, duidt op consensus, want de katholieken schikten zich zonder merkbaar protest.²¹⁵ Maar eind jaren veertig vertoonden zich, zeker ook in de schrijverswereld, de eerste haarscheurtjes. Om hiertegen adequaat op te treden waren vérstreckende maatregelen nodig. Zo stond de oprichting van een Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectuurvoorziening (Bacil), als overkoepelend adviesorgaan voor de katholieke literaire wereld in Nederland, hoog op de agenda van het LCKA.

De Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectuurvoorziening (Bacil)

Het al dan niet vermeende zedelijk verval na de oorlog was een bron van zorg voor de hele samenleving. Deze ongerustheid werd niet alleen door het episcopaat, maar ook door de landelijke pers en de confessionele partijen gedeeld. De KVP hield zich niet afzijdig en ging zelfs zover de euvelen die bij de uitleenbibliotheken de kop op staken, in het verkiezingsmanifest van de partij op te nemen. Een ethisch reveil, gebaseerd op strenge normen, was dringend geboden.²¹⁶ Om inzicht te krijgen in wat er mis was op het gebied van huwelijk, gezin en seksualiteit hield de landelijke leiding van de Katholieke Actie in 1946 de enquête 'Wat mankeert Nederland?'. Een van de conclusies van het rapport was dat ongecontroleerde lectuurspreiding door zogenaamde 'wilde winkelbibliotheekjes' als de belangrijkste oorzaak werd gezien voor het morele verval. Toezicht op sport, film en lectuur in het bijzonder zou een positieve invloed hebben op een verantwoord leefgedrag. Samenwerking van alle organisaties op het gebied van de lectuurvoorziening was dan wel noodzakelijk, waarbij nadrukkelijk werd gewezen naar het bibliotheekwezen.²¹⁷ Op 4 februari 1948 werd voor dit doel door het LCKA een studiec commissie in het leven geroepen, die bestond uit vertegenwoordigers van de RKOLB, de Sint-Vincentiusvereniging, de parochiebibliotheken en *De Linie*, het weekblad van de jezùieten. Idil was niet in de commissie vertegenwoordigd. De bevindingen van de verschillende beraadslagen

209 Duffhues, *Bewegende patronen*, 137; Verhoeven, *De katholieken*, 7-14.

210 Luykx, *De Actie 'Voor God'*, 69.

211 Luykx, *De Actie 'voor God'*, 73-74.

212 De Haan, *Van volgzaam elitestrijder*, 112-116.

213 'Mededelingen van de Katholieke Actie in Nederland' (1947).

214 Duffhues, *Bewegende patronen*, 138.

215 Blokker, *De wond'ren werden woord*, 58.

216 Bovend'Eert, 'De overheid als zedenmeester', 47.

217 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 510 Rapport der Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectuurvoorziening, 16-4-1949, 1.

werden in juni 1948 neergelegd in het rapport-Ten Doesschate. Alle ondertekenaars van dit rapport waren overigens ex-leden van de Keuringsraad van Sint-Vincentius. Uit dit verslag kwam naar voren dat de RKOLB alleen de belangen van de eigen aangesloten bibliotheken behartigde, dat de subsidievoorwaarden door de verschillende gemeenten divers werden geïnterpreteerd en dat de volks- en plattelandsbibliotheken slecht waren georganiseerd. De speciaal voor de volksbibliotheken samengestelde reizende tentoonstellingen van de Sint-Vincentiusbibliotheken bereikten maar moeizaam het platteland.²¹⁸ De eerste stap die de studiec commissie na het gereedkomen van dit verslag ondernam, was zich te verzekeren van voldoende steun van het episcopaat. De commissie drong in een gesprek aan op positieve actie, hetgeen op 16 juni 1948 resulteerde in de oprichting van een Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectuurvoorziening, kortweg en al dan niet ironisch 'Bacil' genoemd. Het episcopaat benoemde de journalist Herman Divendal (1914-1991) tot voorzitter, volgens Jan Jacobs 'de best geïnformeerde katholieke leek van de twintigste eeuw in Nederland'.²¹⁹ Hij was aanvankelijk voorbestemd om priester te worden en doorliep een opleiding aan het kleinseminarie Hageveld, gevolgd door twee jaar filosofie aan het grootseminarie in Warmond. Sinds 1937 verzorgde hij de publiciteit voor Actie "voor God". Secretaris van Bacil werd de strijdbare priester-bibliothecaris A. de Wilt s.j. (1899-1960) en J. van der Ham, die de Keuringsraad in Bacil vertegenwoordigde, werd penningmeester.

Tot verbazing van Verbiest werden Idil en 'Sint Jan' niet bij de voorbereidingen van de oprichting betrokken. Hoe kun je een katholieke vereniging voor lectuurverspreiding oprichten en de literatuurbeoordeling buiten spel zetten?, vroeg hij zich verwonderd af. Een belangrijk punt voor Bacil was echter overdreven intellectualisme waarvan de volksbibliotheken Idil wel eens betichtten, te voorkomen. Ook van staatsinmenging bij het toekennen van subsidies aan bibliotheken wilde men zich verre houden. Natuurlijk was subsidie welkom, maar niet als dat ten koste ging van het levensbeschouwelijke karakter van de bibliotheek. Bacil wilde per se niet dat de katholieke bibliotheek te boek kwam te staan als een semi-overheidsinstelling.

Bacil kreeg van het episcopaat de opdracht een landelijk samenwerkingsplan voor katholieke bibliotheken op te stellen en bracht nog hetzelfde jaar een rapport uit. Daarin adviseerde Bacil alle katholieke openbare bibliotheken, van plattelands- tot schoolbibliotheek, samen te brengen onder één koepel.²²⁰ Het doel van Bacil was een 'ideële' organiserende vereniging te zijn die het hele veld van verkoop, keuring, voorlichting en uitleen van lectuur beheerde, waarvoor een eigen periodiek *Mens en Boek* (1948-1972) in het leven werd geroepen. De koepel noemde zich de Katholieke Centrale Vereniging voor Lectuurvoorziening (KCVL). Als uitvloeisel daarvan werden in de periode 1948-1952 in alle provincies 'reële' afdelingen opgericht ter ondersteuning van het veldwerk in de bibliotheken.²²¹ De provincie Overijssel beet de spits af. Een groot succes zijn de afdelingen in de provincies overigens niet geworden. Zij richtten zich voornamelijk op de plattelandsbibliotheken en ondervonden veel tegenwerking van de veel professioneler opererende openbare bibliotheken, gecentreerd rond de RKOLB. In Brabant kwam de KCVL nauwelijks van de grond. Weliswaar werd in 1951 een bestuur gevormd onder voorzitterschap van de directeur gemeentewerken te Tilburg, ir. A. van Velzen, maar dat had weinig invloed. Het feit dat Brabant twee bisdommen telde en er sprake was van grote regionale en culturele verschillen tussen Oost- en West-Brabant was daar waarschijnlijk de oorzaak van. Bovendien was in Brabant de RKOLB sterk vertegenwoordigd door de landelijke voorzitter Van der Putt uit Eindhoven.

De samenwerking tussen KCVL, RKOLB, Idil en 'Sint Jan' was zeer problematisch. KCVL pretendeerde de koepelorganisatie te zijn voor de katholieke lectuurvoorziening, maar

kon deze doelstelling nooit waarmaken. In feite was en bleef het een organisatie van volksbibliotheken. De RKOLB werd verweten te elitair te zijn waardoor het doel, voorlichting en emancipatie van de katholieken, beperkt werd tot de bovenlaag.²²² Het kwam nogal eens voor dat kardinaal De Jong als intermediair moest optreden bij een verschil van mening tussen Bacil en de RKOLB. Uiteindelijk leidde dat tot het vertrek van voorzitter Van der Putt en secretaris S. Robitsch uit het bestuur van de RKOLB. Op macroniveau konden de organisaties moeilijk door één deur, maar op microniveau was de samenwerking tussen de leden van RKOLB en de volksbibliotheken minder gecompliceerd.

Achteraf gezien lijkt het vreemd dat Idil en 'Sint Jan' niet bij de oprichting van Bacil waren betrokken. 'Sint Jan' protesteerde daartegen en werd op 10 mei 1948 per brief gerustgesteld. Het was geenszins de bedoeling geweest de vereniging voor boekverkopers en uitgevers buiten spel te zetten, maar eerst diende een aantal organisatorische kwesties te worden opgelost.²²³ Hiermee is de vraag waarom Idil werd gepasseerd nog niet beantwoord. Mogelijk had de afstandelijke houding van Bacil te maken met het feit dat penningmeester Van der Ham en Verbiest niet samen door een deur konden en dat wat betrof de overname van de Keuringsraad van de Sint-Vincentiusvereniging de strijdbijl door Idil nog niet definitief was begraven. Wat ook de reden moge zijn, vast staat dat Bacil druk uitoefende op Idil om eerst maar eens een stichting te worden en pogingen in het werk te stellen om de goedkeuring van het episcopaat daarvoor te bewerkstelligen.²²⁴ Toen dat in 1949 inderdaad het geval was, moest Verbiest blijven bedelen om in de commissie zitting te kunnen nemen. Hij vond dat een gedelegeerde van Idil in het KCVL-bestuur zeker op zijn plaats was. Maar men liet Idil 'rustig vijf jaar verkommeren in idealisme', aldus een verbolgen Verbiest.²²⁵ Kortom, 'de samenwerking tussen de verschillende katholieke lectuurorganisaties was nihil', aldus Clemon Tonnaer in *Catholici non legunt*.²²⁶

Bij de goedkeuring van de statuten van KCVL in 1952 bestond het dagelijks bestuur uit de heren E. Mélis (Amsterdam), J. van Velsen (Haarlem), J. van der Ham ('s-Gravenhage), S. Janssen (Venlo) en J. Mentink (Deventer), hoofdzakelijk leden van de oude Keuringsraad van de Sint-Vincentiusvereniging. De beoogd voorzitter Herman Divendal werd adviseur. Het bestuur vergaderde tussen de vijf en tien keer per jaar. De KCVL werkte aanvankelijk met lekenvrijwilligers, maar in 1953 kwam er een professionele directeur in de persoon van mr. J. Rademaker (1923).

Zij die het boek maakten en zij die voorlichting en leiding gaven als het gedistribueerd werd, te weten schrijvers, Sint Jan, Idil en de RKOLB stonden bij de KCVL buiten spel. 'De kleine bibliotheekjes spelen niet slechts de eerste, maar praktisch de enige viool,' aldus Verbiest in zijn Idil-rapport van januari 1953.²²⁷ Omdat er veel onduidelijkheid bestond over de positie van de KCVL werden de statuten pas op 15 maart 1955 bisschoppelijk goedgekeurd en op 8 november vermeld in de *Nederlandse Staatscourant*.²²⁸ Uiteindelijk zou de KCVL in 1963 met de RKOLB fuseren tot het Katholiek Bibliotheek Centrum (KBC).

Met het oog op het onderzoeksmodel van Rees en Dorleijn, met name wat betreft de institutionele benadering van de literaire veldtheorie, was er in de tweede helft van de

218 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 510 Rapport der Bisschoppelijke Adviescommissie inzake Lectuurvoorziening, 16-4-1949, 1-2.

219 Jacobs, 'Herman Divendal', 30.

220 'Mededelingen van de Katholieke Actie in Nederland' (1948).

221 Tonnaer, *Catholici non legunt*, 24.

222 Tonnaer, *Catholici non legunt*, 25.

223 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 172 Brief van Divendal aan het bestuur van 'Sint Jan', 10-5-1948.

224 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 510 Rapport der Bisschoppelijke Adviescommissie inzake Lectuurvoorziening, 13.

225 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 155 Brief Verbiest aan Diepenbrock, 30-3-1951; Brief Verbiest aan Diepenbrock, 25-6-1952.

226 Tonnaer, *Catholici non legunt*, 31.

227 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 12; *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 379 Idil-rapport 7-1-1953.

228 KDC, *Archief KCVL*, inv.nr. 1 Bijvoegsel *Nederlandse Staatscourant*.

jaren veertig sprake van ernstige miscommunicatie. Er waren te veel actoren in het veld, die elkaar beconcurrerden. De strijd om de macht in het veld vond zijn hoogtepunt in de controversie van Idil, 'Sint Jan' en de RKOLB met de Keuringsraad voor volksbibliotheken, die ook doorwerkte in de verstandhouding met de KCVL en Bacil. De beslissing van Idil om voortaan als stichting door het leven te gaan was een stap in de goede richting. Zo hoopte Idil de weg vrij te maken voor een betere samenwerking in de toekomst.

De Stichting Idil (1949)

De omzetting van Idil van particuliere onderneming in een stichting, het benoemen van een Adviserende Bisschoppelijke Commissie (ABC) en de Idil-raad waren in 1949 het resultaat van de bemoeienissen van het episcopaat met op de achtergrond de zachte dwang van de Katholieke Actie. Voor grotere zekerheid en meer gezag was samenwerking van alle partijen in het katholieke literaire veld dringend geboden. Onder het motto 'onbekend maakt onbemind' vond Verbiest het eveneens wenselijk zijn onderneming een bredere basis te geven. De moeizame verstandhouding met de Keuringsraad van de Sint-Vincentiusbibliotheken toonde al aan dat samenwerking met andere organisaties alleen kon gedijen als Idil een stichting werd. Dat inziende en op dringend verzoek van kardinaal De Jong tekende Verbiest op 8 april 1949 in Tilburg ten overstaan van notaris L. Goijaerts de notariële akte voor de oprichting van een stichting zonder winstoogmerk. Bij het ondertekenen van de akte bleek dat Verbiest na ampele overwegingen had besloten een startkapitaal van f 2000 aan de stichting te schenken, dat nog vermeerderd kon worden door 'vergoedingen, bijdragen en abonnementsgelden'.²²⁹ Idil bleek in 1949 inmiddels over duizend abonnees en circa honderd recensenten te beschikken. In de stichtingsakte was vastgelegd dat het dagelijks bestuur uit ten minste drie leden zou bestaan: Gerard Verbiest was voorzitter, zijn zoon Ferd Verbiest die sinds 1946 in dienst was van het Nederlands Boekhuis was secretaris en Gérard Knibbeler, de schoonzoon van Verbiest uit Breda, was penningmeester. De hele familie was betrokken bij de boekenwereld, want Ferd Verbiest trouwde in 1950 met Hanneke van Rossum, de dochter van boekhandelaar M. van Rossum van de gelijknamige boekhandel uit Utrecht. De overige leden van het bestuur, mr. A. Diepenbrock uit Heemstede, vertegenwoordigde het LCKA en P. van der Wiele de Sint-Vincentiusbibliotheken. De leden van het dagelijks bestuur, met een aantoonbare familieband, werden benoemd voor de duur van hun leven. Dat gold niet voor Diepenbrock en Van der Wiele. Zij bleven in functie zolang zij werkzaam waren in de door hen vertegenwoordigde organisaties. Uitbreiding van het bestuur was alleen mogelijk op voordracht van voorzitter Gerard Verbiest. Dat was al het geval in 1951, toen Van der Wiele naar Indonesië vertrok. Verbiest stelde voor de Tilburgse directeur van de wollenstoffenfabriek Triborgh W. van Spaendonck in zijn plaats te benoemen, die als bestuurder voor verschillende culturele instellingen blijk had gegeven over voldoende capaciteiten te beschikken.²³⁰ Het bestuur besliste bij meerderheid van stemmen, waarbij de stem van de stichter

Ferd Verbiest (privécollectie familie Verbiest)

Aan de vergadertafel. V.l.n.r.: Gérard Knibbeler, Gerard Verbiest, Lambert van den Ham en Ferd Verbiest (privécollectie familie Verbiest)

dubbel telde.²³¹ Hoewel Verbiest door te kiezen voor een stichtingsvorm zijn zeggenschap over Idil moest delen met medebestuurders, hield hij door zijn dubbele stem toch een flinke vinger in de pap. Het lag bepaald niet in zijn karakter een stapje terug te doen en hij hield de regie over Idil stevig in eigen hand. De benoeming van zijn zoon en schoonzoon in het bestuur was een handige strategie om in de toekomst zeker te zijn van een meerderheid in het dagelijks bestuur.

De stichtingsvorm was voor het episcopaat een belangrijke voorwaarde om toe te stemmen in de benoeming van een Adviserende Bisschoppelijke Commissie. Op die manier konden het episcopaat en het LCKA beter toezicht houden op de werkwijze van Idil, het handelen van de directeur-eigenaar en de benoeming van bevoegde recensenten. Dat de totstandkoming ervan nogal wat voeten in aarde had, blijkt uit de volgende uiteenzetting.

De Adviserende Bisschoppelijke Commissie (ABC)

De enige commissie die aan de stichting werd toegevoegd en waarin Verbiest geen zitting had, was de Adviserende Bisschoppelijke Commissie die in artikel 13 van de nieuwe statuten als volgt werd omschreven:

‘Een Adviserende Bisschoppelijke Commissie van drie of meer personen, bij voorkeur priesters, hiertoe door de kerkelijke overheid aangezocht of aangewezen, zo mogelijk in overleg met de stichter of met het bestuur van de stichting, zal, zo zij tot stand komt, de stichting bijstand verlenen met betrekking tot de geestelijke zijde van haar taak, zoals toezicht op recensies, de geschiktheid van recensenten, beslechting van meningsverschillen aangaande de beoordelingen en dergelijke. De stichting is gehouden zich onvoorwaardelijk te onderwerpen aan alle aanwijzingen die haar door die commissie en bij eventueel beroep door de kerkelijke overheid in geestelijke aangelegenheden zullen worden gegeven.’²³²

229 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 27 Stichtingsbrief Idil, 8-4-1949, artikel 4.

230 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 155 Brief Verbiest aan Diepenbrock, 8-5-1951.

231 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 27 Stichtingsbrief Idil, 8-4-1949, artikel 5 t/m 8.

232 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 27 Stichtingsbrief Idil, 8-4-1949, artikel 13.

Aan de totstandkoming van de ABC was een drie jaar durende discussie tussen de LCKA, de RKOLB, het episcopaat en Idil voorafgegaan. Al in 1946 werd door voorzitter Van der Putt van de RKOLB in samenspraak met de geestelijk adviseur van deze bond, dr. H. Surig (1899-1970), mgr. W. Mutsaerts (1943-1960) van 's-Hertogenbosch en pater G. van Gestel s.j., de auteur van *Lectuur en censuur*, een verzoek ingediend bij het episcopaat om een commissie van beroep in te stellen inzake boekbesprekingen. De RKOLB maakte zich namelijk zorgen over de kwaliteit van de Idil-recensies en de bekwaamheid van de recensenten. Bij meningsverschillen over recensies zou deze commissie een bemiddelende rol kunnen spelen. Hierbij moet worden opgemerkt dat Idil in dit stadium nog niet op de hoogte was van dit verzoek. Twee jaar later diende Idil zelf bij het episcopaat een verzoek in voor een commissie van censoren die

‘een juistere katholieke voorlichting bevorderen, de propaganda voor het goede boek leiden en stimuleren en aan de kerkelijke overheid zo nodig advies kunnen uitbrengen over de organisatie van de katholieke voorlichting inzake lectuur’.²³³

Verbiest was zich terdege bewust van het gevaar dat steeds op de loer lag. Hij had daarover al eens zijn zorgen geuit tegenover de geestelijk adviseur van de RKOLB, Surig. De informatiedienst had inmiddels zo'n hoge vlucht genomen dat hij behoefte had aan meer steun en advies van de kerkelijke overheid. Een door het episcopaat ingestelde censorencommissie zou om tweeërlei redenen nuttig zijn. In de eerste plaats bestond bij Idil een streven naar meer objectivering. In de tweede plaats zou een officiële erkenning vanuit het episcopaat een zekere afstraling hebben op Idil. De taak van de commissie zou zijn: toezicht houden op de verschenen recensies, screening van de recensenten en bemiddeling bij meningsverschillen over beoordelingen. Verbiest stelde wel twee voorwaarden: hij wilde wat de commerciële kant betrof het heft in eigen hand houden en 'Sint Jan' en de Sint-Vincentius-bibliotheken moesten met de oprichting akkoord gaan. In het onderhoud met Surig liet Verbiest doorschemeren dat zijn verantwoordelijkheid voor Idil steeds zwaarder op hem drukte. Hij was al eens overwerkt geraakt, deels door een verminderend gezichtsvermogen, en het zou een hele geruststelling voor hem zijn in geval van nood te kunnen terugvallen op het gefundeerde oordeel van kerkelijke ingewijden. Surig begreep zijn dilemma en nam contact op met het episcopaat, maar al ras bleek dat de bisschoppen het niet met elkaar eens waren. De beide Brabantse bisschoppen, mgr. W. Mutsaerts van 's-Hertogenbosch en mgr. J. Baeten (1951-1964) van Breda, vonden dat het werk van Idil voor de boekhandel en bibliotheken van onmisbare waarde was en waren voorstanders van een censorencommissie. Mgr. Baeten voegde daar nog aan toe dat in die censorencommissie behalve een paar moralisten, zo mogelijk ook een leek-moralist als deskundige uit de wereld van de boekhandel op zijn plaats zou zijn.²³⁴ Mgr. G. Lemmens (1932-1958) van het bisdom Roermond was wel overtuigd van het nut van Idil, maar zag toch liever niet dat deze particuliere stichting werd verbonden aan een commissie met een bisschoppelijk mandaat. Ondanks de gerezen bezwaren besloot kardinaal De Jong toch met de commissie in te stemmen, zoals omschreven in artikel 13 van de stichtingsakte van Idil, maar hij maakte het volgende voorbehoud:

‘dat de benoeming van de leden der A.B.C. niet betekent dat de onderscheiden artikelen, noch de akte in haar geheel “bisschoppelijk goedgekeurd” zijn, noch ook, dat het Hoogwaardig Episcopaat of een van deszelfs leden enige verplichting op zich neemt ten aanzien van de taken die in de Stichtingsakte aan hen resp. aan de Kerkelijke Overheid worden toebedeeld’.²³⁵

Op 2 augustus 1949, werd een commissie van toezicht benoemd die bestond uit de volgende priesters: de leeraar klassieke talen, rector van de Sint-Anna Stichting te Nijmegen en geestelijk adviseur van de RKOLB dr. H. Surig (1889-1970), pater Theotimus (dr. A.

Op de voorgrond links Pater Theotimus van der Geer en rechts mgr. W. Mutsaerts (Collectie KDC/KLIB, Nijmegen)

van der Geer) o.f.m. cap. (1910-) te Udenhout en pater Stephanus (Prof.dr. S. Tesser) o.p. (1906-1957) te Rotterdam, hoofdredacteur van *De Maasbode*, die in 1950 hoogleraar sociale wetenschappen werd aan het *Angelicum* te Rome. Hij werd toen in de ABC vervangen door mgr.mr. F. Op de Coul (1894-1961), directeur van het Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding in Den Haag. Het episcopaat had een vooruitziende blik, want een maand na de oprichting speelde de commissie al een belangrijke rol in een meningsverschil tussen Van Duinkerken en Idil, waarvan in het volgende hoofdstuk verslag wordt gedaan.

In 1958 zou de commissie in het teken van de toenemende secularisering nog worden uitgebreid met twee leken, Lambert van den Ham en Piet Oomes, en met de theoloog pater H. Borgert CSSR.

De Idilraad

Het bestuur van de stichting werd bijgestaan door de Idilraad. Deze adviesraad bestond statutair uit ten minste drie en ten hoogste twaalf leden, vertegenwoordigers van belangrijke verzuilde organisaties in katholiek Nederland. Tot leden van de eerste raad die op 29 april 1949 voor het eerst bijeenkwam, werden benoemd: rector L. Rooijackers (1905-1980), lid van het hoofdbestuur van de Sint-Willibrordvereniging, voorzitter; L. van den Ham, secretaris; rector Joris Baers, voor het ASKB; de studentenpastor en deken in Wageningen, pater dr. A. Bredero o.f.m. cap. (1918-1981); H. Divindal voor Bacil; W. van Gent, voorzitter van 'Sint Jan', penningmeester; broeder Aquino voor de Keurraad voor katholieke jeugdlectuur; J. van de Besselaar voor de RKOLB en J. Teirlinck voor de Sint-Vincentiusvereniging. In 1950 werd broeder Aquino vervangen door frater Martinio Fritschy (1910-1979), hoofdredacteur van het jeugdblad *De Engelbewaarder*. Van de

233 UA, *Archief van het aartsbisdom Utrecht*, inv.nr. 621 Rapport Informatiedienst inzake Lectuur I.D.I.L., 22-5-1948.

234 UA, *Archief van het Aartsbisdom Utrecht*, inv.nr. 621 Brieven mgr. W. Mutsaerts en mgr. J. Baeten aan de secretaris van de aartsbisschop van Utrecht J. Geerdink, 23-4-1947 en 6-5-1947.

235 ABH, *Map bibliotheken I- A1*, Brief kardinaal J. de Jong aan Verbiest, 2-8-1949.

Besselaar die naar Brazilië vertrok, werd in 1953 vervangen door M. Bevers, voorzitter van de RKOLB te Delft.²³⁶

Het was de taak van de raad als goodwill ambassadeurs alles in het werk te stellen om de bloei van Idil te bevorderen, waar nodig voor Idil op de bres te staan, eventuele misverstanden uit de weg te ruimen en de Idilgedachte uit te dragen in eigen kring. De raad moest geen doublure zijn van het bestuur, de ABC en de redactie van *IT*, maar kon in bepaalde gevallen en binnen zekere grenzen wel onderwerpen bespreken, die het terrein van deze colleges raakten. In artikel 14 van de statuten werd tevens vastgelegd dat de raad geheel zelfstandig zou opereren en zou vergaderen als daartoe aanleiding bestond, maar ten minste eenmaal per jaar, waarbij een gedelegeerd lid van het bestuur en/of van de ABC aanwezig moest zijn. De leden werden voor drie jaar benoemd en waren herkiesbaar voor opvolgende termijnen. De raad nam beslissingen bij meerderheid van stemmen en bij staking werd het voorstel verworpen.²³⁷ Het was niet eenvoudig de Idilraad voor een vergadering bijeen te krijgen, zeker in de beginjaren toen Verbiest ernstig overwerkt was en een oogoperatie moest ondergaan. In de bronnen komt herhaaldelijk de klacht van Verbiest naar voren dat er geheel tegen de geest van de statuten in te weinig vergaderd werd. 'Sint Jan' was lange tijd niet vertegenwoordigd, omdat de heer Van Gent zich had teruggetrokken; hij werd na lang aandringen van Verbiest vervangen door W. van Rossum. In 1952 vaardigde het Centrum van de Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging mevrouw Betty Kortekaas-Den Haan af, het KCVL de heer E. Mélis en de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB) de heer J. van de Akker. Een aantal belangrijke katholieke organisaties was met deze aanvulling in de Idilraad vertegenwoordigd. In 1959 werd Joris Baers om gezondheidsredenen vervangen door rector V. Geerts en de heer Mélis door J. Rademaker.

Met het optuigen van de Idilraad was de organisatie van Idil compleet. Maar tot nu toe staat over het belangrijkste product, de recensie, nog geen letter op papier.

Boekbesprekingen van romans uit de jaren veertig

Tot besluit van dit hoofdstuk staan drie Nederlandse schrijvers centraal, die debuteerden in de jaren veertig: Anna Blaman (pseudoniem van Anna Vrugt), Willem Frederik Hermans en Gerard Reve. Het werk van deze auteurs werd sterk beïnvloed door het autonoom realisme, waarin het individu en de vrijheid en verantwoordelijkheid van de mens ten aanzien van de moraal een allesoverheersende rol spelen. Dat was Idil en de katholieke recensent in de jaren veertig een gruwel. Het werk van deze schrijvers was verdacht en werd te realistisch en aanstootgevend genoemd. Het is voor een goed inzicht in de werkwijze van Idil hier dan ook op zijn plaats nu al aandacht te besteden aan enkele recensies die door Idil, maar ook door andere katholieke recensenten zijn geschreven. Het biedt de mogelijkheid om in dit vroege stadium de veranderende visie over deze romans, die in de loop der jaren ontstond, in kaart te brengen. Het zevende hoofdstuk is als afsluiting van het onderzoek in zijn geheel gewijd aan de evolutie van Idil, weerspiegeld in de recensies. Deze paragraaf geeft daarvan alvast een voorproefje. Het betreft een zestal romans: *Vrouw en vriend* (1941) en *Eenzaam avontuur* (1948) van Anna Blaman, *Conserve* (1947), de verhalenbundel *Moedwil en misverstand* (1948) en *De tranen der acacia's* (1949) van Willem Frederik Hermans en *De avonden* (1947) van Gerard Reve.

Anna Blaman

Het debuut van Anna Blaman, *Vrouw en vriend*, werd in 1942 voor het eerst besproken door de *Idil*-recensent E. Serrarens en vervolgens in *Boekengids* opgenomen met het kwalificatiecijfer II [streng voorbehouden]. De beoordeling van deze recensent luidde als volgt:

‘Dit is ’t lang uitgesponnen verhaal van twee hopeloze liefdes. De liefde van ’n zieke werkloze Jonas Klinke, die uitzichtloos is en de liefde van George Blanka, die niet beantwoord wordt. Er zijn fragmenten in dit eerste boek, die inderdaad aan schrijversgaven – vooral plastische – doen denken. Maar er is met dit boek nog geen enkele belofte ingelost. De schrijfster zal moeten beginnen met ’n harde school van zelftucht. De compositie is slordig, de stijl is eveneens slordig en de wereld die ze beschrijft is hopeloos banaal, zonder eenige achtergrond. Wat een lorren van mensen! De zieke Jonas, zijn zus en zijn meisje zijn nog de aannemelijksten.’²³⁸

Anna Blaman (Collectie NLM, Den Haag)

Er verscheen ook een uitgebreide bespreking van *Vrouw en Vriend* door Wouter Paap (1908-1988) in de rubriek ‘Kroniek van het proza’ in *Roeping* 20 (1942). Hierin ging de recensent vooral in op de bijzondere kwaliteiten van dit debuut:

‘Omdat zij schrijft vanuit een zekere onbezorgdheid, reken ik de stijl van Anna Blaman tot het autonoom realisme. De romanfiguren dansen vanzelf naar haar pijpen. Dat komt vooral tot uiting in de hoofdfiguur Sara Obreen, een onsympathieke vrouw, waarvan je het vermoeden krijgt dat Blaman zich bij haar typering nog heeft ingehouden. Zij laat haar hoofdpersonen zien zoals ze zijn. Zonder overgang wisselt ze van perspectief en maakt plotseling gebruik van de ik-verteller. Dat maakt deelname aan de gebeurtenissen des te intenser. Zij schrijft in een driftige, rhythmische stijl die met geen enkele andere Nederlandse auteur van die tijd is te vergelijken. Het vermogen van Blaman diep in de gevoelens en affecten van de romanfiguren door te dringen, biedt echter nog geen garantie voor een positief resultaat. De geestelijke en morele indifferentie die de roman kenmerken, geven daartoe vooralsnog weinig aanknopingspunten.’²³⁹

In het kort is de conclusie van Wouter Paap: knap geschreven maar immoreel. Het tijdschrift *Roeping* gaf bij de recensies geen Romeinse kwalificatiecijfers aan. De redactie ging er kennelijk van uit dat het maandschrift werd gelezen door de gevormde lezer die deze informatie niet nodig had.

236 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 36 Brief Idil, 28-7-1950.

237 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 27 Stichtingsbrief Idil, 8-4-1949, artikel 14.

238 Serrarens, ‘Verhalend proza’, 82.

239 Paap, ‘Kroniek van het proza’, 192-197.

Vervolgens is het een aantal jaren stil rond deze roman, maar in de allereerste aflevering van het KRO radioprogramma 'In 't Boekhuys' in 1947 werd *Vrouw en vriend* door Piet Oomes besproken. De recensie was door de samensteller van het programma, Lambert van den Ham, enigszins aangepast en milder dan die van zijn collega in *Boekengids*:

'Anna Blaman. *Vrouw en vriend* – Amsterdam, uitgeverij J.M. Meulenhoff.

II (streng voorbehouden lectuur), storend neutraal VVB cijfer 1.

(Niet geschikt voor lezers van volksbibliotheken). Dat na 6 jaar een herdruk van deze psychologische roman verschijnt, zegt wel iets over het zeer aparte van dit merkwaardige boek. Men wordt geïmponeerd door het griezelig knappe, ontledende vermogen van deze jonge schrijfster. Wat onze schrijvende dames betreft lijkt zij ons alleen te vergelijken met Jeanne van Schaik Willing en dat is toch een compliment. 't Merkwaardige van deze roman is, dat de schrijfster het verhaal in de ik-vorm geeft en dat deze "ik" een man is. De hoofdfiguur is Sara Obreen, een fascinerend wezen, vlijmscherp getekend, dat onze afschuw wekt en toch menselijke liefde oproept. De persoonsuitbeelding van de andere figuren is hoogst acceptabel. Te betreuren valt, dat het gehele verhaal zo uitermate deprimerend is, zo volkomen uitzichtloos, zo angstwekkend cynisch en wrang.²⁴⁰

In het in 1962 verschenen encyclopedisch overzichtswerk van Idil, *Lektuurkompas: 25.000 beoordelingen van boeken verschenen in de jaren 1937-1962*, kreeg *Vrouw en vriend* nog steeds het kwalificatiecijfer II.²⁴¹ Maar wie schetst de verbazing dat deze roman twee jaar later een zeer lovende recensie kreeg van Idilrecensent en redactielid van *IT*, de salesiaan pater Jan Klein. Hij gaf de roman het cijfer IV [lectuur voor volwassenen alleen] en verbond daaraan de volgende beoordeling:

'Een geniale compositie, rijk als een symfonie. Vijf boeiende persoonlijkheden worden van binnenuit en zeer intiem blootgelegd, in hun groei en mysterieuze spel van aantrekken en afstoten. Zelfkwellende eenzaamheid is slechts een der vele thema's. De krachtige sobere taal rijst uit een halfdroom van onbereikbare zuiverheid. Het onverhoedse switchen werkt suggestief maar eist goede lezers. Een van de mooiste romans die ik ooit heb gelezen (...).²⁴²

Vreemd genoeg duikt Blaman's roman *Eenzaam avontuur* in het Idil-archief pas op na het overlijden van de schrijfster in 1960, toen de negende druk inmiddels al een feit was. De roman, jaren doodgezwegen, kreeg van de recensent J. Raaymakers alsnog een streng voorbehoud, kwalificatiecijfer II:

'In al zijn geraffineerde taalpracht, ondanks zijn subtiele opbouw, zijn tot het merg doorgevoerde karakterontleding, is dit boek van de onlangs gestorven schrijfster schrikwekkend. En zo is het bedoeld. De titel is helaas adequaat: het leven van de mens, zijn liefdeleven vooral, is eenzaamheid. Kosta zoekt zijn vrouw Alide. Alide bemint hem hartstochtelijk, kan niet buiten hem en verlaat hem toch om de frivole kapper Peps. Die ze veracht. En "in waarheid blijf je allemaal alleen". Begrijpen wij elkaar, begrijpen wij onszelf?

Parallel aan de wanhoopssituatie van deze Kosta-Alide-Peps staat die van detective King. Hij is de hoofdpersoon van het verhaal, dat Kosta schrijft als een zelfontleding. Waarom werpt King zich in de armen van Juliette, die hij toch als gifmoordenares heeft ontmaskerd? Hij kan niet anders, zoals Alide niet anders kan. Deze noodlots-gedachte, de uitzichtloosheid, deze 'wanhoop over onze wanhoop' doen ons dit boek rangschikken onder de niet aan te bevelen lectuur. Slechts geharnast met een groot christelijk optimisme kan men er zich met profijt aan wagen.²⁴³

Eenzaam avontuur werd ook niet voor de KRO radio besproken. Werd deze roman door Simon Vestdijk nog als een meesterwerk getypeerd, Van Duinkerken in *De Tijd* dacht daar anders over, vanwege haar 'bewuste schenden van het leven'.²⁴⁴

In het katholiek cultureel tijdschrift *Streven* 2 (1948-1949) verscheen wel kort na het verschijnen van de roman een recensie van de hand van Bernard van Meurs:

'Het komt ons voor dat deze verwarde verzameling van perversiteiten en onwaarschijnlijkheden eerder in het laboratorium van een psychiater thuis hoort dan op de schrijftafel van een litterator (...). Echtscheidings- en driehoeks-verhalen zijn langzamerhand afgezaagd'.²⁴⁵

In *Streven* 4 (1950-1951) schreef de filosoof B. Delfgaauw over haar beide romans:

'Anna Blaman getuigt van de zinloosheid van de wereld en, omdat ons leven nu eenmaal een leven in de wereld is, van de zinloosheid van het bestaan. Deze zinloze wereld bedreigt ons, de grondtoon van ons leven is de angst (...). Hier ligt de kern: de moderne mens gelooft niet meer in een eeuwig leven. Er is enkel dit leven: een beetje genot en veel ellende en dan is het afgelopen'.²⁴⁶

Lambert Tegenbosch wijdde in de rubriek 'Kroniek' van *Roeping* in 1957 eveneens een artikel aan Anna Blaman, getiteld 'Heilig en schaamteloos'. Hierin vermeldde hij de toekenning van de P.C. Hooftprijs voor haar gehele oeuvre. Tegenbosch vertelde dat de schrijfster in 1949 na het verschijnen van haar roman *Eenzaam avontuur* werd voorgedragen voor de Lucie B. en C.W. van der Hoogtprijs van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Zij weigerde om principiële redenen deze prestigieuze prijs in ontvangst te nemen. De reden: de jury maakte voor bepaalde passages en dus een deel van haar werk een kwetsend voorbehoud. Ethische én esthetische argumenten lagen daaraan ten grondslag. Het antwoord van Anna Blaman aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde was als volgt:

'Hoewel ik het bijzonder op prijs stel dat uw bestuur aan de vergadering aanbeveelt het advies te volgen van de commissie voor schone letteren om mij de Van der Hoogtprijs toe te kennen, voel ik mij nochtans verplicht deze onderscheiding af te wijzen. Het advies van de commissie kan mij niet verheugen. Is het ontvangen van een aanmoediging soms aangenaam, in dit geval wordt zij gegeven op een wijze, die eerder ontmoedigt dan aanmoedigt. Tegenover de lof van de commissie staan bezwaren, die voor een groot deel niet het artistieke raken'.²⁴⁷

Een tweede onprettige bijkomstigheid voor de schrijfster was dat naar aanleiding van *Eenzaam avontuur* in 1949 in het Beursgebouw in Rotterdam een Boekentribunaal werd georganiseerd, waarin zij op lachwekkende wijze werd aangeklaagd. Tijdens dit scherpsproces waarin Albert Helman als openbaar aanklager fungeerde, uitte hij vernietigende kritiek op het boek dat hij zowel inhoudelijk als compositorisch slecht vond. De schrijver Johan van der Woude die optrad als verdediger van Blaman, schaarde zich gaandeweg het tribunaal steeds meer achter Helman en samen maakten zij flauwe grappen over vrouwen en over Blamans lesbische geaardheid. Het behoeft geen betoog dat deze affaire de schrijfster danig raakte en dat zij, vanwege de ethische protesten van twee van de vijf juryleden, weigerde de prijs voor *Eenzaam avontuur* in ontvangst te nemen.²⁴⁸

240 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 139 Recensie *Vrouw en Vriend*.

241 *Lectuurkompas*, 26.

242 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 139 Recensies bl-boc, recensie *Vrouw en Vriend*.

243 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 139 Recensies bl-boc, recensie *Eenzaam avontuur*.

244 Van Duinkerken, 'Bekroning zonder kroon'.

245 Van Meurs, 'Eenzaam avontuur', 663.

246 Delfgaauw, 'Anna Blaman', 474-476.

247 Bakker, *Anna Blaman*, 24.

248 Hazeu, *Vestdijk*, 515.

Overigens was de jury van de P.C. Hooftprijs in 1957 ook niet eenstemmig in zijn beoordeling. In het juryrapport distantieerden de leden zich nadrukkelijk van Blamans levensbeschouwelijke opvattingen en haar perceptie dat het leven zich niet leent voor geluk. Het leven blijft, hoe je het ook wendt of keert, een 'eenzaam avontuur'. 'Anna Blaman verwerpt namelijk alle geloof in God als een illusie (...). Als zij een enkele keer een christen ten tonele voert, worden we geconfronteerd met een hopeloze caricatuur,' aldus Lambert Tegenbosch.²⁴⁹

Van Duinkerken verdedigde Blaman en *Eenzaam avontuur* tegen de kritiek van katholieken die hun pijlen vooral richtten op de seksuele problematiek in het boek. In haar artikel 'Anton van Duinkerken als literair criticus bij *De Tijd* (1927-1952)' verklaarde Marielle Polman zijn ruimhartigheid ten aanzien van het werk van Blaman en Vestdijk als volgt: hij vond dat beide auteurs 'oude religieuze begrippen in een moderne samenleving willen achterhalen en verbeelden'. Vreemd genoeg wist Van Duinkerken minder goed raad met de schrijvers Reve en Hermans. Dat kan volgens Polman niet los worden gezien van zijn 'naoorlogse aansluiting bij het personalistisch socialisme en van zijn disputen met benepen katholieke critici in het begin van de jaren vijftig'.²⁵⁰ De opvatting van Polman is gedeeltelijk in tegenspraak met de hierboven al aangehaalde recensie van Van Duinkerken in dagblad *De Tijd* van 25 juni 1949. Onder het kopje 'Bekroning zonder kroon?' gaf hij commentaar op de gang van zaken rond de toekenning van de Van der Hoogtprijs voor *Eenzaam avontuur*, maar hij vond tevens dat in dit boek het leven bewust en opzettelijk diep werd geschonden. 'Indien dit werkelijk de artistiek-gaafste roman van een jonge Nederlands kunstenaar uit het jaar 1948 is, kan het uitsluitend ten bewijze strekken, dat wij onder geen gunstige omstandigheden verkeren in Nederland,' aldus Van Duinkerken.²⁵¹

Willem Frederik Hermans

Over de recensies van de romans van W.F. Hermans kan ik kort zijn. Er werden door Idil aan deze schrijver aanvankelijk niet veel woorden vuil gemaakt. Zijn debuut, de roman *Conserve*, een parodie op religieus fanatisme, religieuze twijfel en uitbuiting, werd tijdens de radiouitzending 'In 't boekhuys' van 4 oktober 1947 gekwalificeerd met het cijfer I [verboden lectuur] en in een paar regels genadeloos neergesabeld:

'Willem Frederik Hermans. *Conserve* – Amsterdam, uitgeverij W.L. Salm & Co: 'Levensopvatting, huwelijksbeleving, godsdienstige begrippen, kortom alles is zo ongezonder abnormaal dat deze roman tot de verboden lectuur gerekend moet worden.'²⁵²

Ook voor zijn tweede roman *De tranen der acacia's* kon de Idilrecensent geen enkele waardering opbrengen. Over het hoofdthema van deze roman, de onkenbaarheid van de mens tegen de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog, werd door de recensent niets gezegd. Dit onderwerp vormt het hoofdthema van het totale oeuvre van Hermans, maar dat was in deze beginfase van zijn schrijverschap natuurlijk nog niet uitgekristalliseerd. Men zag de roman vooral als een typisch product van de naoorlogse schrijversgeneratie, aldus Ton Anbeek.²⁵³ Deze roman kreeg van Idil eveneens het cijfer I toebedeeld, voorzien van een eenregelige typering: 'De walgelijke levenszinloosheid walmt u tegen.'²⁵⁴

De verhalenbundel *Moedwil en misverstand* daarentegen werd in *IT* veel gunstiger beoordeeld met het cijfer IV, VVB 5. 'Geschikt voor de volwassen lezer maar voor de volksbibliotheken enig voorbehoud'. Ook werd de bundel op 19 oktober 1948 besproken voor de radio:

‘Deze bundel surrealistische novellen is buitengewoon knap geschreven. De eerste, en omvangrijkste “Electrotherapie”, is nog sterk in de oude realistische trant. In “Loo-Lee” heeft de schrijver niet meer kunnen geven dan een virtuoos gecomponeerd geheel. Het zeer evenwichtige verhaal Dokter Klondyke is het beste.’²⁵⁵

In 1963 schreef de Idilrecensent J. Marlet een tweede recensie over de verhalenbundel en hij kwam tot eenzelfde beoordeling:

‘Negen korte verhalen: surrealistisch getint, gespannen, beheerst proza met als hoofdthema de kansloosheid van de mens. De emotionele afstand die de auteur van zijn onderwerpen neemt, verhindert niet dat de lezer wordt geobsedeerd en bij herhaling ontroerd. Een bundel voor ervaren lezers.’²⁵⁶

Gerard Reve

Op 6 december 1947 kreeg het debuut van Gerard Reve, *De avonden*, een radiobespreking. Het is opvallend dat deze roman, ondanks de vervreemdende en vrijgevochten inhoud, zo gunstig werd beoordeeld met het cijfer IV [voor volwassenen alleen].

‘Simon van het Reve. *De avonden*. Een winterverhaal – Amsterdam, uitgeverij De Bezige Bij. Dit is de eersteling van een 23-jarige auteur. Het is als een nachtmerrie, zo beklemmend van ontgoocheling en cynisme. Jammer dat de schrijver het nodig heeft gevonden zich uiterst ordinaar uit te drukken, maar misschien zijn de geestelijke nood en de onmacht der na-oorlogse jeugd daarvoor aansprakelijk. Hoewel van jongelieden die alleen de middelbare schoolopleiding hebben genoten niet vanzelfsprekend kan worden verwacht dat hun uitdrukkingswijze per se zo vulgair moet zijn, als de auteur ons blijkbaar wil doen geloven. Indien onze jeugd zich niet vermag op te werken uit de troosteloze mentale sfeer die in deze roman wordt geschetst, ziet het er voor onze toekomst niet rooskleurig uit. Blijkbaar speelt het verhaal in vrijzinnige, om niet te zeggen onkerkelijke kringen en dit laat plaats voor de hoop dat het bij positieve christenen, met een brandend en levend geloof gelukkig anders er voor staat. Het goed geschreven boek zal bij gelijkgestemden weerklink vinden.’²⁵⁷

Bij zijn beoordeling heeft de recensent zeker rekening gehouden met de context van het verhaal, het vrijzinnige milieu waarin *De avonden* zich afspeelt en het feit dat er geen godslasterlijke taal in werd geuit. Speelde het verhaal zich af in christelijke kringen, dan was de recensie zeker minder gunstig uitgevallen. De strekking van deze roman doet immers niet onder voor die van Blaman en Hermans. Somberheid, de zinloosheid van het bestaan en seksuele vrijmoedigheid zijn bij deze drie schrijvers immers de centrale en steeds terugkerende thema’s. Dat was voor Idil niet acceptabel. De regels van de katholieke boekenwet dienden bij de beoordeling van lectuur strikt te worden nageleefd. Weliswaar werd in geval van twijfel aan meerdere recensenten gevraagd hun mening te geven, maar dat had over het algemeen weinig invloed op het eindoordeel.

249 Tegenbosch, ‘Heilig en schaaamteloos’, 44, 46.

250 Polman, ‘Anton van Duinkerken’, 101-102.

251 Van Duinkerken, ‘Bekroning zonder kroon’, 3.

252 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 259 Boekennieuws nr. 382.

253 Anbeek, *Na de oorlog*, 54.

254 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 259 Boekennieuws nr. 27.

255 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 179 Recensies Hel-Her.

256 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 179 Recensies Hel-Her.

257 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 259 Radiobespreking nr. K511.

Conclusie

In dit hoofdstuk kwamen de voorlopers, de oprichters en de oprichting van Idil aan de orde en in vervolg daarop de organisatorische veranderingen in de periode 1937-1949. De voorlopers van Idil werden onderverdeeld in bibliografische tijdschriften en catalogi. Beide hielden zich al vanaf de eeuwwisseling met de katholieke leatuurbeoordeling bezig. Tot de eerste categorie behoorde het tijdschrift *Boekenschouw*, aanvankelijk onder redactie van pater Gielen en na diens dood van pater Van Heugten. Met name Gielen stond bekend om zijn rigide beoordeling van leatuur. Dat was een van de redenen waarom Gerard Verbiest in 1925 besloot in eigen beheer het bibliografisch tijdschrift *Boekzaal der Geheele Wereld* uit te geven.

Voor wat betreft de categorie catalogi moeten worden genoemd: *Romans à lire et romans à proscrire* van abbé Louis Bethléem, dat aan de wieg stond van het kwalificatiesysteem met Romeinse cijfers van I tot en met V, de verzamelde *Boekbeoordelingen* van pater Hendrichs, de *Jaarlijksche Boekenschouw* van Gielen, de *Standaardcatalogus* van het rooms-katholiek Centraal bureau voor leatuur en als belangrijkste voorloper het *Lectuur-Repertorium* van Joris Baers.

De oprichters van Idil, 'Sint Jan' en de RKOLB, hadden emancipatorische, pragmatische en idealistische doelstellingen voor de oprichting van een katholieke recensiedienst. Zij stelden een studiecmissie in, die de haalbaarheid van een dergelijke dienst moest onderzoeken en benoemen een comité van aanbeveling, dat voor een belangrijk deel bestond uit leden van het comité Actie "voor God". De positieve uitkomst van het onderzoek van de commissie leidde in 1937 tot de oprichting van Idil die onderdak vond bij directeur Gerard Verbiest, de eigenaar van Het Nederlandsche Boekhuis te Tilburg. Vanwege zijn grote ervaring met het kwalificatiesysteem van Bethléem werd Joris Baers uitgenodigd met Idil een samenwerkingsverband aan te gaan. Zijn systeem werd vervolgens door Idil overgenomen. Het is opvallend dat aan de oprichting van Idil in de katholieke dagbladen en tijdschriften nauwelijks aandacht werd geschonken.

De recensenten werden gezocht onder geestelijken en godsdienstige leken, onder wie opvallend veel bibliothecarissen en leraren aan middelbare scholen. Een deel van deze recensenten was opgeleid aan de Katholieke Leergangen te Tilburg, waar zij al waren opgevoed met de regels van de kerkelijke boekenwet. Gewapend met een bisschoppelijk leesverlof beoordeelden zij leatuur. De recensies werden vervolgens op fiches gedrukt en verzonden aan de abonnees. Er waren nogal wat problemen met uitgeverij die weigerden manuscripten en presentemplaren ter beoordeling beschikbaar te stellen.

Idil wist de Tweede Wereldoorlog goed door te komen. Al tijdens de oorlog, in 1942, werd de dienst een privéonderneming van Gerard Verbiest. Na de oorlog volgde een stormachtige ontwikkeling. Het aantal abonnees was inmiddels de duizend genaderd en in 1948 produceerde Idil 1543 recensies en gaf de dienst uitgebreide voorlichting via de Idil persdienst en de KRO radio. Er verschenen een eigen tijdschrift *Idil Tijdingen*, de *Idilkoerier* en *Boekenschouw*. Onder druk van de kerkelijke overheid kwam een fusie tot stand met de Keuringsraad van de Sint-Vincentiusbibliotheken. Maar de belangrijkste verandering was toch wel dat Idil in 1949, wederom onder druk van de LCKA en het episcopaat, een stichting werd. De consequentie van deze nieuwe bestuursvorm was dat Verbiest het niet meer alleen voor het zeggen had. De toegevoegde Adviserende Bisschoppelijke Commissie en de Idilraad waren statutair verplicht in voorkomende gevallen als intermediair op te treden. Maar wie denkt dat Gerard Verbiest Idil zo maar uit handen gaf, vergist zich. De stichting Idil werd door hem zó ingericht, dat hij op ieder gewenst moment het laatste woord kon hebben. Om die reden benoemde hij zijn zoon Ferd, die

overigens was getrouwd met Hanneke van Rossum, dochter van boekhandelaar Van Rossum uit Utrecht, tot secretaris en zijn schoonzoon Gérard Knibbeler tot penningmeester. Het dagelijks bestuur was daardoor in feite een familieaangelegenheid. Ferd vertelde in een interview dat zijn vader, zolang de zaken in zijn ogen goed liepen, bereid was te luisteren, maar dat hij uiteindelijk bepaalde wat er gebeurde.

Maar ondanks alle voorzorg was er zwaar weer op komst. De beoordeling van de roman *Voort ijlt de regeringswagen* van Dick Ouwendijk kreeg van Idil in 1948 een dusdanig slechte beoordeling dat de schrijver zijn beklag deed bij Van Duinkerken, die vervolgens in het katholieke dagblad *De Tijd* de strijd aanbond met Idil. De affaire Ouwendijk/Van Duinkerken dient in het volgende hoofdstuk als casus om de kritiek op Idil, die zien-derogen toenam, toe te lichten.

RUMOER ROND I.D.I.L.

Antoon van Duinkerken en de vrijheid

door Dr. H. BORGERT C. ss. R.

★

Er is in de loop van dit jaar in bepaalde periodieken en dagbladen een zekere animositeit te bespeuren over de instelling en de werkwijze van de *Informatiedienst in zake lectuur* (I. D. I. L.). Zo heet de katholieke inlichtingendienst, te Tilburg gevestigd (Parkstraat 10), waar desgewenst iedereen zich bij abonnement over de waarde, vooral de morele waarde, van in Nederland verschijnende boeken kan laten voorlichten.

In het literaire maandblad *Podium* werd I. D. I. L. door W. F. Hermans gekwalificeerd als „het rooms-katholieke culturele terreur-instituut” (1950, no. 8/9, blz. 580), terwijl dezelfde schrijver in de Oct.-Dec. aflevering (verschenen Febr. 1951) van dat maandblad in een puberaal-agressief, min of meer-geestig, artikel — het is vooral „min” — I. D. I. L. tracht af te maken door belachelijk maken.

Men kan die uitvallen met een zekere gemoedsrust, hier en daar met een glimlach, — want die kerel heeft talent — naast zich neerleggen. Het gaat bij deze schrijver niet zozeer om I. D. I. L. zelf als om het religieus genootschap, dat er volgens hem achter staat, de Katholieke Kerk, en dat hij er in gesymboliseerd ziet. Wie de Kerk Gods ziet als een ellendig machtsinstituut, zal er gauw bij zijn om in I. D. I. L. een van de organen van zijn schrikbewind te onderkennen.

Ernstiger wordt de aanval, als deze komt uit het katholieke kamp zelf, door schrijvers van naam als Antoon van Duinkerken en Gabriël Smit in de dagbladen *De Tijd* en *De Volkskrant*. Merkwaaardigerwijze komen hun verwijten, tot de Tilburgse onderneming gericht, al is het minder fel dan in *Podium*, zakelijk op hetzelfde

4 Rumoer rond Idil¹

Debatten, polemieken en incidenten (1949-1952)

Inleiding

De triomfantelijke stemming die in de katholieke kerk gedurende 'het rijke roomse leven' overheerste, viel na de Tweede Wereldoorlog ten prooi aan onzekerheid. Enerzijds won de gedachte terrein dat de verzuuldheid op de oude voet kon worden voortgezet, een teleurstelling voor sommigen, maar een geruststelling voor velen. Anderzijds moest terdege rekening worden gehouden met een seculariseringstendens die een inbreuk betekende op de identiteit van de traditionele katholieke organisaties. Dat gold ook voor het functioneren van Idil, want de auteurs zetten in toenemende mate vraagtekens bij de beoordeling van hun werk. Dat zij daarbij niet altijd zachtzinnig te werk gingen, blijkt uit drie polemieken die in de periode 1948-1952 de nodige onrust veroorzaakten in niet-katholieke én katholieke dagbladen en periodieken. Het eerste meningsverschil betrof de roman *Voort ijlt de regeringswagen (Opstand en geweten)* van Dick Ouwendijk die zoals gezegd een uiterst negatieve beoordeling kreeg vanwege een vermeende antichristelijke teneur. De gang van zaken rond de roman van deze nu goeddeels vergeten schrijver is als casus genomen om de werkwijze van Idil in probleemgevallen te adstrueren. De controverse over deze roman tussen Idil en de auteur Dick Ouwendijk, de uitgever Paul Brand en de literatuurcriticus van *De Tijd* Van Duinkerken, die beiden de schrijver in bescherming namen, vormde de opmaat naar een conflict dat jaren zou duren. Vooral de interventie van Van Duinkerken speelde daarin een grote rol. Uit het verslag dat Verbiest op 7 juli 1951 over de kwestie Ouwendijk schreef, is het onderstaande citaat dan ook veelzeggend: 'Sindsdien bleef Anton van Duinkerken stoken tegen Idil, door verdraaiingen, verkapte en openlijke insinuaties, hatelijkheden en beschuldigingen in *De Tijd*.'²

Deze affaire was nog maar een voorproefje van een veel groter 'rumoer rond Idil', dat zich afspeelde tijdens het zilveren jubileum van 'Sint Jan' in 1949, waarvoor Van Duinkerken was uitgenodigd de tafelspeech te houden. Daarin noemde hij Idil een semipubliek censuurinstituut, wat voor Verbiest aanleiding was om het feest terstond te verlaten. Dit voorval vormde de ouverture voor een heftig debat in het dagblad *De Tijd*, waarin de beide polemisten, Van Duinkerken en Verbiest, elkaar over en weer beschimpten. En daar bleef het niet bij. In de Nederlandse katholieke dag- en weekbladen werd heftig gedebatteerd over literatuur en engagement. Dit debat dat door de halsstarrige houding van Verbiest al snel een polemische vorm aannam, vormt het centrale deel van dit hoofdstuk.

Zoals gezegd stond Van Duinkerken – in navolging van Maritain – met zijn opvattingen over de relatieve vrijheid van de auteur en de impliciete betekenis van een roman aan de basis van een kentering in de visie over katholieke lectuur. 'De roomse lectuur was een voorwerp geworden van vrome beunhazerij,' aldus Van Duinkerken in zijn artikel 'Het jubileum van Sint Jan' in *De Tijd* van 29 september 1949.³

1 De titel van dit hoofdstuk is ontleend aan een artikel van pater dr. H. Borgert C.S.S.R. over de affaires Van Duinkerken en Hermans versus Idil. Borgert was recensent van Idil en maakte zich ernstig bezorgd over de ontstane situatie. Borgert, 'Rumoer rond Idil', 193-200.

2 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 15 Verslag Verbiest vergadering, 7-7-1951.

3 Van Duinkerken, 'Het jubileum van Sint Jan', 3.

De reactie van Verbiest in deze discussie was tweeledig: verdedigend maar zelfbewust. 'Ridderlijk en boud verdedigt deze man zijn apostolaatswerk tegen nijdassige libertijnen en onbegrijpende geloofsgenoten,' aldus een anonieme verslaggever in de Vlaamse *Boeken-gids*.⁴

De perceptie dat Idil bij het recenseren preventieve censuur toepaste, werd in het vorige hoofdstuk al aangestipt, maar het is nu de tijd en plaats om te bekijken hoe daarop in de katholieke literaire wereld werd gereageerd.

Een volgende vraag die aan de orde komt, is welke gevolgen deze polemiek had voor de werkwijze van Idil. Hoe reageerde de op traditionele waarden georiënteerde katholieke recensiedienst op de niet meer te stuiten moderniteit in de literatuur? Het censuurdebat werd in 1951 naar aanleiding van zijn roman *Ik heb altijd gelijk* door W.F. Hermans nog verder op de spits gedreven. De messen werden geslepen en beide kemphanen, Hermans en Verbiest, en in hun kielzog Van Duinkerken, gingen elkaar in krant en tijdschrift met een giftig pennetje te lijf, waarbij de hele Nederlandse pers de geïnteresseerde lezer 'geamuseerd' van commentaar voorzag.⁵

Maar nu eerst alle aandacht voor de roman *Voort ijlt de regeringswagen* waarmee alle rumoer in 1948 begon. Dat past eigenlijk niet in de periodisering van dit hoofdstuk – die aanvangt in 1949 – maar vanwege de lange nasleep, op de grens van twee hoofdstukken, wordt de affaire hier in zijn geheel behandeld.

De casus Ouwendijk/Van Duinkerken

Voort ijlt de regeringswagen

Om een indruk te geven van de werkwijze van Idil en om te bewijzen dat de recensiedienst niet over één nacht ijs ging, volgt hier een reconstructie van de behandeling van een manuscript van de schrijver Dick Ouwendijk (1907-) dat Verbiest op 9 april 1948 in losse vellen ontving van de katholieke uitgever Paul Brand. De uitgever wilde dit boek in zijn fonds opnemen, zoals dat ook het geval was geweest met eerdere romans van Ouwendijk. Hij drong aan op spoed, want hij wilde het boek over veertien dagen aan de boekhandel aanbieden. De drukproeven waren toen al gereed. De journalist, criticus, essayist en romanschrijver Ouwendijk was geen onbekende voor Idil en had bovendien enige faam verworven als toneelschrijver. Voor zijn toneelstuk *De weg is beter dan de herberg* ontving hij de gemeenteprijs van de stad Amsterdam en *De kringloop der kleinmoedigheid* werd destijds opgevoerd met medewerking van Cor van der Lugt Melsert (1882-1969). Ouwendijk stond bekend als een katholiek schrijver die beschikte over een goed psychologisch inzicht en dat in zijn romans ook tot uitdrukking bracht. Dat betekende nog niet dat er geen opmerkingen kwamen over zijn werk. Een door de schrijver niet met naam genoemde katholieke uitgever durfde hem ronduit te zeggen: 'Ik zou best een boek van je willen uitgeven maar onder pseudoniem, je eigen naam deugt niet vader.'⁶ Hoewel Ouwendijk als redacteur verbonden was aan de driemaandelijke kroniek *De Tafelronde* die in 1946 slechts één jaargang beleefde, ziet men zijn werk echter zelden vermeld in literaire tijdschriften. De reden daarvoor was dat hij zich afzijdig hield van de stromingen en bewegingen die zich in zijn tijd in de tijdschriften weerspiegelden.⁷ Het werk van Ouwendijk is wel eens vergeleken met Francois Mauriac en Georges Bernanos, van wie hij overigens verschillende romans vertaalde. Hij schreef een aantal barokke romans waarin de 'verborgenheid van de goddelijke inwerking in het menselijke' in negatieve zin werd beschreven. Volgens Rogier was hij geobsedeerd door het geloofsafval van katholieken en de nadelen van een te formeel christendom. Deze

thema's speelden een belangrijke rol in zijn romans. Hij was overigens wel één van de weinige katholieke Nederlandse schrijvers die in het Duits werd vertaald.⁸

Gezien de toegekende kwalificatiecijfers leverden zijn romans bij Idil tot 1948 geen grote problemen op. Zij kregen een gemiddelde beoordeling, dat wil zeggen 'geschikt voor gevormde lezers maar wel voorbehouden lectuur'.⁹

<i>Het beenen voorhoofd</i> (1939)	III
<i>Blind tot Damascus</i> (1941)	III
<i>De demon der eenzaamheid</i> (1941)	III
<i>Het geschonden gelaat</i> (1943)	III
<i>De duivelse drie-eenheid</i> (1947)	II-III

Van *Het beenen voorhoofd* is bekend dat een pastoor in Zeist een katholieke boekhandelaar aldaar verbood het boek te verkopen, omdat het was geschreven door de auteur van *Het geschonden gelaat*. Geheel onbevooroordeeld ten aanzien van de schrijver Ouwendijk was men in katholieke kringen dus niet.

Bij de toezending van het manuscript van *Voort ijlt de regeringswagen* gaf uitgever Paul Brand te kennen dat zijn voorkeur uitging naar de Idilrecensent pater Borgert uit Nijmegen. Deze keuze was begrijpelijk, want Borgert stond bekend als een soepele recensent. Maar desondanks verdedigde hij Idil te vuur en te zwaard, bijvoorbeeld toen de niet-katholieke uitgeverij Wereldbibliotheek Idil een *Index purgatorius* [zuiveringslijst, CvE] noemde.¹⁰ Het manuscript werd door Idil echter aangeboden aan kapelaan F. Vermeulen (1891-1965) uit Roosendaal, die het na lezing het kwalificatiecijfer I (2 en 3) gaf op grond van canon 1399 sub 9 van de kerkelijke boekenwet, dat wil zeggen: in strijd met de zedenleer. De recensie van Vermeulen luidde als volgt:

'Naar aanleiding van een zin uit een roman van Gogol is de titel gekozen. Er wordt mee bedoeld de serviliteit der horde, bestuurd door de bourgeoisie in de gedaante van belachelijke potentaten, gezinstyrannen, schraperige geldmagnaten, bête priesters, demagogen (de woorden zijn van de schrijver). Deze stelling wordt gedemonstreerd in een kring van bohémiens: een succesrijk portretschilder (de verhaler), een bankier, een officier, een afgefallen priester en hun maintenées. Het verhaal zelf betekent zo heel veel niet; maar in de loop der vele gesprekken worden er veel godslasteringen verkondigd, die niet weerlegd worden; de weinige gebeurtenissen spreiden veel onkuisheid ten toon, die niet afgekeurd worden. En als tenslotte na de vele dwaze en goddeloze theorieën de louterende oplossing zou moeten komen, blijkt dit een soort meditatie van de schilder te zijn, door wiens gedachten "de machteloze en verbeterde revolte van de menselijke geest" niet tot de rust der orde zal gebracht worden: vrede heerst er niet in dit boek en vrede kan het aan niemand brengen. Het boek is antichristelijk en zedeloos.'¹¹

Zoals steeds gebeurde na het afgeven van de kwalificatie I, werd het manuscript door Verbiest aangeboden aan een tweede recensent, pater dr. Cantius o.f.m. cap. uit Helmond, die het manuscript op dezelfde gronden veroordeelde: 'Het is een schande, dat een katholiek een dergelijk boek durft te schrijven en dat een katholieke zaak bereid is,

4 'De I.D.I.L. en wij', 253.

5 Peet, 'De rooms-katholieke informatiedienst', 69.

6 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Ouwendijk aan Asselbergs, 24 juni 1948.

7 'Dick Ouwendijk vijftig jaar', 4-9-1957.

8 Rogier en De Rooy, *In vrijheid herboren*, 807.

9 *Lectuurkompas*, 224.

10 Borgert, 'Het machtige woord', 13.

11 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 294 Overzicht recensies *Voort ijlt de regeringswagen*.

zoiets onder het lezende publiek te gooien.' Hij ergerde zich vooral aan de zinsnede 'bête priesters', de 'menners' van de regeringswagen.¹² De roman moest volgens hem verboden worden op grond van de zedenleer en de natuurwet en hij gaf het boek dientengevolge het kwalificatiecijfer I⁽³⁾:

'Het thema wordt uitgebeeld in een kunstschilder, die een gekruisigde Christus schildert en die daaraan alleen kan werken, als hij in contact is geweest met een van zijn vrienden of vriendinnen, allen abnormale typen, die ofwel vertegenwoordigers zijn van de regeringswagen of er tegen strijden, maar dan meestal in immorele richting.'¹³ Verbiest zat met deze twee besprekingen danig in zijn maag. Hij kende Paul Brand als een betrouwbare katholieke uitgever die bovendien voorzitter was van 'Sint Jan', en vond het raadzaam het verzoek van de uitgever gestand te doen en alsnog pater Borgert te vragen zijn licht over deze kwestie te laten schijnen. Die kwam, zoals was te verwachten, met een soepeler beoordeling: kwalificatiecijfer II. Hij was zelfs bereid dit cijfer omwille van de uitgever in II-III te veranderen:

'In deze roman doet de schrijver een aanval op wat hij de verburgerlijking van het Christendom en de maatschappij noemt. (...) Zelf moet hij van deze zogenaamde verburgerlijking genezen, alvorens hij in staat zal zijn de figuur van Christus af te beelden.(...) Verder hangt over het geheel een zwoele sfeer. Het is daarom wel een sterk voorbehouden boek.'¹⁴

De recensie van pater Borgert maakte het voor Verbiest gecompliceerd om de uitgever ertoe te bewegen van uitgave af te zien. Hij nam contact op met Borgert, maar die bleef bij zijn oordeel dat hij het cijfer I-II te streng vond. Ondanks de godslasteringen in het boek kon hij de mening van de voorgaande recensenten niet delen, omdat hij de teneur van de roman niet onchristelijk vond. 'Zelfs de afvallige priester, die heus niet als een persona grata, maar als walgelijk individu wordt voorgesteld, bekent dat hij in Christus gelooft.' In het post scriptum van zijn brief spreekt Borgert wel zijn bevreemding uit dat een katholieke schrijver een dergelijk boek durfde te schrijven en een katholiek uitgever bereid was het uit te geven. Hij bood aan de roman door een hem bekende psycholoog aan de universiteit van Nijmegen te laten lezen, omdat hij de indruk had dat de schrijver een psychisch defect had en worstelde met een godsdienstig probleem. Dat was Borgert overigens ook bij de personen uit Ouwendijks eerdere romans opgevallen en die werden door Idil veel ruimhartiger beoordeeld. Vanwaar deze inconsequentie?¹⁵ Borgert was van mening dat Idil niet te streng moest zijn met kwalificeren. 'Ik vind dat men al spoedig iets als III moet kwalificeren en niet te snel een verbod moet uitspreken, maar als er verschil van mening bestaat bij de recensenten dan zal men de gulden middenweg moeten bewandelen.' Dat was voor hem in dit geval het cijfer II-III.¹⁶

Om goed beslagen ten ijs te komen werd de roman aan nog acht andere recensenten ter beoordeling aangeboden, wier oordeel uiteenliep van I, II, tot I-II.¹⁷ Pater Emiel Janssen s.j. uit Leuven, die de roman recenseerde op verzoek van Joris Baers, vond dat het boek niet uitgegeven kon worden omdat het voor het merendeel van de lezers verderfelijk was. De strekking: 'Afkeer van de oppermacht der horde is aannemelijk, maar de uitwerking ervan is onbekoekt, bijna onbegrijpelijk, slordig en met overdreven beweringen, vaak wijsneuzig. Een dergelijk boek wijst op onevenwichtigheid.'¹⁸

De situatie was nu nog ingewikkelder geworden. In plaats van drie recensies had Verbiest er inmiddels elf, die bovendien niet eensluidend waren. Dit overzicht geeft een goed beeld van de moeilijkheden die Idil tegenkwam bij het recenseren van omstreden lectuur en laat bovendien zien dat er dringend behoefte bestond aan een adviserende commissie met een kerkelijk mandaat, die objectief over deze kwesties kon oordelen. Dat had de situatie waarin Verbiest zich nu bevond zeer kunnen vereenvoudigen. De affaire Ouwendijk

heeft in 1949 zeker meegespeeld bij de overwegingen van het episcopaat om de ABC in het leven te roepen, maar zover was het in 1948 nog niet. Het was een geluk dat Verbiest een beroep kon doen op zijn uitgebreide netwerk van geestelijken en katholieke leken, die in voorkomende gevallen bereid waren hem te adviseren. Het is in dit verband overigens typerend dat ondanks de kritiek die Idil te verduren kreeg over de beoordeling van deze roman, juist de Idil-recensent en redactiesecretaris van *IT* Lambert van den Ham en hoofdredacteur pater Borgert met een soepeler recensie uit de bus kwamen!

Na deze uitgebreide informatieronde onder recensenten ontving de uitgever op 24 mei 1948 per expresse het oordeel van Idil dat de roman *Voort ijlt de regeringswagen* zeer ongunstig was beoordeeld. Als bewijs voor de grondige werkwijze werden de recensies van Vermeulen, Cantius en Borgert aan Paul Brand ter beschikking gesteld. Hoewel het boek al was gezet en inmiddels aan de boekhandel gepresenteerd, besloot de uitgever de omstrepen roman niet uit te geven en stelde hij Ouwendijk van zijn besluit op de hoogte. Maar met dit voornemen was de kwestie nog niet de wereld uit. Dick Ouwendijk nam op verzoek van Paul Brand contact op met Van Duinkerken en stuurde het 'vertrouwelijke' oordeel van Idil die hij de 'rota van de literatuur in Nederland' noemde, als bijlage mee met het verzoek het manuscript te lezen en van commentaar te voorzien en zijn bevindingen aan Paul Brand door te geven. Voor zijn gemoedrust vroeg de uitgever ook nog een viertal gezaghebbende personen uit de katholieke wereld de roman te beoordelen: pater A. van de Lisdonk m.s.c., mgr. F. van de Loo (1886-1959), officiaal van het aartsbisdom, dr. A. Ramselaar (1899-1981), president van het kleinseminarie Apeldoorn en professor dr. J. Kors o.p. (1885-1966), voorzitter van de KRO.

Van de Lisdonk en Van Duinkerken vonden het boek niet zedeloos. 'In deze roman geeft de auteur een scherp getekende schets van de ontaarding ener maatschappij, die vervreemdt van de christelijke geest,' aldus Van Duinkerken en hij vervolgt: 'uit het boek blijkt dat Ouwendijk èn de onchristelijke geest èn de bandeloosheid van het geschilderde milieu laakt'. Hij vond het boek juist een duidelijke apologie voor een vurig christelijke geloofsbeleving, want de schrijver toont walging voor de onchristelijkheid van de hoofdpersonen.¹⁹ Wel keurde Van Duinkerken enkele passages af vanwege een gebrek aan goede smaak. Bijvoorbeeld op pagina 95, waar sprake was van een afvallige priester die zich kwetsend gedroeg. Verder adviseerde hij een paar kleine correcties, maar als aan die voorwaarden was voldaan, kon de gewraakte roman volgens hem zonder meer door Paul Brand worden uitgegeven.

'Het boek mist weliswaar evenwicht, maar dwingt tot zelfbesef. Wat ik er moreel als de grootst mogelijke schade van zie, is, dat het lezers met een geringe ervaring stijven kan in een ietwat absolutistische eigendunk, die zij ten onrechte voor geloofsvurigheid zullen houden. Van deze mentaliteit van verzet tegen de lauwheid der christenen kan echter ook werkelijke behoefte aan evangelische zuiverheid zich voeden.'²⁰ Van de Loo was het eens met de beoordeling van Van de Lisdonk en Van Duinkerken. Na enkele correcties kon de roman volgens hem zeker door een katholieke uitgever worden uitgegeven. Ramselaar vond de roman weliswaar pikant, maar niet zedeloos. Streng

12 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Brief dr. Cantius, 5-5-1948.

13 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 294 Recensies *Voort ijlt de regeringswagen*.

14 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 294 Recensies *Voort ijlt de regeringswagen*.

15 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Brief Borgert aan Verbiest, 10-5-1948.

16 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Brief Borgert aan Verbiest, 30-5-1948.

17 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Overzicht recensies *Voort ijlt de regeringswagen*. Deze recensenten waren L. van den Ham, H. Divendal, pater J. van der Hoeven, To Hölischer, Pater E. Janssen, prof. dr. J. Kors, prof. dr. S. Tesser en pater Theotimus.

18 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Brief Joris Baers aan Verbiest, 11-6-1948.

19 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Brief A. van Duinkerken aan L.S., 29-5-1948.

20 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Brief A. van Duinkerken, 29-5-1948.

voorbehouden, kwalificatie II, was naar zijn mening een terechte beoordeling. Hij gaf er wel de voorkeur aan dat een neutrale uitgever de roman zou uitgeven.

‘In Nederland waar zo sterk met etiketten wordt gewerkt, veronderstelt een uitgave bij een katholieke uitgever een zekere sanctie en daardoor kan het boek in handen van onervarenen terechtkomen, die dit niet kunnen verwerken.’²¹

Kors kwalificeerde de roman als verboden lectuur, ‘zowel om de ongezonde sfeer waarin de lezer geplaatst wordt als om de verwarringstichtende redeneringen die erin ten beste worden gegeven, zonder dat er een tegengif tegenover staat.’²²

Paul Brand bleef na deze adviezen wankelmoedig en besloot uiteindelijk van uitgave af te zien. De opvatting van Ramselaar dat het boek het beste bij een niet-katholieke uitgever kon verschijnen, vond Brand echter zeer discutabel.

‘Dit is een zeer verouderd standpunt! En het gevaar is daardoor niet denkbeeldig, dat de katholieke auteurs het in het vervolg zullen vertikken bij katholieke uitgevers hun belletristische uitgaven onder te brengen. Zij zijn dan meteen van alle “gezeur” af.’²³ Ouwendijk was, zoals te verwachten, zeer ongelukkig met de uitkomst. Hij vreesde dat zijn roman meer aanstoot zou geven als die verscheen bij een neutrale uitgever. ‘De weg is geëffend voor literaire dictatuur van Idil met zijn pastoors.’²⁴ Het siert Ramselaar en Kors dat zij de schrijver persoonlijk van hun beslissing op de hoogte stelden. De ongezonde sfeer en ‘verwarringstichtende redeneringen’ in de roman waren voor hen aanleiding deze tot verboden lectuur te bestempen, want ‘de massa moet voor de gevaren behoed worden om ongelukken te vermijden’.²⁵

In het najaar van 1949 verscheen de roman van Ouwendijk onder een andere titel *Opstand en geweten* bij de niet-katholieke uitgever F.G. Kroonder te Bussum. De schrijver stelde Van Duinkerken hiervan op de hoogte met de volgende mededeling:

‘Ondertussen heeft Idil een maand of twee geleden de katholieke boekhandel gewaarschuwd. De man die het vonnis heeft geveld is een zekere pater Theotimus van der Geer o.f.m. cap. Toevallig hoorde ik dat de man moraaltheoloog is en al enige tijd aan zenuwoverspanning lijdt. Om Idil alle eer te geven wil ik toegeven, dat men aan het boek een redactievergadering schijnt gewijd te hebben: hoe griezelig moet een boek tevoorschijn komen uit een dergelijk anatomische les.’²⁶

Het antwoord van Van Duinkerken op deze brief van Ouwendijk was:

‘Inderdaad ben ik een actie begonnen tegen de Idil-dictatuur, waarvan gij de weerslag vindt in *De Tijd* van 29 september en 8 oktober 1949. Ik verwacht dat G. Verbiest heftig zal protesteren in *Boek en Leven*. In dit geval breng ik de zaak opnieuw ter sprake in de krant, terwijl ik in lezingen over de huidige situatie telkens erop wijs.’²⁷

In een brief aan Verbiest reageerde Herman Divendal, voorzitter van Bacil, als volgt op de uitgave:

‘Beroerd dat dit boek verschijnen gaat. Het trekt het christendom verraderlijk dicht naar de huiveringwekkende eenzame avonturen van Anna Blaman of naar de gok van kruis en munt. (...) Vandaag of morgen zijn het alleen de schuinsmarcheerders die zalig worden. (...) Ik ben van professie gelukkig geen officiaal of moralist, anders kreeg het [boek] kortweg een I.’²⁸

De roman was overigens geen succes. De recensies in de katholieke pers waren nogal negatief. De recensent van *De Maasbode* sprak over ‘geconstrueerde personages’, *De Nieuwe Eeuw* over een ‘onwettelijke, verwarde roman vol redeneringen’ en *De Linie* vond de personages ‘een reeks van krampachtige figuren’.²⁹

Tot nu toe zijn de eigen ideeën van de schrijver Ouwendijk over de katholieke roman nog buiten beschouwing gebleven. Hoe dacht hij over de beoordeling van literatuur? In

zijn essay 'Een katholieke vrijmoedigheid ten aanzien van het kwaad' in het *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 2 (1948-1949) gaf hij zijn visie over de strijd tussen goed en kwaad, het hoofdthema van de moderne literatuur van zijn tijd, dat voor de katholieke romanschrijver zoveel betekent als de strijd tussen zonde en genade. Volgens hem waren alle moderne katholieke literatoren het erover eens dat zij zich een grotere vrijheid konden veroorloven bij de beschrijving van het kwaad, zodat de lezer zich bewust zou worden van de corruptie en zondigheid van de mens. Vervolgens gaf hij een overzicht van de ontwikkeling van de literatuur. Sinds de Reformatie was de letterkunde vroom van aard en gebonden aan zuivere woordkunst. Ouwendijk beschrijft de schrijvers uit deze tijd als 'binnenhuis-mensen' die zich thuis voelden bij Hildebrand en schrokken van *Max Havelaar* en *Pallierter*. Dit binnenhuis werd met geweld opengebroken door de crisis van de jaren twintig en de twee wereldoorlogen, toen nieuwe zedelijkheidswetten zich aandienend, de moderne mens ontuchtterd achterlatend met het dilemma te kiezen tussen goed en kwaad. De schrijvers die zich hiervan bewust waren en dit thema in hun romans behandelden, werden in katholieke kringen met argusogen bekeken. Het onderstaande citaat uit het essay spreekt hierover boekdelen:

'Deze ontzaglijke vergissing begaat men, doordat we in eigen kring nog te zeer lijden aan de verderfelijke manicheïstische voorstelling van het kwaad als een zelfstandige macht, werkzaam buiten ons. De duivel sluipt rond als een leeuw, zoekende wie hij zal verslinden (...). Deze conventionaliteit loopt overal de brullende leeuw, die de duivel is, achterna om hem zout op de staart te leggen, en deze leeuw is niets anders dan het lachende parade-leeuwje van een zielloos geworden godsdienstige emotionaliteit, met de waarheid als grondslag.'³⁰

Een jaar later schreef Ouwendijk voor hetzelfde tijdschrift het essay 'Wilsvrijheid en genade', waarin hij een pleidooi hield voor een nieuwe benadering van de katholieke roman. De moderne katholieke romanschrijver moest zich juist verzetten tegen deze zelfgenoegzame conventionaliteit. Het was zijn taak doelbewust de wortels van het kwaad bloot te leggen en het zondebewustzijn van de lezer aan te boren, waarna deze zich in vrijheid, met behulp van de genade, een juiste mening kon vormen.³¹

Het debat over *Opstand en geweten*

Uit het bovenstaande zou men kunnen opmaken dat *Opstand en geweten* van Ouwendijk aanleiding gaf tot een fel debat in de katholieke literaire tijdschriften. Niets is daarvan gebleken. De roman werd zo goed als doodgezwegen. Een zoektocht in de katholieke tijdschriften leverde slechts twee besprekingen op. De eerste recensie verscheen op 10 februari 1950 onder de titel 'Verbeelding of betoog' in het weekblad *De Linie* en was geschreven door Henk Kuitenbrouwer. Hij vond dat Ouwendijk 'met imponerende verbetenheid de draak der burgerlijke horde-geest' te lijf ging.

21 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 284 Recensies over de roman *Voort ijlt de regeringswagen*. Prof. Asselbergs ergerde zich aan de term 'zedeloos' in de recensie van F. Vermeulen. Dat was, zoals Verbiest in de marge van zijn brief schrijft, een tikfout, want Vermeulen bedoelde 'onzedelijk'.

22 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Afschrift brief prof.dr.J. Kors aan Ouwendijk.

23 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 283 Brief Paul Brand aan Verbiest, 4-4-1949.

24 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Ouwendijk aan Asselbergs, 15-7-1948.

25 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Afschrift brief prof. dr. A. Ramselaar aan Ouwendijk.

26 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Ouwendijk aan Asselbergs, 2-10-1949.

27 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Asselbergs aan Ouwendijk, 18-10-1949.

28 KDC, *Archief Idil*, inv. nr.283 Brief Bacil aan Idil, 16-7-1949.

29 KDC, *Archief Idil*, inv. nr.284 Concept voor een brief aan *Het Binnenhof*, 1957.

30 Ouwendijk, 'Katholieke vrijmoedigheid', 343-345.

31 Ouwendijk, 'Wilsvrijheid en genade', 471.

‘Hij doet dat op geforceerde wijze door gebruik te maken van “troebele” figuren die in hun woedende afkeer van de burgerlijke huichelachtigheid hun eigen farizeïsme niet schijnen te kennen. Dit groepje ontspoorde intrigeert en blasfemeert en schijnt ondertussen het inzicht van de schilder te louteren.’³²

De psychologische beschrijving van de hoofdpersonen vond Kuitenbrouwer goed getroffen, maar de stukken van de legpuzzel waren niet goed op elkaar afgestemd, zodat ‘het betoog niet tot zijn recht komt’. Daardoor schreef Ouwendijk volgens hem een roman die verward en gevaarlijk overkwam.

Een tweede recensie verscheen eveneens in februari 1950 in *Streven* van de hand van Jan van Heugten. Hij kon geen enkele bewondering voor het boek opbrengen en vond de personages onecht. Ze vormden samen een ‘loszedig groepje bevangen door een immense verveling. Wat de mensen zeggen, klinkt houderig, cerebraal geconstrueerd en artificieel.’ Ouwendijk had volgens hem een thema gekozen, dat boven zijn kracht en verbeelding uitging:

‘Hij heeft de zonde of liever de zondige ziel willen beschrijven, die in haar ellende ondanks alles naar de goddelijke barmhartigheid van Christus hunkert. De achtergrond van dit perverse gezelschap is, in Ouwendijks bedoeling, God en de lijdende Christus. Maar die achtergrond is en blijft erg achtergrondig en wat er op de voorgrond plaats heeft is het laagste waartoe de mensennatuur in staat is. (...) Na dit boek te hebben doorgeworsteld is men blij weer in de “burgerlijke” wereld te kunnen terugkeren.’³³

In zijn overzichtswerk over de uitgeverij Paul Brand, getiteld *Veertig jaar katholieke uitgeverij* (1951), ging Van Duinkerken nader in op de verworvenheden van de moderne katholieke romanschrijver en vermeldde hij ten overvloede in *De Tijd* van 30 december 1950 een artikel te hebben geschreven getiteld ‘Letterkunde in het afgelopen jaar. Op zoek naar “de” katholieke roman’. Daarin zegt hij dat de productie van Nederlandse boeken dat jaar flink was tegengevallen. De buitenlandse roman had de overhand gekregen en bijna iedere katholieke uitgever had wel een bestseller laten vertalen en uitgeven.

‘Doch de opmerkelijkste roman, door een katholiek auteur geschreven, namelijk “Opstand en Geweten” van Dick Ouwendijk, verscheen buiten de katholieke uitgeverij, omdat Idil het op de drukproef (die reeds gezet was voor Paul Brand te Hilversum) afkeurde.’³⁴

Hetzelfde was volgens Van Duinkerken het geval bij de roman *The power and the glory* van Graham Greene, die door Idil werd verboden en uiteindelijk in een slechte vertaling bij een andere uitgever verscheen. Ook de werken van Julien Green, George Bernanos en Bertus Aafjes ondergingen volgens hem hetzelfde lot. Van Duinkerken benadrukte in het jubileumboek voor Paul Brand dat hij het belangrijk vond dat de katholieke romanschrijver de hele werkelijkheid weergaf, inclusief het kwaad. Hij liet deze opvatting vergezeld gaan van de opmerking: ‘niet ongeschokt verdrong die nieuwe eerlijkheidsethiek de vroegere pudeur-moraal’.³⁵

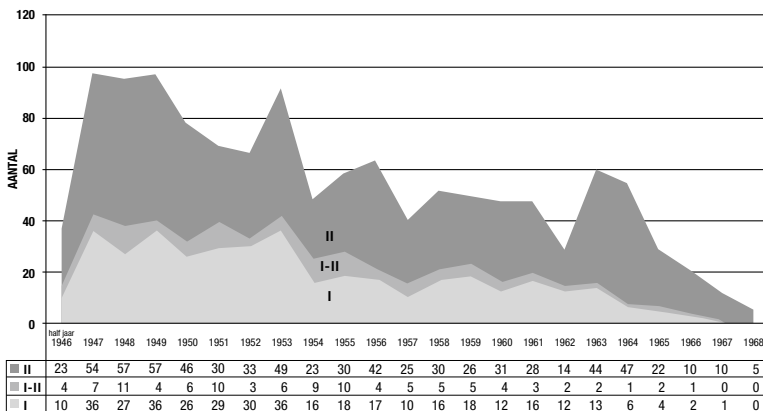
In een brief aan ‘Sint Jan’ verdedigde Verbiest zich met klem tegen de aantijging van Van Duinkerken als zou Idil de vlucht van katholieke auteurs naar de neutrale uitgeverij op haar geweten hebben.³⁶

Na deze casus over de roman *Opstand en geweten* is het interessant na te gaan hoeveel romans door Idil per jaar tot verboden lectuur werden verklaard. Over de periode 1937-1946 is daarover geen statistiek bijgehouden, maar Verbiest gaf naar aanleiding van de commotie rondom het boek van Ouwendijk wel een overzicht van de boeken die met de categorie I werden veroordeeld in de jaargangen 1947 tot 1950. Het betreft hier alle recensies, inclusief de buitenlandse lectuur. In jaargang 1947 werden 36 boeken verboden, in

IDIL Kwalificaties per categorie per jaar (aantallen)

Jaargang	I	I-II	II	I + I-II + II	I-V
half jaar 1946	10	4	23	37	510
1947	36	7	54	97	1.340
1948	27	11	57	95	1.194
1949	36	4	57	97	1.196
1950	26	6	46	78	1.149
1951	29	10	30	69	1.241
1952	30	3	33	66	1.138
1953	36	6	49	91	1.458
1954	16	9	23	48	1.012
1955	18	10	30	58	1.266
1956	17	4	42	63	1.210
1957	10	5	25	40	1.375
1958	16	5	30	51	1.748
1959	18	5	26	49	1.747
1960	12	4	31	47	1.609
1961	16	3	28	47	1.554
1962	12	2	13	27	1.497
1963	13	2	44	59	1.736
1964	6	1	19	26	1.031
1965	4	2	30	36	1.843
1966	2	1	22	25	1.869
1967	1	0	18	19	1.830
1968	0	0	10	10	1.954
1969	0	0	5	5	1.512

Aantal IDIL kwalificaties I, I-II, II (1964 = 18 maanden)

32 Kuitenbrouwer, 'Verbeelding of betoog', 1-3.

33 Van Heugten, 'Opstand en geweten', 538-539.

34 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 77 Van Duinkerken, 'Letterkunde in het afgelopen jaar'.

35 Van Duinkerken, *Veertig jaar*, 60.

36 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv. nr. 365 Brief Verbiest aan 'Sint Jan', 25-9-1951.

1948 betrof het 27 boeken en in 1949 werden opnieuw 36 boeken verboden. Tot 1954 bleef dit aantal redelijk stabiel, daarna volgde een geleidelijke teruggang. Telling in de registers van *IT*, die na het verschijnen van dit tijdschrift in 1946 twee keer per jaar verschenen, biedt de mogelijkheid om de recensies van 1946 tot 1969 inzichtelijk te maken. In de grafiek wordt het aantal verboden en streng voorbehouden boeken per jaar vermeld met de kwalificatiecijfers I, I-II en II. De tabel geeft in de rechter kolom als extra informatie een overzicht van het totaal aantal beoordeelde boeken [I-V] per jaar. Zo waren er bijvoorbeeld 1340 beoordelingen in 1947, 1609 in 1960 en 1512 in 1969. De dip in 1964 duidt op een wijziging in de jaargangnummering. Voorheen was het gebruikelijk dat een jaargang liep van augustus tot augustus. Eind 1964 werd dat gewijzigd in kalenderjaren lopend van januari tot december. In de grafiek is de afname van verboden en streng voorbehouden boeken inzichtelijk gemaakt.

Dat de beoordeling van romans kon leiden tot een wonderlijke paradox, beschreef pater A. Nieuwenhuis o.p. (1924-) in zijn artikel in *De Nieuwe Eeuw* van 6 augustus 1949:

‘De criticus dient er rekening mee te houden, dat hij door zijn kritiek – hoe afwijzend deze ook moge zijn – publiciteit geeft aan een slecht werk, daarmee – hoe volkomen ongewild ook – enigszins reclame maakt voor dit werk, en aanleiding geeft dat vele, misschien laagstaande mensen het werk ter hand nemen.’³⁷

Niet-katholieke schrijvers vonden het een aardig tijdverdrijf op zoek te gaan naar afwijkende kwalificaties. Zo ontdekte Karel Jonckheere dat de verhalenbundel *De dood betrapt* van Simon Vestdijk in het *Lectuur-Repertorium* in eerste instantie het kwalificatiecijfer I kreeg en in een volgende editie een II. Hetzelfde was het geval bij de beoordeling van de roman *Het vergeten gezicht* van Albert Helman, die eveneens van I naar II werd getransformeerd. Waarom deze verschuiving?, vroeg Jonckheere zich in *De Groene Amsterdammer* van 3 januari 1948 af.³⁸ Een antwoord hierop kwam in het artikel ‘Over de moeilijke kunst van recenseren’ van Verbiest. Daarin gaf hij kort en bondig antwoord op de provocatie van Jonckheere. Hij legde uit dat het recenseren van boeken geen statisch, maar een dynamisch proces was. Het doel was utilitair-sociaal en kon van tijd tot plaats variëren. Zo was *Palliet* van Felix Timmermans in België niet en in Nederland wel voor katholieken verboden. Geen twee mensen waren gelijk, dat gold voor de lezer maar ook voor de recensent. Hij vond het juist te prijzen dat een recensiedienst de moed toonde een beoordeling te rectificeren, omdat deze bij nader inzien verandering verdiende, want in de praktijk was het onmogelijk alle romans door meerdere recensenten te laten beoordelen. Ter verduidelijking van zijn standpunt hierover het volgende citaat:

‘Getracht wordt de recensies zo te geven, dat ze als het ware een toetssteen vormen voor ieder in het bijzonder. Ieder moet in staat gesteld worden zijn eigen conclusies te trekken voor zijn eigen bijzondere omstandigheden. Idil geeft hiervoor richtlijnen aan zijn recensenten en houdt op gezette tijden samenkomsten. Aldus wordt getracht te komen tot een zekere homogeniteit.’³⁹

Dat de werkwijze van Idil door katholieke schrijvers niet zonder meer werd geaccepteerd, blijkt uit het feit dat een eerste poging werd ondernomen om te komen tot de oprichting van een katholiek letterkundig genootschap. Deze schrijvers dachten door onderlinge samenwerking sterker te staan in hun verweer tegen de strenge regels van de boekenwet en de werkwijze van Idil.

In *Roeping* werd zoals gezegd geen aandacht besteed aan de roman van Ouwendijk. Het kan echter geen toeval zijn dat in hetzelfde tijdschrift in jaargang 26 (1949) een artikel verscheen van Van Duinkerken getiteld 'Is er behoefte aan een vereniging van katholieke letterkundigen in Nederland?' In het najaar van 1948 was hem deze vraag voorgelegd door vijf niet met name genoemde literatoren. Katholieke schrijvers konden voor beroepsvoorschriften en hun belangenbehartiging niet terugvallen op een eigen vakorganisatie. Dat gold overigens ook voor hun niet-katholieke collega's. Van Duinkerken vond de oprichting van een katholieke letterkundigenvereniging echter geen optie, omdat beroepsvoorschriften volgens hem juist de vrije beroepsuitoefening belemmerden. Bescherming tegen aanvallen van geloofsgenoten vanwege een vermeend gebrek aan *sensus catholicus* kon een dergelijke organisatie nooit bieden. Maar hij was wel van mening dat beschuldigingen en grievende insinuaties van geloofsgenoten een schrijver diep konden treffen en zelfs tot uittreding uit de katholieke gemeenschap konden leiden.

'Juist omwille van de eer en de goede naam en de waardigheid van de katholieke auteur, zie ik er schade in, dat een vakorganisatie zou ontstaan met enigerlei tuchtrechtelijke bevoegdheid.'⁴⁰

Uit het archief van Van Duinkerken blijkt dat Ouwendijk de initiatiefnemer was voor de oprichting van een katholiek genootschap voor auteurs en daarvoor adhesie zocht bij de hem bekende katholieke schrijvers.⁴¹ Het is in het licht van Van Duinkerken's bekommernis om de katholieke schrijver begrijpelijk dat Ouwendijk in eerste instantie bij hem steun zocht. Van Duinkerken was er echter voorstander van dat de katholieke schrijvers zich groepeerden rond het Thymgenootschap, want een aparte vak- of standsorganisatie leverde volgens hem het gevaar op 'ten prooi te vallen aan clericale dictatuur die met dit apparaat over de letteren kon gaan biechtvaderen'.⁴² Omdat Van Duinkerken werd beschouwd als de belangrijkste vertegenwoordiger van de katholieke schrijvers en hij de oprichting van een genootschap niet zag zitten, leek dit plan definitief van de baan. Voor Albert Kuyle was de afwijzing van Van Duinkerken echter juist een stimulans om het idee verder uit te werken.⁴³ Beide schrijvers hadden in de redactie van *De Gemeenschap* nauw samengewerkt, maar hun relatie was verbroken door de fascistische sympathieën van Kuyle die daarvoor na de oorlog tot 1951 een schrijfverbod kreeg opgelegd. Dat liet onverlet dat Kuyle zich toch inzette voor de belangen van de katholieke schrijvers. Een hernieuwd verzoek van Ouwendijk aan Van Duinkerken om aan de oprichting van het genootschap onder leiding van Kuyle mee te werken, liep uit op een echee: Van Duinkerken had geen vertrouwen in diens organisatievermogen. Dat had zijn experiment met het tijdschrift *De Nieuwe Gemeenschap* wel bewezen. Van Duinkerken stelde dat zijn afwijzende houding niets te maken had met Kuyles verleden. Als er al een genootschap kwam dan hoorde hij daarin thuis, maar Van Duinkerken zag niets in Kuyles leiderschap.⁴⁴ Van de oprichting van het genootschap is niets terecht gekomen. Ouwendijk nam teleurgesteld afstand van zijn prestigieuze plan, want als er tweespalt aan ten grondslag lag, kon dat geen goede basis zijn voor een succesvolle uitwerking.

37 Nieuwenhuis, 'Kunst en moraal', 2.

38 Jonckheere, 'In het teken van de inquisitie'.

39 Verbiest, 'Over de moeilijke kunst', 342-344.

40 Van Duinkerken, 'Is er behoefte', 129-143.

41 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Ouwendijk aan Asselbergs, 12-12-1948.

42 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Asselbergs aan Ouwendijk, 14-12-1948.

43 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Ouwendijk aan Asselbergs, 15-3-1949.

44 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief Asselbergs aan Ouwendijk, 16-3-1949.

Met het verschijnen van de roman van Ouwendijk in 1949 zijn we inmiddels beland in een overgangsfase voor de beoordeling van lectuur door katholieke recensenten. Door de oorlogservaringen stonden het recht op vrijheid van meningsuiting en het individu volop ter discussie en dat manifesteerde zich, zoals zo vaak het geval is bij nieuwe ideeën, in eerste instantie in kunst en letteren. Betutteling door de Kerk die na 1945 in de vooroorlogse traditie dacht verder te gaan, werd doodeenvoudig niet meer geaccepteerd, ook niet door geloofsgenoten. De eerste aanzet tot secularisering was gegeven en dit proces zou zich in de jaren vijftig verder ontwikkelen. Dat had natuurlijk repercussies voor de werkwijze van Idil. De belangrijkste kritiek kwam van Van Duinkerken die Idil drie jaar lang met zijn artikelen in *De Tijd* bestookte. In 1952 werd hij hoogleraar aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen als opvolger van professor Brom en daardoor kwam Idil, waar het Van Duinkerken betreft, weer in rustiger vaarwater. Alvorens in te gaan op Van Duinkerken, zijn rol van criticus in *De Tijd* en zijn kritiek op Idil volgt nu een paragraaf over de ontwikkeling van zijn visie op de functie van ethiek en esthetiek in de literatuur.

Van Duinkerken en de spanning tussen ethiek en esthetiek

Zoals in het tweede hoofdstuk al uiteengezet is, speelde in de katholieke culturele tijdschriften *Roeping* en *De Gemeenschap* de controversie tussen de ethische en esthetische poëtica een belangrijke rol. Voor beide tijdschriften gold als uitgangspunt: kunst is apostolaat, dienstbare schoonheid, die niet los kon worden gezien van God. Maar er was ook een verschil. *Roeping* baseerde zich voornamelijk op de katholieke moraal. Aandacht voor esthetiek was van een andere orde. De opvatting dat er in de literatuur ook ruimte moest zijn voor artistieke ontplooiing, een beginsel dat al door de Tachtigers werd gepropageerd, was voor Jan Engelman in 1925 aanleiding om in Utrecht *De Gemeenschap* op te richten, waarmee hij een andere richting insloeg. Deze koers werd mede bepaald door Van Duinkerken, als redacteur van dit tijdschrift.

Jan Engelman leerde Van Duinkerken in 1924 kennen tijdens een bijeenkomst van een groep katholieke jongeren in café Terminus in Tilburg, een ontmoeting die de oprichting van *Roeping* tot gevolg had. Ook Antoon Coolen en Bernard Verhoeven waren daar aanwezig. Met Van Duinkerken waren zij van mening dat 'Brabant, catholicisme en de Groot-Nederlandse toekomst in elkaars verlengde lagen'.⁴⁵ Van Duinkerken was bij die kennismaking nog seminarist aan het grootseminarie Bovendonk te Hoeven. De ontluikende dichter kreeg door het seminarie waar fictie als een gevaar werd gezien, tot tweemaal toe een schrijf- en publicatieverbod opgelegd. Of Gielen hiervan de oorzaak was, is niet helemaal duidelijk, maar Van Duinkerken schreef daarover in zijn *Brabantse herinneringen*:

Anton van Duinkerken (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

‘Zonder hem zou mijn ontmaskering als medewerker aan het tijdschrift van de jongeren geen grote vaart hebben gelopen. Nu stelden ze mij in verdenking van teugelloze losbandigheid tegen het kerkgezag en al wat daarmee samenhang.’⁴⁶

Gielen was overigens niet de enige die kritiek had op Van Duinkerken en de ‘jong-katholieke’ schrijvers. Tijdens een bijeenkomst in Huize Parkzicht in Amsterdam op 27 december 1924 waren een aantal moderne katholieke schrijvers, onder wie Van Duinkerken, ook al door de conservatieve criticus Molkenboer gekapitteld vanwege een vermeend gebrek aan respect voor hun conformistische voorgangers. Van Duinkerken die genoeg had van de brave katholieke kunst, hield bij deze bijeenkomst een vurig pleidooi voor de moderne literatuur. Een en ander veroorzaakte een rel in de katholieke kranten, waardoor een reprimande van zijn superieuren onontkoombaar was.⁴⁷ Omdat schrijven nu eenmaal een levensnoodzaak voor hem was, besloot hij na een lange depressieve periode te kiezen voor het schrijverschap en het priesterschap vaarwel te zeggen. Hij verliet het seminarie in 1927 om Nederlands te studeren aan de Leergangen in Tilburg, waar hij onder andere les kreeg van L. Michels (1887-1984), later hoogleraar Nederlandse en Indogermaanse taalkunde aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen.

Vanwege het meer esthetische en sociale karakter van *De Gemeenschap* besloot Van Duinkerken in 1929 toe te treden tot de redactie van het tijdschrift. Hij vond dat het maar eens uit moest zijn met de kunstbevoogding en de simplistische ‘paterskritiek’ van *Roeping* en *Boekenschouw*. Bovendien was hij van mening dat de ideeënstrijd in de Nederlandse literatuur zich in de toekomst toch boven de rivieren zou gaan afspelen.⁴⁸ Hij had met name zijn bekomst van de bedillerigheid van de integralistische pater Gielen en de zijnen jegens de katholieke jonge schrijvers. Deze kritiek betekende voor hem ‘naar buiten toe een defensieve houding, maar naar binnen toe een emanciperende, een bevrijdende’, aldus André Roes in zijn artikel ‘Paterskritiek en literaire beoordeling’.⁴⁹ Hieruit blijkt dat Van Duinkerken in 1929 al ver verwijderd was van de ideeën die Idil na 1937 over lectuur en apostolaat hanteerde.

Zijn overstap naar *De Gemeenschap* betekende overigens niet dat Van Duinkerken niet meer in *Roeping* publiceerde. Als medeoprichter bleef hij het tijdschrift trouw, maar hij distantieerde zich wel nadrukkelijk van de behoudende en sterk ethisch georiënteerde seminariecultuur. Hij vond dat een literair tijdschrift zich moest vernieuwen en aanpassen aan de moderne tijd, overigens zonder de levensbeschouwelijke grenzen daarbij uit het oog te verliezen. In zijn essaybundel *Roofbouw* (1929), een verzameling opstellen over de raakpunten tussen katholicisme en literatuur, sprak hij zijn zorg uit over het feit dat de verworvenheden van de moeizaam verlopen katholieke emancipatie door té grote fixatie op de burgermoraal teloor dreigden te gaan. Zeker in Nederland, waar de katholieke literatuur in een isolement leefde, haar eigen tijdschriften, uitgevers en bibliotheken had, waar een ‘sacristie-geest’ heerste en men het werk van andersdenkenden a priori afwees.⁵⁰ In *Roofbouw* werd eveneens zijn essay ‘De dichters leven onder pseudoniem’, dat hij in 1929 voor *De Gemeenschap* schreef, integraal opgenomen. Dit opstel is van essentieel belang om de kritische beginselen van Van Duinkerken te kunnen begrijpen. Het verschaft helderheid omdat hij hierin tegengestelde meningen zo scherp mogelijk verwoordde en het standpunt van de ‘katholieke jongeren’ duidelijk voor het voetlicht bracht. Voor hen was het godsdienstige motief in een werk niet langer allesbepalend.

45 Polman, *De keerzijde*, 27.

46 Van Duinkerken, *Brabantse herinneringen*, 227.

47 Van Duinkerken, *Brabantse herinneringen*, 247-254.

48 Kieft, *Het plagiaat*, 106.

49 Roes, ‘Paterskritiek’, 13.

50 Van Duinkerken, ‘Katholicisme en kritiek’, 14-15.

Van Duinkerken vergeleek de literatuur met een kristal, waarin 'het pseudoniem des levens blijft gehandhaafd en alleen ontraadseld kan worden door wie de kunst verstaat in kristallen te lezen en parabels te begrijpen'.⁵¹ Er moest, aldus Van Duinkerken, duidelijk onderscheid worden gemaakt in een 'resultatief-morele beoordeling' en een 'introspectief-artistische beoordeling'. De eerste was een vorm van voorlichting over 'leesvoer', die zeer nuttig kon zijn maar niets met artistieke waarde van doen had. De tweede richtte zich primair op de esthetische, poëtische waarde van een werk en pas in tweede instantie op de factor of moreel besef al dan niet scheppend aanwezig was.⁵² Van Duinkerken's voorkeur ging uit naar de tweede vorm van beoordeling. Jan Engelman vond *Roofbouw* een moedig boek, als het ware voor intern rooms gebruik geschreven, dat veel had bijgedragen aan de katholieke literaire emancipatie, voor menig een eye-opener.⁵³

Anderzijds verdedigde Van Duinkerken in *Waarom ik zo denk* het katholieke geloof tegen de gevaren van de moderne, relativistische moraal van niet-katholieken, want 'er kan geen esthetische ontroering worden gegeven of ontvangen zonder ethische bedoeling'.⁵⁴ Dat was de reden waarom Van Duinkerken zijn essaybundel *Hedendaagse Ketterijen* opdroeg aan de jonggestorven schrijver Gerard Bruning, die evenals hij aanvoelde dat de moderne stromingen in de literatuur ook een gevaar inhielden. Volgens Ewoud Kieft in *Het Plagiaat* bestreed Van Duinkerken in dit werk de kettters van zijn tijd, het katholieke puritanisme en de moderne seculiere levensbeschouwingen door hen onder één noemer te plaatsen: die van burgerlijkheid.⁵⁵

Omdat Van Duinkerken een adept was van Maritain die ervan uitging dat de schrijver een twee-eenheid was, als *mens* onderworpen aan de zedenleer, maar als *kunstenaar* vrij binnen het domein van de kunst, was hij voorstander van de neothomistische kunst-opvatting en de relatieve autonomie, zoals die door Maritain in *Art et Scolastique* naar voren waren gebracht.⁵⁶ In de woorden van J. Oversteegen: 'De waarheid van het kunstwerk is niet te vinden in de "inhoud" óf de "vorm", maar in beide tegelijk, want in het gunstige geval houden zij elkaar in evenwicht.'⁵⁷ Het was juist de verdienste van de criticus Van Duinkerken dat hij, afhankelijk van het boek dat hij besprak en de lezer voor wie de recensie bestemd was, de tegenstelling tussen ethische en esthetische waardering, inhoud en vorm, leven en kunst, scherp kon toespitsen.⁵⁸ Daardoor was hij als geen ander in staat de intentie van de schrijver feilloos bloot te leggen. Hij was van mening dat 'de weg van een schrijver naar het publiek eerst mag worden afgesneden na grondig en volledig verantwoord inzicht in de tendenzen van zijn werk'.⁵⁹ Hier raakt Van Duinkerken aan de kern van zijn kritiek op Idil, het verbieden en voorbehouden van boeken zonder diepgaande analyse van de bedoeling van de schrijver, waarvan *Opstand en geweten* een voorbeeld was.

Omdat zijn studie aan de Leergangen in Tilburg niet naar wens verliep, was Van Duinkerken blij dat hem in 1929 de functie van literatuurcriticus bij het dagblad *De Tijd* werd aangeboden. Met zijn benoeming tot letterkundig redacteur van de 'deftige pastoorskrant met meer invloed dan abonnees', vooral gelezen door de hoger opgeleide katholiek, verplichtte hij zich wekelijks gedegen kritieken te leveren waarin hij een evenwicht zocht tussen literaire moderniteit en confessionele rechtzinnigheid, tussen journalistieke vrijheid en gebondenheid.⁶⁰ Naast literatuurcriticus was hij, zoals al bleek uit *Roofbouw*, ook een begaafd essayist. Reserveerde hij zijn boekbesprekingen voor *De Tijd*, zijn essays publiceerde hij aanvankelijk in *De Gemeenschap* waarin hij zich ontpopte als 'de vertegenwoordiger van de katholieke jongeren' en frontaal in de aanval ging tegen de 'paganisten' van *De stem*, *De Vrije Bladen* en later *Forum*, aldus Ruiters en Smulders.⁶¹

Van Duinkerken en Menno ter Braak

Een van deze 'heidenen' was Menno Ter Braak die naast waardering voor ook kritiek had op Van Duinkerken, vooral op zijn onverwoestbaar geloof dat, ondanks de nodige kritiek, toch altijd aan zijn besprekingen ten grondslag lag. Ter Braak was van mening dat het individualisme de enige juiste levenswijze was om het eigen leven vorm te geven. Voor wie daar niet toe in staat was, kon religie een optie zijn, maar dat had duidelijk niet zijn voorkeur.⁶² Een ander punt van kritiek van Ter Braak op Van Duinkerken was dat hij afhankelijk van het tijdschrift waarvoor hij schreef, nu eens de morele en dan weer de esthetische norm liet prevaleren.⁶³ In *De Vrije Bladen* wijdde Ter Braak in 1930 naar aanleiding van *Hedendaagse ketterijen* een cynische bespreking aan dit werk en noemde hij Van Duinkerken:

'de ware, de geniale apologete (...). Begaafd met een boerse oprechtheid van geloofs-zekerheid, maar ook met een verbluffende kennis van de scholastieke redeneertrant, verengd en bekrompen in zijn katholieke superbia, maar tegelijk alziend en dóórziend in zijn bewonderenswaardige belezenheid, is hij de geboren ketterjager op hedendaagse intellectuelen (...).'⁶⁴

Ter Braak verzon in deze recensie voor hem de term 'keisteenvereerder', een verwijzing naar de rots van Petrus, waarop de Kerk is gebouwd en katholieken hun geloof baseren. Van Duinkerken liet deze opmerking niet over zijn kant gaan en noemde Ter Braak op zijn beurt een 'stroomaanbidder', refererend aan 'de stroom der moderniteit', die deze belangrijke rots moest missen.⁶⁵ Deze twee termen zullen een belangrijke rol spelen in het tien jaar durende polemische debat 'de keisteen en de stroom' dat beide auteurs in de jaren dertig op het scherpst van de snede met elkaar over het christendom voerden. Van Duinkerken benadrukte dat hier twee gelijkwaardige visies om de macht streden en niet zoals Ter Braak zei 'een oude en een nieuwe', en dat de laatste superieur zou zijn. Van Duinkerken betoogde dat zijn visie was gestoeld op de Platoonse metafysica die eeuwig en onveranderlijk was, en die van Ter Braak op de filosofie van Heraclitus die de eenheid der dingen zocht in de 'veelheid, beweging en tegenstelling'.⁶⁶ Toch hadden deze polemisten bewondering voor elkaar en toen bleek dat zij beiden werkten aan een studie over de toekomst van het christendom, besloten zij elkaars werk te commentariëren. Deze polemische getuigenissen, *Van oude en nieuwe christenen* (Ter Braak) en *Verscheurde christenheid* (Van Duinkerken), werden in 1937 door de *De Vrije Bladen* zelfs in één band uitgegeven. De volgorde van beide publicaties werd door loting bepaald. Van Duinkerken won en opende met het volgende citaat:

'Schlegel soutient une chose absurde, déjà énoncée avant lui, c'est que l'homme peut écrire sur la religion....sans religion.'⁶⁷

51 Van Duinkerken, 'De dichters', 57.

52 Van Duinkerken, 'De dichters', 57-58; Polman en Sanders, "'Tribune zij de krant'", 95.

53 Roes, *De schaduw die verschuift*, 224.

54 Van Duinkerken, *Waarom ik zo denk*, 180.

55 Kieft, *Het plagiaat*, 109.

56 Polman, "'Tribune zij de krant'", 96.

57 Oversteegen, *Vorm of vent*, 353.

58 Oversteegen, *Vorm of vent*, 351.

59 Van Duinkerken, 'Katholicisme en kritiek', 15.

60 Polman en Sanders, "'Tribune zij de krant'", 94.

61 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 247.

62 Kieft, *Het plagiaat*, 77.

63 Sanders, *Het spiegelend venster*, 296-297.

64 Ter Braak, 'De moderne ketterjager', 388-389.

65 Ter Braak, 'De moderne ketterjager', 97-107; Van der Plas, *Daarom, mijnheer*, 146, 172-173.

66 Kieft, *Het plagiaat*, 161.

67 Van Duinkerken, 'Menno ter Braak', 7. Dit citaat is afkomstig uit *Journal Intime* (1804) van Benjamin Constant.

Hij verweet de vrijzinnige individualist Ter Braak dat hij studentikoze ergernis opriep omdat hij alleen maar wilde twifelen, maar 'wat hem het meest tegenhoudt om katholiek te worden is zijn angst voor de geestdrift'.⁶⁸ Ter Braak op zijn beurt noemde Van Duinkerken in zijn aflevering 'een conformist aan de katholieke zaak, maar desalniettemin een door en door maatschappelijk mens'.⁶⁹ De discussie tussen beide auteurs wordt heden ten dage nog steeds gezien als een van de grootste polemische debatten uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis.

De kritiek van Ter Braak op Van Duinkerken kwam ook naar voren in zijn recensie van de dichtbundel *Hart van Brabant* voor *Het Vaderland* van 15 november 1936:

'Omdat Van Duinkerken is geboren in Sint-Michielsgestel of in Oudenbosch, is hij Brabander; omdat hij Brabander is, is hij Roomsch; omdat hij Roomsch is, is hij katholiek; omdat hij katholiek is, is hij defensor fidei en omdat hij verdediger des geloofs is, gebruikt hij zijn intellect dat toevallig ook nog scherp is.'⁷⁰

Ter Braak vond de perceptie van Van Duinkerken problematisch, want wie niet twijfelt maar uitgaat van de absolute katholieke waarheid, versluiert een eerlijke blik, wat door de ogen van de paganist Ter Braak werd gezien als een vooroordeel en een grote vergissing.

In de herdruk van *Het Christendom. Twee getuigenissen in polemischen vorm* die in 1945 verscheen – Ter Braak was toen inmiddels overleden – beschreef Van Duinkerken in het naschrift wat hem zo zeer opviel in zijn vroegere opponent:

'zijn belangstelling voor de persoonlijkheid was *zijn* belangstelling voor de waarheid. Dit heb ik altijd in hem bewonderd, al kon ik deze subjectivering van het ware niet als leerstelling aanvaarden, ja, al zag ik hier een groot gevaar in (...). Zijn verhouding tot het persoonlijke (...) was als die van de geloovige jegens de waarheid.'⁷¹

Van Duinkerken en de politiek

Hoewel Van Duinkerken in *Roeping en De Gemeenschap* aanvankelijk nog antidemocratische ideeën koesterde, veranderde zijn inzicht in de jaren dertig onder invloed van de politieke situatie in Nederland. Het decennium voor de Tweede Wereldoorlog was sowieso een roerige tijd met een oneindig aantal gezindheden. De westerse wereld dreigde ten onder te gaan aan een cultuurcrisis en zelfs in de RKSP miste Van Duinkerken 'hart en vurigheid'.⁷² Rogier schreef daarover in zijn *In Memoriam* bij het overlijden van Van Duinkerken in 1968:

'Zijn woorden hadden onder de jongeren meer gezag dan de vervloekingen en verboden van clerus en oude politici van de Staatspartij, die het contact met de jongeren reeds lang verloren hadden.'⁷³

Een gevolg van de afkeer van het fascisme, nationaalsocialisme en communisme, die het overgrote deel van de schrijvers en intellectuelen met elkaar deelde, was dat zij op zoek gingen naar samenwerkingsverbanden. Du Perron lanceerde het idee voor een Comité van Waakzaamheid en liet de uitwerking daarvan over aan Ter Braak. Op 20 juni 1936 trad het Comité na een eerste vergadering in Américain in Amsterdam naar buiten. Het bestuur bestond uit Ter Braak, Van Duinkerken, G. Brom, D. Loenen, A. Oerlemans, prof. H. Pos, dr. K. Proost, dr. J. Romein en mevrouw A. de Vries-Bruins. Later traden toe Jan Engelman, Titus Brandsma en mgr. A. Poels.⁷⁴ Gezamenlijk stelden zij de Jodenvervolging en de benoeming van de Duitse rijksbisschop Müller door de nazi's aan de kaak. In katholieke kringen ontstond enige commotie over het feit dat andersdenkenden en communisten, onder anderen Jan Romein, lid waren van het Comité. Dat was voor het episcopaat onaanvaardbaar en om die reden werden de katholieke leden verzocht hun lidmaatschap op te zeggen. Mgr. De Jong was bang dat het aanblijven van de katholieken in het Comité zou leiden tot misverstand onder de gelovigen, want niet alleen het nationaal-

socialisme maar ook het communisme was in katholieke kring zeer omstreden.⁷⁵ Van Duinkerken en Brom gehoorzaamden en trokken zich na rijp beraad terug uit het Comité. Van Duinkerken was overigens een van de weinige katholieken die zich tijdens de Spaanse burgeroorlog tegen Franco keerde en de zijde koos van de republiek Spanje. De op de overwinning van Franco volgende dictatuur was voor hem een reden zijn hele leven lang geen voet op Spaanse bodem te zetten.⁷⁶

In 1940 volgde de benoeming van Van Duinkerken tot bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, een functie die hij in 1942 driekwart jaar moest onderbreken, toen hij als gijzelaar in Sint-Michiëlsgestel gevangen zat. Daar kwam hij in aanraking met de ideeën van de Heeren Zeventien, een groep intellectuelen van diverse politieke overtuigingen, die zich onder voorzitterschap van W. Schermerhorn van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) oriënteerden op de vernieuwing van het naoorlogse staatsbestel. Tot de groep behoorden onder andere W. Banning en M. van der Goes van Naters (SDAP), L. Einthoven (Nederlandsche Unie), Schermerhorn (VDB), A. Struyken (RKSP), H. Okma (ARP), P. Lieftinck (CHU), D. van Ballusek (Liberale Staatspartij) en de historicus Pieter Geyl. De leden werden beïnvloed door het personalisme, een politieke stroming die na de Tweede Wereldoorlog een politieke doorbraak wilde forceren, want 'de menselijke persoonlijkheid is de enige garantie voor de toekomst, maar dan moest die volgens hem [Van Duinkerken] worden gegrepen door een "krachtige transcendentens"'.⁷⁷ Door zijn sociale levensvisie had het begrip 'doorbraak' voor Van Duinkerken echter een veel bredere betekenis. Hij bedoelde daarmee een algemeen menselijke doorbraak, op sociaal, religieus, cultureel én politiek gebied, het op de bres staan voor een menswaardige samenleving.⁷⁸ De verschillen in opvatting – zo vond de christelijke voorzitter Schermerhorn dat de herleving van het christelijk geloof na de oorlog niet verloren mocht gaan – leidden tot een breuk binnen de Heeren Zeventien. Uiteindelijk bleek de 'doorbraak' een illusie. Voor Van Duinkerken was dat een reden om na de oorlog vanwege het sociale programma lid te worden van de zojuist opgerichte Partij van de Arbeid. Het combineren van christendom en socialisme in één partij vond hij geen enkel probleem. Dit lidmaatschap moest hij in 1952 al weer opgeven om zijn benoeming tot hoogleraar in Nijmegen niet te blokkeren, een duidelijk bewijs dat eigenbelang en trouw aan de partij niet spoorden. Zijn vrouw Nini bleef overigens wel demonstratief lid, mede namens haar man!

Van Duinkerken na de oorlog

Na de oorlog verschenen de essays van Van Duinkerken, veelal bespiegelingen over de verschillende aspecten van levenskunst, in *Elseviers Weekblad* en *De Tijd*. Zijn thema's waren een reactie op de crisis waarin Nederland zich vóór, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog bevond.⁷⁹ In een periode van bestaansonzekerheid komen gedachten over religie, democratie, politieke partijvorming en maatschappij nu eenmaal dwingend aan

68 Van Duinkerken, 'Menno ter Braak', 7-8.

69 Ter Braak, 'Anton van Duinkerken', 21.

70 Kroon, *Anton van Duinkerken*, 55.

71 Van Duinkerken, 'Ter herdenking', 35-36.

72 Van Duinkerken, *Wij en de politiek*, 14.

73 Rogier, 'In memoriam', 5.

74 Van der Plas, *Daarom, mijnheer*, 232.

75 Luykx, *Andere katholieken*, 117-132; Polman, *De keerzijde*, 33.

76 Kroon, *Anton van Duinkerken*, 52.

77 Polman, 'De liturgie van het leven', 73.

78 Rogier, 'In Memoriam', 5.

79 Polman, 'De liturgie van het leven', 68.

de oppervlakte. Bleef hij zijn oude principes ten aanzien van de katholieke moraal trouw onder invloed van de secularisering en had hij daardoor meer te verdedigen dan voorheen? Mariëlle Polman stelt in haar proefschrift *De keerzijde van het leven. Anton van Duinkerken als literair criticus bij De Tijd (1927-1952)* dat zijn recensies niet drastisch veranderden. Ze waren hooguit iets anders gekleurd door zijn ervaringen in het gijzelaarskamp van Sint-Michiëlsgestel. Als bewijs voor deze opvatting nam Polman in haar boek een bijlage op met een register van 88 door hem voorbehouden boeken, deels vóór en deels ná de oorlog verschenen. Uit haar onderzoek blijkt dat hij in zijn periode van criticus bij *De Tijd* een onderscheid aanbracht tussen zogenoemde 'levensaanvaardende' en 'levensontkenkende' romans, waarbij moet worden opgemerkt dat hij levensaanvaardende literatuur niet voor iedere lezer geschikt vond. In verhalend proza is de schrijver namelijk eerder geneigd een loopje te nemen met de ethische boodschap dan in poëzie. Zo stonden op deze lijst bijvoorbeeld toch *Het donkere licht* (1929) en *Sprookjes voor grote mensen* (1948) van de 'levensaanvaardende' schrijver Antoon Coolen, en van A. den Doolaard *De laatste ronde* (1932) en *Wampie* (1938). Van de door Van Duinkerken als 'levensontkenkend' bestempelde romans noemde Polman het hierboven beschreven essay van Ter Braak *Van oude en nieuwe christenen*, zes werken van Albert Helman en vijf van Simon Vestdijk, waaronder *Else Böhler* (1935) en *De redding van Fré Bolderhey* (1948). De laatste twee zullen in het zevende hoofdstuk nog nader worden belicht vanuit het standpunt van Idil. Milder liet Van Duinkerken zich uit over Louis Couperus, Frans Coenen, Ferdinand Bordewijk, Hugo Claus en Marnix Gijsen, maar zij bleven voor hem voorbehouden schrijvers. Ook de romans *Houtekiet* (1939) en *Het kind* (1939) van Gerard Walschap stonden op zijn 'voorbehouden' lijst.⁸⁰ Van deze twee romans volgt later nog een beoordeling van Idil. Dat de begrippen goed en kwaad, schuld en boete als tegenstelling in een roman voorkomen, vond Van Duinkerken geen probleem. Maar de afwijzing van het kwaad en de boetedoening als herstel moesten daarin wel duidelijk naar voren komen. Dit miste hij bijvoorbeeld in de roman *Maria Speermalie* (1941) van Herman Teirlinck, reden waarom hij ook dit werk afwees.⁸¹ Soms kreeg hij brieven van lezers van *De Tijd*, die hem om raad vroegen over een roman en dan voelde hij zich genoodzaakt een eventueel voorbehoud te vermelden. In zijn gebundelde kritieken liet hij echter kwalificatiecijfers zoals Idil die gebruikte, achterwege. Het is typerend voor Van Duinkerken dat hij in *De Tijd* sprak over 'voorbehouden' en niet over 'verboden' literatuur. Dat betekent dat hij een voorbehoud niet zag als een absolute afwijzing, maar deze afhankelijk stelde van de persoon en de ervaring van de lezer, dit in tegenstelling tot de recensenten van Idil die er niet voor terugschrokken de banvloek over een roman uit te spreken. Het is tevens typerend voor Van Duinkerken dat hij over een door hem voorbehouden boek altijd wel iets positiefs had te melden. 'Daardoor wordt zijn voorbehoud enigszins gerelativeerd en toont hij zich eerder een gids dan een waarschuwend criticus met een moraalboekje,' aldus Polman in het artikel 'Anton van Duinkerken als literair criticus bij *De Tijd*' in het Jaarboek van het KDC.⁸² Met zijn polemische natuur en gevoel voor dramatiek speelde hij graag een spel door auteurs die door de katholieke achterban werden verguisd, te verdedigen. In dit licht moeten we ook de bescherming zien die Van Duinkerken aan Ouwendijk bood. Hij begreep als geen ander wat deze roman voor hem betekende: de relatieve vrijheid van de auteur en zijn bevrijding uit het katholieke isolement.⁸³

Uit deze uiteenzetting blijkt dat de speelruimte van de criticus Van Duinkerken zich bewoog tussen religieuze overtuiging en moderne cultuur. Het was zijn visie als criticus dat literatuur en literatuurkritiek een esthetische én een morele betekenis hadden. Hij was voorstander van de autonomie van de schrijver die in vrijheid zijn mening moest kunnen verkondigen, terwijl zijn katholieke levensbeschouwing dit begrip tegelijker-

tijd weer inperkte. Het was afhankelijk van de groep waartoe hij zich richtte of hij de vrijheid benadrukte of de katholieke moraal. Was dat de groep schrijvers rond *De Vrije Bladen* en *Forum*, de ‘paganisten’, dan kreeg de katholieke levensbeschouwing bij hem de overhand. De katholieke moraalridders van *Boekenschouw*, *De Linie* en niet te vergeten *Idil*, hield hij een open catholicisme voor en vrijheid van verbeelding. Dit lijkt tegenstrijdig, maar daaraan lag volgens Polman een diepere gedachte ten grondslag. Van Duinkerken vond dat zowel kettters als moralisten geen idee hadden van het christelijk humanistisch levensgevoel dat voortkwam uit de traditie van Augustinus, Bernardus van Clervaux, Dante en Erasmus: ‘een levenshouding die de nadruk legt op de mogelijkheden van de menselijke natuur, in tegenstelling tot visies die deze mogelijkheden ontkennen of onderschatten’.⁸⁴

Dat de criticus Van Duinkerken zich onder bepaalde voorwaarden opwierp als de verdediger van de vrijheid van de katholieke auteur, is na lezing van het bovenstaande begrijpelijk. Dat zijn uitlatingen uitliepen op een polemiek met *Idil*, die zich als een inktvlek verspreidde in de katholieke dagbladen, zij het minder in de tijdschriften, dat had hij kunnen weten, maar dat was ook zijn bedoeling. Het vuurtje werd door hem aangestoken op het zilveren jubileumfeest van ‘Sint Jan’ in 1949. De onvrede over *Idil* leefde toen niet alleen bij Van Duinkerken, maar ook bij andere deelnemers in het literaire veld. Dat blijkt uit de openingsrede van Paul Brand, de voorzitter van ‘Sint Jan’, op het zilveren jubileum van de vereniging, waarvan nu eerst een verslag.

Het zilveren jubileum van ‘Sint Jan’, 29 september 1949

‘Kijk uit de hemel eens omlaag,
Sint Jan, want het is feest vandaag
Uw vrienden van het roomse boek
in zwarte jas en streepjesbroek
uw dienaars van het goede woord
met spikkeldas en hoge boord,
(maar ach, zij menen het niet kwaad,
zij denken dat het deftig staat
en voelen zich –’s lands wijs, ’s lands eer –
vandaag met recht een beetje heer)
zij kwamen in uw zilveren naam
zeer feestelijk en blij tesaam.’⁸⁵

Deze eerste strofe van een speciaal door Gabriël Smit voor het jubileum geschreven gedicht geeft een aardig beeld van de genodigden voor het zilveren feest van ‘Sint Jan’ en de enigszins badinerende visie van de auteur op de katholieke vereniging. Gezien het belang van de viering was er door de feestcommissie inderdaad flink uitgepakt. De commissie die bestond uit de zonen van vier vooraanstaande leden, P. Brand (1921-2009), H. van Gent, C. Govers en F. Verbiest, had zowel kerkelijke als wereldlijke autoriteiten uitgenodigd.⁸⁶ Omdat de meeste leden van ‘Sint Jan’ in het zuiden van het land woonden,

80 Polman, *De keerzijde*, 278-279 en bijlage III, register van voorbehouden boeken 473-474.

81 Polman, *De keerzijde*, 281.

82 Polman, ‘De liturgie van het leven’, 103.

83 Polman, *De keerzijde*, 291.

84 Polman, *De keerzijde*, 290.

85 Smit, ‘Feestlied’, 10.

86 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 491 Brief aan de leden, 29-8-1949.

Groepsfoto van de aanwezigen bij het zilveren jubileum van 'Sint Jan' (Collectie KDC/KIIB, Nijmegen)

was het aanvankelijk de bedoeling het jubileum daar te vieren, maar daar werd toch van afgezien. Het bestuur was van mening dat het katholieke boek door niet-katholieken werd genegeerd en vond het daarom belangrijk de betekenis van de vereniging naar buiten toe uit te dragen en ook niet-katholieke zakenrelaties uit te nodigen. De keuze voor de hoofdstad werd dus mede ingegeven door het feit dat het bestuur nadrukkelijk rekening hield met de gevoeligheden van de 'neutrale' vakgenoten.⁸⁷

Over het programma was goed nagedacht. Na een stille mis in de Papegaai in de Kalverstraat, opgedragen door de geestelijk adviseur professor J. van der Gaag, vond in de namiddag in de Vondelzaal van het Internationaal Cultureel Centrum in het Vondelpark te Amsterdam de feestvergadering plaats. Vierenzestig heren en één dame hadden aan de uitnodiging van het feestcomité gehoor gegeven. De genodigden niet meegerekend, was dat ongeveer de helft van het aantal leden. Voorafgaand aan de vergadering poseerden zij voor een groepsfoto, het bestuur deftig in jacquet, op de trappen van het ICC. Na de fotosessie was het de beurt aan voorzitter Paul Brand sr. om zijn openingsrede te houden. Brand was een waakzaam en kritisch man die volgens Van Duinkerken 'te lang in woorden had gedaan om niet te weten dat men vooral op zijn hoede moest zijn voor té grote woorden'.⁸⁸ Een man ook die wist dat het ideaal dat hij als uitgever diende, niet gebaat was met onzakelijkheid. Zijn uitgeverij stond al vanaf de start in 1911 op de bres voor de katholieke emancipatie die sinds het herstel van de katholieke hiërarchie in 1853 een hoge vlucht had genomen. Brand was al vanaf de oprichting voorzitter van 'Sint Jan', totdat hij in 1946 werd opgevolgd door W. van Gent van uitgeverij Mosmans & zoon te 's-Hertogenbosch. Toen Van Gent om gezondheidsredenen zijn functie neerlegde, trad Brand van 1949 tot 1951 opnieuw aan als voorzitter. Aan de ervaren voorzitter dus de taak de openingsrede van de jubilerende vereniging uit te spreken. Daarin ging hij voortvarend van start met de woorden: 'de katholieken lezen niet, onder hen zijn nog vele "boekenheidenen".'⁸⁹ Het *catholica non leguntur* [katholieke zaken worden niet gelezen] uit het verleden was niet

opgelost, want er was volgens hem nog steeds sprake van een *catholici non legunt* [katholieken lezen niet].⁹⁰ Om dit probleem te onderzoeken was op 28 januari 1949 een Commissie van Overleg ingesteld, die een dubbele opdracht kreeg: op de eerste plaats het katholieke boekenvak in kaart te brengen en als logisch vervolg daarop een onderzoek in te stellen naar de commerciële kwaliteit van de katholieke boekenbranche. Deze commissie, onder leiding van voorzitter Brand en de redactiesecretaris van *Boek en leven* J. van der Hoeven, presenteerde op 3 augustus, voorafgaand aan het jubileum, een lijvig rapport waarin de tekortkomingen van zowel de katholieke boekhandel als de uitgeverij werden uiteengezet. Fijntjes werd ook de vinger gelegd op de gebrekkige samenwerking van de katholieke organisaties rondom de lectuurvoorlichting. Tot de laatste categorie behoorde dus ook Idil. Dit rapport vormde het uitgangspunt voor de jubileumrede van Brand. Het lectuurprobleem van de katholieken was volgens hem ondanks grote inspanningen van Le Sage ten Broek, Alberdingk Thym en pater Bonaventura Kruitwagen om katholieken bij de cultuur te betrekken na een eeuw nog steeds niet opgelost. Er werd niet alleen te weinig gelezen, maar wat gelezen werd stemde tot somberheid. De aandacht voor katholieke dagbladen was redelijk te noemen, die ontwikkelden zich naar wens, maar dat kon niet worden gezegd van de week- en maandbladen. Die konden alleen met moeite het hoofd boven water houden door ideële concessies te doen. Hetzelfde lot trof de katholieke uitgevers, maar die lieten over het algemeen nog de ideële belangen prevaleren boven de commerciële.

De katholieke boekhandel was een ander verhaal. Nederland telde anno 1949 drieënhalf miljoen katholieken, dat was 38,5 procent van de bevolking. Eén op de drie Nederlanders was dus katholiek, maar van de 1400 erkende boekhandels waren er slechts 248 katholiek. Dat betekende dat één op de zes boekhandels katholiek was. Hier was de verhouding tot de totale bevolkingsgroep helemaal zoek. Maar helaas, deze cijfers gaven een nog te rooskleurig beeld van de werkelijkheid. Van deze 248 boekhandels waren er hooguit honderd van enige betekenis voor het katholieke boek en die waren bovendien voor het overgrote deel gevestigd in het zuiden van het land.⁹¹ De Commissie van Overleg, aangevuld met een speciale propagandacommissie onder leiding van P. Bogaard, directeur van uitgeverij Het Spectrum, had de oorzaak van dit euvel onderzocht. Hij kwam tot de slotsom dat er een viertal redenen was voor de malaise: de economische depressie na de oorlog, distributieproblemen, godsdienstige vervlakking van het publiek en een gebrek aan positieve steun van instanties waarvan men mocht verwachten dat zij het katholieke boek een warm hart toedroegen. Tot degenen die in gebreke bleven, rekende de commissie de leraren in het katholiek voortgezet onderwijs, de geestelijkheid, de pers en de radio. De opstellers van het rapport deden een dringend beroep op de katholieke standsorganisaties en het katholieke literaire veld van bibliotheken, uitgeverijen en boekhandels om, in het belang van de katholieke lezer, toch vooral samen te werken. De oprichting van een raad voor lectuurvoorziening, waarin alle organisaties zitting namen, zou een goede zaak zijn.⁹²

87 Lankhorst, *Voorgoed geboekstaafd*, 15.

88 Van Duinkerken, *Veertig jaar katholieke uitgeverij*, 3.

89 Brand, 'Openingsrede', 10; Smit, 'De kunst van het lezen', 235; De Kock, 'Boekenheidene[n]', 239-241. De Kock was niet blij met de term 'boekenheidene[n]'. De geringe koopkracht van de massa, het lenen van boeken in de bibliotheek, te veel boeken op de markt en té elitaire schrijvers konden wel eens de reden zijn van de slechte boekenverkoop.

90 Lankhorst, *Voorgoed geboekstaafd*, 26.

91 Brand, 'Openingsrede', 10; KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 286 Rapport Commissie van overleg, 3-8-1949, 3. In dit rapport werd een nog somberder beeld geschetst. Slechts 50 à 60 boekhandels werden beschouwd als katholieke zaken van enige betekenis. KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 286 Rapport van de Commissie voor gezamenlijke propaganda, 5-10-1949, 4. Hierin wordt gesproken van 70 boekhandels van enige importantie.

92 Brand, 'Openingsrede', 4-11; Bogaard, 'Het lectuur-probleem', 427-433; KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 286 Rapport van de Commissie voor gezamenlijke propaganda, 4-6. De opmerking van de commissie dat de katholieke leraren te weinig aandacht besteedden aan het katholieke boek werd niet in dank afgenomen. In het *Weekblad van de katholieke lerarenvereniging Sint Bonaventura* 16 (1949) verscheen een commentaar 'Een generaliserend rapport' van L. van den Ham, leraar Nederlands aan het Sint Odulphus Lyceum te Tilburg en redactiesecretaris van *Idil Tijdingen*, waarin hij protesteerde tegen de strekking van het rapport, want het aantal mensen dat door idealistische docenten tot goede lectuur en literatuur gebracht was, moest indrukwekkend zijn.

Een stap in de goede richting was de oprichting van de Bisschoppelijke adviescommissie inzake lectuurvoorlichting (Bacil), waarvan 'Sint Jan' met voldoening kennis had genomen. Deze oprichting was een bevestiging dat het episcopaat oog had voor de belangen van de katholieke lectuurvoorziening. Tot de oprichting van de bedoelde katholieke raad voor lectuur is het overigens nooit gekomen. Wel werd in 1953 het Katholiek Lector Centrum (KLC) opgericht, maar daar kom ik in het volgende hoofdstuk nog op terug.

Na deze uiteenzetting hield Brand een vurig pleidooi aan het adres van de pers en radio om de voorlichting over het katholieke boek ter harte te nemen, meer aandacht te besteden aan de katholieke uitgeverij en boekbesprekingen niet te lang op zich te laten wachten. En zou het niet geweldig zijn als vanaf de preekstoel nu eens niet werd gefulmineerd tegen het slechte boek, maar juist het goede boek werd aangeprezen? In zijn rede memoreerde Brand de oprichting en de rol van Idil waarvan 'Sint Jan' samen met de RKOLB de geestelijke vader was geweest en die intussen een stichting was geworden. Maar die verandering bracht ook een gevaar met zich mee. Hij deed een dringend beroep op Idil er toch vooral voor te waken 'niet de allures aan te nemen, of zelfs de schijn op zich te laden, van een Nederlandse *Index* te worden of te zijn'. Hij zei er op te vertrouwen dat Verbiest zijn zienswijze deelde.⁹³ De hartenkreet van de voorzitter was begrijpelijk. Brand was immers de uitgever die besloot het boek van Ouwendijk niet uit te geven. Kennelijk was door de handelwijze van Idil binnen de vereniging animositeit ontstaan en greep Brand deze gelegenheid aan om Verbiest hiervan op zachtzinnige, maar niet mis te verstane wijze op de hoogte te stellen.

Om de viering van het zilveren jubileum en de katholieke uitgeverij meer allure te geven werd het boek *De strijd voor het katholieke boek in Nederland* gepresenteerd, een historisch overzicht van het katholieke boek, geschreven door W. van de Pas.⁹⁴ Van Duinkerken die het boek al op de dag van de presentatie recenseerde voor *De Tijd*, was van mening dat er wel wat mankeerde aan dit overzicht. Hij miste in de studie van Van de Pas een aantal essentiële onderdelen: een onderzoek naar de verschillende categorieën boeken die in het verleden verschenen, een statistiek over de verhouding tussen Nederlands werk en vertalingen, de verspreiding van het katholieke boek onder andere bevolkingsgroepen, de bestrijding van het katholieke boek door andersdenkende landgenoten en *last but not least* de tegenwerking die de katholieke auteur ondervond in eigen kring.⁹⁵ Flink op dreef maakte Van Duinkerken van deze gelegenheid gebruik om in hetzelfde artikel te fulmineren tegen een tweetal ergerlijke zaken: de preventieve censuur van Idil en, als gevolg daarvan, de vlucht van de beste katholieke auteurs naar de neutrale uitgeverij. 'Want een boek van een katholiek schrijver, door een katholieke uitgever in de handel gebracht en door de I.D.I.L. om welke reden dan ook afgekeurd of voorbehouden, heeft weinig kansen meer.'⁹⁶

Alvorens nader in te gaan op de ontboezeming van Van Duinkerken in *De Tijd* moeten we de draad van het jubileumfeest weer even oppakken, want na de receptie was het tijd voor het feestdiner. Wat een feest had moeten worden, liep echter uit op een desastreuze aanvaring tussen Van Duinkerken en Verbiest.

De tafelspeech van Van Duinkerken

De om zijn retoriek en improvisatietalent alom geprezen redenaar Van Duinkerken was door het bestuur van 'Sint Jan' uitgenodigd om tijdens het diner een feestrede uit te spreken. Zoals gebruikelijk bij zijn redevoeringen had het bestuur de inhoud van de speech van tevoren niet met hem afgestemd. Het bestuur kon dus, aldus het verweer achteraf, niet op de hoogte zijn van zijn voornemen een pleidooi te houden voor de vrijheid van

het woord. Dit probleem voor een auteur was ook al door de hoofdredacteur van *De Tijd*, mr. J. Derks, aangeroerd in zijn middagvoordracht 'Om de vrijheid van het woord'. Gezien de lauwe reacties achteraf had deze rede niet veel indruk gemaakt. Derks sprak over de vrijheid van informatie, een *hot item* sinds de Tweede Wereldoorlog, maar daar mocht de schrijver geen misbruik van maken.⁹⁷

Geheel anders was het gesteld met de feestrede van Van Duinkerken. Vergezeld van vuistslagen op tafel leverde hij scherpe kritiek op Idil die volgens hem preventieve censuur toepaste op boeken voordat zij werden uitgegeven, terwijl deze vorm van censuur volgens de boekenwet alleen gold voor religieuze lectuur. Bovendien moest de preventieve censuur worden uitgeoefend door een bisschoppelijk censor of een theologisch deskundige en niet door Idil. Bellettrie was een andere categorie en viel niet onder de preventieve censuur. Idil gedroeg zich volgens hem als een geheim genootschap dat zich ook nog eens bediende van semipublieke voorlichting, omdat de naam van de recensent alleen werd vermeld op de fiches van de serie *Boekzaal* waarop men zich moest abonneren. Deze uitzonderlijke positie van Idil leverde een groot gevaar op voor de vrijheid van meningsuiting van de auteur. Het is jammer dat de speech van Van Duinkerken niet bewaard is gebleven, maar er is in de pers zoveel over geschreven dat daaruit wel een verantwoorde weergave valt te distilleren. In het artikel in *De Tijd* waarin hij het jubileumboek van 'Sint Jan' recenseerde, gaf Van Duinkerken bovendien kort en krachtig weer wat er, behalve de werkwijze van Idil, nog meer schortte aan de beoordeling van het katholieke boek: de onmacht van de katholieke uitgeverij om nog goede boeken van andersdenkenden te kunnen uitgeven. Hij was van mening dat de katholieke uitgeverij zich meer moest inzetten voor romans van grote katholieke en andersdenkende schrijvers die ernstige vraagstukken over opvoeding, zedelijkheid en het godsdienstig leven aan de orde stelden. Het volgende citaat over deze kwestie stond op 29 september 1949 in *De Tijd*:

'Het vraagstuk der versterking van de katholieke uitgeverij door de katholieke auteurs, die vaak om werkelijk gegronde redenen hun boeken bij andersdenkende uitgevers onderbrengen, terwijl de katholieke uitgeverij er nog maar zelden in slaagt goede boeken van andersdenkende schrijvers over wetenschappelijke of artistieke onderwerpen onder te brengen in haar fonds. Een ander probleem is het probleem van de preventieve voorlichting, waarbij W. van de Pas iets meer aandacht wijden mocht aan de positie van de katholieke schrijver, die met I.D.I.L. zich niet altijd op zijn gemak voelt, omdat deze preventieve voorlichting gemakkelijk in preventieve censuur en die op haar beurt weer gemakkelijk in terroristisch totalitarisme kan ontaarden. Het gevaar schijnt gering, maar is groot, want het komt zelden voor, dat een anonieme groep ijverige en welwillende voorlichters de ontwikkeling tot oorspronkelijkheid bevordert.'⁹⁸

Met woorden van deze strekking werd Idil door Van Duinkerken in zijn tafelspeech gekapitteld. Verbiest die ook een toespraak had voorbereid, waarin hij had willen zeggen het heus niet zo erg te vinden voor de goede zaak af en toe als zondebok te fungeren, verliet terstond de tafel om er niet meer terug te keren. Hij kon dus geen getuige meer zijn van de prijzende woorden die de spreker aan het eind van zijn betoog alsnog voor hem in petto had. Dat Verbiest zich aangesproken voelde, is begrijpelijk. In de ochtend was hij al licht ontstemd geweest over de waarschuwing van Paul Brand die Idil maande

93 Brand, 'Openingsrede', 9.

94 Lankhorst, *Voorgoed geboekstaafd*, 7. Voetnoot 1: Aanvankelijk gaf 'Sint Jan' de opdracht aan Gabriël Smit en D. de Lange. Zij kregen medewerking van W. van de Pas die uiteindelijk de redactie van het boek op zich nam.

95 Van Duinkerken, 'Het jubileum van Sint Jan', 3.

96 Van Duinkerken, 'Het jubileum van Sint Jan', 3.

97 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 426 'Feest in katholieke boekenwereld', *De Tijd*, 30-9-1949.

98 Van Duinkerken, 'Het jubileum van Sint Jan', 3.

geen tweede *Index* te worden, maar dat had hij nog over zijn kant laten gaan. Deze aanval van Van Duinkerken deed voor hem letterlijk en figuurlijk de deur dicht, temeer omdat zijn medewerkers en recensenten daarbij in het geding waren. Het werd voor Verbiest nog ernstiger, toen uit latere krantenverslagen bleek dat Van Duinkerken niet alleen stond in zijn kritiek. Ook de redactie van weekblad *De Nieuwe Eeuw* vroeg zich af of Idil er wel goed aan deed zijn werkterrein uit te breiden tot het publieke domein en of de werkwijze en de kritische normen die Idil hanteerde, wel juist waren.⁹⁹

Het feit dat het artikel van Van Duinkerken, waarin hij zijn bevindingen over Idil schreef, al op de dag van het jubileum in *De Tijd* verscheen, is een bewijs voor zijn vooropgezet plan om de strijd tegen Idil op de spits te drijven. Een tweede argument voor de juistheid van deze hypothese is te lezen uit de al eerder geciteerde brief van Van Duinkerken aan Ouwendijk, waarin hij aankondigde dat hij zich in *De Tijd* tegen de Idil-dictatuur zou keren.¹⁰⁰

Dit artikel in *De Tijd* van 29 september 1949 kreeg een week later, op 8 oktober, nog een vervolg. Onder de kop 'Boekbespreking in de krant. Een beginselkwestie of reclame?' ging Van Duinkerken dieper in op de vraag of boekbesprekingen in de stijl van Idil, inclusief de morele kwalificatiecijfers, wel thuishoorden in de katholieke dagbladers. Hij doelde hier waarschijnlijk op een voorgenomen toekomstige samenwerking van Idil met *De Linie*.

'Boekbespreking in de krant'

In het genoemde artikel gaf Van Duinkerken antwoord op de kritiek die door Paul Brand was geuit aan het adres van de katholieke pers: dat deze te weinig aandacht zou besteden aan het katholieke boek. Hij voelde zich daardoor persoonlijk aangesproken en was het volstrekt oneens met Brand:

'De krantenlezer zit over het algemeen niet te wachten op boekbesprekingen, die nogal eens ontaarden in twistgeschrijf, waardoor het boek juist interessanter wordt dan het verdient, zeker als geloof en zeden in het geding zijn.'¹⁰¹

Het plaatsen van advertenties door de uitgever zou volgens hem effectiever zijn voor de verkoop. Een geestelijke op de kansel beval toch ook geen goede boeken aan, want dan trad hij op als reclamevoerder voor de handelonderneming die een uitgeverij uiteindelijk was. Het was de taak van een dagblad zich te richten op het dagelijks nieuws, want 'Tribune zij de krant. Preekstoel worde zij slechts in geval van nood.' Deze uitspraak is een goed voorbeeld van de dubbele norm die Van Duinkerken hanteerde. Hij vond dat de Kerk zich slechts in uiterste noodzaak mocht bedienen van moralistische literatuurkritiek. Kortom: de krant was voor hem niet de aangewezen plaats voor geestelijke verkeersregels, maar een orgaan opgericht ter verspreiding van nieuws. Het verschijnen van een belangwekkend boek was weliswaar nieuws, maar als het besproken werd, moest dat niet gepaard gaan met allerlei voorzorgsmaatregelen uit angst voor werkelijk of denkbeeldig gevaar. Vervolgens ging Van Duinkerken in zijn artikel in op wat hij noemde een van de grootste gevaren die het katholieke volksdeel bedreigde: 'de drang om door middel van een organisatie als Idil tot verbodsbepalingen te komen'. De beoordeling van een 'goed katholiek boek' overlaten aan een naamloze groep van 'geschikte onbekwamen' vond hij uit den boze.¹⁰²

Dit betoog schreeuwde natuurlijk om een weerwoord. Dat kwam, zoals Van Duinkerken verwachtte, niet van Verbiest maar van de redactiesecretaris van *Boek en leven*, J. van der Hoeven. In jaargang 10 (1950) ging hij puntsgewijs in op de twee premissen van Van Duinkerken: 1. de krant is van nature een nieuwsblad en 2. zij kan zich daarom niet opwerpen als reclamevoerder voor de katholieke uitgeverij. Beide stellingen waren

volgens Van der Hoeven in principe juist, maar hij vond wel dat Van Duinkerken dan toch wel erg gemakkelijk voorbijging aan een tweetal uitgangspunten waarvoor de katholieke krant werd opgericht. Op de eerste plaats moest de katholieke dagbladpers het katholieke gedachtegoed vertolken. Dat was de reden waarom de kerkelijke overheid de gelovigen aanspoorde om alleen katholieke kranten te lezen. Op de tweede plaats had de katholieke journalist, evenals de uitgever, een apostolische taak: voorlichting geven met goede, objectieve en zakelijke boekbesprekingen. ‘Het katholieke boek moet het echt “uitsluitend” hebben van de katholieke pers, omdat de anderen ons negeren en dan zeer zelfgenoegzaam zeggen, dat wij ons isoleren.’¹⁰³ Ook Verbiest kon niet nalaten zich over deze kwestie uit te spreken. Hij schreef in een brief aan de bibliothecaris en recensente mej. Roes: ‘Hebben onze voorouders en wij daarvoor gestreden en gebedeld voor de katholieke pers?’¹⁰⁴

De redactie van *Boek en leven* stelde Van Duinkerken voor het artikel van Van der Hoeven van een naschrift te voorzien, wat hij ook inderdaad deed. Hij ontkende in zijn artikel gezegd te hebben dat voorlichting en kritische boekbesprekingen in de krant niet nodig waren. Hij schreef immers zelf ook geregeld boekrecensies voor *De Tijd* en daarin nam hij geen blad voor de mond als de moraal hem niet zinde. Het was alleen zijn bedoeling geweest aan te geven dat krantenlezers doorgaans niet geïnteresseerd waren in polemieken over de inhoud van boeken en dat de journalist geen verlengstuk was van een uitgeverij. Verder geloofde hij niet dat het katholieke boek het uitsluitend moest hebben van de katholieke pers. Hij vroeg zich überhaupt af wat de lezer moest verstaan onder een katholiek boek, want over het predicaat ‘katholiek’ bestond in dit opzicht geen uniforme mening. Men moest wel blind zijn om niet te zien dat een moderniseringsproces bezig was zich te voltrekken. Mensen met gevoel voor humor als Godfried Bomans en schrijvers als Antoon Coolen waren allang overgestapt naar een neutrale uitgeverij.

‘Een of andere stichting zonder winstgevend oogmerk moet nu maar uitmaken of het “goed katholiek” is, goede boeken te schrijven, die “het” uitsluitend hebben moeten van de geestelijke vermogens hunner auteurs.’¹⁰⁵

Michel van der Plas besteedt in zijn biografie van Van Duinkerken *Daarom mijnheer, noem ik mij katholiek* een halve pagina aan deze ‘familieruzie’. Daarin komt tot uitdrukking dat het Van Duinkerken elke keer weer benauwde als hij iets over de katholieke bedilligerigheid schreef, maar dat hij niet kon nalaten te reageren op netelige binnenkerkelijke kwesties. Anderzijds moest hij de kerkelijke overheid zijn orthodoxie bewijzen, omdat bij het vertrek van Gerard Brom binnenkort een vacature kwam aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, die hij ambieerde.¹⁰⁶

In plaats van opheldering in de vorm van woord en wederwoord nam de commotie alleen nog maar toe en het werd zoetjesaan tijd voor Verbiest om zelf in het strijdperk te treden. Tot nu toe had hij zich nog verscholen en zijn beklag gedaan bij de ABC en ‘Sint Jan’, maar het feit dat Van Duinkerken zijn recensenten in een katholieke krant openlijk als ‘geschikte onbekwamen’ typeerde, was de druppel die de emmer deed overlopen. Zó kon hij zijn vrijwillige en ‘bekwame’ medewerkers toch niet laten schofferen!

99 ‘Sint Jan in het zilver’, 1-10-1949.

100 LM, *Archief Asselbergs*, inv.nr. 444 Brief van Van Duinkerken aan Ouwendijk, 18-10-1949.

101 Van Duinkerken, ‘Boekbespreking in de krant’.

102 Van Duinkerken, ‘Boekbespreking in de krant’. De uitdrukking ‘geschikte onbekwamen’ was een vingerwijzing naar de recensenten van *Idil*.

103 Van der Hoeven, ‘De pers en het boek’, 23-26.

104 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 8 Brief Verbiest aan mej. Roes, 13-8-1951; Van der Plas, *Daarom, mijnheer*, 426.

105 Van Duinkerken, ‘De pers en het boek’, naschrift en noot van de redactie, 26-27. De controverse Van Duinkerken/Sint Jan/*Idil* wordt ook besproken door Otto Lankhorst in *Voorgoed geboekstaafd*, 35.

106 Van der Plas, *Daarom, mijnheer*, 426-427.

De reactie van Verbiest

Zo op het eerste oog kan de indruk zijn gewekt dat Verbiest geheel alleen stond in zijn strijd tegen Van Duinkerken. Maar gelukkig voor hem was niet alles kommer en kwel. Hij ontving ook adhesiebetuigingen van leden die op het jubileumfeest aanwezig waren geweest. Zo schreef een van hen: 'Het gaat niet aan een eerbaar lid en oudgediende van Idil te vermoorden met de woorden van hulde en dank op de lippen. (...) Och, de Borgia's waren barmhartiger.'¹⁰⁷ P. van der Wiele, lid van de Idilraad namens de Sint-Vincentiusbibliotheek, schreef een brief waarin hij Van Duinkerken een groot gevaar noemde, omdat hij zich ten koste van Idil voor het karretje van de uitgevers had laten spannen. Hij adviseerde Verbiest om niet zelf de strijd tegen Van Duinkerken aan te binden.¹⁰⁸

Het artikel van Van Duinkerken van 29 september 1949 in *De Tijd* was voor Verbiest aanleiding de onlangs door het episcopaat benoemde Adviserende Bisschoppelijke Commissie om advies te vragen. In een venijnige brief met acht aandachtspunten deed hij zijn beklag over de bejegening van Idil en verzocht hij de commissie de nodige stappen te ondernemen tegen 'Sint Jan'. Een van zijn verwijten aan het adres van 'Sint Jan' was dat hij ervan overtuigd was dat het bestuur wel degelijk op de hoogte was geweest van de inhoud van Van Duinkerken's speech en dat het beleid van het bestuur rond de feestvergadering had gefaald. Hij vroeg de ABC er bij het bestuur van 'Sint Jan' op aan te dringen zich duidelijk van de uitspraken van Van Duinkerken te distantiëren en zo spoedig mogelijk een buitengewone algemene ledenvergadering bijeen te roepen om het incident te bespreken. De ABC liet 'Sint Jan' vervolgens op 6 oktober per aangetekende brief weten dat het beleid en bestaansrecht van Idil niet in twijfel konden worden getrokken en dat de commissie besloten had krachtig voor haar beginselen op te komen. 'Daarmede immers staat of valt de taak die ons door het episcopaat is opgelegd.'¹⁰⁹ De commissie zou het op prijs stellen te vernemen waarom de vereniging zoveel bezwaar had tegen de werkwijze van Idil. Het antwoord van 'Sint Jan' kwam op 21 oktober in de vorm van een goodwill-brief, ondertekend door de juridisch adviseur van de vereniging, mr. E. Brongersma. Hij schreef dat er klaarblijkelijk bij de commissie een misverstand was ontstaan over de uitspraken van voorzitter Brand, die wel bedenkelijke kritiek had geuit op de ontwikkeling van Idil, maar het bestaansrecht van de dienst nimmer in twijfel had getrokken. De uitspraken van Van Duinkerken werden door het bestuur betreurd, maar kwamen geheel voor rekening van de spreker. Over de inhoud was geen voorafgaand overleg gepleegd. 'Sint Jan' was er bovendien van overtuigd dat het zeker niet de bedoeling van Van Duinkerken was geweest de persoon Verbiest te treffen. Wel beaamde het bestuur volmondig dat tijd en plaats voor zijn uitspraken minder gunstig waren gekozen.¹¹⁰ Brongersma deelde in zijn brief verder mee dat Van Duinkerken een kopie van deze brief had ontvangen. Het bestuur hoopte dat Verbiest door dit schrijven 'enige genoegdoening kon vinden voor het voorgevallene' en dat de zaak hiermee was afgedaan.¹¹¹ Brongersma verklaarde zich bereid met de ABC van gedachten te wisselen over de werkwijze van Idil en verwees naar een passage uit het rapport van de Commissie van Overleg, dat aan Idil was gewijd en dat volgens hem goed aangaf waar, wat 'Sint Jan' betrof, de schoen wong: 'Er bestaan bij de Commissie van Overleg ernstige bezwaren tegen de werkwijze van Idil en tegen de gezagspositie welke deze instelling steeds meer gaat innemen. De oorspronkelijke opzet is geweest voorlichting te geven aan de boekhandel. Op het ogenblik gaat men deze opzet ver te buiten door de uitgaven ook voor het publiek te bespreken. (...) Zoals de recensies van Idil gewoonlijk zijn, hebben zij voor het publiek weinig of geen betekenis en wanneer Idil ook het publiek wil inlichten, dan moet zij dit alleen in positieve zin doen. Er wordt al genoeg gewaarschuwd tegen het slechte boek en

meestal met een averechtse uitwerking. De commissie spreekt vervolgens de wens uit dat Idil zich in de toekomst in ieder geval volledig zal onthouden van literaire kritiek.¹¹² Dit citaat geeft aan dat Van Duinkerken niet alleen stond in zijn kritiek en dat 'Sint Jan' van mening was dat Idil, opgericht als dienstverlenend instituut ten behoeve van uitgever, boekhandel en bibliotheek, zich in de pers en voor de radio te veel profileerde als een publieke recensiedienst. Tot overmaat van ramp stond in *Het Nieuwsblad voor de Boekhandel* 116 (1949) een ingezonden stuk van W. Schouten, directeur van uitgeverij De Bezige Bij. Onder het kopje 'Verboden' deelde hij mee van een boekverkoper in het zuiden des lands te hebben vernomen dat Idil aan alle boekhandels een telegram had gestuurd met de volgende tekst: 'Camus Vreemdeling Verboden-Idil'. De schrijver van dit stuk tekende bezwaar aan tegen het autoritaire optreden van Idil, omdat de dienst zonder enige motivering een boek van een gerespecteerd schrijver verbood. Idil had niets te verbieden, dat kon alleen de kerkelijke overheid met de *Index* en die ging daar zeer zorgvuldig mee om. 'Idil verricht op deze wijze geen goed voorlichtingswerk, maar oefent een soort gezag uit, dat zeker niet officieel door de Rooms Katholieke kerk wordt gedekt,' aldus Schouten.¹¹³ Verbiest reageerde op dezelfde pagina met een uiteenzetting van de kerkelijke boekenwet. Uitleg en interpretatie van deze wet was volgens hem, evenals dat het geval was bij wereldlijke wetgeving, een lastige zaak. 'Wie de portee daarvan kende, begreep dat geen lichtvaardige recensies werden geaccepteerd. (...) Iedere serieus lijkende klacht wordt onderzocht. Idil pretendeert géén onfeilbaarheid, wel fair play. Eventueel wordt rectificatie niet geschroomd.'¹¹⁴ Wat de teneur van het telegram betrof, merkte Verbiest op dat een zestal boekhandels er in geval van twijfel prijs op stelde vooraf geïnformeerd te worden voordat de gedrukte recensiekaartjes verschenen. Dat gebeurde in telegramstijl en was zeker niet autoritair bedoeld. 'Ter geruststelling kan ik u mededelen dat deze [beoordeling van het boek van Camus] minder zwaar is dan I, hetgeen later aan de ontvangers van het telegram is doorgegeven. Het blijft echter, naar mij werd medegedeeld, een voor te behouden boek. De recensie verschijnt een dezer dagen.'

Deze kwesties en de behandeling van het rapport van de Commissie van Overleg waren voor 'Sint Jan' aanleiding Verbiest zijn zin te geven en toch een buitengewone algemene ledenvergadering uit te schrijven. Die werd gehouden op 10 november 1949. Verbiest had gevraagd tijdens deze vergadering het woord te mogen voeren, maar dat verzoek werd niet gehonoreerd. Het bestuur was bang dat de affaire Van Duinkerken nog verder uit de hand zou lopen en er te weinig tijd zou overblijven voor de bespreking van het rapport. De presentielijst toont aan dat 59 van de 114 leden van 'Sint Jan' ter vergadering in het Jaarbeursgebouw in Utrecht aanwezig waren.¹¹⁵ De evaluatie van het jubileum en het daar voorgevallen incident stonden niet op de agenda. Wel kreeg Verbiest de mogelijkheid voorafgaand aan de vergadering een kort exposé aan de leden te sturen. 'Is dat dan niet in strijd met het vrije woord?', vroeg hij zich in het begeleidend schrijven aan de leden verholpen af en hij maakte daarin nog maar eens van de gelegenheid gebruik om kort en krachtig aan te geven hoe hij dacht over de 'goodwill-brief' van Brongersma. Die vond hij 'in nietszeggende termen vervat en [had] hem geen voldoening geschonken'.¹¹⁶

107 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 491 Brief Verbiest aan 'Sint Jan', 3-10-1949.

108 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 157 Brief Van der Wiele, 8-10-1949.

109 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 491 Brief ABC aan 'Sint Jan', 6-10-1949.

110 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 491 Brief Brongersma aan Verbiest, 21-10-1949.

111 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 51 Brief aan Anton van Duinkerken, 21-10-1949.

112 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 51 Brief Brongersma aan ABC, 21-10-1949.

113 Schouten, 'Verboden', 695.

114 Verbiest, 'Verboden', 695.

115 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 286 Presentielijst buitengewone algemene ledenvergadering 10-11-1949.

116 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 284 Circulaire Verbiest aan de leden van 'Sint Jan', 8-11-1949.

Voorzitter Brand was van mening dat Verbiest de zaken verkeerd weergaf en dat hij als voorzitter zeker zou hebben ingegrepen als hij van de bedoelingen van Van Duinkerken op de hoogte was geweest. Tijdens de vergadering werd door de leden een motie aangenomen, waarin 'Sint Jan' verklaarde de bejegening van Idil tijdens de feestmaaltijd ten zeerste te betreuren. Een afschrift van de motie zou in *Boek en Leven* worden gepubliceerd.¹⁷ Het bestuur sprak de wens uit dat de zaak hiermee voorgoed uit de wereld was. Verbiest verzocht de motie ter kennis te brengen van allen die op het jubileum aanwezig waren, maar de voorzitter vond een publicatie in *Boek en leven* voldoende. Er bleef Verbiest niets anders over dan met deze handelwijze akkoord te gaan.

Het volgende agendapunt, het rapport van de Commissie van Overleg, lag Verbiest ook al zwaar op de maag. De samenstellers van het rapport, die zich zorgen maakten over de afzetmogelijkheden voor het katholieke boek, hadden zonder hem daarin te betrekken besproken hoe de katholieke lectuurvoorziening in de toekomst moest worden ingericht. Een van de voorstellen in het rapport was te komen tot een betere samenwerking van alle organisaties die zich daarmee bezighielden, inclusief de standsorganisaties. Maar Verbiest vroeg zich vertwijfeld af hoe men samenwerking in een zó belangrijke zaak als deze kon stimuleren, als één van de belangrijke partijen in de besluitvorming werd genegeerd en de katholieke boekhandel steeds meer het karakter kreeg van een algemene boekhandel. In een vier pagina's tellende repliek *Ne tentes, aut perforce* [onderneem niets, of voltooi het], het exposé dat hij op 30 augustus 1949 al aan de leden van 'Sint Jan' had gestuurd, gaf Verbiest op verongelijkte toon voor de zoveelste keer een uitgebreide uiteenzetting over doel, werkwijze, bloei en het goede apostolische werk van de recensiedienst. Hij meldde dat tien procent van de circa 8000 jaarlijks geregistreerde nieuwe boeken qua

Gedicht in het tijdschrift *Aristo* (maart/april 1952) van de conservatieve priester Jowan de Kever, waarin hij commentaar levert op Anton van Duinkerken

katholieke moraal niet deugden en ook als zodanig door Idil werden gequoteerd. 'Steeds staat Idil open voor contra-expertise, mits deze is gefundeerd, en een rectificatie wordt eventueel niet geschroomd,' aldus Verbiest in zijn verweerschrift.¹¹⁸ De zorg besteed aan de roman van Ouwendijk toonde dat ook aan. Hij beëindigde zijn pleidooi met de opmerking dat de problemen in het rapport niets met de werkwijze van Idil van doen hadden, want 'niets komt Idil's ideaal meer nabij, dan dat de verkoop van goede en vooral ook van katholieke boeken ten sterkste zou worden gestimuleerd'.¹¹⁹

In een zeven pagina's tellend rapport getiteld *Non quis, sed quid* [niet wie, maar wat] stelde Verbiest vast dat hij de laatste twee jaar vijftien procent van de besprekingen wijdde aan uitgaven van leden van 'Sint Jan', dat er ruim driehonderd erkende uitgevers waren in Nederland, waarvan een dertigtal katholiek én lid van de vereniging en dat Idil slechts één van hun boeken had gekwalificeerd met het cijfer I-II. De radio-uitzendingen waren de laatste zeven maanden voor 16,5 procent gewijd aan boeken van 'Sint Jan'-leden, die de beste plaats kregen en een uitvoerige bespreking.¹²⁰ Waarom dan al deze ophef? Hij dacht er dus niet aan zijn voorlichtende taak op te geven. Nee, het was voor hem juist een stimulans om met nog meer kracht zijn werkzaamheden voort te zetten. In een perscommuniqué onder het theatrale kopje 'Ik Dien In Liefde' – de aandachtige lezer zal in deze leus de initialen van Idil herkennen – gaf Verbiest het argument voor zijn apostolische gedrevenheid:

'Wie een volk helpt bij de keuze van zijn boeken, helpt het kiezen tussen goed en kwaad, tussen gezond en ziek, tussen op- en ondergang (...) diepbeseffend wat de schrijver van de Navolging ons voorhoudt. De stem der boeken is wel dezelfde, maar zij onderwijst niet allen gelijkelijk.'¹²¹

Na deze veelzeggende woorden bleef het vervolgens een half jaar rustig aan het Idilfront en de dienst maakte zich, weliswaar bezorgd, op voor een eigen feestje.

Het koperen jubileum van Idil, 1 februari 1950

Dat de datum 1 februari 1950 niet goed uitkwam voor de viering van het koperen jubileum, is begrijpelijk. De commotie in de pers, voornamelijk in *De Tijd* en *De Maasbode*, was zó heftig geweest dat waarschijnlijk om die reden tot uitstel werd besloten. De ziekte van Gerard Verbiest speelde ook een rol, plus het feit dat de recensiedienst in januari 1950 verhuisde naar Parkstraat 10 (thans Sophiastraat) in Tilburg. Dat lijken plausibele redenen om de viering een half jaar te verschuiven. Maar het blijft gissen, want het juiste motief is in het Idil-archief niet te achterhalen. Dertien jaar na datum, op 2 augustus 1950, was het dan toch tijd voor een feestje. Gezien het gewicht van de viering was een aantal eregasten uitgenodigd. De minister van onderwijs vaardigde de heer Bosman af en mgr. W. Mutsaerts, bisschop van 's-Hertogenbosch, was aanwezig namens het episcopaat. Ook B&W van Tilburg waren aanwezig en natuurlijk niet te vergeten de hele Idilfamilie en vertegenwoordigers van zusterorganisaties, waaronder de Hoofdraad van de Sint-Vincentiusvereniging, het rooms-katholiek Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding, de Katholieke Jeugd Raad, de CV en uiteraard de oprichters van de RKOLB, 'Sint Jan' en ASKB. De laatste werd vertegenwoordigd door Joris Baers en zijn secretaris Paul Hardy; de RKOLB door de heer G. Zwanikken en 'Sint Jan' door P. Coebergh.

117 'Verslag van de buitengewone vergadering', 12; KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 352 Notulen van de buitengewone algemene ledenvergadering 10-11-1949.

118 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 284 *Ne tentes, aut perlice*, 1.

119 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 284 *Ne tentes, aut perlice*, 1-4.

120 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 51 *Non quis, sed quid*, 3-4.

121 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 88 Circulaire over doel, nut en werkwijze van de stichting Idil, 7.

Voorafgaand aan het feest ontvingen ANP, KNP en de KRO een perscommuniqué waarin de werkzaamheden van Idil werden uiteengezet. Het communiqué is niet bewaard gebleven, maar uit de verslagen die in diverse landelijke en regionale kranten verschenen, blijkt dat de tekst bijna integraal door hen werd overgenomen. Onder de kopjes 'Koperen IDIL consultatiebureau voor katholieke boekenlezers' of "Titanenwerk van de Stichting Idil" kwam de tekst in het kort op het volgende neer. Dat een vreemdeling in de stad de weg vroeg en de zieke een arts consulteerde, dat vond iedereen verstandig. Kwam men echter op het terrein van het boek, dan liet de mens zich niet gaarne raden. De katholieke kerk kende weliswaar haar *Index*, maar de lijst van boeken die daarop stonden, was te beperkt. Het waren alleen verboden boeken. 'Daarom is Idil opgericht, dat als een soort "consultatiebureau" ieder nieuw verschenen boek beklopt, beluistert, observeert en aan een indrukwekkende reeks fysieke en psychologische tests onderwerpt, het aanraadt, verwerpt of voorbehoudt.' Het bood tevens een goede gelegenheid een groot misverstand over Idil uit de weg te ruimen. De adviezen waren geen verboden of bevelen. Nee, in haar twaalf en half jaarig bestaan had Idil 12.820 boeken gerecenseerd en de afgelopen drie jaar werden er jaarlijks circa dertig onder de categorie I gerangschikt. Dat viel dus reuze mee.

'Idil verbiedt niets, voert zijn taak uit zonder winst oogmerk en heeft zich voorzien van de medewerking van katholieke intellectuelen, deskundigen op velerlei terrein. Zij zijn in staat boeken te beoordelen op de morele inhoud en op de principiële katholieke basis, doch zeggen tevens iets over de esthetische, letterkundige of wetenschappelijke waarde ervan. Idil is onmisbaar geworden en heeft bereikt dat zelfs niet-katholieke uitgevers ernstig rekening houden met de opinie van deze informatiedienst.'¹²²

Het is typerend voor de situatie dat in deze persberichten sterk de nadruk lag op de verdiensten van Idil en op het geringe aantal I-kwalificaties. De beoordelingen in de categorie II en III overtroffen de I-categorie echter vele malen en hadden daardoor een grotere impact.

Zoals het een goed katholieke organisatie betaamde, werd de feestdag om half elf geopend met een stille mis voor de zielenrust van de overleden Idil-medewerkers, opgedragen door pastoor F. van Miert in de Sint-Josephkerk aan de Heuvel te Tilburg. Daarna volgde om half elf in de grote achterzaal van hotel De Lindeboom een feestelijke recensentenvergadering. Omdat Gerard Verbiest op advies van zijn arts niet aanwezig kon zijn, werd de vergadering geleid door de waarnemend voorzitter en redactiesecretaris van *IT*, Lambert van den Ham. Naast enkele praktische opmerkingen over het recenseren, bijvoorbeeld het advies niet al te licht om te springen met de quotering IV die echt was bestemd voor 18 tot 20-jarigen en de behandeling van het jaaroverzicht 1949-1950, ging Van den Ham nog eens nader in op de perikelen tijdens het zilveren feest van 'Sint Jan'. Vooral de uitdrukking 'geschikte onbekwamen' van Van Duinkerken aan het adres van de recensenten was in het verkeerde keelgat geschoten. Om dienend idealisme zó gekwalificeerd te zien, een bejegening die op zijn minst in strijd was met de christelijke naastenliefde en de waarheid, was volgens hem maar moeilijk te verteren. Maar er waren ook positieve zaken te melden: het Idil-affiche vond navolging bij de Hervormde Bond voor Kerk en Gezin en bij het Zendingscentrum voor de gereformeerde kerken, de VPRO lanceerde een identiek radioprogramma 'Boekennieuws', het afgelopen jaar presenteerde Idil 517 boeken in 46 radio-uitzendingen, er waren 480 affiches verspreid en 1891 boeken gerecenseerd en het overleg met de CV was geïntensiveerd, een goede wissel op samenwerking in de toekomst. Kortom, Idil had het nog niet zo slecht gedaan!

Na de recensentenvergadering vertrok het gezelschap per bus naar bosrestaurant Groot Speyck in Oisterwijk, waar de lunch werd genuttigd en voldoende tijd overbleef voor een boswandeling of conversatie. Daarna werden de gasten verwacht in de Katholieke

Kunstkring voor de feestvergadering. Bij een feest hoort een cadeau voor de genodigden en hoe kon een recensiedienst die zichzelf respecteerde daar beter vorm aan geven dan met de uitgave van een brochure? Het dertien pagina's tellende boekje *Over lectuur en voorlichting* was geschreven door Herman Divendal, bestuurslid van het LCKA en de voorzitter van Bacil. Het boekje gaf achtereenvolgens een overzicht van de voorlopers van Idil, inzicht in de kerkelijke boekenwet en een toelichting op de werkwijze van Idil.

De letterkundige Bernard Verhoeven was gevraagd tijdens de middagzitting een toespraak te houden. De inhoud van zijn feestrede, een bewerking van zijn essay 'De katholieken in de Nederlandsche cultuur' uit 1946, waarin hij zich een fervent tegenstander toonde van de politieke doorbraak, is niet bewaard gebleven en moet daarom worden opgemaakt uit krantenartikelen en het verslag dat Van den Ham van het jubileum maakte. Verhoeven begon zijn rede met een citaat van de christelijke filosoof Blaise Pascal: 'L'homme n'est ange, ni bête'. Daarmee trachtte hij aan te tonen dat er in het leven en dus ook in het katholieke leven vaak scherpe controversen bestaan en dat het katholicisme steeds op een kruispunt van wegen staat: op de 'beginsellijke' en de 'sociale lijn'. Een voorbeeld daarvan vond hij de huidige opstelling van de katholieken in Nederland: isolement of doorbraak, afzondering of ontmoeting. De Kerk kon het zich niet permitteren zich te isoleren. Iedere katholiek was nu eenmaal dubbel geëngageerd in de samenleving, als staatsburger én als lidmaat van de Kerk. Het vinden van een compromis was daarom belangrijk en daarin schoot volgens hem het katholicisme heden ten dage jammerlijk te kort. Er bestond al geen specifiek katholiek literair tijdschrift meer, zoals voor de oorlog nog het geval was. Op politiek gebied verzaakte de Kerk, omdat zij vasthield aan te starre beginselen. Op het gebied van de lectuur speelde dit natuurlijk ook. Idil kon hierin een functie vervullen. Verhoeven haalde de priesterschilder Jean Adams (1899-1970) aan, die het probleem als volgt verwoordde: 'Er is kortsluiting ontstaan tussen het ritme van de kunstenaar en van de zielzorger.'¹²³ Zolang deze bleef bestaan, zou er geen goede verstandhouding mogelijk zijn, zou de cultuur niet bloeien en zou de Kerk de cultuur niet gunstig gezind zijn. Al te star vasthouden aan de beginselen zou leiden tot escalatie. In de kantlijn van het verslag van Van den Ham staan in het handschrift van Verbiest enkele restricties over dit onderwerp: 'De ware kunst moet tot God leiden; de zuiver gerichte zielzorg zal zich niet richten tegen de ware kunst; vingerwijzingen geven voor leeskracht; een in de praktijk toepassen van katholieke voorschriften door te waarschuwen bij gevaren, is een uiting van naastenliefde'. Verhoevens ideeën over een compromis waren blijkbaar al een paar stappen verder dan die van Verbiest die anno 1950 nog steeds verstrikt bleef in de strenge regels van de boekenwet.

Tijdens de bijeenkomst verklaarde pater Theotimus namens de ABC dat de bisschoppen zeer ingenomen waren met het werk van Idil. Hij wees op de verantwoordelijkheid van de recensiedienst die, uit de kinderschoenen gegroeid, nu de weg naar volwassenheid moest afleggen. Het sierde Idil dat zij nooit zichzelf zocht, maar in liefde diende. Daarvoor was een felicitatie op zijn plaats.¹²⁴ Vervolgens spraken de heren Bosman, Zwanikken en Coebergh hun waardering uit en sprak Ferd Verbiest namens zijn vader een dankwoord. Het gezelschap ging uiteen, nog geheel in het ongewisse van een nieuwe storm die de vorge in alle hevigheid zou overtreffen.

122 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 520 Diverse persberichten, 28-7-1950.

123 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Verslag Idilfeest, 3; 'Katholieke cultuur-bekommernis'.

124 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 108 Verslag Idilfeest, 4.

De casus Hermans

Zoals al beschreven in het vorige hoofdstuk werden de romans *Conserve* en *De tranen der acacia's* van Willem Frederik Hermans door Idil tot verboden lectuur verklaard. De oprichter van het tijdschrift *Podium*, Fokke Sierksma (pseudoniem Frank Wilders, 1917-1977), had de laatste roman tot hét boek van zijn generatie uitgeroepen, maar over de persoon Hermans schreef hij dat hij 'levensgevaarlijk was voor mensen, wier leven door karakterologisch of ideologisch ondeugdelijke staketsels wordt gesteund'.¹²⁵ Gezien deze opmerking en het polemische karakter van de schrijver was een openlijke aanvaring met de recensiedienst onvermijdelijk. Zijn vlijmscherpe kritiek zou die van Anton van Duinkerken in dagblad *De Tijd* nog overstemmen. In tegenstelling tot Van Duinkerken verkoos Hermans het literair maandblad *Podium* (1944-1969) tot zijn strijdtoneel. De rubriek 'De Proppenschieter' in dit tijdschrift bleek over de auteur het ideale podium om zijn gram te halen en Idil in de beklagdenbank te zetten. Om zijn keuze voor dit tijdschrift te kunnen begrijpen, is het zaak eerst wat dieper in te gaan op de oprichting van *Podium* en de denkbeelden die daaraan ten grondslag lagen.

Podium

Een belangrijk deel van de moderne Nederlandse letterkunde speelde zich af in en rond tijdschriften. Dat gold ook voor het onafhankelijke *Podium*, een maandblad dat tijdens de Tweede Wereldoorlog illegaal werd opgericht door de hervormde psycholoog Fokke Sierksma, ook bekend van zijn rol in het verzet. Het doel van dit tijdschrift, de naam zegt het al, was een podium te bieden aan jonge schrijvers en een eventueel batig saldo te besteden aan een nog nader te bepalen fonds voor de illegaliteit. *Podium* dat een grote plaats wilde inruimen voor het essay, was representatief voor die tijd, want het schonk in de betogen ruimschoots aandacht aan de naoorlogse idealen op politiek, sociaal en literair gebied. Kenmerkend was de wil tot radicale verandering, die duidelijk bleek uit de inleiding van de redactie in de eerste aflevering van jaargang 1: 'Wij willen dit gevecht verbeteren voeren. Wil men ons humanisten noemen, het is ons goed. Als het dan maar humanisme met haar op de tanden is.'¹²⁶ Aanvankelijk werd *Podium* uitgegeven door De Driehoek te 's-Graveland, maar deze uitgeverij zag zich in 1950 om financiële redenen genoodzaakt de uitgave van het noodlijdende tijdschrift stop te zetten. De behoefte aan een onafhankelijk schrijverspodium was echter zo groot dat De Bezige Bij zich bereid verklaarde het stokje van De Driehoek over te nemen. Niet alleen jonge maar ook oudere auteurs vonden al snel hun weg naar het tijdschrift, onder wie Simon Vestdijk, Cola Debrot en Gerrit Achterberg. Literaire vernieuwing bracht *Podium* niet. Wel werd er, in navolging van Ter Braak en Du Perron in *Forum*, fel gedebatteerd over de verhouding tussen christendom en humanisme en over de Indonesische kwestie die in die tijd veel pennen in beweging bracht, waarbij felheid niet werd geschuwd. 'De proppenschieter' was het toneel waarop deze polemische geschriften in *Podium* zich afspeelden, een rubriek waarvan Hermans en de zijnen geregeld gebruik maakten om hun gal te spuwen over situaties en instituties in de literaire wereld die hen niet zinden. Idil was daarvan een duidelijke exponent. Toen Hermans besloot in jaargang 6 (1950) de strijd met Idil aan te binden, bestond de redactie van *Podium* uit Gerrit Borgers, Gaston Burssens, Willem Nagel, Paul Rodenko, Hermans, Simon Vestdijk en Hugo Walschap (zoon van de romancier). Een jaar later kwam er een eind aan deze 'namenlawine' van overigens steeds wisselende redactieleden en nam Gerrit Borgers (1917-1987) de eenmansredactie voor

zijn rekening. Hij was de persoon die Hermans verdedigde in zijn pennenstrijd met Idil voor zover *Podium* daarbij in het geding was.¹²⁷

Hoewel het niet denkbeeldig zou zijn dat de overheid in geval van subsidieverlening zich ook met de inhoud van de periodieken bemoeide, besloot een tiental tijdschriften op initiatief van *Podium* in 1951 toch gezamenlijk een verzoek voor rijkssubsidie in te dienen. Tot deze groep behoorden *De Gids*, *De Nieuwe Stem*, *De Kroniek van Kunst en Cultuur*, *Libertinage*, *Het Critisch Bulletin*, *Het Boek van Nu*, *De Tsjerne*, *Het Toneel* en *Roeping*. Dat de angst voor censuur juist was, bleek uit het feit dat de uitreiking van de novelleprijsvraag die Van het Reve met *Melancholia* had gewonnen, door de overheid werd geannuleerd. Dat gebeurde tegen het advies van de jury in, die nota bene door de overheid was samengesteld en werd voorgezeten door Victor E. van Vriesland (1892-1974). Mr. J. Cals (1914-1971), de toenmalige KVP-staatssecretaris van OK&W, vond *Melancholia* maar een onzedelijk verhaal – er was onder andere sprake van een masturbatiescène – en een bedreiging voor het algemeen welzijn. Daarom weigerde hij ook onder applaus van de leden van de Tweede Kamer – aangevoerd door de culturele deskundige van de KVP Bernhard Verhoeven die hem prees om zijn zedelijke moed – Van het Reve de reisbeurs van f 2000 toe te kennen. In het ‘Vrijmoedig commentaar’ in *De Tijd* vroeg de redactie zich dan ook af:

‘Kan een overheid niet tegelijkertijd de talenten van een schrijver erkennen en het werk, waaruit haar die talenten zijn gebleken, om andere dan esthetische redenen verwerpen?’¹²⁸

De Tijd had vooral kritiek op Cals, omdat hij tijdens de jaarlijkse uitreiking van de P.C. Hooftprijs aan Vestdijk voor zijn roman *De vuuraanbidders* in het Muiderslot nog eens publiekelijk de affaire over *Melancholia* memoreerde. Er was weliswaar moeite gedaan de pers bij deze gelegenheid buiten de deur te houden, maar ‘Van Duinkerken zat glunderd vooraan’.¹²⁹ Die was overigens van mening dat Van het Reve deze openbare afstraffing niet verdiende. Hoe men ook dacht over *Melancholia*, de auteur was beschadigd en de jury was niet in staat gebleken hem tegen de gevolgen van een afwijzing in bescherming te nemen.

Hermans kreeg voor *Ik heb altijd gelijk* wel een toelage van f 500 van de overheid. Een vreemde beslissing, of het moet zo zijn dat Cals nog niet op de hoogte was van de inhoud van zijn nieuwe roman.¹³⁰ Hermans reageerde furieus op de afwijzing van *Melancholia*. Hij vond het een uitwas, een logisch gevolg van een roomse minister van OK&W, van wie je een dergelijke beslissing kon verwachten. Hij adviseerde schrijvers in de toekomst alleen nog zitting te nemen in onafhankelijke jury’s en merkte vellein op: ‘maar dan zullen alleen nog maar katholieken in jury’s benoemd worden’.¹³¹

Tot grote tevredenheid van de aanvragers kregen alle bovengenoemde literaire bladen de zo gewenste subsidie, behalve *Podium*, omdat het de euvelen moed had gehad *Melancholia* in 1951 in vier opeenvolgende afleveringen te publiceren. De staatssecretaris hield de subsidie voorlopig in beraad, omdat de mogelijkheid bestond dat er vanwege deze publicaties een rechtszaak zou worden aangespannen. Cals vond *Podium* bij nader inzien bovendien een onfatsoenlijk blaadje.

Een nog grotere confrontatie met het tijdschrift volgde na de voorpublicatie van het eerste hoofdstuk van *Ik heb altijd gelijk* van Hermans in aflevering mei-juni van jaargang 7 (1951), die in 1952 nog een staartje kreeg in de vorm van een strafproces tegen Hermans.

125 Sierksma, ‘Met sympathie en respect’, 169.

126 Sicking, ‘Podium’, 11.

127 ‘Epiloog bij de zesde jaargang’, 486; ‘Alleen op het Podium’, 241.

128 ‘Vrijmoedig commentaar’ [I].

129 Van Straten, *Hermans*, 209.

130 Van Oorschot, *Hierbij de hele God*, 36.

131 Van Oorschot, *Hierbij de hele God*, 38.

De situatie rond *Podium* werd daardoor steeds nijpender: de subsidie werd anderhalf jaar stilgelegd, tweederde deel van de abonnees zei het lidmaatschap op en De Bezige Bij liet het tijdschrift in de steek.¹³² De rechtszaak tegen Hermans komt hierna nog uitgebreid aan de orde. Voor nu is het zaak eerst dieper in te gaan op de strijd die Hermans en Verbiest in *Podium* samen uitvochten.

‘De heilige Idil en haar nar’

De kruistocht van Hermans tegen Idil begon met de publicatie van een ‘open brief’ van Hermans op 17 juli 1950 aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die hij, omdat hij van het genootschap nog steeds geen antwoord had ontvangen, daarom maar publiceerde in ‘De proppenschietser’, *Podium* 6, aflevering augustus/september 1950. In deze brief vertelde hij geen hoge pet op te hebben van dit genootschap dat nog te beroerd was zijn vragen schriftelijk te beantwoorden. Deze publicatie had vérstrekkende gevolgen, maar dat was ook Hermans’ bedoeling. Hij beschuldigde de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde op uitdagende toon van grove nalatigheid. Het bestuur dat in plaats van uit letterkundigen, slechts bestond uit hoogleraren, predikanten en apothekers, voelde volgens Hermans de naoorlogse literaire tijdgeest niet goed aan. Hij pleitte in zijn brief onder meer voor sanering van de verzuilde radioverenigingen, afschaffing van de filmkeuring en, *last but not least*, een verbod van het half-ondergronds cultureel terreurorgaan I.D.I.L. te Tilburg.¹³³ Hij was pas van plan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde met hoofdletters te gaan schrijven als het bestuur zijn zienswijze deelde en zijn adviezen opvolgde. Hermans ondertekende de brief met ‘uw overtollige dienaar’, onder toevoeging van de woorden: ‘Nog steeds geen bericht – 17 september ’50’.¹³⁴ Met deze openlijke aantijging was de toon gezet.

Verbiest die de ‘open brief’ in *Podium* ook had gelezen, kon dit natuurlijk niet over zijn kant laten gaan en stuurde Hermans op 17 november 1950 een brief, waarin hij weer eens een uitgebreide uiteenzetting gaf van het doel, de werkwijze en de kwalificatiecijfers van Idil. Het antwoord van Hermans kwam niet per brief maar verscheen in *Podium* 7, aflevering 10-12 (die overigens pas in februari 1951 uitkwam), in het artikel ‘De heilige Idil en haar nar’.¹³⁵ Het volgende citaat daaruit spreekt boekdelen:

‘Het rooms-katholieke half-ondergrondse culturele terreurorgaan, dat de sterk aan spionagediensten herinnerende naam draagt van Informatie-Dienst Inzake Lectuur en uitsluitend bekend is onder de onschuldige, opzettelijk idyllisch aandoende afkorting Idil, wil dat wij ook zijn eigen kijk op het geval vernemen en stuurt enige mededelingen ondertekend door iemand die zich niet minder dan Gerard C.J.M. Verbiest noemt, vergezeld van een brief en postzegel voor antwoord.’¹³⁶

De brief van Verbiest is niet bewaard gebleven. In het Idil-archief is hij niet aanwezig en Hermans had hem verscheurd en ‘de postzegel voor het antwoord in zijn zak gestoken’, maar de inhoud werd door Hermans in *Podium* wel onder het veelzeggende kopje ‘Terreur’ uit de doeken gedaan. De mededelingen waren immers té mooi om ze de lezer te onthouden! In het kort kwam de brief van Verbiest, met de aanhef ‘Mogen wij nu zelf ook iets zeggen over Idil’, op het volgende neer [de cursiveringen in deze tekst zijn uit *Podium* overgenomen, CvE]. De recensies worden geschreven door een paar honderd katholieke recensenten, specialisten op praktisch elk terrein, en dat doen zij *in nauwe samenhang met hun katholieke levensopvatting*. Het moest duidelijk zijn dat Idil *advies* gaf, zij *verbiedt* niets, pretendeerde géén onfeilbaarheid en schroomde niet, indien nodig, te rectificeren. Op grond van artikel 7 van de grondwet had Idil het recht om via de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren. Daar was de toestemming van de heer Hermans niet voor

nodig, want Idil voelde zich bij de beoordeling gebonden aan de kerkelijke boekenwet, de *Index* en de natuurwet. De boeken van zowel katholieke als niet-katholieke auteurs werden met dezelfde normen en waarden door Idil beoordeeld. Het feit dat Hermans Idil vergeleek met de terreur en censuur tijdens de Tweede Wereldoorlog, wierp Verbiest verre van zich, omdat de recensiedienst een vereenzelving met deze periode van zo grote rechteloosheid niet verdiende. Hermans moest er de brochure *Over lectuur en voorlichting* maar eens op naslaan!¹³⁷

Dat deed Hermans desgevraagd met grote accuratesse. Met de ondertekening 'Podium 1950' haalde hij in 'De proppenschietier' wederom ongemeen fel uit naar 'de heer Gerard C.J.M. Verbiest' die hij in het hele artikel consequent met zijn vier initialen bleef achtervolgen. 'Ik schreef I.D.I.L., maar je moet blijkbaar schrijven Idil, heel gewoontjes, net alsof het een meisjesnaam was.' De recensiekaartjes, het tijdschrift *IT*, de Idil-affiches, Idil-gids, jeugdlectuurlijst en voorlichting via pers en radio werden vervolgens door hem bespottelijk gemaakt. Hij vroeg zich af waar Idil het geld vandaan haalde om al deze uitspattingen te bekostigen, want 'niemand die zich met cultuur bezighoudt heeft geld'. Om haar 'enorme krachtsinspanningen' te financieren zou Idil wel de centen uit de zakken van de 'lieve geloofsgenoten' kloppen. Misschien stond er in de kerken wel een speciaal offerblok 'Voor Ste. Idil'. Het was volgens Hermans ook een leugen dat Idil 'erbie heeft voor een andermans mening, want dat heeft de roomse clerus nooit, en dat Idil propaganda maakt voor boeken van niet-katholieke auteurs kon ook niet waar zijn'.¹³⁸

Als voorbeeld voor de lezer citeerde Hermans vervolgens in extenso de volledige aflevering van *Boekennieuws* nr. 27 (1950), waarin Idil de lezers opriep zich te distantiëren van de daarin behandelde lectuur, want 'de boekenoogst van de laatste maanden is een spiegel van de ontbinding in ons ontredderd tijdsgewricht'. In het bewuste *Boekennieuws* werden de volgende romans voor de landelijke pers van kwalificaties en korte beschrijvingen voorzien:

'De walgelijke levenszinloosheid walmt u tegen uit *De tranen der acacia's* (I- Van Oorschot, Amsterdam) door W.F. Hermans; de ten toongestelde immoraliteit paradeert in *De wenteltrap* (I- Bruna, Utrecht) door mr. A. Roothaert; Schaamteloze aanranding van de eerbaarheid schijnt het ideaal van *Vrouw van Rome* (I-II- De Driehoek, 's-Graveland) door Alberto Moravia; de lage bestialiteit van de door de oorlog ontwortelde mens wordt ons zo realistisch mogelijk geschetst in *Helden zonder glorie* (I-II- Elsevier, Amsterdam) door Norman Mailer en in *De jonge leeuwen* (I-II- Elsevier, Amsterdam) door Irwin Shaw; Ziekelijke verwording etaleert Truman Capote in *De herfst van een jeugd* (II- Stols, Den Haag). Bedorven mensen schildert Philippe Hériat in *Bedorven kinderen* (II- Zuid Hollandse Uitgevers Maatschappij, Den Haag) en Willy Corsari in *Geliefde dwaas* (II- De Bezige Bij, Amsterdam); Onverbloemde rauwheid van zeden vormt het decor van Johan Fabritius' historische roman over Hendrik van Brederode: *De grote geus* (II- Leopold, Den Haag). Dat men het probleem van het kwaad kan behandelen zonder in dit kwaad op te gaan, blijkt uit het meesterstuk van katholieke romankunst dat Graham Greene ons gaf in *De kern van de zaak* (II-III- Contact, Amsterdam), een boek dat wars is van elke pikanterie en dat alleen reserve vraagt, omdat de zonde altijd reserve vraagt. Ingrijpende en vaak aangrijpende godsdienstige en sociale problemen

132 Smulders, 'De rechten en plichten', 150.

133 Hermans, 'Open brief', 579-580.

134 Hermans, 'Open brief', 579-580.

135 De titel is een persiflage op de brave roman *De heilige en haar nar* van de Duitse schrijfster Agnes Günther, die in 1950 de vijfde druk beleefde. Mia de Leeuw-Blotkamp (1930-) meldde dat dit boek eind jaren veertig bij zeker de helft van de leerlingen van het Rooms-katholiek Lyceum voor meisjes in Den Haag op de literatuurlijst voor het eindexamen stond.

136 Hermans, 'De heilige Idil', 636.

137 Verbiest, 'Terreur?', 636-637. De cursivering in deze tekst is van Hermans.

138 Hermans, 'Terreur?', 638.

heeft Stefan Andres gestalte gegeven in zijn boek *Ridders der gerechtigheid* (III- De Fontein, Utrecht), een katholieke roman die in Napels speelt, in 1943. Evenwichtig ontwikkelden zullen stellig dit boek weten te genieten.¹³⁹

Het feit dat Idil zijn roman *De tranen der acacia's* typeerde als 'een kwelling om te lezen' en op de verboden lijst plaatste, begreep Hermans wel, want van recensenten die 'adviserende viezigheden zitten "uit te walmen", met hoogrood aangelopen tonsuur ongetwijfeld', viel niet anders te verwachten.¹⁴⁰ Het ging hem niet alleen om zijn persoonlijke rancune, hij wilde ook protest aantekenen tegen het feit dat werken van internationaal erkende schrijvers als Norman Mailer, Alberto Moravia en Truman Capote – met wie hij zich zeer verwant voelde – op eenzelfde wijze door Idil werden gediskwalificeerd. Het verbod van hun romans had niets te maken met voorlichting of deskundigheid, maar met laster en vuilspuiterij, aldus Hermans.

'Wat heeft Idil überhaupt te *verbieden*? Nederland is een democratische staat, waar slechts de regering onder goedkeuring van de volksvertegenwoordiging, het recht heeft tot verbieden, niemand anders. Wat betekent het dus, wanneer een organisatie van particulieren een zo groot woord als "verboden" in de mond neemt? Dat betekent dat wij te doen hebben met een terreurorganisatie en anders betekent het niet. Niemand praat mij dat uit het hoofd. Ook niet de heer Verbiest, die wel nooit meer van zich zal laten horen, want ik durf er donder op te zeggen dat men hem voor de draad zal laten komen. "Broeder Verbiest!" zullen zij hem aanspreken, waarom hebt gij deze vuile pot aan W.F. Hermans aangeboden om in te roeren, terwijl gij weet dat wij de geuren zo gaarne binnenshuis en onder ons opsnuiven? Hebt gij dan niet in *Idil's Boekennieuws* nr. 27 gelezen dat *de zonde altijd reserve vraagt*?¹⁴¹

Op treiterende toon richtte Hermans in *Podium* vervolgens zijn pijlen op de werkwijze van Idil. Hij merkte op dat de recensiedienst *de circulatie belemmert* van boeken die de clerus niet welgevallig zijn, want de uitgevers gehoorzamen en zenden hun manuscripten, en zo niet dan staat op de fiche *niet van de uitgever ter bespreking ontvangen* om op die manier de productie te voorkomen. [Hermans nam in het bovenstaande nadrukkelijk de door Verbiest gebruikte schrijfwijze door middel van cursivering over, CvE].

'O nee, o nee, helemaal niet! roept Gerard C.J.M. Verbiest, met een gezicht alsof ik in een monstern had gepiest.(...) Wij geven alleen maar advies! Wij helpen de uitgevers! (...) Wij bevorderen de cultuur! En de brandkast bovendien!(...) Als u weer eens wat weet, dan zegt u het maar gerust, hoor. Maar postzegels voor antwoord insluiten, net als nu. Het is een kleinigheid, gezien de ongetwijfeld "enorme" genademiddelen waarover de heilige Idil beschikt.¹⁴²

Willem Frederik Hermans. Foto: E. van Moerkerken (Collectie NLM, Den Haag)

Het standpunt van Hermans dat Idil bepaald geen 'Idylle' was maar een half-ondergronds cultureel terreurorgaan, dat schrijvers en uitgevers de wet voorschreef, moest bij Verbiest wel alle stekels overeind zetten. Hij had de recensiedienst met succes door de moeilijke oorlogstijd geloodst en werkte, naar eigen zeggen 'nacht in dag uit', aan zijn apostolische opdracht en was overtuigd van zijn goede zaak. Het polemische karakter van beide heren stond ervoor garant dat de divergerende opvattingen over de werkwijze van Idil nog niet tot op het bot waren gefileerd. Wie dus denkt dat de discussie tussen Hermans en Verbiest na de publicatie van 'De heilige Idil en haar nar' tot het verleden behoorde, komt bedrogen uit. 'Broeder Verbiest' zat evenals zijn opponent immers nooit om een reactie verlegen.

Acrobatiek der vrijheid op het Podium

Op 28 februari 1951 componeerde Verbiest een gedegen antwoord in de vorm van een artikel met de titel 'Voor wie van goeden wille is' en hij verzocht de redactie van *Podium* op 9 maart 1951 zijn weerwoord in de eerstvolgende aflevering van dit tijdschrift te plaatsen. Na veel getraineer kwam op 28 mei 1951 eindelijk het antwoord van hoofdredacteur Gerrit Borgers. Hij had het artikel aan de heer Hermans gezonden, maar die was aan een nieuwe roman bezig en had het te druk om Idil van repliek te dienen. Om die reden wilde hij het artikel van Verbiest niet in *Podium* opnemen. Het zou Hermans toch weer min of meer dwingen daarop te reageren en daar had hij, zoals gezegd, geen tijd voor. Tot zijn spijt kon hij de kopij ook niet retourneren, omdat hij die aan Hermans had gestuurd en 'die had er inmiddels zijn pijp mee schoongemaakt'. Vervolgens verwees Borgers vilein naar een artikel van Gabriël Smit in *De Volkskrant* van 19 mei 1951, waarin deze schreef dat 'uw [Verbiests, CvE] kritiek niet alleen in hoge mate ondeskundig' was, maar 'zelfs niet vrij te pleiten van een zekere domme kwaadwilligheid'.¹⁴³

Nu nota bene de katholieke schrijver Smit zich in de affaire mengde, dreigde de situatie verder uit de hand te lopen. Verbiest liet het er echter niet bij zitten en schreef een brief aan de medirecteur van de Bezige Bij en uitgever van *Podium*, de heer W. Schouten (1919-1997), met de vraag of hij bereid was op enigerlei wijze mee te werken aan de publicatie van zijn weerwoord. De lezers van *Podium* hadden er immers recht op volledig op de hoogte te worden gehouden. Op deze brief kwam, na wederom een rappel, op 2 juli 1951 antwoord. Schouten vond niet dat hij als uitgever verantwoordelijk was voor het doen en laten van de redactie van *Podium* en besloot zijn brief met de mededeling dat verdere discussie tussen het avant-gardistische tijdschrift en Idil weinig zin meer had.¹⁴⁴

Om zeker te zijn van de gevolgen van de publicaties in *Podium* nam Verbiest contact op met de juridisch adviseur van 'Sint Jan', de advocaat mr. F. Rohling. Die noemde 'De heilige Idil en haar nar' van Hermans maar een 'kwalijk artikeltje' en voegde daar in zijn antwoord aan toe: 'enige geest of werkelijke humor heb ik er niet in kunnen ontdekken'.¹⁴⁵ Hij dacht echter dat een strafrechtelijke vervolging voor persoonlijke belediging weinig zin had, omdat deze aanklacht binnen drie maanden moest zijn ingediend en die tijd was inmiddels verstreken. Een civielrechtelijke procedure tot vergoeding van schade en verbetering van eer en goede naam was nog wel mogelijk, omdat een dergelijk geding door

139 Idil's *Boekennieuws* nr. 27 (1950). Deze gestencilde formulieren werden onder de naam *Boekennieuws* van 1949-1960 door Idil's persdienst uitgegeven ten behoeve van de landelijke pers.

140 Hermans, 'De heilige Idil', 639; Geurts, 'Met hoogrood aangelopen tonsuur', 47.

141 Hermans, 'De heilige Idil', 639.

142 Hermans, 'De heilige Idil', 640-641.

143 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 Brief Borgers aan Verbiest, 28-5-1951.

144 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 Brief Verbiest aan Schouten, 8-6-1951; Brief De Bezige Bij aan Idil, 2-7-1951.

145 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 Brief F. Rohling aan Verbiest, 12-6-1951.

de kantonrechter werd behandeld. Rohling adviseerde Verbiest echter deze procedure niet in gang te zetten. Een strafrechtelijke procedure tegen *Podium* en de uitgever was nog te overwegen, omdat zij artikel 137c en 137d van het Wetboek van Strafrecht hadden overtreden. Daarin staat dat iemand zich in het openbaar niet in beledigende zin mag uitlaten over een bevolkingsgroep. Rohling doelde op de zinsnede van Hermans in 'De heilige Idil en haar nar', waarin hij Idil een religieus genootschap noemde dat zich toelegde op het geraffineerd saboteren van de wettige vrijheden. Het was denkbaar dat de officier van justitie hiervoor ontvankelijk was en tot strafvervolgning wilde overgaan. Maar het plan van Verbiest om de complete tekst van Hermans en zijn weerwoord in een brochure uit te geven, vond Rohling een betere oplossing. Daartegen kon geen juridisch bezwaar van auteursrechtelijke aard worden gemaakt, mits het citeren van de tekst van Hermans uit *Podium* met bronvermelding gebeurde.¹⁴⁶ Rohling adviseerde Verbiest bovendien, als hij al van plan was een juridische aanklacht in te dienen, dit vooraf met de kerkelijke autoriteiten te bespreken.¹⁴⁷ Verbiest besloot géén juridische stappen te ondernemen en de polemiek met Hermans vergezeld van zijn repliek 'Voor wie van goeden wille is' in een aparte brochure uit te geven getiteld *Acrobatiek der vrijheid op het Podium, literair maandblad: Ziet hoe zij de vrijheid liefhebben*. Deze brochure, gedateerd 28 februari 1951, werd een aantal afleveringen later als speciale bijlage bij *IT 14* (juni 1951) aan alle abonnees en leden van 'Sint Jan' gratis ter beschikking gesteld. Andere belangstellenden konden de brochure voor tien cent per post thuis ontvangen.¹⁴⁸

'Voor wie van goeden wille is'

Om misverstanden te voorkomen koos Verbiest in zijn weerwoord voor de tactiek om alle opmerkingen van Hermans puntsgewijs te weerleggen. Allereerst fulmineerde hij tegen de suggestie van Hermans dat Idil niets idyllisch had maar alle trekken vertoonde van een half-ondergronds terreurorgaan, waarbij Hermans de dienst vergeleek met de zo gehate spionagedienst voor literatuur, die tijdens de Tweede Wereldoorlog actief was. Verbiest reageerde verbolgen op deze aantijging en gaf te kennen het zo langzamerhand eentonig te vinden steeds maar weer de feiten van Hermans te moeten weerleggen. Maar ja, hij wilde niet luisteren, liet zich niet overtuigen en deed zijn gemis aan kennis ook nog vergezeld gaan van

'grenzeloze grofheden en infantiele onzakelijkheid door aan de *oude* onbewezen beschuldigingen en insinuaties, *nieuwe*, eveneens ongemotiveerde, toe te voegen, door het opzettelijke krenken van katholieken (in blasfemische beeldspraak), en dat zonder enig voorafgaand onderzoek of dergelijke zware beschuldigingen (uitgevoerd in schutting belletrie) kunnen verschijnen in een literair maandblad'.¹⁴⁹

Over de term half-ondergronds had Verbiest ook nog wel wat op te merken. Eenieder die dat wilde, kon inzage krijgen in de werkwijze van Idil via brochures, lezingen, prospectussen, et cetera. De suggestie van Hermans dat de fiches van *Boekzaal* anoniem waren, was eveneens onjuist, want die werden altijd door de recensent voluit ondertekend. Bovendien kreeg iedere uitgever twee exemplaren van de recensie toegestuurd, waarvan er één was bestemd voor de auteur.

Als tweede punt kwam de opmerking van Hermans aan de orde dat Idil zich liet betalen en veel geld verdiende aan de recensiedienst. Het antwoord van Verbiest daarop luidde: 'De Idil is rijk; rijk namelijk aan idealisme, niet het minst het idealisme van zijn honderden medewerkers. Onze arbeid is onze kracht.'¹⁵⁰ Idil werkte zonder winstoogmerk. De kosten voor een abonnement waren nog hetzelfde als voor de oorlog en het hoogste bedrag dat ooit in één jaargang werd ontvangen voor contributies en subsidie

van de stichters was f 1410. Ten overvloede merkte hij op dat een buitenstaander niets met de financiële positie van Idil had te maken, maar omdat deze kwestie door Hermans zelf was aangekaart, wilde hij daarover geen misverstand laten bestaan.

Een volgend punt was de uitlating van Hermans dat Idil geen eerbied had voor anderen mening en weigerde propaganda te maken voor niet-katholieke auteurs. Dat was een aperte leugen. Als bewijs voor zijn opvatting gaf Verbiest inzicht in de productiecijfers van boeken over de periode 1947-1950. In 1947 verschenen 7086 boeken, in 1948 waren dat er 8047 en in 1949 bleef de teller stilstaan bij 6743. Een flinke terugval dus. In 1950 bleef het aanbod met 6537 boeken nagenoeg stabiel. Verbiest moest eerlijkheidshalve wel toegeven dat niet al deze boeken werden gerecenseerd, daar had hij niet voldoende mankracht voor. Hij moest zich dus noodgedwongen beperken tot de meest tot de verbeelding sprekende romans. Van dit aantal werden in 1947 slechts 29 titels verboden, 28 in 1948 en in 1949 waren dat er 34. Een hertelling van deze drie jaargangen laat nu andere cijfers zien, respectievelijk 36, 27 en 36 (zie de tabel en grafiek op pagina 163). Voor het lopende jaar 1950 waren de cijfers uiteraard nog niet bekend. Uit de telling van nu blijkt dat het er dat jaar aanzienlijk minder waren, namelijk 26. Tot 1949 kregen circa 60 à 65 boeken jaarlijks het predicaat I-II of II toegekend. In 1950 waren dat er nog maar 52. Ook hier dus een teruggang – of zo gewenst vooruitgang – waarbij wel in ogenschouw moet worden genomen dat er 47 minder boeken werden gerecenseerd. Dat geeft aan dat de recensenten aan het eind van de jaren veertig steeds minder scrupuleus omgingen met thema's die niet strookten met de kerkelijke boekenwet. Toch hield Verbiest vol dat er al met al maar weinig romans werden veroordeeld. Met duizenden boeken was immers niets aan de hand. Hij had uitgerekend dat er gemiddeld aan een op de tien boeken een luchtje zat. Daar had de ongeschoolde lezer geen weet van: 'De omnivoor merkt dit niet, of te laat, of hij maakt zich wat wijs,' aldus Verbiest in zijn artikel 'Moeten wij zwijgen' in *Ons Eigen Blad*.¹⁵¹

De reden waarom recensent mr. dr. R. Bromberg, medicus en advocaat – géén priester zoals Hermans foutief suggereerde – zijn roman *De tranen der acacia's* 'een kwelling vond om te lezen' en dientengevolge veroordeelde, was duidelijk te lezen in fiche 4474 van *Boekzaal*, waarin de recensent onomwonden zijn mening gaf over dit boek. Hij vond het 'een roman van ontluistering van iedere menselijke waarde, zonder een sprankje hoop'.¹⁵² Vooral dat laatste argument telde zwaar in zijn beoordeling.

Een laatste punt waartegen Verbiest in zijn brochure verzet aantekende, was de opmerking van Hermans dat Idil het lezen van boeken verbood.

'Idil verbiedt niets, maar er zijn nu eenmaal boeken die door de kerkelijke overheid worden verboden, tenzij de lezer in het bezit is van een leesverlof. Het is en blijft de verantwoordelijkheid van de katholieke lezer of hij zich daaraan wil houden.'

Hij ontkende ooit 'pressie' te hebben uitgeoefend op een uitgever om een manuscript of drukproef van een boek beschikbaar te stellen voordat het werd uitgegeven. Dat Idil dat op een vriendelijke manier aan de uitgever in overweging gaf, was een andere kwestie en in het belang van de uitgever. Daardoor kon voorkomen worden dat de uitgever met grote voorraden bleef zitten, omdat verboden boeken niet werden besteld door de katholieke boekhandel en bibliotheek en door de algemene boekhandel met de nodige

146 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 Brief F. Rohling aan Verbiest, 12-6-1951.

147 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 Brief F. Rohling aan Verbiest, 3-7-1951.

148 Verbiest, *Acrobatiek der vrijheid*. In 1963 werd de polemiek van Hermans versus Verbiest, met uitzondering van 'Voor wie van goeden wille is', in zijn geheel opgenomen in *Mandarijnen op zwavelzuur*, dat door Hermans in eigen beheer door de Mandarijnenpers in Groningen werd uitgegeven. De tweede druk verscheen in 1967 bij uitgeverij Thomas Rap in Amsterdam.

149 Verbiest, 'Voor wie van goeden wille is', 5.

150 Verbiest, 'Voor wie van goeden wille is', 6.

151 Verbiest, 'Moeten wij zwijgen', 286.

152 Verbiest, 'Voor wie van goeden wille is', 6-7.

reserve. Meermalen werd in onderling overleg en met instemming van de schrijver een tekst gewijzigd. Het woord 'censuur' dat Hermans voortdurend in de mond nam, vond Verbiest dan ook volkomen misplaatst.¹⁵³

Toen de brochure gereed was, werd een persbericht opgesteld en aan alle katholieke dag- week- en maandbladen aangeboden. Dat de verspreiding van de brochure nuttig was, bleek uit diverse adhesiebetuigingen, onder andere van *De Volkskrant*, prof. mr. W. Pompe uit Utrecht en diverse Idil-leden en -recensenten. Een enkeling, zoals de redactiesecretaris van *IT* Lambert van den Ham, vond dat Verbiest beter had kunnen zwijgen, omdat polemieek Hermans alleen maar in de kaart speelde. Hij zou in zijn vuistje lachen, omdat 'iemand zijn prullaria-schrijfsel au serieux nam. Hij kon zich immers heerlijk verschuilen achter *Podium* en de avant-garde.'¹⁵⁴ Secretaris Diepenbrock van het LCKA vroeg Verbiest om een extra brochure, omdat hij zijn exemplaar inmiddels naar de minister van justitie, de KVP-er mr. Th. Wijers (1891-1973), had gestuurd. Van Duinkerken van zijn kant veroordeelde de houding van Hermans en *Podium*, maar nam geen woord terug van zijn bezwaren die hij had geuit in *De Tijd*: Idil pleegde preventieve censuur en de recensies waren semipubliek. Van Duinkerken en Hermans zaten in hun afwijzing van de werkwijze van Idil op dezelfde golflengte. Dat betekende echter niet dat Van Duinkerken waardering had voor Hermans' romans.

Hermans: *Ik heb altijd gelijk*

Met de uitgave van de brochure was de discussie tussen de beide kemphanen Verbiest en Hermans natuurlijk nog niet verstomd. Het wachten was op een volgende plaagstoot van Hermans en die kwam inderdaad in *Podium* 7 aflevering 3 (mei/juni 1951) in de vorm van de voorpublicatie van het eerste hoofdstuk van zijn nieuwe roman *Ik heb altijd gelijk*. Daarin komt een fragment voor dat niet alleen bij Idil, maar breder – en niet alleen in katholieke kring – de nodige stof deed opwaaien.¹⁵⁵ Alvorens daar nader op in te gaan is het zaak eerst aandacht te besteden aan de roman *Ik heb altijd gelijk*, waarvoor de auteur de polemieek met Idil immers tijdelijk stopzette.¹⁵⁶

Over de voorpublicatie in *Podium* en de uitgave van deze roman in het najaar van 1951 door uitgever Geert van Oorschot te Amsterdam zijn kranten vol geschreven. Nieuwe informatie kwam beschikbaar na het verschijnen van de briefwisseling tussen Van Oorschot en Hermans, *Hierbij de hele God in proef. Brieven aan Willem Frederik Hermans* (2003) en omgekeerd de briefwisseling van Hermans met zijn uitgever Van Oorschot, *Je vriendschap is werkelijk onbetaalbaar* (2004). Beide boeken werden door Nop Maas samengesteld en van commentaar voorzien. Het reeds bestaande beeld van de roman *Ik heb altijd gelijk* en de moeizame relatie die Hermans had met Idil, kunnen na het uitgeven van deze primaire bron op belangrijke punten worden aangevuld. Zo schreef Hermans aan zijn uitgever op 29 juni 1951 dat het zijn opzet was in *Ik heb altijd gelijk* (Altijd Gelijk schreef hij in zijn brieven consequent met hoofdletters om het thema van het boek extra te benadrukken) 'anti-alles' te zijn. Het was zijn bedoeling alle bevolkingsgroepen van Nederland 'op te hitsen (...) maar het meeste vuil heb ik over de katholieken uitgestort, dus het is misschien handig in de propaganda-actie de natuurlijke vijanden van de katholieken een beetje te sparen. Dan vinden die het boek misschien mooi.'¹⁵⁷ Tot zijn vijanden rekende hij zo wat geheel Nederland: de protestanten, katholieken, gereformeerden, remonstranten en luthersens, socialistens, liberalens, christelijk-historischens en anti-revolutionairens. Bij deze opsomming ontbraken de humanistens, want die vond hij zo dom 'dat ze het toch niet zouden merken als zij op de korrel worden genomen'.¹⁵⁸ Zelfs de koningin en de regering moesten het ontgelden.

Het verhaal *Ik heb altijd gelijk* speelt zich af in 1949, kort nadat de tweede Nederlandse militaire actie tegen de vrijheidsbeweging in Indonesië door tussenkomst van de Amerikanen om zeep was geholpen. De hoofdpersoon Lodewijk Stegman, een tot sergeant gedegradeerde luitenant, keert samen met andere militairen gefrustreerd per schip terug naar Nederland. Bij de nadering van de Nederlandse kust realiseert Stegman zich dat de militaire actie waarvoor de soldaten zich hebben ingespannen, voor niets is geweest, dat de Indiëpolitiek van de regering jammerlijk heeft gefaald en dat de maatschappij tevergeefs jonge mensen heeft ingezet en hun carrières gebroken. Stegman, een idealist zonder idealen, richt zijn gram tegen alles en iedereen: de samenleving, de overbevolking en ook zijn ouders en opvoeding worden niet ontzien.

Het is duidelijk dat deze roman alle ingrediënten in zich droeg voor een nieuwe aanvaring met Idil. De hoofdpersoon Stegman draagt immers geen oplossingen aan, waardoor de roman een zó nihilistische levensvisie uitademt dat iedereen zich erdoor aangesproken kon voelen. Aan pater Servatius o.f.m. uit Udenhout, medeauteur van *De kerk en het boek*, kwam de eer toe het boek te recenseren. Op 2 juli 1952 retourneerde hij het recensieformulier, voorzien van de volgende negatieve beoordeling en het daarbij behorende kwalificatiecijfer I⁽³⁾:

‘Nadat Indonesië voor Nederland is verloren gegaan, komt de militair Lodewijk Stegman terug naar Nederland. Hij beschouwt zijn leven geheel als mislukt, mede door een geheel verkeerde opvatting. Verder valt er van dit boek niets te zeggen: het is louter negatief en afbrekend. Schrijver geeft blijk niet de minste eerbied te hebben voor zijn lezers; zijn uitdrukkingen zijn plat en ordinair. Kortom het is een boek, dat iedere weldenkende lezer doet walgen. Hoe een uitgever, die nog een beetje prijs stelt op een goede naam een dergelijk boek kan uitgeven, is onbegrijpelijk. Nietswaardige lectuur.’¹⁵⁹

Over de toekenning van het kwalificatiecijfer I⁽³⁾ bestond onder Idil-recensenten nogal eens verwarring. Het betekende dat de roman op grond van de christelijke zedenleer voor de meeste lezers verderfelijker werd geacht. Het daarop volgende kwalificatiecijfer II gaf aan dat de lectuur slechts bij uitzondering, om gegronde redenen en door welgevormde lezers kon worden gelezen, wat nog altijd een flinke bescherming inhield. Maar wat te doen met de specificatie ‘om gegronde redenen’? Het was afhankelijk van de durf en de moderne opvatting van de recensent hoe het kwalificatiecijfer en de beoordeling uiteindelijk uitvielen. Om die reden werd in twijfelgevallen een *second opinion* gevraagd bij een tweede recensent. In het geval van *Ik heb altijd gelijk* was dat dr. H. Kapteijns uit Sint-Michielsgestel, leraar Nederlands aan het gymnasium Beekvliet. In tegenstelling tot pater Servatius vond hij het geen boek waarvan de lectuur ontoelaatbaar was voor iedereen, maar wel streng voorbehouden, kwalificatiecijfer II. Hij kon zich verplaatsen in het strenge standpunt van de eerste recensent, maar was toch van mening dat ‘té grote strengheid de gewetens evenzeer verwacht als té grote soepelheid’.¹⁶⁰ Zelfs een gulden middenweg, beoordeling I-II, onderschreef hij niet. Om Hermans niet opnieuw tegen zich in het harnas te jagen, besloot Idil de beoordeling van Kapteijns over te nemen. Ook de aanvullende specificatie – de twee nulletjes achter het kwalificatiecijfer die aangaven dat het om een minderwaardige literaire roman ging – uit de beoordeling van pater Servatius bleef achterwege.

153 Verbiest, ‘Voor wie van goeden wille is’, 5-8.

154 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 Reactie Lambert van den Ham.

155 Hermans, *Ik heb altijd gelijk*, 184-205.

156 Hermans, *Je vriendschap*, 39.

157 Hermans, *Je vriendschap*, 47.

158 Hermans, *Je vriendschap*, 47.

159 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 179 Recensie *Ik heb altijd gelijk*, 2-7-1952.

160 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 179 Brief H. Kapteijns, 7-7-1952.

Van Oorschot die op verzoek van de schrijver op de flaptekst vermeldde dat de katholieken en communisten zich wel aan het boek zouden ergeren, had dus gelijk.

‘De vaderlandse hypocrietten zullen opnieuw beweren, dat hij de openbare orde en goede zeden aantast. En aangezien een ieder weet hoe ordelijk alles in ons vaderland geregeld is en hoe boven alle andere landen verheven bij ons de goede zeden zijn, zal deze roman van Hermans wel weer de nodige pennen in beweging brengen. Toen het eerste hoofdstuk van deze roman gepubliceerd werd in het literair tijdschrift “Podium”, liet de Amsterdamse politie dit in beslag nemen en in de pers verscheen het bericht, dat tegen Hermans een vervolging zou worden ingesteld wegens belediging van een bepaalde bevolkingsgroep.’¹⁶¹

Van katholieke zijde – niet van Idil dus zoals wel eens wordt gesuggereerd – was men van mening dat een proces tegen de schrijver onvermijdelijk was. Het ging daarbij vooral om het volgende citaat in het eerste hoofdstuk, waarin Hermans zijn hoofdpersonage Lodewijk Stegman laat zeggen:

‘De katholieken! Dat is het meest schunnige, belazerde, onderkruiperige, besodemieterde deel van ons volk! Maar die naaien er op los! Die planten zich voort! Als konijnen, ratten, vlooiën, luizen. Die emigreren niet! Die blijven wel zitten in Brabant en Limburg met puisten op hun wangen en rotte kiezen van het ouwels vreten!’¹⁶²

Het is duidelijk dat Cals deze uitlating niet over zijn kant kon laten gaan en besloot de subsidie voor *Podium* definitief op te schorten.¹⁶³ In een aparte bijlage op een los inlegvel in *Podium* 7 haalde redacteur Gerrit Borgers zijn gram op de staatssecretaris. Hij ondertekende met de opmerking ‘Onafhankelijk, ongesubsidieerd letterkundig tijdschrift’. Borgers vond het een schande dat de regering bij de toekenning van subsidie ‘het recht krijgt als broodheer op te treden en [dat] dus de politieke en godsdienstige opvattingen van deze heren ontzien moeten worden’. *Het Parool* meldde op 24 juli 1951 triomfantelijk dat de politie van Amsterdam van de officier van justitie mr. H. Wassenbergh opdracht had gekregen alle nog aanwezige exemplaren van het gewraakte nummer bij uitgever De Bezige Bij in beslag te nemen. De politie kwam echter te laat, want de oplage was inmiddels uitverkocht. Er resteerde nog slechts één archiefexemplaar.¹⁶⁴

Over de vraag of de recensie van Idil invloed had op de verkoopcijfers van *Ik heb altijd gelijk* is niets met zekerheid te zeggen. Doorgaans was men in Idilkringen bang dat een negatieve beoordeling van een spraakmakende roman de verkoopcijfers juist verhoogde, maar uit de gegevens van Nop Maas blijkt dat in 1951 van deze roman 1485 exemplaren werden verkocht, een jaar later 883 en in 1953 slechts 147.¹⁶⁵ In dit geval was deze angst dus niet reëel. Uit een interview van Margot Engelen met uitgever Van Oorschot blijkt overigens dat het publiek aanvankelijk weinig belangstelling had voor de romans van Hermans en Reve. Alle boeken van deze schrijvers gaf hij uit met grote verliezen. In het geval van Hermans veranderde dat in 1958 toen *De donkere kamer van Damocles* verscheen. Dat werd een bestseller, waardoor ook de verkoop van zijn vorige romans werd gestimuleerd. Een verklaring voor dit fenomeen kon hij overigens niet geven.¹⁶⁶

De kranten, tijdschriften en niet te vergeten de radio, speelden een belangrijke rol in de literaire kritiek. In het kader van dit onderzoek is het daarom interessant na te gaan wat het katholieke tijdschrift *Roeping* vond van de roman van Hermans. Alle rumoer rondom *Ik heb altijd gelijk* en het debat dat daarover in *Podium* werd gevoerd, rechtvaardigt deze vraag. De redactie zweeg echter in alle talen. Er verscheen geen recensie, het leek wel alsof de roman niet was verschenen. In de landelijke dagbladen, en niet alleen de katholieke, was juist het omgekeerde het geval. Zij gaven onomwonden hun mening en schroomden niet Idil, Hermans en *Podium*, afhankelijk van hun uitgangspunten, in de beklagdenbank te plaatsen.

Reacties in landelijke dagbladen

Twee belangrijke katholieke landelijke dagbladen – *De Volkskrant* en *De Tijd* – het katholieke weekblad *De Nieuwe Eeuw* en de rechtse krant *De Telegraaf* reageerden furieus op de publicaties in *Podium*. In de rubriek ‘Vrijmoedig commentaar’ van 23 juni 1951 hanteerde *De Tijd* voor de beledigingen van Hermans aan het adres van de verschillende bevolkingsgroepen de termen ‘grof en kwetsend’ en ‘smeerlapperij’.¹⁶⁷ Hermans en Van het Reve hadden volgens deze krant onder het mom van letterkunde bewezen ‘een zielijke uitwas van de vrijheid van het woord’ te propageren. De krant was weliswaar voorstander van de vrijheid van drukpers en van meningsuiting, maar dan wel binnen de perken van het betamelijke. *De Volkskrant* vond dat vrijheid bestond bij de gratie van grenzen en die waren hier duidelijk overschreden. Deze krant vroeg zich af of justitie hier niet een taak had.¹⁶⁸ Ook de neutrale *Telegraaf* mengde zich in de kwestie, want vijf dagen later vond, aldus Hermans in *Podium*, ‘De Telegraaf, deze straathond onder de dagbladen, de moed zijn achterpoot over de zaak op te lichten en het dorre katholieke houtvuurtje met een scheut benzine te beplassen’.¹⁶⁹ *De Nieuwe Eeuw* noemde de publicatie ‘weezinwekkend’ en liet het artikel vergezeld gaan van de opmerking ‘publicisten vinden om geringer aanleiding de rechter tegenover zich’.¹⁷⁰

Van Duinkerken distantieerde zich openlijk van Hermans’ roman. Hij vergeleek de schrijver in *De Tijd* van 30 juni 1951 in zijn artikel ‘Rome en de tolerantie. Ruzie om Idil’ met de Duitse nazileider en journalist van *Der Stürmer*, Julius Streicher (1885-1946), bekend om zijn pathologische Jodenhaat:

‘Deze letterkundige (W.F.H.) maakt van het antipapisme een gloriëtitel voor zichzelf en ontleent hier de vrijmoedigheid aan, zich uit te drukken in bewoordingen die Julius Streicher zich als anti-semiet niet veroorloofd zou hebben te gebruiken, omdat een laatste restje stijlgevoel hem van hun menselijke onwaarachtigheid en maatschappelijke minderwaardigheid zou hebben overtuigd. (...) Hermans schreeuwt om een veroordeling.’¹⁷¹

Dat de mening van Van Duinkerken over Hermans tweeslachtig was, kwam in dit artikel goed uit de verf. Enerzijds verfoeide hij de schrijfrant van de auteur vanwege diens nihilistische levensopvatting. Anderzijds deelde de criticus Van Duinkerken met Hermans diens afkeer van de werkwijze van Idil en hij herhaalde nog eens zijn opmerking over de recensenten als ‘geschikte onbekwamen’. Dat Van Duinkerken zijn kritiek op Hermans en Idil in één artikel combineerde, werd in Idilkringen negatief ontvangen. Een poging van dr. W. Theunissen op 12 juli 1951 om in een persoonlijk gesprek met Van Duinkerken de problemen rond Idil op te lossen, mislukte jammerlijk. De laatste bleef bij zijn standpunt dat Idil preventieve censuur uitoefende, dat de recensies semi-publiek waren en dat Idil opereerde zonder mandaat van de Kerk. Bovendien ontkende hij te hebben gesuggereerd dat Idil een winstgevende zaak zou zijn.

161 Van Oorschot, *Hierbij de hele God*, 59.

162 Hermans, *Ik heb altijd gelijk*, 26; *Podium* 7, 184-205. Op pagina 204 staat de gewraakte passage over de katholieken.

163 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 ‘Subsidies voor tijdschriften’.

164 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 ‘Laatste nummer van *Podium*’; Van Oorschot, *Hierbij de hele God*, 47. Volgens Nop Maas waren dat er meer, namelijk negen stuks en twee drukproeven.

165 Hermans, *Je vriendschap*, toevoeging van Nop Maas, 48; Van Oorschot, *Hierbij de hele God*, 310.

166 Engelen, ‘Literatuur liep niet’, 66.

167 ‘Vrijmoedig commentaar’ [II].

168 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 ‘Grof en kwetsend’.

169 Hermans, ‘Het knipselbureau’, 19. Hermans publiceerde ‘Het Knipselbureau’ in *Podium* 8, januari 1952 en in *Mandarijnen op zwavelzuur*, 126.

170 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 ‘Vuil geschrijf’, *De Nieuwe Eeuw*, 7-7-1951.

171 Janssen, ‘20 maart 1952’, 728; Hermans, *Mandarijnen op zwavelzuur*, 128; Van Duinkerken, ‘Rome en de tolerantie’.

‘Vragen hoe het dagblad “De Tijd” reageren zou bij ontvangst van stukken over deze kwesties, zijn praktische vragen en dienen beantwoord te worden ten burele van het dagblad “De Tijd” onder verantwoordelijkheid van de hoofdredacteur, in wiens rechten ik mij niet wens te dringen.’¹⁷²

A. Huysmans, rector van het Sint-Franciscus Gasthuis te Gilze en al jarenlang Idilrecensent, deed vervolgens in een brief aan hoofdredacteur Jan Derks van *De Tijd* uitvoerig zijn beklag. Hij voelde zich als één van de zogenaamde ‘anonymi’ van Idil persoonlijk aangesproken en verzocht hem een rectificatie te plaatsen in de krant, waarin afstand werd genomen van de beweringen van Van Duinkerken. Hij was, en met hem andere ‘geschikte onbekwamen’, niet van plan zich door een dagblad te laten ridiculiseren.¹⁷³ Maar Derks vond de inhoud van ‘Idil en de tolerantie’ van Van Duinkerken helemaal niet zo hatelijk. Hij bood Huysmans aan een weerwoord te schrijven, maar dan moest hij wel het risico van een hernieuwde polemiek in de krant op de koop toe nemen. Hij verklaarde zich eveneens bereid de brief aan Van Duinkerken door te sturen. ‘Schrijft u mij eens, als u wilt, waaraan u de voorkeur geeft?’¹⁷⁴ Huysmans koos voor een verdediging in de krant, die op 3 augustus 1951 in *De Tijd* werd gepubliceerd en waarin alle grieven van Van Duinkerken tegen Idil nogmaals de revue passeerden.¹⁷⁵ Waar Derks voor had gewaarschuwd, een nieuwe reactie van Van Duinkerken, werd bewaarheid. Een dag later verscheen het vervolg ‘Idil en de tolerantie. Twee grote bezwaren’ in *De Tijd*. Weliswaar was het debat nu teruggebracht tot de twee principiële bezwaren die niet waren gericht op personen, maar op de beoordeling van boeken op literaire gronden en op het preventieve en semipublieke karakter van de Idilrecensies, maar Van Duinkerken bleef van mening dat boekbesprekingen in een krant of tijdschrift voor iedereen beschikbaar moesten zijn, opdat zij zich ‘vertonen in het volle licht der openbaarheid’.¹⁷⁶

Na dit publieke dispuut in de dagbladen werd het zo langzamerhand tijd dat de Adviserende Bisschoppelijke Commissie in actie kwam en haar standpunt in de krant kenbaar maakte. De commissie had zich tot nu toe nog afzijdig gehouden, maar hoopte met een verklaring van acht punten Idil weer in veiliger haven te loodsen.

De eerste verklaring van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie

Uit het bovenstaande blijkt dat de strijd tussen Idil en Hermans niet aan de belangstelling van schrijvend Nederland ontsnapte. Iedere zich respecterende krant had wel een mening over de kwestie en meldde deze zonder voorbehoud. Voor- en tegenstanders van het fenomeen Idil leefden zich ongemeen fel uit in de daarvoor bestemde rubrieken van hun kranten. Zoals al gezegd, onderzoek in de jaargangen van *Roeping* leverde vooralsnog geen resultaat op. Dit tijdschrift zou pas in jaargang 31 (1955/1956) een speciaal thema-nummer aan Idil wijden, waaraan in het volgende hoofdstuk een paragraaf wordt gewijd.

Na de aanvallen van Van Duinkerken en Hermans en de discussie daarover in de grote landelijke dagbladen, gaf de ABC een persbericht uit, een verklaring die door de meeste kranten letterlijk werd geciteerd. Zo ook in dagblad *De Tijd* dat op 9 augustus 1951 onder het kopje ‘Idil en de tolerantie’ het bericht overnam, vergezeld van een stekelig naschrift door Van Duinkerken. De korte en zeer bondige verklaring van de ABC, een opsomming van acht punten, zag er als volgt uit:

1. Morele voorlichting van het goedwillende publiek is absoluut noodzakelijk.
2. Deze voorlichting moet gebeuren door een goed georganiseerde recensiedienst.
3. De beoordeling van morele toelaatbaarheid impliceert over het algemeen eveneens het wegen van literaire waarden.

4. De rechten van incidentele boekbesprekingen in de pers worden door Idil niet te kort gedaan.
5. De recensenten van de pers en Idil hebben a priori dezelfde rechten, plichten en verantwoordelijkheden en verschillen niet in competentie.
6. De commissie onderwerpt iedere klacht tegen de wijze waarop Idil zijn voorlichting uitoefent aan een grondig onderzoek, waarna rectificaties mogelijk zijn.
7. De commissie betreurt de weinig opbouwende kritiek op Idil in het verleden.
8. De commissie vertrouwt erop dat de recensenten van pers en Idil in de toekomst waardering voor elkaars taak zullen opbrengen en gezamenlijk de voorlichting inzake lectuur perfectioneren.¹⁷⁷

Reacties op de verklaring van de ABC

Anders dan de uiteraard positieve beoordeling van de verklaring van de ABC door Joris Baers in de Vlaamse *Boekengids* waren de reacties in de Nederlandse pers minder lovend.¹⁷⁸ In zijn naschrift in *De Tijd* van 9 augustus 1951 verklaarde Van Duinkerken dat de commissie de bezwaren tegen Idil omzeilde. Om zijn standpunt te verduidelijken gaf hij de volgende argumenten. Over de punten 1, 3 en 4 bestond wat hem betreft geen verschil van mening, want morele voorlichting vond ook Van Duinkerken belangrijk. De opmerking van de ABC dat de voorlichting in handen moest zijn van een goed werkende recensiedienst, daar was hij het helemaal mee eens, maar dan niet in de vorm van een semipubliek, geheim genootschap dat niet gecontroleerd kon worden. Het grootste bezwaar van Van Duinkerken richtte zich tegen de achterbakse beoordelingen van Idil. Of dat nu door bewaamde of onbewaamde recensenten gebeurde, deed niets af aan de semipublieke en preventieve censuur van de recensiedienst. Klachten tegen deze werkwijze werden ook niet afdoende behandeld. Van Duinkerken beëindigde zijn naschrift met de opmerking dat de verschillen tussen de werkwijze van Idil en de pers wel altijd zouden blijven bestaan, omdat de laatste uitgang van de vrijheid van meningsuiting. Als Idil zijn werkwijze niet veranderde, dan zou de pers daar altijd op blijven hameren.¹⁷⁹

Een antwoord van Verbiest kon natuurlijk niet uitblijven. Onder de titel 'Idil en de vrijheid van meningsuiting. Gevecht tegen de windmolens' gaf hij in *De Maasbode* van 18 augustus 1951 zijn visie op het naschrift van Van Duinkerken. Om niet voortdurend in herhaling te vervallen is het verstandig hier niet verder in te gaan op de inhoud van zijn verhaal. Het was weer de gebruikelijke klaagzang van een verontwaardigde Verbiest die stelling nam tegen de termen semipubliek en geheim genootschap, preventieve censuur en het torpederen van de grondwettelijke vrijheid van meningsuiting. Hij vond de hele discussie maar opgeblazen en vergeleek zich in dit verband met Don Quichote in zijn strijd tegen de windmolens. Van Duinkerken had indertijd tijdens zijn redacteurschap van *Jaarlijksche Boekenschouw* (jaargang 8 t/m 15) toch ook zogenoemde 'anonieme' boekrecensies met zijn gezag gedekt. Interessant was wel dat Verbiest een nieuw aspect aan de discussie toevoegde, namelijk artikel 19 van de Verklaring van de Rechten van de Mens (1948):

172 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 189 Verslag gesprek met Van Duinkerken op 12-7-1951, voorzien van de opmerking: 'De heer Anton van Duinkerken heeft geen bezwaar tegen overlegging van bovenstaande antwoorden op vragen hem door dr. W. Theunissen te diens huize donderdag 12-7-1951 gesteld, aan de heer G. Verbiest te Tilburg.'

173 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 189 Brief aan *De Tijd*, 9-7-1951.

174 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 189 Brief van J. Derks aan A. Huysmans, 12-7-1951.

175 Huysmans, 'Idil en de tolerantie'.

176 Van Duinkerken, 'Idil en de tolerantie'.

177 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 Van Duinkerken, naschrift 'Idil en de tolerantie', *De Tijd*, 9-8-1951.

178 Baers, 'De I.D.I.L. en Wij', 253.

179 KDC, *Archief Sint Jan*, inv.nr. 387 Van Duinkerken, naschrift 'Idil en de tolerantie', *De Tijd*, 9-8-1951.

'Iedereen heeft het recht inlichtingen en ideeën op te vragen, te ontvangen en te verspreiden, zonder rekening te houden met grenzen en op welke wijze hij dat verkiest.'¹⁸⁰ Verbiest vond het te ver gaan dat de pers deze vrijheid alleen voor zichzelf opeiste. Als een uitgever aan een recensiedienst deskundig advies vroeg over een manuscript, was dat dan in strijd met de vrijheid van de rechten van de mens? Van Duinkerken op zijn beurt verbaasde zich er weer over waarom Gerard C.J.M. Verbiest – hij had het vernoemen van alle initialen intussen van Hermans overgenomen – zijn repliek niet aan *De Tijd* had aangeboden. Durfde hij niet meer? Even terzijde, deze opmerking van Van Duinkerken was niet terecht. Op 7 juli had Verbiest een in zijn ogen opbouwend artikel naar *De Tijd* gezonden getiteld 'Idil en de katholieke lectuurvoorlichting', dat de krant weigerde te plaatsen, waarna hij het in arren moede maar op 7 juli publiceerde in *IT*.¹⁸¹ De opmerking van Van Duinkerken dat hij een antwoord van een criticus van een andere krant niettemin kon krijgen, viel daarom bij Verbiest niet in goede aarde. In zijn artikel in *De Tijd* van 23 augustus 1951 getiteld 'Idil en de vrijheid van meningsuiting. Verzet tegen wantoestand. Opnieuw een wederwoord' wilde Van Duinkerken wel toegeven dat hij bij de vele boeken die hij recenseerde, het 'morele oordeel' liet prevaleren boven het zogenaamd 'artistiek oordeel', maar dat deed niets af aan zijn twee hoofdbezwaren tegen Idil.¹⁸²

De verklaring van de ABC en de reactie van Van Duinkerken in *De Tijd* zetten andere, ook niet-katholieke dagbladen, op het spoor om hun gedachten over Idil te ventileren. Eén van hen was de onafhankelijke *Nieuwe Rotterdamsche Courant* die eveneens een 'Litterair commentaar' wijdde aan de strijd die Hermans, Idil en Van Duinkerken publiekelijk met elkaar voerden. De krant begon met twee opmerkingen: Hermans ging te ver toen hij Idil 'het roomse instituut voor cultuurterreur' noemde en Van Duinkerken gaf niet voldoende aan wat de gevolgen waren van het semipublieke en preventieve karakter waar hij Idil van betichtte. De journalist was het met beide opponenten eens dat het werk van Idil gemakkelijk tot particuliere censuur kon leiden, waartegen geen beroep mogelijk was. Dat kon niet de bedoeling zijn van de kerkelijke boekenwet die ten aanzien van romans een ruimer standpunt hanteerde. Met andere woorden:

'Idil is overijverig, bemoeiziek. Een niet door de r.k. overheid gesanctioneerd particulier r.k. instituut [dat] tracht de r.k. en niet katholieke lezer in zijn lectuur de wet voor te schrijven. (...) De recensies zijn dikwijls van een verbazingwekkende geborneerdheid en richten zich vaak tegen litterair werk van het grootste belang. Men staat er werkelijk van te kijken wat al in de ogen van deze fanatici, die katholieker willen zijn dan de r.k. overheid, immoreel is en verwerpelijk. Idil houdt toch vol niets te verbieden, doch slechts "na rijp beraad" te adviseren.'¹⁸³

Het verdiende volgens de journalist de voorkeur in navolging van de Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) *freedom of fear* na te streven en de angst te laten varen, want in deze tijden van recessie oefende Idil indirect economische pressie uit op uitgevers en boekhandelaren, die aarzelden boeken uit te geven of in te kopen als die van de Idilrecensent een negatieve beoordeling kregen, in het ergste geval zelfs werden verboden. De uitgever was volgens deze journalist verplicht het manuscript voordat het werd gedrukt aan Idil ter beoordeling aan te bieden. Op die manier schiep Idil verwarring en werd het een commercieel instituut 'zonder kracht van mandaat'.¹⁸⁴ In zijn antwoord aan de *NRC* vroeg Verbiest zich af wat eigenlijk het 'mandaat van de krant' was. Dat bestond toch ook bij gratie van de abonnees? Hetzelfde gold voor de 'macht' van een voorlichtingsinstituut als Idil. Die berustte op het vertrouwen dat de gebruikers in haar stelden. De krant moest zich overigens beter laten voorlichten, want in 99 van de 100 gevallen verscheen een recensie pas na het verschijnen van een boek. Verbiest verzocht de hoofdredactie vriendelijk zijn opmerkingen in de krant te publi-

ceren en openlijk aan te geven welke Idilrecensies uit het nabije verleden blijk hadden gegeven van 'een verbazingwekkende geborneerdheid' en een poging om 'katholieker te willen zijn dan de r.k. overheid'.¹⁸⁵ Deze brief van Verbiest werd door de NRC overigens naar de prullenbak verwezen.

Nota bene de rooms-katholieke *De Volkskrant* schreef op 25 augustus 1951 in het artikel 'Geen tweede Index' dat de meeste Nederlandse journalisten Van Duinkerken steunden in zijn verzet. Als aan de recensies van Idil officiële waarde moest worden toegekend, dan gedroeg de recensiedienst zich 'roomser dan de paus' en creëerde zij een tweede *Index*. De recensies waren nagenoeg uitsluitend gericht op de morele kant van het boek en gingen voorbij aan de esthetische waarde. Het was op zijn minst vreemd dat Idil geen gebruik maakte van de kennis van belangrijke katholieke letterkundigen.¹⁸⁶

Eveneens uit onverwachte hoek kwam op 31 augustus 1951 een advies van het katholieke opinieblad *De Linie*. In het artikel 'De strijd om "Idil"'. Proeve van een oplossing' schreef deze krant het standpunt van Van Duinkerken te delen en de Idilrecensies eveneens als 'semi-publiek' en 'preventieve censuur' te veroordelen. De slinger sloeg al te vaak door in de richting van de moraal. En waarom publiceerde Idil de recensies van belangrijke boeken niet in een speciaal daarvoor bestemd bibliografisch tijdschrift, zodat anderen daarop konden reageren en uiteenlopende visies in kaart konden worden gebracht? Met Idil-kaartjes viel nu eenmaal niet te polemiseren. Dat zou betekenen dat Idil iets van haar macht moest inleveren, maar het zou wel het probleem van de preventieve censuur oplossen.¹⁸⁷ Deze suggestie van *De Linie* werd door Verbiest besproken met mr. Diepenbrock. Aan een bibliografisch tijdschrift bestond volgens hem geen behoefte. Zo'n katholieke periodiek zou hooguit één à tweeduizend abonnees opleveren en snel weer ter ziele gaan. Het zou toch maar uitdraaien op een essayistisch blad, waarmee men in de praktijk van de boekhandel en bibliotheek niet uit de voeten kon. Zij prefereerden de handzame fiches. Het voorstel van een katholieke periodiek zou 'het gezicht' van de gevaarlijke publicist Van Duinkerken kunnen redden, maar werd toch gezien als een onvoldoende basis voor een nieuw tijdschrift.¹⁸⁸

Ook de redactiesecretaris van *IT*, Van den Ham, zette de gedachtegang van *De Linie* in zijn artikel 'Falen in redelijkheid' op een rijtje.¹⁸⁹ Hij vond de teneur van het artikel in *De Linie* niet overdreven, maar stelde er toch prijs op Idil te verdedigen. Een auteur of uitgever kon zich gemakkelijker tegen een Idilrecensie verweren dan bijvoorbeeld tegen een recensie van *De Tijd*, want kranten en tijdschriften sloten hun kolommen hermetisch af, overtuigd als men was van het eigen gelijk. Bij Idil kreeg iedere klacht het volle pond, wat meestal leidde tot een nieuwe beoordeling. Nee, 'de Idil-oppositie is ziende blind'. Het onafhankelijke dagblad *Het Parool* voelde ook sympathie voor de actie van Van Duinkerken en noemde Idil een 'trust voor zedelijke oordeelsvorming'. Daar lag voor de krant het zwaartepunt van zijn kritiek. Idil maakte inbreuk op het zelfstandige denken en het eigen geweten van de mondige staatsburger. Daar had *Het Parool* meer moeite mee dan met het semipublieke karakter en de preventieve censuur, alhoewel de krant daar wel eens een hartig woordje over zou willen schrijven. Het verbaasde *Het Parool* dat Verbiest als-

180 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 'Idil en de vrijheid van meningsuiting. Gevecht tegen windmolens', *De Maasbode*, 18-8-1951.

181 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 155 Brieven Verbiest aan de heren R. Bromberg, A. Huysmans, J. Marlet en W. Theunissen, 21-7-1951; 'Idil en de katholieke lectuurvoorlichting', 411.

182 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 Van Duinkerken, 'Idil en de vrijheid van meningsuiting', *De Tijd*, 26-8-1951.

183 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 'Litterair commentaar', *De Nieuwe Rotterdamse Courant*, 14-8-1951.

184 Ibidem.

185 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 89 Brief Verbiest aan de hoofdredactie van de NRC, 18-8-1951.

186 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 'Geen tweede Index', *De Volkskrant*, 25-8-1951.

187 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 'De strijd om "Idil"', *De Linie*, 31-8-1951.

188 KDC, *Archief LCKA*, inv.nr. 155 Brief Verbiest aan Diepenbrock, 23-8-1951.

189 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 89 L. van den Ham, 'Falen in redelijkheid'.

maar bleef hameren op de gedachte dat hij geen boeken verbod, maar deze vervolgens wel op de lijst van ‘verboden’ boeken plaatste. Dat was in de ogen van de krant ‘een draai-erij, die ons van ieder respect voor de zedelijke oordeelsvorming van deze dienst berooft’.¹⁹⁰ De krant zou er overigens geen traan om laten als Idil ter ziele ging.

Na alle negatieve berichtgeving in katholieke en niet-katholieke kranten is het interessant om na te gaan hoe er buiten de kranten om in het katholieke literaire veld werd gereageerd op de negatieve berichtgeving over Idil. In het volgende hoofdstuk zal daar nog uitgebreid aandacht aan worden besteed, als de voor- en tegenstanders aan het woord komen. Maar om te laten zien dat het niet alles kommer en kwel was voor Idil volgt hier een positieve opmerking van de katholieke boekhandelaar J. Hanou uit Rotterdam, die zich had gestoord aan de artikelenreeks van Van Duinkerken in *De Tijd*. In een uitgebreide brief aan Idil getiteld ‘De “wantoestanden” rond Idil en de werkelijke toestand’ nam hij het op voor de recensiedienst.

‘De katholieke boekhandelaren, leeszaalhouders etc. hebben hun eigen Informatiedienst. Dat is hun goed recht. Zij ontvangen van deze dienst ADVIEZEN, waarbij zij volkomen vrij zijn om ze op te volgen of terzijde te leggen. Zij beslissen zelf met als richtsnoer IDIL en met als basis hun eigen geweten. Dat er schrijvers zijn, die dit alles als een “Roomse macht” beschouwen is erg jammer voor die schrijver, want het pleit niet voor hun gezond oordeel.’¹⁹¹

Wat de klacht van Van Duinkerken betrof – Idil is semipubliek – had hij volgens Hanou wel een punt, maar dat was nog geen reden om het een wantoestand te noemen. Het was uitgesloten dat een boekhandelaar – zelfs de grootste niet – alle nieuwe boeken zelf keurde. Dat Idil deze taak van hem overnam, was voor de katholieke boekhandelaar belangrijk, niet alleen uit commercieel oogpunt, maar vooral om zijn speciale opdracht naar behoren te kunnen vervullen.

Zo te zien stond deze boekhandelaar nog geheel in de traditie van de volgzzaamheid aan de Kerk. Belangrijk was in dit verband de redevoering die professor L. Rogier een paar jaar later hield voor de Sint-Adelbertvereniging (1935-1967) in Nijmegen. In zijn toespraak ‘Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken’ ging hij in op de taak en verantwoordelijkheid van de katholieken in de Nederlandse samenleving. Rogier was niet onder de indruk van de culturele belangstelling van de Nederlandse katholieken die zich in de eerste helft van de twintigste eeuw nog zo graag koesterden in een assepoestersrol. De geringe aandacht voor cultuur was volgens hem

‘Kronkel’ van Simon Carmiggelt in *Het Parool* (10 juni 1952)

een gevolg van de 'plicht der volgzzaamheid'. Gelovigen werden niet gemotiveerd om zelf te denken en beslissingen te nemen. Zij volgden passief de kerkelijke overheid. Maar 'Volgzzaamheid is geen deugd; zij is het instinct van de schapen,' aldus Rogier. Het 'is de dood in de pot voor alle gemeenschappen (...) het doodt het eigen initiatief en het besef van persoonlijke verantwoordelijkheid'.¹⁹² Een warmer pleidooi tot zelfreflectie kon de katholieken niet worden gegeven. Maar dat stond voor Idil begin jaren vijftig nog niet voorop. Voorlopig zat men nog volledig in een defensieve kramp. Een voorbeeld hiervan is de nieuwe, 'tweede verklaring' van de ABC.

De tweede verklaring van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie

Geschrokken van alle reacties in de pers naar aanleiding van de eerste verklaring, voelde de ABC zich geroepen om voor eens en voor altijd haar standpunt duidelijk te maken. De commissie stelde een tweede perscommuniqué op, waarin alle knelpunten iets uitvoeriger de revue passeerden. Het persbericht begon met een beschermende uitspraak: 'De commissie heeft, zich bewust van haar verantwoordelijkheid ten opzichte van het Hoogwaardig Episcopaat, het advies aan de Idil gegeven zijn zegenrijke arbeid voort te zetten met volle kracht en volle toewijding' en vervolgde aldus:

1. 'De commissie is van mening dat Idil voorziet in een elementaire behoefte, ja zelfs nood, en slechts accidenteel de rechten en vrijheid van de Nederlandse schrijvers aantast, hetgeen in de pers evengoed mogelijk is.
2. Tijdige voorlichting, vergeet in dit verband het woord censuur, kan alleen geschieden door een dienst als Idil. Het cijfer I houdt dan ook geen verbod in, maar betekent dus 'verboden geacht'. Idil ziet het als zijn taak morele voorlichting te geven, terwijl de recensent van de pers het te bespreken boek primair ziet als een cultuurhistorisch object. Maar ieder boek heeft een morele waarde en de esthetische waarde is slechts accidenteel en daardoor ondergeschikt aan het primaire morele oordeel.
3. De voorlichting is alleen preventief in zoverre goedwillenden zich daardoor laten leiden. Overigens, waarom maken journalisten zich niet druk over de preventieve censuur van de filmkeuring en de radio. Zijn dat dan geen vrijheidsbeperkende maatregelen?
4. De commissie betreurt het dat er zo geringschattend wordt gedaan over het idealisme van de recensenten, die hun vrije tijd opofferen om anderen te beschermen.
5. Het semi-publieke karakter van Idil werpt de commissie ver van zich, want de recensiekaartjes zijn alle ondertekend en genummerd. Zij zijn bovendien blijvend en beter te raadplagen dan de recensies in de krant, die een tijdelijk karakter dragen.
6. De polemiek die daarover in de pers wordt gevoerd is oneerlijk, omdat de opposenten daarin een ruimer plaats krijgen toegemeten. De opmerking dat met Idil niet te polemiseren valt is dan ook onjuist want zij krijgt nauwelijks de mogelijkheid zich te revancheren.
7. De commissie verklaart zich bereid klachten van schrijvers die menen door Idil benadeeld te zijn aan een onderzoek te onderwerpen en het resultaat daarvan te publiceren.¹⁹³

190 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 'Rumoer om Idil', *Het Parool*, 31-8-1951. De visie van *Het Parool* over de trust voor zedelijke oordeelsvorming werd gedeeld door *Het Haagsch Dagblad*, 29-9-1951.

191 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 Brief boekhandel J. Hanou te Rotterdam, 17-9-1951.

192 Rogier, *Het verschijnsel der culturele inertie*, 24-31.

193 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 89 'Tweede verklaring ABC'.

Dit keer was het de *Maas- en Roerbode* die de verklaring van ABC volledig publiceerde, die volgens deze krant geen nieuwe gezichtspunten bracht. *Het Binnenhof* vond dat de commissie, met alle eerbied voor haar leden, nog steeds niet begreep of niet wilde begrijpen waar het in feite om ging. De formele uiteenzetting over de begrippen ‘verboden’ en ‘verboden geacht’ en de scheve verwijzing naar de filmkeuring [A,B of C films, CvE] en het toezicht op radioprogramma’s, toonden dat aan. Bovendien leek het erop alsof de commissie kwaad was op één krant, *De Tijd*, terwijl toch ook *De Volkskrant* en *De Linie* op eenzelfde wijze over Idil rapporteerden, om nog maar te zwijgen over alle andere geïnteresseerde dagbladen. ‘Waarom geeft men niet toe dat er gebreken kleven aan Idil en dat er fouten worden gemaakt?’ Nu had het er alle schijn van dat iemand die zich door Idil benadeeld voelde, zijn klacht liet onderzoeken door een commissie die deze dienst door dik en door dun steunde. *Het Binnenhof* zou het, zoals *De Linie* eerder betoogde, een goed idee vinden de Idilrecensies van verboden en streng voorbehouden boeken in een speciaal tijdschrift te publiceren, waarmee het probleem van semipubliciteit meteen uit de wereld was.¹⁹⁴

Van Duinkerken vond het onverantwoord dat de ABC alsmaar bleef voortborduren op hetzelfde stramien. In zijn artikel ‘De Idilkwestie opgelost?’ stoorde hij zich vooral aan de zinsnede van de commissie dat het accidenteel aantasten van de rechten en vrijheden van de Nederlandse schrijvers onvermijdelijk was.¹⁹⁵ Hij was er voorstander van een schrijverscommissie van drie leden in het leven te roepen, te benoemen door de Vereniging van Nederlandse Letterkundigen, een suggestie die eerder ook al door *De Volkskrant* en *De Linie* was gedaan en waarvan ook Hermans voorstander was.

De eerlijkheid gebiedt te vermelden dat er in de kranten behalve alle negatieve rapportages ook positieve verslagen stonden. Die kwamen wel uit katholieke hoek. *De Provinciale Noord Brabantse Courant Het Huisgezin* had zich nogal gestoord aan de felheid van de kritiek, die volgens deze krant was ingegeven door een overspannen gevoel van vrijheidszin van de Nederlandse schrijvers en recensenten van dagbladen. Deze krant – een roepende in de woestijn – steunde Idil en de ABC, die zij ‘de hoeders van de geestelijke gezondheidszorg in Nederland’ noemde, en riep de strijdende partijen op samen om de tafel te gaan zitten en naar een oplossing te zoeken.¹⁹⁶ Dagblad *De Stem* uit Breda opperde als alternatief dat het misschien zou helpen als Idil zijn recensenten-

Ledi Kaka start volgende maand!

H.H. Boekverkopers, opgelet! Nu geen katten meer in de
 schuif: op 1 October 1951 loopt LEDI KAKA van
 stapel. Niet u haar niet? LEDI KAKA wil zeggen: Lec-
 tuurdienst van de Kleine Krant. Wij lezen
 alles voor u ruim 140 medewerkers hebben toegezegd. Samen
 elke week 1500 boeken voor u door te lezen, zij vallen hun
 oordeel samen in drie korte zinnen, die u geheel gratis worden
 toegezonden op keurige plastic-visitekaartjes.

U ziet in één oogopslag, waar uw cliëntele naar kunkt!

De selectie die wij toepassen onderscheidt de volgende
 klassen:

1. Te vies om aan te pakken.
2. Greshoff vindt het óók pet.
3. Gewaagd.
4. Het bed is weer bent.
5. Voor stiekeme genietters.
6. Voor dokterswachtkamers aanbevolen.
7. Ongeschikt voor nerveuze naturen.
8. Alleen voor diabetici.
9. Bah!
10. Voor zeevarenden.
11. Geheel vrij van sex.
12. Zelfs voor fignproevers nog vol verrassingen.
13. Wordt in Tilburg op de markt verbrand in
 het bijzijn van h.h. geestelijken.

Tot onze medewerkers behoren: deken Van den Burg,
 fr. Witwaal van Stoettwijn, mr Chr. P. van Egghen, Henk
 Gortzak, Toon Hermans, ds Zandi, Sylvain Poons, jhr Six
 van Hillegom, Bert Schierbeek, de Antwoordman: Chris
 Reumer, mtj. Mela Soesman, Oubol, Clinge Dorenbos, gene-
 raal Aler, Dolf van der Linden en vele anderen.

Laat u reeds thans inschrijven!
 „Boekenlezer, word geen bestel!
 Raadpleeg LEDI vóór gij leest!”

Op aanvraag speciale arrangementen voor pensiohouders,
 knapenverenigingen, breikrantsjes, bittertafeljes, enz.

Persiflage op de Idil-kwalificaties in *De Groene Amsterdammer* (8 september 1951)

corps in het openbaar bekend maakte en in geval van twijfel een *second opinion* vroeg bij een tweede recensent. Bovendien was de krant van mening dat uitgevers en schrijvers de mogelijkheid moesten krijgen om tegen een afkeuring in beroep te gaan. Verbiest schreef met potlood in de kantlijn van dit artikel: 'Dat gebeurt allemaal al. We komen er wel. Tenslotte blijken er alleen nog maar bezwaren te bestaan die wij, sufferds, al hadden opgelost voor ze bestonden.'¹⁹⁷ Overigens was ook *De Stem* van mening dat Idil moest blijven bestaan, want het nut van deze dienst werd door de boekhandel en de leeszalen alom erkend.

En hoe dacht de Idilraad over de publicaties in de kranten? Uit de notulen van de vergadering van 2 januari 1952 blijkt dat de raad mede dankzij de goede leiding van de ABC niet speciaal bijeen hoefde te komen om de kwesties Van Duinkerken en Hermans te bespreken. De tweede verklaring van de ABC had volgens de raad de kijk op Idil verhelderd en de bezwaren tegen de dienst in belangrijke mate ontzenuwd. Voorzitter Rooijackers zag de rel dan ook niet zo somber in en stelde voor de strijdbijl te begraven, want 'door te blijven hameren op de controverser, verliest Idil sympathie (...). Nu is het welletjes.' De raad was werkelijk van mening dat de tweede verklaring in het voordeel van Idil had gewerkt. Secretaris Ferd Verbiest sprak zijn bezorgdheid uit over de gevolgen voor de lezers. Door alle aanvallen zouden zij gaan denken dat ze alles konden lezen en dat Idil een 'instituut is van vitters, clericale dompers en literatuurverguizers'.¹⁹⁸

Vervolgens kwam nog de mutatie van het kwalificatiecijfer I in I-II aan de orde. Als een boek ongeschikt was voor iedereen, dan verdiende dat het kwalificatiecijfer I en niet I-II. Idil moest toch vooral standvastig blijven. Een slechte beoordeling was niet de schuld van Idil, maar van het boek. Er werd nogmaals op aangedrongen dat dergelijke romans door meer dan één recensent werden beoordeeld. De literaire waarde moest wel exceptioneel zijn dat de stap van 'verboden' naar 'streng voorbehouden' lectuur verantwoord kon worden gezet, want het was anno 1952 nog steeds zo dat de moraal prevaleerde boven de literaire kwaliteit. Idil vervulde een sluisfunctie en vatte die taak naar eer en geweten op. Ook over boeken met kwalificatie III had Surig, voorzitter van de ABC, een uitgesproken mening. Hij vond deze vaak in strijd met de moraal. Idil kon in de beoordeling daarvan niet streng genoeg zijn. Hij pleitte dan ook voor een innerlijke versterking van de recensenten. De recensies waren immers tegelijkertijd een aanbeveling en Idil had daar een grote verantwoordelijkheid. Er werd afgesproken de recensenten in de eerstvolgende vergadering daarover te adviseren.

Het is duidelijk, de raad was zich van geen kwaad bewust en was absoluut niet bereid zich anno 1952 aan nieuwe inzichten aan te passen. Idil hoefde zich ook helemaal niet te rechtvaardigen. 'De sterkste verdediging is op het ogenblik het negeren van de aanvallen,' aldus Surig tijdens voornoemde vergadering van de Idilraad.¹⁹⁹ Sterker nog, men erkende dat het mandaat van het episcopaat en de verbondenheid tussen ABC en Idil problemen konden opleveren bij eventuele bezwaarschriften van benadeelde schrijvers of uitgevers. Om deze goed te kunnen afhandelen werd voorgesteld een Algemene Bisschoppelijke Adviescommissie (ABAC) serieus in overweging te nemen. Die zou moeten bestaan uit vijf à zeven leden. De schrijvers konden daar dan vrijelijk hun grieven uiten. Van deze constructie werd echter afgezien, omdat deze leden dan toch automatisch weer tot een verlengstuk van de 'inquisitieve aspiraties van Idil' zouden worden bestempeld.²⁰⁰

194 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 'Nog eens over I.D.I.L.', *Het Binnenhof*, 7-9-1951.

195 Van Duinkerken, 'De Idil-kwestie opgelost?.'

196 KDC, *Archief Idil*, inv. nr.78, 'Rumoer rond Idil', *Provinciale Noord Brabantse Courant Het Huisgezin*, 15-9-1951.

197 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 'Idil in opspraak', *De Stem*, 7-9-1951.

198 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 12 Verslag vergadering Idilraad, 2-1-1952.

199 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 12 Notulen Idilraad, 2-1-1952, 1-4.

200 KDC, *Archief Idil*, inv. nr. 364, Voorstel oprichting ABAC.

Het is inmiddels duidelijk dat Idil voor de broodnodige steun niet hoefde te rekenen op de journalisten van de landelijke dagbladen, katholiek of niet. Een uitzondering daar gelaten, zoals het *Utrechts Katholiek Dagblad* dat zich in vier opeenvolgende afleveringen lovend uitliet over het werk van de recensiedienst. In zijn bijdrage aan deze krant vroeg W. van de Pas, de auteur van het jubileumboek van 'Sint Jan' *De strijd voor het katholieke boek*, zich af wat Van Duinkerken met zijn oppositie tegen Idil beoogde.²⁰¹ Pastoor H. van Schaïck (1902-1978) uit Putten zag zich na alle rumoer eveneens genoodzaakt voor Idil in de bres te springen. *De Tijd* – ook wel de pastoorskrant genoemd – weigerde echter een artikel van hem te plaatsen; 'die sluis is voor mij dicht'. Daarom wendde hij zich tot *De Maasbode* die op 8 september 1951 wel tot plaatsing overging. In zijn artikel 'Is het werk van Idil in strijd met het kerkelijk recht?' gaf hij zijn visie op de opvatting van Van Duinkerken dat het kerkelijk wetboek géén preventieve censuur voor belletristie voorschreef en Idil dus censuur uitoefende zonder kerkelijk mandaat, zelfs over het werk van andersdenkende schrijvers. Van Schaïck vroeg zich af of deze grief wel gegrond was, omdat de Kerk en alle werkende leden in Christus' Liefdebond de mensen goede en geen slechte boeken gunden. Daarvoor was indertijd de kerkelijke boekenwet opgesteld. Als de Kerk geen preventieve censuur eiste voor boeken van belletristische aard, dan zou een katholieke schrijver, uitgever of boekhandelaar, als werkend lid van Christus' Liefdebond, toch gewetensvol met het geestelijk heil van de lezer moeten omgaan en in geval van twijfel om advies vragen bij deskundigen. Dat was géén preventieve censuur, maar een zaak van vrijwillige samenwerking in de Liefdebond, want het christen zijn was geen vrijblijvende zaak. Dat moesten de niet-katholieke schrijvers en uitgevers zich goed realiseren. Daarom was de Kerk verheugd als een slecht boek niet uitkwam en als dat wel het geval was, dat het niet werd verkocht. De Kerk was ook blij als een slecht boek verbeterd werd vóór het gedrukt werd. Maar wie beoordeelde of een boek goed of slecht was? De boekenwet droeg deze taak op aan de bisschop die bekwame priesters en leken aanstelde om te beoordelen wat er in zijn dioceses met lectuur gebeurde. De Nederlandse bisschoppen hadden Idil en de ABC een mandaat gegeven om deze beoordeling ter hand te nemen. Dat was geheel in overeenstemming met het kerkelijk recht en moest worden gezien als een verlengstuk van de zielzorg. Als Van Duinkerken meende dat de Idilrecensies de sluis voor goede boeken blokkeerden, dan onderstreepte dat nogmaals de noodzaak van betrouwbare, deskundige sluiswachters.²⁰²

Alsof hij op deze liefdesverklaring uit Nederland had zitten wachten, verleende paus Pius XII (1939-1958) tien dagen later, op 18 september 1951, in Castel Gandolfo een audientie aan een honderdtal Franse katholieke huisvaders en sprak hen vermanend toe over de moderne literatuur. Ja, katholieke auteurs maakten zich door overmatige belangstelling voor seksuele passages in hun werk schuldig aan misleidende voorlichting over het huwelijksleven. Deze literatuur zou bij de gemiddelde lezer de indruk kunnen wekken dat het geslachtsleven zijn betekenis en doel in zichzelf vond en daardoor de werkelijke waarde van het huwelijk, de voortplanting, verdoezelde. Deze schrijvers overschreden de schaamtengrens en overrompelden de toekomstige generatie. Daarom was de Kerk er zo op gebrand dat kinderen werden opgevoed in de leer van de Kerk en dat zij naar katholieke scholen gingen.²⁰³ Deze boodschap van de paus, die in alle dagbladen werd gepubliceerd, kon voor Idil niet op een beter moment komen, maar werd toch niet voldoende benut. Men zou verwachten dat het bericht met triomf werd vermeld in *IT*, maar dat gebeurde niet. Was Verbiest wat moe geworden van alle replieken of wilde hij niet opnieuw olie op het vuur gooien? Drie jaar later, op 15 april 1954, werd dit bericht in *IT*

alsnog opgenomen onder het kopje 'Een actuele vermaning van de *Osservatore Romano*', waarin seksuele passages in literatuur werden veroordeeld.²⁰⁴

Wie wel reageerde, was Dick Ouwendijk in *De Maasbode*. Hij nam het – dat zal in het licht van de eerste paragraaf van dit hoofdstuk geen verwondering wekken – op voor de katholieke auteur. Hij vond de moralistische literatuurkritiek een handicap voor een gezonde ontwikkeling van de letterkunde. Deze hartenkreet van een katholiek schrijver lokte weer een reactie uit van de Idilrecensent R. Bromberg. In de rubriek 'Uit de botsing der meningen' in *De Maasbode* van 29 september 1951, stelde hij dat voor 'katholieke auteurs bescheidenheid en een ernstig gewetensonderzoek' op hun plaats zouden zijn, zeker als zij het bestaansrecht van 'particuliere instituten die banvonnissen uitspreken' betwisten.²⁰⁵

Het is opvallend dat 'Sint Jan' zich tot nu toe niet in de strijd had gemengd. Was dat een strategisch stilzwijgen, of had de vereniging op dat moment iets anders aan het hoofd?

De reactie van 'Sint Jan'

Naast alle rumoer rondom de preventieve censuur van Idil speelde er in 1951 nog een andere kwestie die vooral bij *Het Parool*, *De Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland* de gemoederen danig bezighield. Om de verkoop van boeken te stimuleren en de lezers die in de oorlog het boek hadden ontdekt niet als potentiële klanten te verliezen, werd sinds 1947 door de Commissie voor de Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB) tweemaal per jaar een *Boekengids* uitgeven. Omdat de CPNB geen censuur wilde toepassen – de enige norm van het bestuur was commerciële prudentie – was de neutrale boekengids volgens 'Sint Jan' niet geschikt voor gebruik in de katholieke boekhandel. Daarom besloot de vereniging een eigen gids uit te geven die eenmaal per jaar in mei na de Boekenweek zou uitkomen. Maar het bestaan van twee aparte boekengidsen naast elkaar bleek bij nader inzien verwarrend. Bij de CPNB rijpte het plan te komen tot één neutrale, katholieke en protestants-christelijke gids, 'voor elk wat wils'. Daarover onderhandelden CPNB, 'Sint Jan' en de Protestants-christelijke Lectoraat met elkaar. Nadat 'Sint Jan' en de CPNB overeenstemming hadden bereikt – de protestanten haakten af omdat zij bij nader inzien toch liever een eigen tijdschrift uitgaven – verscheen in november 1951 een nieuwe editie, waarin acht inwisselbare bladzijden: dat wil zeggen één neutrale editie met boeken die voor katholieken niet geschikt waren, waarvan 160.000 exemplaren werden gedrukt en één editie voor katholieken in een oplage van 90.000, in totaal 250.000 exemplaren. In deze gecombineerde editie die tot 1962 bleef bestaan, werd het katholieke katern door een aparte kleur aangegeven.²⁰⁶ Zowat de hele Nederlandse dagbladpers viel over de CPNB heen. Het ontstaan van deze ietwat gekunstelde *Boekengids* was voor de neutrale kranten een nieuwe aanleiding om het vuurtje tegen Idil weer eens flink op te stoken. *Het Vrije Volk* vroeg zich af of men erom moest lachen of huilen en gaf de CPNB het advies haar naam te veranderen, want die had niets meer van doen met propaganda voor het Nederlandse boek.²⁰⁷ *Het Parool* vroeg zich af waarom de CPNB zijn fiere liberale neutraliteit had prijsgegeven ten gunste van een 'roomse trust voor zedelijke oordeelsvorming', die dreigde een monopolie te worden.²⁰⁸ Het commentaar

201 Van de Pas, 'Ruzie om Idil', *Utrechts Katholiek Dagblad*, 23-8-1951.

202 Van Schaik, 'Het werk van Idil'. *De Tijd* ontkende overigens dat dit artikel was geweigerd, dat was alleen het geval bij andere artikelen van zijn hand, *De Tijd*, 11-9-1951.

203 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 78 'Overmatige belangstelling', *De Maasbode*, 20-9-1951.

204 'Een actuele vermaning', 611.

205 Bromberg, 'De paus contra katholieke auteurs'.

206 Lankhorst, *Voorgoed geboekstaafd*, 30-31.

207 'Het Nederlandse Boek'.

208 'De macht van Idil'.

'Nederland gesplitst in twee boekdelen'. Cartoon in *Het Vrije Volk* (15 september 1951)

van *Vrij Nederland* was nog minder vleierend: 'Wij passen voor een boekengids die aan de eisen van Idil voldoet, zelfs wanneer we er een stel ongcensureerde middenpagina's bij krijgen. Voor dit wanproduct van samenwerking is een te hoge prijs betaald.'²⁰⁹ *Het Nieuwsblad voor de Boekhandel* sprak er zijn teleurstelling over uit dat bepaalde delen van het volk voortaan verstoken bleven van de totale boekenproductie, en stelde in dit vakblad ruimte beschikbaar voor reacties op de door *Vrij Nederland* en *NRC* van 29 september aan de orde gestelde kwestie. Beide bladen waren van mening dat de CPNB zijn onafhankelijkheid had verloren, want 'Sint Jan' en de CPNB waren vast tot dit besluit gekomen met Idil achter de schermen.²¹⁰

De pennenstrijd over Idil en de publicaties over de nieuwe boekengids waren 'Sint Jan' natuurlijk niet ontgaan. Om een einde te maken aan de alsmaar voortdurende negatieve berichtgeving leek het raadzaam in november een rondetafelconferentie te beleggen en daarvoor een aantal belangrijke organisaties en spelers in het literaire veld uit te nodigen: Idil, de Bisschoppelijke Adviserende Commissie inzake leatuurvoorziening (Bacil), Anton van Duinkerken, Gabriël Smit, Gerard Knувelder, pater C. Verhofstad (1905-1982) van *De Linie* en dr. W. Peters (1921-) van *De Maasbode*. De conferentie zou onder leiding staan van een niet nader genoemde onpartijdige voorzitter. Uiteraard werd aan Verbiest gevraagd wat hij van het plan vond. Diens antwoord was drieledig. De aanwezigheid van Van Duinkerken bij de conferentie was voor hem onaanvaardbaar. Hij had zich met zijn uitlatingen in *De Tijd* onmogelijk gemaakt en zou toch geen duimbreed toegeven. Zijn 'Cato-achtige' exclamatie aan de feestdis 'het zal de schoonste dag van mijn leven zijn als Idil vernietigd wordt!' sprak immers boekdelen. Op de tweede plaats had de ABC zich al publiekelijk voor Idil uitgesproken en zelfs aangeboden als beroepsinstantie en als commissie van onderzoek te fungeren. Overigens, waarom had 'Sint Jan' wel Bacil en niet de ABC uitgenodigd? Voorts vond Verbiest de voorbereidingstijd te kort.²¹¹

Over de rondetafelconferentie kan ik kort zijn: die is niet doorgegaan. Verbiest kon zich er niet in vinden en ze zou in de gegeven omstandigheden ook geen succes zijn geworden. De standpunten van alle partijen lagen te ver uiteen en waren te zeer verhard. Idil nam zich voor zich niet meer van het werk te laten afleiden. Dat bleek ijdele hoop, want op 20 maart 1952 werd tegen Hermans een rechtszaak aangespannen voor zijn roman *Ik heb altijd gelijk*, voor de schrijver een mooie aanleiding om in *Podium* weer eens als vanouds zijn pijlen op de katholieken en Idil te richten.

'Een storm in een glas wijwater'

In zijn *Mandarijnen op zwavelzuur*, een lijvige polemieek in boekvorm, distantieert Hermans zich van mandarijnschrijvers, 'epigonen die pronken met andermans veren en hun eigen ideeën verloochenen'. In dit boek suggereert hij dat *De Tijd*, *De Volkskrant*, *De Telegraaf* en *De Nieuwe Eeuw* de 'aanbrengers' waren van de rechtszaak die in 1952 tegen hem werd aangespannen. Zij hadden immers in hun bijdragen in de krant gepreludeerd op een strafrechtelijk ingrijpen. Vooral Van Duinkerken, 'de opgewekte filosoof', moest het ontgelden in zijn artikel 'Het knipselbureau', dat in *Podium* en later in *Mandarijnen op zwavelzuur* verscheen. Van Duinkerken had de euvele moed getoond hem in *De Tijd* te vergelijken met Julius Streicher en zijn artikel was al verschenen voordat justitie tegen hem in actie kwam.²¹²

209 'Commentaar'.

210 'Uit de pers', 810.

211 KDC, *Archief Sint Jan*, inv.nr. 365 Brief Verbiest aan het bestuur van 'Sint Jan', 19-10-1951.

212 Hermans, *Mandarijnen*, 129.

De suggestie dat Idil de instigator was van het proces, is gezien de voorgeschiedenis aan- nemelijk, maar aanwijzingen daarvoor zijn in het archief niet gevonden. Nee, het waren de hoofdredacteur J.M. Lückert (1914-1980) van *De Volkskrant* en de KVP-fractie-leider C. Romme (1896-1980) die bij justitie hun beklag deden over deze in hun ogen kwaadwil- lende schrijver die de katholieken in *Ik heb altijd gelijk* tot op het bot had beledigd.²¹³ De aanklacht tegen de toen 31-jarige schrijver betrof het eerste hoofdstuk van deze roman, dat in *Podium* was gepubliceerd. Hoewel de officier van justitie boze opzet tot belediging door de schrijver niet bewezen achtte, beriep mr. B. Kist zich voor dit proces niettemin op artikel 137c van het Wetboek van Strafrecht, dat vermeldt dat eenieder die opzettelijk een bevolkingsgroep in Nederland beledigt, strafbaar is. Dit artikel werd op 19 juli 1934 in het wetboek opgenomen door de toenmalige katholieke minister van Justitie mr. J. van Schaik. De bedoeling van dit wetsartikel was de Joden te beschermen tegen beledigingen van fascist en nationaalsocialisten. Ironisch genoeg werd dit artikel nu gehanteerd om de vrijheid van meningsuiting van een schrijver te verhinderen. Op overtreding van dit artikel stond een geldboete van zeshonderd gulden of een jaar gevangenisstraf. Hermans nam, hoewel hij deze maatschappij eerder in een open brief op de korrel nam, contact op met de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, wier voorzitter, de strij- bare Haagse advocaat mr. A. Mout (1900-1978), zich bereid verklaarde geheel belangeloos de verdediging van Hermans op zich te nemen. De schrijver en criticus Dick Binnendijk (1902-1984), hoofd van de afdeling kunstzaken van de gemeente Amsterdam, en pro- fessor dr. Garmt Stuiveling (1907-1985) werden als getuigen-deskundigen gedagvaard. Hoofdredacteur Borgers van *Podium*, opgeroepen als getuige à decharge, deelde mee dat de verdachte Hermans op zijn verzoek het gewraakte fragment van zijn nieuwe roman aan *Podium* had aangeboden. Stuiveling die als eerste deskundige werd gehoord, verdedigde Hermans en verklaarde dat hij het onmogelijk achtte dat de auteur zich met zijn personages identificeerde. De strekking van het verhaal vond hij niet specifiek beledigend voor de katholieken, omdat Hermans ook andere bevolkingsgroepen – de protestanten, de communisten en zelfs de hele Nederlandse natie – in diverse passages aan de kaak stelde. De tweede adviseur Binnendijk vond *Ik heb altijd gelijk* een zuivere roman en bevestigde de autonomiegedachte die Stuiveling al benadrukte: een schrijver kon niet verantwoordelijk worden gesteld voor de uitspraken gedaan door een van zijn personages. Het literaire werk stond als creatie los van zijn schepper. Hij verwees naar een pagina waarop Lodewijk Stegman, toen hij eens een keer niet dronken was, een zeer gematigd oordeel velde over de katholieken. Toen de officier van justitie deze bladzijde erop nasloeg, leidde dat tot enige hilariteit, want hij citeerde ‘De katholieken zijn de pest voor de natie’ en concludeerde dat dat eigenlijk niet zo positief klonk. Binnendijk doelde echter op een ander fragment aan het einde van de pagina, waar Hermans Steg- man laat zeggen dat ‘de katholieken het recht hebben hun godsdienst binnenshuis uit te oefenen’. Ook advocaat Mout achtte het desgevraagd onmogelijk dat er bij Hermans opzet in het spel was.

De officier van justitie begon zijn requisitoir met de opmerking dat bij dit proces twee belangen in het geding waren: enerzijds de overheid die er voor moest waken dat haar onderdanen niet werden beledigd, anderzijds de bescherming van de cultuurwaarden. Gezien de verklaring van de deskundigen was de opzet van de schrijver om katholieken te schofferen niet bewezen en daarom vroeg hij om vrijspraak. Hermans op zijn beurt verklaarde tegenover de president van de rechtbank, mr. J. Meihuizen, dat hij vierkant achter zijn roman bleef staan. Als verweer bracht hij naar voren dat neonreclames van de katholieken met de tekst ‘God ziet U’ ook beledigend waren voor mensen die niet geloofden en dat in iedere roman wel een personage voorkwam, die een misdadige in-

slag had. Toepassing van artikel 137c op zijn roman zou een aanslag betekenen op de literatuur in het algemeen en het einde zijn van de gehele romanliteratuur. De laatste getuigenis van Hermans was: 'Een veroordeling laat mij koud, ik zal altijd zo blijven schrijven.' 'Over veertien dagen zullen we zien wie gelijk heeft', was daarop het commentaar van mr. Meihuizen.²¹⁴

De uitspraak van de rechter was voor katholiek Nederland een teleurstelling. Hoewel Meihuizen de passages over de katholieken wel beledigend vond, 'het had best een beetje minder gekund', moest hij toch opkomen voor de vrijheid van het woord. De gebezigde termen waren door de schrijver in de mond gelegd van een psychopaat die een afkeer had van het leven en was gericht tegen de Nederlandse gewoonten en opvattingen. In dit geval gold de *exceptio-artis*-regel: terughoudendheid van de rechter ten aanzien van kunst. Hij kwam tot vrijspraak die hij als volgt motiveerde: 'Een onbevooroordeeld lezer kan niet de indruk krijgen dat Hermans zelf met de uitlatingen van zijn romanfiguur instemt en deze tot de zijne maakt.'²¹⁵

Uit de reactie van *De Volkskrant* van 5 april 1952 bleek dat de krant tegen dit vonnis in hoger beroep wilde gaan, omdat het een vrijbrief was voor het schrijven van onwelvoeglijke en blasfemische uitlatingen die katholieken konden krenken.²¹⁶ Dit plan werd niet doorgezet. Het is curieus dat juist mr. Kist die eerder pleitte voor vrijspraak van de schrijver, degene was die besloot in hoger beroep te gaan tegen de uitspraak van de rechtbank. Hij vond het nuttig voor de jurisprudentie dat een hogere rechtsinstantie zich over deze belangrijke zaak uitsprak. Daar werd Hermans overigens opnieuw vrijgesproken.

Intussen bleven de meeste katholieke kranten en tijdschriften, waaronder *De Nieuwe Eeuw*, zich afvragen hoe de roman van Hermans moest worden geïnterpreteerd: als een literair geslaagde, maar volkomen onvruchtbare en kwetsende kritiek of als een literair mislukte, maar menselijke poging het lege levensinzicht van de schrijver onder woorden te brengen. Met andere woorden, was het Hermans zelf die sprak via zijn hoofdpersoon Lodewijk Stegman of was Stegman een fictieve literaire figuur? *De Nieuwe Eeuw* vond het verleidelijk om Hermans met zijn hoofdpersoonage te blijven identificeren, want in een bijdrage aan *Schrijvers voor de keuze* schreef hij over het katholieke engagement in de literatuur:

'Het is voor een Nederlands auteur van oneindig groter direct belang zich tegen de steeds barbaarser en middeleeuwer wordende manifestaties van de Nederlandse rooms-katholieke kerk te keren, dan bijvoorbeeld tegen het communisme.'²¹⁷

Het weekblad vond dat deze schrijver volkomen de weg kwijt was, gezien zijn opmerking: 'Men kan het zo gek niet bedenken in Nederland of de rooms-katholieken hebben er een vinger in de pap. Op *Podium* na is heel Nederland krypto-katholiek.'²¹⁸

De uitgever U. Holland te Amsterdam schreef in een brief aan 'Sint Jan':

'Wij vinden de pennensrijd die gevoerd is heel nuttig en een bewijs dat er altijd nog een groep [Rooms Katholieken] is die zich onafhankelijk voelt in de keuze van de literatuur die ze willen lezen. Een tegenstander als dhr. Hermans kan men rustig laten kletsen. Wat hij zelf schrijft [daar] wordt een mensch onpasselijk van. Wij betreuren dat de grenzen der vrijheid ernstig worden overtreden door deze auteur.'²¹⁹

De conclusie die uit de affaire Hermans kan worden getrokken, is dat de katholieke kranten en een enkele uitgever een tweeslachtige houding aannamen tegenover de literatuurbeoordeling van *Idil*. Enerzijds steunden zij Hermans waar hij *Idil* verweet preventieve

213 Janssen, '20 maart 1952', 728.

214 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 Artikelen uit *De Volkskrant*, *De Maasbode* en *Het Nieuwsblad van het Zuiden*, 21-3-1952.

215 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 *De Volkskrant* van 4-4-1952 en 5-4-1952.

216 'Rechterlijke vrijbrief'.

217 Hermans, *Schrijvers voor de keuze*, 93.

218 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 87 'De heer W.F. Hermans en de mesthoop'.

219 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 Brief van de heer U. Holland aan 'Sint Jan', 12-9-1951.

en semipublieke censuur toe te passen. Anderzijds voelden zij zich gekrenkt door de negatieve bejegening van bevolkingsgroepen door Hermans in zijn roman *Ik heb altijd gelijk*. Deze ambivalente houding is typerend voor de houding van een deel van de katholieken in de jaren vijftig, toen de eerste tekenen van ontkerkelijking zich aandienen. Dat Hermans niet de enige schrijver was, die kon rekenen op belangstelling van de pers en daarmee een discussie in de Tweede Kamer losmaakte, bewijst het volgende incident.

Het Sittard-incident

Ook Simon Vestdijk ondervond voor zijn gehele oeuvre de nodige kritiek van Idil. Dat was bijvoorbeeld het geval na de uitgave van zijn roman *De dokter en het lichte meisje*, die in 1951 aanleiding was voor een heus incident in de Tweede Kamer. Deze roman werd voor Idil gerecenseerd door de psychiater J. Marlet uit Haarlem, die aan de 'doktersroman' het kwalificatiecijfer I-II gaf. Zijn recensie zag er als volgt uit:

'Dokter Schiltkamp, een jong arts, had zich na zijn laatste examens voorgenomen te blijven waarnemen en geen eigen praktijk op te zetten. Door administratieve rompslomp wilde hij zijn vrijheid niet beknot zien. Zijn hele levensbeschouwing was die van een "waarnemer" en leek geïnspireerd op de filosofie van het midden (Lao Tse). Hij werkte wat slonzig en hield het voornamelijk met zijn dienstmeisjes. Totdat hij de prostituee Cor Westkamp ontmoette. Zijn liefde voor haar bracht hem uit zijn evenwichtige "midden". Na een tijdlang uit zijn nabijheid te zijn verdwenen, kwam zij terug met een kind (van hem?). Deze abstinentie integreerde hem tot een vollediger mens en tot een zelfbewuste dokter met een drukke praktijk, die Lao Tse niet meer nodig heeft. Vestdijk is er in geslaagd dit vulgaire gegeven in een literaire vorm te gieten van enig belang. Toch blijft het een platvloers product, waaraan de filosofische en psychologische allure weinig kan verbeteren. De allerminst hoogstaande opvattingen van Schiltkamp, die zelfs niet aarzelt een abortus provocatus te begunstigen, maken het strengste voorbehoud gewenst. Men kan deze Vestdijk zonder enige spijt ongelezen laten.'²²⁰

De roman werd in 1951, zoals gebruikelijk bij controversiële romans, ook door Van den Ham gerecenseerd, die er eveneens de kwalificatie I-II aan gaf met de toevoeging N (= storend neutraal). Na de beschrijving van de inhoud voegt hij daar nog een ps'je aan toe:

'Vestdijk heeft dit verhaal kennelijk met cynisch plezier geschreven. De brutaliteit van abortus, overspel, prostitutie en sexualitis wordt in deze roman met verve getaleerd. Wij gunnen hem zijn plezier, maar prefereren zelf een andere Vestdijk als conservatieve compensatie.'²²¹

En daarna nog een vraag waaruit de onzekerheid van een recensent blijkt: 'Mag Idil zo persoonlijk worden? Denk aan het privé-leven van de auteurs waarin de criticus niet mag treden.'

In de *Boekengids* 30 (1952) kreeg de roman van de Vlaamse recensent Paul Hardy ook een I-II beoordeling.

'Met deze onverkwikkelijke roman begint het bij Vestdijk zo allengs te lijken op superieur handwerk van een vijftigjarige wonderknaap, die boeken schrijft met dezelfde koele hartstocht als een postzegelverzamelaar zijn verzameling uitbreidt: Het is verhalend proza van hoge kwaliteit, ontstaan zonder strijd en zonder noodzaak: het dagwerk van een zeer begaafde, die op het plan van het romaneske zijn eigen records tracht te verbeteren, in onderhavig geval echter wel niet zonder een sensationele bijbedoeling van vrijwel goedkoop allooi.'²²²

Een overijverige inspecteur van politie in Sittard, die kennelijk op de hoogte was van de recenseeractiviteiten van Idil, trof dit streng voorbehouden boek aan in de Algemene Spoorwegboekhandel ter plaatse. Hij verzocht de boekhandelaar de roman niet te etaleren en zeker niet aan minderjarigen te verkopen. Naar aanleiding van dit incident dat vanwege de oppositie van de boekhandelaar de landelijke pers haalde, stelde het PvdA-parlementslid G. Nederhorst (1907-1979) een mondelinge vraag in de Tweede Kamer. Hij achtte de handelwijze van de politie in strijd met artikel 7 van de Grondwet, waarin de vrijheid van drukpers wordt gegarandeerd en vroeg de KVP-minister van Binnenlandse Zaken L. Beel (1902-1977) maatregelen te nemen. De politie mocht nimmer het maken van reclame voor letterkundige romans verhinderen. Het antwoord van Beel was duidelijk: bij het controleren van boeken werd een officiële lijst van het Ministerie van Justitie gehanteerd, die in 1950 was opgesteld. Bij de samenstelling van de lijst was gebruik gemaakt van de Idil-recensiedienst die adviseerde bij uitleen en verkoop van deze roman de nodige voorzichtigheid te betrachten. Er was absoluut geen sprake van inbeslagname. Hij gaf toe dat de agent wat te snel had gehandeld, maar zag in het incident toch geen aanleiding de politie op het matje te roepen.²²³

In een anoniem artikel in *De boekverkoper* getiteld 'Wie alle kwaad verhindert, belemmert nog veel meer goed!' sprak dit tijdschrift daar zijn bezorgdheid over uit. Tot nu toe had het zich buiten de polemiek tussen Hermans en Idil gehouden, maar als de politie in Sittard onbekommerd maatregelen kon nemen tegen ongewenste lectuur, hoe moest dat dan verdergaan in ons verzuilde land? Mocht de gemeenteraad in Finsterwolde, die overwegend communistisch was, ook voorschrijven wat daar gelezen werd? 'Het artikel 7 van onze grondwet wordt dan wel een dode letter.'²²⁴ Dit negatieve artikel in *De boekverkoper* kon Verbiest niet aan zich voorbij laten gaan. In *IT* van 31 maart 1952 wees hij in de eerste plaats op het feit dat de titel van het artikel een uit zijn verband gerukt citaat was uit de *Summa I/II* van Thomas van Aquino, waarin Thomas stelde dat Gods voorzienigheid in bepaalde gevallen het kwade tolereerde.²²⁵ Op de tweede plaats tekende hij wederom bezwaar aan tegen de suggestie dat Idil boeken verbood. Idil attendeerde slechts dat een bepaald boek werd getroffen door de *Index* of de *Codex* en daarom op grond van de christelijke zedenleer of van de natuurwet verboden moest worden *geacht*. Ieder individu kon uit eigen vrije wil besluiten de keuze tussen goed en kwaad te maken. In 1963 werd *De dokter en het lichte meisje* overigens door Idil opnieuw beoordeeld. Dat gebeurde als regel wanneer een herdruk van een roman uitkwam. Ditmaal was het de priester C. de Groot uit Nijmegen die het boek aan een onderzoek onderwierp en met een veel milder oordeel uit de bus kwam. Hij waardeerde de roman volgens de nieuwe recenseerinstrucities met de kwalificatie B, III:

'Het is niet alleen de titel die deze merkwaardige roman tot een best-seller maakt. Het is ook het boeiende verhaal van een jonge arts die van waarnemer voor collega's uitgroeit tot dokter met een gevestigde praktijk, en van waarnemer voor anderen, in zijn verhouding met een licht meisje, tot gehuwde man. De beschrijving van de doktersgezinnen, de patiënten, de figuren uit Amsterdam bij nacht, zijn heel levensrecht. Minder boeiend zijn de uitweidingen over de Chinese theorie van het midden, waarmee de jonge arts zijn waarnemersplaats in het leven tracht te funderen. Tot de

220 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 242 Recensie Marlet, *Boekzaal* nr. 5094, *De dokter en het lichte meisje*.

221 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 242 Recensie Van den Ham, *Boekzaal* nr. 5094, *De dokter en het lichte meisje*.

222 *Boekengids* 30 (1952), Recensie nr. 34.854, *De dokter en het lichte meisje*, 195.

223 'Actie tegen de jongste Vestdijk', 1094.

224 'Wie alle kwaad verhindert', 5.

225 Verbiest, 'Aan het verkeerde adres', 459.

theorie het moet afleggen tegen het leven zelf, en opgeborgen wordt, zoals zoveel theorieën. Een knap boek, maar dan alleen voor volwassen lezers.²²⁶

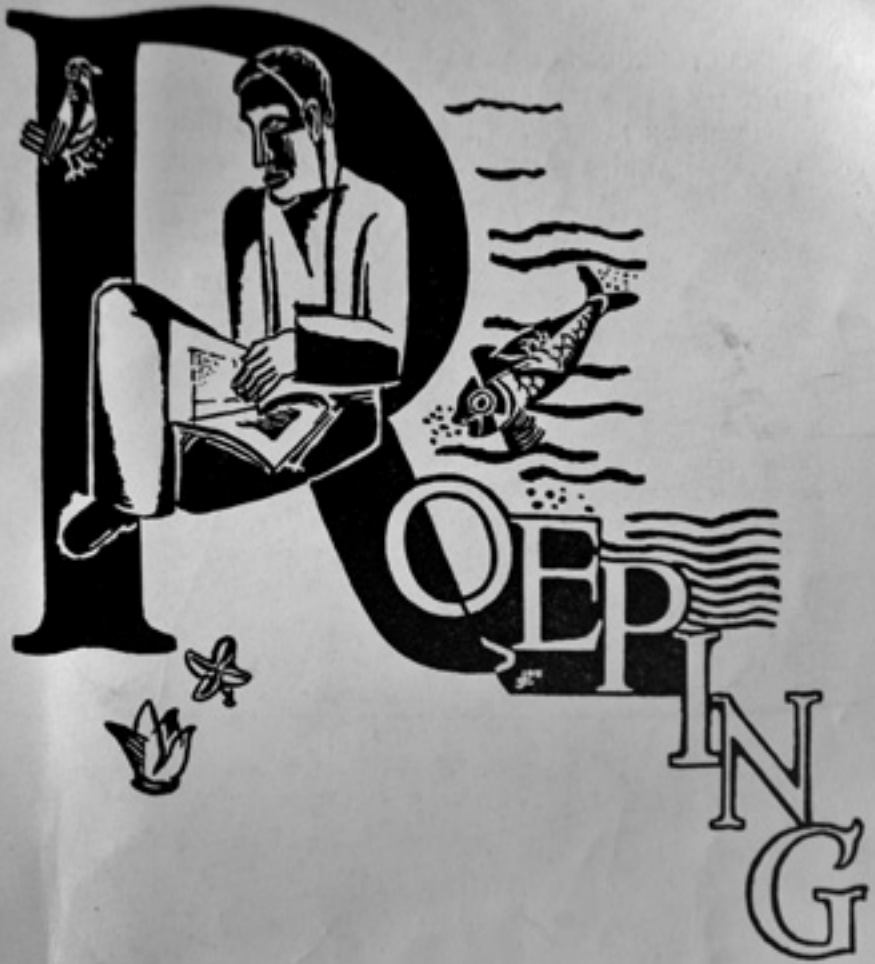
Het lijkt alsof deze priester-recensent de Chinese filosofie meer als een minpunt van het boek beschouwde dan de pornografische uitweidingen.

Conclusie

In dit hoofdstuk lopen de begrippen ‘preventieve censuur’ en ‘semipubliek’ als een rode draad door het verhaal. De schrijvers Van Duinkerken, Ouwendijk en Hermans hadden daar grote moeite mee en waren van mening dat Idil de Kerkelijke Boekenwet niet juist interpreteerde. De canons 1385-1394 uit de *Codex*, die expliciete richtlijnen geven voor het gebruik van preventieve censuur, bepaalden nadrukkelijk dat deze regels alleen van toepassing waren op religieuze en stichtelijke lectuur. Het feit dat Idil ook belletristie naar deze maatstaven beoordeelde, was volgens deze auteurs in strijd met de boekenwet. Daarnaast stoorden deze schrijvers zich aan de semipubliciteit van de recensies omdat deze in *IT* niet werden ondertekend. Het is duidelijk dat Idil, de Adviserende Bisschoppelijke Commissie en de Idilraad deze mening niet deelden. Om hun standpunten uiteen te zetten liet de ABC tot twee keer toe een persbericht uitgaan om de apostolische taak van de recensiedienst te benadrukken. Het verweer tegen de schrijvers was bij de polemist Verbiest in goede handen. Overtuigd van zijn opdracht en met gevoel voor retoriek weersprak hij alle punten van kritiek, die als volgt kunnen worden samengevat. Idil verspreidde alleen recensies van boeken, nooit van manuscripten. Drukproeven werden zelden of nooit aangeboden. Er was absoluut geen sprake van geheimhouding, want iedere uitgever ontving terstond na de beoordeling van het boek een recensie in tweevoud, waarvan één exemplaar voor de auteur. De beoordelingen waren publiek, omdat zij altijd op fiche, voorzien van de naam van de recensent, en in *IT* zonder ondertekening waren in te zien. De toegang tot recensies in kranten was toch ook gebonden aan een abonnement! Het is opvallend dat Verbiest niet inging op de bezwaren die Van Duinkerken en Hermans hadden tegen de foutieve toepassing door Idil van preventieve censuur. Uit alles blijkt dat hij dit hete hangijzer omzeilde, omdat hij daar geen juridisch handvat voor had. Het recenseren van belletristie beschouwde hij overigens als een apostolische taak en die gold voor iedere gelovige. Hij sprak daarom liever over voorlichting, vergeleek Idil met een consultatiebureau en vermeed categorisch het woord censuur.

De reacties op de twee verklaringen van de ABC in de katholieke én niet-katholieke kranten zeggen veel over de vernieuwingen die aan het begin van de jaren vijftig de gemeederen van de gelovigen in Nederland bezighielden. Zij waren steeds vaker geneigd tot zelfreflectie en lieten zich niet langer door de Kerk de wet voorschrijven. Het seculariseringsproces was begin jaren vijftig in literaire kringen al manifest aanwezig. Dat Idil zich in die periode geplaatst zag voor een dilemma – de oude normatieve lijn handhaven of aanpassen aan de nieuwe ontwikkelingen – zal na het lezen van dit hoofdstuk duidelijk zijn. Het Sittard-incident was daarvoor het levend voorbeeld. In een zich seculariserende samenleving werd een té rigide opstelling van een katholieke recensiedienst niet langer geaccepteerd. Maar dat ging niet zonder slag of stoot. De spanning tussen moderniteit en de katholieke normativiteit liet zich vooral daar voelen waar de vernieuwing in de samenleving zich doorgaans het eerst openbaart: in kunst en in geschrift. Of en hoe het katholieke engagement in de lectuurbeoordeling van Idil zich in de loop van de jaren vijftig handhaafde, is het onderwerp van het volgende hoofdstuk. De uitroep van Verbiest: ‘Het lijkt wel een gevecht tegen de windmolens!’ is in dit verband veelbetekenend.

Het is de bedoeling van het volgende hoofdstuk de 'helpers' en 'tegenstanders' van Idil in dit proces ieder voor zich te laten spreken.

MEI 1956
NUMMER 1
32e JAARGANG

Te
B
21

5 ‘Helpers’ en ‘tegenstanders’

Idil verder onder vuur in de jaren vijftig

Inleiding

Het doel van dit hoofdstuk is de reacties uit het literaire veld op Idil, die in de loop van de jaren vijftig steeds heviger werden, voor het voetlicht te brengen. Wie waren de ‘helpers’ en wie de ‘tegenstanders’ van de recensiedienst en wat was het antwoord van Gerard Verbiest op de in zijn ogen onterechte aanvallen? De problemen hadden alles te maken met de opvattingen over moderniteit die in de katholieke wereld leefden. Moderniteit en ultramontanisme onderhielden volgens de Franse historicus en godsdienstsocioloog Emile Poulat in 1992 in zijn artikel ‘Katholicisme en moderne tijd’ een problematische relatie die werd gekenmerkt door ‘een proces van wederzijdse uitsluiting’. Het is voor hem een vaststaand feit dat de katholieke kerk met ‘onbuigzame onverzettelijkheid’ de moderne tijd veroordeelde en afwees.

‘In feite is het [modernisme, CvE] de enige omwenteling die echt geslaagd is en die aan de hele wereld haar wet oplegt. (...) Voor de kerk van Rome (...) was het een kwestie van overleven tegen een ingrijpende verandering die haar overrompelde en waarvan zij noch de omvang, noch de ontwikkelingen, noch de kracht kon overzien. Lange tijd was het verzet haar grote redmiddel tegenover wat zij beschouwde als een “verwerping” en als “afval”, maar haar denken op dit punt vertoonde niet veel samenhang noch muntte het uit in helderheid.’¹

Ook in Nederland stond de moderniteit ter discussie. Daarbij ging het niet om een totale afwijzing van de moderniteit, zoals Poulat in bovenstaand citaat suggereert, maar volgens Hellemans om een strijd om de moderniteit. In de inleiding kwam al aan de orde dat het Nederlandse episcopaat in het debat om de moderniteit dankbaar gebruik maakte van de moderne communicatiemiddelen.

De eerste tendensen van modernisering in de katholieke samenleving dienden zich al aan in de jaren dertig. ‘Al voor de Tweede Wereldoorlog vertoonde het gesloten katholicisme kieren en begon de zuil te wankelen. Die beweging zette zich na de Tweede Wereldoorlog voort.’ aldus Peter Nissen in ‘Vergruizing van de katholieke zuil’.² De herderlijke brief die de twee Brabantse bisschoppen P. Hopmans (1914-1951) en W. Mutsaerts – beiden voorstander van een gesloten en strak gereguleerd katholicisme – in 1944 schreven, hield in dat het voor katholieken verboden was lid te zijn van neutrale Nederlandse organisaties. Dit verbod wordt door kerkhistorici gezien als een vooraankondiging van het Mandement van de Nederlandse bisschoppen in 1954. In dit mandement, getiteld *De katholieke in het openbare leven van deze tijd*, deden de Nederlandse bisschoppen een decennium later een dringend beroep op de gelovigen om de traditionele regels van de kerk na te leven. Het was een ultieme poging de moderniteit in toom te houden. Omdat klerikale bevoogding na de Tweede Wereldoorlog echter steeds meer als een beknotting van de persoonlijke vrijheid werd ervaren, wordt in dit hoofdstuk uitgebreid aandacht besteed aan dit mandement. De godsdienst, in de zin van morele bewustwording, werd

1 Poulat, ‘Katholicisme en moderne tijd’, 19.

2 Nissen, ‘Vergruizing van de katholieke zuil’, 271.

door intellectuelen alleen nog als drijvende kracht aanvaard, als deze in vrijheid kon worden beleefd en niet van hogerhand werd voorgeschreven.

Het valt op dat in de jaren vijftig diverse enquêtes werden gehouden door katholieke instanties om de mening van de gelovigen over uiteenlopende kwesties te peilen. Niet het minst gold dit voor het ‘katholieke lectuurprobleem’. De katholieken waren op sociaal en politiek terrein geëmancipeerd, maar op cultureel gebied was nog een achterstand in te halen. Omdat Idil begin jaren vijftig steeds vaker blootstond aan kritiek en een continu achterhoedegevecht voerde – de uitgevers en boekhandelaren gaven alleen nog om pragmatische redenen ondersteuning – bleek internationale samenwerking noodzakelijk.

Maar hoe dachten de katholieken in dit tijdsbestek zelf over de moraal in de moderne romankunst die, het kan niet anders, een gespannen relatie onderhield met de moderniteit? Er werd in traditionele katholieke kringen nog steeds gedacht dat de lectuurvoorlichting onderworpen was aan de goddelijke natuurwet en dat de neutrale staat aan speciale groepen toestemming verleende om de culturele leiding op zich te nemen. Daar lag een taak voor Idil, aldus professor dr. A. van Leeuwen s.j. (1905-1987) in zijn lezing tijdens de algemene vergadering van recensenten op 27 augustus 1952. Deze lezing werd, met het oog op de toekomstige internationale samenwerking, een jaar later in diverse talen integraal opgenomen in de Idilbrochure *Welk boek? Een goed boek!*.³ Om een einde te maken aan de voortdurende onwetendheid over de kerkelijke boekenwet gaf Idil in 1954 in de serie Opvoedkundige Brochurereeks ook het reeds eerder genoemde boekje *De kerk en het boek* uit, geschreven door de paters kapucijnen Auxentius en Servatius. Deze brochure werd door Verbiest schertsend als ‘voorlichting over de voorlichting’ gepresenteerd. Hij legde de negatieve berichtgeving over Idil naast zich neer en vond het niet nodig de instructies voor de recensenten aan te passen. Maar daarmee verstomde de kritiek niet. Om het totale veld van lectuurvoorlichting te completeren werd Idil in 1953 uitgebreid met de Keurraad voor Jeugdlectuur, die na 31 jaar door de fraters van Tilburg aan de stichting Idil werd overgedragen. In 1954 werd eindelijk het Katholiek Lectuur Centrum (KLC) opgericht, zoals nog zal blijken een voorwaarde voor een betere financiële onderbouwing. Maar voordat deze laatste na een decennium vol subsidieeeld in 1959 gerealiseerd werd, beleefde Idil zware tijden.

Het tijdsbeeld van de jaren vijftig

‘De tijd waarin wij leven’

Om de geest van de jaren vijftig goed te kunnen begrijpen is het belangrijk eerst kennis te nemen van de atmosfeer in deze periode. De jaren na de oorlog, door de historicus J. Blom ‘de jaren van tucht en ascese’ genoemd, kenmerkten zich dankzij het stelsel van de verzuiling door soberheid, disciplinerende arbeidsmoraal en moralistisch-opvoedkundige trekken, ook op het gebied van cultuur en cultuurbeleid.⁴ Uit de gegevens van NIPO-enquêtes uit die tijd blijkt dat de stemming in de Nederlandse samenleving in deze periode bepaald niet hoopvol was. Een sombere kijk op het leven hield de mensen in zijn greep. Volgens de futuroloog Fred Polak (1907-1985) was de gevoelsthermometer tot ver beneden het vriespunt gedaald. Veelzeggend is in dit verband het volgende citaat uit zijn bijdrage aan het themanummer van *De Gids* (1952), dat in zijn geheel was gewijd aan ‘De tijd waarin wij leven’.

‘De angst vernauwt het bewustzijn, bij de een tot louter gedachten aan planetaire destructie door gebruik van de atoombom en mogelijke kettingreacties, bij de ander aan botsing met andere planeten of welke apocalyptische rampen dan ook. Een

derde leeft wegens het opdringend communisme reeds nu opnieuw in het concentratie-kamp, een volgende vreest meer dan al het andere het respectievelijk verlies der nationale souvereiniteit en der koloniale bezittingen, het verrassend herstel van krachten der overwonnen staten, het streven naar onafhankelijkheid van de volken in Azië en Afrika, de dreigende overbevolking van Nederland, het toenemend verval van religie en moraal, de voortgaande overwoekering van techniek en robotisering, enz. enz. "Vrijheid van angst"? Het mocht wat. Allen leven wij in angst-complexen, mogen de psychiaters nog zozeer overdrijven. Wij leven in een "age of anxiety" (...). Wij kennen de angst om de angst.⁵

Ook literatuurcritici lieten zich niet onbetuigd over dit onderwerp. Zo gaf Garnt Stuiveling zijn genuanceerde visie op de verhouding tussen kunst en maatschappij begin jaren vijftig als volgt weer:

'Niemand kan ontkennen, dat de tegenwoordige literatuur nogal somber is. (...) het verhalende proza houdt zich bij voorkeur bezig met figuren, die op de een of andere wijze te gronde gaan, of die op zichzelf de belichaming zijn van ontbinding, angst, afschuw en wanhoop. (...) het is de maatschappij zelf, de totaliteit van de samenleving, die deze atmosfeer bepaalt'.⁶

In een dergelijke situatie zoekt volgens Polak de één bescherming bij een leider, Kerk, partij of vakbond, terwijl de ander, als een vorm van escapisme, terugverlangt naar de romantiek van het verleden. Een derde leeft weer onder het motto 'pluk de dag, zolang de zon schijnt'. Toch had Polak nog enige hoop, want het stond voor hem als een paal boven water dat het komende tijdvak 1950-2000 een grootse periode in de geschiedenis zou worden. 'Wij verkeren nu al in de beginfase van een tweede industriële revolutie, die der volautomatisering. Het is het begin van het einde of van een nieuwe herwaardering aller waarden.'⁷

Het voordeel van de geschiedschrijver is dat hij in retrospectie kan terugkijken op het verleden, waar de futuroloog het tegenovergestelde beleeft. Zonder overdrijving kan nu wel worden gezegd dat Polak een heldere kijk had op de toekomst. Maar herwaardering van waarden of niet, het omgaan met modernisering en moderniteit is niet vanzelfsprekend en al helemaal niet in een 'age of anxiety'. Dat was ook de reden waarom de door velen zo gewenste politieke 'doorbraak' na de oorlog geen schijn van kans maakte en de restauratie van de vooroorlogse verhoudingen succesvol was verlopen. De organisatorische verzuiling bereikte in deze periode zelfs een hoogtepunt, zoals Luykx schreef in zijn artikel 'Erger dan de Reformatie?'.⁸

Voor de vernieuwingsgezinde partijen was dit herstel niet acceptabel en het is in dit verband van belang te wijzen op de rol van een aantal katholieke intellectuele leken die begin jaren vijftig werden beïnvloed door de moderne menswetenschappen, met name de psychologie. Men spreekt in dit verband wel van een 'tweede emancipatie' van de katholieken. Zij maakten dankbaar gebruik van de communicatiekanalen die door de Kerk in het leven waren geroepen om de onderlinge banden en de geslotenheid van de katholieke kerk te bevragen en creëerden feitelijk, door van buiten af gebruik te maken van verzuilde organisaties, een 'omgekeerde zuilwerking'.⁹ Bovendien oefenden 'verlichte' geestelijken én leken via allerlei functies en adviseurschappen invloed uit op de

3 Van Leeuwen, 'Het bestaansrecht', 6; KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 7 Notulen algemene ledenvergadering 27 augustus 1952; *IT* 16 (1952) 487-488.

4 Blom, 'Jaren van tucht en ascese', 313-315.

5 Polak, 'De tijd waarin wij leven', 61; Anbeek, 'Tijd en vertekening', 166.

6 Stuiveling, 'De humor van Simon Carmiggelt', 243.

7 Polak, 'De tijd waarin wij leven', 64.

8 Luykx, 'Erger dan de Reformatie?', 67-68.

9 Luykx, 'Erger dan de Reformatie?', 75.

Nederlandse bisschoppen.¹⁰ In tal van publicaties in tijdschriften als *Ruimte* en *Te elfder ure* en brochurereeksen als *Mens en Maatschappij* en *Pastorale Cahiers* getuigden zij van hun toenemende afkeer van groepsrigorisme en van de kerkelijke hiërarchie en bureaucratie. Zij pleitten volgens de socioloog F. van Heek voor een ‘permissive society’, een tolerante maatschappij waarin normen en moraal lossere werden gehanteerd. Van Heek vond de verklaring voor de modernisering vanuit uitsluitend interne factoren – zoals Jan Thurlings deed in zijn dissertatie *De wankle zuil* – te beperkt. Ook externe moderniseringsfactoren hadden invloed op de veranderingen in de katholieke wereld.¹¹ De economisch socioloog E. Bax was het eens met Van Heek en noemde in dit verband: de zich uitbreidende verzorgingsstaat, die een inbreuk pleegde op de verzorgende functies van de traditionele zuilen; de sociale communicatiemiddelen die het groepelement van de zuil aantastten en uitholden; en *last but not least* de toenemende secularisering in de jaren vijftig, met als gevolg geloofsafval en ontkerkelijkheid.¹² Een niet onbelangrijke rol daarin speelde de industrialisering van Nederland en de bijverschijnselen die dat opleverde in de vorm van de sociaaldemocratie. Bekend zijn in dit verband ook de veranderende inzichten over huwelijk en gezin, de positie van de vrouw in de samenleving en de seksualiteit, wat al in 1946 resulteerde in de oprichting van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH).¹³

Met deze nieuwe mentaliteit kreeg ook Idil in de loop van de jaren vijftig steeds vaker te maken. Maar kon de recensiedienst zich wel aanpassen aan de nieuwe omstandigheden? Alvorens deze vraag te kunnen beantwoorden is een uiteenzetting over de inhoud van het mandement op zijn plaats, ‘een inbraak in het katholieke huis’, zoals dit door Luykx zo treffend werd getypeerd.¹⁴

Het Bisschoppelijk Mandement van 1954

Het mandement van de Nederlandse bisschoppen, dat op 1 mei 1954 na veel interne discussie tot stand kwam, was in feite een vervolg op de encyclieken *Rerum Novarum* (1891) van paus Leo XIII en *Humani Generis* (1950) van Pius XII. Opende *Rerum Novarum* tegen het einde van de negentiende eeuw voorzichtig de deuren voor actieve sociale participatie en politieke deelname van de katholieken aan de moderne samenleving en – met dank aan het neothomisme – een andere kijk op kunst, *Humani Generis* zette weer de rem op de verbreiding van moderne stromingen, zoals het existentialisme. Het loskoppelen van de existentie van de ontologische absoluutheid van de dingen maakte dat het individu afhankelijk werd van culturele factoren, hetgeen een ontkenning inhield van de goddelijke openbaring. In wezen een pastoraal document, kreeg het mandement in zijn uitwerking echter een politieke lading. Het wordt nu vooral gezien als een wapen tegen de ‘doorbraak’.¹⁵ De directe aanleiding voor het mandement was de voor de KVP slecht uitgevallen uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1952, waarvoor aartsbisschop-coadjutor B. Alfrink (1900-1987) die de zieke kardinaal De Jong verving, had geweigerd een stemadvies uit te brengen. De KVP en PvdA kwamen toen uit op een gelijk aantal van dertig zetels. Het is niet voor niets dat Alfrink door de godsdienstsocioloog en publicist, Walter Goddijn o.f.m. ‘een gedistantieerd hervormer’ werd genoemd.¹⁶ Alfrink was om twee redenen een fervent tegenstander van stemadviezen. Op de eerste plaats omdat hij vond dat de katholieke organisaties zelf verantwoordelijk waren voor de eenheid binnen hun gelederen, en voorts omdat hij bang was dat zijn stemadvies zou worden uitgelegd als steun aan de rooms-rode coalitie die sinds 1948 met het eerste kabinet-Beel (1948-1951) een realiteit was. Voor veel katholieken was dit samengaan van sociaaldemocraten en katholieken nog steeds een heikel punt.¹⁷ De KVP

Cartoon van Charles Boost in *De Tijd*, 9 juni 1954 (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

was bang dat de nederlaag van 1952 zich bij de gemeenteraadsverkiezingen van 17 mei 1953 zou herhalen en bovendien dat een aantal progressieve katholieken de overstap naar de Katholieke Werkgemeenschap (KWG) zou maken. De KWG die vanaf de oprichting in 1946 onder leiding van de katholiek Geert Ruymers (1911-1970) een aparte afdeling vormde binnen de PvdA, had enkele honderden sympathisanten onder katholieke intellectuelen. Twee andere niet te onderschatten problemen voor kardinaal De Jong waren de lauwe samenwerking van de katholieke standsorganisaties en de commotie rond de doorbraak, die binnen de KVP nog steeds voor onrust zorgden. Daarom deed de fractievoorzitter van de KVP in de Tweede Kamer, C. Romme, een dringend beroep op de katholieke organisaties en intellectuelen om samen te werken en de partij niet de rug toe te keren. Binnen de KVP had zich tot overmaat van ramp onder leiding van de oud-minister voor koloniën C. Welter (1880-1972) – een fervent tegenstander van de rooms-rode coalitie – een splinterpartij afgescheiden, de Katholieke Nationale Partij (KNP) die sinds 1948 een zetel innam in de Tweede Kamer.¹⁸

10 Luyck, 'Erger dan de Reformatie?', 73.

11 Van Heek, 'Groepsdesorganisatie bij de Nederlandse rooms-katholieken', 251.

12 Bax, *Modernisation and cleavage*, 270.

13 Luyck, 'Erger dan de Reformatie?', 80-81.

14 Luyck, 'Erger dan de Reformatie?', 83.

15 Goddijn, *Tot vrijheid geroepen*, 115-117.

16 Goddijn, 'Alfrink, een gedistantieerd hervormer', 254.

17 Van Merriënboer, 'Politiek rondom het mandement', 151.

18 Spiertz, 'De Nederlandse bisschoppen', 318.

Na de slechte verkiezingsuitslag liet de ernstig zieke kardinaal De Jong zich door zijn vicaris-generaal J. Geerdink (1902-1977) overhalen – overigens buiten medeweten van zijn aartsbisschop-coadjutor Alfrink – om in zijn toespraak tijdens de viering van ‘Honderd jaar Kromstaf’ op 12 mei 1953 de gelovigen op het hart te drukken trouw te blijven aan de katholieke organisaties. De kardinaal sprak op die dag de volgende historische woorden:

‘De eigen katholieke organisaties op heel het terrein van het openbare leven hebben in het verleden onze emancipatie mogelijk gemaakt en bevorderd, zij zijn ook (...) in de min of meer nabije toekomst, nog even noodzakelijk en belangrijk, niet alleen voor de bloei van het geloofsleven onder ons katholieken, maar mede ook om positief een christelijke maatschappij in Nederland op te bouwen. Derhalve dierbare gelovigen blijft één, één!’¹⁹

Uit het bovenstaande mag niet worden geconcludeerd dat Alfrink zich geen zorgen maakte over de doorbraakproblemen, want hij gaf in 1951 al opdracht aan een driemanschap om een bisschoppelijk mandement voor te bereiden. Deze commissie bestond uit de bisschop-coadjutor van Roermond J. Hanssen (1906-1958), de vicaris-generaal van hetzelfde bisdom F. Féron (1896-1958) en de moraaltheoloog aan het seminarie Rijsenburg A. Ariëns (1910-1971), persoonlijk adviseur van Alfrink. Het mandement dat na een lange voorbereiding in 1954 eindelijk gereed kwam, kreeg de titel *De katholieke in het openbare leven van deze tijd*. Het was een typisch product van de hierboven al gesignaleerde ‘age of anxiety’. In de loop der jaren is er uitgebreid onderzoek gedaan naar het mandement. Aanvankelijk was het voor onderzoekers alleen mogelijk inzage te krijgen in het archief van het bisdom Roermond, want het aartsbisschoppelijk archief bleef nog tot de jaren negentig voor onderzoek gesloten. Dat is dan ook de reden dat de studie van A. Manning (1929-1991) uit 1971, ‘Uit de voorgeschiedenis van het mandement van 1954’, niet compleet kon zijn.²⁰ Het verdient daarom de voorkeur twee publicaties van hoogleraar M. Spiertz (1928-2004) tot uitgangspunt te nemen. Daaruit blijkt dat er diverse argumenten waren voor het opstellen van een mandement: de groei van en spanning over sociale organisaties, zorgen over de ontkerstening van Nederland, angst voor de vervlakkings van mentaliteit en zeden en niet op de laatste plaats het humanisme dat door de PvdA werd gesteund. Omdat het Humanistisch Verbond het bestaan van de erfzonde ontkende – het construeerde een zedelijkheid zonder God – was Alfrink al door de pauselijk internuntius in Den Haag, mgr. Paolo Giobbe (1880-1972), geattendeerd op het gevaar van het Verbond.²¹ De opstellers van het mandement namen de vastenpreek ‘Le Sens de Dieu’ van de aartsbisschop van Parijs, Emmanuel Suhard (1874-1949), uit 1948 als voorbeeld. Hierin verkondigde hij: ‘Er is maar één humanisme: het humanisme van het kruis.’²² Overigens nam Suhard in de discussie over modernisering een tussenpositie in. Enerzijds was hij voorstander van katholieke actie tegen de gevaren in de samenleving, anderzijds verzette hij zich tegen de integralisten die zich te nadrukkelijk afwendden van de vernieuwingen in de Kerk. Over dit onderwerp werd door moraaltheologen in Nederland ook verschillend gedacht, waardoor zich bij de samenstelling van het mandement een richtingstrijd aftekende tussen voorstanders van een behoudend, ‘gesloten’ catholicisme dat met name door het ‘zuidelijk’ driemanschap Hanssen, Féron en Ariëns werd aangehangen, en een meer ‘open’ catholicisme dat door de ‘noordelijke’ Alfrink en de bisschop van Haarlem mgr. J. Huibers (1875-1969) werd gesteund. Huibers, destijds de oudste van de Nederlandse bisschoppen, toonde toen het meeste begrip voor de nieuwe tijd volgens Th. van Lier (1916-1992), het katholieke Tweede Kamerlid van de PvdA tevens vicevoorzitter van het KWG.²³ Na diverse vergaderingen en aanpassingen werd het mandement in de vastenbrief van februari 1954 vanaf de preekstoel aangekondigd, opdat ‘de grote lijnen zouden worden aangegeven voor een eensgezinde actie van alle

katholieken op godsdienstig en zedelijk gebied, op het terrein van het onderwijs en cultuur en in het economische en sociale leven'.²⁴

Het mandement over de taak van de katholieken, geestelijken én leken, in de moderne samenleving bestaat uit drie delen. Deel I, 'Godsdienst en leven', handelt over de maatschappelijke taak van de kerk. Deel II gaat over 'de grootse taak op sociaal terrein' en het belang van katholieke sociale organisaties. In deel III komen de 'onchristelijke stromingen' aan bod, zoals het liberalisme, de NVSH, het Humanistisch Verbond (1947), de NVV, socialistische verenigingen, het communisme (CPN) en de PvdA. Katholieken konden, op straffe van excommunicatie, geen lid zijn van deze neutrale verenigingen.²⁵ Hetzelfde gold voor het lidmaatschap van en luisteren naar de VARA radio.²⁶ Om een rel in de pers te voorkomen spraken de bisschoppen alleen hun bezorgdheid uit over het lidmaatschap van de PvdA zonder daaraan bovengenoemde consequentie te verbinden.

Vooraf deel III van het mandement kreeg de nodige publiciteit in de media. Daaruit bleek dat door de bevoogding van het episcopaat de distantie tussen Kerk en publieke opinie fors was toegenomen. Nederland telde indertijd vier miljoen katholieken en vooral de katholieke intellectuelen zagen het document van de bisschoppen als een historisch restauratiemanifest dat 'een te weinig bezielde visie op de toekomst gaf en de organisatorische levensontwikkeling tracht af te snoeren op een ogenblik, dat wij historisch voorbij-gegroeid zijn', aldus Van Duinkerken in een speciaal themanummer van *Te elfder ure* uit 1954, gewijd aan het mandement. Hij stoorde zich vooral aan de negatieve beoordeling van het humanisme en het veronachtzamen van de door hem zo gewenste doorbraak.²⁷ De katholieke filosoof Bernard Delfgaauw (1912-1993) schreef in hetzelfde nummer van het tijdschrift ook een vernietigend commentaar. Hij vond dat de katholieke intellectueel gemangeld werd tussen zijn persoonlijke waarheid en de waarheid van de georganiseerde kerkelijke macht.²⁸ Dat had tot gevolg dat de gelovige zich door het mandement in zijn geweten aangesproken voelde, wat weer de nodige spanning opleverde binnen de rooms-rode coalitie.

In de wereld van onderwijs en cultuur werd het mandement eveneens slecht ontvangen, waardoor het als een omstreden stuk de geschiedenis in ging. Maar het mandement had onmiskenbaar wel het een en ander losgemaakt en werkte als een boemerang. Katholieke intellectuelen, zowel clerici als leken, keerden zich tegen het bisschoppelijk beleid. Een voorbeeld hiervan is het rapport *Openheid en geslotenheid van de katholieken in Nederland* van de Sint-Willibrord Vereniging, waarin de vereniging zich keerde tegen het mandement en een pleidooi hield voor meer openheid.²⁹ De spanningen rond het mandement geven een beeld van de gespletenheid van katholiek Nederland in de jaren vijftig.

Opmerkelijk genoeg werd in Idilkringen niet over het mandement gesproken: er zijn in het archief althans geen stukken voorhanden, die een visie van de recensiedienst in dit opzicht weergeven. Onder het motto 'wie zwijgt stemt toe' werd ook in *IT* met geen woord over het herderlijk schrijven gerept. Het valt wel op dat de telling van het aantal verboden en streng voorbehouden Idilkwalificaties over de periode 1946 tot 1968 in het jaar 1954 een sterke daling laat zien: de I-kwalificaties dalen van 36 naar 16 en de II-

19 Spiertz, 'De Nederlandse bisschoppen', 329-331.

20 Spiertz, 'De Nederlandse bisschoppen', 317.

21 Spiertz, 'De aartsbisschop-coadjutor', 252.

22 Spiertz, 'De aartsbisschop-coadjutor', 249.

23 Dierick en Roes, 'Memoreeks', 55.

24 Spiertz, 'De Nederlandse bisschoppen', 340.

25 'Bisschoppelijk mandement', 489-520.

26 Spiertz, 'De aartsbisschop-coadjutor', 269.

27 Van Duinkerken, 'In het openbare leven', 302.

28 Delfgaauw, 'Persoonlijke waarheid', 281.

29 Luyckx, 'Erger dan de Reformatie?', 76.

kwalificaties van 49 naar 23 (zie de tabel en grafiek op pagina 163). Weliswaar liep het aantal gerecenseerde boeken in dat jaar enigszins terug, maar dat kan de forse val van deze kwalificaties niet voldoende verklaren. Het is heel goed mogelijk dat de recensenten werden beïnvloed door de reacties op het mandement, want ook deze groep ontkwam niet aan de secularisering en vroeg zich af hoe om te gaan met literatuur en moderniteit.

Ferd Verbiest was in ieder geval zwaar teleurgesteld over de inhoud van het Mandement, temeer daar gehoorzaamheid was geboden. In huize Verbiest werd overigens iedere zaterdag de radio afgestemd op de VARA om naar een hoorspel te luisteren. Vader Verbiest gaf dan met een knipoog aan: 'Het mag eigenlijk niet, maar hier kunnen wij heus wel tegen.'³⁰

Opvattingen over literatuur en moderniteit

Het van het woord modernisering afgeleide begrip modernisme dat ook in de literatuur in de jaren tachtig van de twintigste eeuw als één van de 'ismen' of stromingen in de kunst werd geïntroduceerd, kan niet zo eenvoudig in één woord worden gedeut. De meningen over de definitie lopen nogal uiteen. De afstand tot de ontwikkelingen in de twintigste eeuw in de literatuur is nog te klein en nog niet voldoende uitgekristalliseerd. Wel kan worden gezegd dat er in de twintigste eeuw grofweg twee hoofdstromingen naar voren kwamen: de historische avant-garde en het modernisme. Tot de historische avant-garde worden gerekend: het futurisme (vanaf 1909), dada (vanaf 1916) en het surrealisme (vanaf 1920). De avant-garde deelt opvallende kenmerken, waaronder het groepskarakter en het uitgeven van provocerende manifesten, programmatische verklaringen en pamfletten. Het modernisme daarentegen presenteerde zich niet als een groepering en is een constructie van de literatuurwetenschap achteraf.³¹

In hun studie *Het modernisme in de Europese letterkunde* bakenden Fokkema en Ibsch het modernisme als literaire stroming duidelijk af van de avant-garde. Een modernist engageert zich niet zoals de avant-gardist, heeft een voorkeur voor proza en schuwt iedere vorm van dogmatisme. 'Hij overweegt, is kritisch, ook ten aanzien van de door hem geformuleerde kritiek.'³² Omdat de modernist zich wilde bevrijden van de burgerlijke erfenis van de negentiende eeuw, kan bij de bestudering van deze literatuur niet aan de veranderende historische context worden voorbijgegaan. De verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog, de Oktoberrevolutie in Rusland, de ontwikkelingen in de exacte wetenschappen (Einstein) en humaniora (Freud), de opkomst van de moderne hermeneutiek en de invloed van de filosoof Nietzsche, hadden alle grote invloed op de modernistische schrijvers.³³

Over de aanvang van het modernisme in de Nederlandse literatuur zijn de literatuurwetenschappers het ook niet eens. Er worden verschillende data genoemd, zoals 1880, na het optreden van de Tachtigers, en 1916, bij het verschijnen van de eerste jaargang van *Het Getij*, een belangrijk forum voor de modernistische literatuur. Weer anderen noemen de doorbraak van de experimentele schrijvers kort na de Tweede Wereldoorlog als beginpunt. Zij hadden God en de moraal niet meer nodig voor het bewustwordingsproces van hun personages.³⁴ Van den Berg en Dorleijn geven in hun bijdrage 'Modernisme à tort et à travers' in *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* daarom de voorkeur aan een brede definitie van het modernisme en de historische avant-garde, die het gehele scala van schrijvers en stromingen omvat en, naast de voorhoedefunctie van kunst en literatuur, ook de sociale dimensie van het modernisme weergeeft. Daarbij mag niet worden vergeten dat de begrippen modernisme en avant-garde een lange tijd een negatieve connotatie hadden. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd, mede onder in-

vloed van internationale ontwikkelingen, een verschuiving in positiever zin merkbaar. De definitie van Van den Berg en Dorleijn luidt als volgt:

‘Het modernisme [omvat] het hele complex van artistieke en literaire vernieuwingsbewegingen die ruwweg in de late negentiende en het eerste kwart van de twintigste eeuw zowel in het kader van als in reactie op de moderne, kapitalistische, geïndustrialiseerde maatschappij en cultuur, kortweg: de moderniteit, tot een fundamentele en definitieve verwerping van de tot dan toe dominante classicistische kunst en literatuuropvattingen leidde.’³⁵

Fontijn en Polak hanteren in hun bijdrage in *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis 1800-2000* andere poëtische opvattingen en een andere indeling voor het modernisme.³⁶ Zij onderscheiden een radicale avant-garde (futurisme, dadaïsme, constructivisme en surrealisme) en een gematigde vorm (expressionisme en nieuwe zakelijkheid). Het expressionisme kwam volgens hen in Nederland later en in afgezwakte vorm aan bod en vond zijn vertegenwoordigers in schrijvers als Herman van den Bergh, Hendrik de Vries en Hendrik Marsman.

De cultuurfilosoof George Steiner was van mening dat in de twintigste eeuw een transformatie plaatsvond van een burgerlijke cultuur naar een democratische en pluralistische samenleving. Elitecultuur en massacultuur groeiden in een complex proces van afstoting en aantrekking naar elkaar toe en vormden een onontwaaibaar kluwen, wat tot uitdrukking kwam in de literatuur.³⁷ Het is opmerkelijk dat met name de naoorlogse literatuur – gekenmerkt door vrijheid, creativiteit en vernieuwing – het seculariseringsproces in een stroomversnelling bracht.

Welke definitie van modernisme in de literatuur men ook preferereert, het blijft een voldongen feit dat de moderne roman binnen de katholieke kerk en de organisaties die zich met de lectuurvoorziening en voorlichting bezighielden voor de nodige onrust zorgde. Vooral het toenemende personalistische karakter van de literatuur – waarin veel nadruk ligt op de aardse existentie van de mens – zou ten koste gaan van de door de Kerk zo gewenste gerichtheid op de transcendentie.

De vraag naar de taak van de katholieke romancier werd begin jaren vijftig steeds openlijker gesteld en de meningen daarover tussen ‘helpers’ en ‘tegenstanders’ van Idil waren nogal verdeeld. Deze varieerden van ‘de kunst moet dienstbaar zijn aan God’ via ‘er bestaat een hechte relatie tussen de romankunst en de moraal’ en ‘ethiek en esthetiek zijn nauw met elkaar verbonden’ tot het vragen van meer aandacht van de katholieke lectuurvoorziening voor een humanistisch ‘christelijk realisme’ in de moderne roman. In de volgende paragraaf worden deze uiteenlopende percepties verder uitgewerkt en volgt een uiteenzetting van de poëtische vragen die in deze periode in het katholieke literaire veld opgang deden.

Katholieke opvattingen over literatuur en moderniteit

Anno 1950 werd in katholieke kringen zoals gezegd verschillend over de moderne roman gedacht. De forse stellingname van de hoofdpersonen uit het vorige hoofdstuk – Van Duinkerken, Ouwendijk en Hermans – en de reacties daarop in diverse katholieke en

30 Brief Agnes Verbiest, 3 maart 2010.

31 Levie, ‘Literatuurgeschiedschrijving’, 266.

32 Fokkema en Ibsch, *Het modernisme*, 10-11.

33 Levie, ‘Literatuurgeschiedschrijving’, 276.

34 Van den Berg en Dorleijn, ‘Modernisme’, 101-103.

35 Van den Berg en Dorleijn, ‘Modernisme’, 104.

36 Fontijn en Polak, ‘Modernisme’, 182-183.

37 Ruiter en Smulders, *Literatuur en moderniteit*, 12.

niet-katholieke dagbladen zijn inmiddels bekend, maar deze schrijvers vertegenwoordigden niet het gehele spectrum van het literaire veld. Ook binnen eigen katholieke kring groeide bij de literatuurcritici in de jaren vijftig wrevel over de strakke regels die hen door de katholieke boekenwet en de organisaties voor lectuurvoorziening werden opgedrongen. Het aantal auteurs dat zich nog strikt 'katholiek' noemde, nam zienderogen af en hetzelfde proces deed zich voor bij de katholieke lezer die steeds minder rekening wenste te houden met dit inmiddels beladen 'etiket'. De katholieke kerk zou volgens deze critici, althans op het gebied van kunst en cultuur, een politietoekening vervullen in haar strijd tegen het formalisme en het conformisme aan de moderne tijd. Tegen het formalisme, omdat de katholieke lectuurleiding van mening was dat de diepere betekenis van lectuur belangrijker was dan de vorm. Tegen het conformisme, omdat al te gemakkelijk traditionele waarden overboord werden gegooid ten gunste van de moderniteit. Dit werkte volgens pater P. van Belkom m.s.c. massificatie in de hand.³⁸ Maar wat was de echte oorzaak van de discrepantie tussen literaire kritiek en de katholieke lectuuropvatting? De strenge moraalridder pater E. Janssen s.j., recensent van de Vlaamse *Boekengids*, voerde hiervoor drie redenen aan. Op de eerste plaats speelde volgens hem een *would-be aesthetica* een belangrijke rol bij de literaire kritiek, terwijl de katholieke lectuurvoorlichting een onmiddellijk en praktisch doel nastreefde: dienstbaarheid aan God. Op de tweede plaats bestond er de tegenstelling tussen klerikalisme en antiklerikalisme. Voorts was hij van mening dat de normen werden opgerekt door geloofsafval en verminderde zedelijkheid, een sluipend proces dat door de literatuurkritiek nauwelijks werd opgemerkt. Aan de andere kant zou de katholieke lectuurvoorlichting wat meer oog moeten hebben voor de moderne vooruitgang die nu eenmaal niet meer was te stoppen. De suggestie dat de algemene literaire kritiek en de katholieke lectuurvoorlichting lijnrecht tegenover elkaar stonden, vond Janssen erg overdreven, want 'zou dat op grond van werkelijkheid gebeuren, dan hebben wij, katholieken, geen artistieke, geen culturele toekomst meer'.³⁹

Met het oog op de centrale vraagstelling voor deze paragraaf waarin het katholieke lectuurprobleem centraal staat, is het nuttig de algemene opvattingen rond de 'moraal van het verhaal' te schetsen aan de hand van een artikel van Gerhard Steffens in *Streven* (1949). In zijn artikel 'Moderne romankunst en moraal' constateerde hij een verandering in de wijsgerige richting bij de schrijvers, die een bedreiging vormde voor de integraal christelijke levensvisie.

'Omdat hij voor zijn menselijke daden verantwoordelijk is, is hij voor al zijn artistieke concepties en hun uitwerking verantwoordelijk tegenover zichzelf, tegenover de gemeenschap en tegenover God (...). Het domein van het esthetische ligt derhalve niet alleen niet buiten dat van het ethische, maar is zelf bij uitstek ethisch, omdat het bij uitstek menselijk is.'⁴⁰

In zijn uiteenzetting verwees Steffens naar *Art et Scolastique*, waaruit hij de visie van Jacques Maritain citeerde: 'C'est l'humanité elle-même à former, scruter et gouverner comme un monde, qui est son object de création.'⁴¹ Met andere woorden: de kunstenaar was in eerste instantie mens, maar ook kunstenaar, waardoor er een sterke band bestond tussen het zielenleven van de literator en zijn roman. 'Zijn gedachten zijn geen louter objectieve aanschouwingen, maar een stellingname, een openbaring van het innerlijke van de ziel.'⁴² Hij vond dat een katholieke schrijver gebonden was aan de moraal, want een auteur pleegde verraad aan God, de schoonheid en de gemeenschap als hij de zedelijke orde en morele wetgeving negeerde. Niet alleen voor de schilderkunst, maar ook voor de katholieke romankunst gold het woord van Fra Angelico: 'Om de dingen van Christus te schilderen, moet men met Christus leven.'⁴³

De traditionele kerkelijke opvatting en de visie van Steffens op de literatuur en moderniteit vertonen dus weinig verandering in vergelijking met die in het Interbellum. Een roman moest dienstbaar zijn aan het transcendente en de moraal, een combinatie van de *splendor veri* (de schittering van het ware van Plato) en de *splendor ordinis* (schittering van de orde van Augustinus), met andere woorden de 'verticale vlucht' volgen.⁴⁴ Een literator moest het kwaad veroordelen en niet in de fuik lopen van vlotte psychoanalytische en existentialistische procedés, omdat die een roman ten onrechte tot een moderne roman zouden maken. Katholieke schrijvers lieten zich, de goede niet te na gesproken, al te gemakkelijk voor het karretje spannen van de moderniteit, aldus Steffens. Van de navolgenswaardige voorbeelden in de internationale literatuur noemde hij Mauriac, Daniël-Rops, Bernanos, Greene en Waugh.

Dat Steffens en Janssen in hun opvattingen niet alleen stonden, blijkt uit het feit dat in 1954 in het standaardwerk *De katholieke literatuur in de XXe eeuw* een overzicht werd gegeven van de katholieke moderne literatuur. In twee lijvige delen onderstreepten diverse auteurs het belang van de katholieke invalshoek in de literatuur. In het voorwoord verklaarde hoofdredacteur Joris Taels (1919-) dat het 'christelijk realisme' sinds de Eerste Wereldoorlog zowel in Europa als in Amerika een enorme progressie had doorgemaakt. De eerlijkheid gebiedt te vermelden dat Taels toen nog sprak van

'het omstreden begrip katholieke literatuur, in zijn ruimste betekenis (...). Het boek omvat in de eerste plaats het literaire oeuvre van Rooms-katholieke auteurs in het algemeen en, in het bijzonder, van die werken die geïnspireerd zijn door de Rooms-katholieke levensbeschouwing of daarvan getuigenis afleggen.'⁴⁵

Tien jaar later had men over een dergelijke opmerking de wenkbrauwen gefronst en in de jaren zeventig had men de redacteur voor wereldvreemd gehouden! Zo snel kan het gaan. Anton van Duinkerken nam in deel I de Nederlandse katholieke literatuur voor zijn rekening. Als belangrijkste katholieke schrijvers noemde hij Antoon Coolen, Herman de Man, Walter Breedveld, Rogier van Aerde, Dick Ouwendijk, Jan Willem Hofstra, Godfried Bomans, Bertus Aafjes en Gabriël Smit. In zijn bijdrage ruimde hij ook een flinke plaats in voor het *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde van de aanvang tot heden* van Gerard Knuvelder en diens hoofdredacteurschap van het tijdschrift *Roeping*.⁴⁶ Daarin deelde hij de Noord-Nederlanders in katholieke- en niet-katholieke schrijvers in. Kort na het gereedkomen van deel vier van de serie in 1953 werd Knuvelder idilrecensent in een groep die inmiddels was uitgegroeid tot een 160-tal medewerkers.

De vraag naar de inhoud van de katholieke roman werd ook gesteld door de Vlaamse schrijver en redactiesecretaris van *Dietsche Warande* en *Belfort*, Albert Westerlinck (1914-1984), bekend van zijn kritische literatuurwetenschappelijke essays.⁴⁷ Het valt op dat hij de literatuur benaderde vanuit het christelijk humanisme. In zijn artikel 'De katholieke roman in deze tijd' in *Roeping* 29 (1953-1954) betoogde hij dat er niet zo rigide moest worden gekeken naar de katholieke invalshoek. Naast traditionalistische schrijvers die leefden en schreven vanuit het eeuwigheidsperspectief van het geloof, waren er ook katholieke auteurs die de grote vraagstukken van het leven en de eigentijdse cultuur aan de orde stelden. Onder invloed van de moderne wetenschap, het artistiek naturalisme, de moderne

38 Van Belkom, 'Leon Bloy', 50.

39 Janssen, 'Literaire kritiek en katholieke lectuurleiding', 373-376.

40 Steffens, 'Moderne Romankunst', 918.

41 Maritain, *Art et scolastique*, 298.

42 Steffens, 'Moderne Romankunst', 919.

43 Maritain, *Kunst en scholastiek*, 84.

44 Maritain, *Kunst en scholastiek*, 36.

45 Taels, *De katholieke literatuur*, IX; Goddijn, *Tot vrijheid geroepen*, 27.

46 Van Duinkerken, 'De katholieke literatuur', 102-111.

47 Westerlinck, 'De katholieke roman', 242-259.

psychologie, de grote sociale bewegingen en de verschrikkingen van de oorlog, keken zij anders aan tegen de werkelijkheid die zij beschreven. Een en ander betekende niet dat hij het problematische karakter van de moderne roman niet onderkende. Belangrijke thema's in de moderne literatuur – het probleem van goed en kwaad, de zinnelijkheid en het afwijzen van de absolute transcendentie van God – baarden hem zeker zorgen.

'Waar het hedendaagse denken en voelen zo vaak belandt in het nihilisme, zocht de katholieke literatuur haar religieuze verlossing, uit de bestaansnietigheid en de menselijke verworping in het verre mysterie van God.'⁴⁸

Het is begrijpelijk dat de Vlaming Westerlinck Franstalige voorbeelden aanhaalde om zijn visie te onderschrijven. Zo vond de introductie van het kwaad in de roman volgens hem zijn oorsprong in het artistiek naturalisme. Hij noemde in dit verband de decadente Franse naturalistische schrijver Joris-Karl Huysmans (1868-1907) die het als zijn plicht zag het wrede en zondige leven van de mens weer te geven. Betere voorbeelden noemde hij de katholieke schrijvers Paul Claudel (1868-1955), Georges Bernanos (1888-1948) en Francois Mauriac (1885-1970), die weliswaar de zondeval beschreven, maar vervolgens veel aandacht besteedden aan het louteringsproces dat hun personages doormaakten. Hij was van mening dat katholieke schrijvers zich zelden nog concentreerden op simpel geloofsgeluk en heiligenlevens. Westerlinck was een voorstander van dit 'christelijk realisme' in de literatuur, met een ruimer en eerlijker begrip van de menselijke natuur, maar maakte niettemin ook een voorbehoud voor de gevormde gelovige lezer.⁴⁹

In 1956 hield de antropoloog en fenomenoloog prof.dr. F. Buytendijk (1887-1974) uit de Utrechtse school voor het leatuurcongres van het Katholiek Leatuur Centrum in Utrecht een lezing getiteld 'De moderne mens en zijn leatuur'. Als saillant detail kan worden vermeld dat Buytendijk Nederlands Hervormd was gedoopt, maar zich in 1937 waarschijnlijk onder invloed van Van Duinkerken, zijn collega bij *De Tijd*, bekeerde tot het katholicisme. Zijn bekering moet worden gezien in het licht van de Europese cultuurcrisis, waardoor hij steun zocht in het humanisme en christendom.⁵⁰ In het kader van dit onderzoek is het van belang hier te melden dat hij vond dat de moderne naoorlogse mens van de literatuur onvoorwaardelijke oprechtheid verlangde. Omdat de waarde van tradities en veilige geborgenheid een illusie waren gebleken, zocht de jonge generatie een ander houvast dan zijn voorgangers in de burgerlijke, liberale negentiende eeuw, aldus Buytendijk.⁵¹ 'Tegenwoordig komen twijfel en kritiek uit de cultuur zelf voort. Wij kunnen haar niet meer aanvaarden als wezenlijke levensruimte en betrouwbare levensorde,' citeerde hij de godsdienstfilosoof Romano Guardini (1885-1968).⁵² De moderne mens geloofde in zijn zending, was wars van tradities, niet-romantisch, radicaal realistisch, jeugdig en open. 'Herkerstening van cultuur en samenleving was zijn ideaal (...) door heropvoeding van het christelijk c.q. katholieke volk tot vrijheid-in-gebondenheid', aldus Luykx.⁵³ De roep om bespreekbaarheid en rechtvaardigheid was alom aanwezig, dat gold ook voor de roman. Volgens Buytendijk was het de taak van de katholieke leatuurvoorziening om deze nieuwe waarden bij de beoordeling in overweging te nemen.

'De verantwoordelijke taak van het uitgeven en verbreiden van de leatuur voor de moderne mens is niet volbracht door een selectie van die boeken, die geen aanstoot geven, maar zeker ook niet door het propageren van die zgn. "vrijmoedige leatuur", waarin – zoals A. van Duinkerken terecht opmerkt – "krachtig wordt afgerekend met allerhand kerkse vooroordelen, doch die zelf volgepropt staat met tenminste even eigendunkelijke propaganda voor tijdelijk gedurfd klinkende frasen, waarbij het zielsgeluk van geen sterveling ter wereld kan worden geborgd".'⁵⁴

Het feit dat hij Van Duinkerken hier citeerde, houdt in dat hij het eens was met diens gedachtegang. Twee zaken vonden zij beiden essentieel voor leatuur: het geestelijk kli-

maat en educatie. Persoonlijke rijpheid van de lezer was een voorwaarde om de strekking van een moderne roman te kunnen vatten. De katholiek moest 'leren' lezen. Het feit dat er nog steeds geen gedegen sociaalpedagogische studie naar de functie van lectuur voor de persoonlijkheidsvorming was gedaan, vond Buytendijk een gemis. Het zou een goede zaak zijn als aan beide aspecten eens aandacht werd besteed.

Tijdens hetzelfde lectuurcongres hield prof.dr.s. J. Kleijberg (1917-1997), bisschoppelijk adviseur van het Katholiek Lectorium Centrum (KLC) en docent aan het Philosophicum Dijnseburg te Zeist, een lezing over het onderwerp 'Zielzorg en lectuur'. Daarin benadrukte hij het verschil tussen leatuurzielzorg en cultuurzorg. Beide begrippen waren onlosmakelijk met elkaar verbonden, maar de katholieke leatuurzielzorg stond in het teken van de eeuwige bestemming van de mens en had daarom een hogere hiërarchische waarde dan de cultuurzorg, die hij het 'aardse voorspel' noemde. Het woord zielzorglectuur had volgens hem na de oorlog een negatieve klank gekregen en werd geassocieerd met moraaloordelen, kerkelijke boekenwet, inmenging door priesters, stichtelijke lectuur en geestelijke voogdij. Dat resulteerde in een extreem libertinisme. De moderne mens zorgde zelf wel voor zijn persoonlijkheidsvorming, daar had hij de priester of boekenwet niet voor nodig. Kleijberg vond echter dat de emancipatie van de katholieken nog niet voldoende was ontwikkeld en dat de zielzorg zich niet afzijdig en neutraal mocht opstellen. Hij hield een pleidooi voor autonome katholieke leatuurorganisaties die erop moesten toezien dat de richtlijnen werden nageleefd. Boekenclubs binnen de bestaande organisaties zouden daarin een belangrijke functie kunnen vervullen.⁵⁵

Een terughoudend geluid kwam in 1959 nog van de Vlaamse jezuïet A. van den Daele, die zich een groot voorstander toonde van katholieke literatuur. In een speciaal themanummer in het Vlaamse tijdschrift *Nieuwe Stemmen*, gewijd aan de West-Europese literatuur na 1940, schreef hij:

'Sommigen zullen onze schifting tussen katholiek en niet-katholiek kunstmatig en zinloos vinden. Toch menen wij dat verschillende goede redenen hiervoor pleiten. Voorts constateren wij (...) dat er in West-Europa een ongemene bloei gaande is, juist van de specifiek-katholieke literatuur. Het is dus niet ongerijmd, maar integendeel opportuun, dit feit te onderstrepen en onze rechtmatige fierheid op te wekken en tot wedijver te prikkelen in eigen land.'⁵⁶

Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat in de jaren vijftig, met uitzondering van Van den Daele, voorzichtig – in vrijheid en gebondenheid – een verschuiving plaatsvond in de richting van aanvaarding van de moderne roman. Voor – én tegenstanders bleven zich niettemin roeren. Met een knipoog naar een begrip uit de verhaalanalyse, waarbij de 'helpers' en 'tegenstanders' van de romanpersonages in beeld worden gebracht, wordt nu de acceptatie van Idil in het literaire veld onder de loep genomen. Wie waren de 'helpers' en de 'tegenstanders' van de recensiedienst? Enkele enquêtes die in deze periode werden gehouden, bieden aanknopingspunten om deze vraag te beantwoorden.

48 Westerlinck, 'De katholieke roman', 257.

49 Westerlinck, 'De katholieke roman', 254.

50 Struyker Boudier, *Tijdingen*, 29.

51 Buytendijk, *De moderne mens*, 16.

52 Guardini, *De gestalte der toekomst*, 61.

53 Luyck, 'Daar is nog poëzie', 236.

54 Buytendijk, *De moderne mens*, 28.

55 Kleijberg, *Zielzorg en lectuur*, 37-52.

56 Van den Daele, 'Verantwoording', 3.

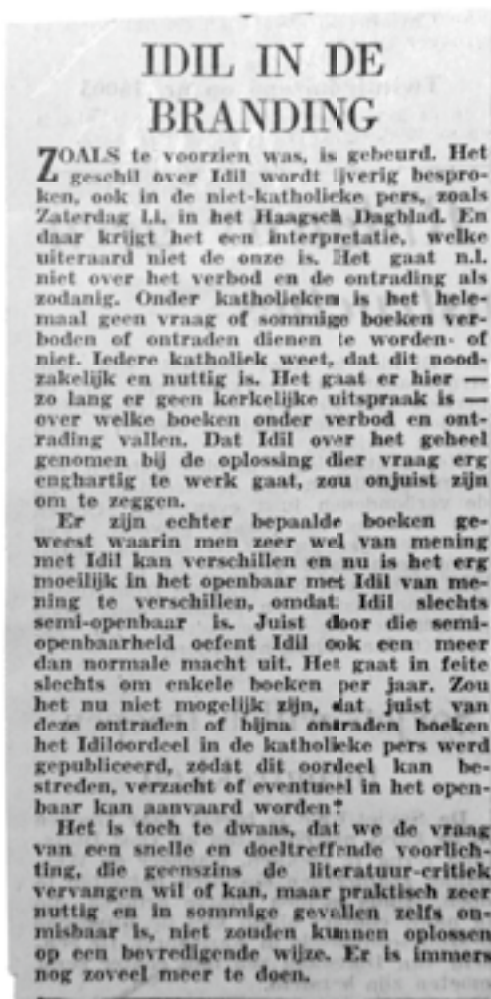
Enquêtes

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk al is gezegd, stonden de jaren vijftig bol van enquêtes. Alle deelnemers in het katholieke literaire veld voelden zich geroepen met name de mening van lezers over het functioneren van Idil te peilen. De eerste enquête werd in 1950 gehouden door het weekblad *De Nieuwe Eeuw*. Een jaar later, na de commotie in de kranten over de affaire-Hermans, onderwierp 'Sint Jan' zijn leden aan een enquête over het functioneren van de recensiedienst. Naar de mening van een derde speler in het veld, de bibliotheken, werd nog niet gevraagd. Dat deed Idil in 1957 zelf voor de onderbouwing van een subsidieaanvraag bij het Rijk. Alle spelers in het katholieke literaire veld – abonnees, uitgevers, boekhandelaren, bibliothecarissen en de betrokken katholieke standsorganisaties – werden toen door Idil aangeschreven met het dringende verzoek op het formulier een goed woordje voor de recensiedienst te doen.

De enquête van *De Nieuwe Eeuw* (1950)

In het vorige hoofdstuk kwam de polemiek tussen de 'helpers' en 'tegenstanders' van Idil in de katholieke en niet-katholieke dagbladen al aan de orde, die zich afspeelde in de periode 1949-1952. Die was zo heftig dat de redactie van het weekblad *De Nieuwe Eeuw* het in het kader van de Boekenweek van 1950 nodig vond een enquête te houden over de positie van het katholieke boek.⁵⁷ Hoewel het tijdstip waarop deze enquête werd gehouden, past in het vorige hoofdstuk, is er toch voor gekozen deze enquête hier te behandelen in de context van 'helpers' en 'tegenstanders'.

Deze enquête van *De Nieuwe Eeuw* had niet zozeer betrekking op het functioneren van Idil, maar geeft wel inzicht in de opvattingen zoals die bij een selecte groep van katholieke uitgevers en boekhandelaren over het lektuurprobleem leefden. Voor deze mini-enquête waren zes katholieke uitgeverijen geselecteerd: Paul Brand, Helmond, De Koepel, Pax, J.J. Romen & Zonen en Het Spectrum. Omdat de redactie van *De Nieuwe Eeuw* van mening was dat de visie van de boekverkopers bij deze enquête niet kon ontbreken – zij stonden immers dicht bij de lezer – werden ook vier boekhandelaren in

Artikel over Idil in *Het Binnenhof* (1 oktober 1951)

het onderzoek betrokken, te weten Coebergh, Plantijn, Van Rossum en Het Hooghuis. Van Rossum en Het Hooghuis hadden naast de boekhandel ook nog een uitgeverij. Alle deelnemers waren overigens lid van 'Sint Jan'. Om het belang van de enquête aan te geven verscheen in dezelfde aflevering van *De Nieuwe Eeuw* een uiteenzetting van Van Duinkerken over de huidige status van het katholieke boek. Dit is een bewijs voor het grote vertrouwen dat de redactie stelde in het oordeel van de criticus van *De Tijd*. Uit de vraagstelling van zijn artikel 'Het katholieke boek' bleek waar het Van Duinkerken om te doen was: 'Is het een gezonde toestand, dat Nederland afzonderlijke "katholieke" uitgeverijen kent, "katholieke" boekhandelaren, "katholieke" schrijvers, "katholieke" boeken?' Hij vond dat de katholieke literaire wereld, met name Idil, veel te krampachtig omging met de katholieke moraal. Als maar het geringste vermoeden rees over een priesterlijke hartstocht, zoals dat volgens Van Duinkerken ten onrechte werd verondersteld voor de romans *The Power and the Glory* van Graham Greene en *Opstand en geweten* van Dick Ouwendijk, dan zat er voor deze schrijvers niets anders op dan hun heil te zoeken bij een neutrale uitgeverij. Maar de katholieke uitgever was het vooral te doen om de verkoopcijfers. Het label 'katholiek' bood hen dan wel letterlijk en figuurlijk de broodnodige bescherming, maar wel ten koste van de auteur.⁵⁸

In de enquête die onder de vetgedrukte kop 'Katholieken lezen te weinig!' in het weekblad verscheen, werden aan de deelnemers zes vragen gesteld. Omdat de geënquêteerden het niet altijd met elkaar eens waren – de belangen van uitgevers en boekhandelaren liepen nogal eens uiteen – is het lastig hier een samenvatting te geven van de antwoorden, maar het redactioneel commentaar helpt een handje in de goede richting. Het geeft toch voldoende inzicht in de problemen waar de katholieke uitgevers en boekhandelaren in de jaren vijftig mee te maken hadden.

Vraag 1

'De katholieke emancipatie heeft het katholiek uitgeverswezen met zich meegebracht. Meent u dat deze katholieke uitgeverijen aan de vraag van de katholieke lezers voldoen en houdt dit gelijke tred met de verkoopcijfers van katholieke uitgaven?'

Op deze vraag was het antwoord unaniem en stellig 'neen'. De katholieken lazen te weinig. In vergelijking met de protestants-christelijken en socialisten stond de katholieke gemeenschap in haar belangstelling voor het boek ver ten achter.

Vraag 2

'Is deze vermeende belangstelling na de oorlog toegenomen, afgenomen, gelijk gebleven of is er differentiatie opgetreden waardoor bepaalde boeken meer dan wel minder worden verkocht?'

Over één aspect waren zowel uitgevers als boekhandelaren het met elkaar eens: in de oorlog nam de belangstelling voor het boek toe. Men kocht zelfs boeken terwijl de boter nog op de bon was, want het boek was bijna het enige artikel dat vrij verhandeld mocht worden. Na de oorlog keerde de belangstelling weer terug naar de normale, vooroorlogse proporties. Over de oorzaken voor die terugval en de daaruit voortvloeiende overproductie werd echter verschillend gedacht. Zo werden genoemd: de ongunstige economische omstandigheden, de geestelijke desinteresse van de katholieke welgestelden die te weinig boeken aanschafte en de betutteling van de clerus. En *last but not least*: de

57 'De positie van het katholieke boek'.

58 Van Duinkerken, 'Het "Katholieke" Boek'.

katholiek kocht bij voorkeur producten van de niet-katholieke uitgever. De redactie van *De Nieuwe Eeuw* voegde daar nog een eigen visie aan toe: de clerus had in het verleden te veel tegen Emile Zola gepreekt en te weinig aandacht gevraagd voor bijvoorbeeld een schrijver als Emile Erens!

Vraag 3

‘Voor welk soort boeken uit uw fonds heeft de koper de meeste belangstelling?’

Op deze vraag kwam geen eensluitend antwoord. Genoemd werden: de hagiografie, boeken over seksuele voorlichting, ‘de flodderroman voor de floddermadam’ en populaire romans. Catholica kon men aan de straatstenen niet meer kwijt, want de clerus was om financiële redenen niet meer in staat boeken te kopen.

Vraag 4

‘Als er al sprake is van verminderde belangstelling voor het katholieke boek, ligt dat dan aan de prestatie van de katholieke auteurs die minder presteren dan de niet-katholieke auteurs of aan het gevolg van culturele achterstand van het katholieke publiek?’

De volgende reacties kwamen binnen: er is absoluut sprake van culturele achterstand en bovendien gebrek aan goede katholieke auteurs; de emancipatie van het katholieke boek is nog lang niet wat die moet zijn; het distributieapparaat deugt niet; betere voorlichting via krant, pers en radio is hard nodig, want een katholiek heeft nimmer een goed boek leren lezen.

Een afwijkend en uitgebreid antwoord op deze vraag gaf uitgeverij Pax die vond dat de katholieke auteurs niets te verwijten viel. Ook de verzorging van de uitgevers was prima in orde. Maar misschien was Piet Oomes die namens Idil voor de KRO radio geregeld boeken van niet-katholieke auteurs besprak, wel te liberaal. Dr. Ritter noemde voor de AVRO radio vrijwel nooit een boek van een katholieke uitgever. Uitgeverij Pax vond ook dat de algemene boekhandelaren de katholieke uitgevers wantrouwden. ‘Het katholieke volk moet door zijn leiders veel meer tot lezen worden aangezet. De oude S.D.A.P. heeft dit beter ingezien (...). Bij ongelovigen treft men dan ook veeleer een huisbibliotheek aan dan bij katholieken.’

Vraag 5

‘Berust het relatief gering aantal katholieke uitgaven van creatief werk (romans en gedichten) op een gebrek aan waardevolle aanbiedingen van de zijde der auteurs, of op de weigering van uitgevers om te publiceren? Waarop berust eventueel dit laatste?’

Het antwoord van uitgeverij Paul Brand was dat uitgevers zich zelden de luxe konden permitteren boeken uit te geven die qua inhoud zeer goed, maar moeilijk verkoopbaar waren. Uitgeverij Het Spectrum was daarentegen van mening dat de schaarste aan katholieke romans werd veroorzaakt door het gebrek aan waardevolle inzendingen. Het Hooghuis uit Eindhoven vond dat de waardevolle creatieve boeken ‘zonder kruis op de omslag’, maar wel met een katholieke levensvisie, over het algemeen werden uitgegeven door de neutrale uitgever. Daaraan lag volgens hem een cirkelredenering ten grondslag. De auteur bood geen boeken aan, omdat de uitgever niet publiceerde en omgekeerd. Maar ‘gelukkig dienen zich tekenen aan die wijzen op een lichte verbetering’.

Vraag 6

Bestaat er naar uw mening op het ogenblik bij het katholieke lezerspubliek belangstelling voor specifieke katholieke romans?

Met uitzondering van boekhandel Plantijn waren allen het erover eens dat voor goede katholieke romans zeker belangstelling bestond, mits ze niet te 'zoetelijk' waren, maar die werden te streng beoordeeld en daarom niet door de katholieke uitgever uitgegeven.

Uit deze enquête komt duidelijk naar voren dat katholieke uitgevers en boekhandelaren zich zorgen maakten. De belangstelling van het katholieke publiek hield geen gelijke tred met de activiteiten van de uitgevers. In het verleden was te veel gewaarschuwd voor het slechte boek, waardoor het goede niet aan bod kwam. Een bijkomend probleem was dat het begrip 'katholieke roman' zo moeilijk was te definiëren. Gerenommeerde katholieke schrijvers als Coolen, Hofstra, Bomans, Greene en Waugh verschenen om die reden bij de neutrale uitgeverij. Deze opmerking wijst op angst voor censuur, maar in deze enquête durfde slechts één deelnemer, Paul Brand, het woord censuur in de mond te nemen. De anderen draaiden in hun antwoorden om de hete brij heen.

Naar aanleiding van de uitkomst van deze enquête nam de redactie van *De Nieuwe Mens. Maandblad voor de beleving van het Christendom* zich voor om maandelijks voorlichting te geven over nieuw verschenen boeken.⁵⁹ Het bleef echter bij dit voornemen, want op de beoordeling van enkele catholica na was de pen van de recensent snel opgedroogd. Echt voor de katholieke zaak opkomen was dus niet het geval.

Deze enquête was slechts een steekproef. Het aantal deelnemers was te beperkt om een gedegen oordeel over de positie van het katholieke boek te kunnen vellen. Bovendien was in 1950 het rumoer rond Idil nog niet in alle hevigheid losgebarsten. Een jaar later, na de affaires met Van Duinkerken en Hermans, was de situatie geheel anders. Geschrokken van de commotie was het nu de beurt aan 'Sint Jan' om in breder perspectief en met meer gerichte vragen de gedachten van de leden over Idil te peilen.

De enquête van 'Sint Jan' (1951)

Het besluit van het bestuur van 'Sint Jan' om een enquête te houden werd in de bestuursvergadering van 28 augustus 1951 genomen en als volgt gemotiveerd:

'Het bestuur meent, dat de ruzie om Idil, welke de laatste weken in de pers wordt uitgevochten, onze Vereniging niet onberoerd mag laten, ten eerste omdat 'Sint-Jan' toch altijd nog een zekere verwantschap heeft met deze instelling, en ten tweede omdat het werk van één harer leden op ongerechtvaardigde wijze wordt aangevallen. Het Bestuur wil zonder voldoende gegevens geen mening vormen over de naar voren gebrachte bezwaren, voor zover deze niet feitelijk onjuist bleken te zijn, maar acht het haar plicht stappen te ondernemen om aan deze twist op een of andere wijze een einde te maken.

Een door de heer Coebergh hiertoe ingediend voorstel zal nader bestudeerd worden.⁶⁰

Met het in dit citaat genoemde lid werd uitgever Paul Brand bedoeld, die gefrustreerd was over het feit dat *Opstand en geweten* van Dick Ouwendijk niet bij zijn katholieke uitgeverij, maar bij de neutrale concurrent Kroonder werd uitgegeven. Als voorzitter van 'Sint Jan' had Brand zeker een belangrijke stem in het besluit om deze enquête te houden. In 1951 telde de vereniging 136 leden. Uit het aantal verzonden enquête-

59 'Welke boeken moeten wij lezen', 20-21.

60 'Van het bestuur, uit de bestuursvergaderingen', 68.

formulieren – 52 aan uitgevers en 260 aan boekhandelaars – blijkt dus dat niet alleen de mening van de leden werd getoetst.⁶¹ Maar helaas viel het aantal respondenten nogal tegen. Van de uitgevers voelden slechts 24 (43%) zich geroepen het enquêteformulier te retourneren, waarvan vier blanco. Voor de boekhandel was de uitkomst zonder meer ontmoedigend. Slechts 23 van de 260 geënuquêteerden (9%) vulden het formulier in, onder wie 13 leden van ‘Sint Jan’.⁶²

Van Duinkerken die het enquêteformulier voor de boekhandel onder ogen kreeg, maakte zich – gezien zijn opmerking aan het adres van de secretaris van ‘Sint Jan’ – kennelijk zorgen over zijn regie:

‘Hoewel beantwoording der vijf gestelde vragen geen invloed zou kunnen hebben op het principiële standpunt ten opzichte der huidige werkwijze van Idil, zult Gij toch billijken, dat ik u vriendelijk verzoek, niet tot gebruikmaking der enquête-resultaten in enigerlei polemieken over te gaan zonder een zelfde loyale voorlegging van alle antwoorden aan de redacties van *De Tijd*, *Linie* en *Volkskrant* als aan de verdedigers der huidige werkwijze van Idil.’⁶³

De antwoorden van de uitgevers en boekhandelaars komen nu achtereenvolgens aan bod. Omdat de respons zo gering was, kan aan de uitslag van deze enquête geen algemene conclusie worden verbonden. De drie grafieken naar aanleiding van deze enquête moeten daarom als louter illustratief worden beoordeeld.

Het antwoord van de uitgeverij

Alvorens de vragen en antwoorden te formuleren volgen nu eerst enkele opmerkingen die naar aanleiding van de enquête werden gemaakt. Uitgeverij Malmberg (’s-Hertogenbosch) bevestigde de ontvangst van het formulier, maar kon door afwezigheid van de heer Teulings de lijst niet op tijd invullen.⁶⁴ Onder de uitgevers die wel de moeite namen te reageren, waren slechts vier leden van ‘Sint Jan’, te weten Het Spectrum (Utrecht), J.J. Romen & Zonen (Roermond), Foreholte (Voorhout) en De Fontein (Utrecht). Op de lijst ontbrak uitgeverij Paul Brand (Bussum). Zijn mening werd door deze uitgever kennelijk als bekend beschouwd. De firma Nijgh & Van Ditmar (Den Haag) beging zelfs de fout het formulier naar Idil te sturen. In zijn begeleidende brief gaf de heer J. Piek te kennen de enquête absoluut zinloos te vinden, omdat er geen principiële vragen werden gesteld over het functioneren van Idil, zodat hieruit geen statistische gegevens konden worden verkregen.⁶⁵ Verbiest was zo ‘attent’ de brief door te sturen naar ‘Sint Jan’ en merkte vilein op:

‘Hoe het ook zij, één ding staat voor ons vast, dat, of men ja of neen invult, wit of zwart, iedere conclusie, welke dan ook, tegen de Idil zal worden gebezigd. Zoals tot op den dag van vandaag (zie “Veertig jaar katholieke uitgeverij” [van Anton van Duinkerken, CvE, p. 60] op de meest glibberige manier gesuggereerd wordt dat Idil zich verzet heeft tegen boeken van Graham Greene, Julien Green, George Bernanos, Bertus Aafjes e.d. (zie *De Tijd* 30 dec. 1950; 13 maart 1951 en elders), terwijl de Idil met die vergissingen N I E T S te maken heeft.’⁶⁶

Vier uitgevers namen de moeite aan te geven waarom ze het enquêteformulier niet wilden invullen. Welke waren hun argumenten? De reden van uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, dit ‘zinloos’ te vinden, is hierboven al genoemd. Uitgeverij W.L. & J. Brusse (Rotterdam) was dezelfde mening toegedaan, maar voegde daar nog aan toe dat Idil maar eens moest ophouden een gebiedende autoriteit te zijn. Dat kon deze neutrale uitgeverij niet langer accepteren.⁶⁷ Uitgeverij Servire (Den Haag) vond dat Idil in de huidige vorm beter kon worden opgeheven.⁶⁸ De Wereldbibliotheek (Amsterdam/Antwerpen) weigerde mee te doen om de simpele reden dat van uitgeverszijde geen enkele invloed op de boekbespreking behoorde uit te gaan.⁶⁹

Het is opvallend dat slechts één respondent afkomstig was uit het zuiden des lands, J.J. Romen & Zonen. De heer Th. van de Marck vond dat zijn fonds voor catholica weliswaar niet uit ervaring over de positie van de roman kon spreken, maar zijn persoonlijke oordeel wilde hij wel geven. Hij wees op het belang van Idil voor de voorlichting voor boekhandel en bibliotheek en voegde daar nog aan toe dat slechte boeken in de beknopte recensies via pers en radio door de mazen van het net glipten en te veel aandacht kregen. Het was zaak daar in de toekomst op te letten.⁷⁰ Het feit dat de uitgevers en boekhandelaren uit het zuiden het zo massaal lieten afweten, is moeilijk te duiden. Het lijkt op acceptatie van Idil in deze regio, anders zou de enquête een probaat middel zijn geweest om eens flink zijn gal te spuwen. Of was het in 1951 in katholieke kringen in het zuiden nog te vroeg om zich over het heikele lectuurprobleem openlijk uit te spreken?

De volgende acht vragen werden aan de uitgevers voorgelegd:

1. Meent u dat Idil een strengere maatstaf aanlegt dan andere katholieke recensenten?
2. Maakt de (katholieke) boekhandel van zijn (ongeschreven) recht van terugzending veelvuldig gebruik? Onder verwijzing naar de Idil-beoordeling?
3. Hebt u de indruk dat terugzendingen ook wel eens plaats vinden om andere redenen?
4. Is het voor zover u kunt nagaan voorgekomen, dat een nog niet uitgevoerde aanbestedingsbestelling op grond van een recensie van Idil werd geannuleerd?
5. Heeft u de indruk, dat men aan de besprekingen van Idil meer waarde toekent op moreel gebied dan aan de besprekingen in andere recenserende katholieke organen? Zo ja, waaraan schrijft u dat toe?
6. Heeft een gunstige beoordeling van Idil invloed op de verkoop van het boek en komt dit tot uitdrukking bij aanbieding, bestellingen, respectievelijk nabestellingen?
7. Wordt het recensiekaartje door u aan de schrijver gezonden?
8. Stuurt u alle daarvoor in aanmerking komende uitgaven regelmatig aan Idil ter recensering?⁷¹

Bij de verwerking van de gegevens van deze enquête zijn de antwoorden van de respondenten ondergebracht in 'ja', 'nee' en 'geen mening'. Het antwoord 'geen mening' (5) blijkt bij alle vragen steeds door dezelfde respondenten te zijn gegeven en is daarom niet in de uitwerking betrokken. Wat de inhoud van de vragen betreft, blijkt dat zij in drie clusters in een spreidingsdiagram (zie grafiek volgende pag.) door verschillende tinten kunnen worden weergegeven: zwart, wit en grijs. Alleen de 'instemmende' antwoorden zijn aangegeven. De 'ontkennende' antwoorden kunnen worden afgelezen aan het totaal aantal deelnemers (24).

Vraag 1, 5 en 6 (zwart) hebben betrekking op de strenge moraal van de Idilrecensie en de invloed daarvan op de verkoop van boeken. Uit de gegeven antwoorden blijkt dat de meerderheid van de uitgevers de morele beoordelingen van de Idilrecensies hoger waardeerde dan die van de katholieke boekrecensenten in de pers. Maar dat betekende in hun ogen nog niet dat Idil ook altijd strenger was. Wel waren zij van mening dat de Idilrecensies invloed uitoefenden op de verkoop.

61 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 Enquête inzake Idil.

62 Ibidem, *Reacties op enquête*.

63 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 365 Brief Van Duinkerken aan J. Winters, 18-9-1951.

64 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv. nr. 387 Brief uitgeverij Malmberg, 12-9-1951.

65 Ibidem, Brief J. Piek, Nijgh & Van Ditmar N.V. aan Idil, 19-9-1951.

66 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 222 Brief Verbiest aan 'Sint Jan', 25-9-1951.

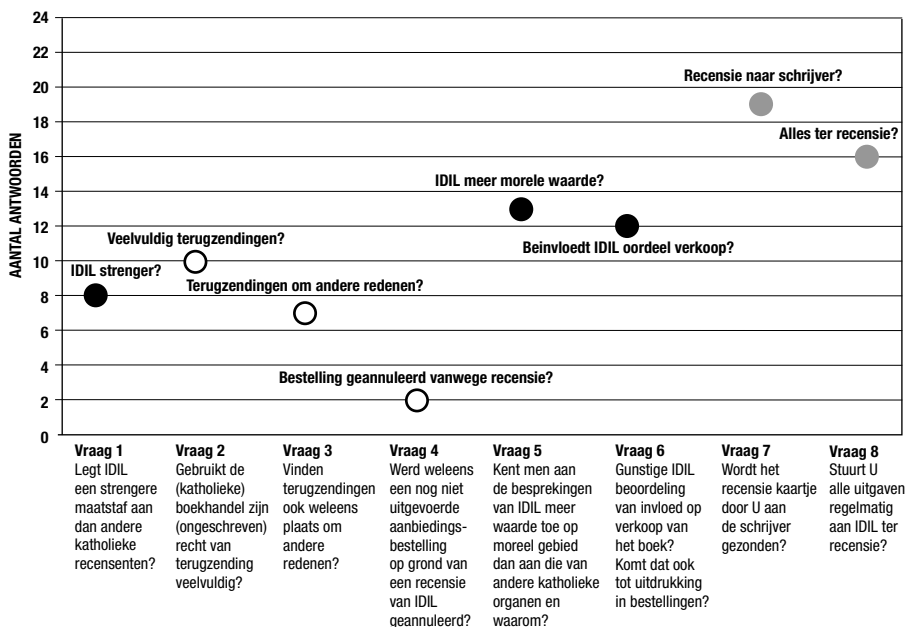
67 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 387 Brief Uitgeverij W.L. & J. Brusse, 12-9-1951.

68 Ibidem, Brief C. Verhulst, uitgeverij Servire, 12-9-1951.

69 Ibidem, Brief J. van Suchtelen, uitgeverij Wereldbibliotheek, 15-9-1951.

70 Ibidem, Brief Th. v.d. Marck, uitgeverij J.J. Romen & Zonen, 18-9-1951.

71 Ibidem, Enquêteformulier 'Sint Jan' aan de uitgevers, 10-9-1951.

Enquête 'Sint Jan' voor de uitgeverij: de 'ja'-antwoorden (respons 24 = 43 %)

In de vragen 2, 3 en 4 (wit) staat de relatie uitgever/boekhandel ter discussie met betrekking tot de terugzending van boeken. Circa de helft van de uitgevers was van mening dat de boekhandel veelvuldig boeken retourneerde. De gedachte dat dit gebeurde naar aanleiding van een slechte Idilbeoordeling, blijkt niet te kloppen. Annulering van reeds geplaatste bestellingen kwam zelden voor.

De vragen 7 en 8 (grijs) hebben betrekking op de relatie Idil/uitgever. Uit de antwoorden blijkt onder andere dat driekwart van de uitgevers de schrijver op de hoogte stelde van het resultaat van de Idilrecensie. Ruim de helft van hen was van plan in de toekomst boeken ter recensering aan Idil aan te bieden.

Het is onmogelijk de verschillende opmerkingen van de uitgeverijen over Idil in extenso weer te geven. Ik heb gekozen voor een bloemlezing van enkele saillante opmerkingen. Het meest uitgesproken geluid kwam van de neutrale uitgeverij De Haan (Utrecht). Deze uitgever toonde zich een apert tegenstander van Idil omdat hij vond dat de dienst zich bediende van censuur, de vrije meningsuiting blokkeerde en bovendien de schijn wekte daartoe bevoegd te zijn.

'Ons inziens des te erger daar het hier een particuliere stichting betreft, niet officieel door een wereldlijke of geestelijke autoriteit aangesteld, die meent voor een hele bevolkingsgroep te kunnen uitmaken wat ze wel en wat ze niet mag lezen. Het is niet te verwonderen dat hiertegen in katholieke kring oppositie is gekomen.'⁷²

Ondanks deze vrij algemene klacht werd door de boekhandel en bibliotheek toch terdege rekening gehouden met de Idilrecensies, omdat het de gemakkelijkste manier was om de kopers en leners voor te lichten. Zo voegde de neutrale uitgeverij Foreholte (Sassenheim) daar nog aan toe dat niet vergeten mocht worden dat 'Idil in de ogen der mensen in gezag stijgt door de opname in het K.R.O.-programma'.⁷³

De heer P. Bogaard van de katholieke uitgeverij Het Spectrum prees Idil voor de snelle en accurate werkwijze, maar vond wel dat de dienst zich al te gemakkelijk verschool achter de Adviserende Bisschoppelijke Commissie, 'een prachtige buffer, waarachter wij ons als goede roomsen veilig voelen. Alles wat "bisschoppelijk" is, heeft het praedicaat "Onaantastbaar".' Bogaard was van mening dat de Idilrecensie maar een geringe invloed had op de verkoopcijfers. Dat gold ook voor de radiopraatjes, de recensies voor de pers en de Boekzaalfiches. Hij waarschuwde Idil wel de dubbele doelstelling bij de oprichting niet uit het oog te verliezen:

'Zolang Idil zich beweegt op het terrein van de voorlichting aan de direct belanghebbenden, bestaan er onzerzijds geen bezwaren tegen deze instelling of haar werkwijze, ook al moeten wij het onjuist achten, dat haar gezag – mede dank zij het bisschoppelijk aureool – te hoog wordt aangeslagen. Wel hebben wij bezwaar tegen de wijze waarop Idil een tweede doelstelling tracht te verwezenlijken: de propaganda voor het goede boek onder het publiek, (...) omdat die de verkoop niet of niet noemenswaardig bevordert. Op zich is dat voldoende bewijs dat de werkwijze fout is.'⁷⁴

De heer A. Bloemsma van de katholieke uitgeverij De Fontein vond ook dat Idil te veel nadruk legde op de moraal. Dat was volgens hem niet het geval bij andere recensiediensten die veel meer keken naar de literaire waarde van een boek.⁷⁵

Voor de neutrale uitgeverijen zeiden weinig nut te hebben van de recensies. Kroonder (Bussum) vond de Idilrecensies te 'subjectief en willekeurig, een loterij'. Er werden volgens deze uitgeverij door de boekhandel zelfs boeken met een II-III kwalificatie aan de uitgever geretourneerd. Desondanks bleef deze uitgever boeken insturen ter recensering. 'Vrijwel altijd behalve wanneer wij een I-II beoordeling zeker achten'.⁷⁶ Een goede beoordeling loonde zich immers automatisch in grote nabestellingen.

Van Kampen & Zoon (Amsterdam) was dezelfde mening toegeedaan en stuurde alleen die boeken ter beoordeling, waarvan men zeker wist 'dat ze niet met een I werden afgemaakt'. Hij gaf tussen neus en lippen door nog het volgende advies: beoordeel een oude recensie opnieuw bij herdruk en zet meer literatoren in als recensent en minder paters.⁷⁷

De heer H. Becht (Amsterdam) van de gelijknamige uitgeverij was het opgevallen dat vooral boeken werden geretourneerd met de opmerking 'voor ons niet geschikt'. Een matige recensie was volgens hem een te gemakkelijk handvat om van de magazijnvoorraad af te komen.⁷⁸ Uitgeverij Bruna (Utrecht) zei ook veel last te ondervinden van terugzendingen, als de beoordeling van Idil negatief uitviel. Dit was overigens de enige uitgever die ronduit toef gaf de recensie niet naar de desbetreffende auteur te sturen.⁷⁹

Uitgeverij H.P. Leopold (Den Haag) verbaasde zich erover dat een goede beoordeling van Idil zich nauwelijks vertaalde in hogere verkoopcijfers. De roomse boekhandel dacht kennelijk: 'Kan van [de neutrale, CvE] Leopold wel iets goeds komen?'⁸⁰

Bosch & Keuning (Baarn) stuurde steeds een exemplaar van alle nieuwe uitgaven ter recensering naar Idil, omdat 'door ons voor prospectussen e.d. waarde wordt gehecht aan een uitspraak van katholieke zijde'.⁸¹ Meulenhoff (Amsterdam) liet weten überhaupt geen terugzendingen te accepteren.⁸²

72 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv. nr. 387 Brief uitgeverij De Haan, 12-9-1951.

73 Ibidem, Brief uitgeverij Foreholte, 12-9-1951.

74 Ibidem, Brief P. Bogaard, directeur uitgeverij Het Spectrum, 4-10-1951.

75 Ibidem, Brief A. Bloemsma uitgeverij De Fontein, 12-9-1951.

76 Ibidem, Brief uitgeverij Kroonder, 12-9-1951.

77 Ibidem, Brief uitgeverij Van Kampen, 12-9-1951.

78 Ibidem, Brief uitgeverij Becht, 14-9-1951.

79 Ibidem, Brief J. Romijn, uitgeverij Bruna, 13-9-1951.

80 Ibidem, Brief H.P. Leopolds Uitgevers-Maatschappij, 22-9-1951.

81 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv. nr. 387, Brief Bosch & Keuning, 14-9-1951.

82 Ibidem, Brief uitgeverij J. Meulenhoff, 20-9-1951.

Bij de antwoorden van de overwegend neutrale uitgevers kunnen wel wat vraagtekens worden geplaatst. Uit vraag 1 blijkt dat 8 van de 24 deelnemers Idil strenger vonden dan de andere katholieke recensenten. Op vraag 5 – of men aan de recensies van Idil meer waarde toekende dan aan die van andere katholieke recensenten – antwoordden dertien uitgevers dat dat inderdaad het geval was. Dat geeft voeding aan de opmerking van Nijgh & Van Ditmar dat de vraagstelling voor deze enquête niet deugde, omdat de vragen te veel op elkaar leken en de meer principiële vragen ontbraken. Voor deze firma was dat een reden om het formulier niet in te vullen.

Bovenstaande uitgeversenquête was slechts één onderdeel van de peiling van 'Sint Jan'. Hoe was de mening van de boekhandelaren over het functioneren van Idil?

Het antwoord van de boekhandel

Vulde nog de helft van de benaderde uitgevers het enquêteformulier in, bij de boekhandel was, zoals gezegd, de respons slechts 9 %. Onder deze 23 deelnemers, waarvan 11 uit het zuiden van het land (met inbegrip van het katholieke Nijmegen), waren 13 leden van 'Sint Jan'. Eén inzending werd anoniem verstuurd. Heeft dit geringe percentage te maken met onverschilligheid voor het werk van Idil? Met de angst om zich uit te spreken? Of speelde hier de later door Rogier geconstateerde inertie van de katholieken een rol?

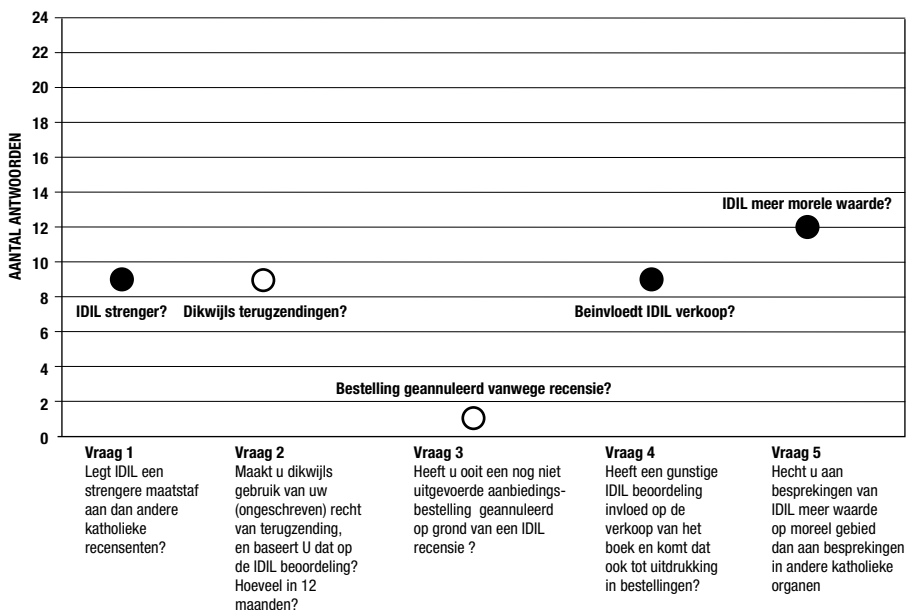
De vragen voor de boekhandelaren luiden als volgt:

1. Meent u dat Idil een strengere maatstaf aanlegt dan andere katholieke recensenten?
2. Maakt u dikwijls gebruik van Uw (ongeschreven) recht van terugzending en baseert u deze terugzending op de Idil beoordeling?
3. Hebt u ooit voor zover u zich kunt herinneren een nog niet uitgevoerde aanbiedingsbestelling geannuleerd op grond van een Idilrecensie?
4. Heeft een gunstige beoordeling van Idil invloed op de verkoop van een boek en komt dat bij u tot uitdrukking bij aanbiedingen, bestellingen, respectievelijk nabestellingen?
5. Hecht u aan de besprekingen van Idil meer waarde op moreel gebied dan aan besprekingen in andere recenserende katholieke organen?

Voor de beoordeling van de uitkomsten ook hier kan worden volstaan met het analyseren van de 'instemmende' antwoorden, die in een spreidingsdiagram zijn weergegeven (zie grafiek).

Omdat de vragen die aan de boekhandel werden gesteld grotendeels overeenkwamen met die voor de uitgevers, ligt ook hier clustering voor de hand. Cluster 1 heeft betrekking op vraag 1, 4 en 5 (zwart) en betreft de strenge moraal van Idil, de invloed die daarvan uitgaat op de boekenverkoop en het verschil in beoordeling in vergelijking met katholieke recensenten in de kranten. Uit de antwoorden blijkt dat negen van de 23 boekhandelaren Idil strenger vonden in de morele beoordeling dan andere katholieke recensenten. Voor het antwoord op vraag 5 zou dan eenzelfde aantal respondenten in de rede liggen, maar dat getal ligt met twaalf hoger. Dit lijkt met elkaar in tegenspraak en geeft ook hier voeding aan de gedachte dat er vraagtekens moeten worden gezet bij de vraagstelling. Op vraag 4, of een gunstige beoordeling invloed had op de verkoop, antwoordden 9 van de 23 boekhandelaren instemmend.

De vragen 2 en 3 (wit) hebben betrekking op de relatie boekhandel/uitgever. De boekhandelaar had bij een slechte Idilrecensie het recht het boek binnen veertien dagen te retourneren. Negen boekhandelaren vonden een slechte recensie een aanleiding om dit te doen. Slechts één van hen annuleerde wel eens een bestelling op grond van een Idilrecensie.

Enquête 'Sint Jan' voor de boekhandel: de 'ja'-antwoorden (respons 23 = 9 %)

Ook de boekhandelaren maakten, getuige onderstaande bloemlezing, van hun hart geen moordkuil. De katholieke boekhandel De Zaaier (Amsterdam) was van mening dat de gestelde vragen meer voor de uitgeverij bestemd waren dan voor de boekhandel, maar kon zich niet voorstellen wat de katholieke boekhandel, ondanks alle tekortkomingen van het systeem, zonder Idil moest beginnen.⁸³

De katholieke boekhandelaar Th. Hanou (Rotterdam) stoorde zich aan de formulering van de vragen. Die deden bij hem het vermoeden rijzen dat 'Sint Jan' zelf geen raad wist met de rel rond Idil in de pers, terwijl het bestuur toch de plicht had de voorlichtende taak van de recensiedienst te verdedigen.

'Het is dus noodzakelijk, dat de Katholieke Boekhandelaar, alleen al voor de instandhouding van zijn stand, van elk boek, als het nodig is, weet te zeggen, hoe het katholieke standpunt ten opzichte van de inhoud is, juist omdat de katholieke pers het publiek daarover niet voldoende inlicht (...). Pas als hij verzuimt die plicht te vervullen, dan zou Van Duinkerken gelijk krijgen met zijn stelling, onlangs gedaan, dat de "Katholieke" boekhandel zich overbodig maakt.'⁸⁴

Wim van Gent van de katholieke boekhandel Mosmans ('s-Hertogenbosch) ondertekende zijn antwoord met 'katholiek boekverkoper en ongeneeslijk vrijzinnige geest'. Hij was concreet in zijn opvatting en schreef namens zijn firma:

'Idil is gemakkelijk voor ons luie boekverkopers en onmisbaar voor wat betreft een globale classificatie. Hantering van haar adviezen eist echter een liberale mentaliteit bij boekverkopers, bibliothecarissen en onze clericale waakhonden. Het moet mij mogelijk zijn op goede gronden van een Idil-advies af te wijken, zonder daarom onmiddellijk een of andere boze patersbrief te ontvangen. Ik zou het daarom zeer

83 KDC, Archief 'Sint Jan', inv. nr. 387 Brief De Zaaier, 24-9-1951.

84 KDC, Archief 'Sint Jan', inv. nr. 387 Brief Th. Hanou, 17-9-1951.

betreuren, indien Idil een feitelijke monopoliepositie verwierf. Zij beperke daarom bepaalde expansionistische neigingen en late Gerard C.J.M. Verbiest, met alle eer, zijn *otium cum dignitate* ingaan.⁸⁵

De heer G. Wennekendonk van de katholieke boekhandel Hunink (Deventer) stoorde zich aan het feit dat het rumoer rond Idil werd uitgevochten in de landelijke dagbladen en vond dat deze discussie beter gevoerd kon worden in de literaire vakbladen. Hij toonde zich een voorstander van Idil, maar stoorde zich wel aan de arrogantie van de recensiedienst die maar weinig rekening hield met de kwetsbare gevoelens van andere belanghebbenden. Zo verbaasde deze firma zich over het kwalificatiecijfer I voor *De levende gedachten van Paulus* geschreven door Maritain, terwijl Van Duinkerken in zijn recensie in *De Tijd* het boek een aanrader vond voor elke katholieke intellectueel.⁸⁶

De heer Th. Hanou merkte nog op dat het voor de boekverkoper lastig was Idil en andere recensenten met elkaar te vergelijken, omdat de pers veel meer aandacht schonk aan de literaire waarde van een boek en een ander beoordelingssysteem hanteerde. Dat vond deze boekverkoper maar verwarrend en daarom gaf hij toch de voorkeur aan het Idilsysteem.

De katholieke boekhandel en uitgeverij Gianotten (Tilburg) was lovend over Idil en roemde met name het werk van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie. 'Sint Jan' had volgens J. Gianotten in het belang van de katholieke boekhandel de plicht Idil onvoorwaardelijk te steunen. Hij was dan ook niet van plan het enquêteformulier in te vullen.⁸⁷

De katholieke boekhandelaar J. Roodbol (Rotterdam) vond het moeilijk na alle pro's en contra's over Idil in de pers nog een onbevooroordeeld antwoord te geven. Hij roemde de voorlichtende taak van de recensiedienst en citeerde een uitspraak van een directrice van de katholieke openbare leeszaal in Rotterdam: 'Ik zou me geen raad weten als ik Idil moest missen.' Wel had hij de nodige problemen met de vraagstelling van de enquête. De maatstaven die Idil hanteerde, waren immers totaal anders dan die van de kranten. Zo kreeg Norman Mailers *Helden zonder glorie* van Idil het cijfer I-II en schreef *De Linie* die meer oog had voor de literaire waarde, een enthousiaste recensie over deze roman.⁸⁸

Boekhandel Smaling (Eindhoven) was het vaak oneens met de Idilrecensies en had daarom inmiddels zijn abonnement opgezegd. Deze boekhandelaar vond de taak van Idil onuitvoerbaar, 'daar objectiviteit o.i. door haar zeer moeilijk kan worden nagekomen'.⁸⁹ Katholieke boekhandel Stumpel (Hoorn) vond de Vlaamse *Boekengids* veel strenger in de beoordelingen dan de Idilrecensies.⁹⁰ En de anonieme inzender maakte zich zeer boos over de kritiek op Idil:

'Is het misschien een zeer diepzinnige en vergezochte Prinzipiënreiterij van een zeergeleerd persoon [Van Duinkerken, CvE], die sinds jaar en dag blijk gaf Idil niet te kunnen zien? (...) Idil geeft snelle en vaste morele maatstaven, welke men niet slaafs hoeft te accepteren, doch die voor de boekverkoper of bibliothecaris van onschatbare waarde zijn.'⁹¹

Het is opvallend dat een meerderheid van de boekverkopers vond dat de Idilrecensies geen stimulans waren voor de verkoop. De katholieke boekhandel en uitgeverij Dekker & Van de Vegt (Utrecht en Nijmegen) had zelfs de indruk dat zijn cliënten deze nooit raadpleegden.⁹²

De katholieke boekhandelaar Hub van der Heijden (Valkenswaard) dacht dat zijn klanten zich bij voorkeur oriënteerden op de radiopraatjes van Piet Oomes en de recensies in de *Maasbode*, *De Tijd* en *De Volkskrant*. Hij vond het een bezwaar dat de Idilfiches dikwijls veel te laat kwamen, terwijl de dagbladen de recensie al gaven vóórdat het boek in de boekhandel was verschenen.⁹³

Typerend was het antwoord van de katholieke kloosterboekhandel Sint-Willibrordus in Steyl-Tegelen:

‘Omdat we van onze hogere oversten een verbod hebben om te werken met romans die door Idil met III en lager worden beoordeeld, en voor ons de maatstaf van Idil bindend is, heeft een oordeel van Idil voor ons vanzelfsprekend meer waarde dan andere beoordelingen. We zouden Idil niet graag missen (...). Heel wat geschrijf over Idil zou voorkomen kunnen worden, wanneer Verbiest niet op alle slakken zout zou leggen. Het lijkt me meer een hobby van hem. (...) Maar ondanks alles heeft Idil veel goed gedaan en wij hopen dat deze organisatie de strijd zal overleven en uit een en ander iets zal leren.’⁹⁴

De opmerkingen over het terugzenden en annuleren van boeken, dat wil zeggen de vragen rond cluster twee, verdienen nog een nadere verklaring. Het blijkt dat sommige boekhandelaren hierover van tevoren afspraken maakten met de uitgever. Zo maakte boekhandel Sint-Willibrordus op verzoek van de abt bij de aanbestedingsbestelling het voorbehoud boeken terug te zenden als zij bij de beoordeling het kwalificatiecijfer I of II scoorden. Ook de eigen overtuiging van de boekhandelaar speelde daarbij een rol. Dekker & Van de Vegt gaf aan dat bij zijn firma retourzendingen gemiddeld zo’n twee keer per jaar voorkwamen. Boekhandel Mosmans was heel eerlijk. Deze firma schreef af te gaan op het eigen oordeel, maar stuurde soms, uit puur menselijke zwakheid en zich beroepend op een beoordeling van Idil, onverkoopbare boeken terug naar de uitgever. Boekhandel Koops (Venlo) was voorzichtiger en retourneerde de bestelde I en II boeken sowieso, maar hield daarover voor de zekerheid eerst ruggespraak met de censor van de katholieke openbare leeszaal.⁹⁵ De heer H. Stumpel herinnerde zich de roman *Het portret van Dorian Gray* van Oscar Wilde aan uitgever Strengolt te hebben geretourneerd. Een uitzondering vormde de katholieke boekhandel H. Coebergh (Haarlem). Deze boekverkoper annuleerde met enige regelmaat bestellingen naar aanleiding van een negatieve Idilrecensie. Dit is begrijpelijk want de heer Coebergh stond vanaf de oprichting van Idil in een nauwe bestuurlijke relatie met Verbiest. Zij waren wat je noemt broeders in de strijd.

De heer G. Janssen (Bergen op Zoom) had goed de kranten gelezen. Hij merkte in een p.s. op dat

‘hoe men ook over Idil denkt, fouten worden er bij deze instantie zeker gemaakt (...) maar voor ons is een vlugge en gemakkelijk te raadplegen beoordeling beslist noodzakelijk. Een kaartsysteem als Idil is hiervoor ideaal. (...) Wil men Idil afbreken omdat men het niet goed acht, best, maar dan moet men daarvoor wel iets beters in de plaats brengen. Laat mensen die daaraan niet kunnen of willen medewerken zich van kritiek onthouden.’⁹⁶

De uitkomst van de boekhandelenquête komt redelijk overeen met de resultaten van de uitgevers. Kortom, uitgevers en boekhandelaren spreken elkaar niet wezenlijk tegen.

85 KDC, *Archief ‘Sint Jan’*, inv. nr. 387 Brief W. van Gent, 12-9-1951.

86 *Ibidem*, Brief G. Wennekendonk, boekhandel Hunink, 18-9-1951.

87 *Ibidem*, Brief Gianotten, 21-9-1951.

88 *Ibidem*, Brief boekhandel Roodbol, 17-9-1951.

89 *Ibidem*, Brief boekhandel Smaling, 12-9-1951.

90 *Ibidem*, Brief H. Stumpel, 24-9-1951.

91 *Ibidem*, Naamloos enquêteformulier.

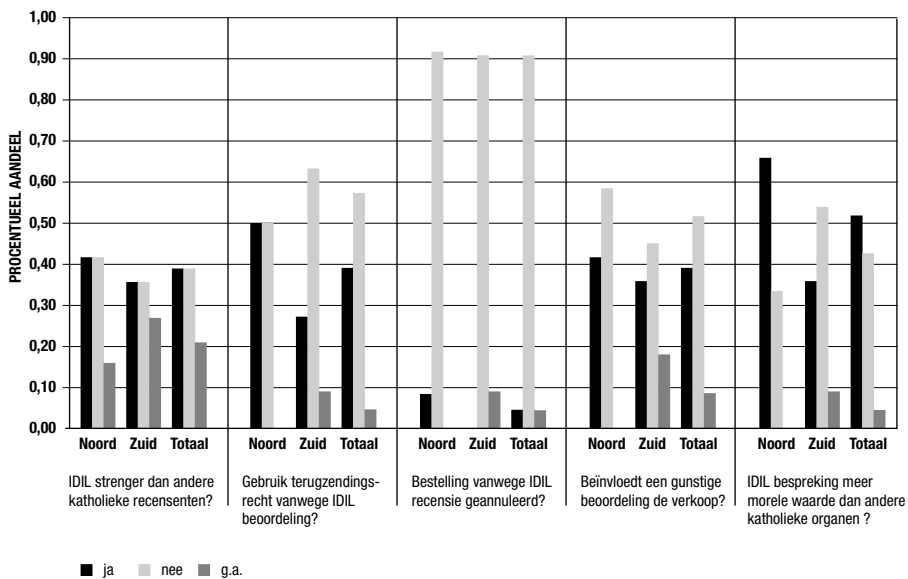
92 *Ibidem*, Brief Dekker & van de Vegt, 13-9-1951.

93 *Ibidem*, Brief H. van der Heijden, 12-9-1951.

94 *Ibidem*, Brief boekhandel Sint-Willibrordus, 12-9-1951.

95 *Ibidem*, Brief Koops, 17-9-1951.

96 *Ibidem*, Brief Janssen, 15-9-1951.

Vergelijking van de antwoorden op de Idil-enquête tussen boekhandels boven (noord) en beneden de rivieren (zuid)

Wel waren er verschillen in de antwoorden tussen boekhandelaren van boven en beneden de rivieren. In bijgaande grafiek worden die aangegeven in een staafdiagram. Wat in de antwoorden het eerste opvalt, is dat deze in het noorden meer uitgesproken waren dan die van hun zuidelijke collega's en dat op de vraag over de strengheid van Idil in het noorden minder vaak 'geen mening' werd gegeven. Voorts erkenden de boekhandelaren in het noorden vaker de morele waarde van de Idilrecensies. In het zuiden werd weer vaker gebruik gemaakt van het terugzittingsrecht. Maar het grootste verschil tussen noord en zuid is toch te vinden in de beantwoording van vraag vijf. Een ruime meerderheid van de noorderlingen vond de morele beoordeling van Idil belangrijker dan die van de andere katholieke recensenten, terwijl maar een derde deel van hun zuiderburen daar ook zo over dacht. Gaat hier de opvatting op dat de katholieken boven de rivieren strenger waren in de leer? Of sprak men zich in het zuiden liever niet openlijk uit? Dit punt mag men niet uit het oog verliezen. In zijn algemeenheid blijkt dat men in het noorden zakelijker met Idil omging dan de collega's boekhandelaren in het zuiden van het land.

Het valt verder op dat de naam Van Duinkerken in de antwoorden met enige regelmaat valt. Zo schreef een anonieme inzender: 'Van Duinkerken overschat de invloed van Idil' en 'wellicht is onze opvatting ouderwets en volkomen in strijd met Van Duinkerken, maar mooi of lelijk geschreven, slecht blijft slecht'.⁹⁷

Wat in deze enquête ook duidelijk naar voren kwam, was dat veel boekhandelaren anno 1951 spraken over het nut van de recensiedienst voor de bibliotheken. Het is jammer dat 'Sint Jan' deze categorie niet in het onderzoek heeft betrokken. Dat vond men echter een taak voor de RKOLB, samen met 'Sint Jan' in 1937 een van de *founding fathers* van Idil. Dat dit onderzoek niet werd gehouden had een reden, want in de bibliotheekwereld was het ook al geen pais en vree. Verderop in dit hoofdstuk, in de paragraaf over de oprichting van het Katholiek Lectorium, komt dit onderwerp nog uitgebreid ter sprake.

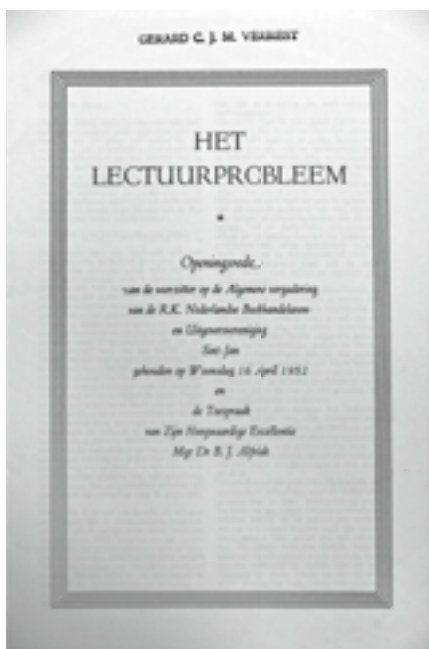
De eindconclusie van deze enquête is dat die zeker niet als geslaagd kan worden bestempeld. In zijn openingsrede van de algemene vergadering op 16 april 1952 – waarin het lektuurprobleem centraal stond – kwam de voorzitter van ‘Sint Jan’ en directeur van uitgeverij Het Spectrum, de heer P. Bogaard, hierop slechts zijdelings terug. Wel ontpopte hij zich in zijn toespraak als een ‘kritische helper’ van Idil:

‘Niet dat ik geen kritiek zou hebben, toch wel, maar na al het gescheld en de verdachtmakingen, óók door onze eigen mensen, mag wel eens gezegd worden, dat de noodzakelijkheid van dit werk onomstotelijk vaststaat, zij het dan ook dat men er voor moet waken dat Idil geen officieel karakter krijgt. Dat deze zelfde mensen beweren dat Idil voor de heer Verbiest een commercieel profijtelijke onderneming is, is wel zo naïef dat de rest van hun argumenten alleen hierdoor al danig aan waarde verliest (...). Ik hoop echter ook dat men [Idil, CvE] oog zal hebben voor de verbeteringen die wenselijk en mogelijk zijn.’⁹⁸

Het verslag van deze algemene ledenvergadering verscheen in *Boek en Leven* (1952) als een speciale brochure getiteld *Het Lektuurprobleem* en ging vergezeld van de toespraak die mgr. Alfrink tijdens deze algemene vergadering hield, waarin hij de katholieke boekhandel in gebreke stelde.⁹⁹ De voornaamste taak voor de verspreiding van het goede boek lag volgens Alfrink bij de boekhandel. Hij beaamde de opvatting van de voorzitter dat de culturele achterstand van de katholieken nog betrekkelijk groot was, omdat er te weinig katholieke boekhandels waren. Hij begreep niet waarom de vakgroep daar niet alerter op reageerde. Het moest in tijden van schaarste toch uit commercieel oogpunt aantrekkelijk zijn een boekhandel te beginnen? ‘Het blijkt dat de werkelijkheid zich hier niet dekt met de logische conclusie.’ Hier lag een terrein braak dat zo snel mogelijk moest worden ontgonnen, want de katholieke boekhandel en uitgeverij was de graadmeter van het beschavingspeil van katholiek Nederland, aldus Alfrink.

P. Bogaard, de bestuursvoorzitter van ‘Sint Jan’ (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

97 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv. nr. 387 Anonieme brief.

98 Bogaard, 'Het Lektuurprobleem. Openingsrede', 45.

99 Alfrink, 'Toespraak', 10-12.

Het is duidelijk dat de verwevenheid van de ideële en commerciële doelstelling van 'Sint Jan' een probleem begon te worden. Dat was tussen de regels door ook te lezen in de toespraak van Alfrink, waarin hij Idil overigens niet betrok. Maar de tijd stond niet stil. Veranderingen dienden zich aan in de wereld van de lectuur. 'Sint Jan' stortte zich met alle energie op het motiveren van de katholieke lezer en wachtte met spanning de uitkomst af van een onderzoek van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (Kaski) over het katholieke lectuurprobleem, waartoe 'Sint Jan' in 1951 opdracht had gegeven.

Het Kaski-onderzoek en de katholieke lectuurweek (1952)

'Sint Jan' bevond zich in een lastig parket. De differentiatie van lectuur, de verspreiding van het boek onder Nederlandse katholieken en de functie van de katholieke boekhandel was door de enquête nog niet voldoende uit de verf gekomen. In hoeverre moest de vereniging zich aanpassen aan de eisen van de tijd? Om nieuwe lezers te werven en het goede boek te promoten werd besloten met ingang van november 1952 een jaarlijks terugkerende lectuurweek te organiseren onder het motto 'Boeken bewegen de Wereld'. November was daarvoor een gunstige maand met het oog op de Sinterklaasverkoop. De initiatiefnemers voor deze week waren naast 'Sint Jan': de Katholieke Jeugdraad, het LCKA, de Sint-Willibrordvereniging, de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB), de Sint-Adelbertvereniging, de Katholieke Boeren en Tuindersbond (KNBTB) en de Stichting 1853-1953. Deze manifestatie was in feite een alarmroep van verontruste katholieke organisaties. Idil werd niet uitgenodigd om aan de lectuurweek deel te nemen. Toen Verbiest vroeg naar de reden voor deze uitsluiting, werd hem te verstaan gegeven dat het de bedoeling was van de lectuurweek om bepaalde groepen aan het lezen te krijgen, niet om voorlichting te geven.¹⁰⁰ Als men niet leest, is voorlichting overbodig, was het argument van 'Sint Jan'. Een tweede doel dat 'Sint Jan' met dit evenement hoopte te bereiken, was de kerkelijke overheid en katholieke organisaties, zoals de KRO, ertoe te bewegen extra aandacht aan het lectuurprobleem te besteden.

Prof.dr. G. Zeegers (1911-1988) van het Katholiek sociaal-kerkelijk instituut (Kaski) te 's-Gravenhage had inmiddels een onderzoek ingesteld naar de belangstelling van de Nederlandse katholieken voor het boek. Op een speciale bijeenkomst waaraan bovenstaande organisaties deelnamen, werd door verschillende sprekers het woord gevoerd. Bernard Verhoeven sprak over het culturele belang van het boek in het democratiseringsproces. Professor Zeegers benadrukte de sociologische implicaties daarvan en de vertegenwoordiger van de Katholieke Jeugdraad, de godsdienstpsycholoog dr. Han Fortmann (1912-1970), nam de taak van de zielzorg in de cultuur voor zijn rekening. De Kerk had geen rechtstreekse bemoeienis met het boek als cultuuruiting, maar daarmee was nog niet gezegd dat geloof en cultuur niets met elkaar te maken hadden. Een cultuur zou onchristelijk worden als zij niet openstond voor specifieke christelijke waarden. De strijd voor het goede boek moest worden gezien als een dienst aan het geloof.¹⁰¹

De uitslag van het Kaski-onderzoek was niet bemoedigend, maar werd door 'Sint Jan' voor de aanvang van de lectuurweek toch in een persbericht bekend gemaakt. Volgens het Kaski waren twee factoren verantwoordelijk voor het katholieke lectuurprobleem. Op de eerste plaats was er het al eerder door 'Sint Jan' geconstateerde feit dat de emancipatie van de katholieken achterbleef bij de massale bewustwording van de arbeidersbeweging. In plaats van te groeien liep het percentage afgestudeerde katholieke academici zelfs relatief terug.¹⁰² Een tweede punt van zorg was de angst voor lectuur. Voorbehoud was voor de katholieken een tweede natuur geworden. Er werd, dat bleek ook al uit de enquête van *De Nieuwe Eeuw*, te veel gewaarschuwd tegen en te weinig gepleit vóór het boek.

De producenten en distributeurs van het boek kregen van de geestelijkheid, het onderwijs, de pers en de radio al snel de etiketten 'werkend uit winstbejag' opgeplakt.

De cijfers uit het Kaskirapport zagen er als volgt uit. In 1952 telde Nederland 1400 erkende boekhandels, waarvan er 240 of 17 % katholiek waren, terwijl de katholieken toch 40 % van de bevolking uitmaakten. Van die 240 boekhandels bestelden er maar 80 geregeld uitgaven bij de katholieke uitgeverij. Van de 360 uitgevers waren er 55 katholiek, eenzelfde percentage van 17 %. Dit lage cijfer was volgens het Kaski te wijten aan de geringe interesse van katholieken in boeken, dit in tegenstelling tot de protestants-christelijke en neutrale lezers die een levendige belangstelling voor het lezen aan de dag legden. Het aantal bibliotheken was op zich niet gering. Nederland telde 99 openbare bibliotheken, (37 katholieke, waarvan 20 in de provincies Noord-Brabant en Limburg), 60 filialen (19 katholiek) en 57 uitleenposten (36 katholiek). Maar het boekenbezit en de boekenomzet in de katholieke bibliotheken vielen nogal tegen, wat niet bevorderlijk was voor de groei van het aantal leden, dat landelijk op 265.430 uitkwam (23 % katholiek).

Eén van de conclusies van het rapport was dat het nog niet voldoende tot de katholieken was doorgedrongen dat de geringe belangstelling voor lectuur een ernstige bedreiging vormde voor de productie van de katholieke cultuur. Concurrentie van vluchtige media als radio, TV en film kon niet de enige oorzaak zijn van de geringe belangstelling voor het boek. Van het boek *Begrip van Rome* van Van Duinkerken werden maar 3182 exemplaren verkocht en van *Mensen en meningen* van dezelfde auteur slechts 3000.¹⁰³ Het was absoluut noodzakelijk de potentiële markt voor het boek onder de Nederlandse katholieken te stimuleren. Zo niet, dan zou deze vroeg of laat door anderen worden overgenomen. Wat dat betekende, daar wilde 'Sint Jan' maar liever niet aan denken, dus het motto moest zijn: alle hens aan dek. Zo gaf 'Sint Jan' bij het eeuwfeest van het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1953 de catalogus *Boeken bewegen de wereld* uit in een oplage van 50.000 exemplaren en *Boeken veroveren de jeugd*, waarvan 38.000 exemplaren door de boekhandel werden verspreid. Om de bekendheid van de uitgaven van de katholieke uitgevers te vergroten, maakte 'Sint Jan' propaganda door middel van reizende tentoonstellingen.¹⁰⁴ En bij opening van de eerste lectuurweek werd als bijlage van *Boek en Leven* (1952) een door Daniel de Lange geschreven brochure *Het onvervangbare boek* uitgegeven. De schrijver legde daarin de vinger op de zere plek van het lectuurprobleem: het gebrek aan ruimte voor geest en fantasie binnen de katholieke gemeenschap. Als voorbeeld noemde hij 'het vlijtig indiceren van goede, minder goede, voorbehouden en verboden boeken', want:

'Geen verstandig mens zal willen ontkennen dat een dergelijke activiteit met het oog op bepaalde gevaren zijn nut heeft, mits met de nodige tact en bescheidenheid bedreven, maar bijster opvoedend kan men dit toch niet noemen (...). Wie het slechte boek wil tegengaan, lere de mensen juiste en zuivere eisen te stellen aan hun lectuur en dit eist een opvoeding tot vrije oordeelsvorming.'¹⁰⁵

De Lange gaf ook een historische verklaring voor de desinteresse van de Nederlandse katholieken voor het boek. Tijdens de Republiek stonden de katholieken buiten het geestelijke leven. Na het herstel van de katholieke hiërarchie in 1853 was het logisch dat politieke en maatschappelijke problemen voorrang kregen boven de culturele. Het door de Kerk aangewakkerde wantrouwen tegen de moderne cultuur deed vervolgens zijn werk, waar-

100 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 379 Notulen gecombineerde vergadering 'Sint Jan' en Idil, 12-2-1953.

101 'Boeken bewegen de wereld'.

102 ABH, inv. nr. *Bibliotheken B1*, Onderzoeksrapport Kaski (1954) 6.

103 *Ibidem*, 8-11.

104 Lankhorst, *Voorgoed geboekstaafd*, 31-32.

105 De Lange, *Het onvervangbare boek*, 12-13.

door lectuur lange tijd een vreemde eend in de bijt bleef en uitsluitend een praktisch nut diende. Dat men nu sprak van een 'lectuurprobleem' gaf al aan dat het boek negatief werd beoordeeld. Wilde men het slechte boek tegengaan, dan vereiste dat een opvoeding tot vrije oordeelsvorming, aldus de redactie van *De Volkskrant* in haar commentaar op de brochure.¹⁰⁶

Verbiest, die toch al verbolgen was over het feit dat hij niet was uitgenodigd voor deelname aan de lectuurweek, was woedend dat 'Sint Jan' de brochure van De Lange uitgaf, die hij schertsend 'Het Onverteerbare Brochuurtje' noemde. Hij vroeg zich af waarom 'Sint Jan' zich altijd zo afstandelijk opstelde als Idil werd aangevallen.¹⁰⁷ Op de vraag of Idil voor de volgende katholieke lectuurweek wel zou worden uitgenodigd, was het antwoord van 'Sint Jan' uiterst terughoudend: het LCKA en het Katholiek Bureau voor Maatschappelijk en Cultureel werk te 's-Gravenhage hadden de organisatie in handen, dus men kon geen enkele toezegging doen. Het was duidelijk, voor directe hulp en advies hoefde Idil niet meer op 'Sint Jan' te rekenen. Verbiest moest voor de broodnodige adhesie andere kanalen aanboren en dat deed hij in de vorm van internationale samenwerking.

Nieuwe initiatieven in de jaren vijftig

Office Catholique Internationale de Bibliographie (OCIB)

Op 26 en 27 januari 1952 werd in het Zwitserse Fribourg in het Instituut de Musicologie, op verzoek van het staatssecretariaat van de paus, door de *Conférence des Présidents des Organisations Internationales Catholiques* een internationaal congres georganiseerd om de problemen rond het katholieke boek te bespreken. Tot de genodigden behoorden uitgevers, bibliografen, boekverspreiders en experts uit het West-Europese bibliotheekwezen. Aan dit congres nam een tiental gespecialiseerde deskundigen deel. Uit Italië kwamen P. Valentini s.j., directeur van *Lecture*, en dr. F. Coletti, president van de *Unione Editori Cattolici Italiani*. Vanuit Duitsland was dr. J. Dorneich van het *Herder-Verlag* aanwezig. De afgevaardigden uit Frankrijk waren Mlle. Marmouget van de *Ligue Féminine d'Action Catholique Française* en M. Goursat van het *Centre Catholique Internationale du Livre*. Zwitserland werd vertegenwoordigd door prof. R. Sugranyes en M. Monteleone, redacteuren van *Scrinium*. Vanuit België was Joris Baers aanwezig en als enige Nederlander Gerard Verbiest.¹⁰⁸ De voorzitter van de conferentie was de Poolse diplomaat Mieczyslaw de Habicht, voorzitter van *Pax Romana*. Deze internationale vereniging van katholieke intellectuelen, gevestigd in Fribourg, stond wereldwijd op de bres voor de rooms-katholieke belangen. Het doel van de bijeenkomst was tweeledig: uitwisseling van gegevens over voorlichting en propaganda voor het katholieke boek en het komen tot een inniger internationale samenwerking. Op vijf terreinen zou internationaal contact in de toekomst wenselijk zijn: uitgeverij, bibliografie, bibliotheekwezen, verspreiding en boekhandel. Het eerste punt van aandacht betrof de bibliografie, omdat voorlichting aan elke vorm van distributie vooraf diende te gaan.¹⁰⁹ Tijdens de vergadering werden lovende woorden gesproken over het maandschrift van de Franse bibliografische dienst *Notes Bibliographiques* en het Italiaanse *Lecture*, maar de meeste belangstelling ging toch uit naar de zojuist verschenen herdruk van het *Lectuur-Repertorium* en naar *Idil Tijdingen*. Om de internationale samenwerking in de toekomst te vereenvoudigen werd door de deelnemers de wens geuit tot eensluitende kwalificaties te komen, waarbij een lichte voorkeur uitging naar het West-Europese Idilsysteem.¹¹⁰

In februari werd het verslag van de bijeenkomst in Fribourg aangeboden aan de staatssecretaris van de paus, mgr. J.B. Montini (1897-1978), de latere paus Paulus VI (1963-1978), die zeer verguld was met de uitkomst en nogmaals het belang van een zuiver katholieke

catalogus benadrukte.¹¹¹ Het rapport had als resultaat dat op 7 oktober in Parijs een bibliografencongres werd georganiseerd, waar definitief het *Office Catholique Internationale de Bibliographie* werd opgericht. De doelstelling van de OCIB kon niet anders zijn dan in waarlijk apostolische geest de verbreiding en verdediging van de katholieke leer en moraal op het gebied van lectuur te bevorderen. Het dagelijks bestuur bestond uit een *conseil* van vijf leden: Frankrijk, Zwitserland, Italië, België en Nederland. Verbiest en Joris Baers vertegenwoordigden daarin Nederland en Vlaanderen. Het secretariaat in Fribourg werd behartigd door Abbé Ménoud. Het Nederlandse taalgebied nam een vooraanstaande positie in, aldus Verbiest die niet kon nalaten op gezette tijden en als hem dat goed uitkwam in *IT* het belang van Idil te benadrukken.¹¹²

De positieve opmerkingen van de buitenlandse collega's zag Verbiest als een erkenning en steun in de rug en die hadden op geen beter moment kunnen komen. In *De Maasbode, IT* en *Boek en Leven* verscheen een kort verslag van de bijeenkomst in Fribourg, vergezeld van de oproep van paus Pius XII aan alle katholieke kunstenaars in de wereld om de geestelijke band tussen kunst en godsdienst niet uit het oog te verliezen.¹¹³

Voor Idil had de internationale samenwerking tot gevolg dat de redactie van *IT* met ingang van jaargang 16 (augustus 1952) overzichten publiceerde met kwalificatiecijfers van de belangrijkste Angelsaksische, Duitse, Spaanse, Italiaanse en Franse literatuur. Vermanende uitlatingen over lectuur van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders uit het buitenland werden in *IT* breed uitgemeten. Voorbeelden hiervan zijn kardinaal P. Léger, de Canadese aartsbisschop van Montréal, kardinaal B. Griffin van Westminster en mgr. C. Himmer, bisschop van Doornik, die hun ongerustheid uitspraken over onzedelijke lectuur. Zij vonden dat geschriften die de zonde verheerlijkten en in wezen pornografisch waren.¹¹⁴ Omgekeerd maakte Idil reclame voor verantwoorde Nederlandse literatuur bij de zusterorganisaties in het buitenland. Ook de boeken die recentelijk op de *Index* waren geplaatst, werden vermeld in *IT*. Dat waren in jaargang 15 (1952) de *opera omnia* van André Gide en Alberto Moravia. De roman *La mère, vie de Marie* (1946) van Robert Morel (1922-1990) werd op de *Index* geplaatst, omdat de schrijver Maria té realistisch had uitgebeeld ten koste van het bovennatuurlijke karakter van de moeder Gods.¹¹⁵

In *IT* was het ook de gewoonte allerlei wetenswaardigheden op lektuurgebied aan de lezer voor te leggen. Zo verscheen onder het kopje 'Boeken veroveren de geest' het onderstaande citaat van Gide uit zijn *Conférence sur l'influence* (1900). Het werd geplaatst om de invloed van lectuur op de lezer te benadrukken:

'Ik heb een bepaald boek gelezen en na de lectuur heb ik het gesloten; ik heb het teruggezet op de plank van mijn boekenkast; maar in dit boek stond dat woord, dat ik niet kan vergeten. Het is zo diep in mij doorgedrongen, dat ik het niet meer van mijzelf onderscheid. Voortaan ben ik anders dan wanneer ik het niet gekend had. Ik mag het boek vergeten waarin ik dit woord gelezen heb, ik mag zelfs vergeten, dat ik het gelezen heb, ik mag het mij op een gebrekkige manier herinneren, wat komt dat er op aan! Ik kan niet meer worden wat ik was, voordat ik het gelezen had.'¹¹⁶

106 'Emancipatie van het Boek'.

107 KDC, *Archief 'Sint Jan'*, inv.nr. 379 Verslag vergadering Idil-'Sint Jan', 12-2-1953.

108 'Internationaal congres over het boek', 25.

109 'Internationaal congres van katholieke bibliografen', 499.

110 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 7 Notulen algemene ledenvergadering, 27-8-1952.

111 Verbiest, 'De problemen van het boek', 454.

112 'Internationaal congres van katholieke bibliografen', 499; 'Internationale Katholieke bibliografie'.

113 'Pauselijke oproep', 463.

114 Léger, 'Memorie van de bisschoppen', 578-579; 'Een belangrijke herderlijke onderrichting', 589; Creighton, 'Stem der kerk'.

115 'Op de Index', *Idil Tijdingen* 16 (1952-1953) 478.

116 'Boeken veroveren de geest', 533.

Voor buitenlandse onvertaalde lectuur maakte Idil gebruik van verkorte recensies en het morele kwalificatiecijfer dat de recensent in het buitenland aan het boek had gegeven. Verbiest abonneerde zich daarvoor op buitenlandse bibliografische tijdschriften, selecteerde de belangrijkste boeken en zocht vervolgens iemand uit zijn kennissenkring die de recensies vertaalde. In het Nederlands vertaalde buitenlandse literatuur werd door Idil zelf gerecenseerd. De recensies verschenen in de serie *Boekzaal* of in *IT*.

Uit een vergelijking van de gehanteerde buitenlandse systemen blijkt dat de kwalificatiecijfers grotendeels overeenkwamen met de Nederlandse, maar dan in omgekeerde volgorde, van lectuur voor allen tot verboden lectuur.

Voor Italië:

- Sg voor jongedames
- T voor allen
- C* voorbehoud voor wie ontvankelijk is voor zinnelijke beïnvloeding
- C** voorbehoud bij ontstentenis van vorming in de leer en van onderscheidingsvermogen
- C*** voorbehoud om beide voorafgaande redenen samen
- C voorbehoud om totaal verkeerde probleemstelling
- S uitsluitend voor vakstudie
- N verstoken van ieder positief element

Voor de Angelsaksische literatuur:

- I suitable for general reading
- II suitable for adults only because of:
 - a. content and style too advanced for adolescents
 - b. immoral language or incidents which do not invalidate the book as a whole
- III unsuitable for general reading but permissible for discriminating adults
- IV not recommended to any class of reader

Frankrijk hanteerde het kwalificatiesysteem van abt Bethléem dat, zoals al in het vorige hoofdstuk is vermeld, model stond voor het *Lectuur-Repertorium* van Joris Baers en de door het ASKB uitgegeven *Boekengids*.

Het recenseren van Duitse en Spaanse literatuur leverde een probleem op, omdat deze landen een ander bibliografisch kwalificatiesysteem hanteerden. Idil moest voor publicatie in *IT* daarom een vertaalslag maken en trok daarvoor speciale recensenten aan. Het was overigens onmogelijk de stroom van buitenlandse literatuur in zijn totaliteit te beoordelen. Dat zou een té grote aanslag hebben betekend op het potentieel aan recensenten, dus moest een keuze worden gemaakt. In 1952 telde Idil weliswaar 160 recensenten, van wie circa 60 priesters en religieuzen en 100 leken, maar die vervulden vaak onder hoge tijdsdruk hun onbezoldigde arbeid met als enige tegemoetkoming het presentemplaar van het gerecenseerde boek.¹¹⁷ Om de tijdrovendheid van al dat werk aan te tonen slaakte Ferd Verbiest in een vergadering van de Idilraad de hartenkreet: 'Het is maar goed dat er ook nog een *Index* bestaat.'¹¹⁸

Om een indruk te geven van het aantal recensenten dat voor Idil werkzaam was en de bijdrage van de geestelijke stand in dit geheel is een telling gemaakt op basis van de gegevens uit *IT* over de periode 1951 tot en met 1970. In de daaraan voorafgaande periode werden de namen van de recensenten alleen nog op de fiches vermeld. Dat veranderde in 1951, toen alle medewerkers aan de betreffende aflevering van *IT* met naam en congregatie in het colofon werden genoemd. Het was dus mogelijk dat zij voor

één aflevering meerdere recensies maakten. Uit deze telling blijkt dat het recensentenbestand voor tweederde bestond uit leken en voor een derde deel uit geestelijken en dat tachtig procent van de vermeldingen door ruim veertig procent van de recensenten werd gemaakt (zie bijlage 1). De hypothese als zou Idil overwegend een priesterclub zijn, moet dus worden bijgesteld.

Vanaf 1962 werden de recensenten niet meer in het colofon vermeld, maar werden de door hen gemaakte recensies in *IT* ondertekend. Dat is de reden waarom twee lijsten van recensenten als bijlage worden opgevoerd. Uit de telling van de recensenten uit de tweede lijst blijkt dat de verhouding tussen leken en geestelijken gelijk bleef, maar dat toen tachtig procent van de vermeldingen door 27 procent van de recensenten werd gemaakt (zie bijlage 2). Er kwam dus een grotere druk te liggen op een kleiner deel van de recensenten.

De procentuele verdeling van het aantal vermeldingen van geestelijke recensenten – zowel seculieren als regulieren – in de totale periode 1951 tot 1970, is in een grafiek weergegeven (zie bijlage 3). Uit deze grafiek blijkt dat de paters salesianen met 18 % de lijst aanvoerden, op enige afstand gevolgd door de kapucijnen (10 %), seculiere priesters (10 %) en franciscanen (9 %). Wat betreft het aandeel van de paters salesianen is hier een nadere verklaring op zijn plaats. Dit percentage is enigszins vertekend, omdat het leeuwenaandeel hiervan voor rekening kwam van pater Jan Klein, de redactiesecretaris van *IT*. In de eerste recensentenlijst van 1951-1962 komt zijn naam al 96 keer voor. In de jaren zestig was hij de absolute koploper onder de recensenten met in totaal 1131 recensies in de periode 1962-1970.

De tweede recensent op de lijst is A. Goossen met 94 recensies in de eerste periode en 943 in de tweede. Goossen wordt op de voet gevolgd door Jan van Sleeuwen (1918) – samen met Jan Klein redactiesecretaris van *IT* – die tekende voor 71 recensies in de eerste periode en 461 in de tweede. De voor Idil zo belangrijke medewerker Lambert van den Ham schreef 86 recensies in de eerste periode en 200 in de tweede.

De situatie in Nederland-boekenland medio jaren vijftig

In een rapport over de leesgewoonten in de jaren 1955-1956 van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) worden de cijfers genoemd voor de boekenproductie van Nederlandse en buitenlandse boeken in Nederland, die echter niet geheel sporen met de gegevens van Idil. Het is interessant om deze gegevens met elkaar te vergelijken.

Verbiest vermeldde in 1953 een boekenproductie van circa 6000 nieuwe titels. Nederland nam volgens hem met dit aantal een vooraanstaande internationale plaats in, onmiddellijk na Engeland, Duitsland, Japan, Frankrijk, de Verenigde Staten en Italië. In verhouding tot het aantal inwoners stond Nederland met Denemarken, Noorwegen en Zwitserland zelfs aan de top. Het aantal lezers was inmiddels wat toegenomen, want 55 op de 100 Nederlanders kochten geregeld een boek. Dat was nog niet eens zo'n slecht resultaat, als men in ogenschouw neemt dat een land als Frankrijk lager scoorde: 31 op de 100 Fransen. Bovendien leende 59 % van de Nederlanders met enige regelmaat een boek in de bibliotheek. Maar, haastte Verbiest zich te zeggen, die cijfers vond hij niet zo interessant. Belangrijker was te weten 'wat' zij lezen en daar werd hij niet vrolijk van, zeker nu het land werd overstroomd door een nieuwe vinding: het goedkope pocketboek.¹¹⁹ Dat voorlichting over pockets noodzakelijk was, bleek uit het feit dat een groot

117 Interview met Agnes Verbiest, 13 juni 2008.

118 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 7 Notulen algemene vergadering, 27-8-1952.

119 Verbiest, 'Nederland boekenland'; Van Bilsen, 'Lectuur-beoordeling', 299.

aantal daarvan in de categorie II of III viel. Omdat de voorlichting daar het meest urgent was, had Idil besloten bij het recenseren voorrang te geven aan de Amerikaanse pockets. De Engelse boeken waren volgens Verbiest redelijk safe en onder de Duitse exemplaren zat ook niet zoveel schandelijks, maar van de Franse pockets had hij geen hoge pet op. Mede met het oog op de vaak jeugdige ‘verslaafde’ aan dit goedkope boek was de beoordeling hiervan voor Idil een serieus punt van aandacht. Al een jaar na de systematische bespreking van de paperbacks in 1954-1955 werd nummer 1.000 gerecenseerd. Het volgende staatje uit *IT* geeft een overzicht van de aantallen, kwalificaties en procenten. Het is jammer dat de titels van de boeken niet werden vermeld.¹²⁰

Kwalificatie	aantal boeken	percentage
I	10	1,0
I-II	21	2,1
II	64	6,4
II-III	87	8,7
III	291	29,1
III-IV	140	14,0
IV	331	33,1
IV-V	36	3,6
V	18	1,8
VI	2	0,2

Kwalificaties van pocketboeken in procenten

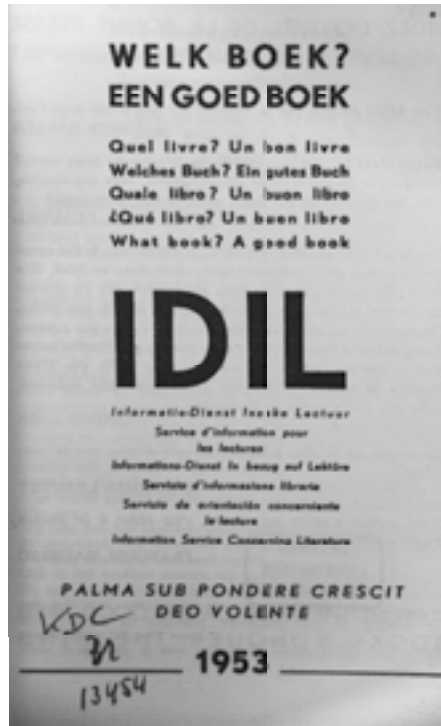
Het CBS hanteerde in zijn rapport over vrijetijdsbesteding in Nederland (1955-56) andere cijfers. De boekenproductie bedroeg volgens het CBS jaarlijks vier- tot vijfduizend exemplaren en de openbare leeszalen leenden circa acht miljoen boeken uit.¹²¹ Uit het onderzoek blijkt dat de gereformeerde Nederlanders de meeste interesse toonden voor het boek (84 %), circa 6 uur per week, op de voet gevolgd door de hervormden (74 %) met 5,5 uur per week. De katholieken (63 %) lazen hooguit 4,2 uur per week. Zij besteedden volgens dit rapport hun vrije tijd liever aan het uitgaansleven! Voor alle gezindten gold dat mannen meer lazen dan vrouwen (6,2 uur tegenover 4,2 uur per week) en dat alle categorieën lezers een duidelijke voorkeur hadden voor belletrise, met name detectives, streekromans en historische romans. De katholieke lezers gaven als hun favoriete auteurs op: Antoon Coolen, Toon Kortooms, Havank, A.J. Cronin en Pearl Buck. Voor de protestantse lezers waren dat Anne de Vries en A.M. de Jong.¹²²

Welke cijfers er ook worden gehanteerd, het is zonneklaar dat Idil met het oog op deze enorme boekenproductie en het verwerken van de internationale lectuur in *IT* een zware taak had. Dat werd op gezette tijden in dit tijdschrift benadrukt en door medestanders ook beaamd. Maar Idil had in de jaren vijftig de wind niet meer mee. De weerzin tegen het Idilsysteem groeide. Het was inmiddels wel duidelijk geworden dat de echte hulp van hogerhand moest komen, van het episcopaat én van Rome. Voor het verkrijgen van de pauselijke erkenning voor Idil werd dan ook alles uit de kast gehaald.

Pauselijke goedkeuring (1953)

Op 18 september 1951 ontving Verbiest persoonlijk als dank voor zijn verdiensten uit handen van pastoor J. van Erp te Tilburg de pauselijke onderscheiding van Sint-Gregorius, maar dat betekende nog geen officiële pauselijke erkenning voor Idil. Alle kranten maakten melding van deze onderscheiding, behalve *De Tijd*. Voordat de pauselijke goedkeuring

in kennen en kruiken was, moest nog wel een heel traject worden doorlopen. Voor de zo begeerde goedkeuring ging Verbiest letterlijk door het stof. Het bestuur van Idil stuurde op 15 september 1953 een brief aan de internuntius in Nederland, mgr. Paolo Giobbe, met het verzoek deze vurige wens bij het staatssecretariaat van de Heilige Stoel aanhangig te maken. Het verzoekschrift ging vergezeld van de zo juist verschenen brochure *Welk boek? Een goed boek*. Die was speciaal voor deze gelegenheid in een luxe lederen uitgave uitgevoerd en met het oog op de internationale samenwerking in het Engels, Frans, Italiaans, Spaans en Duits vertaald. Het boekje dat informatie gaf over de werkwijze van Idil en een uiteenzetting over het bestaansrecht en de noodzaak van katholieke lectuurvoorlichting, was geschreven door de moraaltheoloog prof. dr. A. van Leeuwen s.j.¹²³ Verbiest vroeg mgr. Giobbe een goed woordje voor Idil te doen en voor pater Theotimus die de ‘geloofsbriefen’ in Rome zou overhandi-

Idil-brochure, samengesteld voor het verwerven van de pauselijke goedkeuring

gen, een audiëntie bij de paus aan te vragen. In de aanbevelingsbrief benadrukte Verbiest dat hij zich al vanaf 1919 daadwerkelijk met katholieke lectuurvoorlichting bezighield en sinds 13 juli 1953 ook met de beoordeling van katholieke jeugdlectuur.

Pater Theotimus reisde af naar Rome, waar hij werd ontvangen door mgr. Montini die hem echter te kennen gaf dat een audiëntie bij paus Pius XII op korte termijn niet mogelijk was. Maar uit het verslag van pater Theotimus over zijn bezoek aan Rome blijkt dat Montini goed op de hoogte was van het werk van Idil en haar initiatieven roemde. Vooral de plannen voor internationale samenwerking vonden bij hem een goed onthaal. De bemiddeling van pater Theotimus had succes, want op 3 november 1953 kwam het bericht dat de Heilige Vader het verzoek tot pauselijke goedkeuring had ingewilligd en de volgende wens uitsprak: ‘dat uw actie in de katholieke milieus alle begrip en steun ontmoet, die zij verdient’.¹²⁴

Dat was verheugend nieuws en moest onverwijld in de katholieke kranten worden vermeld. Zich beroepend op de wens van de paus om zijn werk in katholiek Nederland te promoten, liet Verbiest een persbericht uitgaan naar alle katholieke kranten met het verzoek de pauselijke erkenning op te nemen. ‘Doe het op een dusdanige wijze, dat het de aandacht kan krijgen die het verdient,’ aldus Verbiest.¹²⁵ Slechts enkele katholieke kranten, waaronder *De Maasbode*, *De Helmondse Courant*, *Het Nieuwsblad van het Zuiden*, *Omhoog* en *Het Volkswaekblad*, waren bereid het bericht te plaatsen. De belangrijkste landelijke bladen *De Tijd*, *De Volkskrant* en *Het Binnenhof* voelden daar echter niets voor.

120 ‘Het duizendste pocket-book’, 683.

121 ‘De weg naar vrijheid’, 467.

122 Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vrije-tijdsbesteding in Nederland* 4, 36, 40; Knulst en Kraaykamp, *Leesgewoonten*, 35.

123 Van Leeuwen, ‘Het bestaansrecht’, 3-6.

124 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 95 Brief mgr. J. Montini aan Idil, 3-11-1953.

125 *Ibidem*, Persbericht Idil, 30-11-1953.

EEN GEWICHTIG DOCUMENT

(Vertaling z.o.z.)

Dal Vaticano, li 3 Novembre 1953

N. 300628

Monsieur le Président.

Le Souverain Pontife s'est plu à recevoir avec une paternelle bienveillance l'hommage déférent que vient de Lui adresser la Fondation IDIL, par l'entremise du R. P. Théotime. Je suis heureux de vous donner ici l'assurance de la satisfaction de Sa Sainteté et de vous transmettre Ses meilleurs voeux pour la poursuite de votre oeuvre.

Votre Fondation s'efforce, en effet, sous le contrôle de la hiérarchie, d'éclairer le public, par divers moyens appropriés, sur la valeur morale, intellectuelle, esthétique des livres qui paraissent. C'est là en vérité une tâche importante, qu'on ne saurait trop recommander à l'attention des catholiques hollandais. Le grave devoir, en particulier, qu'ont tous les fidèles de l'Eglise de ne nourrir leur esprit que de lectures conformes aux exigences de la foi et de la morale, selon d'ailleurs des modalités propres aux différents âges de la vie et aux divers niveaux de formation, rencontre de nos jours des obstacles accrues par suite de la diffusion toujours plus large des revues et des livres, où sous des apparences parfois trompeuses, le pire se mêle souvent au meilleur.

Sa Sainteté se plaît à souhaiter que votre action rencontre dans les milieux catholiques toute la compréhension et l'appui qu'elle mérite. En gage des grâces qu'Elle appelle de tout coeur sur la Fondation IDIL, Elle vous accorde ainsi qu'à tous vos collaborateurs la faveur de la Bénédiction Apostolique.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, l'assurance de mon religieux dévouement.

Monsieur
Gérard C. J. M. Verbiest
Président Général du Conseil
Central de la Fondation IDIL
Parkstraat, 10
TILBURG

Pauselijke goedkeuring voor Idil (KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 53)

Dat was begrijpelijk, want de teneur van het persbericht was tamelijk dwingend en de hoofdredacteurs van deze kranten hadden er geen behoefte aan opnieuw met Idil in debat te gaan. Zij hadden het gevoel dat Verbiest iedere gelegenheid aangreep om zich te rechtvaardigen en reclame te maken voor zijn zaak. Een hernieuwd verzoek aan de weigeraars, ditmaal vergezeld van de letterlijke tekst van de paus om Idil met begrip tegemoet te treden en te steunen, leverde alleen een uiterst geïrriteerde reactie op van

hoofdredacteur S. Zoetmulder (1903-1993) van *Het Eindhovens Dagblad*. Hij liet weten dat hij zelf bepaalde wat hij zijn lezers voorlegde en dat hij zich ook helemaal niet schuldig voelde, als hij de wens van de paus niet inwilligde. 'Vermomde orders accepteert een hoofdredactie nu eenmaal niet.'¹²⁶

Ondanks deze lauwe reactie van de pers was Verbiest niet ontevreden over de bereikte resultaten. De pauselijke erkenning was er gekomen en de internationale samenwerking stond op de rails. Wat hem nu nog ontbrak, was een stem in het kapittel van een nieuwe koepelorganisatie voor de katholieke lectuurvoorlichting, het Katholiek Lector Centrum.

Oprichting van het Katholiek Lector Centrum (1954)

In het derde hoofdstuk is onder het kopje Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectorvoorziening (Bacil) al besproken dat aan de oprichting van de Katholieke Centrale Vereniging voor Lectorvoorziening Nederland (KCVLN) in 1948 een hogere doelstelling ten grondslag lag: het oprichten van een koepelorganisatie voor het hele katholieke lectorbestel. Aan deze koepel die meer moest zijn dan een bibliotheekvereniging, was dringende behoefte, omdat de samenwerking tussen de verschillende katholieke organisaties in het literaire veld tot nu toe niet goed functioneerde. De kritiek van de katholieke schrijvers, uitgevers en boekhandelaren was niet aan het LCKA en het episcopaat voorbij gegaan. Verbiest was ook voorstander van deze koepel, maar de aanloop om dat doel te bereiken verdiende geen schoonheidsprijs. Wat was er aan de hand? De landelijke KCVL kreeg in 1949 van Bacil de opdracht een voorbereidingscommissie samen te stellen, maar toen die was geformeerd, bestond de commissie eenzijdig uit afgevaardigden van de elf provinciale KCVL's voor plattelandsbibliotheken, zonder uitzondering oud-leden van de voormalige Keuringsraad van de Sint-Vincentiusbibliotheken. De andere partijen in het veld, waaronder de RKOLB, Idil en 'Sint Jan', waren niet bij de voorbereidingen betrokken en voelden zich gepasseerd. Het kon toch niet de bedoeling zijn dat een katholieke koepelorganisatie voor lectorvoorziening in het leven werd geroepen, die uit louter afgevaardigden van de platteland- en volksbibliotheken bestond?¹²⁷ Toen deze drie instanties zich daarover beklaagden, beriep de KCVL-Nederland zich op een mandaat van Bacil. De bron voor dit meningsverschil was dus een onduidelijke functieomschrijving voor de nieuwe koepel en onenigheid over het mandaat. De KCVL had de opdracht té eenzijdig geïnterpreteerd als een koepel voor de kleinere niet-commerciële bibliotheken, maar die vertegenwoordigden slechts een klein segment van het bibliotheekbestand. In de praktijk vroegen de meeste leesalen en bibliotheken een geringe leenvergoeding.

Een incident was voor Verbiest de aanleiding om op 30 maart 1951 een brief op poten te sturen aan mr. Diepenbrock, de secretaris van het LCKA, die qualitate qua zitting had in het hoofdbestuur van de landelijke KCVLN. In één van de volksbibliotheken was namelijk een pornografisch boekje opgedoken, iets wat bij een betere samenwerking met Idil volgens hem zeker voorkomen had kunnen worden.¹²⁸ Voor Verbiest was dat een argument temeer om Idil bij de KCVL te betrekken. Maar tot zijn ongenoegen werden Idil en 'Sint Jan' wederom niet uitgenodigd voor de algemene ledenvergadering van 18 april 1951. Een van de agendapunten voor die vergadering was nota bene om 'Sint Jan' te vragen de volksbibliotheken korting te geven bij de aanschaf van boeken, zoals dat ook voor de winkelbibliotheken het geval was. Het is logisch dat 'Sint Jan' daar in deze situatie niets voor voelde. Verbiest op zijn beurt verweet de KCVL dat zij op microniveau

126 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 95 Brief Zoetmulder aan Idil, 23-12-1953.

127 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 12 Vergadering Idil-raad, 7-1-1953.

128 Tonnaer, *Catholic non legunt*, 31.

wel van de Idilrecensies profiteerde, maar de dienst vervolgens op macroniveau in de koepel desavoueerde. Nu bestond het bestuur van de KCVL uit een groep goedwillende vrijwilligers. Pas in 1953 trad mr. J. Rademaker aan als betaalde directeur en werd de vestigingsplaats Utrecht. Maar het ontbrak het bestuur aan voldoende financiële middelen en gezag om een goed functionerende leatuurorganisatie op poten te zetten. Het episcopaat was weliswaar voorstander van het in stand houden van katholieke organisaties, maar als zij vervolgens aanklopten voor een subsidie, gaf het niet thuis. Om succesvol te kunnen opereren was samenwerking met andere belanghebbenden in het katholieke literaire veld absolute noodzaak: met de voorlichting (Idil), de producenten (uitgevers) en de verspreiders van het boek (boekhandels en RKOLB). Toen 'Sint Jan', de RKOLB en Idil uiteindelijk toch werden uitgenodigd, accepteerden zij geen betutteling meer. Zij tekenden bezwaar aan tegen de vanzelfsprekendheid van het voorzitterschap van de KCVL in de studiecmissie. Verbiest bracht nogmaals naar voren 'dat een vergeten passagier pogingen deed te mogen meerijden'.¹²⁹ Hij voelde niets voor een verlengde buitenspelpositie en bekritiseerde met 'Sint Jan' en de RKOLB de conceptstatuten, de structuur voor de toekomstige koepel en de trage werkwijze van de studiecmissie. De doelstelling van Bacil, het bereiken van eenheid, was nog ver te zoeken.¹³⁰

Verbiest besloot het initiatief naar zich toe te trekken en een concept-stichtingsbrief op te stellen voor de oprichting van een organisatie die hij zich voorstelde als het Katholiek Leatuur Centrum (KLC), een toporgaan van organisaties op het terrein van leatuur, met behoud van ieders zelfstandigheid. Na diverse wijzigingen werd uiteindelijk het vierde concept in een plenaire vergadering in restaurant Chalet Royal in Den Bosch op 24 juni 1954 door alle deelnemers goedgekeurd. Een trotse Verbiest kon niet nalaten even te wijzen op enige coïncidenties. In hetzelfde restaurant werd in 1937 Idil opgericht; in dezelfde zaal zag op 31 januari 1951 de rooms-katholieke Bond van Parochiebibliotheken voor het bisdom Den Bosch het levenslicht. En nu het KLC, op de feestdag van Sint-Jan de Evangelist, de patroonheilige van 'Sint Jan'. Hij eindigde zijn toespraak geheel in stijl met de zin: 'Een kind van zoveel tranen kan niet verloren gaan.'¹³¹

De notariële akte werd verleden op 30 juni 1954 bij notaris E. van Spaendonck te Tilburg. De stichting KLC stelde zich ten doel 'zowel via haar samenstellende delen als langs andere kanalen, op grondslag van de katholieke beginselen, de belangstelling voor en de verspreiding van het goede boek (in de ruimste zin) in alle lagen van de maatschappij te bevorderen'.¹³² Om een voorbeeld te noemen: toen de enige katholieke boekhandel in Leeuwarden zijn deuren sloot, nam het KLC contact op met 'Sint Jan' met het dringende verzoek alles in het werk te stellen dat in deze plaats een nieuwe katholieke boekhandel werd gevestigd.

De stichting bestond uit een hoofdbestuur en een dagelijks bestuur. Het hoofdbestuur was verdeeld in twee secties. Onder de sectie A vielen de vier ex professo bij het boek betrokken organisaties: RKOLB, KCVL, 'Sint Jan' en Idil. Tot de sectie B behoorden de volgende standsorganisaties: de Katholieke Arbeiders Bond (KAB), de Nederlandse Katholieke Boeren- en Tuindersbond (NKBTB), de Katholieke Middenstandsbond, de Katholieke Standsorganisatie voor de Werknemende Middenstand in Nederland, de Sint-Adelbertvereniging, de Katholieke Actie, het Centrum voor de Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging, het rooms-katholiek Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding, de Katholieke Lerarenvereniging 'Sint-Bonaventura', het Katholiek Onderwijzersverbond en de Katholieke Jeugdraad. De KRO achtte geen termen aanwezig om toe te treden.¹³³ Met de oprichting van het KLC werd de Idilraad feitelijk een doublure. Deze adviesraad voerde overigens toch al een slapend bestaan, want Verbiest moest de leden steeds motiveren om eens wat vaker te vergaderen. De organisaties behorend tot sectie A kregen

ieder drie zetels in het hoofdbestuur, die van sectie B ieder één. Voor Idil namen A. van Leeuwen, frater Martinio Fritschy (Keurraad Jeugdlectuur) en Gerard Verbiest zitting in het hoofdbestuur.¹³⁴

Het dagelijks bestuur bestond uit zeven leden. Vier van hen vertegenwoordigden de organisaties uit sectie A. De andere drie leden kwamen uit het LCKA, het Katholiek Onderwijzersverbond en de Katholieke Jeugdraad. De voorzitter van het hoofdbestuur was tevens voorzitter van het dagelijks bestuur. Bij de oprichting bestond het dagelijks bestuur uit de volgende personen uit sectie A: voorzitter mr. R. van Boven (RKOLB), secretaris E. Mélis (KCVL), P. Bogaard ('Sint Jan') en G. Verbiest (Idil). Mr. H. Middelweerd nam zitting in het dagelijks bestuur namens het LCKA, J. Bresser voor het onderwijs en J. Hörmann voor de Katholieke Jeugdraad. Het episcopaat benoemde J. Kleijberg tot bisschoppelijk adviseur. Hij was bevoegd de uitvoering van ieder besluit te beletten, wanneer dit in strijd was met de katholieke beginselen. Maar het episcopaat wilde 'op generlei wijze' verantwoordelijkheid dragen voor het financieel beheer van de KLC.¹³⁵ Wel was het episcopaat bereid via de diocesane periodieken propaganda te maken. Bij gelegenheid van de Boekenweek van 1956 gaven de bisschoppen het KLC toestemming de pastoors te vragen om op 26 februari in de kerken te preken over de eigen verantwoordelijkheid van de lezer bij de lectuurkeuze. Het was de bedoeling de boekenwet eens positief te benaderen, 'zonder de gevaren voor overprikkeling en eenzijdigheid te verzwijgen'.¹³⁶ Dit was een eerste stap in de richting van modernisering. Die werd waarschijnlijk ingegeven door de oplopende kritiek van 'Sint Jan' en de RKOLB op de vele verboden. Het is een aanwijzing voor de groeiende economische voorkeur van de leden van 'Sint Jan' boven de ideële die bij de oprichting in 1937 nog zo belangrijk was, en voor de oplopende desinteresse van 'Sint Jan' wat betreft deelname in het katholieke literaire veld. De RKOLB was nog niet zover.

Omdat het de taak was van het KLC om alle katholieke lectuurorganisaties te vertegenwoordigen, was het logisch dat het KLC via 'Sint Jan' ook meer zeggenschap zou krijgen in het CPNB. Het bestuur van deze organisatie bestond aanvankelijk uit elf leden, onder wie één rooms-katholieke en één protestants-christelijke vertegenwoordiger. Omdat de gezamenlijke uitgevers een bedrag van f 80.000 per jaar bijdroegen aan de CPNB, eisten de levensbeschouwelijke vertegenwoordigers meer zeggenschap in het bestuur. Dat leverde 'Sint Jan' een extra bestuursplaats op. Naast Paul Brand vertegenwoordigde Piet Coebergh 'Sint Jan' en het KLC voortaan in het bestuur van de CPNB.¹³⁷

In 1954 kon Idil dus tevreden terugkijken op enkele belangrijke wapenfeiten: internationaal was de samenwerking van bibliografische diensten gerealiseerd en nationaal was het KLC opgericht met Gerard Verbiest als een spin in het web. De katholieke dagbladen hielden zich – wat Idil betrof – rustig, want alle aandacht ging uit naar het Bisschoppelijk Mandement. Wel verscheen in *De Volkskrant* een artikel van Daniël de Lange over de herziene uitgave van het *Lectuur-Repertorium*, getiteld 'Wat is dat voor een boek?' Hij noemde deze catalogus 'averechte orthodoxie' en leverde forse kritiek op de eenzijdig moraliserende recensies.¹³⁸

129 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 468 Verslag vergadering KCVLN, 16-7-1953.

130 'Van het bestuur', 89.

131 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Inleiding algemene vergadering Idil, 28-7-1954, 12; inv.nr. 443 Verslag Verbiest.

132 Katholiek Lector Centrum, *Verslag*, 7.

133 Katholiek Lector Centrum, *Verslag*, 1.

134 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 443 Statuten van de stichting KLC, 30-6-1954.

135 *Ibidem*, Brief mgr. Alfrink, aartsbisschop-coadjutor van Utrecht, 18-6-1954.

136 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 405 Advies aan pastoors, februari 1956.

137 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 3 'Extract uit een inleiding', 30-1-1958.

138 De Lange, 'Wat is dat voor een boek'.

Maar was er voor Idil wel reden voor tevredenheid nu de katholieke schrijvers geen deel uitmaakten van het KLC? Er bestond geen vakorganisatie die hen daar kon vertegenwoordigen. Maar schrijvers en critici hebben een eigen wapen, de pen. Het tijdschrift *Roeping* was deze keer de uitverkorene voor een hernieuwd verzet tegen Idil.

Themanummer in *Roeping* (1956)

Het kabaal in *Roeping*

Roeping was in 1951 intussen getransformeerd tot een podium voor de verschillende literaire stromingen met een neutraal programma. De redactie was gewijzigd en bestond nu uit Paul Haimon (1913-1996), Jan Willem Hofstra (1907-1991), pater Maurits Molenaar m.s.c. (1886-1969), Michel van der Plas (1927-), Gabriël Smit (1910-1981) en Lambert Tegenbosch (1926-). Gabriël Smit was op 24-jarige leeftijd toetreden tot de katholieke kerk, omdat hij in de oud-katholieke kerk 'de vlam van God' miste en sindsdien legde hij zich toe op gemeenschapslyriek.¹³⁹ In het redactioneel commentaar van de nieuwe jaargang 1953-1954 verklaarde de hoofdredactie zich niet langer gebonden te voelen aan één, door de katholieke kerk bepaalde waarheid. Het blad dat in 1922 was opgericht door Moller en zich tot nu toe uitsluitend aan de 'schoonheid van de Eeuwige beginzelen' had gewijd, kreeg in de nieuwe opzet een vrijzinniger karakter. Het enige wat bleef was de uitgever, Gianotten in Tilburg. Om misverstand met de katholieke achterban te voorkomen werd voor de vorm nog wel een censor benoemd.¹⁴⁰

De katholieke letterkunde was in de loop der jaren breder georiënteerd en de nieuwe redactie wilde daarover in eerste instantie ruimhartig voorlichting geven. In tweede instantie werd pas aandacht besteed aan kunst in het algemeen. Zij wilden 'een vast, onveranderlijk uitgangspunt verenigen met een zo groot mogelijke beweeglijkheid en een zo royaal mogelijke veelzijdigheid', want het katholieke culturele leven ging gebukt onder 'enghartige en naargeestige vitterij', was te lezen in de 'Verantwoording' van *Roeping* 29 (1951-1952).¹⁴¹ In de laatste jaargang oude stijl had de benedictijn dom P. Talma van de Sint-Paulusabdij te Oosterhout naast lof ook nog kritiek geleverd op de roman *The power and the glory* (1940) van Graham Greene. Hij bewonderde de roman, maar vond toch dat de handelingen van de hoofdpersonen bij veel lezers zouden leiden tot verzwakking van het zedelijk besef.¹⁴² Deze uitspraak daagde Gabriël Smit een jaar later uit tot het schrijven van zijn artikel 'Emancipatie en kunstbegrip'. Hij kon zich goed voorstellen hoe matig de whisky drinkende priester uit deze roman in de pastorie werd gewaardeerd, maar hij nam het toch op voor de hoofdpersoon. In plaats van hem als duivel weg te zetten was het beter in deze priester een goedwillende, door angst en eenzaamheid gekwelde mens te zien. De beoordeling van een zo belangrijke roman zou wat 'minder "Idil"-lisch' moeten zijn en hij voegde daar nog aan toe: 'maar dat zal wel weer aan dovemansoren gezegd zijn'.¹⁴³ De toon was gezet!

In de laatste aflevering van dezelfde jaargang maakte de redactie met trots melding van een ontwakend nieuw elan. "'Roeping" zal geen vluchtheuvel zijn voor de katholieke literatuur, maar een volwaardig, levend, het gehele Nederlandse geestesgebied integrerend orgaan."¹⁴⁴ Omdat dank zij de ruimere opvattingen van het tijdschrift voor- en tegenstanders aan het woord kwamen, geven de jaargangen uit de jaren vijftig een goed beeld van het debat dat destijds over de moderne roman werd gevoerd. Een voorbeeld hiervan werd al gegeven in de paragraaf over de katholieke poëtica in dit hoofdstuk, waarin de visie van de Vlaamse schrijver Albert Westerlinck over deze materie uitgebreid aan de orde kwam. Daaruit bleek dat hij een voorstander was van een gematigd 'christelijk realisme'

in de literatuur. Een ander voorbeeld is het artikel 'Art Sacré' in *Roeping* (1953-1954) van de kunstenaar B. Majorick die een pleidooi hield voor de vrijheid van meningsuiting van kunstenaars en schrijvers, zelfs als zij de door de Kerk veroordeelde denkbeelden van Freud en het recht op zelfverwerkelijking verdedigden.¹⁴⁵ De redactie verklaarde weliswaar in een voetnoot onderdelen van dit artikel niet te onderschrijven, maar vond toch dat de vrijheid van meningsuiting van de schrijver moest prevaleren. Dit toezicht was overigens wel de taak van de censor, maar het is duidelijk: om zijn mening werd al niet meer gevraagd.

Belangrijker is in dit verband het speciale themanummer dat *Roeping* in maart 1956 geheel aan Idil wijdde. Om recht te doen aan de inhoud moeten we even teruggaan in de geschiedenis.

De kritiek van Gabriël Smit in *Dux* (1952)

De indirecte aanleiding voor het themanummer in *Roeping* 31 (1955-1956) was het artikel 'Op de rand van de fontein' van Gabriël Smit, dat verscheen in het maandblad voor onderwijskundigen *Dux* 19 (1952). Het maakte deel uit van een serie bijdragen over de toenemende geloofsafval en onkerkelijkheid onder katholieke kunstenaars en schrijvers in Nederland. Smit gaf te kennen daar niet verbaasd over te zijn. Kunstenaars waren volgens hem 'van nature pioniers en dus a-sociaal', want zij ontwikkelden een speciale antenne voor de problemen van hun tijd en voelden er niets voor zich in het strakke keurslijf van een streng georganiseerde katholieke gemeenschap te laten wringen. De Idilkwestie noemde hij een karakteristiek voorbeeld.

[Hij zei] 'Idil te zien als een noodzakelijk kwaad, dat men omwille van de gemeenschap dulden moet, doch dat zeker geen aanmoediging verdient. Niet omdat hij zich persoonlijk geroepen acht boeken te schrijven, die door Idil zouden moeten worden afgekeurd, maar omdat hij het instituut een aanslag acht op de door hem als het ware grondwettelijk beleden persoonlijke vrijheid.'¹⁴⁶

En Idil stond daarin volgens hem niet alleen. Ook de recensies in de Vlaamse evenknie *Boekengids* hadden dramatische gevolgen voor de schrijver. Bijvoorbeeld toen men zich met 'farizese woede' tegen de schrijver Gerard Walschap keerde in de beoordeling van zijn roman *Zuster Virgilia*, volgens Smit één van de belangrijkste en zuiverste romans over een katholieke heilige. 'Het is de over-georganiseerde bemoeizucht die schrijvers als Walschap onkerkelijk maakt, maar evenzeer de duffe, bedompte bangheid (...) kortom de trage burgerlijkheid.'¹⁴⁷ Pater J. Creyghton s.j. (1901-1975) van *De Linie* kreeg er in het bewuste artikel vervolgens flink van langs vanwege zijn negatieve beoordeling van de dichtbundel *Een voetreis naar Rome* van Bertus Aafjes (1914-1993). Smit ging er zonder meer van uit dat beide recensies van Idil afkomstig waren, maar dat werd door Verbiest op 24 januari 1956 in 'Ter voorlichting' in *IT* weerlegd als een typisch voorbeeld van 'bronnenvertroebeling', veroorzaakt door 'het elkaar napraten van verschillende autoriteiten'.¹⁴⁸ De kranten maakten wel gebruik van de Idilrecensies, maar het stond hen vrij die naar believen te wijzigen. Natuurlijk maakten de opmerkingen van Smit in *Dux* in de katholieke wereld veel pennen los. In *De Maasbode* verscheen een reactie

139 Goddijn, *Tot vrijheid geroepen*, 124.

140 'Program of podium', 409-410.

141 'Verantwoording', 1-2.

142 Talma, 'Bezwaren tegen Graham Greene', 56.

143 Smit, 'Emancipatie en kunstbegrip', 57.

144 'Aan de lezers', 476.

145 Majorick, 'Art Sacré', 109.

146 Smit, 'Op de rand van de fontein', 291.

147 Smit, 'Op de rand van de fontein', 293.

148 Verbiest, 'Ter voorlichting', 764.

van een anonieme schrijver B. die kritiek leverde op 'de onware en onwaardige aanval van Gabriël Smit'.¹⁴⁹ De redactie bood Smit aan de kritiek op zijn artikel te weerleggen. Daar maakte hij gaarne gebruik van en hij vertelde dat hij de inhoud van zijn artikel voorafgaand aan de publicatie had besproken met Han Fortmann, de hoofdredacteur van *Dux*. Hij had duidelijk aangegeven dat hij met dit artikel beoogde een opsomming te geven van indrukken die hij had opgedaan in gesprekken met een aantal kunstenaars, dat op gespannen voet leefde met de kerk. Let wel: 'niet van mijn persoonlijke overtuiging'.¹⁵⁰ Eén van deze gesprekspartners was Bertus Aafjes. Omdat de discussie rond de dichtbundel van Aafjes een belangrijke rol speelde in deze affaire, moeten we wederom even iets verder terug in de tijd.

Idil en Bertus Aafjes

In juli 1946 was al direct na de uitgave van de dichtbundel van Aafjes *Een voetreis naar Rome* (1946) een Idilrecensie verschenen van Lambert van den Ham die er het morele kwalificatiecijfer III aan had gegeven. Voor alle duidelijkheid volgt hier de gehele beoordeling op fiche nummer 3183 van *Boekzaal*:

'Aafjes is in onze contreien een unicum van vederlichte, speelse, probleemloze muzikaliteit die uit een onuitputtelijke Zuidelijke bron schijnt te wellen. De muzen zijn zijn vriendinnetjes, met wie hij speelt en zingt en lieft. Geen wonder dat deze bundel – al zo lang beroemd voor we hem te lezen kregen – eindigt bij de Vestalinen, de aardse godinnen tot wie hij, de "heraut van het schoone" (p. 58) zegt: "Als ik geen God ben, ben ik een der goden/ In een rijk onder eigen vrij beheer" (74). Deze voetreis gaat in 3 etappes: I van A'dam naar de Dolemieten; II verder naar Rome; III omzwerfing in Rome. Als inhoud beantwoordt daaraan, om het met woorden van de dichter te zeggen: I de monnik in mij was gestorven; II Eros geboren; III "Dichters moeten de minnaars uit zich weren/Willen zij naakt als de goden zijn" (71). U ziet het, de lange pelgrimage (autobiografisch!) is zeer merkwaardig: de monnik wordt minnaar, de heilige wordt heiden.

Het 3de deel, verreweg het beste, bevat enkel fragmenten, magnifieke fragmenten. Ik heb grote bewondering voor dit verzenboek. Moeten we naar vergelijkingsmateriaal zoeken bij Gorter of Marsman (Tempel en Kruis) of Nijhoff? Diepere studie zal dit uit moeten maken. Ik moge volstaan met op te merken dat de voetreis op toppunten brengt (o.a. het Atrium) en op dieptepunten (o.a. de zwakke aanroeping van de 9 muzen). De cederreeks mag zich gelukwensen met dit glansnummer.¹⁵¹

Nu waren het Vlaamse *Lectuur-Repertorium* en de daaraan verbonden *Boekengids* over de bundel minder positief gestemd. Zij waardeerden hem met het cijfer II-III. Tot 1945 waren de recensies van Idil en *Boekengids* in één hand geweest, maar nadien opereerden de diensten onafhankelijk van elkaar. Volgens Ferd Verbiest verweet Joris Baers Idil dat men in Nederland streng lette op de leerstellige inhoud van een boek en dat men te tolerant was ten aanzien van de ethiek en de seksuele moraal. Dat kon hij absoluut niet waarderen. Omdat hij minder met de tijd meeging dan Idil, werden de Vlaamse recensies voor Idil in de loop der tijd onbruikbaar en ontzettend eng, terwijl de Idilrecensies, aldus Ferd Verbiest, steeds opener en genuanceerder werden.¹⁵²

Om het zekere voor het onzekere te nemen, besloot Idil op het recensieformulier tot de volgende toevoeging over *De voetreis naar Rome*:

'Het zij echter wel te verstaan: 't bovenstaande geldt alleen het esthetische. Morali-ter vereist het werk voorbehoud, én om de erotiek van fragmenten én om de vaagheidse geest van het geheel.'¹⁵³

Voor een goed inzicht is het interessant te bekijken welke kwalificatiecijfers door Idil werden gegeven aan het oeuvre van Aafjes. Evert Peet deed daar al een gedegen onderzoek naar. Hieruit blijkt dat in de periode 1942-1962 dertig recensies verschenen: elf dichtbundels en negentien reisverslagen. Zijn proza werd over het algemeen mild beoordeeld en kreeg een gemiddeld kwalificatiecijfer IV of V. Als prozaschrijver werd Aafjes vooral geroemd om zijn poëtische visie op de werkelijkheid, zijn dichtertelijke stijl, scherpe observaties, gevoel voor atmosfeer en vaardige, boeiende wijze van vertellen.¹⁵⁴ Uitzondering op deze regel vormde *Capriccio Italiano*, het vervolg in proza op *Een voetreis naar Rome*, door dezelfde Idilrecensent Van den Ham gerecenseerd en met een III-IV beoordeeld. Dat het morele cijfer zo laag uitviel, was te wijten aan het 'frivole' karakter van enkele verhalen.¹⁵⁵ Ook een uitzondering op de regel vormde de verhalenbundel *De zeemeerminnen* (1946). Recensent Jop Pollmann noemde de bundel 'meesterlijk van verbeelding (...) een Freudiaanse droom (...) slechts genietbaar voor de welgevormde lezer' en gaf er vervolgens het kwalificatiecijfer II aan.¹⁵⁶ Bij een nieuwe beoordeling in 1963 werd deze bundel heel opmerkelijk door de strenge Vlaamse recensent E. Janssen soepeler gewaardeerd met het cijfer IV. Onmiddellijk werd hij er door Idil op geattendeerd dat deze morele beoordeling veel weg had van een aardverschuiving. De stap van II naar IV was té groot, waarna Janssen akkoord ging met het cijfer III.¹⁵⁷ Het vermoeden dat de beoordelingen in de loop der jaren milder werden, blijkt nog niet uit de recensie die pater J. Kerssemakers s.j. in 1960 maakte van het verslag van Aafjes over zijn reis naar Napels, *De dag van gramschap in Pompeï*. Hij gaf het werk een kwalificatiecijfer III, omdat hij zich stoorde aan het 'erotisch verisme en natuurlijk nudisme der antieken' en aan enkele 'heidense passages' over de verwantschap tussen Maria en Venus.¹⁵⁸

Zoals gezegd werd over de dichtbundels van Aafjes aanvankelijk minder gunstig geoordeeld. De recensenten hadden waardering voor zijn literaire kwaliteiten en loofden de openlijk erotische poëzie, maar vonden deze toch een gevaar. Na 1952 werden de recensies van de dichtbundels volgens Peet minder streng beoordeeld, gemiddeld met een III of IV.¹⁵⁹

Na deze kleine excurs over het werk van Bertus Aafjes is het tijd terug te keren naar het jaar 1956, toen een nieuwe uitspraak van Gabriël Smit de gemoederen bij Idil deed opslaan. Daarbij kwam nog de opmerking van de redactie van *Roeping* dat men wachtte op een directe aanleiding om een enquête over Idil te houden en dat schoot Verbiest natuurlijk in het verkeerde keelgat.

De aanleiding voor het themanummer van *Roeping*

De directe aanleiding werd gevonden in een venijnig artikel van Gerard Verbiest in *IT* over uitlatingen van Gabriël Smit tijdens de ledenvergadering van de Vereniging van Vertegenwoordigers in het Uitgeversbedrijf (VVU) in Krasnapolsky op 5 januari 1956. Het middagprogramma werd ingevuld door drie schrijvers met een verschillende levensbeschouwelijke achtergrond: de protestants-christelijke onderwijzer en schrijver Aart Romijn (1907-1996),

149 B., 'Kunstenaars en onkerkelijkheid'.

150 Smit, 'Kunstenaars en onkerkelijkheid'.

151 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 112 *Boekzaal* fiche nr. 3183, *Voetreis naar Rome*, 25-7-1946.

152 Interview Evert Peet met Ferd Verbiest 1985.

153 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 112 *Boekzaal* fiche nr. 3183.

154 Peet, 'De rooms-katholieke informatiedienst', 65.

155 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 130 *Boekzaal* fiche nr. 10.274, *Capriccio Italiano*, 15-3-1957.

156 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 112 *Boekzaal* fiche nr. 3303, *De zeemeerminnen*, 29-10-1946.

157 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 130 Brief van E. Janssen aan Idil, 2-4-1963.

158 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 123 *Boekzaal* fiche nr. 7962, *Dag van Gramschap in Pompeï*, 2-12 1960.

159 Peet, 'De rooms-katholieke informatiedienst', 66-67.

de humanistische auteur Adriaan van der Veen (1916-2003) en de rooms-katholieke schrijver Gabriël Smit. Het was de bedoeling dat zij antwoord gaven op de volgende vraag: wat zijn de ideële motieven die een schrijver hanteert bij het schrijven van een boek? Aart Romijn was van mening dat 'een christenauteur altijd ergens wel idealistisch zal zijn'. Hij kon als schrijver niet aan het engagement ontkomen. Als zijn belangrijkste motief voor zijn schrijverschap noemde hij de liefde, zoals beschreven in de eerste brief van Paulus.¹⁶⁰ Adriaan van der Veen hield een vlammend pleidooi voor de vrijheid van de schrijver maar wees, omdat maatschappelijke en artistieke verantwoording nu eenmaal hand in hand gingen, tevens op de verantwoordelijkheid van de auteur. Maar, merkte hij fijntjes op, 'als driehoeksverhoudingen zijn verboden, had Dostoefsky zijn romans niet kunnen schrijven'.¹⁶¹ Als derde schrijver in rij gaf Gabriël Smit te kennen dat hem bij het dichten geen enkel concreet doel voor ogen stond. Een schrijver schreef om zich te bevrijden en moest 'onrust verwekken en zich verzetten tegen verstarring en verschrompeling'. Vervolgens merkte hij op: 'Er is, geloof ik, geen enkele katholieke schrijver die met Idil gelukkig is (...) wij Nederlanders zijn nog roomser dan de paus. Wij vinden de *Index*, die de kerk nu eenmaal heeft ingesteld, niet genoeg, wij maken er nog eentje bij'.¹⁶² Als voorbeeld van deze bekrompenheid noemde Smit opnieuw de beoordeling van *Een voetreis naar Rome*. Afjes was daar overigens niet rouwig om, want de kritiek van Idil was een stimulans voor de verkoop van zijn dichtbundel!¹⁶³

In het *Nieuwsblad voor de boekhandel* 123 (12 januari 1956) en in *De Vertegenwoordiger* 14 (1956) verscheen een uitgebreid verslag van deze drie lezingen. Verbiest klom zoals gebruikelijk meteen in de pen en eiste een rectificatie. De verklaring van Smit over deze commotie was dat de journalist zijn woorden verkeerd had weergegeven.

'Ik heb betoogd niet gelukkig te zijn met "Idil" – waaraan ik overigens heb toegevoegd de zin en het nut van een dergelijke instelling niet te willen betwisten – en daarna heb ik gezegd, dat afwijzende kritiek op morele gronden meestal een averechts resultaat heeft'.¹⁶⁴

De fout lag dus bij de journalist van *Het Nieuwsblad voor de boekhandel*, die overigens genereus en, zoals later nog zal blijken, geheel ten onrechte zijn excuses aanbood. Het is duidelijk, het rumoer rond Idil was nog bij lange na niet verstomd en kreeg een vervolg in een speciaal themanummer van *Roeping*. Slechts één voorstander en zeven tegenstanders zagen zich genoodzaakt hun gedachten over Idil te spuien.

Helpers en de tegenstanders in *Roeping*

In het themanummer van *Roeping* 31 (1955-1956) kwamen achtereenvolgens de criticus Lambert Tegenbosch, de protestantse boekverkoper P. Venemans, zijn katholieke collega W. van Rossum en de schrijvers Daniël de Lange, Jos Panhuysen, Rogier van Aerde, Dick Ouwendijk en Gabriël Smit aan het woord. Dat Ouwendijk eerder – daarin geholpen door Van Duinkerken – de strijd aanging met Idil, is al uitgebreid beschreven in het vorige hoofdstuk, maar dat Smit zich in deze rij zou voegen is een nieuw fenomeen. Omdat hij zijn openlijke kritiek op Idil rond 1952 begon, het jaar waarin Van Duinkerken werd benoemd tot hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen en diens voortdurende polemieken in *De Tijd* verstomde, doet vermoeden dat Smit het stokje van hem overnam. Gerard Verbiest was daar in ieder geval van overtuigd. In een brief aan Joris Baers suggereerde hij zelfs dat de ontslagen hoofdredacteur van *De Tijd* Jan Derks hier iets mee te maken had.¹⁶⁵ Over Gabriël Smit schreef hij in dezelfde brief dat de schrijver 'zijn gal loost en hatelijkheden lanceert in de *Nieuwe mens*, *Volkskrant*, *Roeping* en *Dux*'. Een feit is dat – op een enkel plaagstootje na – Van Duinkerken zich inderdaad niet meer over Idil uitliet. Wel vroeg hij zich in 1954 in het tijdschrift *De heraut van het Heilig Hart*

af waarom de paus zich in gebedsintenties altijd zo negatief uitliet, bijvoorbeeld: 'Hart van Jezus, mogen de Christenen slechte lectuur krachtig bestrijden'. Waarom niet eens het lezen van goede lectuur positief bevorderd? Het kon toch niet de bedoeling zijn van de paus reclame te maken voor voorlichtende boekenlijsten met een semipubliek karakter? Het is duidelijk dat hij hiermee op Idil doelde.¹⁶⁶

De ongemeen felle uitlatingen van de deelnemers aan het themanummer van *Roeeping* komen nu achtereenvolgens aan bod. Gabriël Smit, hoewel de hekkensluiter van het nummer, was het meest geprononceerd in zijn mening. Omdat zijn uitlatingen de aanleiding waren voor deze aflevering, komt hij als eerste voor het voetlicht. Niet voor niets gaf hij zijn bijdrage de titel 'Naar aanleiding van ...'.¹⁶⁷

Gabriël Smit: 'Naar aanleiding van ...'

In zijn bijdrage sneed Gabriël Smit twee belangrijke kwesties aan: op de eerste plaats de tegenstelling tussen het open en het gesloten katholicisme en op de tweede plaats de taak van de katholieke kunstenaar daarin. Om met het eerste te beginnen: hij verklaarde dat de Kerk een tweezijdige werkelijkheid in zich borg. Die twee zijden waren onlosmakelijk met elkaar verbonden. Enerzijds was er de 'God-met-ons'-werkelijkheid in de betekenis van geloven in God, anderzijds het instituut Kerk dat de normen en regels opstelde waaraan de gelovige zich diende te houden. Binnen dit spanningsveld speelde zich sinds het begin van de twintigste eeuw een strijd af tussen integralisten en modernisten, die in het teken stond van respectievelijk traditie of de nieuwe weg van modernisering. Deze situatie liet zich volgens Smit goed vertalen in de beoor-

Gabriël Smit (Collectie KDC/KLIB, Nijmegen)

deling van Idil over 'goede' lectuur. Daarmee wilde hij niet ontkennen dat Idil noodzakelijk en nuttig werk deed voor de katholieke samenleving, maar de manier waarop sprak hem niet aan en wel om twee redenen. Op de eerste plaats was er het probleem van de dualistische houding van de kunstenaar ten aanzien van de Kerk. Enerzijds was hij gelovige en leek, anderzijds kunstenaar die een instituut als Idil op zijn weg vond. Het ging Smit niet zo zeer om de kwaliteit van het instituut – het *Lectuur-Repertorium* vond hij véél meer een gruwelkamer – maar zijn zorg spitste zich toe op dit dualisme in het kunstenaarschap. 'Ik ben zelf een leek met literaire interesse en als zodanig stoot ik dus op Idil.'¹⁶⁸ Op de

160 Romijn, 'Op de grens', 4.

161 Van der Veen, 'Op de grens', 8.

162 Smit, 'Op de grens', 6.

163 Ibidem.

164 'Een rectificatie', 57.

165 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 267 Brief Verbiest aan Joris Baers, 28-10-1952.

166 Van Duinkerken, 'Slechte lectuur', 202.

167 Smit, 'Naar aanleiding', 671-678.

168 Smit, 'Naar aanleiding', 673.

tweede plaats noemde hij het ongunstige culturele klimaat in de Nederlandse kerkprovincie. De gelovigen lazten te weinig, waardoor zij achterbleven in algemene ontwikkeling. Deze omstandigheid wettigde een voorlichtingsinstituut als Idil, maar het was gebleken dat de bescherming tegen ‘kwade invloeden’ geen invloed had op de emancipatie van de katholieke lezer. Hetzelfde probleem deed zich volgens hem voor bij het Mandement. De voortdurende nadruk op bescherming en volgzzaamheid ten nadele van het persoonlijk avontuur had de afvalligheid van de gelovigen juist in de hand gewerkt. Eerlijkheidshalve moest hij wel toegeven dat Idil door het aantrekken van deskundiger medewerkers zich de laatste jaren had ontwikkeld. Er was dus enige vooruitgang geboekt. Voor een goed inzicht in de controverse tussen Idil en de schrijver is het nuttig de uiteenzetting van Smit hierover in zijn geheel te citeren:

‘Idil is bescherming, codificatie van het bestaande; kunst is intuïtie, een avontuur, een ontdekking van het in zekere zin nog niet bestaande (...) en uitbreiding van het bewustzijn (...). Het mooie van kunst is de wijze waarop een persoonlijk ontdekte waarheid ervaring is geworden door middel van de vorm, waarin zij werkelijkheid werd. Voor de christelijke kunstenaar betekent dat *development of christian doctrine*.’¹⁶⁹

Het kon niet anders dan dat deze twee uitersten met elkaar conflicteerden. Daarom stelde Smit in zijn artikel twee vragen: ‘is het wel goed zó te worden voorgelicht zoals Idil dit doet, dat wij alleen boeken lezen die geen kwaad kunnen, met als gevolg een té geringe ontwikkeling van eigen keuze en verantwoordelijkheid? Is het “slechte” oordeel van Idil vaak niet te eenzijdig moralistisch?’ Hij zou hierover graag eens rustig met de heer Verbiest willen debatteren, maar diens vinnige, persoonlijke en talentvol geformuleerde aanvallen en karakter stonden dat helaas niet toe. Aan de ene kant van de streep stond Verbiest die deed wat hij dacht te moeten doen en aan de andere kant de schrijver die hetzelfde van plan was. Deze standpunten stonden lijnrecht tegenover elkaar en waren schijnbaar onoverbrugbaar.

Aan het eind van zijn artikel kwam Smit nog even terug op de persoonlijk tot hem gerichte opmerkingen van Verbiest in *Idil Tijdingen*:

‘Bij het ter perse gaan van dit nummer vernamen wij nog dat dhr. Gabriël Smit niet bedoeld heeft verband te leggen tussen Idil en het Voetreis-incident. De verslaggever [en naar wij vrezen ook een groot deel van het auditorium] zou hier een tussenpassage zijn ontgaan.’¹⁷⁰

Smit noemde het tussen haakjes geplaatste zeer insinuerend en verklaarde dat het stenografisch verslag van de journalist van *Het Nieuwsblad voor de boekhandel* wel degelijk klopte. De redactie van dit blad had volgens hem ten onrechte haar excuses aangeboden. Hij verweet Verbiest kwade trouw en omdat hij zich daar niet tegen kon verdedigen, werd dat door hem als zeer kwetsend ervaren.

‘Mocht ik – en nu niet op het tweede plan, als kunstenaar, maar op het eerste – tegen “Idil” zijn, dan is het vooral daarom: om een persoonlijk, niets ontziend fanatisme, dat mij in strijd lijkt met de fundamentele verdraagzaamheid, waartoe wij ten opzichte van elkaar als “huisgenoten des geloofs” verplicht zijn.’¹⁷¹

Dat de aanval van Verbiest in *IT* ook door anderen werd afgewezen, blijkt uit de bijdrage van de criticus Lambert Tegenbosch. Hij opende de artikelenreeks in *Roeping* met zijn bijdrage ‘De theorie van de praktijk’.

Lambert Tegenbosch: ‘De theorie van de praktijk’

Tegenbosch (1923) – nota bene studiegenoot van Ferd Verbiest die geregeld bij de familie over de vloer kwam en daar bleef eten en slapen – noemde Idil al op voorhand een probleem, omdat volgens hem de mensen die er leiding aan gaven katholieken waren van de

ergste soort. 'Mensen die het ongetwijfeld goed menen, stelliger, die gedreven worden door apostolisch vuur en zelf hun vuur als van apostolische kwaliteit onderkend hebben.'¹⁷² In zijn inleiding refereerde hij nog even fijntjes aan de kritiek van Van Duinkerken en het semipublieke karakter van de recensies. Omdat Van Duinkerken niet in staat bleek het bewijs voor Idil als censuurinstituut te leveren, liet hij zich daar niet meer over uit. Hermans dacht dat wel te kunnen maar 'in diens bril waren de glazen te duidelijk gekleurd', aldus Tegenbosch.

Om toch een vinger te krijgen achter de 'verkreukelde onschuld' van Idil en wat meer inzicht op te doen in de praktijk had Tegenbosch zich in mei 1952 gemeld als recensent en had hij enkele ervaren critici verzocht zijn voorbeeld te volgen. Het is opvallend dat zich bij Idil inderdaad juist in deze periode enkele nieuwe recensenten aanmeldden, onder wie Gerard Knувelder, Piet Oomes en prof. J. Gielen. Tegenbosch noemde zich geen principieel tegenstander van Idil, maar zag wel een aantal praktische gevaren. Op de eerste plaats stoorde hij zich aan Idils arrogante houding die zich al te duidelijk identificeerde met het gezag van de Kerk. 'Erger nog, Idil is Rome.' Dit verschijnsel deed hem denken aan de adjudant in dienst van de kolonel die zich gedroeg als de kolonel en de pastoorsmeid die door het luikje van de pastorie deur de gelovige toevoegde: 'Wij horen vandaag geen biecht.'¹⁷³ Overigens werd deze laatste grap bedacht aan de keukentafel van Verbiest!¹⁷⁴ Als voorbeelden uit de praktijk noemde hij de 'laffe schimpscheuten' van Gerard Verbiest in *IT* aan het adres van Gabriël Smit, als zou hij een onchristelijk schrijver zijn, en de schampere toon waarmee hij sprak over de goede intenties van schrijvers als Romijn en Van der Veen. Tegenbosch was het met deze auteurs eens dat kunst en literatuur een zelfstandig leven leiden. 'Bewuste christelijkheid is noch in de kunst noch zelfs in de levensbeschouwing nodig omdat kunst en levensbeschouwing in een of andere zin al christelijk zijn.'¹⁷⁵ Zo moeilijk zou het toch niet zijn om een thomistische verhandeling over kunst en moraal te lezen om dit te begrijpen? Maar Verbiest en de zijnen wilden overal het christendom in zien, ook in zaken waarvan christelijke theologen onderkenden dat zij autonoom waren. En daarom tekende hij protest aan tegen 'het dogma van Idils eeuwig gelijk (...) en onrechtmatige pretenties'. Met andere woorden: Idil had zich met huid en haar aan de katholieke zaak verpand, in het bijzonder aan de katholieke moraal, en dat leverde nu eenmaal problemen op in een tijd waarin kunstenaars bezig waren zich te bevrijden van verouderde burgerlijke opvattingen.

Lambert Tegenbosch (Collectie KDC/KIIB, Nijmegen)

169 Smit, 'Naar aanleiding', 675-676.

170 Smit, 'Naar aanleiding', 677.

171 Smit, 'Naar aanleiding', 678.

172 Tegenbosch, 'De theorie van de praktijk', 641.

173 Tegenbosch, 'De theorie van de praktijk', 644.

174 Brief Agnes Verbiest, 3 maart 2010.

175 Tegenbosch, 'De theorie van de praktijk', 648.

De conclusie van zijn verhaal kan als volgt worden samengevat: Tegenbosch pleitte niet voor de opheffing van Idil, maar tekende protest aan tegen het feit dat de recensiedienst zich verschanste achter 'een theorie die in de praktijk een valse leer bleek te zijn'. Hiermee is de titel van zijn bijdrage verklaard.

Daniël de Lange

In zijn bijdrage aan *Roeping* 'Heeft Idil een functie?' gaf de criticus en recensent van de *Volkscrant* Daniël de Lange (1919-1983) zijn visie op het functioneren van Idil. Als zoon van de radicaal-linkse bekeerling Daniël de Lange (1878-1948) afficheerde hij zich nadrukkelijk met de uitspraak 'ik kom zelf van buiten de kerk'.¹⁷⁶ Dat bood hem de mogelijkheid een kritische houding aan te nemen ten aanzien van katholieke organisaties. Nu had De Lange in het kader van de eerste katholieke leatuurweek in 1953 al een brochure geschreven met de titel *Het onvervangbare boek* en daarin de nodige kritiek geuit op de orthodoxie van Idil. Hij was van mening dat wie het slechte boek wilde tegengaan er beter aan deed de lezer op te voeden tot vrije oordeelsvorming. Het is interessant te bekijken of hij deze perceptie drie jaar later in *Roeping* nog steeds hanteerde.

De Lange begon zijn artikel met een historische terugblik. Na de mislukte doorbraak na de oorlog veranderde er weinig aan het katholieke front. Als er al pogingen werden ondernomen om een doorbraak te bewerkstelligen, dan werden die door de kerk vakkundig de nek omgedraaid. Dat had negatieve gevolgen voor de gelovigen: suppositie en blijvende onmondigheid van de katholieken, een overdreven gevoel voor morele dreiging, de neiging het eigene te verdedigen ten koste van andermans visie en de op-richting van een keur aan katholieke organisaties. Idil noemde hij een typisch voorbeeld van het hoogtepunt van de katholieke verzuiling. Maar zijn belangrijkste bezwaar tegen Idil verpakte hij in de vorm van een vraag: hoe wil men iemand volwassen maken als hem de middelen worden onthouden om die volwassenheid te verwerven? Was het niet beter de lezer aan te moedigen dan hem voortdurend te wijzen op gevaar, want 'de pastoraal van de angst lijkt mij weinig vruchtbaar'.¹⁷⁷ Hij vond Idil een instituut van beperkte betekenis, praktisch voor de boekhandel en de bibliotheek, maar daar hield het wel mee op. Zijn artikel in *Roeping* was dus een slap aftreksel van zijn grote uitspraken in *Het onvervangbare boek* waarin hij Idil bekritiseerde om het vlijtig indiceren van goede, minder goede, voorbehouden en verboden boeken. Hij nam nu een tussenpositie in en had zich klaarblijkelijk bij de situatie neergelegd.

Na deze uiteenzetting van De Lange was het de beurt aan twee boekverkopers – een protestantse en katholieke, respectievelijk P. Venemans en W. van Rossum – om hun praktijkervaringen en het nut van Idil voor de boekhandel te verwoorden.

De protestantse versus de katholieke boekhandelaar

De protestantse boekverkoper Venemans gaf in zijn bijdrage 'Idil als voorlopigheid' kort en bondig zijn mening: Idil was een voorlopige noodzakelijkheid die zou voortduren zolang de katholieken hun kracht zochten in het isolement. Het instituut was nauwelijks van betekenis voor de niet-katholieke boekverkoper. De recensies getuigden ongetwijfeld van competentie, maar voor de bewuste protestant was Idil eerder een bedreiging voor de persoonlijke verantwoordelijkheid dan dat zij voordeel opleverde. Bij de beslissing om boeken al dan niet bij de uitgever te bestellen had de waarde van het eigen geweten voor de protestant altijd prioriteit. Het bestaan van Idil, weliswaar geboren uit oprechte bezorgdheid, zag Venemans als een defensieve reactie van katholieken en typerend voor

cultuurgroepen die zich in de verdrukking voelden: 'een gebrek aan vertrouwen in de bezieling en de weerbaarheid in eigen kring'.¹⁷⁸ Hij vond het wel een goed teken dat in katholieke kringen eindelijk eens verzet rees tegen de schoolmeesterachtige en aanmatigende beoordelingen van lectuur. Maar helaas, 'voorlopigheden hebben veelal een lang leven' en dat zou dodelijk zijn als Idil zich niet bescheidener en ruimhartiger opstelde.

Een ander geluid kwam van de katholieke boekhandelaar Willem van Rossum. Hij benadrukte in zijn bijdrage 'Idil en de katholieke boekhandel' de voorlichtende en propaganda-activiteiten van de recensiedienst en was blij dat hem veel leeswerk uit handen werd genomen, want 'Idil is in staat op korte termijn, liefst nog vóór het verschijnen van een boek, de boekhandel te voorzien van de nodige betrouwbare informatie over de waarde van een boek en voor welk deel van het publiek het werk was bestemd'.¹⁷⁹ Van Rossum had nog de tijd meegemaakt dat Idil niet bestond. Toen moest de boekverkoper, zo goed en zo kwaad als dat ging, zijn kennis opdoen uit recensies die in verschillende landelijke dagbladen en tijdschriften verschenen, maar daaruit was nooit duidelijk op te maken voor welke categorie lezers een boek geschikt was. Idil voldeed volgens hem dus vooral aan een praktische behoefte. Van Rossum vond het jammer dat sommige katholieke uitgevers niet bereid bleken hun manuscripten ter recensering aan te bieden. Zij keerden zich – en daar had hij wel begrip voor – tegen de betutteling door een instantie zonder kerkelijk mandaat en stonden op de bres voor de bescherming van de vrijheid van hun schrijvers. Toch zette Van Rossum – en dat was dan ook het enige voorbehoud in zijn artikel – een kanttekening bij het gebruik van de recensies. De boekhandelaar mocht de eigen verantwoordelijkheid van de lezer ook weer niet uit het oog verliezen, want kwalificatiecijfers hadden het nadeel subjectief te zijn. Niettemin vond Van Rossum de recensies voor het katholieke lezerspubliek onontbeerlijk. Hij begreep de weerstand tegen de censuur, maar in de praktijk woog dit bezwaar niet op tegen de dienende taak en het praktische nut. Idil betichtten van verstarring vond hij onjuist, omdat er toch steeds nieuwe initiatieven werden ontplooid, bijvoorbeeld de beoordeling van de vele Engelse en Amerikaanse pocketboeken.

Jos Panhuysen

De schrijver Jos Panhuysen (1900-1986) die moet worden gerekend tot de moderne katholieke romanschrijvers van de twintigste eeuw, ontleende zijn voorbeelden aan het dagelijks leven van doorsnee burgers en niet zoals veel van zijn tijdgenoten aan extreme personages die leefden aan de zelfkant van de samenleving. Bij Panhuysen dan ook geen gevecht met de duivel en whisky drinkende priesters zoals bij Graham Greene. Zijn thema's concentreerden zich rond de ontwikkeling van jonge mensen, hun keuze voor een geschikte levensbestemming en de crises in hun bestaan. Om die reden werd zijn werk door Van Duinkerken en Van Heugten niet altijd enthousiast ontvangen.¹⁸⁰

In zijn artikel voor *Roeping*, 'Ik hou van Idil', dreef hij op licht ironische wijze de spot met de recensiedienst. Hij begon met een anekdote. Hij liep eens als lezer een blauwtje in de katholieke bibliotheek, waar de dienstdoende bibliothecaresse hem aankeek en afwoog of hij een bepaald boek wel mocht lenen. Was hij wel gevormd, had hij een rijpe levenservaring? Het resultaat was negatief. Hij kreeg het boek niet mee en kocht het toen maar bij de katholieke boekhandel om de hoek, waar de Idilregels minder streng

176 Luyckx, *Daar is nog poëzie*, 206; Interview met Jan Rogier in: *Vrij Nederland*, 20-3-1971.

177 De Lange, 'Heeft Idil een functie?', 657.

178 Venemans, 'Idil als voorlopigheid', 651.

179 Van Rossum, 'Idil en de katholieke boekhandel', 653-655.

180 Van der Zeijden, 'In de Roomse huiskamer', 79-80.

7218 Panhuijsen, Jos.

83.1

◆ WANDEL NIET IN WATER — Den Haag, A. A. M. Stols, 1957, (21 x 13), 240 blz. fl 6,30; geb. fl 7,90

III — In deze vindingrijke en intelligente roman confronteert Panhuijsen het leven van de zeer menselijke, ongelovige hoofdfiguur, Maan Houthalen, met dat van zijn zuster, de fijne, doelbewuste non Leen (Zr. Dymphna), maar ook met een formalistisch katholicisme van het middenstandsmilieu in een provincieplaats, waaruit beiden afkomstig zijn. De roman wordt gedragen door twee thema's: het éne met grote uitvoerigheid en openheid uitgewerkt, het andere sober gesuggereerd, maar uiterst expressief. Het leven van Maan Houthalen, groot zakenman, cosmopoliet en artist, eist alle ruimte op. Houthalen „wandelt in water", laat zich altijd leiden door de omstandigheden, ook in betrekking tot de drie vrouwen die zo'n grote rol in zijn leven speelden en die hem veel geluk, maar tenlotte méér dégoût brachten. Als het leven geheel zinloos voor hem geworden is, maakt hij er een eind aan. Zes weken te voren vertelt hij zijn levensavontuur aan Leen Houthalen, die 29 jaar geleden in het klooster trad, toen ze zag dat haar lievelingsbroer een liefdesverhouding begon met een jonge weduwe. Nu vraagt zij aan God voor zich zelf de bekering van de twijfel, als haar broer maar in Zijn genade mag sterven. Zij gelooft dat God haar verhoort heeft. Het procédé van de roman is merkwaardig: op 6 achtereenvolgende dagen vertelt Zr. Dymphna het laatste lange gesprek met haar broer aan Moeder Overste. Het artificieel van deze vorm stoort lichtelijk en het verhaal van de 5e dag is te gerecht. Overigens voor kritische en gevormde lezers

een boeiende en belangwekkende roman, een grote aanwinst voor de katholieke literatuur. Zeker niet voor jonge en onervaren lezers.

V.V.B. 5

PIET OOMES

Koerier 6 november 1957

Recensie door Idil-recensent Piet Oomes van *Wandel niet in water* van Jos Panhuysen in *Idil Tijdingen* 21 (20 augustus 1957)

werden gehanteerd. Het boek dat hij bedoelde was *Pallietier* van Felix Timmermans, dat bij de geestelijkheid voor de nodige onrust zorgde. Er waren priesters die het werk een aanrader vonden vanwege de gezonde moderne levensvisie, anderen daarentegen vonden het te zinnelijk en pantheïstisch. Hij gaf Idil het goedbedoelde advies terdege rekening te houden met de boekhandel om de hoek en zich te omringen met deskundige recensenten, 'niet die met CssR, OCD, OSM of OFM (Cap.) achter hun naam, die een onthechtheid van en een onbekendheid met het wereldse leven tonen'.¹⁸¹ Panhuysen mocht overigens niet mopperen. Hij zag zijn romans beoordeeld met de kwalificaties III en III-IV, alleen geschikt voor gevormde lezers. Dit voor Idil 'lichte voorbehoud' zag hij als een aanjager voor zijn verkoopcijfers. Vandaar zijn uitroep: 'Ik hou van Idil'.

Rogier van Aerde

De volgende criticus in rij was Rogier van Aerde (1917-2007). In zijn artikel 'Kan het allemaal op die kleine kaartjes?' noemde hij Idil 'een gebrek aan iets beters'. Hij vroeg zich af of een boek in zo'n kort tijdsbestek en op zo'n klein kaartje wel beoordeeld kon worden. 'Hoe kan een recensie van een paar regels een gedegen literair of wetenschappelijk oordeel geven?' Nu had Rogier van Aerde ook niet te klagen over zijn beoordelingen. Hij kwam met een stabiel kwalificatiecijfer IV-V gunstig uit de bus en dat beamde hij ook. Niettemin nam hij het in zijn bijdrage op voor minder fortuinlijke collega's als Jos Panhuysen en Anna Blaman. Idil deed in zijn ogen een auteur onrecht met een paar dooddoeners op een kaartje. 'Er hangt wel niet het zegel van onfeilbaarheid aan maar dat scheelt toch niet zoveel'.¹⁸² Voor van Aerde was er maar één manier om een boek te beoordelen: het zelf te lezen.

Dick Ouwendijk

Aan het gedachtegoed van de laatste schrijver van het themanummer, Dick Ouwendijk, is al uitgebreid aandacht besteed. Daarom kan hier worden volstaan met de hoofdpunten van zijn kritiek in zijn bijdrage aan *Roeping* onder de titel 'De moraliteit der huidige romans en de Idil'. Hieruit blijkt dat hij een zevental jaren later nog altijd dezelfde mening had over Idil. Hij noemde het instituut 'een in een zaak omgezette vorm van roomse bedilzucht', die wel toestond dat de schrijver het kwaad in de roman verwoordde, maar alleen als de personen tot inkeer kwamen. Maar uit het verhaal van Ouwendijk klinkt ook nog een ander geluid. Het was hem opgevallen dat er onder de recensenten sprake was van een zwart-wit verdeling. Het conservatieve deel reageerde angstig en terughoudend, maar er waren ook priesters die openlijk hun bewondering voor de moderne roman toonden. Daardoor voelden de traditionalisten zich niet meer veilig in eigen kring. Het gevolg was dat een deel zich vastbeet in een matige, morele beoordeling en een ander deel op de rem trapte ten koste van de vernieuwing in de literatuur. Het werk van Idil vond hij 'intolerant en onbillijk, ten principale een waarheidsfout'.¹⁸³

De conclusie na het lezen van deze artikelen in *Roeping* was dat alle medewerkers aan het themanummer, met uitzondering van Willem van Rossum, een goed gefundeerde kritiek leverden op Idil en de recensiedienst. Zij vonden de betutteling schadelijk voor de ontwikkeling van de literatuur. Maar met deze constatering alleen kan niet worden volstaan. De reacties in diverse kranten zijn nog niet besproken en natuurlijk had Verbiest ook zo zijn gedachten over het 'Kabaal in *Roeping*'.

De reacties in de kranten

De reacties in de pers waren over het algemeen minder fel dan verwacht. In *De Tijd* van 19 april 1956 verscheen een anoniem artikel onder het kopje 'Het engagement van Idil met de kerk. "Roeping" ontwikkelt bezwaren'.¹⁸⁴ Nu had dit dagblad al een flinke strijd met Idil achter de rug en dat werd nu anoniem, in mildere vorm dan destijds door Van Duinkerken, nog eens dunnetjes overgedaan. De redactie van *De Tijd* was het eens met de bezwaren van de schrijvers in *Roeping* en concludeerde dat het tijdschrift een goed beeld gaf van de bedilzucht van Idil, die door het geëmancipeerde deel van het katholieke volk niet langer werd geaccepteerd. Op het kattebelletje dat Verbiest aan deze recensie hechtte, staat zijn reactie: 'een staaltje van tendentius citeren'. *Vrij Nederland* had voor Idil maar één typering over: 'Proza-politie'.¹⁸⁵ *Het Parool* legde vooral de nadruk op de voortdurend beschermende rol van Idil:

'Zij laat weinig ruimte voor eigen oordeelsvorming en werkt daarom niet mee aan de ontwikkeling van de eigen weerbaarheid. Volgzaamheid vindt zij een groter deugd dan persoonlijk avontuur'.¹⁸⁶

De journalist W. van der Velden van dagblad *De Stem* dacht dat er al een soort van enquête was gehouden en citeerde in 'Pro en contra Idil' uit de artikelen, zonder daar een eigen mening aan toe te voegen.¹⁸⁷

181 Panhuysen, 'Ik hou van Idil', 660.

182 Van Aerde, 'Kan dat allemaal', 662.

183 Ouwendijk, 'De moraliteit', 664-670.

184 'Het engagement van Idil'.

185 'Proza-politie'.

186 'Wat is Idil?'.

187 Van der Velden, 'Pro en contra Idil'.

Van meer allure was het kritische artikel van de neerlandicus en recensent Theo Govaart (1921-) in het weekblad *De Nieuwe Eeuw*, getiteld 'IDIL-lische Zachtmoedigheid'.¹⁸⁸ Na een korte uiteenzetting van de inhoud van de artikelen in *Roeping* sprak hij er zijn verwondering over uit dat alleen Ouwendijk zich voor honderd procent tegen Idil keerde. Panhuysen hield de zaak voor de gek, Van Rossum zag praktische en zakelijke voordelen en Venemans was beleefd. De anderen stelden slechts premissen ten nadele van Idil, maar lieten na daaruit hun conclusie te trekken.¹⁸⁹ Hij vroeg zich af wat de oorzaak kon zijn voor deze christelijke zachtmoedigheid. Hoe konden deze schrijvers, als zij zoveel kritiek hadden, zich neerleggen bij het bestaan van een instituut dat de gezonde ontwikkeling van een open katholicisme in rooms Nederland tegenwerkte? Op deze vragen had hij geen antwoord gekregen. Twee weken later kreeg hij wel antwoord in *De Nieuwe Eeuw* van de trouwe Idilrecensent Bromberg.

'Uw medewerker Th. Govaart, die, zoals hij zelf bekend nog nimmer een kaart van Idil heeft gezien en zich daarom geen "helemaal" eigen oordeel kan vormen, geeft toch te kennen dat hij voorstander is van het verdwijnen van Idil (...). Hoe kan iemand die pas vijf jaar voor uw krant recenseert en nog nooit een Idilrecensie heeft gelezen een oordeel vellen over zaken die hij niet leest?'¹⁹⁰

Na opnieuw een uiteenzetting over de boekenwet, die volgens hem het bestaansrecht van Idil bevestigde, beaamde Bromberg dat niemand onfeilbaar is, ook Idil niet, die alleen maar voorlichting gaf. Een ieder was vrij daar gebruik van te maken. Als er geen Idil bestond, dan zou hij moeten worden uitgevonden. Dat was echter nog steeds geen antwoord op de vraag van Govaart, waarom niemand het opnam voor de autonomie van een literair werk en de modernisering van de lectuurbeoordeling. In zijn naschrift bedankte Govaart Bromberg voor zijn goede uiteenzetting van de boekenwet. Maar als de negatieve beoordeling van Idil in *Roeping* onjuist was, dan vroeg hij zich toch af waar die vandaan kwam. 'Omdat de heer Bromberg in zijn artikel nergens afdoende die beschuldigingen weerlegt, blijf ik de voorkeur geven aan de visie zoals verwoord in *Roeping*.'¹⁹¹ Hiermee was de discussie gesloten.

Pater Fidentius van Beers (1906-1997) o.f.m.cap. nam het in het *Volksweekblad* op voor Idil. Maar dit rooms-katholieke weekblad van de kapucijnen waarschuwde er wel voor dat de subjectieve mening van een recensent gemakkelijk kon worden uitgelegd als officiële kerkelijke censuur. Het advies van de paus aan de medewerkers van de Italiaanse bibliografische dienst *Lettere* om het delicate recenseerwerk aan deskundigen uit te besteden, werd door Fidentius ten volle onderschreven. De persoonlijke aanval van Gabriël Smit op Verbiest vond hij onjuist en was volgens hem de directe aanleiding voor het 'ongeproportioneerde kabaal in *Roeping*'.¹⁹²

De reactie van Verbiest

IT zou zoals gebruikelijk de uitlaatklep zijn voor Verbiest, maar hij nam even de tijd voor zijn reactie. Inwendig borrelde het bij hem en dat reageerde hij graag af op papier. En zoals dat in het verleden ook het geval was, bleek ironie een goed wapen om zijn gal te spuwen. In een niet verzonden conceptbrief aan *Roeping* vertrouwde hij de volgende gedachten toe aan het papier. Dit concept zegt veel over zijn gemoedstoestand.

'Het cultureel maandblad *Roeping* heeft de aardige attentie gehad mij tegen Palmzondag met een uitgelezen verzameling paaseieren te vereren. Tijdstip en geschenk lijken mij bijzonder gekozen. Paaseieren zijn zó maar geen eieren. Paaseieren zijn eieren die men voor die gelegenheid heeft gekleurd.'¹⁹³

Vervolgens gaf hij alle auteurs van het themanummer een veeg uit de pan. Terloops vermeldde hij dat het geen toeval was dat Pasen dat jaar op 1 april viel. Zo noemde hij Tegenbosch in zijn boosheid een 'stinkei, te hard gekookt', Venemans een 'windei', Van Rossum een 'gaaf ei', De Lange 'een beetje kwaad', Panhuysen en Van Aerde 'een lege dop' en Ouwendijk een 'stenen ei'. Gabriël Smit ontsprong de dans; de eieren waren kennelijk op! De volgende typeringe zeggen alles over zijn stemming: "Tegenbosch stelt zich aan als een kwajongen, hoog te paard, met brandende fakkel en glanzende wapenrusting meent hij eventjes de arme Smit uit de goot der verguizing te moeten halen' en 'Smit, jij behandelt Idil niet met de zorgvuldigheid en de rechtvaardigheid die een man van jouw formaat past'. Over het denkvermogen van de auteurs had hij ook zo zijn bedenkingen:

'Hier zijn een aantal met sentiment geladenen aan het woord, die niet gewend zijn aan logisch denken en wetenschappelijk de feiten laten spreken. Niemand hoeft iets te bewijzen: men is "teuge". Ieder heeft weer andere bezwaren. Slechts één ding is zeker: Idil is iets vreselijks (...). Smit zinspeelt op een rustig debat: niets liever! (*t Is overigens al eens aangeboden).'

Dat laatste was inderdaad het geval. Op 25 mei 1951 had Verbiest Gabriël Smit schriftelijk geïnviteerd voor een gesprek over het misverstand over de beoordeling van *The power and the glory* van Graham Greene, maar daar had Smit geen gehoor aan gegeven.¹⁹⁴

Een reactie in *IT* kon natuurlijk niet uitblijven. Op 10 mei 1956 verschenen twee artikelen van Verbiest met de titels 'Een woord vooraf' en 'Kent men ons wel'. Daarin verdedigde hij zich met de inmiddels bekende argumenten: Idil wilde het geweten helpen, zeker niet vervangen, want iedere lezer moest zijn eigen verantwoordelijkheid dragen; de deskundigen van Idil gaven alleen indicaties; Idil was altijd bereid te rectificeren; de recensies waren feilbaar, géén uitspraken van de Kerk en Idil stond open voor serieuze kritiek. Geheel in lijn met zijn klassieke vooropleiding vroeg hij zich af: 'wat is nu precies het onderwerp waarover de bewoners van deze Olympus hun gemotiveerde stem hebben uit te brengen?'¹⁹⁵

'Waarom geen interessanter vragen gesteld, bijvoorbeeld over het bestaansrecht van de katholieke lectuurvoorziening, en of de recensies redelijkerwijs aan de gestelde eisen voldoen? Als er fouten worden gemaakt dat men er ons op wijze: we zijn daar dankbaar voor. Wij doen niets anders dan katholieken elders in deze beschaafde wereld. Drijft men de tolerantie niet zó ver, dat men intolerant en onrechtvaardig wordt voor de huisgenoten des geloofs en verwarring sticht waar men vertrouwen ontving?'¹⁹⁶

Pater Fidentius, het is al gezegd, steunde Verbiest in *Het Volksweekeblad*, maar pleitte toch voor meer dialoog. In zijn artikel 'Nogmaals Idil. Er is een gesprek nodig' kon hij zich niet aan de indruk onttrekken dat de standpunten tussen Verbiest en de schrijvers in *Roeping* waren verhard en dat de discussies al te persoonlijk werden. In de hitte van een pennenstrijd was het lastig om bedoelingen nauwkeurig onder woorden te brengen. Fidentius had zelf in een gesprek met Tegenbosch ervaren dat bepaalde passages die hij als ironie had opgevat, serieus waren bedoeld. Na een goed gesprek met de criticus begrepen zij elkaar nu en was de lucht opgeklaard. Een verzoeningsgesprek moest toch mogelijk zijn. 'Misschien kan de heer Gabriël Smit beginnen door te antwoorden op de invitatie van vijf jaar geleden. En als dit vergeten was, kon Idil ze, ook zonder het gezicht te verliezen, best nog eens herhalen.'¹⁹⁷

188 Govaart, 'IDIL-lische Zachtmoedigheid'.

189 Govaart, 'IDIL-lische Zachtmoedigheid'.

190 Bromberg, 'Is "IDIL" onmisbaar?'

191 Govaart, 'Naschrift'.

192 Fidentius, 'De kritiek van het boek'.

193 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 99 Conceptbrief Verbiest aan *Roeping*, 1956.

194 Verbiest, 'Honnit soit qui mal y pense', 795.

195 Verbiest, 'Kent men ons wel?', 789.

196 Verbiest, 'Een antwoord vooraf', 796.

197 Fidentius, 'Nogmaals Idil'.

Niet alleen extern via de pers, maar ook intern binnen de eigen achterban werd gediscussieerd en gecorrespondeerd over de kritiek in *Roeping*. De Idilrecensent Van Meurs s.j. stelde voor om in het vervolg toch maar de recensies in *IT* te ondertekenen. Daarmee kon het verwijt van gezagsaanmatiging en semipubliciteit voor een groot deel worden ondervangen, want ‘anonimiteit wekt nu eenmaal de schijn van “institutioneel” gezag’.¹⁹⁸ Verbiest liet hem per brief weten dat de recensies in *IT* slechts korte samenvattingen waren van de uitgebreide tekst op de fiches. Dit voorstel voor signering was overigens al eens eerder aan de orde geweest, maar toen was daartoe niet besloten. Door ondertekening werd het verantwoordelijkheidsgevoel van de recensent wel bevorderd, maar het was lastig de recensent voor een korte samenvatting in *IT* verantwoording te laten afleggen. Verbiest geloofde ook niet dat het veel zou uitmaken. ‘We zijn nu eenmaal een teken van tegenspraak. Voor het overige maar hard werken, wat mij helaas niet meer zo afgaat als vroeger.’¹⁹⁹

De Idilraad kwam ook met een advies. Professor van Leeuwen vond het beter als er niet altijd meteen zo fel werd gereageerd. Hij was bang dat Idil Van Duinkerken, Smit en Tegenbosch in de kaart speelde en een gelegenheid bood hun frustraties te spuien. ‘De aantrekkelijkheid van opponeren verdwijnt als men niet reageert.’²⁰⁰ Dat was een goed advies, want het werd daarna inderdaad rustig in de kranten. Maar Idil zou Idil niet zijn als er geen problemen waren. Deze keer waren ze van interne aard. Ten eerste was er bezorgdheid over de fysieke gezondheid van de oprichter. Het werk voor Idil ging hem na een aantal oogoperaties steeds minder goed af. Tot overmaat van ramp was redactiesecretaris Van den Ham van *IT*, Verbiests grote steun en toeverlaat, al een lange tijd overspannen en moest deze nodig vervangen worden. ‘Wij draaien almaar door boven onze toeren,’ schreef Verbiest aan de salesiaan Jan Klein, de beoogde opvolger van Van den Ham.²⁰¹ Pater Klein studeerde aan de *Gregoriana* in Rome, was lange tijd leraar Nederlands en kinderboekenschrijver van enige faam. In 1957 verving hij Van den Ham, daarbij geassisteerd door de neerlandici Jan van Sleuwen uit Vught en G. van Beek uit Tilburg. Van den Ham bleef wel recensent en nam samen met Piet Oomes en pater S. Tesser o.p. zitting in de Adviserende Bisschoppelijke Commissie, een functie waarin niet teveel arbeid van hem werd gevraagd.

Een derde probleem was van financiële aard. Het was niet langer mogelijk de werkzaamheden voor Idil ongesubsidieerd voort te zetten. De kleine jaarlijkse vergoedingen van het LCKA (f 400), ASKB (f 200), de RKOLB (f 400), de Hoofdraad van Sint-Vincentius (f 500), het rooms-katholiek Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoedkunde (f 1000) en de opbrengsten aan abonnementsgelden, waren bij lange na niet kostendekkend. Het gezin Verbiest kwam er duidelijk aan te kort, zo blijkt uit een interview met dochter Agnes.²⁰² Goede raad was duur en voor een subsidieaanvraag bij de rijksoverheid was adhesie van de gebruikers van de recensiedienst dringend gewenst. Een enquête onder de abonnees leek het geëigende instrument voor de onderbouwing van de subsidieaanvraag bij de rijksoverheid.

De Idil-enquête (1957)

Subsidieperikelen

De subsidieaanvraag in 1957 had een lange voorgeschiedenis, want het was niet de eerste keer dat Verbiest een overheidsinstantie benaderde voor financiële ondersteuning. De eerste aanvraag deed hij bij de gemeente Tilburg en die dateerde al uit 1949. Verbiest had gehoord dat in deze stad een Culturele Raad was opgericht en vroeg zich af of Idil

in aanmerking kwam voor een jaarlijkse bijdrage uit dit fonds. Het antwoord van het cultuurfonds bij monde van secretaris H. de Leeuw was dat deze gemeentelijke subsidie incidenteel was en uitsluitend bedoeld voor niet-commerciële instellingen. Bovendien moest Idil, gezien de omvang van het werk, toch niet als een Tilburgse maar als een landelijke instelling worden aangemerkt. Hij kreeg het advies zich tot het ministerie van OK&W te wenden.²⁰³ Voorzien van de brochure *Over lectuur en voorlichting*, enkele voorbeelden van fiches en een aantal afleveringen van *IT*, diende Verbiest op 28 augustus 1950 bij staatssecretaris J. Cals van OK&W in het kabinet Drees/Van Schaik (1948-1951) een aanvraag in voor een jaarlijkse subsidie van f 6000. Een kopie van de aanvraag stuurde hij aan de Tweede Kamerleden van de KVP dr. W. de Kort, mr. L.G. Kortenhorst en B. Verhoeven.²⁰⁴ Tegelijkertijd ging een subsidieverzoek voor f 2000 de deur uit naar de gouverneur van Limburg, dr. F. Houben, en de commissaris van de koningin in Noord-Brabant, dr. J. de Quay.²⁰⁵ Het antwoord van Cals was negatief. Idil kwam niet voor subsidie in aanmerking, omdat de exploitatierekening geen tekort vertoonde. De provincie Noord-Brabant vond dat Idil de kosten maar moest doorberekenen aan de gebruikers van de dienst. De leesbibliotheken kregen overigens al een subsidie van de provincie, een vergoeding aan Idil zou dus een doublure zijn. De provincie Limburg liet helemaal niets van zich horen. ‘Bezuinigingen bij de overheid dreigen de geestelijke waarden te treffen,’ schreef een teleurgestelde Verbiest aan zijn medestrijder mgr. P. Op de Coul (1894-1964) van het Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding in Den Haag. Hij vroeg hem of hij de aanvraag niet eens met minister F. Rutten (1899-1980) en Cals van OK&W wilde bespreken.²⁰⁶

Drie jaar later, in 1953, toen de internationale samenwerking met OCIB en de oprichting van het KLC inmiddels een feit waren, voelde Verbiest zich gesterkt en trok hij opnieuw aan de bel bij de overheid. Alvorens dit te doen had hij wethouder P. Hoogers van sociale zaken van de gemeente Tilburg om advies gevraagd over de eisen die aan een subsidieaanvraag werden gesteld. ‘Welke wegen moeten worden bewandeld om voor het sociale, katholiek-culturele liefdewerk van Idil enige subsidie te ontvangen van rijk, provincie of gemeente?’²⁰⁷ Op deze vraag kreeg hij geen antwoord. Maar het woord ‘opgeven’ kwam in het vocabulaire van Verbiest niet voor. Hij wist dat er op het departement van OK&W een Rijkscommissie was ingesteld om kunsttijdschriften te adviseren inzake subsidiëring. Gerard Knuvelder was bestuurslid van deze commissie, samen met professor dr. G. Kuiper, H. baron van Lamsweerde, E. Lefebvre en de schrijver A. van der Veen. Verbiest diende op 27 februari 1957 bij deze Rijkscommissie een subsidieaanvraag in voor f 1000, deze keer heel adequaat voor *IT*.²⁰⁸ Het antwoord was wederom negatief. De subsidie voor 1957 was inmiddels al toegewezen en het was maar de vraag of *IT* voor een subsidie in aanmerking kwam. Die was bestemd voor letterkundige tijdschriften zoals *De Gids* en *Roeping*. ‘Uw tijdschrift lijkt ons meer van documentaire aard,’ was het antwoord van het departement.²⁰⁹

198 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 99 Brief B. van Meurs s.j. aan Verbiest, 30-3-1956.

199 Ibidem, Brief aan B. van Meurs, 21-6-1956.

200 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 12 Notulen Idilraad, 12-12-1956.

201 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 99 Brief Verbiest aan Jan Klein, 16-4-1956.

202 Interview met Agnes Verbiest, 13 juni 2008.

203 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 57 Brief H. de Leeuw aan Verbiest, 11-3-1949.

204 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 52 Brief Verbiest aan mr. J. Cals, 28-8-1950.

205 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 62 Brief Verbiest aan dr. J. de Quay en dr. F. Houben, 15-9-1950.

206 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 52 Brief Verbiest aan mgr. Op de Coul, 10-11-1950.

207 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 59 Brief Verbiest aan P. Hoogers, 21-1-1953.

208 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 63, Brief Verbiest aan G. Knuvelder, 27-2-1957.

209 Ibidem, Brief H. Michaël van de Rijkscommissie van advies inzake subsidiëring tijdschriften aan Idil, 11-4-1957.

De beperkte financiële armslag werd door de stijgende kosten steeds nijpender. Dat Idil nog steeds bestond, was te danken aan het idealisme van recensenten, bestuurders en de medewerkers van het Nederlands Boekhuis. Het was een gelukkige coincidentie dat Idil van de diensten van de uitgeverij gebruik kon maken, waardoor de kosten voor elektra, huur, kantoormachines en inkoop beperkt bleven, maar dat kon door de recessie niet langer doorgaan. Er werden minder boeken uitgegeven en de oogkwaal van Verbiest ging steeds vaker opspelen. Hij had zich voorgenomen een jaar later, op zijn vijftenzestigste, met pensioen te gaan en wilde de uitgeverij in gezonde staat aan zijn zoon Ferd overdragen. Maar voor een plaatsvervanger zou zeker een jaarsalaris van f 15.000 op de begroting moeten worden vrijgemaakt. Het huidige bestuur kon tot die tijd nog wel akkoord gaan met een bescheiden jaarvergoeding van f 7500 maar dan zou men wel interen op het stichtingskapitaal, een bedrag van f 9000, dat indertijd bij de aanvang van de stichting in 1949 als reserve was ingebracht. Als daar bovengenoemd bedrag voor de nieuwe directeur van werd afgetrokken, zou het volgend jaar al een tekort op de begroting staan. Na een diepgaande discussie koos het bestuur voor een tweesporenbeleid: een hernieuwde subsidieaanvraag indienen, dit keer zowel bij de rijksoverheid als bij het episcopaat. Een ledenenquête voor de nodige adhesie kon nu niet langer worden uitgesteld.

De enquête

Om de leden goed te informeren gaf Verbiest in een begeleidend schrijven eerst een kort historisch overzicht van het toen twintigjarige bestaan van Idil. Hij memoreerde dat zijn werkzaamheden voor de katholieke bibliografische dienst eigenlijk al dateerden uit 1919, toen hij boeken recenseerde voor *Boekenschouw* en vanaf 1925 voor zijn eigen bibliografisch maandschrift *Boekzaal der geheele wereld*. In 1937 was hij mede-initiatiefnemer en oprichter van Idil. De volgende cijfers moesten het belang van de recensiedienst en deelname aan de enquête aantonen: in de serie *Boekzaal* waren inmiddels 7100 fiches verschenen en in de maandelijkse *Idil Tijdingen* 10.500 korte recensies. Ook de wekelijkse *Idil-Koerier* had met 9400 voorlopige beoordelingen bewezen een uitstekende spoeddienst voor boekhandel en bibliotheek te zijn. Voor de KRO radio waren circa 5500 boeken besproken en de *Rafaël-catalogus* voor de jeugdlectuur verscheen in een oplage van 40.000 exemplaren. Overheidssubsidie zou niet alleen een financiële, maar vooral een mentale steun in de rug betekenen. Verbiest vertelde dat hij sedert 1950 bij diverse overheidsinstanties subsidieverzoeken had ingediend. Erger nog, uit het voorlopig verslag van de rijksbegroting 1957 en de memorie van antwoord van de minister op een ingediende aanvraag bleek dat van zekere zijde stemming tegen Idil werd gemaakt.²¹⁰ De rijkscommissie van OK&W was van mening dat leatuurvoorlichting een particuliere aangelegenheid was. Omdat dit werk als pastoraal en niet als culturele ondersteuning werd beoordeeld, kwam Idil niet voor overheidssteun in aanmerking. Bovendien, zo liet men weten, betrof het hier arbeid waarvan de waarde in eigen kring omstreden was.²¹¹ Maar, aldus Verbiest, er was ook nog een goed bericht: de minister hield de aanvraag nog in overweging. Om dit voorbehoud om te buigen in een positief resultaat, vroeg hij zijn achterban mee te werken aan een opiniepeiling, waarvoor hij alle erkende katholieke uitgevers, boekhandelaren, bibliotheken en katholieke organisaties op het gebied van lectuur en maatschappelijk werk aanschreef. In totaal werden voor deze peiling 232 formulieren verstuurd. Om in de antwoorden de verschillende nuances en argumenten beter tot hun recht te doen komen, was gekozen voor het stellen van twee open vragen:

1. Wat vindt u van ons werk, voldoet het aan redelijk te stellen eisen?
2. Erkent u de waarde op cultureel gebied, zonder daarbij de levensbeschouwelijke factor uit het oog te verliezen?

Een terechte opmerking van de deelnemers zou kunnen zijn dat deze vragen eigenlijk niet van elkaar waren te scheiden. De eerste vraag impliceerde al de culturele waarde van de tweede. Zonder de waarde op cultureel gebied zou het werk van Idil immers overbodig zijn.

De enquête werd door 71 deelnemers (31 %) ingevuld, waaronder 6 uitgevers, 19 boekhandelaren en 30 bibliotheken. De overige respons kwam van de leden van de Idilraad en vertegenwoordigers van de volgende instellingen: de Katholieke Actie, de Nederlandse Bond van Katholieke Uitgevers (NBKU), de Nederlandse Katholieke Boekverkopersbond (NKBB), de bond RKOLB, de Vereniging van Katholieke Functionarissen aan Openbare Leeszaalen en Bibliotheken (VKFOB), het KLC, de provinciale KCVL's, de Katholieke Jeugdraad, de Sint-Adelbertvereniging en de Katholieke Vrouwenbeweging. 'Sint Jan' ontbrak in de lijst, omdat de vereniging in 1956 was opgesplitst in de hierboven al genoemde twee aparte verenigingen NBKU en NKBB. De reacties van de geënquêteerden waren over het algemeen positief. De uitslag werd door Verbiest in *IT* dan ook bejubeld.²¹² Maar voor een objectieve weergave van het geheel is het nuttig na te gaan of er sprake was van enige nuancering in de antwoorden. Dat was immers de opzet geweest voor de gekozen enquêtevorm met open vragen. De volgende argumenten werden veelvuldig genoemd: Idil was onmisbaar voor de morele en culturele vorming, Idil had een gezaghebbende stem en voor de kleine bibliotheken was Idil een veilig baken in de overvloed aan boeken. Uit de antwoorden van bibliothecarissen bleek dat de fiches ook werden geraadpleegd door de algemene bibliotheken. Op een enkel formulier kwam het hoge woord er dan toch uit dat de bibliothecarissen het lang niet altijd met de recensies eens waren.

Uit het aantal ingezonden enquêteformulieren blijkt dat de uitgeverijen zich nauwelijks meer wilden uitspreken over Idil. Dat hadden zij in 1951 ook al amper gedaan en dat zegt wel iets over hun geringe betrokkenheid. Datzelfde gold in mindere mate voor de boekhandelaren. Gezien het aantal reacties voelden de bibliotheken zich het meest verantwoordelijk. Voor hen gold ook geen commercieel belang. Een bloemlezing uit de antwoorden geeft een inzicht in de beeldvorming die anno 1957 in het katholieke literaire veld over Idil leefde.²¹³ De volgorde gaat uit van het belang van de inzendingen.

Allereerst enkele markante reacties uit de dertig inzendingen van de grootste categorie respondenten, de bibliothecarissen, op één na allemaal vrouwen. Deze groep was waarschijnlijk in de enquête zo goed vertegenwoordigd omdat zij in de praktijk het meest met de recensies werkten. De reacties waren over het algemeen positief, hoewel lichte kritiek niet werd vermeden.

Mej. E. Damen, bibliothecaris te Amsterdam, secretaris van de VKFOB en Idilrecensent van het eerste uur schreef: 'Uit de oprichting van een protestants-christelijke leatuur-inlichtingendienst *Prisma* blijkt, dat een recensiedienst op levensbeschouwelijke grondslag in Nederland reden van bestaan heeft.' Dat geldt ook voor de recensies van Idil. 'Zeer vele categorieën vakdeskundigen werken als recensenten mee, de literaire auteurs zijn echter schaars aanwezig.'

210 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 100 Begeleidend brief bij de Idilenquête, 26-2-1957.

211 Ibidem, 'Geen subsidie voor Idil?'

212 Verbiest, 'Idil-enquête 1957', 936.

213 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 100 Idil-enquête 1957, bijlage bij subsidieaanvragen.

Mej. J. Meuwese, bibliothecaris te Beverwijk, gaf een diplomatiek antwoord: 'Idil is onmisbaar voor ons werk, daar onze staf niet zo uitgebreid is dat ieder boek door ons gelezen kan worden. Afgezien van het feit, dat onze mening wel eens afwijkt van die van Uw recensies, zijn wij zeer tevreden over de snelle en verantwoorde wijze waarop de boeken beoordeeld worden.'

Mej. A. Smit, bibliothecaris te Arnhem: 'Idil betekent voor mij medewerken aan de geestelijke volksgezondheid.'

Mej. C. Vinkenburg te Haarlem: 'Men krijgt een duidelijk beeld van de boeken, die meestal ook wel klopt met de veel later verschijnende recensies in katholieke literaire en wetenschappelijke periodieken.'

Mej. C. Pijpers te Amersfoort schreef: 'Uw werk vind ik zeer belangrijk, ook voor de volksbibliotheken', maar 'soms kon er wat dieper op de bedoelingen van de schrijver ingegaan worden'. Ze maakte gebruik van de Idirecensies, 'hoewel ik graag ter vergelijking de recensies in literaire bladen raadpleeg'.

Mej. G. Smits te Boxtel: 'Hoewel de recensies van Idil natuurlijk niet bepalend voor onze keuze mogen heten, vormen deze voor ons toch een waardevolle bron van inlichtingen.'

De leeszaal in Dongen stelde de lezers in de gelegenheid de fiches zelf in te zien en te bepalen of een boek aan hun verwachtingen voldeed.

Mej. J. van Pampus te Laren: 'Veel hangt af van degene die recenseert' en mej. M. Thien te Nijmegen: 'Idil is een onmisbare hulp (...) de beoordelingen van de Prisma-lectuurvoorlichting zijn echter wat meer gedegen en objectiever gesteld'.

Mevr. A. Jaspar-Eijkkel te Tegelen: 'Wat nu de waarde op cultureel gebied betreft, ben ik van mening, dat deze, behalve de radiopraatjes, voor het grote publiek nu niet zo heel groot is' (...) 'Wel ben ik het met U eens, dat Uw werk niet uitsluitend als pastoraal beschouwd kan worden. De recensies zijn niet alleen op de geloofsovertuiging gebaseerd, maar geven toch ook literaire kritiek etc.'

Mr. J. van Twist te Zaandam was tevreden met Idil 'omdat de beoordelingen niet verhard in een star dogmatisme, maar blijik geven besef te hebben van de betrekkelijkheid van bijna alle dingen.'

Van de provinciale KCVL's, de overkoepelende organisaties van kleine leesalen op het platteland, reageerden alleen de provincies Noord-Holland, Limburg en Gelderland. Zij vonden Idil erg belangrijk voor de bibliothecarissen, niet alleen door de quotering der boeken, maar ook door de recensies die voor hen een houvast waren bij de aankoop en uitleen. 'Als men het werk van Idil pastoraal wil noemen, moet onderwijs en jeugdzorg eveneens pastoraal genoemd worden,' aldus de voorzitter H. Kerkhoffs van de KCVL Gelderland. 'Idil is een algemeen vormend instituut dat de culturele ontwikkeling bevordert, ook op het platteland. Een steun voor onderwijzers en jeugdleiders die zich baseren op de katholieke levensbeschouwing.' De KCVL zou het een ramp vinden als Idil ophield te bestaan.

De reacties uit de boekhandel vielen nogal tegen. Vier van de antwoorden zijn de moeite waard om hier te vermelden. Th. Gianotten te Tilburg vond de recensies van Idil objectief en betrouwbaar en de morele beoordeling volgens de katholieke normen volkomen normaal. Het feit dat de protestanten de recensiedienst imiteerden [bedoeld is Prisma, CvE], onderstreepte de waarde van Idil. Zonder deze dienst zou hij zijn verantwoordelijkheid als katholieke boekverkoper niet kunnen nemen.

A. Roes van boekhandel Van Leeuwen te Roosendaal wilde niet al te strikt met de recensies omgaan, maar zette toch de zes stalen kastjes met fiches als een onmisbaar meubelstuk voor het publiek in zijn winkel. 'De boekhandelaar die denkt Idil te kunnen

missen heeft geen verantwoordelijkheidsgevoel voor zijn taak. Hij is geen cultuurverspreider, maar een koopman in papier.'

P. Coebergh te Haarlem was tegen een subsidieaanvraag bij de overheid. Hij gaf er de voorkeur aan onafhankelijk te blijven en zou indien nodig de abonnementskosten verdubbelen. Verbiest liet hem weten dat de situatie niet zo simpel lag. Voor het behoud en de ontplooiing van het werk was meer nodig dan een eenvoudige contributieverhoging. Hij schroomde overigens niet de dubbele kosten vervolgens aan de heer Coebergh in rekening te brengen, die inderdaad werden overgemaakt!²¹⁴

Met boekhandel Pillot te Tilburg was iets bijzonders aan de hand. De heer Pillot prees het werk van Idil. 'Zowel in het stimulerende effect bij de verspreiding van het boek in het algemeen als in de geestelijke voorlichting welke zij geeft, kunnen wij deze actie van Idil beschouwen als een culturele taak.' Maar dit was een opmerking voor de bühne, want de heer Pillot liet zijn reactie vergezeld gaan van een aparte brief bestemd voor Verbiest, waarin hij duidelijk een andere mening naar voren bracht. Hij had al vanaf de oprichting kritiek op Idil, omdat deze dienst zich gedroeg als dé instantie die wel eens zou zeggen wat men wel en niet mocht lezen. Hij vond de opvattingen van Verbiest te 'evangelisch'. Het was niet voor niets dat zijn ex-cathedra-toon hem de bijnaam 'de paus van Tilburg' bezorgde. Dat leek aardig, maar het deed af aan het gezag van de voorlichtingsdienst. 'Dat is niet alleen hinderlijk voor degene die Idil op haar waarde weten te schatten, maar ook voor andere katholieke recensenten in kranten als de *Maasbode*, *De Tijd* en de *Linie*.'²¹⁵ Een tweede punt van kritiek van Pillot was dat Idil zich overal opdrong. Interne voorlichting was goed, maar waarom moest ook de radio worden ingeschakeld? De beoordelingen van Oomes waren vaak in flagrante tegenspraak met die van de beste recensenten in de katholieke dagbladen.

Het antwoord van Verbiest op deze 'aanval' was niet mis te verstaan:

'Heeft u ooit gehoord van sympathie voor "bemoeials" die je ongevraagd raden en zelfs ook nog "verbieden" en je dit alles "opdringen", terwijl ze zich maar rechten "aanmatigen"? Dit is de zaak, vertekend en dan op het emotionele vlak. Doet men er nog wat bij van: geheimzinnigheid, anonimiteit, ondeskundigheid, intolerantie, censuur e.d. dan heeft men hier wel zo de "argumenten" voor de massapsychose.'²¹⁶

Waarschijnlijk omdat zij zich minder betrokken voelden bij het praktische voorlichtingswerk via de Idilfiches, kwamen er slechts zes reacties van uitgevers. Drie daarvan zijn de moeite van het vermelden waard. P. Bogaard van uitgeverij Het Spectrum te Utrecht, in het verleden voorzitter van 'Sint Jan', benadrukte de culturele waarde van het voorlichtingswerk, die niet los kon worden gezien van de levensbeschouwing. Hij betreurde het echter dat een kleine groep opposanten en vooraanstaande katholieken dankzij hun werkkring en vanuit hun eigen standpunt van gevormde lezer, de publiciteit hadden gezocht en kritiek leverden op de recensiedienst, want 'Idil voldoet aan de eisen van voorzichtigheid, rechtvaardigheid en deskundigheid'.

K. Bekkers van uitgeverij Canteleer te Utrecht reageerde kort en bondig: 'De Idil-kwalificaties geven een stevig houvast op een zeer glibberig terrein.'

P. Gerth van uitgeverij H.J. Dieben te 's-Gravenhage: 'Zonder Idil zou de voorlichting en propaganda van het katholieke boek een "winst-object" zijn geworden. Daarom hopen wij, dat de taak van Idil zich mag uitbreiden, in het belang van de culturele "opvoeding" van ons katholiek volksdeel.'

214 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 100 Brief Verbiest aan P. Coebergh, 16-7-1957.

215 Ibidem, Brief Pillot aan de stichting Idil, 19-7-1957.

216 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 100 Brief Verbiest aan Pillot, 1-8-1957.

Uit de kring van de katholieke standsorganisaties, in feite de Idilraad, kwamen de volgende antwoorden. Mevrouw Betty Kortekaas-Den Haan van het Katholiek Vrouwengilde, lid van de Idilraad en recensent, zag haar belangeloze werk voor Idil niet als pastoraal maar als zuiver cultureel en pedagogisch. Puttend uit haar eigen ervaring kwam zij met het volgende voorbeeld:

‘Laatst moest ik een boek recenseren, waarin abortus als iets normaal werd beschreven. Ik maakte daarom voorbehoud in de recensie. Twee weken later stond dit boek in een provinciaal dagblad aangekondigd als: “vakantielectuur voor alle leeftijden”.’ Daarom vond zij het Idilwerk onmisbaar en maakte zij er tijdens haar lezingen voor het Katholiek Vrouwengilde altijd propaganda voor. Verbiest kon op haar steun blijven rekenen. Adhesiebetuigingen kwamen ook van de RKOLB, de NBKU en NKBB. De boekhandel plaatste nog wel wat vraagtekens bij het beleid van Idil. Deze bond was van mening dat – getuige de radiopraatjes en de kritiek op de krantenrecensies – de oorspronkelijke doelstelling van Idil, de normatieve voorlichting voor werkers in het boekenvak, was ingeruild voor ruimere publiciteit daarbuiten. ‘Het lijkt wel alsof de recensies van Idil belangrijker, officiëler en meer bindend zouden zijn.’ Op die manier oefende Idil ongewild invloed uit op de lectuurkeuze, ten koste van de eigen verantwoordelijkheid van de lezer. Een tweede punt van kritiek had betrekking op de deskundigheid van de recensenten die zich volgens de bond beter op de hoogte moesten stellen van de moderne katholieke denkbeelden over dogma’s, ethiek en moraal.²¹⁷

Een kritische noot kwam ook van mr. J. Rademaker van het KLC en secretaris van de Idilraad. Hij merkte op dat het werk, geboren uit de vasthoudendheid van één man, zo vereenzelvigd werd met zijn stichter dat er weerstanden waren ontstaan. Hij maakte zich zorgen over de toekomst en vroeg zich af of dit wel zo kon doorgaan.

De heer B. Smit van de Katholieke Middenstandsbond wist al hoe het verder moest gaan. De stichting Idil was te zeer een particuliere aangelegenheid om voor overheids-subsidie in aanmerking te komen. Zijn voorstel was dan ook: ‘Zou het in dit verband geen aanbeveling verdienen dat uw stichting formeel een instelling wordt van het Katholiek Lectorium Centrum?’

De voorzitter van de Sint-Adelbertvereniging, mr. F.C.J. baron van Voorst tot Voorst, gaf naast lovende woorden ook een duidelijke hint voor de toekomst: ‘Dat uw werk enige bestrijding ondervindt, soms van min of meer principiële aard, is duidelijk en aanvaardbaar. In de huidige tijd wordt gezocht binnen de katholieke bevolkingsgroep naar nieuwe verhoudingen en vormen. Zolang deze niet gevonden zijn (...) is uw Stichting onmisbaar.’

Deze laatste twee respondenten gaven blijk van een vooruitziende blik. In de volgende paragraaf zal blijken dat samenwerking met het KLC voor de rijksoverheid een absolute voorwaarde was voor het verstrekken van overheidssubsidie.

Hernieuwde subsidieaanvraag

De nieuwe aanvraag voor rijkssubsidie werd in 1957 in drievoud ingediend bij de staatssecretaris van OK&W mr. R. Höppener (1903-1982), het hoofd van het departement Volksontwikkeling M. Heslinga en de chef van het departement Jeugdvorming en Volksontwikkeling E. Schüttenhelm. Voor de duidelijkheid, het gaat hier om het derde kabinet Drees (1956-1958), de laatste rooms-rode coalitie met Jo Cals als minister van OK&W. De aanvraag ging, naast de begroting voor het jaar 1959, vergezeld van een fraai uitgevoerd album met daarin de antwoorden van de deelnemers aan de enquête. Omdat de hectiek rondom de subsidie Gerard Verbiest inmiddels te veel werd, had zijn zoon Ferd de zorg voor de subsidieaanvraag van zijn vader overgenomen. Tijdens een persoonlijk

onderhoud dat hij op 31 maart 1958 met Heslinga had, kreeg hij de stellige indruk dat de stichting Idil inderdaad voor subsidie in aanmerking kwam. De protestantse stichting voor lectuurvoorlichting kreeg immers ook een overheidssubsidie.

Gerard Verbiest nam intussen met het oog op het voorgenomen tweesporenbeleid contact op met de vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht, mgr. Th. Hendriksen. Uit het handgeschreven verslag dat Verbiest van dit gesprek maakte, is te lezen dat Hendriksen nog geheel moest worden bijgepraat over de activiteiten van Idil. 'Van het circa anderhalf uur dat het gesprek duurde, ben ik voortdurend aan het woord geweest. Naast het geraamte van mijn tekst heb ik allerlei kwesties ter illustratie moeten aansnijden.'²¹⁷ Hij vertelde monseigneur dat Idil al sinds 1950 tevergeefs pogingen had ondernomen om een subsidie van OK&W te krijgen, maar 'men liet ons in idealisme verkommeren'. De uitkomst van de enquête en de financiële positie van Idil waren tijdens het onderhoud belangrijke onderwerpen van gesprek. Verbiest deed een dringend beroep op mgr. Hendriksen de nijpende situatie van Idil aan mgr. Alfrink en het hoogwaardig episcopaat over te brengen. De katholieke filmkeuring kreeg toch ook een subsidie van het episcopaat? Had kardinaal van Rossum in 1925 niet geschreven 'dat ons werk aanvult, wat de liefdevolle zorg van de kerk door de nood der omstandigheden moet ontbreken?' De uitkomst van de 'missie' van Verbiest was teleurstellend. Het episcopaat was nooit bereid geweest Idil financieel te steunen en was dat ook nu niet van plan. Alle energie moest nu worden aangewend om bij de rijksoverheid een beter resultaat te bereiken.

Op 7 oktober 1957 volgde een tweede gesprek van Ferd Verbiest, deze keer met staatssecretaris Höppener, die vrij goed op de hoogte bleek van het dossier. Hij liet merken dat Idil bij een eventuele subsidietoekenning een aparte plaats zou innemen in het subsidie-systeem van de overheid, omdat die eigenlijk was bedoeld voor de lectuurvoorziening, dat wil zeggen lectuurbevordering, geen voorlichting. Op de vraag van Ferd Verbiest hoe het dan gesteld was met de protestantse voorlichting, kreeg hij te horen dat daar de voorlichting een onderdeel was van de lectuurvoorziening. Het tweede essentiële punt was dat de overheid op dit moment geen geld beschikbaar had voor nieuwe aanvragen. Een gezamenlijke aanvraag via het Katholiek Lectuur Centrum zou dit probleem waarschijnlijk kunnen omzeilen. Zij kregen al een subsidie. Op het departement was men zeer gekant tegen afzonderlijke subsidies voor 'allerlei pluimage, een "euvel" dat juist bij katholieken veel voorkwam'. Eén grote post werd eerder gehonoreerd dan veel van kleine omvang. Het verweer van Ferd Verbiest dat niet-rechtstreekse subsidiëring altijd ten koste ging van onpartijdige voorlichting, had geen resultaat, want uit een schrijven van de staatssecretaris van 16 december bleek klip en klaar dat een volledige subsidie van f 6000 in de huidige opzet niet haalbaar was. Höppener was bereid eenmalig een subsidie toe te kennen van f 3000 voor het jaar 1958, maar voor de toekomst moest een bevredigende oplossing worden gevonden via een geïntegreerde aanvraag met het KLC. De postcheque van de rijks-schatkist, een voorschot groot f 2000, werd nog net niet ingelijst, maar in het archief in een apart zakje opgeborgen voorzien van het triomfantelijke opschrift 'eerste rijkssubsidie!'.²¹⁹

Het daaropvolgende jaar 1959 werd alsnog onder de oude voorwaarde een rechtstreekse subsidie toegekend van f 6000. Overmoedig geworden door deze successen diende Ferd Verbiest voor 1960 een nieuw verzoek in, dit keer voor f 12.000. De verklaring voor dit hoge bedrag was de pensionering van Gerard Verbiest. Zijn opvolger zou alleen volledig bezoldigd zijn taak kunnen overnemen. Zoon Ferd ambieerde deze functie niet. Voortgaan op de oude voet was geen optie. 'Onze statuten kennen zulk een functie nog niet

217 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 100 Brief NKBB aan Idil, 19-8-1957.

218 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 58 Verslag onderhoud Verbiest met mgr. Th. Hendriksen, 21-7-1958.

219 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 53 Brief staatssecretaris Höppener aan Idil, 16-12-1958; cheque rijks-schatkist.

Lijst nr	d.d.	N ^o 145051	
POSTCHEQUE-EN GIRODIENST		VERZAMELGIRO	Bij
Postrekening nr 1			
's Rijks Schatkist te 's-Gravenhage			
Kennisgeving van bijschrijving op postrekening			
Nr	399 400	van	2.000, Gld — ct
naam	Sticht. Informatie-Dienst Inzake Lectuur Idil te Tilburg.		
Mededelingen betreffende de betaling			
Beschikking 16 dec. 1958 no. 45244/I, JV/VO, voorschot rijkssubs. 257/1958			

De eerste subsidie voor Idil van de rijksoverheid (KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 53)

(zij zullen binnenkort op dit punt gewijzigd worden) maar ook hangt het aantrekken van een directeur samen met het bereiken van meer zekerheid over de financiële basis van ons werk,' aldus Ferd Verbiest in zijn aanvraag.²²⁰ Op 30 juni 1959 werd de stichtingsbrief inderdaad gewijzigd. Idil kreeg een dagelijks bestuur, bestaande uit vader en zoon Verbiest, schoonzoon Gérard Knibbeler en A. van Leeuwen. De andere bestuursfuncties werden ingenomen door Th. Loerakker namens het KAB en mr. A. Diepenbrock voor de KA.²²¹ Met deze regeling werd de macht van Gerard Verbiest en later de nieuwe bestuursvoorzitter aanzienlijk ingeperkt.²²² Om de subsidiekansen te verhogen gingen Ferd Verbiest en Loerakker een gesprek aan met het KLC, de koepel voor de katholieke lectuurvoorziening. Maar deze organisatie worstelde sinds de oprichting in 1954 steeds met organisatorische problemen. Het KLC was nog volop in ontwikkeling en kende statutair geen onderscheid tussen lectuurvoorziening en lectuurvoorlichting. Bovendien was met name Gerard Verbiest erg gesteld op handhaving van de eigen autonomie. De overheid toonde begrip voor de problemen en bleek alsnog bereid op basis van de 60/40 regeling de exploitatiekosten van Idil te subsidiëren, onder voorwaarde dat beide organisaties erin slaagden vóór 1 maart 1960 een gezamenlijke begroting in te dienen. Deze ultimatieve, onhaalbare datum werd met goedkeuring van OK&W nog een jaar verschoven naar 1 januari 1961, waarop OK&W voor het jaar 1960 alsnog een subsidie van f 8.200 beschikbaar stelde. Medio 1960 sloten KLC en Idil een overeenkomst over de geïntegreerde subsidieaanvraag.

Gerard Verbiest vond de omweg via het KLC geen gelukkige oplossing. Hoewel hij een groot voorstander was geweest van de oprichting van de koepel, was hij toch huiverig voor de financiële afhankelijkheid van Idil via het KLC. Zijn leven lang had hij geijverd voor een onafhankelijke voorlichtingsdienst en die was nu in het geding. Zijn bedenkingen waren ook wel begrijpelijk want hij had in het verleden, vooral bij de oprichting van het KLC, minder prettige ervaringen opgedaan met deze organisatie. Was hij het niet geweest die uiteindelijk de oprichting van het KLC voor elkaar kreeg? Wijziging van

de structuur was volgens hem niet nodig. 'Het is met de constructie van Idil als met een horloge: men kan er zo maar niet iets aan veranderen of uithalen.'²²³ Maar een meerderheid in het bestuur en de Idilraad gingen ondanks zijn tegenwerpingen akkoord met deze oplossing. Er werd een voorbereidingscommissie benoemd, waarin Gerard Verbiest weigerde zitting te nemen. De voorzitter van de Idilraad, deken Rooijackers, en de leden Loerakker en Rademaker namen deze taak op zich.

De samenwerking van deze organisaties in KLC-verband leverde nog meer voordelen op. Sinds 1956 diende het KLC een aanvraag in bij de Stichting Katholieke Noden (SKAN) voor de modernisering van het Idilapparaat, het stichten van leduurinformatieposten in plaatselijke bibliotheken en de vulgarisatie van leduurvoorlichting door middel van registers. Een bredere financiële armslag zou de bereikbaarheid voor het grote publiek en de duurzaamheid van de voorlichting ten goede komen. De SKAN organiseerde jaarlijks onder leiding van A. Bergers voor de KRO radio de SUS-loterij (Sla-Uw-Slag, 1953-1970). De loten voor deze populaire lotto werden na de zondagsmis in het kerkportaal verkocht. De opbrengst van de loterij, jaarlijks circa een miljoen gulden, waarvan veertig procent werd besteed aan prijzengeld, kwam ten goede aan innovatieve projecten van katholieke organisaties die dringend financiële ondersteuning verdienden. Na 1961 werden de SUS-acties ondergebracht in de Stichting Uitvoeringsorgaan Financiële Acties (SUFU) onder voorzitterschap van Bib van Lanschot (1914-2001). Een hernieuwde aanvraag om in aanmerking te komen voor een donatie van SKAN werd in 1958 door het KLC ingediend voor de gezamenlijke katholieke organisaties op leduurgebied. Via een verdeelsleutel zou het geld worden verdeeld onder RKOLB, KCVL, KLC en Idil. Omdat Idil jaarlijks inteerde op haar financiële reserves, waardoor nieuwe initiatieven niet meer konden worden gerealiseerd, wilde men graag in deze aanvraag meeliften.²²⁴ In 1959 ontving Idil uit de SUS-actie een donatie van f 24.285. Die werd aangewend voor nieuwe apparatuur, het samenstellen van het *Lectuurkompas*, een cumulatief algemeen verzamelregister voor alle Idilrecensies en een literaire keuzebundel voor de eindexamenlijst van het VHMO getiteld *De bovenste plank*. De totstandkoming van deze initiatieven komt in het volgende hoofdstuk nog uitgebreid aan de orde.

Nu de financiële problemen waren opgelost, verklaarde Ferd Verbiest zich bereid voorlopig de belangrijkste taken van zijn vader op zich te nemen. Maar dat betekende nog niet dat Gerard Verbiest zich niet meer met zijn geesteskind bemoeide. Zijn opvolger, F.W.J. van Gent (1910-1988), van 1946-1975 burgemeester van Zevenaar en oud-voorzitter van de KCVL, trad op 1 juli 1964 aan als de nieuwe voorzitter van het bestuur. Gerard Verbiest bleef lid van het bestuur en dat leidde zoals te begrijpen bij tijd en wijle tot aanvaringen.

Conclusie

De hypothese dat de spanning tussen moderniteit en katholieke normativiteit in de jaren vijftig in alle hevigheid toenam, werd in dit hoofdstuk verder uitgewerkt. Leverde Idil een gevecht tegen de windmolens, zoals Verbiest veronderstelde? Uit de gegevens blijkt dat in het katholieke literaire veld inmiddels genuanceerd over het 'lectuurprobleem' werd gedacht. Dat is de reden waarom aandacht werd besteed aan de 'helpers' en de 'tegenstanders' van Idil. De percepties over de inhoud van de katholieke roman liepen in

220 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 53 Brief Ferd Verbiest aan OK&W, 13-2-1959.

221 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 35 Toetreding Th. Loerakker.

222 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 29 Wijziging stichtingsbrief Idil, 30-6-1959.

223 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 12 Notulen Idilraad, 12-12-1956.

224 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 505 Dankbrief Gerard Verbiest aan SUS-comité, 19-7-1960.

deze periode nogal uiteen, van streng behoudend tot meer vrijheid. Zo vonden de aanhangers van Maritain dat kunst dienstbaar moest zijn aan God (zie Steffens en Janssen). De Vlaamse schrijver Westerlinck was van mening dat de lectuurvoorlichting meer oog moest hebben voor het 'christelijk realisme' in de literatuur. De tegenstanders van Idil, die, uitgaande van de vrijheid van meningsuiting en autonomie in de kunst, een vrijzinnige en niet geëngageerde literatuuropvatting nastreefden, traden in de jaren vijftig steeds meer op de voorgrond. In deze rij voegden zich critici en schrijvers. Natuurlijk waren de meningen niet altijd zo zwart-wit verdeeld. Uit een lezing van de bekeerling Buytendijk voor het KLC over de katholieke literatuur blijkt dat hij voorstander was van een middenpositie. De waarde van tradities en veilige geborgenheid waren door de oorlog een illusie gebleken. Volgens Luykx verwachtte hij van de moderne literatuur 'onvoorwaardelijke oprechtheid en vrijmoedige lectuur', maar dat beperkte zich nog wel tot een 'vrijheid in gebondenheid'.

Toen de kruiddampen van de polemieken met Van Duinkerken, Ouwendijk, Hermans en een groot deel van de katholieke en niet-katholieke pers in 1952 waren opgetrokken, dacht Idil weer in rustiger vaarwater te komen. Mijlpalen als het bereiken van internationale samenwerking (OCIB), de pauselijke goedkeuring en op nationaal niveau het tot stand komen van het Katholiek Lectoraat Centrum, werden als een grote steun in de rug ervaren. Over de inhoud van het Bisschoppelijk Mandement werd met geen woord gerept. Gerard Verbiest was ervan overtuigd op de oude vertrouwde voet zijn werkzaamheden te kunnen voortzetten. Hij zag geen enkele noodzaak de recensieropdracht aan te passen. Al te vrijmoedige recensies werden daarom gecontroleerd en zo nodig aangepast.

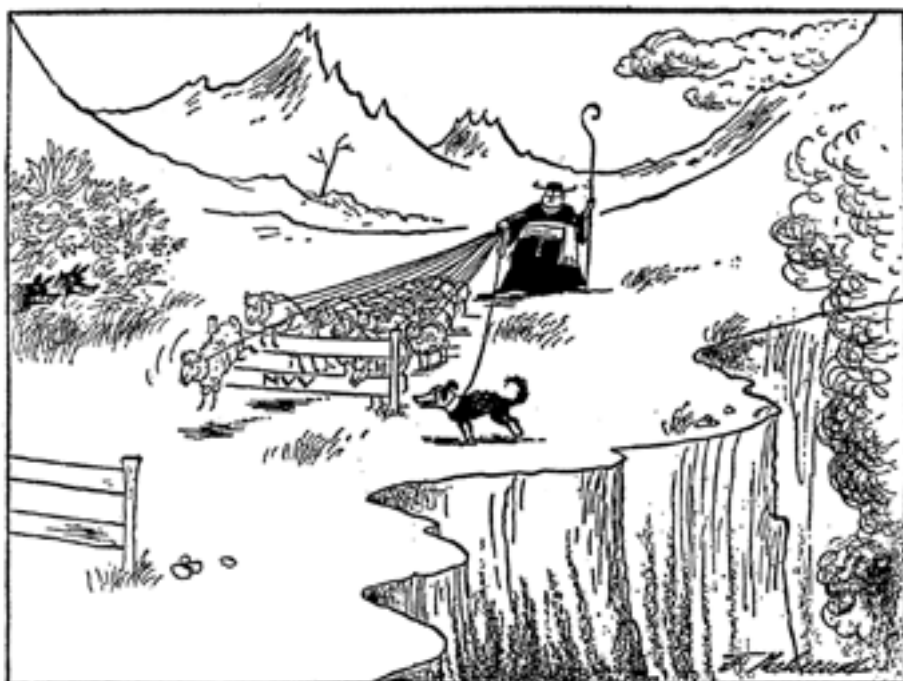
Intern leek Idil onaantastbaar, maar extern sloeg bij de uitgevers en boekhandelaren de twijfel toe. Om meer inzicht te krijgen in de ideeën die bij lezers en leden leefden over de morele beoordeling van lectuur en het functioneren van Idil, hielden het weekblad *De Nieuwe Eeuw* en 'Sint Jan' onafhankelijk van elkaar een enquête, getekend door respectievelijk een te beperkte omvang en een te lage respons. Zij kwamen door de inadequate vraagstelling maar gedeeltelijk uit de verf. Katholieke uitgevers en boekhandelaren spraken elkaar niet wezenlijk tegen, maar tussen de regels door viel te lezen dat zij zich zorgen maakten. De katholieken lazen te weinig en er werd door Idil en de Kerk te veel gewaarschuwd voor het slechte boek. Het was de katholieke uitgevers bovendien een doorn in het oog dat katholieke schrijvers hun romans aanboden aan een neutrale uitgeverij. Het woord censuur werd nog net niet in de mond genomen. Het was duidelijk: de verwevenheid van de ideële en commerciële doelstelling van Idil, die aan de oprichting ten grondslag lag, begon een probleem te worden. De commerciële doelstelling voerde bij uitgever en boekverkoper inmiddels de boventoon. Ook de uitkomst van een lectuuronderzoek van het Kaski was voor Idil niet erg bemoedigend.

Voor Idil waren deze onderzoeken nog geen reden om zich zorgen te maken. Dat veranderde na de publicatie van een artikel van Gabriël Smit in het maandblad *Dux*. In dit blad toonde Smit begrip voor het geloofsafval onder katholieke kunstenaars en leverde hij openlijk kritiek op de 'Idyllische' recensies. Het had er alle schijn van dat hij de kritische beoordelingspraktijk van Van Duinkerken had overgenomen. Smit ging echter nog een stapje verder. Hij vond Idil een noodzakelijk kwaad dat hij omwille van de gemeenschap moest dulden. Een vileine reactie van Gerard Verbiest op deze aantijging in *IT* was in 1956 de directe aanleiding voor een themanummer in *Roeping* over Idil, waarin critici, schrijvers en boekhandelaren van de redactie de gelegenheid kregen hun mening over de recensiedienst te ventileren. Het 'Kabaal in *Roeping*' en de reacties daarop in de kranten sloegen bij Idil in als een bom. Op één uitzondering na – van de katholieke boekverkoper Willem van Rossum – waren de reacties ongemeen fel. De

kritiek richtte zich vooral op de betutteling, de moralistische beoordeling en het dogma van het 'eeuwige gelijk' van Idil.

Om een nieuwe polemiek in de kranten te voorkomen kreeg Verbiest van het bestuur het advies zijn reacties te matigen, of nog beter de aanvallen te negeren, want alle aandacht was nodig voor de oplossing van de subsidieperikelen. Te veel ruis in de kranten zou een gunstig resultaat alleen maar frustreren. De symbiose van uitgeverij het Nederlands Boekhuis en Idil was financieel niet langer vol te houden. Het binnenhalen van een subsidie van het episcopaat en/of van de rijksoverheid was nu de voornaamste zorg. Om de aanvraag te onderbouwen werd aan alle belanghebbenden in het katholieke literaire veld gevraagd het nut van Idil via een enquête te onderstrepen. De respons viel nogal tegen, maar omdat de respondenten braaf hun adhesie betuigden, was Verbiest content en werden de subsidieperikelen daadwerkelijk opgelost. Het was wel een bittere pil dat het ministerie van OK&W als voorwaarde stelde dat de subsidieaanvraag geïntegreerd via het KLC werd ingediend. Geheel in overeenstemming met zijn karakter hield Verbiest de touwtjes liever zelf in handen, maar die moest hij in 1959 na de wijziging van de stichtingsbrief toch met de andere bestuursleden delen. In 1964 trad hij af ten gunste van F. van Gent.

Van modernisering van Idil of 'het bij de tijd brengen' was in de jaren vijftig nog maar nauwelijks sprake. Dat veranderde in het volgende decennium en dat betekende tevens het einde van Idil.

Vooral (heel) zachtjes, dan breekt het lijntje niet!

Cartoon van Frits Behrendt, gepubliceerd in *Algemeen Handelsblad* (11 september 1965)

6 Idils zwanenzang

*Pogingen tot versoepeling en integratie kunnen het tij niet keren
(1960-1970)*

Inleiding

Aan het begin van de jaren zestig was Nederland nog een van de meest kerkelijke landen in Europa. Meer dan tachtig procent van de bevolking behoorde tot een kerkgenootschap, waarvan driekwart toch wel minstens iedere maand een kerkdienst bijwoonde.¹ Tot 1960 bleven de Nederlandse katholieken, circa veertig procent van de bevolking, overwegend trouw aan hun zuil, maar daarna raakten zij er steeds meer van overtuigd dat het handhaven van eigen organisaties binnen de zuil niet alleen praktisch maar ook principieel ongewenst was.² 'Men koesterde het ideaal van een katholieke geloofsgemeenschap, waarvan de eenheid niet langer via maatschappelijke verbanden, maar op zuiver religieuze motieven verwerkelijk zou moeten worden,' aldus dr. J. Hulshof s.m., studiesecretaris van de Nederlandse kerkprovincie in 1988 in zijn *Zwanenhoflezing: De ontwikkelingen in en rond de rooms-katholieke kerk na 1945*. Medio jaren zestig begon dit beeld te kantelen en is het roer plotseling omgegaan. Het seculariseringsproces kwam in een stroomversnelling en dat uitte zich in minimalisme, randkerkelijkheid, uittredingen en in een forse toename van de geboortedaling onder de katholieken. Nu was dit niet uitsluitend een katholiek fenomeen. In de Nederlandse Hervormde kerk was dit proces al eerder op gang gekomen. Tussen 1899 en 1971 halveerde het aantal gelovigen daar van 48 naar 24 procent. Alleen in gereformeerde kring bleef het percentage gelovigen constant rond de negen procent gehandhaafd.³ De historicus Hans Righart (1954-2001) verwoordde dit proces bij de katholieken als volgt:

'Achter de katholieke façade van orthodoxie en zuilgetrouwheid vond een geruisloos afvalproces plaats (...). Voor de katholieken geldt zeker dat de jaren zestig een duidelijke trendbreuk markeren: zich eerst manifesterend in een verminderde religieuze orthodoxie, vervolgens ook in een zeer sterke afname van verzuild gedrag en tenslotte uitmondend in een massale ontkerkelijkijking.'⁴

Niet alleen op kerkelijk gebied, maar ook op andere terreinen maakte Nederland in de jaren zestig een metamorfose door. Er is geen land in West-Europa waar de omwenteling van traditioneel naar modern zo snel verliep, is de mening van de historicus James Kennedy.⁵ Het is verbazingwekkend dat Nederland plotseling voorop liep in tolerantie en progressiviteit. Zaken als soft drugs, de pil, prostitutie en seksualiteit werden openlijk bespreekbaar, niet het minst door het medium televisie. Het open gesprek dat mgr. W. Bekkers in 1965 in het KRO actualiteitenprogramma *Brandpunt* voerde met dr. Mary Zeldenrust-Noordanus, voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), maakte veel tongen los en markeerde het definitieve einde van de 'preutse natie' Nederland.⁶ Ook het geruchtmakende *Margriet*-onderzoek *God in Nederland* (1967)

1 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 17.

2 Hulshof, 'De tijd na het concilie', 46.

3 Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 60-61.

4 Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 62.

5 Kennedy, *Nieuw Babylon*, 10.

6 Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 59.

liet onthullende cijfers zien: 30 % van de katholieken vond de voorschriften van de kerk te streng en slechts 60,5 % ging zondags nog naar de kerk.⁷

De gevestigde katholieke organisaties ontkwamen niet aan het moderniseringsproces en zagen zich geplaagd voor ingrijpende maatregelen. Zo merkte pater C. Pauwels o.p. naar aanleiding van het zilveren jubileum van Idil in de *Volkscrant* van 28 juli 1962 op dat de recensiedienst op zoek moest naar nieuwe normen:

‘Nu is het op het ogenblik de vraag geworden of er zo’n speciaal katholieke cultuur bestaat en of wij niet eerder moeten gaan spreken over een katholiek deelnemen aan de meer algemene en alle mensen omvattende cultuur (...). Men heeft dus een ander soort recensenten nodig dan vroeger (...). Wij staan op het ogenblik voor een radicaal ander leatuurprobleem dan vijftig jaar geleden. En niet alleen omdat de regering nu meer cultuurpolitiek bedrijft. Idil heeft voor het materiële bestaan een andere basis gekregen, maar moet in de toekomst mee helpen zoeken naar nieuwe normen voor heden en toekomst.’⁸

Het tijdschrift *Roeping* gooide in 1963 in ieder geval het roer drastisch om. Het koos voor een nieuwe formule en veranderde en passant ook van naam: *Roeping* werd *Raam*. Maar niet alleen voor *Roeping* werd het katholieke keurslijf te nauw. Ook de bibliotheekwereld was aan revisie toe. Om de doelstelling van vernieuwing in goede banen te leiden leek een fusie van de twee bibliotheekbonden RKOLB en KCVL in 1963 de aangewezen weg en zo kwam de vereniging Katholiek Bibliotheek Centrum (KBC) tot stand.

Wat waren de consequenties van deze omslag voor Idil? Dat is de vraag die in dit hoofdstuk centraal staat. Kon Idil de modernisering nog ontlopen en wilde men dat wel? In de bestuursvergadering van 28 januari 1959 zei Gerard Verbiest hierover nog:

‘Ons werk is nodiger dan ooit, nu het wel lijkt of de katholieke gedachte ten onzent langzaam maar zeker uit het culturele leven wordt losgeweekt, enerzijds doelbewust, anderzijds onbewust, te goeder trouw, door omstandigheden, of zelfs uit irenische motieven: men wil anderen niet voor het hoofd stoten, men wil voor hen openstaan. Weer anderen willen à tout prix naar buiten doorbreken. (Is doorbraak geen symptoom van de verzwakking der orthodoxie). Men wil vooral geen isolement.’⁹

Ondanks deze woorden van de voorzitter werden de recenseerinstruaties van Idil in 1962 versoepeld en werd de samenwerking met het Katholieke Bibliotheek Centrum geïntensiveerd. Een logisch gevolg van een en ander was dat in 1968 alle katholieke instellingen voor leatuurvoorziening, waaronder Idil, fuseerden tot het Katholiek Bibliotheek- en Leatuur Centrum (KBLC) en dat de recenseerinstruaties, vanaf toen richtlijnen genoemd, opnieuw werden herzien. Dat was nodig, omdat Idil van plan was te participeren in een algemene gemeenschappelijke recensiedienst, het Nederlands Bibliotheek- en Leatuur Centrum (NBCL). Dat betekende het einde van Idils onafhankelijkheid en in 1970 kwam het zelfs tot liquidatie van de recensiedienst.

Mgr. W. Bekkers bij zijn bisschopswijding, 12 februari 1957 (Collectie KDC/KLIB, Nijmegen)

Om de strijd van Idil om de moderniteit in de jaren zestig te kunnen begrijpen is het belangrijk kennis te nemen van de context van katholiek Nederland in die tijd.

Het tijdsbeeld van de jaren zestig

Aggiornamento: 'Het bij de tijd brengen'

Kort na zijn pausverkiezing kondigde Johannes XXIII (1958-1963) op 29 oktober 1958 het Tweede Vaticaans oecumenisch concilie (1962-1965) af. Dit concilie had als doel *Aggiornamento*, het 'bij de tijd brengen' van de kerk en de kloof tussen de 'primaire en secundaire elite binnen de katholieke kerk te dichten'.¹⁰ Het woord 'oecumenisch' betekent in deze context 'voor de hele katholieke wereldkerk' en moet dus niet worden verward met de nu gangbare betekenis van het streven naar de hereniging van christelijke kerken. De aankondiging van het concilie was een totale verrassing en sloeg in de katholieke wereld in als een bom, te meer omdat aanvankelijk maar mondjesmaat informatie werd verstrekt. Daarom was het een hele toer de juiste beweegredenen van de paus te achterhalen.¹¹ De verwondering was des te groter omdat de prelaten tijdens Vaticanum I (1869-1870) het dogma van de onfeilbaarheid van de paus hadden aangenomen. Het raadplegen van alle bisschoppen leek daarna niet meer nodig.¹² Maar de situatie in de seculiere wereld was inmiddels zo ingrijpend veranderd dat de paus zijn ideeën over de modernisering van de Kerk met het wereldepiscopaat wilde afstemmen. In het westen was de democratie gemeengoed geworden, de koloniale politiek verdween in rap tempo en nieuwe fenomenen zoals de wapenwedloop, de koude oorlog en de macht van de massamedia vroegen om een heroverweging van waarden.

Het voornemen van de paus om naast de openheid en de modernisering van de Kerk ook de hervorming van het kerkelijk wetboek ter discussie te stellen werd in Nederland aanvankelijk met de nodige reserve ontvangen. Het Nederlandse episcopaat bestond in 1958 uit aartsbisschop Alfrink en de volgende bisschoppen: mgr. J. Huibers (Haarlem); W. Mutsaerts ('s-Hertogenbosch) die in 1960 werd opgevolgd door W. Bekkers; J. Baeten van Breda; P. Nierman van Groningen (1956-1968) en M. Jansen van Rotterdam (1956-1970). De Roermondse zetel was na het overlijden van mgr. A. Hanssen (1947-1958) vacant, maar werd op 31 januari 1959 door mgr. P. Moors (1959-1970) ingenomen. Van deze bisschoppen stond alleen Huibers open voor de vernieuwingsideeën van de paus. Dat veranderde in 1960, toen de contouren van Vaticanum II duidelijker werden en de verschillende diocesen de mogelijkheid kregen hun voorstellen voor vernieuwing in te dienen. Zo pleitte kardinaal Alfrink in zijn voorstel aan de paus voor een grotere verantwoordelijkheid van de bisschoppen en de leken in de Kerk. De Nijmeegse hoogleraar theologiegeschiedenis dr. E. Schillebeeckx o.p. schreef in het dominicanenblad *De Bazuin* dat na de vaststelling van het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid alle aandacht uitging naar de plaatsvervanger van de apostel Petrus. De elf andere apostelen raakten daardoor in de vergetelheid, wat een ongunstige uitwerking had op de apostolische structuur die Christus voor zijn Kerk instelde. Die werd bestuurd door 'een korps met de paus daarin als opperste spits', aldus Schillebeeckx.¹³ Het zou mooi zijn als de bisschoppelijke collegialiteit weer in ere werd hersteld. Dr. Jo Willebrands (1909-2006),

7 Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 61.

8 Pauwels, 'Voorlichting over lectuur'.

9 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 3 Notulen HB-vergadering, 28-1-1959.

10 Jacobs, 'Het verval', 49.

11 Jacobs, *Met het oog op*, 16.

12 Jacobs, *Met het oog op*, 13.

13 Jacobs, *Met het oog op*, 21.

voorzitter van de Sint-Willibrordvereniging voor oecumene (1948) en gedelegeerde van het Nederlands episcopaat bij het Vaticaanse concilie, had alle hoop gevestigd op een hereniging der christelijke kerken.¹⁴

Het is voor dit onderzoek niet nodig dieper in te gaan op de uitkomsten van Vaticanum II. Dat zou maar leiden tot een waslijst aan theologische en organisatorische decreten, zoals die bijvoorbeeld voor de liturgie werden opgesteld. Eén uitzondering wordt gemaakt voor de visie van de concilievaders op het lekenapostolaat, het gemeenschappelijk priesterschap van alle gelovigen, dé dobber waarop een organisatie als Idil dreef. In artikel 31 van de constitutie over de kerk, *Lumen Gentium* (1964), werd namelijk een verklaring over het lekenapostolaat opgenomen. Daarin werden leken omschreven als 'alle leden van het Volk Gods, die niet priester of religieus zijn. Krachtens hun doopsel hebben zij een eigen zending en verantwoordelijkheid binnen de Kerk.'¹⁵ Omdat de officiële zielzorgers het werk niet alleen aankonden, had iedere gedoopte katholieke gelovige, naast een maatschappelijke – óók op het gebied van lectuur – zijn apostolische taak te behartigen, aldus dr. J. Kleijberg, hoogleraar wijsbegeerte aan het Philosophicum Dijnslburg en bisschoppelijk gedelegeerde van het KLC. Het is evident dat de concilievaders een uitgesproken voorkeur hadden voor een opwaardering van de rol van leken in de kerk. Voor alle duidelijkheid: wel in nauwe samenwerking met het landelijk episcopaat. En dat was nu juist wat Idil altijd al voor ogen stond. Zo te zien was er dus niets nieuws onder de zon.

De verslaggevers uit diverse landen verbaasden zich overigens over de slechte voorlichting tijdens het concilie. Deskundige journalisten, voor het overgrote deel leken, werden niet in de voorbereidende studies betrokken. 'Als je het getob ziet der slecht geëquipeerde bronnen van specifiek katholieke voorlichting, vraagt men zich af of de kerkgemeenschap niet schromelijk ten achter is,' schreef de Romeinse correspondent in 1962 in *De Tijd-Maasbode*.¹⁶

De tijd was voor Idil niet stil blijven staan. Door het concilie kwamen moderniseringsvraagstukken ook daar op de agenda. Wilde de recensiedienst zichzelf niet uit de markt prijzen, dan was versoepeling van de recenseerinstrucities, waarvoor de bibliotheken zich sterk maakten, een absolute noodzaak. Deze vernieuwing werd tijdens het zilveren jubileumfeest in 1962 met veel klokgelui aangekondigd.

Het zilveren jubileum van Idil (31 juli 1962)

In de bestuursvergaderingen van Idil waren diverse suggesties over de invulling van het jubileumprogramma de revue gepasseerd, maar de voorkeur ging uit naar een symposium met een afsluitend forum. In het kader van de beoogde openheid leek het een goed idee de protestantse zusterorganisatie Prisma hiervoor uit te nodigen.¹⁷ Uit de notulen van de bestuursvergadering van 26 juli 1961 blijkt dat het bestuur een dergelijke confrontatie uiteindelijk niet aandurfde. Het katholieke lectuurprobleem was in dit stadium nog té gecompliceerd en riskant om daar nu al andersdenkenden bij te betrekken. Een misverstand was snel geboren en dat zou op een feestelijke viering met officiële gasten maar leiden tot hilariteit.¹⁸ De commotie op het koperen feest van 'Sint Jan', veroorzaakt door Van Duinkerken, lag kennelijk nog vers in het geheugen. Het was jammer dat het niet doorging, want het zou de verstandhouding zeker ten goede zijn gekomen. Een tweede probleem was de financiering van het feest. De voorzitter stelde voor om subsidie aan te vragen bij het Prins Bernhardfonds, maar deze aanvraag werd niet gehonoreerd omdat dit fonds niet in het leven was geroepen om festiviteiten te financieren. Er zat dus niet anders op dan te kiezen voor een sober feest: in de ochtend een bijeenkomst voor de recensenten en in de middag een feestelijke zitting voor genodigden. Het jubileum

was een mooie gelegenheid om een aantal nieuwe initiatieven te introduceren, die in het vorige hoofdstuk al werden aangestipt: de nieuwe recenseerinstructies, de catalogus *Lectuurkompas* met daarin alle verschenen recensies voor volwassenen, *De bovenste plank* met suggesties voor de eindexamenlijst voor middelbare scholieren, de reizende boekententoonstelling *Opgang* die eveneens voor het VHMO was bestemd en in samenwerking met 'Sint Jan' en het Katholiek Lector Centrum de flyer *Wegwijs*, een selectie van titels over huwelijk, voorlichting en opvoeding die was samengesteld door dr. C. Trimbos. De eerste editie hiervan, oktober 1962, behaalde een oplage van 800.000 exemplaren.

Om een idee te geven van de jaarproductie van Idil in het jubileumjaar 1962-1963 werden aan de feestgangers de volgende cijfers gepresenteerd:

Product	aantal
<i>Boekzaal-fiches</i>	300
<i>Recensies in Idil Tijdingen</i>	
Nederlandse recensies	1238
Engelse recensies	117
Duitse recensies	54
Franse recensies	25
<i>Spoedindicaties in de Idilkoerier</i>	2092
<i>Reizende boekententoonstellingen</i>	
<i>Het goede boek voor volwassenen</i>	7
<i>Opgang voor R.K. middelbare scholen</i>	8
(2 in Amsterdam, 4 in Brabant, 2 in Limburg)	

Uit deze getallen blijkt dat Idil nog niet aan werkzaamheden had ingeboet. Integendeel, die breidden zich uit als een inktvlek. Vooral de groeiende aandacht voor de middelbare scholier valt hier op. Verderop in dit hoofdstuk wordt daar nog uitgebreid aandacht aan besteed. Dat er zoveel nieuwe activiteiten werden ontplooid, had zeker te maken met het feit dat Ferd Verbiest met zijn jeugdig elan een belangrijk deel van de taak van zijn vader had overgenomen. Het jubileum was in ieder geval een perfecte gelegenheid om de diverse toekomstige vernieuwingen goed op de kaart te zetten.

Zoals gebruikelijk bij katholieke organisaties begon de feestdag met een plechtige hoogmis opgedragen door vicevoorzitter pater Van Leeuwen in de kapel van de zusters Visitandinnen te Tilburg. De keuze voor deze locatie was, zoals vaker het geval bij Idil, familiegebonden. De zus van Gerard Verbiest, zuster Maria Agnes, was daar moeder overste. Na de mis werden de medewerkers en recensenten in de daarnaast gelegen spiksplinternieuwe Stadsschouwburg ontvangen. Gerard Verbiest was van plan geweest tijdens de

14 Jacobs, *Met het oog op*, 22.

15 Zie de website van Katholiek Nederland op <http://stvitus.nl/concilie>, decreet *Apostolicam Actuositatem* over het lekenapostolaat, 20.

16 'Opmerkingen van concilievaarders'.

17 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 3 Notulen bestuursvergadering, 26-4-1961.

18 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 521 Notulen bestuursvergadering, 26-7-1961.

ochtendzitting een *Spiegel Historiaal* te houden en had daarvoor een aantal memorabele feiten op papier gezet, maar hij moest om gezondheidsredenen op de ochtendzitting verstek laten gaan. Dat gebeurde vaker bij officiële gelegenheden: waarschijnlijk kon hij door zijn fysieke toestand de druk niet aan. Zijn taak werd waargenomen door Van Leeuwen. In overeenstemming met het doel van de ochtendbijeenkoms, naast het feestelijk treffen het instrueren van de recensenten, werden eerst zestien recensenten gefêteerd, die al vanaf de oprichting bij de werkzaamheden betrokken waren en vandaag dus ook hun zilveren jubileum vierden.¹⁹ Zij allen werden door de voorzitter hartelijk bedankt voor hun jarenlange trouwe inzet. Vervolgens werden de nieuwe recenseerinstruities puntsgewijs besproken, waarop in de volgende paragraaf nog uitgebreid wordt ingegaan.

Gerard Verbiest voert het woord tijdens het zilveren jubileum van Idil, 31 juli 1962 (privécollectie familie Verbiest)

Voor de middagbijeenkoms waren circa honderdvijftig genodigden naar Tilburg gekomen, onder wie enkele eregasten: mgr. W. Bekkers als afgevaardigde van het episcopaat; mej. H. Langbroek vertegenwoordigde het ministerie van OK&W; vicaris-generaal mgr. L. Rooyackers het bisdom Den Bosch; deken F. van Oort en burgemeester C. Becht gaven acte de présence namens de kerk en de gemeente Tilburg. Aan bisschop Bekkers, André Demedts (1906-1992), een Vlaams schrijver en redacteur van het literaire Vlaamse tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort*, en Lambert van de Ham was gevraagd een voordracht te houden.

Demedts beet de spits af met zijn referaat getiteld 'Gedachtenstromingen in de hedendaagse wereldliteratuur'. In zijn betoog beschreef hij vanuit zijn christelijke levensvisie de invloed van de moderne stromingen op de internationale romankunst, waarin het naturalisme, vitalisme, existentialisme en spiritualisme de revue passeerden. Hij ging vooral in op de grote vragen van schrijvers, die zij in hun werk ontwikkelden, zoals de geluksconceptie en het levensdoel van de mens. Deze informatie is afkomstig uit een summier verslag in dagblad *De Gelderlander*.²⁰

Daarna was het woord aan mgr. Bekkers voor zijn toespraak getiteld 'Literatuur en zedelijkheid'. De bisschop begon zijn verhaal met een statement: er bestaat geen *communis opinio* over een algemeen aanvaarde norm van zedelijkheid.²¹ In een moderne heterogene samenleving was hierover geen overeenstemming te bereiken. Persoonlijk was hij er van overtuigd dat de zedenwet duidelijk aangaf dat zedelijkheid een maatschappelijke betekenis had. Het was echter voor kwaadwillenden altijd mogelijk tussen de mazen van de wet door te glippen. Als voorbeeld noemde hij het gemak waarmee woorden als 'vrijheid' en 'kunst' op verschillende manieren werden geïnterpreteerd. Volgens Bekkers was zedelijkheid ten nauwste verbonden met het individu of de gemeenschap en die moesten er op verantwoorde wijze mee omgaan. En daar zat volgens hem het probleem:

een deel van het publiek kon die verantwoording niet aan en op dat specifieke punt had Idil een taak. Het was dus volkomen onjuist het werk van Idil als ‘moralinezuur’ te beoordelen en de informatiedienst te betichten van een ‘benepen katholiek onderonsje’, terwijl deze dienst juist voorlichting gaf. Vervolgens gaf hij Idil wel het volgende advies: bied de lezer meer ruimte voor een eigen positieve meningsvorming. De recensiedienst zou zich, zoals de moderne biechtvader dat doet, meer moeten richten op de vorming van een goed en sterk geweten bij de lezer.

‘In feite bent u in het oog van de buitenwereld nog te veel de oude gezinspatriarch die in zijn gezin de dienst uitmaakt en niet genoeg de echte vader die met zijn kinderen práát, het waarom van de regels duidelijk maakt. Zou het niet mogelijk zijn om op het gebied van lectuur een speciale cursus te organiseren onder leiding van een begrijpend leraar, zoals die ook bestaat voor de filmkunst? (...). Zolang een CIII bij de filmkeuring, een “II-tje” en een “III-tje” [van Idil, CVE] nog aanbevelingen zijn waar ze juist op afschieten, om van bepaalde werken dus kennis te nemen, is er voor u nog veel te doen: het leggen van een basis en het kweken van een houding, die mogen resulteren in een goed gebruik van uw informatie.’

Na dit moedige en toekomstgerichte betoog van bisschop Bekkers was het de beurt aan Van den Ham voor zijn referaat getiteld ‘Na vijftientig jaar. Bezinning en rekenschap’. Daarin stelde hij zich de vraag of Idil na vijftientig jaar nog steeds beantwoordde aan de doelstelling die de voorlichtingsdienst bij de oprichting voor ogen stond. Dit doel kon volgens hem niet los worden gezien van de emancipatie van de katholieken. Hij vond dat Idil was geslaagd in het realiseren van de haar destijds opgelegde dubbele doelstelling: voorlichting geven over en propaganda maken voor goede lectuur. Omdat beide vertrokken van verschillende uitgangspunten, moesten zij wel van elkaar worden onderscheiden en op hun eigen merites worden beoordeeld. Het wezen van de levensbeschouwelijke lectuurvoorlichting was zijns inziens het onbekende boek te ontsluiten voor de doelgroep, in dit geval de katholieke. Omdat het boek niet louter een vervoermiddel was van gedachten, omdat het pas ging leven ‘in het oog en de hand’ van de lezer, had Idil een culturele en voorlichtende taak: het boek in de juiste handen te krijgen. Hij citeerde Menno ter Braak in *Reinaart op reis*: ‘de beslissing van de waarde van een boek valt tussen dat boek en *een* mens, niet *de* mens’. Propaganda voor het goede boek was volgens Van den Ham dus een logisch vervolg op de voorlichting. Een goed geïnformeerde lezer kon daar zijn voordeel mee doen, zodat hij nog bewuster een keuze kon maken en zijn reële vrijheid zou toenemen. Hij vond het de afgelopen vijftientig jaar de kracht van Idil dat de dienst zich in die richting ontwikkelde en de eigen verantwoordelijkheid van de lezer stimuleerde. Idil was naar zijn mening met de lezer mee geëvolueerd, van vooroorlogse behoedzaamheid naar verantwoordelijkheidsbesef. Een bewijs daarvoor waren de herziene recenseerinstruaties die inspeelden op de subjectieve keuzes van de lezer.²²

Na afloop van zijn gloedvolle betoog was er nog een verrassing voor Van den Ham, want voor zijn jarenlange verdiensten voor de katholieke lectuurvoorlichting ontving hij uit de handen van deken F. van Oort de pauselijke onderscheiding van ridder in de orde van Sint-Silvester. Gerard Verbiest die Van den Ham als eerste feliciteerde, had zoals gebruikelijk een passend citaat voorhanden, dat niet alleen de gedecoreerde maar ook Idil in het zonnetje zette: ‘Daar moest veel strijd gestreden zijn, veel kruis en leed geleden

19 Dat waren de heren A. Ackermans, L. Albering, C. Bouman, A. de Bruijn, P. Frische, mr. H. van der Kallen, J. Pollmann, S. Robitsch, K. Spierings, J. Schulte, W. Theunissen, W. Jacobs en de dames T. Post, Sis Heijster, E. Damen, M. Donders-van der Aa en W. Jacob.

20 ‘Misverstanden rond Idil duren voort’.

21 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 521 Toespraak mgr. W. Bekkers, 31-7-1962; *Idil Tijdingen* 26 (1962), 1513-1514.

22 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 521 Referaat L. van den Ham, 31-7-1962; Van den Ham, ‘Na vijftientig jaar’, 1519-1520 en 1525-1526.

Gerard Verbiest feliciteert Lambert van den Ham met zijn pauselijke onderscheiding (privécollectie familie Verbiest)

zijn: maar de Idil-tuin staat in bloei.²³ Dat was de perceptie van Gerard Verbiest anno 1962, maar stond de Idil-tuin wel in bloei? Kreeg het werk niet steeds meer het karakter van een achterhoedegevecht en was de versoepeling van de recenseerinstrucities daarvan niet een noodzakelijk gevolg?

Vernieuwing van de organisatie

De recenseerinstrucities van 1962

Binnen de openbare bibliotheekwereld ontstond eind jaren vijftig onvrede over de werkwijze van Idil. De bibliothecarissen van de OLB's die gebruik maakten van de Idilvoorlichting – zowel katholieke als niet-katholieke – waren van mening dat de geestelijke ontwikkeling van de lezer sinds de oprichting van de recensiedienst drastisch was veranderd. Werd destijds bij de oprichting van Idil bevoogding in de keuze van lectuur door de bibliothecaris en boekhandelaar nog als wenselijk ervaren, thans vonden zij deze benadering niet langer zinvol. De tijd van het 'vergiftkastje' was definitief voorbij en de lezer hoefde, als hij een voorbehouden boek wilde lezen, geen verzoek 'met redenen omkleed' meer in te dienen bij de censor. Met de invoering van de open uitleen begin jaren zestig voldeed het oude systeem van Idil eenvoudigweg niet meer.²⁴ In sommige bibliotheken, zoals die van Tilburg, was in 1962 nog geen open uitleen, maar op andere plaatsen was dat al wel het geval. Dat hing af van de mogelijkheden die de huisvesting bood. Nieuwe vestigingen die werden opgericht onder toezicht van de Provinciale Bibliotheekcentrale (PBC) die sinds 1959 de bibliotheekwerkzaamheden ondersteunde, werden van meet af aan voorzien van een open uitleen. De focus richtte zich gaandeweg steeds meer op de eigen verantwoordelijkheid van de lezer en dat kwam in de nieuwe opstelling beter tot zijn recht. Een algemene klacht van de jongere bibliothecaris was dat Idil vooral aandacht had voor religiositeit en seks veroordeelde, maar weinig moeite had met geweldspassages.²⁵ Nu passeerde wel ongeveer tachtig procent van de boeken de goedkeuring van de kerkelijke boekenwet, maar wat te doen met de overige twintig? Daarover werd

binnen de katholieke bibliotheekwereld grondig van gedachten gewisseld. Een belangrijke rol in deze discussie speelde dr. P. Cools m.s.c. (1904-1973), censor van de RKOLB Sint-Dionysius te Tilburg en later bibliothecaris aan de Theologische Faculteit in die plaats. Hij nam zijn censorschap serieus en woonde geregeld boekbesprekingen bij van de bibliothecarissen.²⁶ Het was pater Cools die in 1967 namens het bestuur van deze openbare bibliotheek aan de bisschop van 's-Hertogenbosch, mgr. J. Bluysen (1926-), liet weten dat de naam van de Tilburgse katholieke bibliotheek zou worden gewijzigd in 'Stichting Katholieke Openbare Bibliotheek' en dat hij zijn functie als censor wilde neerleggen. Hij vond die niet meer in overeenstemming met de moderne tijd.²⁷ In de Eindhovense OLB bleef de censor nog tot 1969 actief.²⁸ In Breda legde de censor en Idil-recensent C. van Duyse pas in 1973 zijn functie neer.²⁹

In het *Rapport desiderata voor Idil*, in 1962 opgesteld door de bond van RKOLB, de KCVL en de Vereniging voor katholieke functionarissen aan openbare bibliotheken (VKFOB), drongen de bibliothecarissen bij Idil aan op aanpassingen.³⁰ Zij zetten een aantal suggesties op papier, zoals gemakkelijke hanteerbaarheid van de recensies, een duidelijke motivatie voor het voorbehoud en/of verbod en de vermelding van de moeilijkheidsgraad van een boek. Bovendien zou het een goede zaak zijn als Idil een samenwerkingsverband aanging met het protestantse Prisma. De moderne lezer was zo langzamerhand allergisch voor termen als 'verboden' en 'storend neutraal'. Prisma stelde zich veel opener op. De recensies van deze dienst waren helder en eenvoudig gesteld en daarom maakte de bibliotheek er graag gebruik van. Prisma was veel kleiner dan Idil. Om een vergelijking te maken: Prisma schreef 900 recensies in 1963 en Idil 1736.³¹ Het gebruik van twee verschillende systemen in één bibliotheek zou echter verwarring in de hand werken. Het was duidelijk: Idil kon de wens van de bibliothecaris niet langer negeren. Uit het persbericht bij de introductie van de nieuwe recenseerinstrucies van 27 juni 1962 blijkt dat men goed had geluisterd naar de signalen uit de praktijk:

'De wijze waarop door Idil voorlichting wordt gegeven, is zeker modern te noemen en volledig aangepast aan onze tijd. De zojuist verschenen richtlijnen voor medewerkers leggen hiervan getuigenis af. Uit iedere bladzijde proeft men de bekommernis om de lezer, het verlangen hem ook in positieve zin de gegevens te verstrekken om uit de productie het beste te kiezen, en de gewetensvolle nauwgezetheid de schrijver recht te doen wedervaren.'³²

De toelichting op de recenseerinstrucies bevat de volgende zinsnede:

'Een recensie verliest in een veranderende maatschappij vaak gaandeweg haar geldigheid. Beginselen en boek blijven eender, maar het begrip en incasseringsvermogen van de lezer wijzigen zich. Recensies zijn daardoor vrij sterk tijdgebonden.'³³

Een goed verstaander leest uit deze citaten enkele nieuwe uitgangspunten voor de beoordeling: een positieve benadering van de lezer, het beroep op diens geweten en eigen verantwoordelijkheid en de evolutie van ideeën. Met andere woorden: een aanpassing aan de gewijzigde tijdsomstandigheden.

23 '25 jaar Idil', 1507-1508.

24 Nass, 'Gesloten uitleen', 64.

25 Interview met de bibliothecarissen Jos Meuwese, Urs Kessels en Lineke Aangenendt, 7 juni 2005.

26 Doremalen, *Openbare bibliotheek Tilburg*, 60.

27 Doremalen, *Openbare bibliotheek Tilburg*, 77.

28 De Louw, *Boek op de plank*, 5.

29 Krischer - Van Heel, *Breda leent en leest*, 107.

30 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 296 *Desiderata omtrent Idil*, 4.

31 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 4 Notulen HB vergadering, 29-1-1964, 5.

32 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 521 'Een paar notities', 27-6-1962.

33 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 521 Kwalificatiestelsel 1962, 1.

MOEILIKHEIDSGRAAD:

A = licht-Aansprekende, eenvoudige leesstof.

B = veronderstelt Belangstelling en/of Belezenheid.

C = moeilijk boek, eist Concentratie, wijzenreken belangstelling of aandacht.

* (Bovenaan naast het moeilijkheidsletter gesymbool) = specialistisch.

TOLLAARBAARHEIDSGADWES:

I = AF TE WIJZEN LECTUUR.

1) Opgevoeren op de kerkelijke Index.

2) Moet terecht worden te wijzen onder de kerkelijke Index.

3) Af te wijzen als ten aanzien van zwaarte of zwaarte met de christelijke levensopvoeding.

II = ERNSTIG VOORBEHOUDEN LECTUUR.

Verveld lezende gevormde avarens lezers en een kennelijk van meer betekenis dan lezer ontspanning.

III = VOORBEHOUDEN LECTUUR

Belezen welks, zwaarlektuure passages of gespecialiseerd, met ontspanning. Alleen zonder nadere door gevormde lezers kunnen worden gelezen.

IV = NIET-VOORBEHOUDEN LECTUUR

Veronderstelt voldoende levenswijze, doch vraagt lezende geen voorbehoud.

V = LECTUUR VOOR ALLEN

Ook voor jongelieden, lezende niet speciaal op hun leeftijd afgestemd.

SPECIEFKE JEUGDLECTUUR

In een jeugdfase alleen toelaatbaar voor oudere lezers dan wanneer het niet specifiek is, dan wordt lezende, tussen haakjes aangegeven voor welke leeftijd daar ook, bedoeld. Dus bv. III (Vla., J) F.

IV-V, JM = Afgestemd op de specifieke eisen van de specifieke jeugd (12-14 jaar en ouder).

IV-V, J = Idem voor jongeren.

IV-V, M = Idem voor meisjes.

V, JM = Afgestemd op de specifieke eisen van de specifieke jeugd (12-14 jaar en ouder).

V, J = Idem voor jongeren.

V, M = Idem voor meisjes.

VI = KINDERLECTUUR

Belezen op kindermatigheid en -leeskracht.

Vla = Voor oudere kinderen (12, 13, 14 jaar).

Vla-5 = voor circa 11, 12 jaar.

Vla-10 = Voor latere gevormde lezende (9, 10, 11 jaar).

Vla-15 = voor circa 8, 9 jaar.

Vla = Voor beginnende lezende (6, 7, 8 jaar).

Vla en 5 (8 - 14 jaar).

Vla en 10 (8 - 14 jaar).

Vla, 5 en 10 (8 - 14 jaar).

J = Eenszander voor jongeren.

M = Eenszander voor meisjes.

F = In veronderstelde groot.

I = In kerkelijke goed.

BIJZONDERE TEKENEN

* (Bovenaan naast het Romeinse cijfer gesymbool) = Feitelijke niet verantwoord.

** (Bovenaan naast het Romeinse cijfer gesymbool) = Belezen de maal in literaire, wetenschappelijke of vakinhoudelijke opzicht.

• = In zijn meest uitgebreid gebruik; zeer waardend.

N = Stervend neutraal.

K = Kennelijk; Merkwaardig.

T = Theologisch, spiritueel, pastoraal, of andere zwaarte van belang.

H = A-gedifferentieerd humanistisch.

AG = Anti-theologisch, of anti-pastoraal.

Ma = Materialistisch.

N1 = Schilisch, negatief, levenswijzebelezend.

Op = Opvoedend, opvoedend, ideologisch, positief.

De nieuwe recensie-instructies van Idil uit 1962

In het buitenland werden inmiddels door de rooms-katholieke bibliografische diensten ook mildere kwalificaties doorgevoerd. Het Franse *Livres et Lectures* bijvoorbeeld had al eerder de kwalificaties voor de morele beoordeling afgezwakt. Men wilde meer uitgaan van de artistieke, culturele, sociale en wetenschappelijke waarde van een boek. Idil trad met de nieuwe instructies in de voetsporen van de Franse recensiedienst.³⁴ Met een geringe aanpassing van het stelsel hoopte men tegemoet te komen aan de verlangens van de bibliotheken. Er werd in 1962 dus nog uiterst voorzichtig geopereerd in de overgang van een normatieve naar een meer informatieve opstelling. Dat betekende niet dat Idil de zedelijke voorlichting uit het oog verloor. Een roman was nu eenmaal drager van ideeën en bij de verwerking daarvan waren persoonlijke rijpheid en het verantwoordelijkheidsgevoel van de lezer in het geding. Daar wilde men voorzichtig mee omgaan. De enige verandering in het systeem dat Idil voorlopig toestond, was de vermelding van de moeilijkheidsgraad in de vorm van een speciale code naast het Romeinse kwalificatiecijfer. De symbolen werden zo geplaatst dat de meest objectieve gegevens eerst en de meer subjectieve, beoordelende gegevens, het laatst werden vermeld. Voorop kwam dus het rubriekcijfer, gevolgd door de moeilijkheidsgraad (A-B-C) en pas op de derde plaats de waardering van het boek uit moreel oogpunt in de vorm van de oude vertrouwde Romeinse cijfers. De wijze van annoteren bleef ongewijzigd. De vermelding van de moeilijkheidsgraad was een handreiking aan de bibliothecaris om bij de uitleen een juiste inschatting te kunnen maken. Uit mnemotechnisch oogpunt was gekozen voor de letters A, B en C.

- A licht-Aansprekende, eenvoudige leesstof.
- B veronderstelt Belangstelling en/of Belezenheid.
- C moeilijk boek, eist Concentratie

Zoals gezegd bleven de Romeinse kwalificatiecijfers intact, maar wel in een mildere omschrijving:

- I 'verboden lectuur' werd veranderd in 'af te wijzen lectuur'
- II streng voorbehouden werd 'ernstig voorbehouden'
- III bleef ongewijzigd 'voorbehouden lectuur'
- IV 'niet-voorbehouden lectuur'; de kwalificatie 'voor volwassenen' verviel
- V bleef ongewijzigd 'lectuur voor allen'

Het kwalificatiecijfer I.³ heeft nog een nadere uitleg.

‘Dit teken dient voor werken die weliswaar niet door het kerkelijk boekenverbod getroffen worden, maar die we toch volkomen moeten afwijzen als ten enenmale onverenigbaar met de christelijke levensopvatting. Ze weerspiegelen een houding van ver doorgevoerd scepticisme, van spot, een “carpe diem”-mentaliteit, een houding die zich ook uit in het zedelijk gedrag, maar het gaat dieper dan dat alleen. Van deze boeken geldt dat ze alleen moeten gelezen worden om een zeer speciale reden, bijv. studie. Dat is het verschil met II-boeken, waarvoor een minder geprononceerd leesmotief dan studie in aanmerking komt.’³⁵

In 1963 werden door Idil nog dertien boeken met de categorie I ‘afgewezen’. Daartoe behoorde als enige Nederlandse roman *De nadagen van Pilatus* van Vestdijk. Deze schrijver was overigens de laatste Nederlander in de geschiedenis van Idil die dit overkwam. *Ik Jan Cremer* moest het een jaar later met een I-II beoordeling doen. Het debuut van Jan Wolkers (1925-2007), *Serpentina's petticoat*, kreeg in 1963 de beoordeling II (bijlage 4). Boeken met het cijfer III bleven, zoals voorheen, voorbehouden voor geestelijk gevormde volwassenen. Hier was dus niets veranderd. Anders was dat gesteld met het kwalificatiecijfer IV. In de nieuwe aanpak werd voor boeken met dit cijfer nog steeds enige voorkennis verondersteld van ‘wat er in het leven te koop is’.³⁶ Een ander punt van aandacht was het gebruik van gecombineerde kwalificaties, bijvoorbeeld II-III. Vooral de bibliothecaris had daar grote moeite mee. Idil drukte de recensent dan ook op het hart daar spaarzaam mee om te gaan en deze alleen te gebruiken voor duidelijke grensgevallen. Het VVB-cijfer 1-10, dat indertijd was ingevoerd voor de minder ontwikkelde lener van de volksbibliotheek, werd in het nieuwe stelsel niet meer opgenomen. De speciale symbolen bleven wel intact, zoals het teken * voor ‘een gespecialiseerd boek’, N voor ‘storend neutraal’, H voor ‘humanistisch’ en Ni voor ‘nihilistisch’, etcetera.³⁷

Het Idilbestuur was erg opgetogen over de nieuwe recenseeropzet. Het was zelfs een aanleiding – en dat was een uitzondering – om het jaarverslag 1962-1963 getiteld *Omzien en verdergaan* in drukvorm uit te geven. Met enige trots werd daarin gezegd dat het bestuur louter positieve reacties had ontvangen op de nieuwe instructies, zowel van de recensent als de gebruiker.³⁸

Om niet te verzanden in een overvloed aan gegevens over de recenseerinstructies volgt nu als voorbeeld een overzicht van de beoordelingen van de roman *Houtekiet* (1939) van Gerard Walschap. Voor deze psychologische roman is gekozen omdat er verschillende herdrukken van verschenen en dus ook nieuwe recensies. Dat biedt de mogelijkheid de wijze van coderen en de versoepeling van de recenseerinstructies in de loop van de tijd in beeld te brengen. De laatste recensie van A. Goossen kwam tot stand met behulp van de recenseerinstructies van 1968, waaraan verder in dit hoofdstuk nog aandacht wordt besteed. De recensies van Idil worden ook vergeleken met die van de Vlaamse *Boekengids* en het *Lectuur-Repertorium*. ‘Het zou interessant zijn om de verschillende recensies met elkaar te confronteren,’ was een van de adviezen van Ferd Verbiest in een interview in 2004.³⁹ Hij vond *Boekengids* strenger in de beoordeling dan Idil. Dat was een bron van voortdurende zorg voor Joris Baers en een van de redenen waarom de recensiediensten in 1945 ieder een eigen weg gingen.

34 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 3 Notulen HB vergadering, 31 januari 1962, 12.

35 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 'Instructie voor het recenseren, 1962, 5-6.

36 *Ibidem*, 6.

37 *Ibidem*.

38 Idil, *Omzien en verdergaan*, 1.

39 Interview met Ferdinand Verbiest, 14-9-2004.

Houtekiet kreeg van de Vlaamse *Boekengids* in 1940 de kwalificatie I.³ De recensent E. Janssen s.j. vond de roman uit literair oogpunt belangrijk, maar zij ‘valt uiteen in negatieve beweringen’ die op grond van de zedenleer en natuurwet verderfelijk werden geacht.⁴⁰ In het herziene *Lectuur-Repertorium* (1954) kreeg *Houtekiet* het cijfer II toebedeeld.⁴¹ De roman werd tweemaal, in 1959 en in 1968, opnieuw door Idil beoordeeld. In 1959, onder het oude stelsel door de schrijver Geert van Beek, kreeg de roman het kwalificatiecijfer II-III, VVB 2. Zijn recensie op een fiche in de serie *Boekzaal* luidde als volgt:

‘Door met een boerenmeid in de wildernis samen te gaan wonen legt de natuurmens Houtekiet de grondslag voor een nieuwe gemeenschap waar allerlei avonturiers en vrijheidszoekers opgenomen worden: een aan lager wal geraakte adellijk heer, boerenzoons die thuis kort worden gehouden, een handige handelaar e.a. Houtekiet regeert zwijgend. Beoefent zeer vrijelijk de liefde en bouwt de nederzetting uit tot een dorp waar op instigatie van de vrouwen een pastoor komt en een kerk. De pastoor, een stoere aanpakker, leidt allens de zaken in meer normale banen. Houtekiet vervreemdt van zijn schepping, zwerft, maar keert terug en trouwt uiteindelijk ook. Zijn kerkgang beperkt zich echter tot de toren. Walschap verheerlijkt hier een vitalistisch ideaal: de heiden die hij zelf zou willen zijn. Evengoed als Pallieter hoewel in een andere sfeer, is die figuur gechargeerd en onwettelijk want ideëel. Houtekiet is een non-conformist die rustig en energiek zijn natuur uitleeft en slechts daarin gelukkig is. Zoals steeds, schrijft Walschap een krachtig en voortstuwend proza, de karaktertekening geschiedt met meesterschap. Een zekere eentonigheid is aan het boek niet vreemd. De ongeremde dierendrift is wel lijnrecht in strijd met de christelijke moraal.’⁴²

In 1968 beoordeelde recensent A. Goossen *Houtekiet* opnieuw. Hij kwam toen onder het nieuwe stelsel van 1968 tot een soepele beoordeling: 83.1, A, IV; MK: 4 en EE: 6. Deze code moet als volgt worden gelezen:

- 83.1 de rubrieksaanduiding: psychologisch verhalend proza.
- A de moeilijkheidsgraad, in dit geval aansprekende lectuur.
- IV de morele beoordeling, géén voorbehoud.
- MK: 4 voor middenklassen VHMO ongeschikt
- EE : 6 nog net geschikt voor de eindexamenlijst gymnasium, hbs en mms.
In de regel een boek met een IV-kwalificatie.

Goossen had voor zijn beoordeling nog maar twee zinnen nodig:

‘De primitieve natuurmens Jan Houtekiet, grondlegger van het Vlaamse heidedorp Deps, verschijnt in deze roman anno 1939 als verpersoonlijking van ongebreidelde oerkracht en hartstocht, van een naturalistische levenslust die zich in geen godsdienstig kader laat inpassen. Destijds geruchtmakend.’⁴³

In de vierde editie (1967-1978) van het *Lectuur-Repertorium*, die pas in 1981 uitkwam, was de beoordeling van *Houtekiet* nog III.⁴⁴ Uit de vergelijking van deze recensies wordt duidelijk dat deze roman binnen een termijn van tien jaar van streng voorbehouden naar géén voorbehoud en bovendien tot eenvoudige leesstof werd getransformeerd. Dat is opmerkelijk in zo korte tijd en zegt iets over de ontwikkeling die Idil in de jaren zestig doormaakte. In die zin bevestigt dit voorbeeld de door Van den Ham veronderstelde evolutie in de werkwijze van Idil. In het volgende hoofdstuk zullen – als extra ondersteuning van deze hypothese – op dezelfde wijze een aantal recensies worden opgevoerd van romans van Simon Vestdijk, Gerard Walschap en Hella Haasse (1918-).

Een andere, niet onbelangrijke vernieuwing in 1962 was dat de boekbesprekingen in *IT* voortaan door de recensent werden gesigneerd. De twee bibliotheekorganisaties de

RKOLB en de KCVL hadden daar al geruime tijd op aangedrongen. Tot die tijd schreef de redactie van *IT* een gecompriëerde versie van de verschenen *Boekzaal*-fiche en deze werd daarom niet ondertekend. Deze vermeende semipubliciteit was voor Van Duinkerken en Hermans indertijd één van de redenen om de aanval tegen Idil in te zetten. Gerard Verbiest was nog steeds van mening dat de recensent niet verantwoordelijk kon worden gesteld voor een door de redactie ingekorte recensie. Hij stelde voor als compromis dat de recensent zelf een versie voor *IT* inleverde, die dan wel ondertekend kon worden gepubliceerd. Maar het bondig formuleren van een annotatie was geen eenvoudige taak en dat had tot gevolg dat de redactie herhaaldelijk in overleg moest treden met de verantwoordelijke recensent.⁴⁵ Een juist geformuleerde annotatie was vooral zo belangrijk omdat deze verkorte versie op verzoek van de bibliotheken met ingang van 1963 ook op fiche werd verspreid. Deze nieuwe dienstverlening had wel gevolgen voor de contributie. Een gecombineerd abonnement op BIR (*Boekzaal*, *IT* en de twee halfjaarlijkse registers) kostte voortaan dertig gulden per jaar; voor een abonnement op de extra kaartjesservice werd vijftig gulden extra in rekening gebracht.⁴⁶ Nu waren al deze nieuwe gegevens al een hele hulp voor bibliotheek en boekhandel, maar een tweede langekoesterde wens van de bibliotheken moest nog in vervulling gaan: het samenstellen van een Cumulatief Algemeen Register (CARE) van alle tot nu toe verschenen recensies, het *Lectuurkompas*.

Het *Lectuurkompas*

Naarmate het aantal boekrecensies per jaar toenam, kwam uit de bibliotheekwereld de wens naar voren om in navolging van het Vlaamse *Lectuur-Repertorium* over een cumulatief algemeen register van alle Idilrecensies te kunnen beschikken. Het *Lectuur-Repertorium* was te duur in aanschaf en het zoeken naar gegevens in *Boekzaal*-fiches, *IT* en de halfjaarlijkse registers was te tijdrovend. Een gunstig bijeffect van het compilatiewerk zou zijn dat de leden die later lid waren geworden, toch over een up to date naslagwerk konden beschikken. Idil was bereid aan deze vraag tegemoet te komen, mits aan twee voorwaarden werd voldaan. Op de eerste plaats wilde het bestuur een garantie van de bibliotheken dat ten minste honderd exemplaren van het repertorium werden afgenomen. Voorts stelde Idil als voorwaarde dat voldoende bibliothecarissen bereid waren mee te werken aan de inventarisatie van de reeds bestaande 25.000 recensies. Het was de bedoeling dat iedere gediplomeerde bibliothecaris tweehonderd titels voor zijn rekening zou nemen. Een dergelijke opzet vroeg natuurlijk vanwege de onoverzichtelijkheid om problemen. In de bestuursvergadering nam de voorzitter zelfs het woord 'broddelwerk' in de mond. Een uitzondering vormde de rooms-katholieke openbare bibliotheek van Amsterdam, waar de directrice en trouwe recensente van het eerste uur mej. E. Damen de alfabetisering feilloos tot een goed einde bracht.

Het *Lectuurkompas*, een alfabetisch overzicht van ruim vijftientig jaar Idil-voorlichting van belletristiek op schrijversnaam, omvat alle *Boekzaal*-fiches en gecompriëerde recensies uit *Idil Tijdingen*. Het geeft naast de auteursnaam, de titel, het moreel leesadvies, de rubrieksaanduiding, de naam van de uitgever en de datering ook een verwijzing naar het nummer van de volledige recensie in *Boekzaal* of *IT*. De verwijzing naar het nummer van de *Boekzaal*-fiche was in het *Lectuurkompas* cursief gedrukt. Alle gegevens waren

40 *Boekengids* 19 (1940), 27, recensienummer 18.782.

41 *Lectuur-Repertorium* 3, 3085.

42 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensienr. 13.882 *Houtekiet* in *Idil Tijdingen* 23 (1959-1960), 1210.

43 *Idil Tijdingen* 32 (1968), Recensienr. 27.121.

44 *Lectuur-Repertorium* 3 (P-Z), 2726. Editie 1967-1978.

45 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 25 *Idil*, *Omzien en verdergaan*, 1.

46 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 296 Brief Idil aan de abonnees, juni 1963.

181		HER-HERZOG	
Hermansides, C. H.		Herrmann, Ernst, dr.	
Handboek - IV, 1, 20-1 (2002)	9379	Onderzoek van de Paul - V, 31-1 (2002)	7088
Herrmann, Charlotte		Herrmann, Hilde	
De dokter in de verloskundigepraktijk - IV, 9, 10 (2002)	9323	De verloskundige - V, 10 (2002)	6128
Herrmann, Erich, dr.		Landbouwen en opvoeding - V, 10-11 (2002)	6129
Het oog leest - IV, 10 (2002)	9324	Het leven van Maria - V, 8, 7-11 (2002)	6027
Herrmannowicki, Georg		Herrmann, Paul, dr.	
De wachpost wach - IV, 1, 10-11 (2002)	9325	De lering van het volk - IV, 10-11 (2002)	7140
Herrmann, Fons		Nieuwe ontwikkelingen in het vervoer - IV, 10-11 (2002)	6130
Algebra - IV, 100-1 (2002)	9326	Nieuwe ontwikkelingen onder de middeleeuwen - IV, 10-11 (2002)	6131
Herrmann, Hans, dr.		Hers, Anna	
Handboek - IV, 10-11 (2002)	9327	Bouwingen - V, 10 (2002)	71
Handboek geschied - V, 10-11 (2002)	9328	Formeelwetenschappelijke - IV, 10 (2002)	72
Praktische in het veld - IV, 1, 10-11 (2002)	9329	Het boek - IV, 10 (2002)	73
Herrmann, Hyacinth, o.p.		Marjolijn van de zegen - V, 10-11 (2002)	74
Handboek - IV, 10-11 (2002)	9330	Handboek - IV, 10 (2002)	75
De mens en zijn omgeving - IV, 1, 10-11 (2002)	9331	De mens - V, 10-11 (2002)	76
Wij geleiden - IV, 10-11 (2002)	9332	Van het boek - IV, 10 (2002)	77
Herrmann, J. M., dr., a.n.m.		Hers, F., dr.	
Marja's verloskundige praktijk - de medische - IV, 10-11 (2002)	9333	Wat wilt u van de dokter weten? - IV, 10 (2002)	78
Herrmann, L., ds.		Hers, Henrik	
De tijd voor jong - IV, 10-11 (2002)	9334	Recht van het volk in het gebied - IV, 10 (2002)	79
Herrmann, Toon		Ruiken voor Zuid-Afrika - IV, 10 (2002)	80
Handboek - IV, 10 (2002)	9335	Hersy, John	
Herrmann, W. F., dr.		Als een steen in de steen - IV, 10-11 (2002)	81
Evene - IV, 10 (2002)	9336	Handboek - IV, 10 (2002)	82
Herrmann, Willem Frederik		Handboek voor de zegen - IV, 10 (2002)	83
Handboek - IV, 10 (2002)	9337	De mens - IV, 10-11 (2002)	84
Hersin, J. M., ds.		De verloskundige - IV, 10-11 (2002)	85
Handboek - IV, 10 (2002)	9338	Hering, Ary den	
Hersin, J. M., ds.		De tijd voor jong - IV, 10-11 (2002)	86
Handboek - IV, 10 (2002)	9339	Landbouwen in het veld - IV, 10-11 (2002)	87
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10-11 (2002)	88
Handboek - IV, 10 (2002)	9340	Hering, Machiel den	
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10 (2002)	89
Handboek - IV, 10 (2002)	9341	Hering, Salvador	
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10 (2002)	90
Handboek - IV, 10 (2002)	9342	Hertz, H., dr.	
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10 (2002)	91
Handboek - IV, 10 (2002)	9343	Hewerden, M. A.	
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10 (2002)	92
Handboek - IV, 10 (2002)	9344	Hewig, Frans	
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10 (2002)	93
Handboek - IV, 10 (2002)	9345	Hewig, Abel J.	
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10 (2002)	94
Handboek - IV, 10 (2002)	9346	Hewig, Maaike	
Hersin, J. M., ds.		Handboek - IV, 10 (2002)	95
Handboek - IV, 10 (2002)	9347		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9348		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9349		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9350		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9351		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9352		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9353		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9354		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9355		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9356		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9357		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9358		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9359		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9360		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9361		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9362		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9363		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9364		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9365		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9366		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9367		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9368		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9369		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9370		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9371		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9372		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9373		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9374		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9375		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9376		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9377		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9378		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9379		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9380		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9381		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9382		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9383		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9384		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9385		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9386		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9387		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9388		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9389		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9390		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9391		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9392		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9393		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9394		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9395		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9396		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9397		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9398		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9399		
Hersin, J. M., ds.			
Handboek - IV, 10 (2002)	9400		

in code vermeld, waarvoor een uitgebreide toelichting in het boek werd opgenomen. Aanvankelijk was het de bedoeling het *Lectuurkompas* tijdens het zilveren feest al te presenteren – een prestigieuzer jubileumgeschenk was nauwelijks denkbaar – maar bij nader inzien besloot de redactie de uitgave een jaar uit te stellen om de recensies van het lopende jaar tot 1 augustus 1963 nog te kunnen verwerken.⁴⁷ Wel werd op het feest ter informatie aan de aanwezigen een *dummy* uitgereikt. Over de prijs van het *Lectuurkompas* was in de bestuursvergaderingen lang en veel gediscussieerd. Deze werd uiteindelijk begroot op f 9,50 bij een oplage van 2000 exemplaren. Voor de financiering van dit prestigieuze project werd de nog steeds daarvoor gereserveerde donatie van de SUS-actie aangewend. Dat gold partieel ook voor een naslagwerk voor de middelbare scholieren *De bovenste plank. Een keuze toegelichte boeken op weg naar het eindexamen*, dat een jaar later werd uitgegeven.

In het jaar 1963 aangeland kan een aantal conclusies worden getrokken over het functioneren van Idil. Als eerste moet worden genoemd de hoge vlucht die het aantal recensies inmiddels had genomen. Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Idil raakte er steeds meer van overtuigd dat de strenge en tot nu toe nooit herziene recenseerinstruc-ties de tand des tijds niet hadden doorstaan. Om de eigen verantwoordelijkheid van de lezer te stimuleren moesten die nodig worden aangepast. Dat gebeurde in 1962 mede op verzoek van de bibliotheken. Nu waren de veranderingen niet echt spectaculair. Zij beperkten zich nog tot het geven van extra informatie over de moeilijkheidsgraad van een roman. Een tweede wens van de bibliotheken, een cumulatief overzichtswerk van alle tot nu toe verschenen recensies, kwam tot stand met medewerking van de bibliothecarissen. Als algemene tendens geldt dat de bibliotheekwereld in de jaren zestig steeds vaker invloed uitoefende op de voorlichtingspraktijk van Idil.

De bovenste plank

Een andere nieuwe activiteit van Idil was bestemd voor de leerlingen van het VHMO. Zoals al in het eerste hoofdstuk werd vermeld, gaat dit onderzoek niet nader in op de recenseeractiviteiten van Idil voor jeugdlectuur. Een uitzondering wordt gemaakt voor een voor de leerlingen van de midden- en hogere klassen van het VHMO gecomponeerde literatuurbundel, bedoeld voor het samenstellen van de eindexamenlijst. Dat had een reden. In 1960 was enige commotie ontstaan over een lezing die Theo Govaart op 28 april hield tijdens de jaarvergadering van de RKOLB te Boxtel, getiteld 'De lektuur van de meer ontwikkelde teenager'.⁴⁸ Hierin verklaarde deze ervaren leraar Nederlands aan de rijks-HBS en MMS te Breda dat hij zijn leerlingen met een gerust hart romans liet lezen, die op de verboden en voorbehouden lijst van Idil stonden. Hij bedoelde daarmee zedenprikkelende romans die erotische gevoelens konden opwekken. Govaart was van mening dat de nieuwe generatie zich door het veranderde geestelijke en zedelijke klimaat relativerender opstelde tegenover seksualiteit. De jongere kon zich nauwelijks meer voorstellen waarover de ouderen zich zo druk maakten. Naar aanleiding van deze opmerking stelde pater Theodotus J. Smeets (1915-1966) o.f.m. cap. van het Sint-Bernardinuscollege te Heerlen hem in *De Bazuin* van 3 september 1960 de vraag of de heer Govaart wel rekening hield met canon 1405 lid 2 van de kerkelijke boekenwet, waarin zielzorgers werd opgedragen jongeren het lezen van pornografie te verbieden?

'Hebben de beoordelingen en quoteringen van Idil in verband met de interpretatie van de kerkelijke boekenwet enige bindende waarde in geweten? (...) Ipso jure (d.w.z. zonder dispensatiemogelijkheid) zijn verboden: boeken die wellustige, onzedelijke of obscene zaken behandelen, vertellen of leren met de uitdrukkelijke opzet dit juist te doen.'⁴⁹

Het antwoord van Govaart kwam in dezelfde aflevering:

'[hij vond] dat de Idil-quoteringen voor wie er vertrouwen in heeft een leidraad kunnen zijn, voor de anderen bestaan ze eenvoudig niet en voor niemand hebben ze enig bindende kracht in geweten. (...) Bovendien moeten we ophouden struisvogelpolitiek te plegen en onvruchtbare verboden uit te vaardigen; we moeten meelesen en bespreken en er over schrijven en er door de radio en voor de televisie mee aan komen en zo zorgen dat wat er gelezen wordt ook verwerkt kan worden; dat er niet weer eens een generatie wordt gekweekt die tegen de ouderen zeggen zal: waar waren jullie toen we je nodig hadden?'⁵⁰

47 *Lectuurkompas*, V-XV.

48 Govaart, 'De lektuur', 161.

49 Govaart, 'De lektuur. Reacties – vragen – aanvulling', 6.

50 Govaart, 'De lektuur. Reacties – vragen – aanvulling', 7.

Ook Idil reageerde in *De Bazuin* en gaf te kennen niet door Govaart op de hoogte te zijn gesteld van de inhoud van zijn lezing. In een strikt vertrouwelijk schrijven aan de recensenten die als leraar verbonden waren aan het VHMO, kregen zij het advies niet toe te geven aan de dictatuur van pubers en het kwaad niet te sanctioneren. Van een leraar werd immers verwacht dat hij/zij de jonge mens leatuurvoorlichting gaf, die in overeenstemming was met de natuurwet en de kerkelijke boekenwet. Voor verboden lectuur was nu eenmaal een bisschoppelijk leesverlof verplicht en pornografie behoorde tot die categorie. Omdat Idil niet de moeite nam Govaart persoonlijk van een afschrift te voorzien, was diens reactie in *De Bazuin* uiterst fel.

‘Omdat ik onder “opvoeding” iets anders versta dan de heren in Tilburg, voed ik niet op. Vooruit dan maar! (...). Waarom is men als men zich zoveel zorgen maakte niet met mij in overleg getreden? Ik had dan tenminste de overtuiging gehad dat de heren althans op hun eigen niveau wat intellectuele zindelijkheid betracht hadden.’

Ten overvloede liet Govaart nog fijntjes weten dat negentig procent van de reacties die hij naar aanleiding van zijn lezing van priesters, ouders, collega's en opvoeders ontving, positief was. Maar hij kon niet ontkennen dat ook hij zich in een patstelling bevond. Hij was van mening dat bepaalde lectuur zeker gevaar met zich meebracht, maar anderzijds bood het de mogelijkheid tot discussie met de leerlingen in klasverband. Deze uitlating

van Govaart zette Idil toch aan het denken. Omdat bij de nieuwe recenseerinstruc-ties meer ruimte kwam voor de eigen verantwoordelijkheid van de lezer, rijpte het idee de beoordeling van lectuur voor de middelbare scholieren hierin te betrekken. De cijfers van het CBS uit 1962 toonden aan dat de katholieke VHMO-scholen in Nederland 67.760 leerlingen telden, verspreid over 166 scholen. Het aantal eindexamenkandidaten voor dat jaar werd geschat op 6.511. Dat was een niet te verwaarlozen categorie lezers.⁵¹ Om deze groep te kunnen voorlichten werd het recensieformulier voor deze categorie leerlingen aangepast met een speciale code: MK, geschikt voor de middenklassen, en EE voor eind-examenkandidaten. Het cijfer 1 tot 10 voor de moeilijkheidsgraad maakte de beoordeling compleet. Een J of M gaf aan of het boek geschikt was voor een jongen of een meisje.

Een logisch vervolg op het discours in *De Bazuin* was dat in 1963 een commissie werd benoemd, die als taak kreeg een tienercatalogus samen te stellen van literaire Nederlandse en buitenlandse schrijvers voor de eindexamenkandidaten, te beginnen bij de Tachtigers. Deze commissie bestond voor de helft uit leken, onder wie Piet Oomes (voorzitter), de redactiesecretarissen van *IT*, Jan Klein en de leraar Nederlands Jan van Sleuwen, de onderwijskundige R. Bos en twee jezuïeten: G. Adriaansen (1916-2003) en J. Kerssemakers. Deze redactieleden waren alle deskundigen op onderwijsgebied. Voor mevrouw Bos kan nog worden opgemerkt dat zij pedagogie had gestudeerd en enige naam had gemaakt met haar studie over de voordelen van gesepareerd onderwijs voor meisjes.⁵² Voor de samenstelling van de buitenlandse literatuur werden vakdocenten aangezocht. Aan de totstandkoming van *De bovenste plank* werd drie jaar gewerkt. De minicatalogus verscheen in 1964 bij gelegenheid van de Nederlandse Boekenweek en omvatte 836 titels van 444 auteurs van Nederlandse en buitenlandse literatuur. De criteria voor opname in de bundel waren – de titel zegt dat al – literaire kwaliteit en de pedagogische rijpheid van de bijna volwassene. Bij de presentatie, het ‘doopfeest’, ging een speciaal woord van dank uit naar dr. Cornelis Verhoeven (1928-2001) die de reeds bestaande Idilrecensies voor de leerlingen van het VHMO bewerkte. Het Prins Bernhardfonds deelde ook in de hulde, want dankzij een donatie van f 4000 kon het Nederlands Boekhuis de bundel in een oplage van 6000 exemplaren uitgeven voor de schappelijke prijs van f 4,90.

De opzet van *De bovenste plank* was om jongeren de mogelijkheid te bieden zelf een kritische en selectieve lectuurkeuze te maken, maar ook om de ouders en opvoeders in hun adviserende taak te ondersteunen. Idil was anno 1964 nog steeds van mening dat de teenager, als beïnvloedbare lezerscategorie, behoefte had aan een helpende hand. De ervaring had intussen geleerd dat teenagers de romans van controversiële schrijvers toch wel lazten. Daarom koos Idil voor het pragmatische principe van begeleidende ondersteuning. Uit de samenstelling van de bundel en uit het persbericht bij de presentatie blijkt dat de bakens inmiddels wat waren verzet: van afkeuren naar positief aanraden.⁵³ Een blik in het auteursregister laat zien dat ook bedenkelijke schrijvers als Hermans, Blaman, Reve en Wolkers in *De bovenste plank* werden opgenomen, weliswaar voorzien van een symbool dat voorafgaand overleg met de leraar adviseerde.⁵⁴ Ferd Verbiest pleitte hier met nadruk voor, omdat hij anders problemen verwachtte met de ouders. *De Tijd* vroeg zich af of de school en de ouders wel tot een dergelijke begeleiding in staat waren.⁵⁵ Uit een onderzoek naar het leesgedrag van leerlingen van het Sint-Theresialyceum voor meisjes te Tilburg blijkt dat de rectrix zuster Wilhelma de Jong (1909-1968) van mening was dat

51 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 351 Mededelingen CBS nr. 7474, september 1962; Notulen hoofdbestuursvergadering Idil 24-4-1963, 4.

52 Bos, ‘Voordelen van gesepareerd onderwijs’, 4-8.

53 De Laat, ‘De bovenste plank’, 269; KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 351 perscommuniqué over *De bovenste plank*.

54 Oomes, *De bovenste plank*, 6.

55 ‘De jeugd leest alles’.

ouders bepaalde boeken niet konden lezen, maar hun kinderen wel. Boeken die voor de oudere generatie schokkend en alarmerend waren, werden door de jongere generatie met een *open mind* gelezen. Zij adviseerde haar docenten niet te veel nadruk te leggen op de 'voorbehouden' van Idil. Natuurlijk waren er ouders die bezwaar aantekenden tegen deze gang van zaken, maar daar werd op deze school een oplossing voor gevonden in de vorm van voorlichtingsavonden door de leraren Nederlands.⁵⁶

De romans van Vestdijk verschenen in *De bovenste plank* nog onder het kopje 'Triomf van het individualisme'.⁵⁷ Van hem werden *Rumeiland*, *Aktaion onder de sterren*, *Ierse nachten*, *De fantasia en andere verhalen*, *Ivoren wachters* en *De koperen tuin* opgenomen. Voor Walschap lag de situatie anders. Met het oog op de geconstateerde geloofscrisis in zijn centrale romans *Sibylle*, *Trouwen*, *Celibaat* en in de trilogie *Adelaide-Eric-Carla* vond de commissie enige verduidelijking op zijn plaats. Vanwege 'de spanning tussen kerkelijk geloof en farizeïsche beleving enerzijds, en rationeel denken en natuurlijke levensdrift anderzijds' vond de redactie deze romans niet aan te raden voor middelbare scholieren.⁵⁸ Dat gold ook voor *Houtekiet*. Deze romans werden dan ook niet in de bundel opgenomen. Dat was wel het geval met *Zuster Virgilia*, *Denise*, *De verloren zoon*, *Een mens van goede wil*, *Oproer in Congo*, *Het kleine meisje en ik* en *De ongelooflijke avonturen van Tilman Armenaas*.

Kortom, de samenstelling van *De bovenste plank*, onder de leiding van Piet Oomes, was een groot succes. Het feit dat een tweede druk al snel van de pers rolde, is een indicatie dat er behoefte was aan deze vorm van informatie voor scholieren. De derde druk die in 1965 uitkwam, was iets te optimistisch gepland. Er werden nauwelijks nog exemplaren van verkocht. Misschien was de markt voor het boekje oververzadigd of was de behoefte aan een helpende hand intussen overleefd? Het is in ieder geval één van de bewijzen dat de belangstelling voor levensbeschouwelijke interventie in rap tempo afnam.

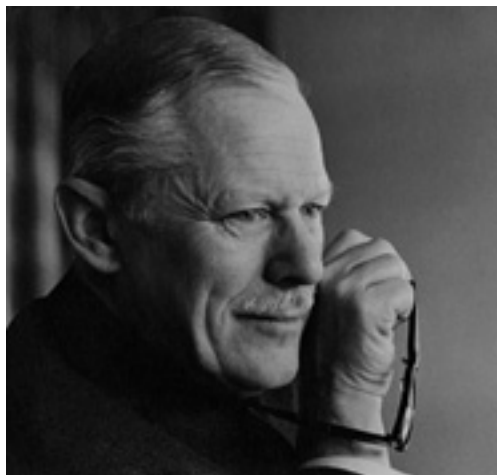
De nieuwe bestuursvoorzitter

Gerard Verbiest had al eerder te kennen gegeven de voorzittershamer om gezondheidsredenen te willen overdragen. In februari 1964 was het zover. Aan deze beslissing was een moeizaam proces voorafgegaan, want het was voor hem niet eenvoudig de leiding van zijn geesteskind uit handen te geven. De hoop dat zijn zoon Ferd het stokje van hem zou overnemen, was in rook opgegaan toen die te kennen gaf niet in de voetsporen van zijn vader te willen treden.⁵⁹ Maar de stichter was nog niet van plan het bestuur helemaal de rug toe te keren. Hij bleef beschikbaar voor de representatie, ontwikkeling van nieuwe initiatieven, verzorging van de *public relations* en het

Gerard Verbiest thuis in huiselijke kring (privécollectie familie Verbiest)

voeren van onderhandelingen. Als de medebestuurleden daarmee akkoord gingen, wilde hij nog wel een tijdje aanblijven om de nieuwe voorzitter in te werken. Deze werd gezocht in bibliotheekkringen en gevonden in de persoon van F.W.J. van Gent, burgemeester van Zevenaar (1949-1976), oprichter van de KCVL-Gelderland en van 1954 tot 1963 voorzitter van de KCVL-Nederland. Na de fusie van de RKOLB en de KCVL werd

De nieuwe voorzitter van Idil F.W.J. van Gent (privécollectie familie Van Gent)

hij vicevoorzitter van de vereniging het Katholiek Bibliotheek Centrum (KBC). Bij zijn vertrek werd hij op 6 november benoemd tot Ridder in de Orde van Sint-Gregorius. In de bestuursvergadering van 31 juli 1963 werd Van Gent in het bestuur van Idil geïntroduceerd, maar de definitieve overdracht van het voorzitterschap liet zoals gezegd nog een jaar op zich wachten, tot de hoofdbestuursvergadering van 1 juli 1964. Bij zijn installatie hield Gerard Verbiest een toespraak waarin hij zijn vijfenveertigjarige ervaring in de bibliografische dienst en de gevoelige knelpunten van de katholieke

lectuurvoorlichting nog maar eens memoreerde. Hij waarschuwde zijn opvolger met de volgende woorden:

‘de schrijver, de verkoper, de uitlener, zij konden een fout maken en die werd hen vergeven, maar de kritische instantie die daar op toezag, werd erop afgerekend. (...) Er ware een roman over te schrijven, maar dan uitsluitend voor geestelijk-volwassenen met veel levenservaring!’⁶⁰

Aldus de scheidend voorzitter, met een kwinkslag naar de kwalificatiecijfers van Idil. Typerend voor hem is ook de volgende zinsnede waarin duidelijk zijn tegenstrijdige gevoelens over de huidige moderne principes naar voren kwamen:

‘Het is niet altijd gemakkelijk het versnelde en heftige ritme van onze tijd te begrijpen en bij te houden. (...) Wij moeten waar mogelijk aanpassen en toch onze beginselen handhaven. We moeten niet haasten om voorop te gaan en dus moeten we begeleiden...maar soms toch ook de leiding nemen! Want [en daarbij citeerde hij Vondel] “Eeuwig gaat voor ogenblik”.’

Het voorzitterschap van Van Gent kreeg al snel een geheel ander karakter. Het was niet langer een bureaufunctie, want die taak werd waargenomen door secretaris Ferd Verbiest. De voorzitter en secretaris ontvingen geen salaris. Vóór de subsidiëring in 1958 een feit was, betaalde de stichting Idil jaarlijks als tegemoetkoming in de kosten een bescheiden retributie van f 5000 aan Het Nederlands Boekhuis. Deze symbiose Idil/Nederlands Boekhuis was financieel altijd goed verlopen. De extra kosten voor de administratieve krachten werden steeds stilzwijgend door Het Nederlands Boekhuis gedragen. In de gesubsidieerde jaren werd de retributie wel verhoogd, maar die kwam nooit boven de f 10.000. Dat is een gering bedrag, als men in ogeschouw neemt dat de voorzitter vrijwel een dagtaak had aan zijn werkzaamheden voor Idil.⁶¹ In de nieuwe constellatie moest deze vergoeding worden herzien. Toen Gerard Verbiest zich als voorzitter terugtrok en diens taak door de secretaris werd overgenomen, kwam hiervoor een bedrag van f 12.000 beschikbaar, onder andere om de pensioenrechten van de stichter te kunnen bekostigen. Voor de voorzitter nieuwe

56 Van Eijden-Andriessen, ‘Wij fiere, vrije Roomsche meisjes, 227.

57 Oomes, *De bovenste plank*, 39, 26-27.

58 Oomes, *De bovenste plank*, 26.

59 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 4 Notulen HB-vergadering, 6-2-1963.

60 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 4 Notulen HB-vergadering, 1-7-1964, 4-5.

61 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 51 Nota symbiose Idil/Nederlands Boekhuis, 23-11-1966.

Ferd Verbiest (privécollectie familie Verbiest)

stijl stond slechts een onkostenvergoeding van *f* 500 op de begroting, maar hij kon rekenen op de secretaris die het leeuwenaandeel van de werkzaamheden voor zijn rekening nam. In 1964 bijvoorbeeld bedroegen de inkomsten van Idil *f* 72.000, inclusief de subsidies, de SUS-gelden en de contributies. De SUS-gelden moesten worden aangewend voor nieuwe initiatieven, daar kon Idil niet zomaar vrijelijk over beschikken. Dit was ook het laatste jaar waarin de exploitatie sluitend was. Een jaar later zag dit plaatje er totaal anders uit, omdat de rijksoverheid de subsidiekraan voor Idil dichtdraaide en er een onverwacht tekort van *f* 41.000 op de begroting verscheen. De negatieve financiële situatie kon alleen worden verbeterd als de katholieke leeuwenverenigingen gezamenlijk een subsidieaanvraag indienden via het Katholiek Bibliotheek Centrum (KBC) dat onlangs was opgericht.

De oprichting van het Katholiek Bibliotheek Centrum (KBC)

Uit alle activiteiten die Idil in de jaren zestig ontplooidde, blijkt de grote invloed van de bibliotheken. Waren het niet de RKOLB en de VKFOB die hadden aangedrongen op een betere dienstverlening door Idil? Ook de nieuwe voorzitter kwam uit deze kringen. Anders was het gesteld met de katholieke boekhandelaren en uitgeverijen, de andere oprichters van Idil. Omdat voor hen steeds meer het commerciële aspect prevaleerde, stelden zij zich in de jaren zestig veel afstandelijker op. Hun bemoeienis beperkte zich tot af en toe een ledenvergadering bijwonen en het toekennen van een karige financiële ondersteuning.

Bij de bibliotheken lag de situatie geheel anders. De besturen en censoren van katholieke openbare bibliotheken werden nog steeds door het bisdom benoemd. Zij voelden zich verantwoordelijk voor de lezer, zeker nu veel bibliotheken over een open uitleen beschikten. Ook in de katholieke bibliotheekwereld klonk steeds vaker de roep om versoepeling en een algemene bibliotheek, gebaseerd op gelijkwaardigheid voor de verschillende levensovertuigingen.⁶² Een bibliotheek op strikt neutrale basis wezen zij nog nadrukkelijk af. Voor de besluitvorming rond dit proces was het een nadeel dat er twee katholieke bibliotheekorganisaties waren, de RKOLB en de KCVL. Beide streefden eenzelfde doel na, namelijk leeuwenverlichting voor de bibliotheken, met het enige verschil dat de RKOLB zich voornamelijk richtte op de grote OLB's in de steden en de KCVL van oudsher op de plattelands- en Sint-Vincentiusbibliotheken. Om de verantwoordelijkheid voor de katholieke lezer gezamenlijk te dragen besloten beide bonden in 1962 tot liquidatie over te gaan en een nieuwe vereniging, het Katholiek Bibliotheek Centrum (KBC), op te richten. De gevraagde bisschoppelijke goedkeuring werd op 3 december 1962 verleend, de koninklijke goedkeuring volgde op 31 januari 1963. Het dagelijks bestuur bestond uit dr. W. Seegers (voorzitter) en uit vertegenwoordigers van de oude besturen, te weten F.W.J. van Gent (vicevoorzitter) en J. Kortink (secretaris) van

de KCVL en dr. H. Wouters (penningmeester) van de RKOLB. Mr. J. Rademaker, voorheen voorzitter van de KCVL, werd tot algemeen directeur benoemd.⁶³ De vereniging hield kantoor in Utrecht in de Kapelstraat 23, later in de Boothstraat 3. De doelstelling van het KBC werd als volgt geformuleerd:

‘De vereniging stelt zich ten doel vanuit katholieke levensvisie in nauwe samenwerking met haar leden en de eventueel bij haar leden aangesloten instellingen, organisaties en personen de bevordering van lectuurvoorziening in het algemeen en van het bibliotheekwerk in het bijzonder, ten behoeve van de vorming, ontwikkeling en ontspanning van de bevolking in het algemeen en de katholieke bevolking in het bijzonder. Onder lectuurvoorziening zijn in de statuten de lectuurvoorlichting en de bibliotheekvoorziening mede begrepen.’⁶⁴

Het proces van krachtenbundeling was daarom zo belangrijk, omdat zich in de jaren zestig in alle katholieke organisaties onvoorziene problemen voordeden. Het belangrijkste was wel dat de tendens tot veralgemenisering een radicale aanpassing inluidde. Dat was een positieve zaak, want niets is fnuikender voor Kerk en samenleving dan schuilen in het verleden. Veralgemenisering betekent samenwerking op voet van gelijkheid en daar gaf de overheid als subsidiegever de voorkeur aan. Een heikel punt was de subsidiëring van de katholieke verenigingen. Die werd alleen toegekend aan koepelorganisaties, in dit geval aan het KBC dat de lectuurvoorziening voor de bibliotheken voor zijn rekening nam. De voorlichting kwam niet voor subsidiëring in aanmerking. Die moest zich zelf kunnen bedruipen. Het KBC als organisatie voor ‘lectuurvoorziening’ was dus verzekerd van rijkssteun. De voorlichting van Idil en de adviserende taak van het Katholiek Lectuur Centrum (KLC) vielen daarbuiten. De enige mogelijkheid voor beide partijen om alsnog voor de broodnodige subsidie in aanmerking te komen was een samenwerkingsverband aan te gaan met het KBC.

Opnieuw subsidieperikelen

Al in het eerste jaar van zijn voorzitterschap werd Van Gent geconfronteerd met dit enorme subsidieprobleem. Sinds 1958 ontving Idil een rijkssubsidie, die in 1964 was opgelopen tot f 14.800. Deze subsidie was gebaseerd op een 60/40%-regeling, wat betekende dat de overheid zestig procent van de subsidiabele exploitatiekosten van Idil aanvulde. Dit laatste percentage werd in werkelijkheid nooit gehaald. De werkelijke subsidie bedroeg jaarlijks hooguit tien procent. De reden daarvoor was dat de relatie tussen de reële behoefte en de toegekende bedragen nooit duidelijk op papier was omschreven.

Toen de begroting voor het jaar 1965 was ingediend en de discussie daarover met de KVP Kamerleden C. Kleisterlee en mr. A. Baeten nog gaande was, kwam plotseling het bericht van staatssecretaris L. van de Laar (1921-2004) van OK&W, dat de subsidie voor Idil in het KLC met ingang van 1965 werd stopgezet.⁶⁵ Van de Laar voerde daarvoor de volgende argumenten aan:

‘Hoewel de ondergetekende met waardering het werk van de ten vorige jaren uit deze post gesubsidieerde instellingen: het Katholiek Lectuurcentrum en de Informatiedienst Inzake Lectuur beschouwt, is hij van mening, dat subsidiëring vanwege de rijksoverheid niet langer verantwoord is, aangezien beide organisaties in staat moeten worden geacht uit eigen inkomsten hun werkzaamheden te verrichten.’⁶⁶

62 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 414 Overzicht studiedagen KBC.

63 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 409 Aankondiging oprichting KBC.

64 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 414 Structuurmota KBC 1966.

65 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 55 Brief Ministerie OK&W, 19-1-1965.

66 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 4 Citaat uit agenda HB-vergadering 23-9-1964.

Voorts was de staatssecretaris van mening dat slechts een beperkt deel van de activiteiten van Idil ten nutte kwam aan de openbare bibliotheken. Door de samenwerking met het KLC was Idil dus 'op het verkeerde paard komen te zitten', want het KLC bemoeide zich niet rechtstreeks met de openbare bibliotheekvoorziening. De staatssecretaris kon alleen subsidie in het vooruitzicht stellen als Idil, KLC en KBC een gecombineerde aanvraag indienden.⁶⁷ De eerste reactie van Idil was het eigen netwerk, lees de katholieke standsorganisaties, in te schakelen. Van mr. H. Middelweerd, voorzitter van het KLC en de KNBTB, hoorde Ferd Verbiest dat de KVP voorzitter mr. P. Aalberse jr. (1910-1989) bereid was de subsidieproblemen van Idil en het KLC in het dagelijks bestuur van de KVP aan de orde te stellen. Hij zou de secretaris en het desbetreffende Kamerlid van de KVP met de portefeuille lectuurvoorziening, dr. L. Albering (1904-1972), vragen dit onderwerp op de agenda van de vaste kamercommissie Volksontwikkeling te krijgen. Een saillant detail is dat Albering behoorde tot de Idilrecensenten van het eerste uur en hoog scoorde in de lijst van actieve recensenten. In een brief aan zijn pleitbezorger Aalberse schreef Ferd Verbiest dat de begroting voor het boekjaar 1964-1965 een fors tekort vertoonde van f 42.000 en legde hij uit waarom het werk van Idil voor de openbare bibliotheken in financieel opzicht zo waardevol was. Het leverde de bibliotheken een flinke besparing op, omdat zij niet zelf voor de voorlichting hoefden te zorgen. 'Door een subsidie te schrappen waarvan één goede bibliotheekkracht kan worden betaald, dwingt men honderden bibliotheken een extra kracht aan te stellen,' aldus Verbiest.⁶⁸ Nee, er moesten meer argumenten in het geding zijn, die de stopzetting van de subsidie verklaarden. In zijn brief aan de hoofdbestuurleden suggereerde hij twee hypothesen: ofwel zag men in Idil's lectuurvoorlichting iets van cultuurmijding, van *Index*, of nog erger, 'van Staphorst', ofwel tenderde de overheid naar de ontzuiling van het bibliotheekwezen. Vervolgens sprak hij zijn teleurstelling uit over het feit dat het uitgerekend een katholieke bewindsman was, die katholieke organisaties voor zijn bezuinigingen uitkoos en andere, op hetzelfde terrein werkzaam, ongemoeid liet. Prisma was weliswaar selfsupporting, maar dat was alleen maar mogelijk omdat men subsidie kreeg van de Protestantse Stichting voor Lectuurvoorziening die op haar beurt werd gesubsidieerd door het Rijk. Het probleem stak dus in het begrip 'voorziening'. Idil werd gerekend tot de 'voorlichting'. Ten slotte moest hem nog even van het hart dat Idil niet streefde naar een status quo, maar in volle ontplooiing was en financieel al jarenlang door onbegrip tegen een achterstand aanliep.

De lobby van het KVP bestuur bij de regering leverde niet het gewenste resultaat op. Dat had deels te maken met de ongelukkige omstandigheid dat juist in deze periode, op 27 februari 1965, het kabinet Marijnen (1963-1965) viel op de Omroepwet. Daardoor was de portefeuille Volksontwikkeling in handen gekomen van de PvdA minister M. Vrolijk (1919-1994) van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk in het kabinet Cals (1965-1966). Toen de minister zich inwerkte in de materie, trof hij uiteraard geen Idil en KLC op de subsidielijst aan. Die was nog door Van de Laar opgesteld.⁶⁹ Het Idilbestuur besloot zo snel mogelijk een audiëntie aan te vragen en de minister de enquête van 1957 en de begroting met toelichting ter hand te stellen. Deze enquête had indertijd immers een goede dienst bewezen bij het verkrijgen van de allereerste subsidie. Bovendien was daarin de bibliotheekwereld goed vertegenwoordigd! Inmiddels had ook Marga Klompé (1912-1986) zich bereid verklaard als afgevaardigde van het partijbestuur een goed woordje voor Idil te doen. De suggestie om ook het partijbestuur van de PvdA in het onderhandelingsproces te betrekken werd door het hoofdbestuur afgewezen. Zolang de zaak nog in handen van de KVP was, zou dat maar ruis geven op de lijn. Het plan om de delegatie naar de minister uit te breiden met een afgevaardigde van het KBC werd bij nader inzien ook door het hoofdbestuur verworpen. Idil moest op eigen kracht deze

aanvraag tot een goed einde zien te brengen. Lukte dat niet, dan kon altijd nog in tweede instantie een aanvraag op brede basis via het KBC worden overwogen.⁷⁰

Zolang de subsidie nog niet was geregeld, moest het bestuur zich beraden op noodmaatregelen, zoals bezuinigingen en herziening van de activiteiten en tarieven. Andere bronnen werden aangeboden om het hoofd in het jaar 1965 financieel boven water te kunnen houden. De baten op de begroting voor het jaar 1964-1965 bedroegen f 51.180, maar daar stond een lastenpost van f 98.912 tegenover. Het saldo vertoonde een tekort van maar liefst f 41.482.⁷¹ Een flinke verhoging van de abonnementsprijs durfde het bestuur niet aan. Het gevaar was dan levensgroot dat de abonnees massaal afhaakten en dan was men nog verder van huis. Het was al zo dat sommige bibliotheken uit kostenbesparing gezamenlijk gebruik maakten van de recensies.

Evenals dat in 1958 het geval was, vroeg Idil bij het episcopaat een overbruggingssteun aan. Indertijd was dat tevergeefs, maar het bestuur voerde nu als argument aan dat de rijksoverheid in een bedenkelijk streven naar veralgemenisering een einde wilde maken aan 'de eenheid in verscheidenheid' bij de toekenning van een rijkssubsidie. Dat dit nu ten koste ging van twee instellingen met een katholieke signatuur moest het episcopaat toch aan het denken zetten.⁷² Ontzuiling van de lectuurvoorlichting zou een ramp zijn voor de katholieke lezer. Onder voorwaarde dat het voortbestaan van Idil in redelijke mate was gegarandeerd, bleek het episcopaat nu eindelijk bereid een eenmalige subsidie van f 10.000 toe te kennen. Wel wees ook het episcopaat op het belang van een inniger samenwerking tussen Idil, KLC en KBC.⁷³ Aartsbisschop Alfrink was er kennelijk al van op de hoogte waar het de subsidiegever om te doen was: een gecombineerde subsidie-regeling voor één overkoepelende organisatie voor de katholieke lectuurvoorziening in Nederland. De toezegging van het episcopaat werd waarschijnlijk ook gevoed door de geruchten die rond zoemden over de opheffing van de *Index*.

Index exit

Al in 1957 verscheen een bericht in *IT*, waarin de herziening van de *Index* en de kerkelijke boekenwet ter discussie werd gesteld. In het artikel 'Herziening van de *Index*?' van pater Auxentius o.f.m.cap. werd namelijk de vraag aan de orde gesteld of aanpassing van de *Index* aan de moderne tijd in de nabije toekomst tot de mogelijkheden behoorde. Pater Auxentius was toen nog van mening dat van een algehele afschaffing nooit sprake kon zijn, hooguit van een aanpassing.⁷⁴ In 1900 was de *Index* door paus Leo XIII al eens herzien, maar dat betrof vooral boeken van vóór 1600 die kerkrechtelijk waren achterhaald. De lijst telde toen nog ongeveer 6500 grotere en kleinere werken over geloof, zeden, filosofie, geschiedenis en ook literaire werken. Auxentius zou het reëel vinden als enkele verboden romans waarover men in de loop der tijd milder was gaan oordelen, van de *Index* verdwenen. Toen Idil in 1964 een recensie-exemplaar vroeg aan uitgeverij Em. Querido bij het verschijnen van de tweeëntwintigste druk van *Het volkomen huwelijk* van Th. van de Velde, antwoordde de uitgever dan ook: 'heeft het nu nog wel zin u de tweeëntwintigste druk te sturen. Aan de plaats op de *Index* kunt u waarschijnlijk toch niets veranderen.'⁷⁵

67 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 439 Verslag HB-vergadering KLC, 16-12-1964; inv.nr. 5 Verslag vaste Kamercommissie OK&W, 2-12-1964.

68 KDC, *Archief Idil*, inv. nr. 54 Brief Ferd Verbiest aan mr. P. Aalberse, 1-10-1964.

69 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Oproep spoedvergadering voor subsidieoverleg.

70 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Notulen HB-vergadering 28-4-1965.

71 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 58 Subsidiebegroting Idil 1964-1965.

72 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 58 Brief Ferd Verbiest aan mgr. Th. Hendriksen, 27-1-1965.

73 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Brief mgr. Th. Hendriksen aan Ferd Verbiest, 8-7-1965.

74 Auxentius, 'Herziening van de *Index*?', 916.

75 NLM, *Archief Querido*, correspondentie map 6, Brief aan Idil, 15-4-1964.

Wat Auxentius in 1957 nog voor onmogelijk hield, werd in 1966 toch waarheid. Op 7 december 1965 decreeteerde paus Paulus VI in zijn *Motu proprio integrae servandae* de Romeinse Congregatie van het Heilig Officie om te vormen tot de Congregatie voor de geloofsleer en de grenzen van de boekenwet te verruimen. De katholieke lezer was inmiddels zelfbewust en had de waarde van de eigen verantwoordelijkheid ontdekt. Voortaan bepaalde niet langer de Kerk, maar het persoonlijk geweten van de gelovige wat hij al dan niet kon lezen. Hiermee trad de katholieke Kerk feitelijk in de voetsporen van de protestantse opvatting over lectuurvoorlichting. De paus deed wel een dringend beroep op de lezers, auteurs, uitgevers en opvoeders om daar verstandig mee om te gaan. Hij riep de bisschoppen en de nationale bisschoppenconferenties op – zij hadden nog steeds het recht en de plicht te controleren – de gelovigen te waarschuwen en indien nodig geschriften openlijk af te keuren.⁷⁶ Een voorbeeld hiervan in de huidige tijd is de afwijzing van *De da Vinci Code* (2003) van de Amerikaanse schrijver Dan Brown (1964-).

Kort daarna, op 14 juni 1966, gaf de proprefect van de Congregatie voor de geloofsleer, kardinaal A. Ottaviani (1890-1979), de volgende verklaring uit over de *Index*:

‘dat de *Index* zijn morele waarde behoudt in die zin, dat hij van het geweten van de gelovigen vraagt om, volgens de eis van de natuurwet, zich in acht te nemen voor de geschriften welke het geloof en de goede zeden in gevaar zouden kunnen brengen; maar de *Index* heeft geen kracht van kerkelijke wet meer met de censuren die daaraan verbonden waren.’⁷⁷

Ottaviani behoorde met onder andere kardinaal Marcel Lefebvre tot de traditionalistische vleugel van de katholieke kerk. De berichtgeving over de opheffing van de *Index*, een van de resultaten van het Tweede Vaticaans Concilie, moet hem de nodige moeite hebben gekost. Hij moedigde katholieke schrijvers aan zich toch vooral te houden aan de morele richtlijnen van de Kerk. Het *Katholiek Archief* kwam met een kort bericht over de opheffing: ‘de *Index* is *exit* en inmiddels een historisch document’.⁷⁸

Met het verdwijnen van de *Index* werd echter geen woord gezegd over de consequenties die deze opheffing had voor de katholieke boekenwet. Want laten we wel wezen, de *Index* was een onding, maar de boekenwet intussen evenzeer. De *Index* was alleen te verklaren wanneer men zich realiseerde dat de lijst een volstrekt willekeurige greep was uit alle boeken die op de markt verschenen, en dan nog alleen als zij binnen het gezichtsveld van Rome kwamen. Het is dus begrijpelijk dat men in de besturen van de katholieke lectuurorganisaties na de afschaffing van de *Index* in grote onzekerheid verkeerde over de naleving van de boekenwet. Ferd Verbiest nam over deze kwestie contact op met het KBC. Die stelde voor bij de Nederlandse kerkprovincie informatie in te winnen. Misschien kon kardinaal Alfrink in Rome een herziening van de boekenwet ter sprake brengen? De meeste lezers hadden geen idee van de bestaande regels, laat staan dat ze serieus werden genomen. En ‘intussen moeten onze mensen werken met niet hanteerbare voorschriften’, aldus Ferd Verbiest.⁷⁹ Op verzoek van het KBC hield prof. mr.dr. Huizing s.j. (1911-1995) tijdens de voorjaarsvergadering van het KBC een uiteenzetting over de nieuwe situatie rond de boekenwet.⁸⁰ Huizing was de canondeskundige van het toenmalige studiehuis van de jezuïeten, het Berchmanianum te Nijmegen, en vanaf 1966 hoogleraar kerkelijk recht aan de theologische faculteit van de Universiteit van Nijmegen. In zijn voordracht waarvan een verslag verscheen in *Mens en Boek*, het orgaan van het KBC, meende Huizing dat de afschaffing van de *Index* voor de bibliotheken geen probleem zou opleveren. In de VS waren al stemmen opgegaan om ook de boekenwet grondig te herzien. Dat zou te zijner tijd ook zeker gebeuren, dacht Huizing, maar ‘wijziging van kerkelijke wetgeving kon in de praktijk lang op zich laten wachten’. Het was bij het kerkelijk wetboek gewoonte dat regels die al geruime tijd niet meer werden gebruikt, automatisch vervielen.

Zo zou het de boekenwet ook wel vergaan. Hij adviseerde zijn toehoorders om bij gebrek aan nieuwe regelgeving naar eigen inzicht te handelen. Dat wil zeggen: naar de normen van de huidige tijd.⁸¹

Het feit dat Huizing zo laconiek reageerde op de naleving van het kerkelijk wetboek, bewijst dat de Kerk geen adequaat antwoord had op de veranderingen die zich in de katholieke wereld in de jaren zestig in ijlt tempo voltrokken. Dat leverde onzekerheid op, niet alleen bij Idil. Om zich tegen de toenemende tendens van secularisering te wapenen was het begrijpelijk dat de katholieke organisaties in het literaire veld steun zochten bij elkaar. Voor Idil kwamen daar nog bij: de strijd om de rijkssubsidie, die nog steeds niet was beslecht en door een verdere *Alleingang* van Idil niet kon worden opgelost, en het verlies van de helft van het draagvlak door het afhaken van de uitgevers en boekhandelaren in de jaren zestig. De idealistische taak van 'Sint Jan' was al in de jaren vijftig naar het rijk der hemelen verwezen. De lauwe reacties op de enquêtes over de recensiedienst zijn daarvan het bewijs. Wat overbleef was de steun van de bibliotheken – voor hen gold nog de idealistische opdracht – maar die was ook al onderhevig aan de tand des tijds. Een 'herschikking' van de organisaties die op het terrein van de leatuurvoorziening en -voorlichting werkzaam waren, was onvermijdelijk. Dat de bibliotheken vanwege de overwegend commerciële belangen van uitgevers en boekhandelaren een steeds belangrijker stem in de besluitvorming kregen, blijkt uit de bereidheid van Idil om in 1964 verregaande integratiebesprekingen aan te gaan met het KBC en KLC.

Naar het einde van Idil

Integratieovereenkomst Idil, KBC en KLC

De subsidieperikelen dwongen het hoofdbestuur van Idil in 1964 een gesprek aan te gaan met het KBC en KLC. Uit nood geboren, wel te verstaan. In feite was het 'een organisatorische herschikking om te kunnen overleven als katholieke zuil in het Nederlands bibliotheekwezen', aldus Clemon Tonnaer in *Catholici non legunt*.⁸² Ferd Verbiest speelde in deze discussie een belangrijke rol. Hij voerde de regie en niet de nieuwe voorzitter Van Gent. Dat was ook wel begrijpelijk omdat hij al sinds 1946 uitstekend op de hoogte was van alle *ins en outs* van de recensiedienst. Behorend tot de jongere generatie voelde hij feilloos aan dat een isolement geen blijvende vruchten kon afwerpen voor de toekomst. Maar om het idealistische werk van Idil optimaal tot zijn recht te laten komen, miste hij samenwerking met de andere katholieke partijen in het literaire veld. Zoals gezegd waren de uitgevers en boekhandelaren intussen afgehaakt. Die tendens was al in de jaren vijftig ingezet, maar kwam in de jaren zestig meer aan het licht. Daarmee verloor Idil de helft van haar draagvlak. De samenwerking met het KLC leverde nog onvoldoende resultaat op. De gedachten van Ferd Verbiest gingen uit naar een verdergaande integratie, niet in onderschikkend maar in een elkaar aanvullend, nevenschikkend verband.⁸³ De katholieke instellingen op leatuurgebied trokken zich door onderlinge miscommunicatie nog te veel terug op eigen terrein. Uitwisseling van bestuursleden zou een eerste stap kunnen zijn op weg naar een betere samenwerking. Voor het KLC dat

76 'Commentaar van Osservatore Romano', 1211-1214.

77 Ottaviani, 'Aankondiging', 1164-1165.

78 'Index wordt historisch', 550.

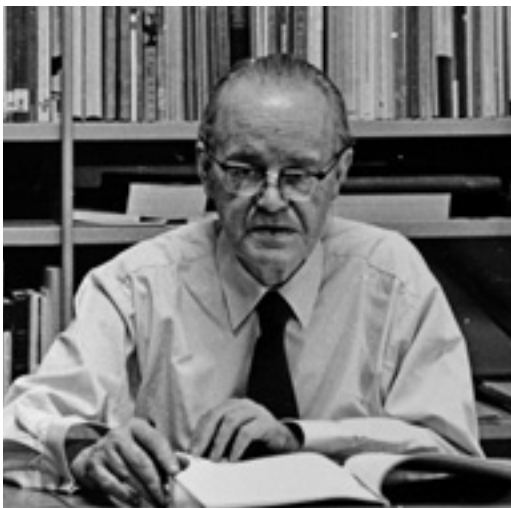
79 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Brief Ferd Verbiest aan het KBC over de boekenwet, 30-12-1965.

80 'De kerkelijke boekenwetgeving', 1887.

81 Huizing, 'Index exit', 98-100; KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Notulen HB-vergadering, 15-12-1965, 29.

82 Tonnaer, *Catholici non legunt*, 39.

83 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Notulen HB-vergadering, 5-1-1965.

A.F. van Leeuwen s.j. Foto: J. de Wit (Collectie KDC/KIIB, Nijmegen)

de katholieke standsorganisaties vertegenwoordigde, zag hij een adviserende taak weggelegd, voor het KBC het praktische bibliotheekwerk en voor Idil de voorlichting. Een eventuele integratie tussen de drie partijen zou wel betekenen dat Idil haar particuliere karakter moest opgeven, maar daar stond een betere onderlinge samenwerking tegenover en wat nog belangrijker was, subsidiëring door het Rijk. De belangstelling van Idil voor een toekomstige integratie had nog een tweede reden. Het was Ferd Verbiest ter ore gekomen dat de algemene Centrale Vereniging van openbare bibliotheken (CV)

zich oriënteerde op de mogelijkheden van een eigen recensiedienst en daarover inmiddels al in onderhandeling was getreden met Prisma dat dankzij de mildere recensies altijd al de voorkeur had van de CV. Om sterk te staan in de consolidatie van de eigen recensiedienst zocht Idil naar steun in het katholieke literaire veld.

Deze twee belangrijke onderwerpen stonden op de agenda van de bestuursvergadering van 1 juli 1964. De kersverse voorzitter Van Gent die de bibliotheekwereld van binnenuit goed kende, vond de plannen van de CV principieel onjuist. Deze vereniging was opgericht om technische hulp te bieden aan de bibliotheken en niet om voorlichting te geven. Vicevoorzitter pater Van Leeuwen bekeek de situatie meer vanuit de levensbeschouwelijke hoek. Hij was weliswaar van mening dat samenwerking met de CV uniformiteit in de hand kon werken, maar dat zou op den duur toch ten koste gaan van de huidige pluriformiteit. Dit onderwerp moest in ieder geval in KBC verband eerst grondig worden besproken.⁸⁴ Hij vond de katholieke voorlichting vanuit levensbeschouwelijk perspectief in dit stadium nog de primaire taak voor Idil. Intussen kon een oriënterend gesprek tussen CV, Prisma en Idil volgens hem geen kwaad. Uit dit onderhoud bleek overigens dat Prisma voorlopig nog de voorkeur gaf aan een eigen, onafhankelijke recensiedienst.⁸⁵

Met de subsidieaanvraag voor het jaar 1965 liep het ook al niet voorspoedig. Alle pogingen om met minister Vrolijk in gesprek te komen liepen uit op een mislukking. Een tweede subsidieeloos jaar zou echter een ramp betekenen en om dat te voorkomen moest een ander traject worden bewandeld. Het was duidelijk dat de minister voor de subsidietoekenning maar met één rooms-katholieke leatuurorganisatie in zee wilde gaan en dat was het KBC. Om de subsidieaanvraag een kans van slagen te geven werd het ministerie op de hoogte gesteld van de integratiebesprekingen met het KBC, die intussen in gang waren gezet. Het KBC zou binnen niet al te lange tijd een gecombineerde subsidieaanvraag indienen bij het ministerie voor de volgende drie partijen: voor het KBC uit naam van de leatuurvoorziening, voor het KLC als raad van advies en voor Idil als voorlichtende instantie. Het bevrijdende antwoord van minister Vrolijk van 21 december 1965 had de volgende strekking:

‘[Hij, CvE] kon zich in beginsel verenigen met de tussen uw organisatie (KBC), de Informatiedienst inzake Lectuur (Idil) en het Katholiek Lectuur Centrum (KLC) gedachte samenwerkingsvorm. (...) Naar mijn overtuiging is thans een basis gelegd voor een

hechtere constructie, waarbinnen zich een aantal activiteiten ten behoeve van het openbare bibliotheekwerk kunnen ontplooiën.⁸⁶

Gerard Verbiest tekende per omgaande protest aan tegen deze gang van zaken bij J. Rademaker, de directeur van het KLC. Het spreekt vanzelf dat hij intens meeleefde met alle activiteiten rond zijn levenswerk dat hij opbouwde en heropbouwde na de oorlog. Hij was van mening 'dat integratie en nauwe samenwerking tussen de verschillende instanties een eis was van de tijd', maar dat betekende niet dat Idil zich met huid en haar moest uitleveren aan het KBC.⁸⁷ De stichter voelde zich verontrust en luchtte per brief zijn hart bij Ferd:

'door de gretige handigheid waarmede men "het doorgeefluik" [de subsidieaanvraag, CvE] heeft weten te metamorfosereren tot toekomstige eigenaar. En blijft er nog iets over van wat er wàs, nog is...? tot hoelang?'⁸⁸

Hij vond dat het icoon Idil nooit mocht verdwijnen en wees nadrukkelijk op het behoud van zelfstandigheid van Idil binnen het KBC. De beoogde naam Katholiek Bibliotheek- en Lectuur Centrum vond hij ook al geen goed idee, want daarmee kregen de bibliotheken de overhand. Hij gruwde van uitdrukkingen als doorsubsidiëring, financiële afhankelijkheid en het opgeven van de autonomie van Idil binnen de nieuwe structuur. De symbiose tussen Stichting Idil en het Nederlands Boekhuis stond bovendien niet toe om zonder toestemming van de stichter die voor het leven was benoemd, de dertigjarige relatie te verbreken. Ook was hij bang voor verenging van de activiteiten, als Idil de voorlichting beperkte tot de bibliotheken en de dienstverlening aan boekhandel, uitgeverij en onderwijs prijs gaf.⁸⁹ Dat Idil in de integratie als een eigen rechtspersoon bleef functioneren, die weliswaar diensten aanleverde, maar geen deel uitmaakte van het KBC, vond hij een goede zaak. Het volgende citaat uit een brief aan zijn zoon Ferd geeft een duidelijk beeld van het wantrouwen van Gerard Verbiest tegenover de ontstane situatie:

'Zoals ik de zaken zie heeft het KBC ons méér nodig dan wij hen. (...) Het is nog maar een kwestie van (korte) tijd en praktisch alle differentiaties komen in één leeszaal terecht; een goed opgezette voorlichting (noem het "begeleiding" of hoe dan ook) zal nodig en nuttig (naar ik hoop) blijven.'⁹⁰

Uit deze kritische noten van Gerard Verbiest blijkt zijn halsstarrigheid. Hij wilde vasthouden aan de oude situatie. Hij was de stichter van Idil en was tot 1964 de man geweest die de beslissingen nam. Zijn egocentrische natuur stond niet toe dat anderen over het lot van zijn levenswerk beslisten. Uit het feit dat hij alsmaar bleef hameren op de medewerking van uitgevers en boekhandelaren en dat hij als stichter voor het leven in het hoofdbestuur was benoemd, blijkt dat hij de grip op de gebeurtenissen volledig kwijt was. Voor de persoon Gerard Verbiest begon nu pas echt het 'gevecht tegen de windmolens'.

Het KLC dat indertijd een belangrijke taak had in de oprichting van het KBC, was ook al niet gelukkig met de aan het centrum toebedeelde functie binnen het samenwerkingsverband. De optie om van het KLC een adviesraad te maken viel bij nader inzien bij de bestuursleden verkeerd en werd door hen verworpen.⁹¹ Het resultaat was dat de rol van het KLC in de fusiebesprekingen sindsdien was uitgespeeld. De enige taak die het nog restte, was het recht van voordracht van één of meer bestuursleden uit eigen gelederen in de besturen van Idil en het KBC. Om maar meteen gebruik te maken van dat recht

84 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 4 Notulen HB-vergadering, 1-7-1964.

85 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Notulen HB-vergadering, 30-11-1966.

86 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Brief minister Vrolijk aan het KBC, 21-12-1965.

87 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 439 Brief Gerard Verbiest aan J. Rademaker, 5-7-1965.

88 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 420 Brief Gerard Verbiest aan Ferd, 21-9-1967.

89 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 439 Brief Gerard Verbiest aan Ferd Verbiest over het structuurplan, 4-7-1965; inv. nr. 5 Notulen HB-vergadering, 5-10-1965.

90 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 420 Brief Gerard Verbiest aan Ferd, september 1967.

91 KDC, *Archief KLC*, inv.nr. 126 Kort verslag van de vergadering van het KLC, 30-11-1966.

benoemde het KLC de heer L. Visser van de katholieke onderwijzersvereniging Sint-Bonaventura en mej. E. Damen van de VKFOB in het Idilbestuur. In 1967 werd Damen bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd opgevolgd door G. Calis. Tot het KBC bestuur traden toe mevrouw E. Kortekaas-Den Haan namens de Unie Vrouwenbeweging en drs. A. van Hezik namens de Federatie 'Sint Jan'. Idil op haar beurt vaardigde pater Van Leeuwen en Ferd Verbiest af in het KBC bestuur.⁹²

Ondanks de bezwaren van Gerard Verbiest en onder de strikte voorwaarde dat alle partijen instemden met de integratie die uiterlijk in 1967 gerealiseerd moest zijn, tekenden Van Gent en Ferd Verbiest op 25 oktober 1965 een intentieverklaring voor de tripartiete samenwerking met het KLC en KBC, zoals die was vastgelegd in de nota 'Structuur katholieke lectuurvoorziening'.⁹³ Niets leek de toekomstige integratie nog in de weg te staan. Ook niet toen het KLC in 1967 te kennen gaf de vereniging op te heffen. Het KLC vond twee organisaties voor lectuurvoorziening een doublure. De voorwaarde die het KLC stelde voor de opheffing was dat de federatie 'Sint Jan' en de standsorganisaties in de nieuwe samenstelling als 'buitengewone leden' een lidmaatschap van het KBC kregen aangeboden en minimaal tweemaal per jaar werden uitgenodigd voor het bijwonen van een ledenvergadering. Maar voordat de integratie KBC/Idil inderdaad een feit was, moesten eerst nog wat beren op de weg worden opgeruimd.

Oprichting Katholiek Bibliotheek- en Lectuur Centrum (KBLC)

Eén van die beren was de subsidiëring van Idil via het KBC. Die verliep, zoals te verwachten was, niet geheel vlekkeloos. De alarmerende woorden van Gerard Verbiest bleken profetisch. Zijn waarschuwing voor doorsubsidiëring en het uit handen geven van de eigen onafhankelijkheid kwam uit. In de integratieovereenkomst was vastgelegd dat voor de jaren 1965 en 1966 een afgesproken gedeelte van het KBC budget voor Idil beschikbaar zou komen.⁹⁴ Om het tekort van Idil over 1965 te dekken liet de minister zelfs weten 'bij hoge uitzondering' via het KBC een extra bedrag van f 15.582 ter beschikking te stellen.⁹⁵ Dit werd echter na veel traineren pas maanden later ontvangen. Het verzoek van Ferd Verbiest om een regeling te treffen voor de toekomstige betalingen werd niet gehonoreerd, omdat het aandeel waarop Idil recht had, pas achteraf kon worden vastgesteld. Er moest dus steeds worden gebedeld om 'voorschotjes'. Hetzelfde gebeurde in 1967, toen het ministerie van CRM voor beide organisaties het forse bedrag van f 140.655 beschikbaar stelde.⁹⁶ Na ontvangst van het eerste voorschot kreeg Idil wederom geen cent op de rekening overgemaakt. De maat was nu vol en Ferd Verbiest schreef een brief op poten aan het KBC met de waarschuwing: 'Laat nimmer de goede verstandhouding, die in onze integratieperiode toch zo noodzakelijk is, in gevaar komen door onzorgvuldig handelen in geldzaken.' Dat hielp, want in juni 1967 was de achterstallige subsidie overgemaakt.⁹⁷

Een tweede hinderlijke factor bij de integratiebesprekingen was de symbiose Idil/Nederlands Boekhuis. Bij de beslissing over de huisvesting speelden niet alleen personele, maar ook gevoelsoverwegingen een rol, zoals 'Idil is Tilburg'.⁹⁸ Als de oude constructie intact bleef, dan zou er een probleem ontstaan voor het redactiesecretariaat van *IT*. Dat moest absoluut bij de dagelijkse leiding in Utrecht gevestigd zijn, omdat daar voortaan de begroting, subsidieregeling, kostenbewaking, inkoop en dergelijke voor het tijdschrift plaatsvonden. Een argument vóór handhaving van de symbiose was de voordelige huisvesting in Tilburg en het gebruik van de apparatuur en het aldaar aanwezige administratieve personeel. In een later stadium zou naar een oplossing voor de huisvesting worden gezocht, temeer omdat het pand in de Parkstraat, later de Sophiastraat, onderdeel uitmaakte van gemeentelijke stadssaneringsplannen.

De eerste aanwijzing dat Idil echt op haar tellen moest passen, was de opmerking in de conceptovereenkomst dat het de eenvoudigste optie zou zijn als de stichting Idil zich zou opheffen. Eén organisatie in Utrecht zou de eenheid sterker tot uitdrukking brengen. Een meerderheid van de structuurcommissie was daar voorstander van. Dat punt werd door Idil meteen van tafel geveegd. De onafhankelijkheid van beide rechtspersonen, die in de structuurnota zwaar was bevochten, wilde Ferd Verbiest niet prijsgeven. Het voordeel van het handhaven van de stichting Idil was dat de voorlichting niet louter als een bibliotheekaangelegenheid werd gezien en dat de continuïteit van Idil beter gewaarborgd was. 'De integratie wordt er een beter waagbaar experiment door,' aldus Ferd Verbiest in zijn reactie op het concept.⁹⁹ Uit deze laatste opmerking blijkt dat de argwaan richting KBC niet was afgenomen, maar eerder toegenomen.

Ondanks deze 'kwestieuze' zaken tekenden Idil en het KBC op 17 januari 1968 de overeenkomst. Dat betekende voor beide partijen dat er één organisatie ontstond voor leetuurvoorziening, het Katholiek Bibliotheek- en Lectuur Centrum (KBLC). Het KBC droeg in dit geheel de eindverantwoordelijkheid, had het recht van budget en stelde de begroting vast. Het bestuur van de KBC benoemde de nieuwe bestuursleden, ook van de stichting Idil. Het bestuur van de stichting Idil, 'het curatorium', werd de beleidsinstantie voor de voorlichting en was bevoegd tot zelfstandig handelen binnen zijn taakomschrijving. De naam Idil bleef gehandhaafd. In de toekomst zou worden bekeken, hoe de uitvoerende apparaten van KBC en Idil op één locatie konden worden samengebracht. Met betrekking tot de symbiose Idil/het Nederlands Boekhuis werd voorlopig een herenakkoord gesloten. De tijd zou leren of een uiteengaan feitelijk realiseerbaar was.

Op 9 december 1968 werden de statuten, met daarin de opname van Idil in het KBLC, gepasseerd bij notaris E. van Spaendonck te Tilburg. Producten en consumenten van de katholieke leetuurvoorziening en -voorlichting waren daarmee verenigd. De samenstelling van het dagelijks bestuur van het KBLC zag er als volgt uit: voorzitter werd voorlopig J. Rademaker, later opgevolgd door J. Kortink; A. Wouters werd vicevoorzitter; A. Wolf secretaris en A. van Hezik penningmeester. Deze personen kwamen zonder uitzondering uit de bibliotheekwereld. Idil werd in het KBLC bestuur vertegenwoordigd door Van Gent, Van Leeuwen en Ferd Verbiest, maar niet in het dagelijks bestuur. Dat zou later nog op grote problemen stuiten.

Wat betekende dit samengaan voor Idil? De fusie had zowel positieve als negatieve kanten. Negatief was de inlevering van het particuliere karakter van de recensiedienst, een bezwaar dat vooral leefde bij Gerard Verbiest. Positief was de toekomstige financiële armslag en het behoud van het oude stichtingsbestuur als rechtspersoon. Dit laatste punt was onderhandelingstechnisch van belang, omdat Idil per se het alleenrecht op de voorlichting wilde behouden. Het zal duidelijk zijn dat de al langer sluimerende Adviserende Bisschoppelijke Commissie en Idilraad niet meer pasten in de nieuwe structuur en in de statuten ook niet meer voorkwamen.

Het voorgevoel van Gerard Verbiest dat binnen niet al te lange tijd op landelijk niveau de druk op de integratie van alle voorlichtingsinstanties verder zou worden opgevoerd, was terecht.¹⁰⁰ Onder aanvoering van de CV werd al kort daarna gesproken over een pluriforme

92 'Bestuur van het Katholiek Bibliotheek Centrum', 9.

93 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 421 Intentieverklaring integratie KLC, KBC en Idil, 25-10-1965.

94 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Brief J. Rademaker over verlichting lasten van Idil.

95 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Brief minister M. Vrolijk aan het KBC, 9-11-1966.

96 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Brief van het ministerie CRM aan het KBC, 29-11-1966.

97 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Verslag subsidiebetaling aan Idil via het KBC.

98 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 366 Rapport en voorstellen voor de integratie Idil/KBC, maart/april 1967.

99 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 366 Rapport en voorstellen van de commissie integratie Katholiek Bibliotheek Centrum en stichting Idil, 3.

100 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Brief bestuur Idil aan het KBC, 10-6-1967.

samenwerking binnen één gemeenschappelijke bibliotheekdienst, waarbij de CV de voorkeur gaf aan één landelijke recensiedienst. De algemene bibliotheek zou in de toekomst een katholieke, een protestantse en een algemene afdeling krijgen, waarin de lezer zelfstandig zijn boekenkeuze kon maken. Het enige dat een recensiedienst kon doen, was die lezer op te voeden door middel van voorlichting. In de gesprekken die in confessionele kringen over dit onderwerp werden gevoerd, kwamen de normen die aan de boekselectie moesten worden gesteld, steeds als kernprobleem naar voren. Om dit dilemma op te lossen werd in 1966 de Werkcommissie Lectorvoorlichting opgericht, die bestond uit de volgende personen: voorzitter dominee P. Visser namens de Bond van Christelijke openbare leeszalen en bibliotheken; Van Gent, Van Leeuwen, Ferd Verbiest en mejuffrouw Damen namens Idil; J. Nuijver voor Prisma en de Protestantse Stichting en P. Nauta als vertegenwoordiger van de CV. De taak van de commissie was een normenstelsel op te zetten voor de beoordeling van lectuur, waarin alle gezindten zich konden vinden. Een twintigtal recensies van actuele moderne romans werd geselecteerd en met elkaar vergeleken. Voor de duidelijkheid: Prisma hanteerde drie moeilijkheidsgraden, te weten I (vrij moeilijk), II (iets eenvoudiger) en III (eenvoudig boek). De CV gaf een beknopte annotatie en Idil de drie moeilijkheidsgraden A, B en C, waarbij op de achtergrond nog de Romeinse kwalificatiecijfers doorklonken. De partijen konden het uiteindelijk niet met elkaar eens worden en een jaar later stierf de werkgroep een vroege dood. De oorzaak daarvan was de onverwachte oprichting van de orthodox-protestantse recensiedienst Konforma door het Christelijk Lector Centrum (CLC). Dit centrum wilde, om niet buitenboord te vallen, meepraten in het overleg. Prisma voelde niets voor samenwerking met een in hun ogen onbetrouwbare partner en trok zich terug uit de werkgroep.¹⁰¹ Idil sloot samenwerking met Konforma overigens niet uit. De vorming van een gemeenschappelijke landelijke voorlichtingsdienst voor bibliotheken liep dus niet op rolletjes, maar dat de realisatie van deze dienst niettemin een kwestie van tijd zou zijn, daarvan was eenieder overtuigd. Met het oog op de aanpassing aan de landelijke dienst bouwde Idil gestaag voort aan nieuwe recenseerrichtlijnen die beter pasten in de nieuwe structuur.

De recenseerrichtlijnen van 1968

De ontwikkelingen in de katholieke lectuurwereld, zoals de afschaffing van de *Index*, de open uitleen in de bibliotheken en de eigen verantwoordelijkheid van de lezer, noopten Idil zich intern te beraden op een grondige wijziging van de werkwijze. Het feit dat al zo kort na 1962 een nieuwe aanpassing noodzakelijk was, geeft aan hoe snel de secularisering in de jaren zestig om zich heen greep. Het Idilbestuur was unaniem van mening dat de oude instructies, gebaseerd op de kerkelijke boekenwet, niet meer voldeden aan de eisen van de tijd. Zelfs Gerard Verbiest schreef aan zijn zoon dat ethische aanpassingen in het huidige tijdsgewricht onvermijdelijk waren, maar kon toch niet nalaten op te merken: 'maar zijn ze daarom ongewenst?'¹⁰² De classificaties I.¹ en I.² waren door de opheffing van de *Index* intussen irreëel en in onbruik geraakt. De toepassing van classificatie I.³, 'onverenigbaar met de christelijke levensopvatting', was ook al niet meer zo vanzelfsprekend. Inzage in het boekjaar 1964-1965 toont aan dat zij nog maar sporadisch werden toegepast: I.¹ één keer, I.² helemaal niet, I.³ vier keer en I-II tweemaal op een totaal van 352 *Boekzaal*-fiches en 1400 korte recensies in *IT*.¹⁰³ De verklaring voor dit disproportionele aantal fiches en recensies in *IT* was dat het drukken van een fiche zo kostbaar was. Een fiche kostte f 10, een *IT*-recensie slechts een derde deel daarvan. In deze financieel moeilijke tijden moest voortdurend op de prijs worden beknibbeld.¹⁰⁴

Voor de invoering van de nieuwe richtlijnen – het woord instructies verdween uit het vocabulaire – werd een studiecommissie samengesteld. Dat had nogal wat voeten in aarde. De geestelijkheid werd vertegenwoordigd door pater G. Adriaansen s.j.; de recensenten door A. Goossen; de bibliotheken door C. Heijnen; J. Muller vertegenwoordigde het NKV en Th. Govaart en G. Verhaak het middelbaar onderwijs.¹⁰⁵ Govaart stemde toe, omdat hij vond dat hij als criticaster van Idil de dienst beter van binnen uit kon bestrijden. Dr. Jan Starink en Kees Fens, die vóór Govaart waren benaderd, weigerden beiden aan de commissie deel te nemen. Starink, auteur van de dissertatie *De katholieke roman* en presentator van het literatuurprogramma *Babel* op de KRO radio, vond zichzelf niet de juiste man voor de commissie. Hij was van mening dat het de taak was van een recensiedienst om informatie te geven over inhoud, thema, structuur en techniek van een boek en dat deze zich diende te onthouden van iedere religieuze, morele of artistieke kwalificatie. Hij zag geen enkel bestaansrecht voor een katholieke recensiedienst.¹⁰⁶ Kees Fens (1929-2008), docent aan de bibliotheekacademie en later hoogleraar Nederlandse moderne letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, weigerde min of meer op dezelfde gronden:

Kees Fens (Collectie KDC/KliB, Nijmegen)

‘Het lijkt mij niet juist, mee te werken aan de wijziging in het werk van een instantie, wier manier van literatuur-beoordeling mij altijd als onjuist is voorgekomen, te meer daar de wijziging in de opzet wel erg laat komt. Dat u de zaken anders gaat aanpakken, kan alleen maar gunstig genoemd worden, hetgeen niet wegneemt dat ik het feit zelf moeilijk anders dan als een daad van opportunisme kan zien, na alle onrechtvaardigheid, die onder Uw leiding, veel auteurs is aangedaan.’¹⁰⁷

De eerste ingrijpende wijziging die de studiecommissie doorvoerde, was de kwalificaties I.¹ en I.² definitief af te schaffen omdat zij hun kerkrechtelijke, bindende kracht hadden verloren. Het cijfer I bleef wel intact, maar kreeg een nieuwe omschrijving: ‘in hoge mate onchristelijk, ontluisterend en/of misleidend’.¹⁰⁸ Verder vond de commissie dat er in de ‘voorlichting-nieuwe-stijl’ snel een einde moest komen aan bevoogdende, moraliserende voorlichting via de bibliothecaris als tussenpersoon. Daarvoor in de plaats kwam rechtstreekse objectieve informatie van ‘informant naar informandus’.¹⁰⁹

‘Het gaat hierbij zeker niet uitsluitend om het negatieve aspect, het vermijden van elke schijn van paternalisme, moralisering of afscherming. Wat het bestuur positief wil, is nu, aan de lezer van nu, een van katholieke medelezers afkomstige informatie aanbieden inzake lectuur.’¹¹⁰

101 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 6 Notulen HB-vergadering, 27-11-1968.

102 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 Brief Gerard Verbiest aan zoon Ferd, 20-8-1966.

103 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Nota betreffende veranderingen in de werkwijze.

104 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 54 Toelichting bij de begroting 1964-1965, 5.

105 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Notulen HB-vergadering, 25-5-1966, 5.

106 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 Reactie Jan Starink 1966.

107 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 Brief Kees Fens aan Ferd Verbiest, 14-9-1966.

108 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Nota van het secretariaat veranderingen in de werkwijze van Idil.

109 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 Brief Ferd Verbiest aan de recensenten over de nieuwe richtlijnen, december 1968, 2.

110 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 5 Instelling van een commissie ter herziening van de instructies voor het recenseren.

De commissie ging nog een stapje verder door het toelaatbaarheidadvies in de vorm van het Romeinse cijfer af te schaffen. Objectieve informatie was nu eenmaal niet verenigbaar met een uitdrukkelijk leesadvies. Dat had tot gevolg dat de extra symbolen voor de strekking van een boek van een algemener betekenis werden voorzien en van elke negatieve connotatie ontdaan. Bovendien werd besloten de decimale rubrieksaanduiding, bijvoorbeeld 83.1 voor verhalend proza, te vervangen door het neutrale SISO indelingssysteem dat al langer in de openbare bibliotheken werd gebruikt. De MK- en EE-cijfers voor de middelbare scholieren verdwenen eveneens, want een intentioneel-pedagogisch element in de beoordeling paste niet meer binnen de nieuwe richtlijnen. Wat resteerde was de aanduiding van de moeilijkheidsgraad door middel van de letters A, B en C, die al in 1962 werden geïntroduceerd, waaraan eventueel een + teken werd toegevoegd. Dat betekende: 'vraagt iets meer ervaring'.¹¹¹

Al deze veranderingen in ogenschouw nemend kan de vraag worden gesteld of Idil in 1968 nog wel voldeed aan de eisen van katholieke lectuurvoorlichting. In de recensie-richtlijnen nam de dienst al geen exclusief confessioneel standpunt meer in. In de recensies klonken alleen gemeenschappelijke christelijke normen door. Het was nog wel de bedoeling uitsluitend gebruik te maken van katholieke recensenten, maar 'in feite wordt het werk van Idil nu gedaan door mensen die katholiek zijn of van wie dat wordt aangenomen. Meer kunnen we er niet van zeggen,' staat in een discussiestuk dat over de nieuwe richtlijnen verscheen.¹¹² De recensenten kregen van het commissielid Goossen bovendien het advies in eerste instantie aandacht te besteden aan de literaire waarde van het te recenseren boek en de morele beoordeling niet te benadrukken:

'omdat [hij] onbekend is met de ontwikkeling, levens- en leeservaring, smaak, morele code en leesmotief van de recensielezer. (...) De morele waarde of onwaarde van een boek speelt immers uitsluitend in de unieke ontmoeting tussen lezer en dit boek.'¹¹³ Om een beeld te krijgen van de versoepeling van het recenseren, zijn de grafiek en tabel op pagina 163 van dit boek illustratief. Hierin zijn alle Idil kwalificaties I, I-II en II in een schema afzonderlijk in aantallen opgenomen. Hieruit blijkt de duidelijke terugval van het aantal verboden en streng voorbehouden boeken.

Niemand, behalve misschien Gerard Verbiest, kon in 1968 bevroeden dat Idil nog maar een kort leven was beschoren. Met de nieuwe richtlijnen dachten het KBLC en Idil te beschikken over een snel functionerende informatiedienst die uitstekend was toegerust om het lezende publiek in de toekomst te kunnen voorlichten.

Het einde van Idil

Om de continuïteit van de voorlichting te verzekeren was Idil in 1968 zonder al te veel problemen een onderdeel geworden van het KBLC. De aanvankelijke veronderstelling dat beide organisaties samenwerkten aan een nauw verwant doel, het realiseren van een gedifferentieerde algemene recensiedienst, sloeg al snel om in een deceptie. Door het ontbreken van voldoende communicatie tussen de beleidsmakers van het KBLC en de mensen van de voorlichtingspraktijk raakte Idil opnieuw in een isolement. 'Vragen en opmerkingen blijven dan onbeantwoord, worden losse eindjes, rafels', aldus een teleurgestelde Ferd Verbiest in 1969 in zijn *Praktijknota aangaande de toekomst van de katholieke lectuurvoorlichting*.¹¹⁴ De belangrijkste oorzaak voor deze miscommunicatie was dat Idil geen zitting had in het dagelijks bestuur van het KBLC. De in een bestuursvergadering geuite opmerking 'hef Idil op en stuur ook het Idil-bestuur naar huis' werkte ook al niet mee aan het opbouwen van een vertrouwensrelatie.¹¹⁵ Het Idilbestuur had het gevoel dat het KBLC weinig of niets begreep van de waarde en betekenis van een katholieke recensiedienst.

Een ander probleem was de intimidatie door de CV die al openlijk namen noemde voor de bestuurders van de toekomstige neutrale organisatie, het Nederlands Bibliotheek- en Lectorium Centrum (NBLC). De angst voor het verlies van de eigen identiteit leefde vooral bij Idil en verlamde de samenwerking. Kortom, het bestuur vreesde uniformiteit, want 'de boodschap van de rekkelijken past niet in het referentiekader van de preciezen', was de opmerking die in het Idilbestuur werd gehoord.¹¹⁶ Het bestuursstandpunt was als volgt:

'Idil is vóór integratie van de bestaande dienstverleningen en wil graag praten over het hoe en wat, onder het motto: wat gemeenschappelijk gebeuren kan dat gebeure gemeenschappelijk; waarbij het specifieke niet verwaarloosd wordt, zodat ook het eigen werk vruchtbaar kan zijn voor een groter geheel. Idil kan deze integratie slechts zien als verlopend in fasen: een evolutie. Idil ziet geen mogelijkheid deze evolutie over te slaan en dan meteen maar te praten over een nieuw apparaat.'¹¹⁷

Omdat de besprekingen over de algemene recensiedienst niet naar wens verliepen, riep het KBLC een Commissie Landelijke Samenwerking (CLS) in het leven, waarin J. Kortink, J. Kleisen en P. van Swigchem zitting namen, alle afkomstig uit de bibliotheekwereld. Deze commissie kreeg als taak de meningen van de verschillende partijen te sonderen en een landelijke recensiedienst voor te bereiden, die onder leiding zou staan van een vak-kundige directeur.¹¹⁸ Ook nu mankeerde er van alles aan de communicatie. De irritaties liepen steeds hoger op. Het ene bestuur zat het andere dwars en het vertrouwen in de landelijke commissie ontbrak. Wat Ferd Verbiest vooral miste, was voldoende inspraak. Het KBLC was bang voor gezichtsverlies en voorstander van een snelle afronding, terwijl Idil opteerde voor een fasenplan. Idil was van plan al werkende te beoordelen hoe de integratie het beste kon worden gerealiseerd. Waarom zoveel haast?

Toen de CLS zonder voorafgaand overleg in het tijdschrift *De openbare bibliotheek* een artikel publiceerde onder de titel 'De gemeenschappelijke bibliotheek: enige concretiseringsen', was Idil daarover zeer ontstemd.¹¹⁹ De teneur van dit artikel was dat het nog slechts een kwestie van tijd zou zijn en de landelijke voorlichtingsdienst was een feit. De commissie had zich echter op de realiteit verkeken, want de CLS en de drie recensiediensten Idil, Konforma en CV moesten het nog steeds zonder Prisma stellen en waren het bovendien nog lang niet met elkaar eens over de inhoud van de toekomstige dienst. Ferd Verbiest benadrukte in de hitte van de strijd nog maar eens – en daarmee trad hij in de voetsporen van zijn vader – dat de geestelijke identiteit van Idils werk niet mocht verdwijnen, want hij was ervan overtuigd dat de CV het levensbeschouwelijke engagement als een achterhaalde zaak beschouwde.

Over de vraag of katholieke voorlichting in het volgende decennium nog wel van deze tijd was, werd uitgebreid gesproken in de Idil-bestuursvergadering van 5 augustus 1969. Dit bleek een cruciale vergadering te zijn, want in de discussie over de katholieciteit van de recensiedienst tekende zich binnen het bestuur een tweerichtingenstrijd af tussen pater Van Leeuwen en Ferd Verbiest.¹²⁰ Van Leeuwen was van mening dat Idil verantwoordelijk was voor het algemeen welzijn van alle lezers, het katholieke element was volgens hem maar één aspect van het geheel. Ferd Verbiest vond dat een verkeerd uitgangspunt. 'Je kunt alleen iets betekenen voor het algemeen lectoriumwerk als je eerst je taak hebt gevonden

111 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 Nieuwe recenseerinstrucție; Richtlijnen voor het recenseren, januari 1969.

112 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 Discussiestuk terzake recenseerinstrucție KBLC/Idil, 13-14.

113 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 363 A. Goossen, concept instrucție voor het recenseren, 2.

114 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 107 'Praktijknota', 2.

115 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 6 Notulen HB-vergadering, 26-2-1969.

116 Ibidem, Notulen HB-vergadering, 27-8-1969.

117 Ibidem, Notulen HB-vergadering, 29-1-1969.

118 Interview Evert Peet met Ferd Verbiest, 1985.

119 Kleisen, 'De gemeenschappelijke bibliotheek', 81-85.

120 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 6 Notulen HB-vergadering, 5-8-1969.

in het katholiek leatuurwerk. Anders ben je als Idil overbodig.¹²¹ Van Leeuwen spitte het debat nog verder toe met de opmerking: 'We zijn allemaal verantwoordelijk voor het geheel en in het geheel tref je specifieke kleuren aan.' Toen Ferd Verbiest hem op de man af vroeg hoe hij zijn mandaat dan wel zag, antwoordde Van Leeuwen:

'[Mijn mandaat is dat] ik een Nederlander ben. (...) Idil is een gezelschap van Nederlanders. Wij willen vandaag verantwoordelijkheid dragen ook voor b.v. het protestantse werk (...) dat impliceert een pluriforme inbreng. (...) Mijn eigenheid bestaat primair in de verzorging van het algemene en daarna in de verzorging van het specifiek katholieke.'¹²²

De opmerking van de jezuïet Van Leeuwen dat zijn Nederlanderschap zijn eerste prioriteit had – hierin toont hij zich een man van zijn tijd – is opmerkelijk, maar past geheel in de sfeer van eind jaren zestig. Het *Aggiornamento*, uitgangspunt van het Tweede Vaticaanse Concilie, liep uit op een teleurstelling en de 'revolutionaire' sfeer rond het jaar 1968 deed vervolgens zijn werk. 'Het protest van de naoorlogse generatie, de seksuele revolutie, de-confessionalisering en de vernieuwing van het politieke systeem gaven de jaren tussen 1963 en 1973 een eigen karakter,' aldus Tjitske Akkerman in de inleiding van *De zondige Riviera van het catholicisme*.¹²³ De verzuiling, voor zover daar nog sprake van was, werd steeds meer als barrière gezien voor het bereiken van gemeenschappelijke doelen. De overige bestuursleden steunden Verbiest in zijn verweer. Van Leeuwen hield echter voet bij stuk. Hij vond dat het bestuur zich in dit stadium van het beraad niet meer kon terugtrekken uit de fusiebesprekingen en wees op de mogelijkheid over drie jaar gebruik te maken van de statutaire herzieningsclausule, voor het geval de samenwerking niet beviel.

Onder het motto 'er is nu lang genoeg gepraat, er moeten beslissingen vallen' nodigde de CLS in ultimatieve sfeer alle betrokken partijen uit voor een 'conclaf' in Lochem. Omdat de visie van het KBLC op de begeleiding van de landelijke voorlichtingsdienst nog niet was uitgekristalliseerd, vroeg het Idilbestuur zich af of het wel mogelijk was nu al bindende afspraken te maken. Als die in het conclaf nog moesten worden uitgebreid, zou er volgens Ferd Verbiest sprake zijn van een 'buitenbaarmoederlijke zwangerschap'.¹²⁴ De algemene recensiedienst was volgens hem géén onderwerp dat los van het begeleidingsconcept kon worden geregeld.

Wat niemand had verwacht, gebeurde tijdens het Lochemse conclaf van 6 tot 8 januari 1970. Er werden daar de volgende zaken afgesproken: Idil verklaarde zich bereid de werkzaamheden van de recensiedienst Idil te staken ten gunste van een algemene recensiedienst van het Nederlands Bibliotheek- en Leatuur Centrum (NBLC), die uiterlijk 1 januari 1971 van start moest gaan; het KBLC kreeg in de toekomst weer zijn oude adviesfunctie zoals dat in het verleden gold voor het KLC, een soort studie- en informatiecentrum voor het NBLC; in de overgangperiode bleven de bestaande organisaties intact. Ferd Verbiest was de aangewezen persoon om voor het KBLC zitting te nemen in een werkcommissie om de oprichting van de landelijke recensiedienst te begeleiden.¹²⁵ De belangrijkste hobbels voor de oprichting van een gemeenschappelijke recensiedienst leken met deze afspraken te zijn genomen.

Een ander heikel punt was de oude symbiose Idil/Nederlands Boekhuis, die nog altijd niet was geregeld. Het Idilbestuur was er intussen wel van overtuigd dat het beter was deze verbintenis te verbreken. Idil en KBLC behoorden immers in elkaars nabijheid te functioneren. De voorkeur voor de vestigingsplaats ging uit naar Utrecht. Den Haag was inmiddels ook in beeld, maar die stad werd toch te veel vereenzelvigd met de CV. Voor de opheffing van de symbiose moesten eerst nog de financiële afwikkeling en de toekomst van de trouwe Idilmedewerkers worden geregeld. Het eerste punt was snel opgelost: het Nederlands Boekhuis werd schadeloos gesteld voor een bedrag van f 35.000.¹²⁶ Het tweede probleem lag genuanceerder. Twee belangrijke medewerkers die beide voor honderd procent op de loonlijst van Idil stonden, werden gepolst of zij een functie in de nieuwe

structuur ambieerden. Het betrof mejuffrouw M. Engel, administratief medewerkster van *IT*, en de redactiesecretaris A. van Hoek.¹²⁷ Mejuffrouw Engel en met haar twee andere administratieve krachten gaven er de voorkeur aan volledig in dienst te treden van het Nederlands Boekhuis. Van Hoek accepteerde een functie van directeur van een gewestelijk opbouworgaan. Zij ontvingen als dank voor hun werkzaamheden van het KBLC twee maanden extra salaris.

Ferd Verbiest gaf op 14 maart 1970 plotseling te kennen bij nader inzien geen bestuursverantwoordelijkheid meer te willen dragen en trok zich met directe ingang terug uit het KBLC. De landelijke partners kregen daardoor een 'lege recensiedienst' aangeboden, want voorzitter Van Gent had al een half jaar daarvoor om gezondheidsredenen zijn voorzitterschap overgedragen aan Van Leeuwen. De andere bestuursleden, behalve Van Leeuwen, wilden niets meer met het KBLC te maken hebben. De indirecte aanleiding voor het opstappen van Ferd Verbiest was dat hij geen vertrouwen meer had in een vruchtbaar overleg binnen de KBLC/Idil-structuur. De Lochemse afspraken werden niet correct nagekomen en Verbiest was met name teleurgesteld over een opmerking van het KBLC dat de katholieke inbreng het beste kon lopen via de 'bemanning' van een algemene recensiedienst. Hij zag voor zichzelf geen taak meer weggelegd, want een 'katholieke man kan dan slechts een loszwevende figuur zijn'.¹²⁸ Hij trok zich terug en wijdde zich volledig aan het Nederlands Boekhuis dat hij probeerde om te vormen tot het distributiecentrum Brabants Boekhuis. De concurrentie van het Centraal Boekhuis in Culemborg deed hem echter de das om. In 1977 verliet hij het boekenvak en werd hij secretarisbeheerder van de faculteit van de pedagogische en onderwijskundige wetenschappen aan de UvA.¹²⁹ In zijn vrije tijd behaalde hij aan de Universiteit van Utrecht zijn doctoraal examen muziekwetenschappen.

De enige vraag die bij het Idilbestuur resteerde was wat te doen met de recensies. Doorgaan met de productie of liquideren? Het antwoord van Verbiest was kort maar krachtig: zo snel mogelijk verhuizen naar Utrecht en de Idilproductie oude stijl staken en liquideren.¹³⁰ Op 22 april 1970 werd de stichting Idil ontbonden. De naam bleef als icoon vanwege de bekendheid nog voor een jaar verbonden aan de algemene recensiedienst in oprichting in Utrecht. De definitieve liquidatie van de 'Utrechtse Idil' vond plaats op 21 juni 1971.

Het is opvallend dat het episcopaat zich ook nu weer niet om de katholieke recensiedienst bekommerde. De bisschoppen gingen, in tegenstelling tot Ferd Verbiest, het debat met de moderniteit uit de weg. Zij hadden het waarschijnlijk te druk met de perikelen rond het Pastoraal Concilie in Noordwijkerhout. Uiteindelijk stonden de leken, met name vader en zoon Verbiest, in de kou. Ook van de politiek, lees de KVP, viel op dit punt weinig steun meer te verwachten.

De nadagen van Idil

De komst van een landelijke algemene recensiedienst was na de terugtrekking van Idil zeker niet uit het vizier. Het KBLC nam na de overname maatregelen om dit ambitieuze plan verder te ontwikkelen. In overeenstemming met de CV werd een recensiecommissie

121 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 6 Notulen HB-vergadering, 5-8-1969, 21.

122 *Ibidem*, 21.

123 Akkerman, 'Inleiding', 11.

124 KDC, *Archief KBLC*, inv.nr. 57 Brief Ferd Verbiest aan het dagelijks bestuur van het KBLC, 8-12-1969.

125 KDC, *Archief KBLC*, inv. nr. 57 Lochemse conferentie over de oprichting van het NBLC.

126 KDC, *Archief KBLC*, inv.nr. 57 Brief A. van Hezik aan Ferd Verbiest, 13-2-1970.

127 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 6 Notulen HB-vergadering, 4-3-1970, 9.

128 *Ibidem*, 10.

129 Van Rossum, *Van Rossum*, 28.

130 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 6 Notulen HB-vergadering, 4-3-1970, 14.

in het leven geroepen onder leiding van drs. F. Stein. De eerste taak van de nieuwe redacteur was de lijst van recensenten op te schonen en degenen die overbleven te vragen of zij bereid waren onder de nieuwe organisatie te blijven recenseren. Er werden 97 enquêteformulieren verstuurd, waarop 69 recensenten positief reageerden. De namen van deze recensenten werden niet vermeld. Het plan was om in september een algemene recensentenvergadering te organiseren om de nieuwe ontwikkelingen toe te lichten. Dr. J. Oversteegen zou bij die gelegenheid een referaat houden over de analyse van de moderne roman.¹³¹ Bij de controle van de recensentenlijst was het Stein opgevallen dat een onevenredig groot aantal boeken steeds naar dezelfde recensenten ging. Uit een steekproef van driehonderd Idilfiches bleek dat Jan Klein, Jan van Sleeuwen en A. Goossen de lijst aanvoerden. Daar werd nu een stokje voor gestoken. De recensent kon ook geen voorkeur meer uitspreken voor zijn favoriete categorie boeken. Pater Van Leeuwen die nog steeds bij het KBLC was betrokken, stelde in een bestuursvergadering voor de recensiecommissie uit te breiden met een tweetal Idilcoryfeën, Piet Oomes en Jan van Sleeuwen. Stein wilde daar niet van horen. Hij vond dat deze heren niet pasten in de nieuwe structuur en dat er geen behoefte was aan praktijkkennis uit het verleden. Het was duidelijk dat het KBLC en Stein wilden afrekenen met het oude Idilimago.

De oprichting van het NBLC liep veel vertraging op. Dat gold niet voor de integratie van de recensiediensten. Het CLC, KBLC en de CV werden het zonder de inbreng van Idil al snel met elkaar eens over de nieuwe opzet. Op 1 januari 1971 ging de algemene recensiedienst, de Informatie- en Documentatiedienst voor openbare bibliotheken (ID), van start op de Bezuidenhoutseweg 239 in Den Haag, het huisadres van de CV! De *IT* en de *Idilkoerier* hielden met ingang van die datum op te bestaan. Het KBLC kreeg als adviesorgaan voor het NBLC weer de functie van het aloude Katholiek Lector Centrum. Bij de installatie van de ID werd Idil door Stein nog wel gememoreerd met de volgende woorden:

‘De moeite en de zorgen van mijn voorgangers (en hun durf om initiatieven te nemen) zullen niet voor niets zijn geweest, wanneer blijkt dat de nieuwe gemeenschappelijke recensiedienst niet alleen effectief, maar ook objectief, onpartijdig, onbevooroordeeld, kortom “gemeenschappelijk” zal werken.’¹³²

Ook het Vlaamse ASKB raakte uiteindelijk in eenzelfde situatie verzeild als Idil en werd in 1971 omgevormd tot het Katholiek Centrum voor Literatuurinformatie en Bibliotheekvoorziening (KCLB), met dit verschil dat het woord katholiek vooralsnog niet uit de naam verdween.

Conclusie

Zoals dat ook het geval was bij andere katholieke organisaties, is de afbraak van Idil in de jaren zestig pijlsnel verlopen. Het decennium, dat in het kielzog van het Tweede Vaticaans Concilie zo hoopvol begon, eindigde desastreus voor de recensiedienst. De ambitie om versoepeling aan te brengen was, zeker na het terugtreden van Gerard Verbiest, bij alle bestuursleden aanwezig. Een eerste aanwijzing daarvoor was de aanpassing van de recensieinstructies, bij gelegenheid van het vijfentwintigjarige jubileum in 1962 geïntroduceerd. De inmiddels overleefde Romeinse cijfers werden naar de achtergrond verbannen en vervangen door drie moeilijkheidsgraden A-B-C. In 1963 breidde Idil de activiteiten uit met de uitgave van het *Lectorkompas*, een cumulatief algemeen register van alle recensies uit het verleden. Weer een jaar later verscheen *De bovenste plank*, een succesvolle literatuurbundel voor leerlingen van het VHMO.

Een tweede trendbreuk was de komst van de nieuwe bestuursvoorzitter Van Gent in 1964. Gerard Verbiest nam met bezwaard gemoed afscheid als voorzitter, maar bleef wel

deel uitmaken van het bestuur en op de achtergrond druk uitoefenen op de te nemen beslissingen. Afkomstig uit de bibliotheekwereld leek Van Gent de juiste man op de juiste plaats om de recensiedienst in de toekomst te leiden. Achteraf gezien speelde hij slechts een bescheiden rol, omdat secretaris Ferd Verbiest in het bestuur de dominante positie innam. Hij, die niet bereid was in de voetsporen van zijn vader te treden, deed dat in feite toch.

Een derde wijziging in de werkwijze van Idil in de jaren zestig was de groeiende aandacht voor serviceverlening aan de bibliotheken. Door de open uitleen zou veralgemening van de bibliotheekwereld nog maar een kwestie van tijd zijn. De rijksoverheid was er in ieder geval van overtuigd dat deze trend zou doorzetten en wilde Idil alleen nog in breder openbaar verband subsidiëren. Via het KBC, een fusie van de twee landelijke katholieke bibliotheekorganisaties RKOLB en KCVL, was dat ook mogelijk. Het was de grote wens van het KBC om in de toekomst de integratie van de neutrale en reeds bestaande levensbeschouwelijke recensiediensten tot één landelijke algemene recensiedienst tot stand te brengen. Een belangrijke stap in die richting was de samensmelting van Idil, KBC en KLC tot het KBLC in 1968. Idil bleef in deze nieuwe constellatie weliswaar een eigen rechtspersoon met een eigen bestuur, maar het was de bedoeling om op korte termijn op te gaan in een gemeenschappelijke recensiedienst, het NBLC. Het was afgesproken dat de katholieke inbreng in het NBLC verzekerd was. Om die overgang soepel te laten verlopen werden in 1968 de recenseerrichtlijnen voor de tweede keer aanzienlijk gewijzigd. Door bestuurlijke misverstanden is het zover niet gekomen. Na het opstappen van Ferd Verbiest – daar was maar één bestuursvergadering voor nodig – besloot het bestuur niet langer mee te werken aan de totstandkoming van een landelijke recensiedienst en hield Idil in april 1970 op te bestaan. Vanwege de naamsbekendheid bleef Idil nog op papier vermeld tot 1 januari 1971, toen de Informatie- en Documentatiedienst voor

openbare bibliotheken (ID) werd opgericht. Dat Idil niet in de ID participeerde, was het gevolg van de dominantie van het KBLC en de CV. Met name Ferd Verbiest was daar niet langer tegen opgewassen. Murw geslagen door het voortdurende wantrouwen was bij hem de rek eruit. Hij was er ook niet van overtuigd dat de katholieke inbreng in de landelijke dienst was gegarandeerd.

Dit alles laat onverlet dat Idil aan de basis stond van een groot landelijk recensieapparaat dat via de Informatie- en Documentatiedienst zou uitgroeien tot wat nu Biblion heet. Onder de idealistische leiding van Gerard Verbiest, zijn zoon Ferd, de bestuursleden in verschillende samenstellingen en de honderden recensenten, was dat bereikt. De tijdgeest had het systeem achterhaald, maar de frustratie voor de achterblijvers – vooral voor vader en zoon Verbiest – na de liquidatie was groot.

De tekst op het bidprentje van Gerard Verbiest (overleden in 1979)

131 KDC, *Archief KBLC*, inv.nr. 57 Verslag van de vergadering van de recensiecommissie, 17-6-1970.

132 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 461 Brief van F. Stein aan de Idilabonnees, 18-12-1970.

ACHTERBERG, GERIT : Zie blz. 8 en vul aan a. Hij ontving in 1959 de Constantijn Huygensprijs. Hij overleed te Leusden o. 17-1-1962. Er verscheen een dundereditie van zijn verzamelde gedichten. Door Paul Rodenko en door de weduwe van de dichter werden bloemeringen samengesteld. Zijn laatste bundels waren een overtuigende bevestiging van zijn groot en wonderlijk talent. Over hem schr. Bertus Aafjes (zie a., blz. 3), Dr Fokke Sierksma (zie a., blz. 2260), Bert Bakker en Wim Hazen (zie a. in dit S.) Zie ook in [dit S. o. XX. Anoniem. Verken + Achterbergt].

Autodroom (54) — IV-V, 8 (R. 38.133)
 Ballade van de gasfiter (53) — IV, 81
 Cenotaaf (53) — IV, 81
 Cryptogramen 3 : Eurydice - L.riet - Energie - B. - Zestien - Hoonte - (Doomrooie - En Jesus schreef in 't zand) (54) — IV, 81
 Cryptogramen 4 : Sneeuwwitje - Mascotte - Ode aan Den Haag - (Ballade van de gasfiter - Autodroom - Spel van de wilde jacht (61) — III, 181
 En Jesus schreef in 't zand — IV, 81 (R. 52.491)
 Ode aan Den Haag (53) — IV, 81
 Spel van de wilde jacht (57) — III, 81 (R. 43.212)
 Vergeetboek (62) — IV, 81 (R. 48.859)
 Verzamelde gedichten (63) — III, 81 (R. 51.916)
 Voorbij de laatste stad. Een bloemering van zijn laatste onruwe (samengest. en [ingel. dr Paul Rodenko] (55) — III-IV, 81 : 84 (R. 40.094, 51.307) IV, 81
 Het weerlicht op de kinnen / keuze dr J. C. Braak (65) —

ACHTERBERG-VAN BRAAK, J. C., Mevr. : N. Ned. — Echigenote van Gerrit Achterberg. Zie a. in dit S.

Verrijking naar de Dodekagisch-revenie

Literatuur opzave

Jaar van eerste uitgave

Rubriek-scheidings 91 = poëzie 94 = bloem-lezing

Aanduiding van door het boek Verander-stelde

Begrijpelijk voor ieder, maar vooral bedoeld voor jongens van 14, 15 jaar

Levenservaring

Handel, verkeer en sociaal (38) en technisch (65) behandeld

In kath. geest

Eerstig gebrek aan kwaliteit

VLINDERS voor de president [Kids' letters to President Kennedy] — V, 86

ADLER, EDWARD : Amerikaans (Brooklyn, New York, 17-11-1900—New York) Aanwankelijk autobestuurder en boetswerker ; wijdde zich daarna aan de letteren. Vertaald werd een surrealistisch getinte roman over de wederwaardigheden van een oorlogsvalide in een schietpartij van New York ; alleen te verteren door ervaren, rijpe lezers :
 De tiende straat [Notes from a dark street] — II-III, 81 (R. 53.287)

ADLER, IRVING, Dr : Amerikaans (New York 1911—North Bennisj Vermoont) Stud. — New York en a/d Columbia Univ. waar hij proefde filosofie. Schreef vol jongelui met technische belangstelling :
 Apekoef. Fepperei onder de naam van wetenschap [Monkey business] — V, 5 : 6 (R. 53.226)
 Nieuwe wiskunde [The new mathematics] — V, 51 (R. 56.337)
 Spelen met getallen [Magic house of numbers] — V, 51 (R. 53.035)
 De tijd in ons leven [Time in your life] — V JM, 53
 Vuur in ons leven [Fire in your life] — V-VIa, 90 : 6 (R. 56.5188)
 Waarschijnlijkheidsrekening en statistiek [Probability and statistics for everyman] — V, 51 : 31 (R. 56.932)
 Werktuigen in ons leven [Tools in your life] — V J, 69
 Het wonder van de wiskunde. Een ontdekkingsreis door de wereld van getallen [en figuren] [Mathematics. The story of numbers] — V JM, 51 (R. 56.204)
 Zo denken machines. Een introductie tot de logica, de algebra van Boole en de denk machines [Thinking machines] — V, 51 : 6

ADLER, MAX KUNZ, Dr. : Engels (Pilsen, Tsjechooslov., 12-6-1905—Lond. Soud. polit. wetensch. te Winnen) Speciaal zocht hij marktonderzoek. Schreef :
 Marktonderzoek. Een korte cursus voor directeur en verkoopleider [Market under zoeklicht] [Modern market research] — V, 33 (R. 51.266)

ADOLFS, ROBERT, O. S. A. : N. Ned. (Hilversum 22-4-1922—Eindhov. hoven) Was na zijn priesterwijding 6 jaar werkzaam i/d V.S. — 1960 prior te Eindhov. Publiceerde :
 Het graf van God. Heeft de kerk de toekomst ? (66) — IV, 3, 20
 De Kerk is anders (64) — IV, 1, 2 (R. 53.381) (R. 56.691)

AGRIPPA, CORNELIUS : heette eigenl. Henricus Cornelius Agrippa van Nettesheym, Latijn (Keulen 14-9-1486—Grenoble 18-2-1535) Medicus en filosoof ; leidde een zwervend leven ; was docent i/d theologie, officier, arts te Freiburg en archivaris van Margaretha van Oostenrijk. Hij werd herhaaldelijk veroordeeld wegens ketteri. Zijn weinig origineel, maar was verwant met dat van Paracelsus en hij onderging de invloed van de kabbalistische mystiek. Het vertaalde werkje, dat teruggaat op een geveuligerende Engelse uitgave van 1840 is waardeloos :
 Het dames orakel [The ladies' oracle] — I, 66, 63

7 Excurs

De evolutie van Idil weerspiegeld in recensies (1937-1970)

Inleiding

In de vorige hoofdstukken werden ter ondersteuning van het onderwerp al een aantal recensies van romans van Blaman, Hermans, Reve, Ouwendijk, Vestdijk en Walschap besproken. De vraag die zich nu aan het einde van deze studie aandient, is in hoeverre de versoepeling van de recenseerlijnen in de loop der tijd in de recensies tot uitdrukking kwam. We kunnen dit het beste toetsen aan de recensies van boeken die meerdere herdrukken beleefden, want dan gaat het om dezelfde inhoud. Idil had de gewoonte romans bij herdrukken opnieuw te beoordelen. De uitgever kreeg dan een vriendelijk verzoek om een presentexemplaar ter beschikking te stellen, waaraan meestal wel gehoor werd gegeven.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is een aantal romans geselecteerd van de auteurs Gerard Walschap (1898-1989), Simon Vestdijk (1898-1971) en Hella Haasse (1918). De reden voor de keuze voor Vestdijk en Walschap is tweeledig: zij lieten beide een groot oeuvre na en debuteerden al in de jaren dertig. Bovendien stonden zij bij Idil te boek als controverse schrijvers. Voor Walschap geldt als extra punt van aandacht dat hij als afvallige katholiek – en niet alleen in Vlaanderen – alle ogen op zich zag gericht. Een welkome bijkomstigheid van de keuze voor Walschap is dat ook de Vlaamse literatuur in de analyse kan worden betrokken. De keuze voor twee romans van Hella Haasse is gebaseerd op het feit dat zij door zowel de katholieke als de niet-katholieke literatuurcritici als auteur werd gewaardeerd. Haar boeken kregen over het algemeen een gunstige Idil kwalificatie, gemiddeld III of IV, maar bij nader onderzoek bleek dat twee romans bij Idil toch enige weerstand opriepen.

Een tweede voorwaarde die aan de selectie van de in dit hoofdstuk behandelde romans ten grondslag lag, was dat er verschillende recensies in het archief aanwezig moesten zijn. Dat is een noodzakelijke voorwaarde om de vraagstelling te kunnen beantwoorden, maar betekent wel een inperking van de keuze. In dit onderzoek is er voor gekozen de Idilrecensies ook te vergelijken met de beoordelingen in de Vlaamse *Boekengids* en de weerslag daarvan in het *Lectuur-Repertorium*. Was het ASKB van Joris Baers inderdaad zoveel strenger, zoals Ferd Verbiest in een interview suggereerde?¹

In het eerste hoofdstuk werd al vermeld dat de recensies van Idil en de *Boekengids* tot 1943 identiek waren. Idil stuurde de Nederlandse recensies naar Antwerpen, waar zij werden gedrukt en vervolgens opgenomen in *Boekengids*. Het ASKB zorgde dan voor de verzending naar de Idilabonnees. De fiches over de periode 1937 tot 1943 – het betreft de nummers 1 tot 2.629 – bleken bij navraag bij het Vlaamse bibliotheekwezen niet meer aanwezig te zijn en kunnen nu uitsluitend nog in *Boekengids* worden geraadpleegd.² Deze jaargangen zijn in de bibliotheek van het Katholiek Documentatie Centrum in te zien. Na door de oorlogsomstandigheden twee jaar in de luwte te hebben geleefd, gingen Idil en het ASKB in 1945 ieder huns weegs. Vanaf fichenummer 2.630 zijn alle Idilrecensies in het archief van het KDC in te zien. Ze zijn geordend op nummer, alfabetisch, op auteursnaam en op titel.³

1 Interview met Ferd Verbiest door Evert Peet, 1985.

2 KDC, Bibliotheek, Mulders, *Inventarislijst van het Idilarchief* (Kast 14 nr. 8); Ibidem, *Bibliografie van Katholieke Nederlandse Periodieken* 2, 107.

3 KDC, Bibliotheek, Mulders, *Inventarislijst van het Idilarchief*, 6-8.

Gerard Walschap

Gerard Walschap stond in katholieke kringen bekend als een controversieel schrijver. Deze reputatie dankte hij aan het feit dat hij in zijn romans de werkelijkheid op een geheel eigen wijze beschreef, los van elk apriorisme, van iedere theorie of ideologie. Dat werd hem door een deel van de katholieke clerus – en door sommige leken – niet in dank afgenomen, aldus Pierre Dubois in het themanummer in *Raam* (1968), de opvolger van *Roeping*. Deze aflevering was in zijn geheel gewijd aan het werk van Walschap.⁴ Zijn debuutroman *Ade-laïde* (1929) waarin hij een poging deed ‘de katholieke roman in nieuwe banen te leiden’, leverde al meteen een hetze op tegen zijn persoon en werk. Het is tekenend voor het hele oeuvre van Walschap dat zijn hoofdpersonen, op een enkele uitzondering na, door het geloof worden achtervolgd of tot waanzin gedreven.

Gerard Walschap (Collectie AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

De katholieke literaire kritiek had daar grote moeite mee en noemde hem daarom ‘een pornograaf en een platte naturalist, die neurotici, seksueel gefrustreerden, echtbrekers en sadisten ten tonele voerde’, aldus Rajesh Heynickx in *Meetzucht en mateloosheid*, zijn overzichtswork over kunst, religie en identiteit in Vlaanderen in het Interbellum.⁵

Een van Walschaps felste criticasters was de Leuvense jezuïet en ‘apostel van de pen’ Emiel Janssen (1897-1984), een gerenommeerde recensent voor het tijdschrift *Streven*, de bibliografische *Boekengids* en *De Vlaamse Linie*.⁶ Naast literaire kritiek schreef hij ook essays over wijsgerige, spirituele en religieuze onderwerpen en diverse schoolboeken. De missie van *Streven* werd in de eerste jaargang als volgt verwoord: ‘Met *Streven* beoogen wij een intellectueel Vlaamsch en katholiek apostolaat, en we hopen eens een leidend intellectueel tijdschrift te worden.’⁷ De jezuïeten hoopten door de intellectuele en de pastorale taak met elkaar te verbinden, een stem te hebben in het actuele intellectuele en maatschappelijke discours. Janssen vatte deze taak zo serieus op dat het tijdschrift voor een groot deel door hem werd ingevuld. Hij had weinig contact met de literaire buitenwereld en schreef zijn kritieken vanuit zijn thomistische bevoegdheid. Dat betekende dat hij door zijn integralistisch georiënteerde katholieke poëtica de autonomie van literatuur ontkende en strikte morele beoordelingscriteria hanteerde. In dit opzicht was hij strenger in de leer dan Maritain die voor literatuur uitging van relatieve autonomie. Literatuur kon volgens Janssen uitsluitend worden benaderd vanuit de normen en waarden van het katholieke geloof: ‘de waardentrias schoonheid, waarheid en goedheid’, aldus Missinne in *Kunst en Leven*.⁸ Zijn kritiek op Walschap woog zo zwaar dat Janssen geregeld onder vuur kwam te liggen en ironisch genoeg ontleent hij daar nu nog uitsluitend zijn bekendheid aan.

Al in de eerste jaargang van *Streven* (1933) richtte hij zijn pijlen op Walschap met de woorden: ‘Katholieke kunst is er een van worstelen en overwinnen, van hoop en liefde sterker dan de zonde en dood (...) een vergezicht op den verrezen en triomferenden Christus.’⁹ Het was de katholieke kunstenaar wel toegestaan de zonde uit te beelden, maar uitsluitend als die werd overwonnen.

Walschap kon de felle kritiek van Janssen op zijn werk niet over zijn kant laten gaan. Zijn antwoord in het Vlaamse tijdschrift *Dietsche Warande & Belfort* was vol venijn:

‘De eischen van pater Janssen, die elken roman met een biecht, elk leven met een hemelvaart wil laten eindigen en elken roman spijzen met beschrijvingen van het genadeleven, ondermijnen het bestaansrecht van de katholieke kunst.’¹⁰

Ondanks de hevige polemiek die tussen schrijver en recensent losbarstte, voelde Walschap zich niet geroepen de visie van zijn opponent over te nemen. Janssen op zijn beurt zag voor zichzelf een gidsfunctie weggelegd om het goede boek bij de juiste lezer te krijgen. Hij was ervan overtuigd dat elke auteur zich kon verbeteren en een proces doormaakte van ‘gestaag vorderen naar een grootsch doel’.¹¹ Ook voor louter estheten was nog hoop op inkeer!

Om een indruk te geven van Janssens recenseertrant selecteerde ik in chronologische volgorde vier werken van Walschap. De vijfde roman, *Zuster Virgilia*, werd niet door Janssen maar door Paul Hardy gerecenseerd, de rechterhand van Joris Baers van het ASKB.

Sybille (1938)

In het licht van zijn ideeën over katholieke kunst – worstelen en overwinnen – beoordeelde Janssen in 1938 de zojuist verschenen roman *Sybille* van Walschap, waaraan hij de kwalificatie I.² toekende: verboden door de algemene regels van de kerkelijke wet. Zijn weerzin tegen deze roman was zo groot dat hij voor de inhoud van de recensie slechts drie regels nodig had:

‘Sybille de Lansere, doctor in de thomistische wijsbegeerte en directrice van een befaamd pensionaat, twijfelt haar geloof stuk, richt zich zedelijk ten gronde en ziet zich min of meer tot zelfmoord gedwongen.’¹²

Janssen gaf op dezelfde pagina in de rubriek ‘Verboden lectuur’ ten overvloede een aantal ‘beschouwingen’ over deze roman. Daaruit blijkt dat hij de afvalligheid van *Sybille*, een doctor in de thomistische wijsbegeerte, onbegrijpelijk vond. Hij wees op de invloed van de Spaanse auteur Miguel de Unamuno die evenals Walschap in zijn roman *San Manuel Bueno* een priester ten tonele voerde die niet geloofde, maar toch heilig werd. Hij vond dat Walschap in *Sybille* misbruik maakte van de thomistische geloofsleer en dat zijn ideologie oppervlakkig bleef door ‘seksueel hedonisme, neutraliteit, tendentieuze wetenschappelijke vulgarisatie en somber agnostisch fatalisme’. In de ‘Letterkundige kroniek’ in *Streven* 5 (1937-1938) schreef hij vervolgens over deze roman: ‘*Sybille* greep me aan, omdat ik er getuigenis in zag van een diabolisch inwerken, zoals elders op de wereld, bij de Vlaamsche intellectuelen.’¹³ ‘Omdat het de grondslag van het geloof zelf tracht neer te halen’ viel het boek volgens hem onder canon 1399 van de boekenwet en dus onder de algemene veroordeling van de kerk. Ethiek was voor Janssen primordiaal en de goddelijke schoonheid een ethische categorie. Esthetiek buiten het ethische om vond hij een valse categorie.¹⁴

4 Dubois, ‘Walschap en de realiteit’, 43.

5 Heynickx, *Meetzucht en mateloosheid*, 128.

6 Brems, ‘Gestaag vorderen’, 66.

7 Brems, ‘Gestaag vorderen’, 67.

8 Missinne, *Kunst en Leven*, 130.

9 Gerits, ‘Geen gezonde zoeker’, 811.

10 Gerits, ‘Geen gezonde zoeker’, 812.

11 Janssen, ‘Letterkundige kroniek’, *Streven* 4, 285.

12 Janssen, ‘Recensie *Sybille*’, 317-318.

13 Janssen, ‘Letterkundige kroniek’, *Streven* 5, 660.

14 Janssen, ‘Letterkundige kroniek’, *Streven* 3, 629.

De kwalificatie I.² voor *Sybille* in *Boekengids* 16 (1938) werd door Idil overgenomen en bleef zelfs in de uitgave van het *Lectuur-Repertorium* van 1954 nog intact. Een geheel andere mening over deze roman verscheen in jaargang 17 (1938-1939) van *Roeping* van de hand van recensent J. Kramer. Hij vond de volslagen negatie van *Sybille* niet op zijn plaats, omdat goede kunstwerken een eigen leven leiden, los van de auteur. 'Men beoordeelt ze op en om zichzelf'.¹⁵ Hij vond dat de literaire kritiek anno 1938 de zaken te veel op de spits dreef, zeker als romans in strijd waren met de christelijke zedenleer en een intellectualistische ondertoon vertoonden.

In de daarop volgende jaren raakte de roman kennelijk in de vergetelheid, want pas in jaargang 1967 van *IT* dook een nieuwe recensie op van de Idilrecensent A. Goossen die er toen de kwalificatie A-IV aan verbond. Alle romans van Walschap werden overigens onder het regime van de nieuwe recenseerrichtlijnen van 1968 opnieuw beoordeeld. Omdat Idil enige weerstand verwachtte van klerikale zijde, werden daarvoor ervaren recensenten ingezet als Jan van Sleeuwen, Jan Klein en Piet Oomes.¹⁶ De romans van Walschap kregen toen, afhankelijk van de moeilijkheidsgraad, het kwalificatiecijfer A-IV. Zijn roman *De bejegening van Christus* was een ingewikkelder geval. Daarvoor leek een B-IV-beoordeling op zijn plaats. De recensie van *Sybille* was inmiddels voor 'de huidige lezers' flink aangepast:

'Een wilskrachtig, intelligent meisje – later directrice van de door haar vader tot bloei gebrachte kostschool – raakt in haar liefdeleven en geloofsovertuiging gefrustreerd door domme clericale manoeuvres. Bekende thematiek; voor huidige lezers matig agressief uitgewerkt; nog leesbaar maar wel achterhaald.'¹⁷

In Vlaanderen, in het herziene *Lectuur-Repertorium* van 1966 stond men nog steeds huisverig tegenover de romans van Walschap. *Sybille* en *De bejegening van Christus* kregen toen het kwalificatie-cijfer III.¹⁸

Het kind (1939)

De roman *Het kind* van Walschap, die een jaar na *Sybille* verscheen, werd voor *Boekengids* wederom door Janssen van commentaar voorzien en zoals te verwachten betekende dat weinig goeds. Het resultaat was de kwalificatie I.³, verboden op grond van de christelijke zedenleer of de natuurwet. De recensent voerde daarvoor de volgende argumenten aan:

'Natuurlijk komt het talent van de schrijver tot uiting (...) maar het spookt de auteur door het hoofd dat alles relatief is, dat de mensen maar wat rondscharrelen over de aarde en, na veel ontgoocheling eindelijk maar berusten. (...) De auteur heeft van zijn boek een preek gemaakt om den echten preek te parodieëren. (...) Baldadig randt hij het geloof aan, het fatsoen, iederen vorm van idealisme; het lijkt wel als wilde hij, cynisch en onbeschoft, alles en allen overtreffen.'¹⁹

Ook literair, qua stijl en inhoud, vond hij het een overdreven, prikkelend en uitdagend boek. *Sybille* vond hij in vergelijking met dit boek zelfs 'rustiger en voornameer'.²⁰

In 1959 werd *Het kind* bij herdruk beoordeeld door dr. H. Surig, de voorzitter van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie van Idil. Deze als uiterst conservatief bekend staande censor en recensent bleek twintig jaar later toch aanzienlijk milder in zijn beoordeling dan Janssen en gaf deze roman het kwalificatiecijfer III: alleen geschikt voor volwassenen. Van deze recensie vond ik in het Idilarchief een *Boekzaal*-fiche.

'Het boek verhaalt een stuk mensenleven in een zeer primitief Vlaams gehucht. Alles is er primitief: ook de wijze waarop de diepste menselijke problemen worden doorleefd en tot een oplossing komen. Alleen het christelijke wordt in dit leven niet geïntegreerd,

HET KIND — *Adam, J. M. Meulenboff, (Meulenboff Pockets nr. 26), 1959, herdruk, (18 x 11), 192 blz.*
f 1,50

III — Het boek verhaalt een stuk mensenleven in een zeer primitief Vlaams gehucht. Alles is er primitief: ook de wijze waarop de diepste menselijke problemen worden doorleefd en tot een oplossing komen. Alleen het christelijke wordt in dit leven niet geïntegreerd, ook niet op primitieve wijze. Het wordt er alleen van buitenaf bij betrekken: enkele primitief geduide wetten en tradities en gebruiken omraken het menselijk gebeuren.

De centrale figuren waaromheen zich alles situeert, zijn twee pleegkinderen uit het dorp: Henriken en Bernard. Ze gaan beiden studeren en de tweede wordt priester. Ze blijven echte vrienden — en het verhaal van deze vriendschap is een der mooiste trekken van dit boek — en later komen beiden weer in hetzelfde dorp terug.

Zoals boven werd opgemerkt: elk probleem lost zich op een of andere wijze op, en al wordt het duidelijk, dat een alleen uiterlijk beleefd christendom niets tot de oplossing van de eigenlijke levensproblemen kan bijdragen, er wordt van de andere kant in dit boek niet waarschijnlijk gemaakt dat géén enkele van deze heerlijke mensentypen echt dieper christelijk leeft al is het dan primitief. De auteur heeft de schijn niet kunnen vermijden te suggereren dat het christendom zelf eigenlijk niet verder reikt.

Literair zonder twijfel een meesterwerkje: maar voorbehouden aan rijpere volwassenen. MK: 1 en EE: 3

V.V.B. 4

Koerier 1 april 1959

dr. H. SURIG, r.k. pr.

Voorbeeld van een fiche in de serie *Boekzaal*: recensie van *Het kind* van Gerard Walschap

ook niet op primitieve wijze. Het wordt er alleen van buitenaf bij betrokken: enkele primitief geduide wetten en tradities en gebruiken omraken het menselijk gebeuren. De centrale figuren waaromheen zich alles situeert, zijn twee pleegkinderen uit het dorp: Henriken en Bernard. Ze gaan beiden studeren en de tweede wordt priester. Ze blijven echte vrienden — en het verhaal van deze vriendschap is een der mooiste trekken van dit boek — en later komen beiden weer in hetzelfde dorp terug.

Zoals boven werd opgemerkt: elk probleem lost zich op een of andere wijze op, en al wordt het duidelijk, dat een alleen uiterlijk beleefd christendom niets tot de oplossing van de eigenlijke levensproblemen kan bijdragen, er wordt van de andere kant in dit boek niet waarschijnlijk gemaakt dat géén enkele van deze heerlijke mensentypen echt dieper christelijk leeft al is het dan primitief. De auteur heeft de schijn niet kunnen vermijden te suggereren dat het christendom zelf eigenlijk niet verder reikt. Literair zonder twijfel een meesterwerkje: maar voorbehouden aan rijpere volwassenen. MK: 1 en EE: 3.²¹

In 1967 beoordeelde Jan Klein de roman in *IT* met het kwalificatiecijfer A-IV. Uit de recensie blijkt dat er inmiddels heel anders werd gedacht over de romans van Walschap: 'Een pleegzoon verliest zijn geloof, bedriegt zijn pleegouders, zijn geliefde, de halve wereld en wordt rijk en gelukkig in zijn geboortedorp. Milde satire op Vlaanderen en zijn kerkelijk-sociale toestanden (1939), doordrenkt met een merkwaardig, haast kinderlijk levensoptimisme. De naïveteit doet het boek weinig kwaad: het lijkt een vroegtijdig pluralistisch pleidooi. Vlot verteld.'²²

15 Kramer, 'Sybille', 413.

16 Recensie *Sybille*, *Idil Tijdingen* 31 (1967), 2015.

17 Recensie *Sybille*, *Idil Tijdingen* 32 (1968) 2053.

18 Recensie *Sybille*, *Lectuur-Repertorium* (1966) 2151.

19 Janssen, 'Recensie *Het kind*', 353-354.

20 Janssen, 'Recensie *Het kind*', 354.

21 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 123 Recensie *Het kind*, fichenr. 7640.

22 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 123 Recensie *Het kind*, nr. 25.844, in *Idil Tijdingen* 32 (1968) 2053.

Vaarwel dan (1940)

Geïrriteerd over het onbegrip van de katholieke clerus en de literatuurkritiek in Vlaanderen in het bijzonder, besloot Walschap in 1940 het katholieke geloof 'vaarwel' te zeggen. Van deze vergaande beslissing legde hij rekenschap af in zijn essay *Vaarwel dan*. Uiteraard verscheen er een reactie op dit betoog in *Boekengids*, gesignd door E.J. Achter deze initialen ging natuurlijk de persoon van pater Janssen schuil. Hij was van mening dat Walschap in *Vaarwel dan* 'op provocerend-polemische wijze te keer ging tegen het dogma en de absolute moraal van de Kerk' en veroordeelde het essay met de kwalificatie I.²³:

'In het relaas van zijn religieuze kentering betreft hij herhaaldelijk "Boekengids", zijn hoofdredacteur, verscheidene van zijn medewerkers. De schamperheid waarmede de heer Walschap ons te lijf gaat, maakt elk verweer overbodig. In dien toon van verbittering, kan geen relaas onpartijdig zijn (...). Wij willen het katholiek lezerspubliek inlichten omtrent de godsdienstige, morele, intellectuele en esthetische bruikbaarheid van de boeken die verschijnen.(...) Als verderfelijk voor de meeste lezers, moet dit geschrift onder de *Verboden Lectuur* worden gerangschikt.'²³

Vaarwel dan werd in 1954 in het *Lectuur-Repertorium* nog steeds negatief beoordeeld.²⁴ In de herziene uitgave van 1966 wordt het essay helemaal niet meer vermeld. In het Idilarchief is geen recensie aanwezig.

Emiel Janssen s.j. (Collectie AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

De consul (1943)

Van de psychologische novelle *De consul* van Walschap zijn drie recensies verschenen. De eerste in *Boekengids* dateert uit 1943 en is, ook nu weer, geschreven door pater Janssen die het boek beoordeelde met het kwalificatiecijfer II.

'De auteur verhaalt van een advocaat, die in zijn jeugd een vriend heeft vermoord, later zijn kind sterven doet en zijn vrouw in de steek laat. Na vier jaar zwalken te Parijs en aan de Riviera komt hij terug; weer wordt hij de geëerbiedigde dorpsnotabele en zijn vrouw vraagt hem zelfs vergiffenis. Het menselijk leven, meent de auteur, is iets onbegrijpelijks; van dat onbegrijpelijke haalt hij één geval aan buitengewoon onder de buitengewone. Wie te veel wil bewijzen, bewijst niets; te duidelijk wil Walschap ons overdonderen. Met zijn psychologisch doorzicht, zijn kennis van mensen en milieus, zijn kracht van creatie en zelfs zijn bezadigdheid! In feite overtuigt hij ons slechts van zijn zucht naar overdrijven en ergeren; van zijn gemis aan zelfbeperking en zelfkritiek, die geleidelijk zijn mooi talent van schrijver en psycholoog in gevaar brengt. Zoo onwettelijk verloopt deze geschiedenis, dat ze "een moderne draak" mag heten. Op ergerlijke tafereelen stuiten we niet; wél - en vaak - op ergerlijke bijzonderheden. Daarom, en ook om het steeds voorgehouden agnostisch amoralisme, noemen we dit werkje "streng voorbehouden lectuur". Literair is het een vrij onartistieke performance.'²⁵

Waarom deze novelle vol dood en verderf een hogere kwalificatie verdiende dan bijvoorbeeld *Sybille*, is niet duidelijk. Mogelijkerwijs was de aanval op het thomisme voor Janssen bedreigender. Of was Janssen inmiddels toch enigszins geïntimideerd door de polemiek die zijn recenseertrant opriep?

Een jaar later, in 1944, verscheen een recensie van *De consul* door de priester en Idil-recensent Cyriel van Duyse, verbonden aan het Sint-Ignatius Ziekenhuis te Breda. Hij kwalificeerde deze novelle met het cijfer II-III.

‘Een knappe novelle, maar triest. De jongen waar het over gaat, komt in zijn latere jaren niet over zijn kinderlijk wondergeloof en zijn puberteits-schuldgevoel uit met als gevolg een verdringingscomplex waaruit hij door verwerping zowel van het geloof als van de conventionele moraal tracht te ontvluchten. Het komt inderdaad zoover en de schrijver heeft dit scherp geobserveerd en raak weergegeven. Maar of dit een gevolg is van de onredelijkheid van de godsdienst of van haar Artfremdheit aan de menselijke natuur, zoals de schrijver schijnt te insinueren is een andere zaak, want dan zou het zich *ubique et semper* aldus moeten voordoen, wat niet het geval is. Voor ontwikkelde volwassenen. Voor priesters en pedagogen leerzaam.’²⁶

Het is vreemd dat een recensie die zo weinig zegt over de inhoud, maar alleen de psychologische toestand van de hoofdpersoon beschrijft, zo maar ongewijzigd naar de drukker kon. Het is een schoolvoorbeeld van een oppervlakkige recensie die als gevolg van het uitgebreide recensentenbestand af en toe door de mazen van het net glipte. Op het recensieformulier werd door de redactiesecretaris wel even verwezen naar de recensie van pater Janssen. Overigens is deze beoordeling van Van Duyse wel een argument voor de hypothese dat de recensenten van Idil milder beoordeelden dan die van de *Boekengids*.

In 1967 verscheen een verkorte recensie, dit keer van Jan Klein. Hij gaf de *De consul* het cijfer B-IV:

‘Een bittere persiflage op het nonconformisme. Een geboren conformist vergaapt zich aan nonconformistische durvers. Hun ideeën leiden hem, via een reeks toevaligheden tot een grootscheepse proefneming met het zwerversbestaan, die uitloopt op een volstrekt geborgen leven. Behoorlijk geschreven, maar slecht gecomponeerd en helaas weinig overtuigend.’²⁷

Niet alle werken van Walschap werden van katholieke zijde zo sterk bekritiseerd als de hierboven behandelde romans. Daarom wordt nu de aandacht gevestigd op zijn roman *Zuster Virgilia* waarvoor Walschap in 1954 werd beloond met de Vlaamse Driejaarlijkse Staatsprijs voor het Proza.²⁸ Deze roman wordt hier tevens behandeld, omdat er een heftige pennenstrijd over werd gevoerd. Kort na de presentatie in 1951 ontstak in de dagbladen een storm van protest op tegen Idil. Dat is niet toevallig, want in deze tijd speelden ook de affaires rond de ‘tegenstanders’ van Idil: Willem Frederik Hermans, Anton van Duinkerken en Gabriël Smit.

Zuster Virgilia (1951)

Op 9 mei 1951 ontving Idil via de firma N. de Vries te Amsterdam, de Nederlandse vertegenwoordiger van uitgeverij P. Vink te Antwerpen, een verontwaardigde brief over een recensie van de roman *Zuster Virgilia* die in de boekenrubriek voor de KRO radio

23 [Janssen], ‘Vaarwel dan’, 108-109.

24 Recensie *Vaarwel dan*, *Lektuur-Repertorium* (1954) 3085.

25 Janssen, ‘Recensie *De consul*’, 157.

26 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 111 Recensie *De consul*, fichenr. 2717.

27 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 111 Recensie van *De consul*, nr. 28.071.

28 Recensie *Zuster Virgilia*, *Boekengids* 32 (1954) 220.

was besproken. De inhoud van de korte radiorecensie was, zoals te doen gebruikelijk, opgesteld door Van den Ham:

‘Walschap geeft zijn minutieuze analyse van het tegennatuurlijke kloosterleven en tekent zijn heilige als toonbeeld van natuurlijke heiligheid. Hij heeft het nodig geoordeeld zijn heterodoxie te luchten via Alberta’s broer Robert en oom Steven. Zijn boek doet het kloosterleven en de heiligheid onrecht. Op de achtergrond speurt men overal de rancuneuze anti-katholieke tendens, want Alberta zou ook zonder kloosterleven, ook in het huwelijk, een heilige geworden zijn. Zijn boek laat derhalve geen recht wedervaren aan het geloof dat hij vaarwel zei. Het gevaar van dit boek schuilt in het wekken van deze schijn.’²⁹

Nu deed zich de coincidentie voor dat uitgerekend deze roman van Walschap van de Vlaamse recensent Paul Hardy in *Boekengids* een uitermate positieve beoordeling kreeg, namelijk III-IV. Deze recensent constateerde ‘een ommekeer’ in Walschaps geschriften, een ‘terugkeer naar het normale, geestelijk-evenwichtige mensentype. De zielige stoet van hysterici, instinctmensen, en andere stumperds-van-goeden-wil schijnt thans wel definitief te zijn voorbijgemarcheerd.’³⁰ Hij vond het boek tot op de laatste bladzijde, in iedere alinea, eerbaar en van een superieur zedelijk gehalte. Ook Van Duinkerken schreef in *De Tijd* een gunstige recensie:

‘Wie kon verwachten, dat de schrijver van de luidruchtige brochure “Vaarwel dan” binnen tien jaar daarna het beste moderne heiligenleven van de Vlaamse letterkunde bezorgen zou? (...) Het is met Gerard Walschap niet gedaan. Het begint pas. (...) Nu kan men beweren, dat hij met enige goddeloze branie zich in staat zou tonen, hoewel ongelovige, met evenveel eerbied, ontzag en nauwgezetheid over mystieke zielstoestanden te schrijven en oordelen als allerlei brave paters, die denken, dat zij op dit vermogen tot zielsdoorschouwing pacht hebben. Men kan smalen op Walschap, als men daar zielsbehoefte aan heeft. Gelooft men echter met heel zijn ziel, dat er goddelijke genade bestaat, dan zal men moeten toegeven, weinig verzonnen verhalen te kunnen opnoemen, waarin de werking van deze genade duidelijker waarneembaar is gemaakt, dan in “Zuster Virgilia”.’³¹

De landelijke dagbladen, ook de katholieke, roemden de roman in alle toonaarden. *De Maasbode* schreef: ‘Zelden lazen wij een hagiografie waarin de heilige ons zo nabij komt.’³² Pater S. Jelgersma m.s.c merkte wat later in dezelfde krant op dat Walschap die zelf weliswaar niet in zuster Virgilia geloofde, haar in zijn boek met zoveel liefde tekende.³³ Het dagblad *De Gelderlander* kondigde aan *Zuster Virgilia* binnenkort in feuilletonvorm uit te brengen en in *De Volkskrant* schreef Gabriël Smit dat *Zuster Virgilia* ‘zonder enige twijfel de sterkste en nobelste roman was over een heilige die sinds vele jaren in onze taal verscheen’.³⁴ In hetzelfde artikel verbaasde hij zich er wel over dat de roman uitgerekend werd geschreven door iemand die zichzelf niet meer tot de katholieke kerk rekende. Smit vond dit een tragische bijkomstigheid, maar wilde de roman toch vooral als kunstwerk beoordelen. Hij vond dat Walschaps eigen geweten en persoonlijk leven voor de roman niet van belang waren. Dat Idil de euvele moed toonde hier toch de nadruk op te leggen vond Smit ‘een pijnlijk voorbeeld van de benepen, achterdochtige critiek waaraan sommige boekbeoordelaars in katholieke kring zich schuldig maken. (...) De wenselijkheid of noodzakelijkheid van een katholieke lektuurdienst als “Idil” kan hier gevoeglijk buiten beschouwing worden gelaten, maar men moet minstens eisen dat een dergelijke dienst deskundig is en zijn verantwoordelijkheidsbesef zuiver bepaalt.’

Een verbolgen uitgever Vink adviseerde Idil contact op te nemen met Joris Baers, want ‘het zou te wensen zijn dat het streven in Vlaanderen, om de grote auteur Gerard Walschap van een vijand (wat hij nooit was) tot een voorvechter van de H. Kerk te maken,

ZUSTER VIRGILIA — Antwerpen; A'dam, P. Vink, 1951, (21 x 15), 308 Mz.
geb. fl. 9.90

III — De auteur beschrijft de opgang naar heiligheid van Albetta van Calcken, een stoere Vlaamse dochter met een gouden karakter.

Als dit meisje na de dood van haar moeder het gezin op zijn bestemming gebracht heeft, kiest ze op ongeveer 30-jarige leeftijd de kloosterstaat, is na haar professie enige jaren bij het kleuteronderwijs, vervult als visionaire de streek met haar roep van wonderdoenster en sterft op de geprofeteerde 2de Februari in geur van heiligheid. Men heeft hier de merkwaardige figuur, dat een auteur van betekenis, die tien jaren geleden openlijk brak met de Kerk, een gefingeerde hagiografie schrijft van grote schoonheid en oestroering. In deze probleem-roman, die als al Walschap's werk een getuigenis is — en een eerlijk getuigenis — treedt de kritiek met kracht naar voren. En al menen wij de auteur in het hele werk terug te vinden, we treffen hem toch vooral in zijn kritiek op de Kerk aan, welke kritiek niet vrij is van een onbewust rancuneuze ondertoon. Ons voornaamste berwaar geldt het geraffineerde, schijnheilige optreden van de katholieke Simon Verheyleweghen en het slot van het boek waar de eerlijke rationalist Rob losbreekt en Daniël zijn hatelijke insinuaties lanceert, zonder dat er bij dit alles sprake is van een redelijk tegenwicht. Ook romantisch is dit slot onbevredigend.

De auteur heeft zijn heilige naar best vermogen recht doen wejdervaren: Zuster Virgilia is een onvergetelijke figuur van oestroerende menselijke goedheid, maar hij schiet o.i. te kort in de uitbeelding van het mystieke leven zelf en geeft teveel uiterlijkheid.

Het ideale heiligenleven biedt dit met groot talent geschreven boek beslist niet. Wel is het een roman die beschouwd kan worden als een weerspiegeling van innerlijke gespletenheid.

Kritische lezers zullen van Walschap's meesterlijke verteltraant kunnen genieten, van zijn levenschte mensen, hun strijd, hun vreugde, zorgen en twijfels. Een document humain.

V.V.B. 5

drs L. VAN DEN HAM
Mei 1951

Nadruk verboden. — Stichting I.D.L.L., Parkstraat 10, Tilburg.

Jaargang XIV

Recensie van *Zuster Virgilia* van Walschap

van Nederlandse zijde niet wordt doorkruist'.³⁵ De uitgever raadde Idil verder aan met een gewijzigde tekst te komen en opnieuw een radio-uitzending aan de roman te wijden.

Gerard Verbiest verdedigde zich door te stellen dat de recensie onder grote tijdsdruk was ontstaan. De KRO 'hakte' voortdurend in op de zendtijd en dan moest wel eens te snel worden gerecenseerd, schreef hij aan een verontruste mevrouw Kortekaas-Den Haan, recensent en lid van de Idilraad namens het Katholiek Vrouwengilde.³⁶ Verbiest betreunde de eenzijdige belichting van *Zuster Virgilia* in de radiouitzending en haastte zich te zeggen het een 'superontroerende en verheffende roman' te vinden, maar 'een hagiografie? Néén!'³⁷ De trappist pater Aloysius die om advies werd gevraagd, had een geheel eigen visie op het boek. Hij kon zich in zijn beoordeling maar moeilijk losmaken van de persoon Walschap en bespeurde bij hem geen heimwee naar het katholieke geloof. Hij vond de roman een soort van 'Han van Meegeren geval: "Ze" vallen me aan op mijn ongeloof, ik zal "ze" eens laten zien, dat ik zeer goed een volmaakt katholiek boek kan schrijven,' was zijn reactie.³⁸

29 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 299 Brief N. de Vries, 9-5-1951.

30 Hardy, 'Oogst van het voorjaar', 145.

31 Van Duinkerken, 'Moeder en zuster Virgilia'.

32 Recensie *Zuster Virgilia*, *De Maasbode*, 7 april 1951.

33 Jelgersma, 'Een geheim'.

34 Smit, 'Meesterlijke uitbeelding'. Dezelfde kritiek uitte Gabriël Smit in 'Walschap doet het niet meer' in het themanummer over Walschap in *Roeping* 31 (1955/1956), 55. Hierin noemde hij de aanval op de schrijver een systematische vernietigings-aanval in de naam van het geloof en het toppunt van klerikale bekrompenheid.

35 KDC, *Archief Idil*, inv. nr. 299 Brief N. de Vries, 24-5-1951.

36 Ibidem, Brief aan B. Kortekaas-Den Haan, 23-5-1951.

37 Ibidem, Advies aan Piet Oomes over *Zuster Virgilia*.

38 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 116 Recensie *Zuster Virgilia* door pater Aloysius.

Om deze polemiek tot een goed einde te brengen koos Verbiest voor veiligheid, zonder het eerder door hem ingenomen standpunt te wijzigen. Van den Ham kreeg de opdracht om de recensie naar eer en geweten te herschrijven. Onder toevoeging van enkele voor Idil principiële argumenten gaf hij deze roman het kwalificatiecijfer III.³⁹

‘De auteur beschrijft de opgang naar heiligheid van Alberta van Calcken, een stoere Vlaamse dochter met een gouden karakter.

Als dit meisje na de dood van haar moeder het gezin op zijn bestemming gebracht heeft, kiest ze op 30-jarige leeftijd de kloosterstaat, is na haar professie enige jaren bij het kleuteronderwijs, vervult als visionnaire de streek met haar roep van wonderdoenster en sterft op de geprofeteerde 2de februari in geur van heiligheid. Men heeft hier de merkwaardige figuur, dat een auteur van betekenis, die tien jaren geleden openlijk brak met de Kerk, een gefingeerde hagiografie schrijft van grote schoonheid en ontroering. In deze probleem-roman, die als al Walschap’s werk een getuigenis – en een eerlijke getuigenis – treedt de kritiek met kracht naar voren. En al menen wij de auteur in het hele boek terug te vinden, we treffen hem toch vooral in zijn kritiek op de Kerk aan, welke kritiek niet vrij is van een onbewust rancuneuze ondertoon. Ons voornaamste bezwaar geldt het geraffineerde, schijnheilige optreden van de katholieke Simon Verheyleweghen en het slot van het boek waar de eerlijke rationalist Rob losbreekt en Daniël zijn hatelijke insinuaties lanceert, zonder dat er bij dit alles sprake is van redelijk tegenwicht. Ook romantisch is dit slot onbevredigend.

De auteur heeft zijn heilige naar best vermogen recht doen wedervaren: zuster Virgilia is een onvergetelijke figuur van ontroerende goedheid, maar hij schiet o.i. te kort in de uitbeelding van het mystieke leven zelf en geeft teveel uiterlijkheid.

Het ideale heiligenleven biedt dit met groot talent geschreven boek beslist niet. Wel is het een roman die beschouwd kan worden als een weerspiegeling van innerlijke gespletenheid.

Kritische lezers zullen van Walschap’s meesterlijke verteltrant kunnen genieten, van zijn levensechte mensen, hun strijd, hun vreugde, zorgen en twijfels. Een *document humain*.’

Simon Vestdijk

De auteur Vestdijk en zijn relatie tot Idil zijn in het vierde hoofdstuk al uitgebreid aan de orde gekomen naar aanleiding van de ontvangst van zijn roman *De dokter en het lichte meisje* en het daaruit voortvloeiende Sittardincident. Het is daarom niet nodig de schrijver hier opnieuw te introduceren. Maar zoals dat ook met Walschap het geval was, veranderde de visie van Idil voor een deel van zijn oeuvre in de jaren zestig. Omdat er van zijn werk diverse herdrukken verschenen, kan de ontwikkeling in de tijd worden aangetoond in een veelvoud van recensies. De keuze is gevallen op die romans waarvan de meeste recensies in het archief aanwezig zijn en waaromtrent veel te doen is geweest, te weten: *Else Böhler, Duits dienstmeisje* (1935), *De nadagen van Pilatus* (1938) en *De redding van Fré Bolderhey* (1948).

Van Duinkerken die verscheidene romans van Vestdijk recenseerde voor *De Tijd*, was van mening dat ‘Vestdijk zich schijnbaar lang en aandachtig had verdiept in de seksuele moraal van (...) Sigmund Freud’.⁴⁰ Maar hoe dacht Idil over het werk van Vestdijk? Uit een rondgang in het recensie-archief blijkt dat de kwalificaties die achtereenvolgens aan genoemde romans werden gegeven, nogal uiteen liepen: van I tot IV. Zoals dat ook met de boeken van Walschap het geval was, werden de controversiële romans ten minste drie keer door Idil en/of de *Boekengids* gerecenseerd.

Else Böhler, Duits dienstmeisje (1935)

De eerste recensie van de psychologische roman *Else Böhler* uit 1935 verscheen pas een jaar na uitgave ongesigneerd in de Vlaamse *Boekengids* 14 (1936), een jaar vóór de oprichting van Idil. Allereerst geeft de recensent een korte inhoudbeschrijving: een Nederlandse student die omgang had met een Duits dienstmeisje dat hij later vermoordde, beschrijft haar geschiedenis als hij in een Berlijnse gevangenis zit. Daarna geeft hij zijn persoonlijke mening over deze roman, die hij kwalificeerde met het cijfer II. Deze kwalificatie was in het *Lectuur-Repertorium* van 1954 nog steeds van kracht. De motivatie van de recensent voor zijn beoordeling in *Boekengids* was als volgt:

Simon Vestdijk (Collectie NLM, Den Haag)

‘Vestdijk heeft in de letteren nooit den titel van moralist geambieerd, dat is voldoende geweten, maar ditmaal loopt hij verloren in immoreele en ook literaire overdaad; zijn boek is weliswaar tamelijk stevig gebouwd, maar de uitrafeling van het erotische geval, dat ten slotte toch maar een brug moest zijn tussen huiselijke deemstering en de knappende tragiek van zes razende, gekke kogels, is dé zwakheid van ’t geheel. (...) Summa summarum: dat boek is een corvée geweest.’⁴¹

In 1959 verscheen de eerste Idilrecensie van recensent Th. Hoogbergen die het cijfer II-III een goede kwalificatie vond.

‘Veel meer dan de geschiedenis van een blinde verliefdheid van de ik-figuur op het Duitse dienstmeisje Else Böhler, beschrijft de auteur met meedogenloze scherpte de vernedering en de zielepijn, waardoor twee mensen over elkaar triomferen. De absolute minnaar raakt in de valstrikken van een lelijk, onnozel en kwaadaardig meisje. Het is tegelijkertijd een haten en liefhebben van deze vrouw. Bovendien tekent de schrijver de mens-ontluisterende kleinburgerlijkheid van een Haags milieu. Voor christenen lijkt ons het boek onaantvaardbaar, omdat Vestdijk het leven als een materieel-biologische aangelegenheid ziet. Perversie is onontkomelijk. Het tweede gedeelte is een vlijmende satire op Hitlers waanideeën (het boek verscheen al in 1935). Wat in *Terug tot Ina Damman* met zo’n verrukkelijke sublimateit beschreven werd, is hier vergroefd en kennelijk bedoeld om de burger te choqueren. Ontraden.’⁴²

In 1967 kreeg *Else Böhler* van A. Goossen het kwalificatiecijfer B-IV met de volgende omschrijving:

‘Na de moord op een Duits meisje in een Berlijnse gevangenis zittend, beschrijft een Nederlandse student hoe hij met dit dienstmeisje omgang had gekregen, tegen de roddel in van zijn bekrompen milieu. Evenzeer binnen als buiten deze intrige schreef Vestdijk in 1935 zijn verachting uit voor het nazi-dom. De morele en politieke schok-effecten hebben sindsdien veel kracht verloren.’⁴³

39 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 116 Recensie *Zuster Virgilia* door L. van den Ham, fichenr. 4967.

40 Polman, *De keerzijde van het leven*, 288, 399-340.

41 Recensie *Else Böhler*, *Boekengids* 14 (1936) 6-7.

42 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 123 Recensie *Else Böhler* door Th. Hoogbergen, nr. 7734.

43 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensie *Else Böhler* door A. Goossen.

De reacties op deze roman waren nog gematigd in vergelijking met die op de roman *De nadagen van Pilatus*, die veel stof deed opwaaien.

De nadagen van Pilatus (1939)

In 1939 verscheen Vestdijks historische roman *De nadagen van Pilatus*. De eerste recensie, gemaakt door de Limburgse priester K. Roncken, aalmoezenier van sociale werken in het bisdom Roermond, werd al snel na de uitgave in *Boekengids* (1939) gepubliceerd. Deze recensent had maar enkele zinnen nodig om de roman neer te sabelen, kwalificatie I.2:

‘Ook bij een historische roman moet de fantasie toch altijd binnen bepaalde perken blijven. Dit is hier niet het geval. De encenering, gevormd door de zedeloze uitspattingen van de oude Romeinen, is al erg genoeg. Maar de rol die hier wordt gespeeld door de eerste christenen, en vooral door Maria van Magdala; de figuur van Christus, zoals die hier wordt voorgesteld, is voor ieder gelovig christen onaanvaardbaar en stuitend. De bespiegelingen over de zonde, die Christus in de mond worden gelegd, zijn niet anders dan een grove profanatie. Tegenover dit boek kunnen we geen andere houding aannemen dan afwijzing en protest.’⁴⁴

Vervolgens bleef het lange tijd stil rond de roman, totdat Jan Klein in 1957 van Idil de opdracht kreeg de herdruk van deze ‘Christus-caricatuur’, uitgegeven door De Arbeiderspers, opnieuw te beoordelen. Jan Klein was mogelijk nog strenger dan Roncken. Hij vond dat dit boek viel onder de verbodsbepalingen van canon 1399, waarvoor de kwalificatie I.⁽²⁺³⁾ gangbaar was. Bovendien vulde hij dit cijfer nog aan met de code Ac, wat betekende antichristelijke en dus voor iedereen verderfelijke lectuur. ‘Wat bezielt dan de Arbeiderspers, die dit vergif gaat spuien à raison van vijf kwartjes. Wie regeert die ABC-reeks? Vestdijk zei zelf immers “Wie niets heel laat, is zelf ook niets”.’⁴⁵

‘De Christus-caricatuur in deze herdruk wordt geschetst door Maria van Magdala, door Pilatus en Caligula...haar minnaars! De fabel speelt te Rome in een bruin verrot milieu met allergemeenst kleurkrijt getekend. Daarbij worden profane documenten kritiekloos aanvaard en christelijke documenten even kritiekloos verworpen of misvormd. Zoiets rechtvaardigt voor een historische roman de dubbele nul, die niet op de stijl slaat, integendeel.’

In 1963 was het de beurt aan psychiater J. Marlet om de roman bij de vierde druk opnieuw te beoordelen. Deze keuze voor Marlet was geen toeval, want in Idilkringen was men ervan overtuigd dat er met Vestdijks psychische gesteldheid het nodige mis was! Marlet spreekt in zijn recensie over een ‘historisch getinte’ roman, die door zijn nihilistisch karakter anno 1963 nog steeds viel onder de categorie verboden lectuur, I.2 en dat was voor die tijd zeer traditioneel.

‘De geestelijk en lichamelijk mismaakte keizer Caligula wenst naast Jupiter vergoddelijkt te worden en tracht tenslotte via een kruisigingsscene geïdoliseerd te worden gelijk Jezus door de gelovige Joden werd vereerd. De perverse en wrede wegen die Caligula bewandelt vormen de hoofdinhoud van dit zeer knap geschreven boek. Vooral de opzettelijke vertekening van de Christusfiguur en ook van Maria Magdalena in deze ten dele op historische gegevens berustende navrante roman, doet deze lectuur vallen onder de kerkelijke Codex.’⁴⁶

Zoals te doen gebruikelijk bij controversiële romans werd de mening gevraagd van verschillende recensenten, in dit geval ook van Piet Oomes die na lezing het oordeel van Marlet onderschreef. Het boek kon volgens hem niet worden geplaatst in de katholieke bibliotheek, tenzij het zeer streng werd gereserveerd voor studie en/of informatie.⁴⁷ Als extra toevoeging schreef Oomes in zijn brief:

‘Het is mogelijk als ongelovige een Pilatusroman te schrijven met inachtneming van de Evangeliën, de Handelingen en de Brieven als historische bronnen. Vestdijk ging veel verder, zijn interpretatie van de Christusfiguur, Maria Magdalena e.a. leidde tot een moedwillige vertekening. Christus werd een soort fakir, Maria Magdalena een haetare vóór en ná.’⁴⁸

Vier jaar later schreef A. Goossen voor *IT* een gedegen, korte recensie van de intussen tot de categorie ‘psychologisch-historisch’ herdoopte roman. De laatste recensie is een uitstekend voorbeeld van de beoogde objectieve benadering van de recenseerrichtlijnen van 1968. Goossen was overigens één van de opstellers van die nieuwe richtlijnen. Wat schetst de verbazing dat hij *De nadagen van Pilatus* nu kwalificeerde met B-III, voorzien van de volgende neutrale omschrijving:

‘Geschorst als landvoogd, keert Pilatus terug in het corrupte Rome van keizer Caligula. Beider levenspad wordt gekruist door Maria Magdalena, die de herverschijsing van haar Heiland verwacht. Allen gaan ten onder aan groothedswaan, religieuze hysterie of politieke misrekening. Vrijmoedige fantasie rond de wankle eerste christengemeente temidden van Romeinse dekadentie. Literaire benadering van een thema, dat vanuit gelovig standpunt anders belicht zou worden.’⁴⁹

De volgende roman van Vestdijk, die in dit hoofdstuk voor het voetlicht komt, is *De redding van Fré Bolderhey*. Deze roman van Vestdijk uit 1948 is hier opgenomen om te bekijken of er inmiddels genuanceerder over zijn romans werd gedacht.

De redding van Fré Bolderhey (1948)

De psychologische roman *De redding van Fré Bolderhey* werd in eerste instantie gerecenseerd door het Tweede Kamerlid voor de KVP, dr. L. Albering, die er de kwalificatie II aan gaf. De inhoud van zijn recensie luidt als volgt:

‘De uitbeelding van de ondergang van een jongen, die uit medelijden met een krankzinnige achterneef en door zich met deze te vereenzelvigen, zijn jonge leven voert naar de afgrond der krankzinnigheid. Zeer knap geschreven, soms van een adembenemende beklemming, maar ongezond. Zeer voorbehouden lectuur.’⁵⁰

Een maand later ontving Idil ongevraagd een ingevuld recensieformulier van de bibliothecaresse en Idilrecensente E. Damen die zeer verbolgen was over dit boek en er een andere kwalificatie aan gaf, I-II. Zij vond het ‘een absurd ongezond boek, waarin bovendien beschrijvingen voorkwamen van te achterhalen bestaande zaken en personen, die men op zijn minst als hoogst ongepast moest aanmerken’.⁵¹ Het boek speelde zich namelijk voor een deel af in haar openbare bibliotheek in Amsterdam.

Tien jaar later, in 1959, beoordeelde de priester C. de Groot de roman met III-IV. Hij vond het cijfer II van Albering om de volgende redenen te streng.

‘De “ongezonde” sfeer is het vanzelfsprekende gevolg van de beklemmende wijze waarop de auteur het verloop van het ziekteproces heeft verwoord. Daarmee mag men het boek nog niet ongezond van mentaliteit noemen.(...) Vestdijk schijnt daar [de obsessie voor de medemens] oog voor te hebben en heeft dit aan de hand van een

44 Roncken, ‘Recensie *De nadagen van Pilatus*’, 27-28.

45 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensie *De nadagen van Pilatus* door Jan Klein (1957).

46 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensie van *De nadagen van Pilatus* door J. Marlet.

47 Ibidem, Brief Piet Oomes aan mej. Engel, 4-11-1963.

48 Ibidem, Bijlage bij de brief van Piet Oomes aan Idil over *De nadagen van Pilatus*, 5-11-1963.

49 Ibidem, Recensie van *De nadagen van Pilatus* door A. Goossen (1967); Recensie van *De nadagen van Pilatus*, *Idil Tijdingen* 30-33 (1967) 2014.

50 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensie *De redding van Fré Bolderhey* door L. Albering, fiche-nummer 3885.

51 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensie *De redding van Fré Bolderhey* door E. Damen.

extreem, maar wetenschappelijk misschien niet helemaal gerechtvaardigd voorbeeld geïllustreerd. Een voorbehoud geldt, maar gevormde lezers kunnen dit boek met een gerust hart lezen.’⁵²

Idil vond dat De Groot wel erg soepel was in zijn beoordeling en verzocht hem een aantal passages in zijn recensie nog eens te heroverwegen. De Groot toonde zich inschikkelijk en veranderde de kwalificatie uiteindelijk in III.

In 1966 verscheen de laatste, maar nog steeds kritische recensie van Jan Klein, die voor deze roman het cijfer B-III voorstelde:

‘De schaakmeesterlijk gespeelde tekst bedrijft een macabere humor (als van galgen) met puberteits (?)-hallucinaties. Eddie Wesseling, fantastisch vervreemd van vader, fixeert zijn Oedipuscomplex op identificatie met een schizofrene achterneef, Fré Bolderhey. Een spookjacht - van paraplu’s, zeegezichten, zand, bloedschande, wanstaltigheden, allerlei dieren en mensengestalten, vooral een pervers kreeft-meisje - belichaamt de vervolgingswaan van Eddie-Fré (slechts voor ijzeren naturen).’⁵³

De recensies van de romans van Walschap en Vestdijk leiden niet tot de conclusie dat de beoordelingen in de jaren vijftig soepeler werden. Dat gebeurde pas in de loop van de jaren zestig en wel heel spectaculair na de introductie van de nieuwe richtlijnen in 1968.

Tot nu toe werden alleen de recensies van controversiële schrijvers onderzocht, maar hoe werd er door Idil gereageerd op de romans van de op het eerste gezicht gewaardeerde niet-katholieke schrijfster Hella Haasse? Kon zij de katholieke toets der kritiek doorstaan?

Hella Haasse

De overgang van Walschap via Vestdijk naar Hella Haasse lijkt misschien abrupt. Zoals in de inleiding al is gezegd, behoorde Haasse in de jaren zestig tot de jongere generatie en werden haar romans in de katholieke wereld niet als schokkend ervaren. Over het algemeen kregen haar romans een III-IV beoordeling. Toch schreef zij een tweetal romans waartegen Idil bedenking had. Het gaat hier om *De ingewijden* en *Cider voor arme mensen*. Deze romans werden overigens ook door recensenten van de *Boekengids* beoordeeld. Een vergelijking is dus mogelijk, zij het dat er vanwege het korte tijdsbestek tussen het verschijnen van deze romans en het einde van Idil maar twee recensies van beide romans werden gemaakt.

Hella Haasse (Collectie NLM, Den Haag)

De ingewijden (1957)

De Vlaamse priester dr. Joris Caeymaex gaf aan de roman *De ingewijden* in *Boekengids* (1957) een II-III- beoordeling en voegde daar nog de code ‘N’ aan toe, wat betekende dat hij de inhoud ‘storend neutraal’ vond. De inhoud van de recensie is als volgt:

‘Tot het vatten van zin en aard van deze roman worden wij gediend door de uitgesproken centrale betekenis welke de plaats der actie bezit, namelijk Griekenland en meer in het bijzonder Kreta, zowel in hun werkelijkheid als in hun symbolische betekenis. (...) Een leraar klassieken op filologische tocht met proefschrift-concept op zak over verband Eleusis (De ingewijden) en Kretenzische aardcultus, hijzelf minnaar van Vrouw Elina’s gehuwde dochter, en in zijn groep het zoontje van deze laatste die zijn grootmoeder niet kent. Al die draden grijpen in malkaar; een dramatisch geweld brengt nagenoeg alle personages om het leven. Schrijfsters instelling is existentialistisch-pessimistisch, met misschien een kleine kier op aanvaarding. Haar praemissen zijn eenzijdig: namelijk de teeltbodem van deze algemene levensverscheurdheid is in bijna al de gevallen mislukt huwelijk en een even mislukte opvoeding en groei. Haar kracht als romanière besteedt zij aan psychologie van het erotische en speciaal het kunstenaarsleven. (...) De algemeen heersende neutraliteit in het boek doet bijna kras aan.’⁵⁴

De ingewijden werd hetzelfde jaar (1957) door de Idilrecensent Harrie Kapteijns iets milder beoordeeld. Hij benadrukte in zijn recensie vooral de literaire kwaliteit van de roman. Daardoor is de recensie ook minder moralistisch. Het kwalificatiecijfer was III.

‘De levens van een Amerikaans meisje, een jonge Kretenzer, een Duitse parachutist, een Nederlandse leraar met drie leerlingen en een Nederlandse schilderes, leiden met veel omwegen, elk in eigen verband en met een ander doel naar Kreta. In het zeer ingewikkeld patroon van een enorme compositie leidt de schrijfster deze levens naar een crisis toe, wanneer zij elkaar in Kreta van 1954 ontmoeten: en voor hen allen betekent deze ontmoeting de inwijding in een heel het leven omvattende samenhang en verantwoordelijkheid, die veel verder gaan en veel minder begrepen kunnen worden dan de kleinere gemeenschap (van liefde, politiek ideaal, nationale zeden enz.) waarin zij de zin van het eigen leven trachten op te doen gaan.

Boeiende beschrijving van landschap en cultuur, knappe opbouw van menselijke levens, scherpe analyse van verschijnselen, soms te uitgebreid gedoseerd, wisselen elkaar af, dienstbaar blijvend aan het hoofdthema van het boek: de inwijding in het grootse, zich chaotisch voordoende, onbegrepen en tragisch verlopende leven, dat in zijn kern mysterie is. Dit zeer knappe boek zal door zijn ingewikkelde stof en zijn thema alleen spreken tot gevormde lezers.’⁵⁵

In het *Lectuur-Repertorium* van 1967 werd deze ‘merkwaardige’ roman van Haasse tien jaar later extra belicht. De redactie prees het compositorisch en psychologisch talent van de schrijfster en de culturele onderstroom in deze roman. Niettemin was het repertorium van oordeel dat *De ingewijden* ‘slechts geschikt [was] voor ontwikkelde, rijpe romanlezers vanwege de ideeën en de bijna obsederende levensverscheurdheid bij de personages’. Het handhaafde de beoordeling van Caeymaex.⁵⁶

Er is helaas van *De ingewijden* na de herziening van de recenseerinstrucies geen nieuwe recensie verschenen. De enige bijdrage die deze roman aan de analyse kan leveren, is het verschil in beoordeling tussen de Nederlandse en Vlaamse recensiediensten aantonen. Het blijkt wederom dat het ASKB strenger recenseerde dan Idil. Dat was althans de opvatting van Ferd Verbiest en hij had daarin gelijk. Dat komt ook in de beoordeling van de volgende roman duidelijk naar voren.

52 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensie *De redding van Fré Bolderhey* door C. de Groot.

53 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 245 Recensie *De redding van Fré Bolderhey* door J. Klein (1966).

54 Caeymaex, ‘De ingewijden’, 259-260.

55 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 121 Recensie *De ingewijden*, door H. Kapteijns.

56 Recensie *De ingewijden*, *Lectuur-Repertorium* (1967) 847.

De ontwikkeling in de beoordeling van de roman *Cider voor arme mensen* liep van II-III *Boekengids* naar III (Idil) in 1960 tot B-IV in 1968 (Idil). De eerste recensie was van de hand van recensent Dries Janssen van *Boekengids* (1961). Hij roemde de schrijfster vanwege haar compositie, stijl en taal, psychologisch inzicht en natuurbeschrijvingen, maar over de inhoud was hij minder positief.

‘Het thema van dit werk is “klassiek”: de mens blijft eenzaam, wat hij ook verzint om zijn eenzaamheid te doorbreken. De uitwerking van dit thema is “modern”. Modern, al te modern zelfs. Martha is verloofd met Paul, heeft als studente reeds “geleefd”; Reinier is gehuwd met Sophie en vader van drie kinderen. Niettemin gaan zij beiden met de auto naar Frankrijk, aldus trachtende hun vroegere, gedurende een jaar onderbroken verhouding opnieuw op te nemen. Reeds op de eerste dag van hun reis merken zij beiden dat het niet meer is zoals vroeger. Rijst de vraag: zijn wij van elkaar vervreemd of hebben wij elkander nooit werkelijk goed gekend? Autopanne verplicht tot één nacht oponthoud in een noord-Frans gehucht. Deze pech, even symbolisch als de drukkende warmte vóór het onweer, is het begin van het einde: zij keren terug en zullen ieder huns weegs gaan, eenzaam zoals altijd. Martha weet dat zij ook niet met Paul zal verder kunnen; Reinier weifelt, maar als het ooit tot een breuk met Sophie komt, zal geen weg naar Martha leiden.

Zeer ernstig voorbehoud geboden.⁵⁷

Wat was de reden voor dit voorbehoud? Janssen gaf daarvoor drie argumenten: ‘de zelfsprekendheid van voorhuwelijkse ervaringen; de echtbreuk zelf en enkele intimiteiten, die meer stuiten omdat zij “gepleegd” worden in weerwil van de breuk dan om de facta zelf. Deze zijn moraliter verwerpelijk.’⁵⁸

Piet Oomes kon ook al niet veel bewondering opbrengen voor de ‘novelle’, maar was wat soepeler in zijn kwalificatie III, waar hij wel de code ‘H’ aan toevoegde, dat wil zeggen ‘a-godsdienstig, humanistisch’.

‘De eigenlijke gebeurtenissen van deze novelle spelen zich af in één etmaal en zijn weinig boeiend. Het verhaal ontleent zijn betekenis aan de observatie en de goedgeschetste atmosfeer van landschap en gehucht in Noord Frankrijk en aan de psychologische peiling van de troebele situatie tussen een jongeman en een jonge vrouw: Reinier en Martha. Reinier is tijdelijk zijn huwelijk ontvlucht en Martha haar verloofde. Zij gaan samen in een gehuurde auto op zwerftocht. De “subtiële” problemen van deze “moderne” mensen verbleken bijna tegenover de ruige, rechtlijnige houding van enkele arme dorpelingen, die hen helpen, als de auto panne krijgt. De titel is symbolisch evenals het slot van dit verhaal van twee gefrustreerde mensen.’⁵⁹

De laatste recensie van *Cider voor arme mensen* dateert uit 1968 en werd geschreven door Th. Hoogbergen. Het is een typisch voorbeeld van een verkorte recensie, zoals die vanaf de recensieerrichtlijnen van 1968 werden gemaakt. Hij vond B-IV een passende kwalificatie.

‘Een moderne versie van het Tristan en Isolde-motief in de persoon van Martha en Reinier, waar zij temidden van hun eigen teleurstellingen kennis maken met de harde realiteit van arme mensen (cider uit essebladeren) en tegelijk hun eigen positie reëel onder ogen zien. Een nieuw inzicht in beider situaties is tegelijk een keerpunt met duidelijke konsekwenties. Een goed en aantrekkelijk geschreven verhaal.’⁶⁰

Het is opvallend dat deze drie recensenten, ieder vanuit een eigen perspectief, het woord ‘modern’ bezigden in de recensie van *Cider voor arme mensen*. Janssen spreekt van een moderne roman, Oomes over moderne mensen en Hoogbergen over een moderne versie van de Keltische legende Tristan en Isolde, die verhaalt over twee geliefden die uitein-

delijk in elkaars armen sterven, een geliefd thema in de literatuurgeschiedenis. Dat de recensenten dit woord gebruikten, zegt iets over de tijdgeest en de ideeën die men in de katholieke literatuurkritiek in de jaren zestig koesterde over de moderne roman. Men stond over het algemeen nog sceptisch tegenover de vrijheid, eigen verantwoordelijkheid en de losse moraal die de romanpersonages vertolkten. Dat werd door diverse recensenten als humanistisch, lees nihilistisch, ervaren. Het feit dat Hoogbergen in 1968 spreekt van een ‘goed en aantrekkelijk verhaal’ geeft al aan dat men zich daarover een decennium later niet meer zo druk maakte. Het *Lectuur-Repertorium* dacht daar in de herziene uitgave van 1966 nog anders over en handhaafde de beoordeling II-III.⁶¹

Ter afsluiting van deze dissertatie is een overzicht opgenomen van alle Nederlandse romans die in de periode 1946 tot 1970 door Idil werden verboden of streng voorbehouden. Hierin is de evolutie van de beoordeling ook af te lezen. Werden er in 1947 bijvoorbeeld nog 11 Nederlandse romans verboden, daarna liep dat aantal snel terug. Zoals al gezegd was *De nadagen van Pilatus* in 1963 de hekkensluiter (zie bijlage 4 en 5).

Conclusie

In de inleiding van dit hoofdstuk werden twee vragen gesteld. De eerste vraag luidde of Idil een evolutie doormaakte in de periode 1937-1970, met andere woorden of er in de loop der tijd sprake was van een versoepeling in het recenseren. Op de tweede plaats was de vraag of er een verschil aantoonbaar is in het recenseren van Idil en de Vlaamse *Boekengids* en het *Lectuur-Repertorium*. Beide vragen kunnen met een volmondig ‘ja’ worden beantwoord. De beoordeling werd vanaf de jaren zestig versoepeld, zij het dat Vlaanderen daarin enigszins achterliep. Het overzicht in bijlage 5 geeft dat ook aan. Uit dat schema blijkt bovendien dat het aantal lekenrecensenten dat een strenge beoordeling gaf dat van de geestelijken overtrof (respectievelijk veertien en twaalf recensies).

De samenstelling van de in dit hoofdstuk behandelde romans kwam als volgt tot stand. Behalve de keuze voor de drie schrijvers Walschap, Vestdijk en Haasse – de eerste twee omdat zij controversieel waren en de laatste omdat zij ook door de katholieke lezers werd gewaardeerd – was de voorwaarde voor opname in dit hoofdstuk dat er minstens drie recensies in verschillende perioden over de roman in kwestie waren verschenen. Uitzonderingen op deze regel vormen *Sybille* en *De ingewijden*. *Sybille*, omdat na dit debuut van Walschap een storm van protest losbarstte en de beoordeling daarom niet in de analyse mag ontbreken. *De ingewijden* omdat deze roman van Hella Haasse – evenals *Cider voor arme mensen* – toch een II-III-kwalificatie kreeg. Dat was uitzonderlijk voor de over het algemeen gunstige beoordeling van haar romans met een gemiddelde III-IV-kwalificatie.

Dat de jezuïet Emiel Janssen in 1938 een uiterst negatieve recensie schreef over de roman *Sybille* was te verwachten. Hij stoorde zich niet alleen aan Walschaps aanval op de neothomistische wijsbegeerte, de katholieke dogma's en zedenleer, maar vooral ook aan het seksueel hedonisme, het nihilisme en agnostisch fatalisme in zijn romans. Deze uitwassen in de literatuur bleven nog tot ver in de jaren vijftig de gemoederen van Idil en het ASKB beheersen. De opvattingen van de moraaltheoloog Janssen die in twijfelgevalen door Idil steevast werd geraadpleegd, bleven tot die tijd fier overeind.

57 Janssen, *Cider voor arme mensen*, 18-19.

58 Janssen, *Cider voor arme mensen*, 19.

59 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 123 Recensie *Cider voor arme mensen* door P. Oomes.

60 KDC, *Archief Idil*, inv.nr. 175 Recensie *Cider voor arme mensen* door Th. Hoogbergen.

61 Recensie *Cider voor arme mensen*, *Lectuur-Repertorium* 2 (H-R) (1969) 847.

Dat veranderde in 1962, toen Idil de recenseerinstrucies moderniseerde, maar de grote doorbraak kwam pas na 1968. Daarvoor is een aantal verklaringen te geven: het verlies van de plausibiliteit van het instituut rooms-katholieke Kerk en haar instituties, de opheffing van de *Index* en de toenemende individualisering, waardoor katholieke schrijvers en intellectuelen het vertrouwen in de Kerk en de katholieke cultuur verloren. ‘Christus was voor hen niet langer het centrum van hun wereldbeeld, dat voortaan werd ingevuld door de “leegte”,’ zoals Peter Nissen het zo fraai uitdrukte in zijn artikel ‘De teloorgang van de katholieke cultuur’ (2004). Het leven was autonoom en dat gold ook voor kunst en cultuur.

Met het oog op de toekomstige samenwerking van Idil met het Katholiek Bibliotheek en Lector Centrum en de Centrale Vereniging voor algemene openbare bibliotheken was aanpassing aan hun eisen echter voorwaarde. De recensies verschenen sinds 1968 uitsluitend nog als verkorte annotaties in *Idil Tijdingen*. Zo verdween de vroegere ergeris over een roman als *Sybille* als sneeuw voor de zon. Volgens de Idilrecensent Goossen was de ondergang van de hoofdpersoon niet eens meer te wijten aan het handelen van de hoofdpersoon Sybille, maar werd deze juist veroorzaakt door ‘domme klerikale manoeuvres’. Goossen vond een A-IV kwalificatie daarom op zijn plaats.

Twee romans in dit hoofdstuk verdienen wat extra aandacht, te weten *Zuster Virgilia* en *De nadagen van Pilatus*. Wat de beoordelingen van deze romans zo belangwekkend maakte, was dat zij een tweetal polemieken op gang brachten. *Zuster Virgilia* werd in Vlaanderen door Paul Hardy letterlijk de hemel in geprezen. Hij zag in deze roman de terugkeer van Walschap in de schoot der moederkerk, maar deze werd door Idil nog met de nodige argwaan begroet. De persoonlijke reputatie van Walschap die de katholieke Kerk de rug toekeerde, was kennelijk nog niet door Gerard Verbiest verwerkt. Bijna de voltallige Nederlandse katholieke pers, onder wie de criticus Van Duinkerken in *De Tijd*, wijdde lovende woorden aan deze roman. De slechte Idilbeoordeling van *Zuster Virgilia* in een bespreking voor de KRO radio leverde opnieuw veel irritatie op in de landelijke pers.

Vanwege het hoge blasfemische gehalte van de roman *De nadagen van Pilatus*, waarin een karikatuur van Christus wordt opgevoerd, ontstond een felle discussie. Dit discours werd weliswaar niet in de pers uitgevochten – van deze mogelijkheid werd bij het verschijnen van deze roman in 1939 slechts sporadisch gebruik gemaakt – maar beperkte zich tot de bibliografische tijdschriften. In de jaren zestig werd ook over deze roman wat ‘verlichter’ gedacht: de beoordeling ontwikkelde zich via ‘verboden’ naar ‘voorbehouden’ lectuur. Dankzij de analyse van deze twee romans kon de strijd die daarover intern werd gevoerd, uit de vergetelheid van het archief in de openbaarheid worden gebracht.

Over het algemeen kan worden gezegd dat de in dit hoofdstuk behandelde romans een goed beeld geven van de perikelen en de ontwikkeling rond de katholieke roman in de periode 1937 tot 1970.

8 Slotbeschouwing

Kroniek

Censuur is van alle tijden. Al vanaf de Oudheid werd de lezer beschermd tegen de verwerpelijke invloed van lectuur. De uitvinding van de boekdrukkunst, de dwalingen van de protestantse hervormers en de ‘uitwassen’ van de Verlichting noopten de katholieke Kerk in 1559 om een *Index Librorum Prohibitorum*, een lijst van verboden boeken, op te stellen. In dit stadium beperkte de censuur zich nog tot godslasterlijke en/of natuurwetenschappelijke uitspraken die in strijd waren met de goddelijke natuurwet. De lijst was een statisch geheel dat weliswaar met enige regelmaat werd aangevuld, maar waarvan slechts een beperkt aantal publicaties als achterhaald werd afgevoerd. In de protestantse Kerk deed zich eenzelfde lectuurprobleem voor. De ongebreidelde vrijheid van drukpers werd ook daar aan banden gelegd. Verschillende synoden ontfermden zich sindsdien over dit probleem. De bekendste was de Synode van Dordrecht (1618), toen *Artikel 55* werd afgekondigd, dat twee eeuwen later, in 1816, weer werd opgeheven. Een poging om in 1834 de approbatie, het verlov voor het drukken van boeken, weer in ere te herstellen bleek echter een onhaalbare kaart. Door de verschillende protestantse richtingen, van orthodox-reformeerde tot vrijzinnig-hervormd, kon toen geen eensluidende afspraak over censuur worden gemaakt. Het is bekend dat Abraham Kuiper voorstander was van ‘innerlijke censuur’ en dat hij de gelovigen bij de boekenkeuze wees op de eigen verantwoordelijkheid en het geweten. Dat was een wezenlijk verschil met de katholieke lectuuropvatting die van meet af aan gebonden was aan strenge voorschriften van de kerkelijke overheid.

Door het groeiende boekenaanbod kreeg de katholieke Kerk in de loop der eeuwen steeds minder zicht op de kwaliteit van lectuur. Dat was de reden dat in het nieuwe kerkelijk wetboek van 1918, de *Codex Iuris Canonici*, een katholieke boekenwet werd opgenomen, waarvan de *Index* onderdeel uitmaakte. Dat de boekenwet en de *Index* één en dezelfde zijn, is dus een wijdverbreid misverstand. In speciale canons – kerkelijke regels – werd aangegeven welke eisen de Kerk stelde aan geschikte lectuur. De goddelijke natuurwet of zedenleer was hierbij richtinggevend. De canons 1385 tot 1394 hadden betrekking op preventieve censuur, dat wil zeggen op de beoordeling van godsdienstige lectuur voorafgaand aan publicatie. Na goedkeuring door de bisschop werd daaraan het *Imprimatur* of *Nihil obstat* verleend. Omdat ik deze studie beperkte tot verhalend proza, belletrise, zijn vooral de canons 1395 tot 1405 van de boekenwet hier van belang. In deze canons werd namelijk de repressieve censuur geregeld, dat wil zeggen de beoordeling van reeds gepubliceerde wereldlijke lectuur. In de in dit onderzoek behandelde polemiek met Van Duinkerken speelde deze indeling een wezenlijke rol. Van Duinkerken verweet Idil namelijk preventieve censuur toe te passen op wereldlijke literatuur. Canon 2318 ten slotte bepaalde de sancties bij overtreding van de boekenwet: excommunicatie, interdict en suspensie. Die werden in Nederland slechts bij uitzondering uitgesproken.

De boekenwet was een getrouwe afspiegeling van het neothomisme, de nieuwe theologie die door paus Leo XIII in 1879 in zijn encycliek *Aeterni Patris* werd ingevoerd. Door herintroductie van de middeleeuwse scholastiek van Thomas van Aquino dacht de paus een retro-moderne oplossing te hebben gevonden voor zijn strijd om de moderniteit. Het uitgangspunt van de leer van Thomas was namelijk dat de gelovige mens een dubbele oriëntatie heeft: op het aardse, tijdelijke, en op het eeuwige, het hiernamaals. Omdat zijn filosofie systematisch de gehele werkelijkheid beschouwde, het rationele én het

transcendente, bood zijn scholastieke methode een mogelijkheid om de synthese tussen geloof en rede te verantwoorden. De Franse filosoof en bekeerling Jacques Maritain verdedigde in *Art et Scolastique* dat het neothomisme een geschikte basis vormde voor de katholieke kunst. Het uitgangspunt voor de onderbouwing van zijn filosofie was dat artisticeit en creativiteit signalen zijn van het goddelijke, die in de kunst hun voltooiing vinden. Kunst als 'eeuwige schoonheid' moest dienstbaar zijn aan God en aan de gemeenschap. In het gevoerde debat over ethiek en esthetiek in de kunst prevaleerde voor Maritain de ethiek. Van een autonome kunstopvatting, *l'art pour l'art*, kon geen sprake zijn. Omdat de katholieke kunstenaar was onderworpen aan de zedenleer, maar vrij was binnen het domein van de kunst, bezat het kunstwerk toch een relatieve autonomie. Met deze omschrijving omzeilde hij een al te rigide poëtica.

Aan een goede katholieke roman werden hoge eisen gesteld. Lectuur die de schoonheid en de zedelijke orde geweld aandeed, pleegde verraad aan God. De nadruk lag op de morele onderbouwing. De literator kon zich weliswaar veroorloven het kwaad en de zondigheid van de mens aan de orde te stellen, maar dat moest dan wel als zondig worden weerlegd. De begrippen goed en kwaad en boetedoening als herstel moesten nadrukkelijk worden uitgewerkt. Katholieke critici als de Vlaming Emiel Janssen s.j. en Gerhard Steffens pleitten in de jaren vijftig in dit verband in *Streven* voor een hechte relatie tussen de romankunst en de moraal. De Vlaamse schrijver Albert Westerlinck sprak in dit kader over 'christelijk realisme' en de antropoloog en bekeerling professor F. Buytendijk over 'vrijheid in gebondenheid'.

De filosofie van Maritain lag ook ten grondslag aan de katholieke literaire tijdschriften *Roeping* en *De Gemeenschap*, die beide in het Interbellum werden opgericht. Uit de redactionele verantwoording van beide tijdschriften blijkt dat zij een bevestigende, dienstbare katholieke rol speelden. *De Gemeenschap* ging al in 1941 door de oorlogsprikelen ter ziele, maar *Roeping* dat onder invloed van de secularisering na 1963 onder de naam *Raam* werd voortgezet, bleef nog tot 1975 bestaan. Dit verklaart de extra aandacht voor deze periodiek die een waardevolle bron bleek te zijn voor het inzicht in de katholieke poëtica. In dit tijdschrift kwam de controverse tussen helpers en tegenstanders van Idil, de twee verhaallijnen in deze dissertatie, in 1956 goed tot zijn recht.

De spanning tussen het regime van de boekenwet, de normativiteit, en de toelaatbaarheid van de moderne literatuur, leidde in de jaren dertig tot grote onzekerheid in het katholieke literaire veld. Verontruste katholieke uitgevers, boekhandelaren en bibliothecarissen wisten zich geen raad met de stroom van lectuur die op de markt verscheen. Twee rooms-katholieke verenigingen, de Nederlandse Boekverkopers en Uitgeversvereniging 'Sint Jan' en de Bond voor Openbare Bibliotheken, sloegen in 1937 de handen ineen en benoemden een zware commissie van aanbeveling, die als enige opdracht kreeg de mogelijkheden voor de oprichting van een katholieke recensiedienst te onderzoeken. Deze commissie bestond uit geestelijken én leken. Voor een deel waren zij lid van de katholieke Actie "voor God", een organisatie die zich ten doel stelde het lekenapostolaat in de zielzorg te bevorderen. Het onderzoek van de commissie resulteerde nog hetzelfde jaar in de oprichting van de Informatiedienst Inzake Lectuur: Idil. De recensiedienst diende een meervoudig doel: pragmatisch, omdat voorafgaande beoordeling van lectuur de kans op economische schade voor uitgever, boekhandelaar en bibliothecaris verkleinde; emancipatorisch, omdat Idil een bijdrage wilde leveren aan de emancipatie van de katholieke lezer; en idealistisch, omdat Idil de mogelijkheid bood het aanbod van kwalijke lectuur te weren. Het is hier van belang te wijzen op de merkwaardige rol van het episcopaat. Hoewel het katholieke lectuurprobleem de katholieke kerk obsedeerde, bleef de bemoeienis met Idil slechts beperkt tot de aanwijzing van een censor. Achter

de schermen van het verzuilde netwerk werd via de clerus en het Landelijk Centrum Katholieke Actie wel degelijk toezicht gehouden en zo nodig invloed uitgeoefend op de gang van zaken. Van enige financiële ondersteuning kon echter geen sprake zijn, want het was de bedoeling dat Idil selfsupporting zou zijn.

Gerard Verbiest werd benoemd tot directeur. Deze neerlandicus vestigde zich op verzoek van de katholieke emancipator Moller in Tilburg waar hij een kleine boekhandel begon en een paar jaar later de uitgeverij Het Nederlandsche Boekhuis. Hij was een belezen en erudiet man en had al sinds 1919 zijn sporen verdiend in de bibliografische wereld, aanvankelijk als recensent voor *Boekenschouw* van pater A. Gielen s.j. en vanaf 1925 met zijn eigen tijdschrift *Boekzaal der Geheele Wereld*. Beide periodieken kunnen worden gezien als de directe voorlopers van Idil. Gevoegd bij zijn conservatief katholieke levensovertuiging was hij voor de oprichters de aangewezen persoon om de leiding van Idil op zich te nemen. Het is van hem bekend dat hij zijn tomeloze inzet voor de recensiedienst, met een knipoog naar de initialen van Idil, graag omschreef met de woorden 'Ik dien in liefde'. Een andere opvallende karaktertrek van hem was zijn strijdbaarheid. Tegenstanders die zijn starre opvattingen over de invulling van de boekenwet bestreden, moesten van goeden huize komen, wilden zij bij Verbiest hun gelijk halen. Sterker nog, dat was onmogelijk. De tegenpartij had altijd ongelijk. Het gevolg hiervan was dat de vele polemieken die hij voerde niet intern, maar breed uitgemeten in de literaire tijdschriften en de pers verschenen. Door de slechte communicatie met zijn tegenstanders werden deze polemieken onbeheersbaar.

Behalve de hierboven genoemde bibliografische tijdschriften bestonden er ook catalogi en repertoria die zich bezighielden met de beoordeling van lectuur. De bekendste was de catalogus *Romans à lire et romans à proscrire* van de Franse Abbé Louis Bethléem die al sinds 1905 pionierswerk verrichtte op het terrein van de katholieke bibliografie. Zijn kwalificatiesysteem werd overgenomen door de stadsbibliothecaris van Antwerpen, rector Joris Baers, die voor het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen (ASKB) in die plaats al sinds 1922 recensies schreef voor de Vlaamse *Boekengids*. In 1932 gaf hij ter ondersteuning van de bibliothecarissen het eerste *Lectuur-Repertorium* van de Nederlandse en vertaalde literatuur uit, een overzicht van alle recensies die in de periode 1920 tot 1932 in *Boekengids* waren verschenen. Nadien zouden nog een tweetal supplementen en herziene uitgaven volgen. Voor de beoordeling van lectuur maakte Baers gebruik van zes categorieën, voorzien van Romeinse kwalificatiecijfers: I verboden lectuur, II streng voorbehouden lectuur, III voorbehouden lectuur voor volwassenen, IV voor volwassenen en rijpere jeugd en V lectuur voor allen. De zesde categorie was bestemd voor jeugdlectuur, maar die is voor deze dissertatie niet onderzocht.

Omdat Verbiest van plan was dit systeem ook in Nederland in te voeren, nam hij contact op met Joris Baers. Zij kwamen overeen een samenwerkingsverband aan te gaan, met dien verstande dat Idil de recensies naar Antwerpen stuurde en het ASKB op zijn beurt de verzending aan de abonnees verzorgde. De recensies verschenen, gesigneerd door de recensent, op fiches in de serie *Boekzaal*. Daar stond tegenover dat het ASKB de Idilrecensies kon opnemen in de Vlaamse *Boekengids* en dat Idil van haar kant bij de leden propaganda zou maken voor dit tijdschrift. De Tweede Wereldoorlog gooide al snel roet in het eten. 'Sint Jan', de RKOLB en Idil vielen ten prooi aan de controle van de Kultuurkamer en besloten ieder een eigen weg te gaan. Dat was de reden waarom Idil in 1942 een privéonderneming werd van Verbiest. Ook de samenwerking met Baers duurde niet lang. De ervaring van het ASKB was weliswaar nuttig geweest in de beginfase en praktisch tijdens de oorlog – via Antwerpen kon Idil de werkzaamheden gewoon voortzetten – maar op den duur was dit toch te omslachtig. Bovendien ontstond er een

verschil van mening over de wijze van recenseren. Joris Baers was veel strenger in de leer. De beide diensten besloten in 1945 uiteen te gaan, maar het vriendschappelijke contact over en weer bleef in stand.

De recenseerinstruaties bleven na de oorlog onverminderd van kracht. Op speciaal daarvoor ontworpen recensieformulieren werden door de recensent alle gegevens ingevuld. Naast de inhoud en het Romeinse kwalificatiecijfer werd de strekking van het verhaal door middel van speciale symbolen aangegeven. De letter N bijvoorbeeld stond voor storend neutraal, P voor protestants, Ni voor nihilistisch en H voor antigodsdienstig of humanistisch. Voor de Sint-Vincentius- en parochiebibliotheken werd met het V.V.B. cijfer, lopend van 1 tot 10, de geschiktheid van een boek voor deze categorie lezers vermeld. Overigens deed zich voor de recensent het dilemma voor of hij/zij wel bevoegd was om de verboden en streng voorbehouden lectuur te lezen. Dit probleem werd ondervangen door voor de recensent een bisschoppelijk leesverlof aan te vragen. Dat gold ook voor de geestelijken, want onder de vele recensenten bevonden zich priesters – zowel regulieren als seculieren – en leken, onder wie opvallend veel bibliothecarissen en docenten aan middelbare scholen. De veel gehoorde opmerking als zou Idil een priesterclub zijn en daarom zo streng oordelen over lectuur, moet dus worden bijgesteld. Uit de telling van het aantal geestelijke en lekenrecensenten blijkt dat de leken met tweederde deel de overhand hadden.

Na de oorlog werd door Idil een aantal nieuwe initiatieven ontplooid: in 1946 de uitgave van het bibliografisch tijdschrift *Idil Tijdingen* voor korte recensies, de *Idilkoerier* waarin besprekingen van binnenkort te verschijnen boeken werden opgenomen, in 1947 een boekenrubriek voor de KRO radio, een informatiefolder voor de Nederlandse boekhandel met de titel *Boekenschouw* en het Idilaffiche. De dreiging van een 'tweede Idil' voor de lezers van de Sint-Vincentiusbibliotheken kon in 1949 ternauwernood worden voorkomen door een fusie van de Keurraad voor volksbibliotheken en Idil. Maar de belangrijkste verandering was toch wel dat Idil in dat jaar onder druk van het Landelijk Centrum Katholieke Actie en het episcopaat een stichting werd. Kardinaal de Jong maakte zich zorgen over de toenemende kritiek op Idil in de pers. Door de stichtingsvorm kwam er een einde aan de privéonderneming van Verbiest en kon een Adviserende Bisschoppelijke Commissie (ABC) worden ingesteld. Dat gebeurde geheel in overeenstemming met Verbiest. Deze commissie stond onder voorzitterschap van de conservatieve priester en leraar klassieke talen dr. H. Surig. Het episcopaat was nu verzekerd van toezicht op de recensenten en de werkzaamheden van Idil en omgekeerd voelde Verbiest zich in zijn werkzaamheden gesteund door de kerkelijke overheid. Het dagelijks bestuur van de stichting was een familieaangelegenheid. Het bestond uit voorzitter Gerard Verbiest, zoon Ferd als secretaris en schoonzoon Gérard Knibbeler als penningmeester. Mr. A. Diepenbrock vertegenwoordigde het LCKA in het bestuur en P. van der Wiele de Sint-Vincentiusvereniging. Het bestuur werd verder bijgestaan door de Idilraad waarin vertegenwoordigers van de katholieke standsorganisaties en verenigingen zitting namen. Tot voorzitter werd benoemd de priester L. Rooyackers van de Sint-Willibrordvereniging.

De consequentie van de stichtingsvorm was wel dat Verbiest het niet meer alleen voor het zeggen had. Dat gaf blijk van een vooruitziende blik, want er dienden zich grote problemen aan. De triomf van het 'rijke roomsche leven' was door de toenemende secularisering flink aangetast. De politieke doorbraak na de Tweede Wereldoorlog was weliswaar vakkundig de kop in gedrukt, maar de roep om vrijheid was niet meer te stuiten. Het moderne idee over de vrijheid van meningsuiting sorteerde ook effect onder katholieke schrijvers en intellectuelen. Zij vonden hun inspiratie in het personalisme en de psychologie als wetenschap, wat zijn uitwerking kreeg in de moderne literaire

stromingen. Die werden door de Kerk en Idil maar al te graag als nihilistisch geïnterpreteerd. Auteurs zetten in toenemende mate vraagtekens bij de negatieve beoordeling van hun werk en kwamen in opstand.

Eén van deze dissidente schrijvers was Dick Ouwendijk wiens roman *Voort ijlt de regeringswagen* in 1948 door Idil werd verboden vanwege een vermeende antichristelijke strekking. Uitgever Paul Brand en Anton van Duinkerken namen de auteur in bescherming. Van Duinkerken deed dit op een voor Idil ongelukkig moment, het zilveren jubileum van 'Sint Jan'. Tijdens zijn tafelrede noemde hij Idil een semipubliek censuurinstituut en leverde hij kritiek op de preventieve censuur van de dienst. Het feit dat de Idilkaartjes alleen ter inzage lagen voor abonnees, voedde zijn gedachten over de semipubliciteit van de recensies. In opdracht van Gerard Verbiest werd de roman van Ouwendijk door verschillende recensenten beoordeeld; dat gebeurde overigens altijd in twijfelgevallen. Het eindresultaat werd kwalificatie II. Uiteindelijk werd de roman onder de toepasselijke titel *Opstand en geweten* uitgegeven bij de neutrale uitgeverij Kroonder.

Deze polemieken vormde de opmaat naar een nog heviger aanvaring met de schrijver W.F. Hermans. Ook hij zag zijn romans *Conserve* en *De tranen der acacias* door Idil tot verboden lectuur veroordeeld. Vond Van Duinkerken het zilveren jubileum van 'Sint Jan' een goede aanleiding om zijn gal over Idil te spuwen, Hermans koos voor zijn publiek heel treffend het onafhankelijke tijdschrift *Podium*. Op ongemeen felle wijze veegde hij in dit tijdschrift en in zijn *Mandarijnen op zwavelzuur* de vloer aan met de 'heilige Idil en haar nar'. De reactie van Verbiest op Hermans' aantijgingen was tweeledig: verdedigend en zelfbewust. Overtuigd van zijn apostolische opdracht en met gevoel voor retoriek rechtvaardigde hij zijn levenswerk. Hij beklagde zich in de pers over het onbegrip van Hermans en *Podium*, die hem de mogelijkheid ontnamen om op deze aanval te reageren. Zijn opvattingen over het *audiatur et altera pars* [woord en wederwoord] – Verbiest toonde graag zijn kennis van de klassieke talen als hij zich aangesproken voelde – spatte als het ware van het papier. De onlangs benoemde ABC mengde zich in de pers tot tweemaal toe in het debat, maar dat riep alleen maar meer weerstand op. De geest van verzet was uit de fles en wilde daar niet meer in terug. De situatie dreigde volledig uit de hand te lopen.

Geschrokken van alle commotie in de pers hield 'Sint Jan' een enquête onder de leden over het functioneren van Idil. De vereniging vroeg zich af of verdere samenwerking met een zo discutabele recensiedienst nog wel wenselijk was. Door het geringe aantal respondenten op deze enquête en een inadequate vraagstelling is het moeilijk een gedegen verslag te presenteren. Maar als algemene tendens kwam toch naar voren dat de katholieke uitgevers en boekhandelaren zich wel degelijk zorgen maakten. Na een korte opleving tijdens de oorlog was de katholieke lezer weer teruggevallen in zijn oude kwaal. Hij las te weinig en er werd door Idil te veel gewaarschuwd voor de invloed van slechte lectuur. Katholieke schrijvers weken daarom liever uit naar neutrale uitgevers en dat was slecht voor de commercie. Het woord censuur durfden de respondenten nog net niet in de mond te nemen, maar het voortdurende voorbehoud werkte volgens hen averechts, vormde een bedreiging voor de katholieke emancipatie en had nadelige financiële gevolgen voor uitgever en boekhandel. Deze spelers in het literaire veld distantiëerden zich in de jaren vijftig al nadrukkelijk van de idealistische doelstelling van Idil, zoals die bij de oprichting was geformuleerd. De lauwe reactie op de enquête van 'Sint Jan' is daarvan een eerste aanwijzing.

Het Nederlandse episcopaat had in de jaren vijftig naast het lektuurprobleem nog andere zorgen: de secularisering, de groeiende aanhang voor de socialistische vakbeweging en de slechte verkiezingsuitslag van de KVP bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1952 waren verontrustend. Om het tij te keren bereidden de bisschoppen in alle stilte het

Bisschoppelijk Mandement voor, getiteld *De katholieke in het openbare leven van deze tijd*, waarover in 1954 in alle Nederlandse kerken werd gepreikt. Daarin werd katholieken verboden lid te zijn van de VARA en de NVV. Het lidmaatschap van de PVDA werd ernstig ontraden. In de notulen van Idil en in *Idil Tijdingen* werd met geen woord over het mandement gerept. Daaruit valt af te leiden dat Verbiest, door schade en schande wijzer geworden, geen slapende honden wilde wakker maken. In de luwte werkte hij verder aan de uitbreiding van zijn taak en de status van Idil: de pauselijke goedkeuring, internationale samenwerking en de oprichting van het Katholiek Lectorium Centrum, een samenwerkingsverband van de twee bibliotheekverenigingen KCVL en RKOLB, Idil en 'Sint Jan'. De literaire tijdschriften en schrijvers, de andere deelnemers in het katholieke literaire veld, waren niet in het KLC vertegenwoordigd. De volgende plaagstoot richting Idil kwam dan ook vanuit die hoek.

Het tijdschrift *Roeping* had zich tot nu toe nog niet gemengd in de polemiek die zich voornamelijk afspeelde in *Podium* en de pers. Het was dan ook een complete verrassing dat dit tijdschrift in 1956 een themanummer wijdde aan de werkzaamheden van Idil. Het 'kabaal in *Roeping*' had echter een voorgeschiedenis. De schrijver en bekeerling Gabriël Smit had in het maandblad *Dux* melding gemaakt van een toenemend geloofsafval onder de katholieke schrijvers en kunstenaars. Hij was van mening dat zij door de Kerk in een te strak keurslijf werden geperst. Als voorbeeld noemde hij de strenge normen die Idil hanteerde. 'Zij vinden de *Index* nog niet voldoende, zij maken er nog een beetje bij.' Hij had zich met name geërgerd aan de beoordeling van de dichtbundel *Een voetreis naar Rome* van Bertus Aafjes. Voor- en tegenstanders van Idil werden door de redactie van *Roeping* uitgenodigd zich over de recensiedienst uit te spreken. Smit vond Idil veel te moralistisch. De weigering van Idil om met de schrijvers over hun werk in discussie te gaan, vond hij een misser. Lambert Tegenbosch stoorde zich aan de arrogante houding en de 'verkreukelde onschuld' van Verbiest. Sterker nog, 'Idil is Rome' en verschanst zich achter een theorie die in de praktijk niet werkt, zo stelde hij. De schrijvers Daniël de Lange, Jos Panhuysen, Rogier van Aerde en Dick Ouwendijk vonden Idil respectievelijk: het hoogtepunt van de katholieke verzuijing, een recensentenforum dat was losgezongen van het wereldse leven, een gebrek aan iets beters en roomse bedilzucht. De protestantse boekverkoper Venemans noemde Idil een 'voorlopigheid'. De enige steun in het themanummer kwam van de Idilgetrouwe en katholieke boekverkoper Willem van Rossum.

Met het oog op de ernstige subsidieperikelen die intussen de kop opstaken, kreeg Verbiest van het bestuur het dringende advies niet op de aantijging te reageren. Te veel ruis in de kranten zou maar nadelig werken bij de toekenning van een toekomstige subsidie door de overheid. Om deze aanvraag te onderbouwen hield Idil in 1957 zelf een enquête onder de leden en aanverwante organisaties. De respons viel ook hier tegen, maar omdat de deelnemers braaf hun adhesie betuigden, was Verbiest toch content. Een plakboek met daarin alle reacties leverde een kleine subsidie op van OK&W. De cheque van de rijksschatkist werd nog net niet ingelijst!

In 1959, op vijftienjarige leeftijd, gaf Gerard Verbiest te kennen dat hij binnen niet al te lange tijd met pensioen wilde gaan. Zoon Ferd had niet de ambitie om zijn vader op te volgen. Tot nu toe was het voor Gerard Verbiest door de symbiose Idil/het Nederlands Boekhuis mogelijk geweest zijn werkzaamheden voor Idil onbezoldigd te verrichten. Verbiest had zijn werk voor Idil steeds als een liefdedienst beschouwd, maar dat kon van de toekomstige bestuursvoorzitter niet worden verwacht. De stichtingsbrief werd daarom in 1959 gewijzigd. Het duurde echter nog vier jaar voor een geschikte opvolger werd gevonden in de persoon van F.W.J. van Gent, burgemeester van Zevenaar. Hij had zijn ervaring in het bibliotheekwerk opgedaan als bestuurslid van de KCVL.

Tot de nieuwe voorzitter in 1964 aantrad, nam Ferd veel taken van zijn vader over. Daarmee kwam het werk van Idil in een geheel ander daglicht te staan. Ferd was een bruggebouwer en had natuurlijk ook zijn leeftijd mee. Hij stond open voor vernieuwing en dat was in de jaren zestig absoluut noodzakelijk. Nederland veranderde in rap tempo. Binnen één decennium maakte het land een metamorfose door van traditioneel naar modern en werden zaken als softdrugs, de anticonceptiepill en seksualiteit openlijk bespreekbaar. Het gesprek dat mgr. W. Bekkers met Mary Zeldenrust-Noordanus van de NVSH in 1965 voerde in het KRO programma Brandpunt, markeerde het definitieve einde van de preutse natie. Zoals dat voor alle katholieke organisaties gold, moest en wilde Idil zich aanpassen aan de nieuwe tijdgeest. Het Tweede Vaticaanse Concilie kreeg van de paus immers als opdracht mee 'het bij de tijd te brengen' van de Kerk. De animo van de vereniging 'Sint Jan' voor Idil, die inmiddels was opgesplitst in twee bonden voor uitgevers en boekhandelaren apart, bleef in de jaren zestig steken in onverschilligheid. Zij hielden de inspanningen voor de specifieke katholieke lectuurvoorlichting voortaan voor gezien en stelden het commerciële belang voorop. Daarmee verloor Idil de helft van haar draagvlak. Voor de bibliotheken lag de zaak anders. Uit alle activiteiten die Idil in de jaren zestig ontplooidde, blijkt de grote invloed van de bibliotheken. Zij vonden de voorlichting van Idil nog wel nodig, maar dan in aangepaste vorm.

Het zilveren jubileum in 1962 vormde een breuklijn in de geschiedenis van Idil. Al enige tijd leefde in Idilkringen de overtuiging dat werkelijke vernieuwing, ook van de grondslagen, noodzakelijk was. Het jubileum was een geschikte aanleiding om enkele veranderingen aan te kondigen. De belangrijkste daarvan was de eerste wijziging van de recenseerinstructies, gebaseerd op de moeilijkheidsgraad van een boek. Die werd aangegeven met de letters A-B-C, waarbij C de zwaarste categorie was. De Romeinse cijfers werden verwezen naar het tweede echelon, maar zij verdwenen nog niet uit beeld. De plannen voor de uitgave van het *Lectuurkompas*, een overzicht van alle tot nu toe verschenen recensies, en voor een minicatalogus voor de eindexamenkandidaten *De bovenste plank*, waren inmiddels vergevorderd.

De roep om samenwerking met de bibliotheken klonk dus steeds luider. Dat had tot gevolg dat in 1962 het Katholiek Bibliotheek Centrum werd opgericht, een fusie van de twee bibliotheekorganisaties KCVL en RKOLB. De samenwerking van Idil met het KBC was noodzakelijk om voor een rijkssubsidie in aanmerking te komen. De overheid was niet langer bereid een katholieke recensiedienst die zich uitsluitend met de voorlichting bezighield, te subsidiëren. Alleen via het KBC als overkoepelende organisatie voor de katholieke lectuurvoorziening was de overheid bereid Idil en het KLC subsidie te verlenen. Deze organisaties waren nu voor de financiën overgeleverd aan de goedwillendheid van het KBC. Maar wat nog erger was, de overheid als subsidiegever was voorstander van veralgemenisering, dat wil zeggen samenwerking van alle lectuurorganisaties in Nederland op basis van neutraliteit, bij voorkeur onder leiding van de algemene Centrale Vereniging voor bibliotheken in 's-Gravenhage. Voor Idil had dit grote consequenties. Samengaan met het KBC betekende enerzijds financiële zekerheid maar anderzijds het einde van de onafhankelijkheid. En dat was nu juist waarvoor Gerard Verbiest altijd zo bang was geweest.

In 1968 tekende zijn opvolger Van Gent de integratieovereenkomst tussen Idil, het KBC en het KLC met als enig doel de oprichting van het Katholiek Bibliotheek- en Lectorium Centrum. Het was de bedoeling dat dit in de toekomst zou opgaan in het algemene Nederlands Bibliotheek- en Lectorium Centrum. In het licht van deze overeenkomst werden de recenseerrichtlijnen in 1968 nogmaals versoepeld. Het was de afspraak dat Idil als een zelfstandig onderdeel in het NBLC zou participeren. Het woord 'katholiek' verdween

weliswaar uit de naam, maar de eigen katholieke identiteit en het recensentenbestand leken gewaarborgd. Ondanks alle toezeggingen lukte het Idil niet haar zelfstandigheid binnen het NBLC veilig te stellen en raakte de onderlinge sfeer binnen de fusie totaal verziekt. Ferd Verbiest die de leiding van Idil binnen het NBLC op zich zou nemen, voelde zich voorbijgestreefd en legde met onmiddellijke ingang zijn functie neer. Idil was nog steeds niet rijp voor participatie in een neutrale organisatie. In 1970 was de liquidatie van Idil een feit, de achterblijvers in frustratie achterlatend.

Verantwoording

In deze studie komt tot uitdrukking dat de gangbare theorieën over de verzuiling, die de emancipatie en protectie van de katholieken als uitgangspunt nemen, maar ten dele het functioneren van Idil kunnen verklaren. In eerste instantie lijkt een dergelijke stellingname plausibel, want tot aan de jaren zestig was de recensiedienst onder leiding van Gerard Verbiest een brave afspiegeling van de behoudende katholieke cultuur die alles in het werk stelde de lezer te emanciperen, maar vooral te beschermen tegen slechte lectuur. De katholieke boekenwet die voor dat doel in stelling werd gebracht, had een beschermende functie en kwam in die zin tegemoet aan de protectietheorie die in 1971 door de socioloog Jan Thurlings en in 1986 door de historicus Hans Righart werd geformuleerd. Tot aan de laatste eeuwwisseling gingen historici er dus nog vanuit dat de katholieke gemeenschap tijdens 'het rijke roomse leven', het hoogtepunt van de verzuiling, een homogene gemeenschap vormde, gekenmerkt door geslotenheid, conformisme en conservatisme. De katholieke zuil werd beschreven als een monolithisch blok van volgzame gelovigen die als makke schapen de machtige leiders volgden. Dat was althans de mening van de historicus prof.dr. L. Rogier in zijn rede 'Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken'. Dat deze hypothese kon worden weerlegd, danken wij aan de studie *Andere katholieken* van Paul Luykx. Zijn perceptie over de katholieke verzuiling bracht een nuancering aan in de traditionele theorieën. Er klonken tijdens 'het rijke roomse leven' wel degelijk dissidente en eigenzinnige geluiden die de louter klerikale bemoeienis van de kerkelijke elites aan de kaak stelden. Voor Idil had dit vanaf eind jaren veertig al grote consequenties, want het debat over het functioneren van de recensiedienst was in de jaren vijftig heftig. Idil lag zwaar onder vuur.

Een van deze dissidenten en tegenstanders van Idil was de criticus Van Duinkerken die voor dagblad *De Tijd* een belangrijke rol speelde in de beoordeling van literatuur. Hij keerde zich in deze krant openlijk tegen de moralistische toon, de preventieve censuur en de semipubliciteit van de Idilrecensies. Hij wist als geen ander het spanningsveld tussen katholieke normativiteit en moderniteit, ethiek versus esthetiek, te verwoorden en te overbruggen in de richting van een open katholieke emancipatie, met daarin respect en ruimte voor andersdenkenden. Maar niet alleen Van Duinkerken liet van zich horen. Zowel katholieke als niet-katholieke schrijvers, tijdschriften en kranten verdrongen zich in de jaren vijftig om hun oordeel over Idil te ventileren. Een belangrijke rol speelde het tijdschrift *Roeping* dat zich, onder aanvoering van Gabriël Smit, voorstander toonde van dit open catholicisme en zich uitsprak over de rol van de katholieke kunstenaar. Uit de polemieken die Gerard Verbiest in de jaren vijftig met deze verschillende dissidenten voerde, blijkt zijn vasthoudendheid aan de aloude traditie van de katholieke normativiteit.

Een tweede theorie waarop deze studie zich baseerde, is de moderniseringsthese van Staf Helleman. Hij ziet de katholieke verzuiling als een sociale beweging, als een doelgerichte en collectieve actie van de Kerk om de moderniteit in toom te houden. De Kerk kon de moderniteit niet voldoende bestrijden en koos er voor, nota bene met moderne

communicatiemiddelen zoals radio, televisie en gedrukte periodieken, 'de strijd om de moderniteit' te voeren. Geen strijd tégen de moderniteit, want die was toch niet te winnen. Om de katholieke leatuurvoorziening in de hand te houden werkte het episcopaat daarom niet openlijk, maar achter de schermen, met de Katholieke Actie aan de oprichting van Idil, een van de spelers in het katholieke literaire veld. De kerkelijke overheid was ervan overtuigd dat een hechte samenwerking tussen het lekenapostolaat en alle katholieke organisaties voor leatuurvoorziening en -voorlichting voldoende zekerheid bood voor de verspreiding van verantwoorde leatuur.

De veldtheorie van Bourdieu, die door Rees en Dorleijn werd aangepast als onderzoeksmodel voor studies over het literaire veld, bleek een goed uitgangspunt om de werkwijze van het katholieke literaire veld te onderzoeken. Dit model valt uiteen in een reconstructie- en een institutionele benadering. Voor deze studie bleek alleen de institutionele benadering van belang. Het gaat hier niet zozeer om de literatuuranalyse, maar om de morele beoordeling van leatuur door Idil en de samenwerking van de katholieke instituties binnen het katholieke literaire veld. De veldtheorie werd in deze studie daarom attenderend gebruikt. Binnen het katholieke literaire veld van schrijvers, uitgeverijen, literaire tijdschriften, boekhandels en bibliotheken voelde Idil zich als een spin in het web. Evenals dat bij andere katholieke organisaties het geval was, kwam die samenwerking eind jaren vijftig flink onder druk te staan. Daarvoor zijn een aantal redenen aan te voeren: de strenge morele recenseerinstrucies, de toenemende secularisering, de commerciële belangen van schrijvers, uitgevers en boekhandelaren en de gewijzigde cultuurpolitiek van de overheid. Onder secularisering wordt hier verstaan geloofsafval en ontkerkelijking. De uitgevers en boekhandelaren distantieerden zich in de jaren vijftig nadrukkelijk van Idil. Zelfs de KRO toonde geen belangstelling meer voor katholieke literatuurbeoordeling. Daarmee verloor Idil de helft van haar draagvlak en viel het veld uiteen. In de jaren zestig kon de recensiedienst alleen nog rekenen op de steun van de bibliotheekorganisaties die, ingehaald door de tijdgeest en puur uit eigen belang, in 1970 opteeden voor een algemene recensiedienst. De idealistische droom van Idil lag toen aan gruzelementen, vader en zoon Verbiest in frustratie achterlatend.

In de inleiding werd de vraag gesteld of er in de recensies van Idil sprake was van voorlichting of van censuur. Idil zelf, en dat is begrijpelijk, zag voor zichzelf een taak weggelegd in voorlichting en propaganda voor het goede boek. Verbiest was van mening dat de lezer niet alleen beschermd moest worden tegen slechte leatuur, maar dat goede voorlichting uit emancipatorisch oogpunt eveneens noodzakelijk was. Uit de vergelijking van recensies valt af te leiden dat de recensering in de ruim dertig jaar van Idils bestaan voortdurend in ontwikkeling was, van een strenge naar een mildere beoordeling, maar dat er tot ver in de jaren vijftig zeker sprake was van censuur. Uit dit onderzoek blijkt dat de Vlaamse jezuiet Emiel Janssen in deze periode een belangrijke rol speelde. Gerard Verbiest steunde, al of niet met tussenkomst van Joris Baers, zeer op zijn oordeel. De omslag kwam in de jaren zestig, toen de instructies door de jongere generatie, met dank aan Ferd Verbiest en de bibliotheekorganisaties, tot tweemaal toe, in 1962 en 1968, werden versoepeld. In het laatste decennium zou ik Idil daarom niet meer van pure censuur willen betichten. De evolutie van Idil legde in de periode van haar bestaan een traject af van normatief naar informatief, van behoedzaamheid naar eigen verantwoordelijkheid in de jaren zestig. In feite dezelfde situatie die altijd al gold voor de protestantse lezer.

Nuanceren van het grote verhaal in de jaren vijftig en zestig is dus op zijn plaats. Uit dit onderzoek kunnen geen baanbrekende of grensverleggende conclusies worden getrokken, want deze studie sluit aan bij de reeds bestaande opvattingen over secularisering en

moderniteit. De casus Ouwendijk/Van Duinkerken vormt in dit debat de spil en tevens het keerpunt in de perceptie over katholieke literaire censuur.

De dubbele doelstelling van Idil – censuur en voorlichting – verklaart de titel van deze dissertatie: *'Moralinezuur' en voorlichting. De twee gezichten van Idil in het debat om de moderniteit, 1937-1970*. Getuige de vele polemieken die in het openbaar werden gevoerd, waren de tegenstanders van Idil zeer beducht voor met name de censuur. En zij hadden daarin gelijk. De inmenging in het eigen geweten van de katholieke lezer ging veel te ver. Maar ondanks dat alles mag niet uit het oog worden verloren dat de kritiek op Idil in de jaren vijftig toch ook het enorme gezag weerspiegelt, dat aan de recensiedienst werd toegekend.

Summary

Chronicle

Censorship is of all time. From Antiquity the reader has been protected against the reprehensible influence of reading-matter. In 1559 the invention of printing, the errors of protestant reformers and the excrescences of the 'Enlightenment' compelled the catholic church to compose an *Index Librorum Prohibitorum*, a list of prohibited books. At this point in time censorship was still restricted to blaspheming and/or scientific statements against the divine law.

The list was a static one, which was regularly replenished, but only a limited number of publications – being out of date – was removed. In the protestant church there was a similar problem. Here too, the unlimited freedom of the printing press was restricted. Several synods have been looking into this problem. The best known is the Synod of Dordrecht (1618), when *Article 55* was proclaimed, which two centuries later, in 1816, was abolished again. An attempt in 1834 to re-establish the approbation, the permission to print books, turned out to be not practicable. Because of the different protestant views, from orthodox-calvinistic to liberal protestant, a unanimous agreement on censorship could not be reached. It is well-known that Abraham Kuyper supported 'internal censorship' and that he drew the attention of the believers to their own responsibility and conscience in choosing a book. That was an essential difference with the catholic vision on reading-matter, which from the very beginning was committed to strict regulations from the ecclesiastical authorities.

Through the ages the increasing supply of books obstructed the church's view on the quality. That was the reason why in the new canon code of 1918, the *Codex Iuris Canonici*, a catholic law on books was included, of which the *Index* was a part. Thus it is a widespread misunderstanding that the catholic law on books and the *Index* are the same. In special canons, ecclesiastical rules, the church indicated what the requirements were for suitable reading-matter. The divine law of nature or moral code was the guideline in this. The canons 1385 to 1394 concerned preventive censorship that means the judgment of devotional reading-matter before publication. On approval of the bishop the *Imprimatur* or *Nihil obstat* was given.

Because I restricted my study to narrative prose, fiction, especially the canons 1395 to 1405 of the law concerning books are relevant here. In these canons the repressive censorship was determined, that is the assessment of already published secular reading-matter. In the polemics with Van Duinkerken this classification was of vital importance, because Van Duinkerken blamed Idil for applying preventive censorship on secular reading-matter. Canon 2318 finally laid down the sanctions for breaking the law on books: excommunication, interdict and suspension. In the Netherlands they were enforced only very rarely.

The law on books was a true reflection of the new theology, the neothomism, in 1879 introduced by pope Leo XIII in his encyclical *Aeterni Patris*. By reintroducing the mediaeval scholasticism of Thomas of Aquino the pope thought to have found a retro-modern solution in his struggle against modernism. The basic assumption of Thomas of Aquino's doctrine was that the religious human being has a double orientation: a worldly (temporary) one as well as an eternal one. As his philosophy envisaged systematically the whole reality, the rational and the transcendental, his scholastic method offered

the possibility to justify a synthesis between faith and ratio. The French philosopher and convert Jacques Maritain defended in his book *Art et Scolastique* the assumption that neothomism would form a suitable basis for catholic art. The starting point of his theory was that artistry and creativity are signs of the divine, finding their fulfillment in art. Art as 'eternal beauty' had to be in service of God and the community. In the debate about ethics and esthetics in art, ethics prevailed in Maritain's mind. An autonomous conception of art, *l'art pour l'art*, was absolutely out of the question. Because the catholic artist was subject to the moral code, but was free within the domain of art, his work of art was relatively autonomous. With this description he evaded a too rigid poetics. A good catholic novel had to meet stringent requirements, because reading-matter violating beauty and morality betrays God. Emphasis was on moral foundation. Although the literary man was allowed to bring up the evil and the sinfulness of human beings, it had to be refuted as being sinful. The notions good and evil and penance as redress had to be worked out emphatically. During the fifties the catholic critics, the Fleming priest E. Janssen s.j. and G. Steffens made a plea in *Streven* for a strong relation between the art of fiction and morality. The Flemish writer A. Westerlinck in this context spoke about 'christian realism' and professor F. Buytendijk about 'freedom in restraint'.

The philosophy of Maritain was also the foundation of the catholic literary periodicals *Roeping* and *De Gemeenschap*, both set up in the 'Interbellum'. From the editorial justification it is clear that these periodicals played an affirmative, subservient catholic part. Already in 1941 *De Gemeenschap* disappeared because of the difficulties of war, but *Roeping*, continuing under the name of *Raam* – because of the secularization after 1963 – kept going till 1975. That explains the extra attention for this periodical, which proved to be a valuable source for the insight in catholic poetics. In this periodical the dispute between helpers and opponents of Idil, the two story lines in this dissertation, shows to good advantage in 1956.

The tension between the regime of the law on books, the normativeness, and the acceptance of modern literature, led to great uncertainty in the catholic literary field in the thirties. Concerned catholic publishers, booksellers and librarians did not know how to cope with the spate of literature which appeared on the market. Two roman catholic associations, the Dutch Association of Booksellers and Publishers 'Sint Jan' and the Association of Public Librarians (RKOLB), joined forces in 1937 and appointed a strong recommending committee, whose only task would be to look into the possibilities of founding a catholic censorship. This committee included priests and laymen. Some of them were members of the catholic 'Actie voor God', an organization with the goal to support the lay-evangelization in the spiritual care. The research of the committee resulted in the same year in the founding of the Informatiedienst Inzake Lektuur: Idil. This censorship service had a multiple goal: pragmatic, because a preventive judgment of reading-matter would reduce the chance of economic damage for publisher, bookseller and librarian; emancipatory, because Idil wanted to contribute to the emancipation of the catholic reader; and idealistic, because it offered the possibility to suppress the supply of evil reading-matter. At this point it is important to indicate the curious role of the episcopacy. Although the catholic reading-matter problem haunted the catholic church, their involvement was limited to the appointment of a censor. Behind the scenes of the pillarized network and via the clergy and the 'Landelijk Centrum Katholieke Actie' (LCKA) they did indeed supervise and, if necessary, influenced the course of things. Nevertheless, any financial support was out of the question, the intention being that Idil would be self-supporting.

Gerard Verbiest was appointed as managing director. This expert on the Dutch language had, at the request of the catholic emancipator Moller, settled at Tilburg where he started a little bookshop and some years later the publishing house 'Het Nederlandsche Boekhuis'. He was a well-read and scholarly man and had, since 1919, worked in the world of bibliography, in the beginning as a reviewer for *Boekenschouw* of father A. Gielen s.j. and from 1925 with his own periodical *Boekzaal der Geheele Wereld*. Both periodicals can be seen as direct forerunners of Idil. Combined with his conservative catholic philosophy of life, this made him for the initiators the right person to take on the leadership of Idil. It is well-known that he liked to describe his unbridled energy with the words 'Ik dien in liefde' (I serve with love). Another remarkable characteristic was his assertiveness. Opponents who disagreed with his strong opinions on the interpretation of the law on books, had to stand quite firm, for Verbiest to agree with them. Even stronger, it was not possible. The opponent was always wrong. The consequence was that the many polemics, in which he was engaged, appeared not internal, but enlarged in the literary periodicals and the press. Because of the poor communication with his opponents these polemics were ungovernable.

Apart from the above mentioned bibliographic periodicals there were also catalogues and repertories involved in judging reading-matter. The best-known was the catalog *Romans a lire et romans a proscrire* of the French abbot Louis Bethléem, who since 1905 had been pioneering in the field of the catholic bibliography. His qualification system was adopted by rector Joris Baers, the town librarian of Antwerp, who had been writing reviews for the 'Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen' (ASKB) since 1922 and for the Flemish *Boekengids*. In 1932, to support the librarians, he published the first *Lectuur-Repertorium* of Dutch and translated literature, a survey of all reviews which were published in *Boekengids* between 1920 and 1932. Two more supplements and revised editions would follow later. Baers used six categories in his judgment of literature supplied with Roman numerals: I forbidden reading-matter; II strictly reserved reading-matter; III reserved reading-matter for adults; IV adults and mature youth; V reading-matter for everyone. The sixth category was meant as reading-matter for the young people, but that has not been included in the research for this dissertation.

Because Verbiest intended to implement this system in the Netherlands as well, he contacted Joris Baers. They agreed to cooperate, on the understanding that Idil would send the reviews to Antwerp and the ASKB would take care of the forwarding to the subscribers. The reviews were published with the signature of the reviewer on index cards in the series *Boekzaal*. On the one hand the ASKB could publish the Idil reviews in the Flemish *Boekengids* and on the other hand Idil would make propaganda for this periodical. Very soon though, the Second World War spoilt the game. 'Sint Jan', the RKLOB and Idil fell prey to the inspection of the 'Kultuurkamer' and decided each to go their own way. That was the reason why Idil became a private enterprise of Verbiest in 1942. The cooperation with Baers did not last long either. It is true that the experience of the ASKB had been useful in the beginning and during the war – via Antwerp Idil could normally continue the activities – but in the long run it was too cumbersome. Moreover a difference of opinions grew about the manner of reviewing. Joris Baers was much stricter. Both institutions decided to separate in 1945, but friendly contacts on both sides remained.

After the war the reviewing instructions remained in full force. On specially designed review-forms the reviewers filled in all information. Besides the contents and the Roman-qualification numeral, the tendency of the story was indicated by means of special symbols. The letter N for example indicated disturbingly neutral, P indicated protestant,

Ni indicated nihilistic and H indicated anti-religious or humanist. For the 'Sint-Vincentius and parish-libraries' the suitability of a book for this category readers was mentioned with a V.V.B. figure from 1 up to 10. Apart from that the reviewer was in a quandary whether he/she was authorized to read the forbidden and strictly reserved reading-matter. This problem was met by asking an episcopal permission. That was also applied to the clergy, because among the many reviewers were priests – regulars as well as seculars – and the laymen, many librarians and teachers of secondary schools. So the often heard remark that Idil should be a club of priests and therefore judged reading-matter so rigidly, has to be adjusted. A counting of the number of priests and laymen reviewers learns that laymen had the upper hand by two third.

After the war several new initiatives were developed: in 1946 the publishing of the bibliographic periodical *Idil Tijdingen* for short reviews; the *Idilkoerier* with reviews of books shortly to appear; in 1947 a book feature for the KRO- radio; an information leaflet for the Dutch bookshops called *Boekenschouw* and the Idil poster. The threat of a 'second Idil' for the readers of the Sint-Vincentius-libraries could narrowly be prevented by a merger of the 'Keurraad voor volksbibliotheken' and Idil. The most important change however, was that Idil in that year under pressure of the 'Landelijk Centrum Katholieke Actie' (LCKA) and the episcopacy became a foundation. Cardinal de Jong was worried about the increasing criticism of Idil in the press. Because it was now a foundation, the private enterprise of Verbiest was finished and an Advisory Episcopal Commission (ABC) could be installed. This happened in complete agreement with Verbiest. This commission was under the chairmanship of the conservative priest and teacher of the classics dr. H. Surig. Now the episcopate was assured of the supervision of the reviewers and the activities of Idil, and on the other hand Verbiest felt support for his activities by the authorities of the church. The daily control of the foundation however was a complete family affair. It consisted of president Gerard Verbiest, son Ferd as the secretary, and son-in-law Gérard Knibbeler as the treasurer. Mr. A. Diepenbrock represented the LCKA in the board as did P. van der Wiele for the 'Sint-Vincentiusvereniging'. The board was assisted by the Idil-council with representatives of the catholic pastoral council and unions. The priest L. Rooyackers of the 'Sint Willibrordvereniging' was appointed as president.

The consequence of the foundation was that Verbiest had to share his authority. They proved to have been visionary, because great problems were coming up. The triumph of 'het rijke roomse leven' was greatly affected because of the increasing secularizing. Although the political break-through after the Second World War was professionally suppressed, the cries for freedom could no longer be stopped. The modern idea about freedom of speech had also its effect on catholic writers and intellectuals. They found their inspiration in the personalism and psychology as a science, which could be found in the modern literary trends. The Church and Idil rather lazily criticized those as nihilistic. Authors increasingly had doubts about the negative judgments of their work and revolted.

One of these dissident authors was Dick Ouwendijk, whose novel *Voort ijlt de regeeringswagen* was forbidden by Idil in 1948 because of a supposedly antichristian tendency. Editor Paul Brand and the critic Anton van Duinkerken protected the author. Van Duinkerken did this at a for Idil unlucky moment, the silver jubilee of 'Sint Jan'. In his dinner speech he qualified Idil as a semi-public censorship-institute and he criticized the preventive censorship of the service. The fact that the Idil-notes could only be seen by subscribers fostered his thoughts about the semi-publicity of the reviews. By order of Gerard Verbiest Ouwendijk's novel was reviewed by various reviewers; that was always a standing procedure in case of doubt. The final result was qualification II, strictly reserved

reading-matter. In the end the novel was published with the suitable title *Opstand en geweten* by the neutral publishing house Kroonder.

This polemic was the beginning of a still more violent collision with the author W.F. Hermans. He too saw how his novels *Conserve* and *De Tranen der acacias* were judged by Idil to be forbidden reading-matter. Where Van Duinkerken considered the silver jubilee of 'Sint Jan' a good occasion to vent his spleen on Idil, Hermans chose, quite rightly, the independent periodical *Podium* for his remarks. In this periodical and in his *Mandarijnen op zwavelzuur* he walked all over the 'holy Idil and his fool' in an extremely aggressive way. Verbiest's reaction on Hermans imputations was twofold: defensive and self-assured. Convinced of his apostolic mission and with a feeling for rhetoric he justified his life's work. He complained in the press about Hermans' lack of understanding and about *Podium* that took away the possibility to react to the attack. His ideas about the *audiatur et altera pars*, word and reply – Verbiest liked to show his knowledge of the classics – could be very expressive. The recently appointed ABC intervened twice in the discussion in the press, but that only excited more opposition. The spirit of resistance was out of the bottle and didn't want to return. The situation threatened to get completely out of hand.

Frightened by all the commotion in the press 'Sint Jan' held an inquiry amongst her members on the functionality of Idil. The association wondered whether continuing to cooperate with such a dubious reviewer-service was still advisable. Because of the poor number of respondents to this enquiry and an inadequate presentation of the questions it is difficult to offer a solid report. But the general tendency still was that the catholic publishers and book sellers did worry. After a short revival during the war the catholic reader had fallen back in his old habit. They read too little and Idil warned too much of the influence of bad reading-matter. Therefore catholic authors preferred to resort to neutral publishers and that did not stimulate the sales. The respondents were wary of using the word censorship, but the continuing reservation worked contrarily according to them, threatened the catholic emancipation and was financially disadvantageous to the publishers and booksellers. In the fifties these players in the literary field dissociated themselves emphatically from the idealistic aims of Idil, as formulated at its foundation. The half-hearted reaction on the enquiry of 'Sint Jan' was a first indication.

In addition to the problem of the reading-matter the Dutch episcopacy, in the fifties, worried about other things: the secularization, the increasing number of adherents to the socialistic trade union and the bad results of the elections for the KVP at the parliament elections of 1952 were alarming. To turn the tables the bishops, in private, prepared the 'Bisschoppelijk mandement', entitled *De katholieken in het openbare leven van deze tijd* about which sermons were being held in all catholic churches in the Netherlands in 1954. In this letter the catholics were forbidden to be a member of the VARA and the NVV. Membership of the PvdA was seriously discouraged. In the minutes of Idil and in *Idil Tijdingen* not a word was breathed about the letter. From this it can be deduced that Verbiest learnt by bitter experience and let sleeping dogs lie. Out of the wind he worked further to increase his task and the status of Idil: approval of the pope, international cooperation and the founding of the Catholic Centre of Literature (KLC), a cooperation of the two library associations KCVL and RKOLB with Idil and 'Sint Jan'. The literary periodicals and authors, the other participants in the catholic literary field, were not represented in the KLC. Logically, the next dig in the direction of Idil came from there.

The periodical *Roeping* until now had not participated in the polemics, which, to a large extent, took place in *Podium* and the press. It came as a complete surprise that in 1956 this periodical devoted a special issue to the activities of Idil. But the 'rumour in *Roeping*' had a previous history. The author and convert Gabriël Smit mentioned in the

monthly *Dux* the increasing apostasy of catholic authors and artists. In his opinion the catholic church kept them too much in a straightjacket. As an example he mentioned the severe standards Idil used. 'They think even the index not yet sufficient, they add another one'. Especially the review of the volume of verse by Bertus Aafjes *Een voetreis naar Rome* had irritated him. Supporters as well as opponents of Idil were invited by the editorial staff of *Roeping* to give their opinion about the censorship-institute. According to Smit Idil was much too moralistic. The refusal of Idil to discuss their work with the authors was a mistake in his opinion. Lambert Tegenbosch was annoyed at the arrogant attitude and the 'innocence' of Gerard Verbiest. More strongly said, 'Idil is Rome' and takes cover behind a theory which does not work out in real life. The authors Daniel de Lange, Jos Panhuysen, Rogier van Aerde and Dick Ouwendijk thought Idil respectively: the culminating point of catholic pillarization; a platform of reviewers eased away from secular life; a lack of something better; and Vatican meddling. The protestant bookseller Venemans qualified Idil a 'provisional'. The only support in the special edition came from the Idil-supporter and catholic bookseller Willem van Rossum.

Because of the serious subsidy problems, which in the meantime cropped up, Verbiest was strongly advised by the board not to react to the allegations. Too much noise in the papers would only be detrimental in relation to the awarding of a future governmental subsidy. To give this demand a solid basis Idil itself organized an enquiry among the members and related associations. Here, too, the response was disappointing, but because the participants expressed docilely their sympathy, Verbiest was contented. A scrapbook with all the reactions resulted in a small subsidy from OK&W. The check of the treasury was all but framed.

In 1959, at the age of 65, Gerard Verbiest intimated that within the foreseeable future he would like to retire. His son Ferd had not the ambition to follow in his father's footsteps. Thanks to the symbiosis Idil/ Het Nederlands Boekhuis it had been possible for Gerard Verbiest up till now to work for Idil without getting a salary. Verbiest had always considered his work for Idil as an act of charity, but that could not be expected from the future president of the board. The charter of foundation therefore was changed in 1959. It took four years, however, before a suitable successor was found in the person of F.W.J. van Gent, mayor of Zevenaar. He had acquired the necessary experience in the work of libraries as a member of the board of the KCVL.

Until the new president started in 1964, Ferd took over many tasks from his father. In doing so the work of Idil took on quite a different aspect. Ferd was a mediator and of course his age was an advantage. He was open for renovation and that was absolutely necessary in the sixties. The Netherlands were changing rapidly. Within one decade the country had undergone a metamorphosis from traditional into modern and subjects like soft-drugs, contraceptive pill and sexuality were discussed in public. The discussion that mgr. W. Bekkers had with Mary Zeldenrust-Noordanus of the Dutch Association of Sexual Reform (NVSH) in 1965 in the KRO program Brandpunt, marked the definite end of the prudish nation. As was true for all catholic organizations, Idil had to and wanted to adapt to the new spirit of the times. Did not the pope order the Second Vatican Council to 'modernize' the church? The positive feeling of the association 'Sint Jan' towards Idil, which in the meantime had split up in two associations for publishers and booksellers, dried up in indifference during the sixties. They abandoned the activities towards the specific catholic reading-matter and henceforth put the commercial interest first. Because of that Idil lost half her basis. For the librarians the situation was different. All Idil's activities during the sixties show the great influence of the libraries. In their opinion they still needed the guidance of Idil, but in an adapted version.

The silver jubilee of Idil in 1962 formed a line of fracture in the history of Idil. For some time people within the Idil organization were convinced that real innovation even of the fundamentals was necessary. The jubilee was an appropriate occasion to announce some changes. The most important one was a change of the instructions of reviewing, based on the grade of difficulty of a book. They were indicated with the characters A-B-C, C being the most exacting category. The Roman numerals were relegated to the second echelon, but they did not yet disappear. The intentions to publish the *Lectuurkompas*, a survey of all reviews published up till now, and a mini-catalogue for the A-level candidates *De bovenste plank* were in a very advanced stage by now.

The demand to cooperate with the libraries was increasingly heard. The consequence was that in 1962 the Catholic Library Centre (KBC) was founded, a merger of the two library associations KCVL and RKOLB. The cooperation of Idil with the KBC was necessary to be considered for a government subvention. The government was no longer willing to subsidize a catholic censorship-institute, which was only active in the field of information. Only via the KBC as a coordinating organization for the catholic reading-matter, the government was willing to subsidize Idil and the KLC. These organizations were now financially at the mercy of the KBC. But even worse, the government as subvention supplier preferred generalization, that is cooperation between all organizations of reading-matter in the Netherlands on a neutral basis, preferably under the guidance of the general Centrale Vereniging (CV) for libraries at The Hague. For Idil this had far-reaching consequences. On the one hand a merger with KBC would mean financial security but on the other hand the end of independency. And that was exactly what Gerard Verbiest had always been afraid of.

In 1968 his successor Van Gent signed the integration agreement between Idil, the KBC and the KLC with the founding of the Catholic Library and Reading-matter Centre (KBLC) as their only aspiration. The intention was that this centre in the future would merge into the general Dutch Library and Reading-matter Centre (NBLC). In the light of this agreement the reviewing instructions became even less rigid. It was agreed that Idil would participate as an independent party in the NBLC. True, the word catholic disappeared from the name, but their catholic identity and the section of reviewers seemed to be secured. In spite of all promises Idil did not succeed in saving her independency within the NBLC and the atmosphere within the merger was totally ruined. Ferd Verbiest, who was to take over the leadership of Idil within the NBLC, felt outstripped and immediately resigned. Idil was still not ready to participate in a neutral organization. In 1970 the liquidation of Idil was a fact, frustrating those who stayed behind.

Justification

From this study it appears that the current theories about the pillarization, that have the emancipation and protection of catholics as a starting point, can only partly explain the functioning of Idil. Initially such an attitude seems plausible, because up to the sixties the censorship-service conducted by Gerard Verbiest was an honest reflection of the conservative catholic culture. Its aim was to emancipate and protect the reader against objectionable reading-matter. The catholic law on books had a protective function and in this sense was conciliatory to the protection theory, in 1971 developed by the sociologist Jan Thurlings and in 1986 by the historian Hans Righart. Up to the turn of the last century historians assumed that the catholic community during 'het rijke roomse leven' – the apex of pillarization – was a homogeneous community characterized by secretiveness, conformism and conservatism. The catholic division was described as a

monolithic block of docile believers following their powerful leaders like meek sheep. This, at any rate, was the opinion of the historian prof.dr. L. Rogier in his speech 'Het verschijnsel van de culturele inertie bij de Nederlandse katholieken'. Thanks to the study *Andere katholieken* by Paul Luykx this hypothesis could be disproved. His perception about catholic pillarization modified the traditional theories somewhat. Dissident and wayward opinions were definitely heard during the 'rijke roomse leven' denouncing the purely clerical interference of the ecclesiastical elite. For Idil this meant far-reaching consequences from the forties already, because the debate on the functioning of the reviewing-service was a heated one in the fifties. Idil was heavily criticized.

One of these dissidents and opponents was the critic Van Duinkerken, who played an important role in the assessment of literature in *De Tijd*. In this newspaper he turned openly against the moralistic tone, the preventive censorship and the semi-publicity of the Idil-reviews. Better than anyone else he knew how to put into words and overcome the tension between the catholic normativeness and modernism, ethics versus esthetics in the direction of an open catholic emancipation with respect and room for dissenters. But not only Van Duinkerken was heard. In the fifties catholic, as well as non-catholic, writers, periodicals and newspapers crowded round to air their opinion about Idil. An important part was played by the periodical *Roeping*, which, under the leadership of Gabriel Smit, supported this open catholicism and spoke up for the catholic artist. Gerard Verbiest's tenacity to the ancient tradition of the catholic normativeness appeared from his polemics with several dissidents in the fifties.

A second theory this study was based on is the modernization-thesis of Staf Hellemans. He considers the catholic pillarization to be a social movement, a purposeful and collective action of the church to keep modernity in check. The Church was unable to oppose modernity sufficiently and chose, just imagine, to use modern means of communication as radio, television and printed periodicals in her 'fight for modernity'. Not a fight against modernity because that was a lost cause. To control the catholic supply of reading-matter the episcopate worked secretly, behind the screens with the Catholic Action on the foundation of Idil, one of the players in the catholic literary field. The clerical authorities were convinced that a solid cooperation between the lay apostolate and all catholic organizations for the supply of reading-matter and -information would sufficiently assure the distribution of reliable books.

The theory of Bourdieu adapted by Rees and Dorleijn as a research model for studies in the literary field, proved to be a sound starting point to examine the methods of the catholic literary field. This model is divided in a reconstructive and an institutional approach. For this study only the institutional approach seemed important. Not the literary analysis is important here but the moral assessment of literature by Idil and the cooperation of the catholic institutes within the catholic literary field. Therefore the fieldtheory was used in this study just to signalize. Within the catholic literary field of authors, publishers, literary booksellers and libraries, Idil felt like a spider in a web. As was the case with other catholic organizations at the end of the fifties the cooperation was subjected to great pressure. For this, a number of reasons can be put forward: the strict moral reviewing instructions, the increasing secularization, the commercial interests of authors, publishers and booksellers and the changed cultural policy of the government. Secularization meaning here: apostasy and loss of faith.

In the fifties the publishers and booksellers dissociated themselves from Idil. Even the KRO was no longer interested in her catholic literary reviews. In this way Idil lost half her basis and the field broke up. In the sixties the reviewing service could only count on the support of the library organizations that, caught up with the spirit of the

age and driven purely by self-interest, in 1970 chose for a general reviewing service. The idealistic dream of Idil had fallen to pieces.

In the introduction the question was asked whether the reviews of Idil were a matter of education or censorship. Idil, and that is quite understandable, saw for herself a task in education and propaganda for the good book. Verbiest held the opinion that the reader not only had to be protected from bad reading-matter, but that from an emancipatory point of view good education was necessary. From a comparison of reviews can be deduced that, during the more than thirty years of Idil's existence, reviewing was continuously developing towards a less strict assessment, but that, up to far into the fifties, censorship was definitely the reality. This research shows that the Flemish Emiel Janssen s.j. played an important role in this period. Gerard Verbiest, with or without the interference of Joris Baers, leaned heavily on his judgment. The change came in the sixties when, in 1962 and 1968, thanks to Ferd Verbiest and the librarian organizations, the instructions were made more flexible by the younger generation. In the last decade, therefore, I would not accuse Idil of mere censorship. The evolution of Idil changed from normative to informative, from cautiousness to own responsibility in the sixties. In fact, the same situation the protestant reader had always been confronted with.

Modifying the great story of the fifties and sixties is certainly called for. From this research we cannot draw epoch-making or revelatory conclusions, because it is affiliated with the existing opinions on secularization and modernity. In this debate the case Ouwendijk/van Duinkerken forms the pivot and the turning point in the perception on catholic literary censorship.

The two-fold objective of Idil, censorship and education, explains the title of this dissertation: *'Moralinezuur' en voorlichting. De twee gezichten van Idil in het katholieke debat over de moderniteit 1937-1970*. Judging by the many polemics held in public the opponents of Idil were especially apprehensive of censorship. And they were right. Interference with the conscience of the catholic reader was too extreme. But in spite of all that one must keep in mind that, from the fifties, criticism on Idil also reflected the enormous authority that was attributed to the reviewing institute.

Bijlagen

Bijlage 1 Recensies en recensenten van Idil, maandelijkse vermeldingen in colofon (1951 t/m 1962)

Bijna 2/3 recensenten zijn leken; 80% van de vermeldingen zijn ruim 40% van de recensenten

LEEK	GEESTELIJKE	RECENSENTEN	ALLE RECENSENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
			AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN
1		Boeckling	111	111	1		111	111	2			0	0	
1		Marlet Drs J.J.C.	108	219	3		108	219	4			0	0	
1		Teirlinck Jos A.	103	322	4		103	322	6			0	0	
1		Mentink Jac. TH.J.	102	424	5		102	424	8			0	0	
1		Frumeau J.J.G.	102	526	6		102	526	10			0	0	
1		Ackermans A.	100	626	8		100	626	11			0	0	
1		Peeters J.P.J.	99	725	9		99	725	13			0	0	
	1	Klein J. SAL	96	821	10			725	13		96	96	4	
1		Goossen A.A.F.	94	915	11		94	819	15			96	4	
1		Theunissen Dr W.	94	1009	12		94	913	17			96	4	
1		Bromberg Dr MR R.R.L.M.	94	1103	13		94	1007	18			96	4	
1		Gils van Chr.J.W.M.	92	1195	15		92	1099	20			96	4	
1		Ham van den Drs L.	86	1281	16		86	1185	21			96	4	
1		Verouden J.G.	83	1364	17		83	1268	23			96	4	
1		Bechtold J.	83	1447	18		83	1351	25			96	4	
1		Meijer B. John	82	1529	19		82	1433	26			96	4	
	1	Benno Pater O.F.M. CAP.	81	1610	20			1433	26		81	177	7	
1		Lenders-Savelsbergh J.	80	1690	21		80	1513	27			177	7	
1		Donders-van der Aa	79	1769	22		79	1592	29			177	7	
	1	Theotimus Pater Dr O.F.M. CAP.	78	1847	23			1592	29		78	255	9	
1		Gillissen P.	78	1925	23		78	1670	30			255	9	
1		Pollmann Dr Jop	78	2003	24		78	1748	32			255	9	
1		Robitsch-Schroeder L	77	2080	25		77	1825	33			255	9	
1		Visser de J.A.	76	2156	26		76	1901	34			255	9	
	1	Baar van Monulphus A.A.	73	2229	27			1974	36			255	9	
	1	Geurts Drs Walter O.F.M.	72	2301	28			1974	36		72	327	12	
1		Verlaan F.B.B.	72	2373	29		72	2046	37			327	12	
	1	Eerenbeemt van den Dr B.C.J.M. C.S.S.R.	72	2445	30			2046	37		72	399	15	
1		Smeets Mr Stan	72	2517	31		72	2118	38			399	15	
	1	Meurs van Bern. S.J.	72	2589	32			2118	38		72	471	18	
1		Sleuuwen van Drs Jan	71	2660	32		71	2189	40			471	18	
1		Gielen J.G.W.	71	2731	33		71	2260	41			471	18	
1		Schulte DR J.E.	66	2797	34		66	2326	42			471	18	
1		Kapteijns Dr H.M.	66	2863	35		66	2392	43			471	18	
	1	Gregorius Pater Dr O.F.M. Cap.	65	2928	36			2392	43		65	536	20	
1		Laarakker W.A.	65	2993	37		65	2457	45			536	20	
1		Frische P.J.A.	65	3058	37		65	2522	46			536	20	
1		Damen E.M	64	3122	38		64	2586	47			536	20	
1		Robbers L.C.M.	64	3186	39		64	2650	48			536	20	
1		Clerq de Frans	63	3249	40		63	2713	49			536	20	
1		Knuvelde jr G.A.M.	63	3312	40		63	2776	50			536	20	

LEEK	GEESTELIJKE RECESENTEN	ALLE RECESENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
		AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESENTEN
1	Haan den Betty	62	3374	41		62	2838	51				536	20
1	Reijs W.W.	62	3436	42		62	2900	53				536	20
1	Fiolet Armand O.F.M.	60	3496	43			2900	53		60		596	22
1	Groot de P.	60	3556	43		60	2960	54				596	22
1	Janssen Dr H.J.J. C.S.S.R.	60	3616	44			2960	54		60		656	24
1	Evers Drs B.H.J.	59	3675	45		59	3019	55				656	24
1	Albering Dr L.A.H.	59	3734	46		59	3078	56				656	24
1	Ammerlaan Gregorius O.CARM	59	3793	46			3078	56		59		715	27
1	Notermans Drs J.M.S.	59	3852	47		59	3137	57				715	27
1	Dort van J.J.W.	59	3911	48		59	3196	58				715	27
1	Boudens Aug. A.	59	3970	48		59	3255	59				715	27
1	Verpaalen s.c.j.	57	4027	49			3255	59		57		772	29
1	Evers Drs P. R.K. PR.	57	4084	50			3255	59		57		829	31
1	Servatius Pater Drs O.F.M. CAP.	57	4141	51			3255	59		57		886	33
1	Hermans Amadeus O.F.M.	57	4198	51			3255	59		57		943	35
1	Leuven Romaeus O.C.D.	55	4253	52			3255	59		55		998	37
1	Joannes Pater DR. O.F.M. CAP.	55	4308	53			3255	59		55		1053	39
1	Smeets F.TH. W.	55	4363	53		55	3310	60				1053	39
1	Surig DR H. R.K. PR.	54	4417	54			3310	60		54		1107	41
1	Fidentius Pater Drs O.F.M. CAP.	54	4471	55			3310	60		54		1161	43
1	Donders J	54	4525	55		54	3364	61				1161	43
1	Olffen van W.F., S.M.	53	4578	56		53	3417	62				1161	43
1	Essers TH. AA.	52	4630	56			3417	62		52		1213	45
1	Haas Dr. M.de	52	4682	57		52	3469	63				1213	45
1	Vercammen Dr F.A.	52	4734	58			3469	63		52		1265	47
1	Frijns Dr Dionysius O.C.D.	51	4785	58			3469	63		51		1316	49
1	Bruijn de A.C.	51	4836	59		51	3520	64				1316	49
1	Maximus Pater O.F.M. CAP	51	4887	60			3520	64		51		1367	51
1	Borgert Drs H.B. C.S.S.R.	50	4937	60			3520	64		50		1417	53
1	Weenen Dr J.	50	4987	61		50	3570	65				1417	53
1	Huf L. S.J.	50	5037	61			3570	65		50		1467	55
1	Laar van de Dra E.	49	5086	62		49	3619	66				1467	55
1	Hanssen Marten J.D.	48	5134	63		48	3667	67				1467	55
1	Sanders Hugo O.F.M.	45	5179	63			3667	67		45		1512	56
1	Angenent Jr	44	5223	64		44	3711	67				1512	56
1	Peters Drs P.A. O.C.D.	43	5266	64			3711	67		43		1555	58
1	Raeven Drs Mr F.M.	42	5308	65		42	3753	68				1555	58
1	Benschop A.J.TH.M. O.S.C.	42	5350	65			3753	68		42		1597	59
1	Kallen van der Mr H	42	5392	66		42	3795	69				1597	59
1	Martinianus Pater Drs O.F.M. CAP.	42	5434	66			3795	69		42		1639	61
1	Waelsden van J.	41	5475	67		41	3836	70				1639	61
1	Theunissen-Vereecken E.M.C.	40	5515	67		40	3876	70				1639	61
1	Venantius Mag.Dr. O.f.m. Cap.	39	5554	68			3876	70		39		1678	62
1	Dusch A.M.	39	5593	68		39	3915	71				1678	62
1	Lemmers Drs.A.	39	5632	69		39	3954	72				1678	62
1	Ooijen van J.C.	38	5670	69		38	3992	72				1678	62

LEEK	GEESTELIJKE RECESENTE	RECESENTE	ALLE RECESSENTE				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
			AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESSENTE	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESSENTE
	1	Luchsius Pater Dr. O.F.M. CAP	38	5708	70		3992	72		38	1716	64		
1		Lutz Jan	36	5744	70		36	4028	73		1716	64		
1		Hoogbergen Th.	36	5780	70		36	4064	74		1716	64		
1		Vermeij Albert	36	5816	71		36	4100	74		1716	64		
1		Loots J.	36	5852	71		36	4136	75		1716	64		
1		Omlou J.W.	36	5888	72		36	4172	76		1716	64		
	1	Haperen van C. S.C.J.	35	5923	72		4172	76		35	1751	65		
1		Oltheten G.J.	35	5958	73		35	4207	76		1751	65		
1		Corstanje-Van Leeuwen	35	5993	73		35	4242	77		1751	65		
	1	Calasanctius Pater Dr O.F.M. CAP.	35	6028	74		4242	77		35	1786	66		
1		Heyster Dr Sis	35	6063	74		35	4277	78		1786	66		
1		Bos R.	34	6097	74		34	4311	78		1786	66		
	1	Dukker Drs Chrysostomus O.F.M.	34	6131	75		4311	78		34	1820	68		
1		Bruijn de W.A.	33	6164	75		33	4344	79		1820	68		
	1	Bogers Drs.H. R.K. Pr.	33	6197	76		4344	79		33	1853	69		
1		Bosch van den J.P.	33	6230	76		33	4377	79		1853	69		
	1	Groot de C.N.M. RK Pr.	33	6263	76		4377	79		33	1886	70		
1		IJseldijk H.	33	6296	77		33	4410	80	44	1886	70		
1		Benders Drs J.	33	6329	77		33	4443	81		1886	70		
1		Nolthenius Dr H.	33	6362	78		33	4476	81		1886	70		
1		Mommersteeg J.A.	32	6394	78		32	4508	82		1886	70		
1		Hageman Drs. P.	31	6425	78		31	4539	82		1886	70		
1		Jacob Dr W.G.J.A.	31	6456	79		31	4570	83		1886	70		
1		Janssen-Margry L.	31	6487	79		31	4601	83		1886	70		
1		Ven van de Jan W.	31	6518	79		31	4632	84		1886	70		
1		Knuvelde Gerard	31	6549	80		31	4663	85		1886	70		
1		Groot de R.J.	30	6579	80	43	30	4693	85		1886	70		
1		Stevens H.A.	29	6608	81		29	4722	86		1886	70		
1		Swillens P.T.A.	29	6637	81		29	4751	86		1886	70		
1		Coomans G	29	6666	81		29	4780	87		1886	70		
1		Terwindt J.A.L.	29	6695	82		29	4809	87		1886	70		
	1	Sangers Albertus O.C.D.	28	6723	82		4809	87		28	1914	71		
	1	Gerlach Pater Drs O.F.M. CAP.	28	6751	82		4809	87		28	1942	72		
1		Serrarens E.	28	6779	83		28	4837	88		1942	72		
1		Zwanikken G.J.C.	28	6807	83		28	4865	88		1942	72		
1		Gielen Prof. Dr J.J.	26	6833	83		26	4891	89		1942	72		
1		Brok Dr. M.F.A.	25	6858	84		25	4916	89		1942	72		
	1	Nistelrooij van Dom. G.O.S.B.	25	6883	84		4916	89		25	1967	73		
1		Robitsch S.J.	25	6908	84		4916	89		25	1992	74		
	1	Huysmans A.P. R.K. PR.	25	6933	85		4916	89		25	2017	75		
	1	Rood Drs W. S.S.CC.	25	6958	85		4916	89		25	2042	76		
	1	Cyrinus Pater O.F.M. Cap	24	6982	85		4916	89		24	2066	77		
1		Bouman C.A.	24	7006	85		24	4940	90		2066	77		
1		Oomes Piet	23	7029	86		23	4963	90		2066	77		
	1	Bruning Dr E. O.F.M.	23	7052	86		4963	90		23	2089	78		
	1	Jong de Drs A. M.S.F.	22	7074	86		4963	90		22	2111	79		

LEEK	GEESTELIJKE RECESENTEN	ALLE RECESENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
		AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESENTEN
1	Buynsters P.J.	22	7096	87		22	4985	90			2111	79	
	1 Kisters Drs Gregorius O.C.D.	22	7118	87			4985	90		22	2133	79	
	1 Kooy van der Dr J.A. S.C.J.	22	7140	87			4985	90		22	2155	80	
1	Beek van G.J.	21	7161	87		21	5006	91			2155	80	44
	1 Hofsteede TH. O.F.M.	21	7182	88			5006	91		21	2176	81	
1	Spierings K.	21	7203	88		21	5027	91			2176	81	
1	Bouws Tom	21	7224	88		21	5048	92			2176	81	
	1 Steenbrink F.J. S.S.C.C.	20	7244	88			5048	92		20	2196	82	
	1 Vos C. Dom. O.S.B.	20	7264	89			5048	92		20	2216	83	
	1 Winter de A. C.S. Sp.	19	7283	89			5048	92		19	2235	83	
1	Genuchten M. Van	19	7302	89		19	5067	92			2235	83	
1	Tegenbosch Lambert	19	7321	89		19	5086	92			2235	83	
	1 Meeus Dom. E. O.S.B.	18	7339	90			5086	92		18	2253	84	
	1 Vermeulen Fr. R.K. PR.	18	7357	90			5086	92		18	2271	85	
	1 Pavoordt van de G., O.S.B.	17	7374	90			5086	92		17	2288	85	
	1 Soons Drs. Gratianus O.C.D.	17	7391	90			5086	92		17	2305	86	
1	Wiechen-Beek van A.H.	17	7408	90		17	5103	93			2305	86	
1	Verberne Prof. Dr L.G.J.	17	7425	91		17	5120	93			2305	86	
	1 Peters W. S.J.	17	7442	91			5120	93		17	2322	86	
	1 Sloet tot Everloo Dom G.o.s.b.	16	7458	91			5120	93		16	2338	87	
	1 Bol van der L.M. SAL	16	7474	91			5120	93		16	2354	88	
1	Buters-Veerkamp E.C.M.	16	7490	91		16	5136	93			2354	88	
	1 Croonenburg J.B. C.S.SP.	16	7506	92			5136	93		16	2370	88	
	1 Smackers Amandus O.C.D	16	7522	92			5136	93		16	2386	89	
	1 Kerssemakers J.W.J. S.J.	15	7537	92			5136	93		15	2401	89	
	1 Anthonisse Pater Prof. Dr Zacharias O.F.M. CAP	15	7552	92			5136	93		15	2416	90	
1	Janssens Adeline	15	7567	92		15	5151	93			2416	90	
1	Divendal Herman	15	7582	92		15	5166	94			2416	90	
1	Leclerc Lex	15	7597	93		15	5181	94			2416	90	
	1 Nieuwendijk Hilarion A.A.	14	7611	93			5181	94		14	2430	90	
	1 Holstra E. A.A.	14	7625	93			5181	94		14	2444	91	
1	Boudens-van Heel C.J.C.	14	7639	93		14	5195	94			2444	91	
1	Melissen Lambert	14	7653	93		14	5209	94			2444	91	
	1 Nievergeld J. RK pr.	14	7667	94			5209	94		14	2458	92	
1	Grood de M.P.A.M.	13	7680	94		13	5222	95			2458	92	
	1 Nieuwe Weme O. SS.CC.	13	7693	94			5222	95		13	2471	92	
1	Boelsz A.A.	13	7706	94		13	5235	95			2471	92	
1	Claarenbeek - van Klaveren M.	13	7719	94		13	5248	95			2471	92	
1	Hermans A.	13	7732	94		13	5261	95			2471	92	
	1 Martinio Fritschy frater	13	7745	94			5261	95		13	2484	92	
1	Ham van der P.A.	12	7757	95		12	5273	96			2484	92	
	1 Raaijmakers J. SAL.	12	7769	95			5273	96		12	2496	93	
	1 Adriaansen G.J. S.J.	12	7781	95			5273	96		12	2508	93	
	1 Jacobs D. SS.CC.	12	7793	95			5273	96		12	2520	94	
1	Jacobs Jean H.P.	12	7805	95		12	5285	96			2520	94	
	1 Rood A. SS.CC.	12	7817	95			5285	96		12	2532	94	

LEEK	GEESTELIJKE RECESENTE	RECESENTE	ALLE RECESSENTE				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
			AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEL RECESSENTE	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEL RECESSENTE
1		Kortekaas-Den Haan	11	7828	95		11	5296	96			2532	94	
	1	Buysssen .. SS.CC.	11	7839	96			5296	96		11	2543	95	
1		Damen H.J. Arts	11	7850	96		11	5307	96			2543	95	
	1	Huysmans J.M. R.K. PR.	11	7861	96			5307	96		11	2554	95	
1		Opheusden van P.H.M.	11	7872	96		11	5318	96			2554	95	
	1	Meulen van der Dr. H.J. C.S.SP.	11	7883	96			5318	96		11	2565	95	
1		Eykemans M.A.M.	10	7893	96		10	5328	97			2565	95	
	1	Leur de RK PR	10	7903	96			5328	97		10	2575	96	
	1	Linden van der Ph., SS.CC.	10	7913	97			5328	97		10	2585	96	
1		Renders Michel	10	7923	97		10	5338	97			2585	96	
1		Net-van de Berg van der M.J.A.	9	7932	97		9	5347	97			2585	96	
	1	Huurne A. ter SS.CC.	9	7941	97			5347	97		9	2594	97	
1		Brink ten C.	9	7950	97		9	5356	97			2594	97	
1		Commissaris Aug. C.J.	9	7959	97		9	5365	97			2594	97	
	1	Greef de H.P.	9	7968	97			5365	97		9	2603	97	
1		Post Toos	9	7977	97		9	5374	97			2603	97	
1		Janssen Drs. E.L.	8	7985	97		8	5382	98			2603	97	
1		Kempes J.M.	8	7993	97		8	5390	98			2603	97	
	1	Lodders A.G.M. C.S.S.R.	8	8001	98			5390	98		8	2611	97	
	1	Angelinus Pater Drs. O.F.M. Cap.	7	8008	98			5390	98		7	2618	97	
1		Hooydonk M.H.	7	8015	98		7	5397	98			2618	97	
1		Hol Prof Dr J.B.L.	7	8022	98		7	5404	98			2618	97	
	1	Steggink Meinardus Fr. M.	6	8028	98			5404	98		6	2624	98	
1		Maassen Drs. J.P.	6	8034	98		6	5410	98			2624	98	
1		Teirlinck J.	6	8040	98		6	5416	98			2624	98	
	1	Buuren van M. RK Pr.	6	8046	98			5416	98		6	2630	98	
1		Hermans J.	6	8052	98		6	5422	98			2630	98	
1		Nelissen L.F.M.	6	8058	98		6	5428	98			2630	98	
	1	Suyker J.J. Kap.	6	8064	98		6	5434	99			2630	98	
	1	Emerentia Zr O.P.	5	8069	98			5434	99		5	2635	98	
	1	Timotheus Pater Drs O.F.M. CAP.	5	8074	98			5434	99		5	2640	98	
1		Beek G.H.	5	8079	99		5	5439	99			2640	98	
	1	Derks K.J. S.J.	5	8084	99			5439	99		5	2645	98	
	1	Fennis Wilhelmus A.A.	5	8089	99			5439	99		5	2650	99	
	1	Quirinus Pater O.F.M. CAP	5	8094	99			5439	99		5	2655	99	
	1	Schoonen A. S.M.A.	5	8099	99		5	5444	99			2655	99	
1		Verbiest Agnes	5	8104	99		5	5449	99			2655	99	
1		Broek van den M.	4	8108	99		4	5453	99			2655	99	
1		Eldering M.Th.	4	8112	99		4	5457	99			2655	99	
1		Gils van M.C.	4	8116	99		4	5461	99			2655	99	
1		Pompe L.	4	8120	99		4	5465	99			2655	99	
1		Rijdsijk Drs. J.C.	3	8123	99		3	5468	99			2655	99	
1		Klein G.M.	3	8126	99		3	5471	99			2655	99	
1		Aengenendt C.J.C.	3	8129	99		3	5474	99			2655	99	
	1	Bentvelzen Jac. S.C. J	3	8132	99			5474	99		3	2658	99	
1		Rutten Mr. Ch.	3	8135	99		3	5477	99			2658	99	

LEEK	GEESTELIJKE RECESENTEN	RECESENTEN	ALLE RECESENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
			AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECESENTEN
	1	Scheermakers A.J. R.K. Pr.	3	8138	99		5477	99		3	2661	99		
	1	Spaandonk van J.W.M. C.M.	3	8141	99		5477	99		3	2664	99		
1		Vroonhoven van J.F.	3	8144	99		3	5480	99		2664	99		
	1	Graaff de C. S.J.	2	8146	99			5480	99		2	2666	99	
	1	Allard A.	2	8148	99		2	5482	99		2666	99		
	1	Auxentius Pater Dr. O.F.M. CAP.	2	8150	99			5482	99		2	2668	99	
	1	Banning CHR.	2	8152	99		2	5484	99		2668	99		
	1	Berkvens-Opzeeland van L.J.	2	8154	99		2	5486	99		2668	99		
	1	Block de Dra M.	2	8156	99		2	5488	100		2668	99		
	1	Boeren-Verbiest A.	2	8158	99		2	5490	100		2668	99		
	1	Geloven van J. , M.S.C.	2	8160	100			5490	100		2	2670	99	
	1	Hort 't Drs. Th.G. Sal.	2	8162	100			5490	100		2	2672	99	
	1	Leeuwen Prof dr Ir A, S.J.	2	8164	100			5490	100		2	2674	100	
	1	Paap Wouter	2	8166	100		2	5492	100		2674	100		
	1	Panen G.J.	2	8168	100		2	5494	100		2674	100		
	1	Reukers H.C. O.S.CR.	2	8170	100			5494	100		2	2676	100	
	1	Roorda-Honee J.	2	8172	100		2	5496	100		2676	100		
	1	Schiphorst Drs. K.W.S.M.	2	8174	100		2	5498	100		2676	100		
	1	Schuermann-Mueller A,	2	8176	100		2	5500	100		2676	100		
	1	Telkamp G.A.A.	2	8178	100		2	5502	100		2676	100		
	1	Veerman Drs R. A.A.	2	8180	100		2	5504	100		2676	100		
	1	Wagenaar-Nolthenius Dr H.	2	8182	100		2	5506	100		2676	100		
	1	Klein J.B. sal.	1	8183	100			5506	100		1	2677	100	
	1	Wijnands J.J.	1	8184	100		1	5507	100		2677	100		
	1	Donders Dr J.G. W.P.	1	8185	100			5507	100		1	2678	100	
	1	Verweij A.J. O.F.M.	1	8186	100			5507	100		1	2679	100	
	1	Aukes H.W.F.	1	8187	100		1	5508	100		2679	100		
	1	Peters Dr W.A.M.	1	8188	100		1	5509	100		2679	100		
	1	Creygton-Morel M.J.	1	8189	100		1	5510	100		2679	100		
	1	Fischer Dom C. O.S.B.	1	8190	100			5510	100		1	2680	100	
	1	Gaseling G. S.C.J.	1	8191	100			5510	100		1	2681	100	
	1	Hoelscher To	1	8192	100		1	5511	100		2681	100		
	1	Honee Jeanne	1	8193	100		1	5512	100		2681	100		
	1	Jak J. S.C.J.	1	8194	100			5512	100		1	2682	100	
	1	Laat de Th.	1	8195	100		1	5513	100		2682	100		
	1	Meeusen Dom J. O.S.B.	1	8196	100			5513	100		1	2683	100	
	1	Nieuwenhuis A., O.P.	1	8197	100			5513	100		1	2684	100	
	1	Simons H.	1	8198	100		1	5514	100		2684	100		
	1	Stroombergen J.B. A.A.	1	8199	100			5514	100		1	2685	100	
	1	Walgrave Prof. Dr. J.H. O.P.	1	8200	100			5514	100		1	2686	100	
157	108		8200				5514				2686			
0,60	0,40						0,67				0,33			

Bijlage 2 Aantal recensies per recensent van Idil (1962 t/m 1970)

2/3 van de recensenten zijn leken; 80% van de recensies door 27% van de recensenten

LEEK	GEESTELIJKE	RECESENTEN	ALLE RECESENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
			AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEMIN %	% AANDEEL RECESENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEMIN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEMIN %	% AANDEEL RECESENTEN
	1	Klein J.B. sal.	1.131	1.131	9		0	0	0	1.131	1.131	21		
1		Goossen A.A.F.	943	2.074	16		943	943	12	0	1.131	21		
1		Sleeuwen van Drs Jan	461	2.535	19		461	1.404	18	0	1.131	21		
1		Lutz Jan	325	2.860	22		325	1.729	22	0	1.131	21		
	1	Steenbrink F.J. S.S.C.C.	316	3.176	24		0	1.729	22	316	1.447	27		
	1	Surig DR H. R.K. PR.	315	3.491	26		0	1.729	22	315	1.762	33		
	1	Vos C. Dom. O.S.B.	289	3.780	29		0	1.729	22	289	2.051	38		
	1	Borgert Drs H.B. C.S.S.R.	270	4.050	31		0	1.729	22	270	2.321	43		
1		Marlet Drs J.J.C.	263	4.313	33		263	1.992	25	0	2.321	43		
1		Mentink Jac. TH.J.	262	4.575	35		262	2.254	29	0	2.321	43		
1		Brok Dr. M.F.A.	205	4.780	36		205	2.459	31	0	2.321	43		
1		Gielen J.G.W.	202	4.982	38		202	2.661	34	0	2.321	43		
1		Ham van den Drs L.	200	5.182	39		200	2.861	36	0	2.321	43		
	1	Benno Pater O.F.M. CAP.	187	5.369	41		0	2.861	36	187	2.508	47		
1		Clerq de Frans	186	5.555	42		186	3.047	39	0	2.508	47		
	1	Frijns Dr Dionysius O.C.D.	178	5.733	43		0	3.047	39	178	2.686	50		
1		Evers Drs B.H.J.	176	5.909	45		176	3.223	41	0	2.686	50		
1		Besoyen van J.	174	6.083	46		174	3.397	43	0	2.686	50		
1		Wijnands J.J.	169	6.252	47		169	3.566	45	0	2.686	50		
1		Donders-van der Aa	167	6.419	49		167	3.733	47	0	2.686	50		
1		Teirlinck Jos A.	165	6.584	50		165	3.898	50	0	2.686	50		
	1	Geurts Drs Walter O.F.M.	163	6.747	51		0	3.898	50	163	2.849	53		
	1	Jong de Drs A. M.S.F.	156	6.903	52		0	3.898	50	156	3.005	56		
	1	Donders Dr J.G. W.P.	140	7.043	53		0	3.898	50	140	3.145	59		
	1	Baar van Monulphus A.A.	136	7.179	54		136	4.034	51	0	3.145	59		
1		Verlaan F.B.B.	128	7.307	55		128	4.162	53	0	3.145	59		
1		Hoogbergen Th.	126	7.433	56		126	4.288	54	0	3.145	59		
1		Damen E.M	124	7.557	57		124	4.412	56	0	3.145	59		
	1	Eerenbeemt van den Dr B.C.J.M. C.S.S.R.	123	7.680	58		0	4.412	56	123	3.268	61		
1		Oomes Piet	122	7.802	59		122	4.534	58	0	3.268	61		
	1	Haperen van C. S.C.J.	115	7.917	60		0	4.534	58	115	3.383	63		
	1	Steggink Meinardus Fr. M.	115	8.032	61		0	4.534	58	115	3.498	65		
	1	Meulen van der Dr. H.J. C.S.SP.	109	8.141	62		0	4.534	58	109	3.607	67		
1		Vermeij Albert	108	8.249	62		108	4.642	59	0	3.607	67		
1		Oltheten G.J.	108	8.357	63		108	4.750	60	0	3.607	67		
	1	Theotimus Pater Dr O.F.M. CAP.	107	8.464	64		0	4.750	60	107	3.714	69		
1		Theunissen-Vereecken E.M.C.	107	8.571	65		107	4.857	62	0	3.714	69		
1		Kortekaas-Den Haan	107	8.678	66		107	4.964	63	0	3.714	69		
1		Ackermans A.	105	8.783	66		105	5.069	64	0	3.714	69		
1		Bos R.	100	8.883	67		100	5.169	66	0	3.714	69		
	1	Kersemakers J.W.J. S.J.	100	8.983	68		0	5.169	66	100	3.814	71		
	1	Fidentius Pater Drs O.F.M. CAP.	96	9.079	69		0	5.169	66	96	3.910	73		
	1	Essers TH. AA.	94	9.173	69		0	5.169	66	94	4.004	75		
1		Schulte DR J.E.	89	9.262	70		89	5.258	67	0	4.004	75		
1		Ooijen van J.C.	89	9.351	71		89	5.347	68	0	4.004	75		

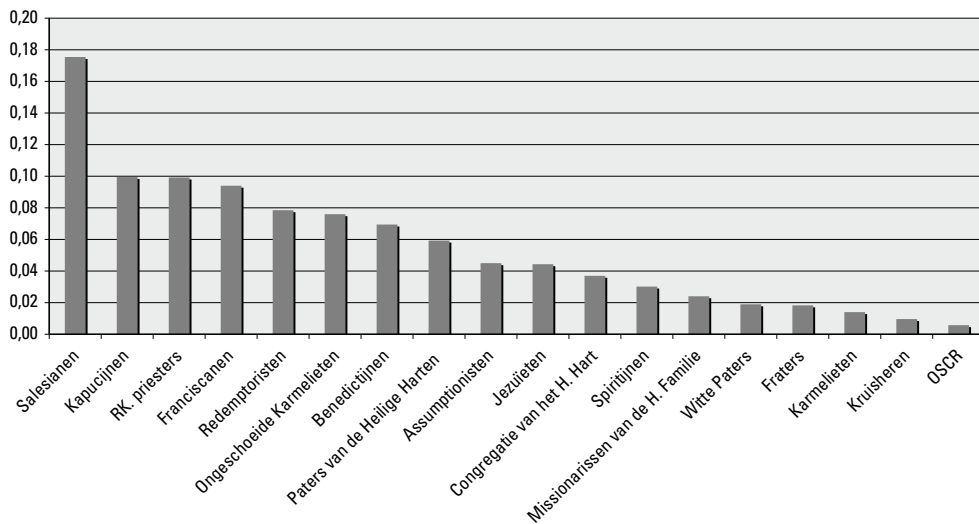
LEEK	GEESTELIJKE	RECENSENTEN	ALLE RECENSENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
			AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN
1		Theunissen Dr W.	85	9.436	71		85	5.432	69		0	4.004	75	
	1	Pavoordt van de G., O.S.B.	83	9.519	72		0	5.432	69		83	4.087	76	
1		Raeven Drs Mr F.M.	79	9.598	73		79	5.511	70		0	4.087	76	
1		Rijsdijk Drs. J.C.	76	9.674	73		76	5.587	71		0	4.087	76	
1		Meer-Feddema van der R.	76	9.750	74		76	5.663	72		0	4.087	76	
1		Albering Dr L.A.H.	75	9.825	74		75	5.738	73		0	4.087	76	
1		Dusch A.M.	74	9.899	75		74	5.812	74		0	4.087	76	
1		Bruijn de W.A.	73	9.972	75		73	5.885	75		0	4.087	76	
	1	Venantius Mag.Dr. O.F.M. Cap.	72	10.044	76		0	5.885	75		72	4.159	78	
1		Frumeau J.J.G.	71	10.115	77		71	5.956	76		0	4.159	78	
	1	Angelinus Pater Drs. O.F.M. Cap.	70	10.185	77		0	5.956	76		70	4.229	79	
	1	Bogers Drs.H. R.K. Pr.	69	10.254	78		0	5.956	76		69	4.298	80	26
	1	Tinga Drs. O. A.A.	65	10.319	78		0	5.956	76		65	4.363	82	
1		Hoek van Luc	64	10.383	79		64	6.020	76		0	4.363	82	
1		Wasser drs. J.M.J.M.	60	10.443	79		60	6.080	77		0	4.363	82	
1		Lenders-Savelsbergh J.	59	10.502	79		59	6.139	78		0	4.363	82	
1		Noordende-Bossers van 't I.P.M.	58	10.560	80	27	58	6.197	79		0	4.363	82	
	1	Nieuwendijk Hilarion A.A.	57	10.617	80		0	6.197	79		57	4.420	83	
1		Boeckling	56	10.673	81		56	6.253	79		0	4.420	83	
	1	Soons Drs. Gratianus O.C.D.	56	10.729	81		0	6.253	79		56	4.476	84	
1		Ham van der P.A.	56	10.785	82		56	6.309	80	28	0	4.476	84	
	1	Heijke drs.J.P. C.S.SP.	55	10.840	82		0	6.309	80		55	4.531	85	
1		Bosch van den J.P.	54	10.894	82		54	6.363	81		0	4.531	85	
1		Weenen Dr J.	51	10.945	83		51	6.414	81		0	4.531	85	
1		Net-van de Berg van der M.J.A.	49	10.994	83		49	6.463	82		0	4.531	85	
1		Bromberg Dr MR R.R.L.M.	48	11.042	84		48	6.511	83		0	4.531	85	
	1	Groot de C.N.M. RK Pr.	48	11.090	84		0	6.511	83		48	4.579	86	
1		Gils van Chr.J.W.M.	47	11.137	84		47	6.558	83		0	4.579	86	
1		Visser de J.A.	46	11.183	85		46	6.604	84		0	4.579	86	
	1	Ammerlaan Gregorius O.CARM	46	11.229	85		0	6.604	84		46	4.625	86	
	1	Leuven Romaeus O.C.D.	46	11.275	85		0	6.604	84		46	4.671	87	
1		Corstanje-Van Leeuwen	44	11.319	86		44	6.648	84		0	4.671	87	
	1	Sangers Albertus O.C.D.	42	11.361	86		0	6.648	84		42	4.713	88	
1		Buynsters P.J.	42	11.403	86		42	6.690	85		0	4.713	88	
	1	Verpaalen S.C.J.	41	11.444	87		0	6.690	85		41	4.754	89	
1		Bruijn de A.C.	41	11.485	87		41	6.731	86		0	4.754	89	
1		Sneppen van der A.J.E.	41	11.526	87		41	6.772	86		0	4.754	89	
	1	Vissers Ant. O.S.Cr.	39	11.565	87		0	6.772	86		39	4.793	90	
1		Meijer B. John	38	11.603	88		38	6.810	87		0	4.793	90	
1		Verouden J.G.	37	11.640	88		37	6.847	87		0	4.793	90	
1		Janssen Drs. E.L.	37	11.677	88		37	6.884	87		0	4.793	90	
	1	Gregorius Pater Dr O.F.M. Cap.	36	11.713	89		0	6.884	87		36	4.829	90	
1		Smeets Mr Stan	35	11.748	89		35	6.919	88		0	4.829	90	
1		Waelsden van J.	35	11.783	89		35	6.954	88		0	4.829	90	
	1	Dukker Drs Chrysostomus O.F.M.	35	11.818	89		0	6.954	88		35	4.864	91	
	1	Nistelrooij van Dom. G.O.S.B.	35	11.853	90		0	6.954	88		35	4.899	92	

LEEK	GEESTELIJKE RECENSENTEN	ALLE RECENSENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
		AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN
	1	Holstra E. A.A.	35	11.888	90		0	6.954	88		35	4.934	92
1		Meer van der Joh.	33	11.921	90	33	6.987	89		0	4.934	92	
	1	Klein J. SAL	32	11.953	90		0	6.987	89	32	4.966	93	
1		Laarakker W.A.	32	11.985	91	32	7.019	89		0	4.966	93	
1		Notermans Drs J.M.S.	32	12.017	91	32	7.051	90		0	4.966	93	
1		IJseldijk H.	32	12.049	91	32	7.083	90		0	4.966	93	
	1	Maximus Pater O.F.M. CAP	31	12.080	91		0	7.083	90	31	4.997	93	
	1	Benschop A.J.T.H.M. O.S.C.	30	12.110	92		0	7.083	90	30	5.027	94	
1		Hageman Drs. P.	30	12.140	92	30	7.113	90		0	5.027	94	
1		Gillissen P.	29	12.169	92	29	7.142	91		0	5.027	94	
	1	Offen van W.F., S.M.	28	12.197	92	28	7.170	91		0	5.027	94	
1		Vos de drs. B.J.M.	28	12.225	92	28	7.198	91		0	5.027	94	
1		Pollmann Dr Jop	25	12.250	93	25	7.223	92		0	5.027	94	
1		Knuvelder jr G.A.M.	25	12.275	93	25	7.248	92		0	5.027	94	
	1	Evers Drs P.R.K. PR.	25	12.300	93		0	7.248	92	25	5.052	94	
	1	Sanders Hugo O.F.M.	25	12.325	93		0	7.248	92	25	5.077	95	
1		Grood de M.P.A.M.	25	12.350	93	25	7.273	92		0	5.077	95	
1		Haan den Betty	24	12.374	94	24	7.297	93		0	5.077	95	
1		Dort van J.J.W.	24	12.398	94	24	7.321	93		0	5.077	95	
1		Hoek van Bart	24	12.422	94	24	7.345	93		0	5.077	95	
1		Stevens H.A.	23	12.445	94	23	7.368	94		0	5.077	95	
1		Haren-Bouwman van E.	23	12.468	94	23	7.391	94		0	5.077	95	
1		Klein G.M.	23	12.491	94	23	7.414	94		0	5.077	95	
	1	Raaijmakers J. SAL.	22	12.513	95		0	7.414	94	22	5.099	95	
1		Janssen-Margry L.	21	12.534	95	21	7.435	94		0	5.099	95	
	1	Calasanctius Pater Dr O.F.M. CAP.	20	12.554	95		0	7.435	94	20	5.119	96	
1		Jacob Dr W.G.J.A.	20	12.574	95	20	7.455	95		0	5.119	96	
1		Schermer Th.	20	12.594	95	20	7.475	95		0	5.119	96	
1		Haas Dr. M.de	18	12.612	95	18	7.493	95		0	5.119	96	
1		Schimmel Dr. J.A.	18	12.630	96	18	7.511	95		0	5.119	96	
	1	Sloet tot Everloo Dom G.o.s.b.	17	12.647	96		0	7.511	95	17	5.136	96	
	1	Gerlach Pater Drs O.F.M. CAP.	16	12.663	96		0	7.511	95	16	5.152	96	
1		Hooydonk M.H.	16	12.679	96	16	7.527	96		0	5.152	96	
1		Starmans-van Haven M.	16	12.695	96	16	7.543	96		0	5.152	96	
1		Bechtold J.	15	12.710	96	15	7.558	96		0	5.152	96	
	1	Peters Drs P.A. O.C.D.	15	12.725	96		0	7.558	96	15	5.167	97	
	1	Cyrinus Pater O.F.M. Cap	15	12.740	96		0	7.558	96	15	5.182	97	
1		Wit-Eck van A.M.J.	15	12.755	96	15	7.573	96		0	5.182	97	
	1	Fiolet Armand O.F.M.	14	12.769	97		0	7.573	96	14	5.196	97	
	1	Verhees drs J.J. c.s.sp.	14	12.783	97		0	7.573	96	14	5.210	97	
	1	Joannes Pater DR. O.F.M. CAP.	13	12.796	97		0	7.573	96	13	5.223	98	
1		Vercammen Dr F.A.	13	12.809	97		0	7.573	96	13	5.236	98	
1		Boudens Aug. A.	12	12.821	97	12	7.585	96		0	5.236	98	
	1	Servatius Pater Drs O.F.M. CAP.	12	12.833	97		0	7.585	96	12	5.248	98	
	1	Adriaansen G.J. S.J.	12	12.845	97		0	7.585	96	12	5.260	98	
1		Heijnen C.G.	12	12.857	97	12	7.597	97		0	5.260	98	
1		Aengenendt C.J.C.	11	12.868	97	11	7.608	97		0	5.260	98	
1		Maassen Drs. J.P.	11	12.879	97	11	7.619	97		0	5.260	98	

LEEK	GEESTELIJKE RECENSENTEN	ALLE RECENSENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
		AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN
	1	Huf L. S.J.	10	12.889	97		0	7.619	97		10	5.270	99
1		Ven van de Jan W.	10	12.899	98		10	7.629	97		0	5.270	99
1		Bouman C.A.	10	12.909	98		10	7.639	97		0	5.270	99
1		Boudens-van Heel C.J.C.	10	12.919	98		10	7.649	97		0	5.270	99
1		Sleijnen J.	10	12.929	98		10	7.659	97		0	5.270	99
1		Spijkers C.M.	10	12.939	98		10	7.669	97		0	5.270	99
1		Verster A.M.H.	10	12.949	98		10	7.679	98		0	5.270	99
1		Frische P.J.A.	9	12.958	98		9	7.688	98		0	5.270	99
1		Kallen van der Mr H	9	12.967	98		9	7.697	98		0	5.270	99
	1	Huurne A. ter SS.CC.	9	12.976	98		0	7.697	98		9	5.279	99
1		Dominicus J.	9	12.985	98		9	7.706	98		0	5.279	99
1		Heymans Drs.J.	9	12.994	98		9	7.715	98		0	5.279	99
	1	Hermans Amadeus O.F.M.	8	13.002	98		0	7.715	98		8	5.287	99
1		Hanssen Marten J.D.	8	13.010	98		8	7.723	98		0	5.287	99
1		Loots J.	8	13.018	98		8	7.731	98		0	5.287	99
1		Swillens P.T.A.	8	13.026	99		8	7.739	98		0	5.287	99
1		Hoekstra J.L.M.	8	13.034	99		8	7.747	98		0	5.287	99
1		Vreeswijk F.P.	8	13.042	99		8	7.755	99		0	5.287	99
	1	Tummers drs. A.M.F. r.k.pr.	7	13.049	99		0	7.755	99		7	5.294	99
	1	Janssen Dr H.J.J. C.S.S.R.	5	13.054	99		0	7.755	99		5	5.299	99
1		Donders J	5	13.059	99		5	7.760	99		0	5.299	99
1		Lemmers Drs.A.	5	13.064	99		5	7.765	99		0	5.299	99
1		Knuvelder Gerard	5	13.069	99		5	7.770	99		0	5.299	99
1		Coomans G	5	13.074	99		5	7.775	99		0	5.299	99
1		Robitsch S.J.	5	13.079	99		0	7.775	99		5	5.304	99
1		Wiechen-Beek van A.H.	5	13.084	99		5	7.780	99		0	5.304	99
1		Groot de P.	4	13.088	99		4	7.784	99		0	5.304	99
1		Laar van de Dra E.	4	13.092	99		4	7.788	99		0	5.304	99
1		Angenent Jr	4	13.096	99		4	7.792	99		0	5.304	99
1		Melissen Lambert	4	13.100	99		4	7.796	99		0	5.304	99
1		Haggenburg A.	4	13.104	99		4	7.800	99		0	5.304	99
1		Piket Dr. J.J.C.	4	13.108	99		4	7.804	99		0	5.304	99
	1	Verweij A.J. O.F.M.	4	13.112	99		0	7.804	99		4	5.308	99
1		Vos-Strous L.	4	13.116	99		4	7.808	99		0	5.308	99
1		Peeters J.P.J.	3	13.119	99		3	7.811	99		0	5.308	99
1		Reijs W.W.	3	13.122	99		3	7.814	99		0	5.308	99
1		Smeets F.TH. W.	3	13.125	99		3	7.817	99		0	5.308	99
1		Heyster Dr Sis	3	13.128	99		3	7.820	99		0	5.308	99
	1	Rood Drs W. SS.CC.	3	13.131	99		0	7.820	99		3	5.311	99
	1	Anthonisse Pater Prof. Dr Zacharias O.F.M. CAP	3	13.134	99		0	7.820	99		3	5.314	99
	1	Nieuwe Weme O. SS.CC.	3	13.137	99		0	7.820	99		3	5.317	99
1		Boelsz A.A.	3	13.140	99		3	7.823	99		0	5.317	99
	1	Nievergeld J. RK pr.	3	13.143	99		0	7.823	99		3	5.320	99
	1	Graaff de C. S.J.	3	13.146	99		0	7.823	99		3	5.323	99
1		Ierlant van P.	3	13.149	99		3	7.826	99		0	5.323	99
1		Jager-van der Wijst J.	3	13.152	99		3	7.829	99		0	5.323	99
1		Maazen Drs. van der J.	3	13.155	100		3	7.832	100		0	5.323	99
1		Stein Drs. F.J.W.	3	13.158	100		3	7.835	100		0	5.323	99

LEEK	GEESTELIJKE	RECENSENTEN	ALLE RECENSENTEN				WAARVAN LEEK				WAARVAN GEESTELIJKE			
			AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN	AANTAL MELDINGEN	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	AANTAL MELDINGEN	IDEM CUMULATIEF	IDEM IN %	% AANDEEL RECENSENTEN
1		Vroeijenstein G.J.	3	13.161	100		3	7.838	100		0	5.323	99	
1		Benders Drs J.	2	13.163	100		2	7.840	100		0	5.323	99	
	1	Winter de A. C.S. Sp.	2	13.165	100		0	7.840	100		2	5.325	100	
	1	Peters W. S.J.	2	13.167	100		0	7.840	100		2	5.327	100	
1		Claarenbeek - van Klaveren M.	2	13.169	100		2	7.842	100		0	5.327	100	
	1	Emerentia Zr O.P.	2	13.171	100		0	7.842	100		2	5.329	100	
1		Berkvens-Opzeeland van L.J.	2	13.173	100		2	7.844	100		0	5.329	100	
1		Dijk van E.N.	2	13.175	100		2	7.846	100		0	5.329	100	
1		Gulikers mej. Drs. A.	2	13.177	100		2	7.848	100		0	5.329	100	
1		Haeren van C.	2	13.179	100		2	7.850	100		0	5.329	100	
	1	Hort 't Drs. Th.G. Sal.	2	13.181	100		0	7.850	100		2	5.331	100	
	1	Janssen Prof. Dr. Jozef rk. pr.	2	13.183	100		0	7.850	100		2	5.333	100	
	1	Meinardus Steggink frater M.	2	13.185	100		0	7.850	100		2	5.335	100	
	1	Noort van Dr. L. O.S.Cr.	2	13.187	100		0	7.850	100		2	5.337	100	
	1	Paasen van pater Drs. Albert O.F.M. cap	2	13.189	100		0	7.850	100		2	5.339	100	
1		Verbraak J.F.A.	2	13.191	100		2	7.852	100		0	5.339	100	
1		Robitsch-Schroeder L	1	13.192	100		1	7.853	100		0	5.339	100	
1		Omloo.J.W.	1	13.193	100		1	7.854	100		0	5.339	100	
1		Beek van G.J.	1	13.194	100		1	7.855	100		0	5.339	100	
	1	Hofsteede TH. O.F.M.	1	13.195	100		0	7.855	100		1	5.340	100	
1		Spierings K.	1	13.196	100		1	7.856	100		0	5.340	100	
1		Verberne Prof. Dr L.G.J.	1	13.197	100		1	7.857	100		0	5.340	100	
1		Janssens Adeline	1	13.198	100		1	7.858	100		0	5.340	100	
	1	Jacobs D. SS.CC.	1	13.199	100		0	7.858	100		1	5.341	100	
	1	Leur de RK PR	1	13.200	100		0	7.858	100		1	5.342	100	
1		Teirlinck J.	1	13.201	100		1	7.859	100		0	5.342	100	
	1	Timotheus Pater Drs O.F.M. CAP.	1	13.202	100		0	7.859	100		1	5.343	100	
1		Aukes H.W.F.	1	13.203	100		1	7.860	100		0	5.343	100	
1		Boeren-Verbiest A.	1	13.204	100		1	7.861	100		0	5.343	100	
1		Peters Dr W.A.M.	1	13.205	100		1	7.862	100		0	5.343	100	
1		Arntz J.	1	13.206	100		1	7.863	100		0	5.343	100	
	1	Bergmans J. w.p.	1	13.207	100		0	7.863	100		1	5.344	100	
1		Bouritius Dr. G.J.F.	1	13.208	100		1	7.864	100		0	5.344	100	
	1	Breemen van J. C.S.Sp.	1	13.209	100		0	7.864	100		1	5.345	100	
	1	Brekelmans prof. Dr. C.H.W M.S.F.	1	13.210	100		0	7.864	100		1	5.346	100	
	1	Leenhouders Dr. A. O.F.M. Cap	1	13.211	100		0	7.864	100		1	5.347	100	
	1	Marchelmus frater M.	1	13.212	100		0	7.864	100		1	5.348	100	
1		Paape Harry	1	13.213	100		1	7.865	100		0	5.348	100	
1		Putten van der J.W.M.	1	13.214	100		1	7.866	100		0	5.348	100	
1		Spijkers-vanWijk M.	1	13.215	100		1	7.867	100		0	5.348	100	
1		Steneker-Geraerdt M.	1	13.216	100		1	7.868	100		0	5.348	100	
1		Topper J.M.F.	1	13.217	100		1	7.869	100		0	5.348	100	
	1	Weiden van der dr. W. M.S.F.	1	13.218	100		0	7.869	100		1	5.349	100	
1		Zeeland van J.	1	13.219	100		1	7.870	100		0	5.349	100	
	1	Zeno pater dr. O.F.M. Cap	1	13.220	100		0	7.870	100		1	5.350	100	
148	84		13.220				7.870				5.350			
0,64	0,36						0,60				0,40			

Bijlage 3 Procentuele verdeling van recensies naar geestelijke orde (1951/1970)

Bijlage 4 Idil kwalificaties I, I-II en II voor Nederlandse romans (1946/1966)

1946	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Helman	Ontsporing			Aafjes	De zeemeerminnen
					Boon	Vergeten straat
					Brouwer	De schaduw van de dood
					Elsschot	Het dwaallicht
					Nijhoff	De medereizigers
					Vermeylen	Twee vrienden
					Walschap	Ons geluk
					De Wind	Eindstation...Auschwitz

1947	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Van Aken	De duivel vaart in ons	Schagen	Flarden van de wind	Blaman	Vrouw en vriend
	Brugman	De bodem			Boon	Mijn kleine oorlog
	De Hartog	Gods geuzen			Daudart de la Gree	Zondaressen
	Maas	Onder de gloeilamp			Daudart de la Gree	Emmaus
	Teirlinck	Roland met de bles			Ett	De betekenis van Multatuli voor onze tijd
	Hermans	Conserve			Helman	Orkaan bij nacht
	Van Iependaal	Petrus in dubio			Mendels	Rolien en Ralien
	Jannes	Ik leef maar eenmaal			Alberts	Thuisvaart
	Van Loggem	Mozes			Stuiveling	Wordend kristal
	Pauwels	Maria Dolorosa			Toonder	Eldorado
	Timmers	Verticale vlucht			Helman	Kleine kosmologie
					Roothart	Villa Cascara
					Rosseels	Blindeman

1948	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Van Leeuwen	Het simpel hart	Van Aken	Alleen de doden ont- komen	De Hartog	Gods geuzen
	Vestdijk	De toekomst der religie	Blijstra	Mijn vriend de koning	Blaman	Eenzaam avontuur
	Van der Leeuw	Levensvormen	De Jong (A.M.)	De vreemde broeders	Coolen	Sprookjes voor groote menschen
	Pauwels	Tina Kripa's echtscheiding	Du Perron	Het land van herkomst	Fabricius	Eiland der demonen
	Rulof	Door de Grebbelinie naar het eeuwig leven			Helman	Waarom niet
	Van Schifgaarde	De mens en zijn schaduw			Du Perron	Parlando
					Vestdijk	De redding van Fre Bolderhey
					Walschap	Zwart en wit

1949	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Gijzen	Het boek van Joachim van Babylon	Ouwendijk	Opstand en geweten	Adema	De wereld zonder mannen
	Gijzen	Telemachus in het dorp			Van Bruggen	Eva
					Campert	Die in het donker
					Den Doolaard	De laatste ronde
					Den Haan	Joyce
					Lampo	De ruiter op de wolken
					Vestdijk	Bevrijdingsfeest
					Zielens	Het duistere bloed

1950	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Hermans	De tranen der acacias			Binnendijk	Meesters der vertelkunst
	Roothaert	De wenteltrap			Corsari	Geliefde dwaas
					Corsari	De zonden van Laurian Ostar
					Couperus	Mozaiek
					Fabricius	De grote geus
					Gorter	Verzamelde werken
					De Hartog	Feestelijke ondergang
					Van Schaik-Willing	De witte veren
					Vestdijk	De kelner en de levenden

1951	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Reddingius	Meester Eckehart	Nijhoff	De vier doden	Helman	Het vergeten gezicht
	Van Rooyen	Voor Monica	Corsari	Terugkeer tot Thera	Du Perron	Poging tot afstand
			Roothaert	Oom Pius	De Pillecyn	De veerman en de jonkvrouw
			Vestdijk	De dokter en het lichte meisje	Maas	De troubadour

1952	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Claus	De metsiers			Aafjes	De zeemeerminnen
					Fabricius	De ontvoering van Europa
					Vestdijk	De verminkte apollo
					Helman	De laaiende stilte
					Hermans	Ik heb altijd gelijk
					Slauerhoff	De opstand van Guadalajara
					Van der Veen	Het wilde feest

1953	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Claus	De hondsdagen	Boon	De kapellekensbaan	Blokker	Bij dag en ontij
	Vestdijk	Op afbetaling			Blokker	Parijs dode stad
	De Jong	Het geslacht Verhagen			Helman	Orkaan bij nacht
	Voerman	De hongerigen			Ouwendijk	Van Job tot Job
					Teirlinck	Het gevecht met de Engel
					Helman	De medeminnaars
					Roothaert	Vlimmen contra Vlimmen

1954	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
					Lampo	Terugkeer naar Atlantis
					Blaman	Op leven en dood
					Lennart	Liefdesverhalen uit de wereld-literatuur

1955	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Michel	Het huwelijk	Boon	Menuet	Gijsen	De oudste zoon
	Vinkenooog	Zolang te water	Boon	Wapenbroeders	van Aken	Het hart en de klok
			Van Haefte	Sabine	Nathusius	Ino

1956	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Aalberse	De liefde voor Bob en Daphne	Boon	Boontje's reservaat	Boon	Niets gaat ten onder
					Boon	Zomer te Ter-Muren
					Van Bruggen	Eva
					Claus	De koele minnaar

1957	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
			Van der Elsen	Een liefdesgeschiedenis in Saint Germain des Pres	Vestdijk	Meneer Visser's hellevaart
			Van Haefte	Dokter James	Gijsen	Marie-Ama van Antwerpen

1958	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Boon	De paradijssvogel	van Haefte	Hotel Montmartre	Hermans	Drie melodrama's
	Claus	De Metsiers			Hermans	Een landingspoging op New Foundland
	Vestdijk	De vuuraanbidders			Vestdijk	Bevrijdingsfeest
	Vrijman	Kinderbedtijd			Helman	Orkaan bij nacht

1959	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Knuvelder	Maria en de verschijningen te Amsterdam	Claus	De zwarte keizer	Blokker	De erotiek van het dagelijks leven
					Gijzen	Lucinda en de lotuserer
					Mulisch	De diamant
					Vestdijk	De ziener

1960	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
			Driessen	Multatuli	Andries	Schaduw op de huid
					Gijzen	Het boek van Joachim van Babylon
					De Vries	Het motet voor de kardinaal
					Pauwels	Maria dolorosa
					Ruyslinck	De madonna met de buil

1961	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
			Raes	De vadsige koningen	Van Baaren	Doolhof der Goden
					Romijn Meijer	Het kwartet
					Boon	Vergeeten straat
					Pauwels	Als het niet waar is
					Rodenko	Helse vertelsels

1963	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
	Vestdijk	De nadagen van Pilatus			Wolkers	Serpentina's pettycoat
					Van Aken	De wilde jaren
					Campert	Liefdes schijnbewegingen

1964	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
			Cremer	Ik jan Cremer	Van het Reve	Op weg naar het einde
					Wolkers	Een roos van vlees
					Gijzen	Processie all stars
					Hermans	Het land van onan
					Lampo	De belofte aan Rachel
					Wolkers	De hond met de blauwe tong
					Raes	Hemel en dier

1965	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
					Van der Veen	Een idealist
					Roest Crollius	De heilsleer van jufvrouw Francois

1966	AUTEUR "I"	TITEL "I"	AUTEUR "I-II"	TITEL "I-II"	AUTEUR "II"	TITEL "II"
					Rodenko	De gestolen minnaar
					Rodenko	Huwelijksnacht in duplo

Bijlage 5 Evolutie van kwalificaties per titel

	Kwalificatie		Recensent	Priester/leek
Walschap				
<i>Sybille</i>	1938	I. ²	Emiel Janssen (ASKB)	P
	1966	III	<i>Lectuur-Repertorium</i>	
	1967	A-IV	A. Goossen	L
<i>Het Kind</i>	1939	I. ³	E. Janssen	P
	1959	III	H. Surig (Idil)	P
	1967	A-IV	J. Klein (Idil)	P
<i>De Consul</i>	1943	II	E. Janssen	P
	1944	II-III	C. van Duyse (Idil)	P
	1967	B-IV	J. Klein	P
<i>Zuster Virgilia</i>	1951	III-IV	P. Hardy (ASKB)	
	1951	III	L. van den Ham (Idil)	L
Vestdijk				
<i>Else Böhler</i>	1936	II	<i>Boekengids</i> (zonder naam)	
	1954	II	<i>Lectuur-Repertorium</i>	
	1959	II-III	Th. Hoogbergen (Idil)	L
	1967	B-IV	A. Goossen	L
<i>De nadagen van Pilatus</i>	1939	I. ²	K. Roncken (Idil)	P
	1957	I. ⁽²⁺³⁾	J. Klein	P
	1963	I. ²	J. Marlet (Idil)	L
	1963	I. ²	P. Oomes (Idil)	L
<i>De redding van Fré Bolderhey</i>	1967	B-III	A. Goossen	L
	1948	II	L. Albering (Idil)	L
	1948	II	E. Damen (Idil)	L
	1959	III	C. de Groot (Idil)	P
	1966	B-III	J. Klein	P
Hella Haasse				
<i>De ingewijden</i>	1957	II-III	J. Caeymaex (ASKB)	P
	1957	III	H. Kapteijns (Idil)	L
	1967	III	<i>Lectuur-Repertorium</i>	
<i>Cider voor arme mensen</i>	1961	II-III	Dries Janssen (ASKB)	L
	1961	III	P. Oomes	L
	1966	II-III	<i>Lectuur-Repertorium</i>	
	1966	B-IV	Th. Hoogbergen	L

Lijst van afkortingen

AAS	Acta Apostolicae Sedis	LCKA	Landelijk Centrum Katholieke Actie
ABAC	Algemene Bisschoppelijke Adviescommissie	NBKU	Nederlandse Bond van Katholieke Uitgevers
ABC	Adviserende Bisschoppelijke Commissie	NIWIN	Nationale Inspannings- en Welzijnsverzorging Indië
ABH	Archief Bisdom 's-Hertogenbosch	NKBB	Nederlandse Katholieke Boekverkoopers Bond
ARP	Anti Revolutionaire Partij	NKK	Nederlandse Kultuurkamer
ASKB	Algemeen Secretariaat van Katholieke Boekerijen	NKR	Nederlandse Kultuurraad
BACIL	Bisschoppelijke Adviescommissie	NKV	Nederlands Katholiek Vakverbond
	Inzake Lectoraatvoorziening	NLM	Nederlands Letterkundig Museum
BIR	Boekzaal, Idil Tijdingen en halfjaarlijks Register	NSB	Nationaal Socialistische Beweging
		NVB	Nederlandse Volks Beweging
CARE	Cumulatief Algemeen Register	NVSH	Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek	NVV	Nederlands Verbond van Vakverenigingen
CHU	Christelijk Historische Unie	OCIB	Office Catholique Internationale de Bibliographie
CIC	Codex Iuris Canonici	OK&W	Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap
CLC	Christelijk Lectoraat Centrum	OMO	Ons Middelbaar Onderwijs
CLS	Commissie Landelijke Samenwerking	OWC	Departement voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuurbescherming
CPNB	Commissie voor de Propaganda van het Nederlandse Boek	PBC	Provinciale Bibliotheek Centrale
CRM	Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk	PCLR	Protestants-christelijke Lectoraarraad
CV	Centrale Vereniging voor openbare leeszalen en bibliotheken	RAO	Recreatie en Algemene Ontwikkeling van het Ministerie van Defensie
DVK	Departement voor Volksvoorlichting en Kunsten	RKOLB	Bond voor rooms-katholieke Openbare Leeszalen en Bibliotheken
ICC	Internationaal Congres Centrum Amsterdam	RKSP	Rooms-katholieke Staatspartij
ID	Informatie- en Documentatiedienst	SDAP	Sociaaldemocratische Arbeiderspartij
<i>IT</i>	<i>Idil Tijdingen</i>	'SINT JAN'	Rooms-katholieke Nederlandse Boekverkoopers en Uitgeversvereniging 'Sint Jan'
KAB	Katholieke Arbeiders Bond	SKAN	Stichting Katholieke Noden
KBC	Katholiek Bibliotheekcentrum	SUFA	Stichting Uitvoeringsorgaan Financiële Acties
KBLC	Katholiek Bibliotheek en Lectoraat Centrum	SUS	Sla-Uw-Slag actie
KCLB	Katholiek Centrum voor Literatuurinformatie en Bibliotheekvoorziening	UA	Utrechts Archief
KCVL	Katholieke Centrale Vereniging voor Lectoraatvoorziening	UDC	Universele Decimale Classificatie
KDC	Katholiek Documentatie Centrum	VCL	Vereniging tot bevordering van Christelijke Lectoraat
KFA	Katholieke Filmactie	VDB	Vrijzinnig Democratische Bond
KFC	Katholieke Filmcentrale	VKFOB	Vereniging voor Katholieke Functionarissen aan Openbare Bibliotheken
KLC	Katholiek Lectoraat Centrum	VVU	Vereniging van Vertegenwoordigers in het Uitgeversbedrijf
KNBTB	Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond		
KNP	Katholieke Nationale Partij		
KWG	Katholieke Werkgemeenschap		
KWP	Katholieke Wereldpers		

Archivalia en niet-gedrukte bronnen

Archief Bisdom 's-Hertogenbosch (ABH), 's-Hertogenbosch

Collectio Epistolarium Decretorum 7 (Sint-Michielsgestel 1939)

Map bibliotheken

I-AI

Brief kardinaal J. de Jong aan Verbiest over oprichting ABC, 2-8-1949

B1

Onderzoeksrapport Kaski over lektuurprobleem (1954)

Onderzoeksplan Kaski over lektuurprobleem (1954)

Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Nijmegen

Archief Idil

- 3 - Brieven van de Kultuurkamer, 24-3-1942 en 4-5-1942
- Vertegenwoordiging in het bestuur van het KLC, 30-1-1958
- Brief Toon Rammelt KRO aan Idil over einde KRO boekenrubriek, 2-8-1959
- Notulen HB-vergadering Idil, 28-1-1959, over bestaansrecht Idil
- Notulen HB-vergadering Idil, 26-4-1961, programma zilveren jubileum
- 4 - Notulen HB-vergadering Idil, 6-2-1963, nieuw bestuurslid F. van Gent
- Notulen HB-vergadering Idil, 29-1-1964, vergelijking *Prisma*- en Idilrecensies
- Notulen HB-vergadering Idil, 1-7-1964, overdracht voorzitterschap aan F. van Gent; de lektuurvoorlichting van de Centrale Vereniging in Den Haag
- Notulen HB-vergadering Idil, 23-9-1964, subsidieproblemen
- 5 - Ham, L. van den, 'Inleiding algemene vergadering Idil', 28 juli 1954
- Verslag Vaste Kamercommissie OK&W over Idilsubsidie, 2-12-1964
- Uitnodiging voor spoedvergadering subsidieoverleg
- Notulen HB-vergadering Idil, 28-4-1965, naar aanleiding van subsidie
- Notulen HB-vergadering Idil, 5-1-1965, over integratie Idil, KBC en KLC
- Notulen HB-vergadering Idil, 25-7-1966, over nieuwe recenseerrichtlijnen
- Instelling commissie herziening recenseerrichtlijnen 1968
- Nota over veranderingen in werkwijze Idil
- 6 - Notulen HB-vergadering Idil, 27-11-1968, over toekomstige samenwerking CV, Idil, *Prisma* en *Konforma*
- Brief J. Rademaker (KBC) over verlichting financiële lasten van Idil
- Notulen HB-vergadering Idil, 27-8-1969, waarin miscommunicatie met KBLC
- Notulen HB-vergadering Idil, 29-8-1969, over totstandkoming NBLC
- Notulen HB-vergadering Idil, 5-8-1969, tweerichtingenstrijd binnen Idilbestuur
- Notulen HB-vergadering Idil, 4-3-1970, overname medewerkers redactiesecretariaat *Idil Tijdingen* door KBLC; opzegging samenwerking met KBLC
- 7 - Notulen algemene ledenvergadering, 27-8-1952, n.a.v. internationale samenwerking; Buitenlandse kwalificatiesystemen
- 8 - Notulen algemene vergadering Idil m.b.t. *Prisma* lektuurvoorlichting, 28-7-1954
- 12 - Verslag vergadering Idilraad over verklaringen ABC, 2-1-1952
- Brief Verbiest aan 'Sint Jan' over deelname aan bestuur Bacil, 7-1-1953
- Verslag vergadering Idilraad over oprichting KLC, 7-1-1953
- Brief Verbiest aan pater J. Klein over redactiesecretariaat *Idil Tijdingen*, 16-6-1956
- Notulen Idilraad over stroom aan buitenlandse literatuur, 12-12-1956; Kritiek Verbiest op gecombineerde subsidieaanvraag KLC en Idil; Advies pater van Leeuwen aan Verbiest om zijn kritiek te matigen
- 15 - Verslag Verbiest over kwestie Ouwendijk, 7-7-1951
- 21 - Enige gegevens omtrent Idil, 11-12-1937
- 22 - Informatie over het Vlaamse tijdschrift *Boekenoogst*, 1-12-1942

- 23 - Jaarverslag Idil 1938, n.a.v. goedkeuring oprichting
 - Financieel overzicht 1937-1938
 - Jaarverslag 1938, problemen met presentemplaren uitgevers
 - Jaarverslag 1939, vergoeding Verbiest door 'Sint Jan' en RKOLB
 - Jaarverslag 1938-1939, opgave aantal recensies, recensenten en leden
 - Rapport van Idil (1939), gebruik van *Catalogen* van Joris Baers
 - Jaarverslag 1938 en 1939, medewerking van uitgevers
 - Jaarverslag 1940-1941, werkzaamheden Joris Baers tijdens de oorlog; materiaalschaarste tijdens de oorlog
 - Jaarverslag 1941-1942, afzet *Boekengids* in Nederland tijdens de oorlog
 - Jaarverslag 1942, opgave recensies, recensenten en leden
 - Jaarverslag 1942-1943, informatie over NSB uitgevers; financiële problemen Idil; verbod Engelse literatuur door de bezetter
 - Jaarverslag 1944-1945, belangstelling gemeenten voor Idil-fiches
 - Waarom een Tweede Idil?, 29-3-1946
- 25 - Jaarverslag 1962/1963, 'Omzien en verdergaan'
- 26 - Comité van aanbeveling voor oprichting Idil (1937)
 - Rapport studiec commissie voor oprichting Idil (1937)
- 27 - Stichtingsbrief Idil, 8-4-1949
- 29 - Gewijzigde stichtingsbrief Idil, 30-6-1959
- 35 - Toetreding Th. Loerakker tot bestuur Idil
- 36 - Benoeming M. Bevers in Idilraad, 28-7-1950
- 44 - Aanvraagformulier bisschoppelijk leesverlof
- 51 - Nota over symbiose Idil/Nederlands Boekhuis, 23-11-1966
- 52 - Brief Verbiest aan J. Cals over subsidieaanvraag, 28-8-1950
 - Brief Verbiest aan mgr. Op de Coul over subsidie, 10-11-1950
- 53 - Brief Höppener over toewijzing rijkssubsidie, 16-12-1958
 - Brief Ferd Verbiest aan ministerie OK&W, subsidieverzoek 1960, 13-2-1959
- 54 - Brief Ferd Verbiest aan mr. P. Aalberse (KVP), subsidieaanvraag, 1-9-1964
 - Brief Ferd Verbiest aan mgr. Th. Hendriksen (episcopaat) subsidieaanvraag, 8-7-1965
 - Brief Ferd Verbiest aan KBC over boekenwet
 - Brief minister Vrolijk aan KBC, subsidieaanvraag, 21-12-1965
 - Brief minister Vrolijk aan KBC, subsidieaanvraag, 9-11-1966
 - Brief ministerie CRM aan KBC, toekenning rijkssubsidie, 29-11-1966
 - Verslag verrekening rijkssubsidie door Idil en KLC via KBC
 - Brief Idilbestuur aan KBC over samenwerking met CV, 10-6-1967
 - Toelichting bij begroting 1964/1965
- 55 - Brief ministerie OK&W over stopzetting subsidie-oude-stijl, 19-1-1965
- 56 - Brief aan J. Mentink (KCVL) over V.V.B.-cijfers, 30-4-1952
 - Brief Verbiest aan F. Teirlinck over financiële tegemoetkoming van Sint-Vincentiusvereniging, 23-9-1955
 - Brief aan mr. H. Morshuis, president Hoofdraad Sint-Vincentiusvereniging over vergoeding Idil, 3-3-1949; antwoord Morshuis aan Idil, 5-5-1949
- 57 - Brief H. de Leeuw van ministerie OK&W over subsidieaanvraag Idil, 11-3-1949
- 58 - Aanvraag subsidie bij episcopaat, 21-7-1958
 - Begroting 1964/1965 voor subsidie episcopaat
 - Brief Ferd Verbiest aan mgr. Th. Hendriksen over subsidie episcopaat, 27-1-1965
- 59 - Brief Verbiest aan P. Hoogers gemeente Tilburg, subsidieaanvraag, 21-1-1953
- 62 - Brief Verbiest aan dr. J. de Quay en dr. F. Houben, subsidieaanvraag, 15-9-1950
- 63 - Brief Verbiest aan G. Knuvelder, subsidieaanvraag, 27-2-1957
 - Brief H. Michaël, afwijzing subsidie rijksc commissie kunsttijdschriften, 11-4-1957
- 70 - Brief Joris Baers aan Idil over matige belangstelling voor *Boekengids*, 9-6-1938
 - Brief Verbiest aan S. Robitsch over vergoeding RKOLB, 11-12-1939
- 77 - Van Duinkerken: 'Letterkunde in het afgelopen jaar'
- 78 - Reactie van *De Volkskrant* op *Ik heb altijd gelijk*, 'Grof en kwetsend', 7-7-1951
 - Reactie van *De Nieuwe Eeuw* op *Ik heb altijd gelijk*, 'Vuil geschrijf', 7-7-1951
 - Van Duinkerken, 'Idil en de vrijheid van meningsuiting', *De Tijd*, 26-8-1951
 - 'Litterair commentaar' in *NRC*, 14-8-1951
 - 'De strijd om Idil', *De Linie*, 31-8-1951
 - 'Rumor om Idil', *Het Parool*, 31-8-1951

- 'Nog eens over I.D.I.L., *Het Binnenhof*, 7-9-1951
- 'Rumoer rond Idil', *Het Huisgezin*, 15-9-1951
- 'Idil in opspraak', *De Stem*, 7-9-1951
- 'Overmatige belangstelling', *De Maasbode*, 20-9-1951
- 86 - 'Eet wat gaar is', ledenwerving voor Idil
- 87 - Brief Borgers (*Podium*) aan Verbiest over affaire Hermans, 28-5-1951
- Brief Verbiest aan uitgeverij De bezige bij over *Podium*, 8-6-1951
- Antwoord De bezige bij, 2-7-1951
- Brieven van advocaat Rohling met advies over rechtszaak tegen W.F.Hermans, 12-6-1951 en 3-7-1951
- Reactie L. van den Ham op affaire Hermans
- Artikelen over rechtszaak tegen Hermans in *De Volkskrant*, *De Maasbode*, *Het Nieuwsblad van het zuiden*, 21-3, 4-4 en 5-4-1952
- Reactie *De Nieuwe Eeuw*, 'De heer W.F. Hermans en de mesthoop', 5-4-1952
- 88 - Circulaire Verbiest over doel, nut en werkwijze Idil
- 89 - Brief Verbiest aan hoofdredactie NRC over Hermans, 18-8-1951
- Artikel L. van den Ham, 'Falen in redelijkheid'
- Verklaringen Adviserende Bisschoppelijke Commissie
- 95 - Jaarverslag 1939; vergoeding Joris Baers
- Brief mgr. Montini over aanvraag pauselijke goedkeuring, 3-11-1953
- Persbericht pauselijke goedkeuring, 30-11-1953
- Brief S. Zoetmulder over weigering persbericht in *Eindhoven's Dagblad*, 23-12-1953
- 99 - Conceptbrief Verbiest n.a.v. themanummer over Idil in *Roeping*
- Brief B. van Meurs aan Verbiest over kritiek in *Roeping*, 30-3-1956
- Antwoord aan B. van Meurs, 21-6-1956
- 100 - Alle correspondentie over de Idilenquête van 1957
- 101 - 'Exposé', overzicht werkzaamheden Idil tijdens de oorlog
- 105 - Brief Verbiest aan mej. Roes over reacties in de katholieke pers, 13-8-1951
- 107 - Praktijknota Ferd Verbiest over toekomst katholieke leatuurvoorlichting
- 108 - Overeenkomst Joris Baers, RKOLB en 'Sint Jan'
- Overeenkomst Joris Baers en Idil
- Lijst van recensenten (1937)
- Verslag recensentenvergadering, 5-9-1937
- Bisschoppelijk leesverlof, 14-6-1949
- Samenstelling redactie *Idil Tijdingen*, 17-8-1949
- Verslag vergadering over Idil-affiche, 17-8-1949
- Recensentenvergadering over vage recensies van *De Linie*, 18-8-1947
- Recensentenvergadering over kritiek op KRO programma, 17-8-1949
- Verslag Idilfeest, 1-2-1950
- 111 - Recensie *De consul* van Walschap door Cyriel Duyse
- Recensie *De consul* door Jan Klein
- 112 - Recensie *Een voetreis naar Rome* van Bertus Aafjes door L. van den Ham
- Recensie *De zeemeerminnen* van Bertus Aafjes door J. Polman
- 116 - Recensie *Zuster Virgilia* (1951) van Walschap door pater Aloysius
- Recensie *Zuster Virgilia* door L. van de Ham
- 117 - Brief Verbiest aan leden 'Sint Jan' over goodwillbrief Brongersma aan Van Duinkerken, 8-11-1949
- 121 - Recensie *De ingewijden* van Hella Haasse door H. Kapteijns
- Recensie *Cider voor arme mensen* van Hella Haasse door Piet Oomes
- 123 - Recensie *Dag van Gramschap in Pompei* van Bertus Aafjes door J. Kerssemakers s.j.
- Recensie *Het kind* van Walschap door H. Surig
- Recensie *Het kind* door Jan Klein
- Recensie *Else Böhler, Duits dienstmeisje* van Vestdijk door Th. Hoogbergen
- 130 - Recensie *Capriccio* van Bertus Aafjes door L. van den Ham
- Brief pater E. Janssen over *De zeemeerminnen*, 2-4-1963
- 139 - Bespreking *Vrouw en vriend* van Anna Blaman voor KRO radio
- Bespreking *Vrouw en vriend* door Jan Klein
- Bespreking *Eenzaam avontuur* door J. Raaymakers
- 175 - Recensie *Cider voor arme mensen* van Hella Haasse door Th. Hoogbergen
- 179 - Bespreking *Moedwil en misverstand* van W.F. Hermans
- Recensie *Moedwil en misverstand* door J. Marlet

- Recensie *Ik heb altijd gelijk*
- Brief recensent H. Kapteijns over *Ik heb altijd gelijk*, 7-7-1952
- *Podium*, subsidies voor tijdschriften
- Laatste nummer van *Podium*.
- 236 - Brief aan recensent J. Vlekke, 24-1-1939
- 244 - Brief H. Koolen over lidmaatschap Ministerie van Defensie, 6-8-1946
 - Brieven Verbiest aan secretaris 'Sint Jan', 25-6-1946, en aan secretaris RKOLB, 12-8-1946, over verhoging subsidie en abonnementstarief
 - Recensie *Houtekiet* van Walschap door recensent Geert van Beek
- 245 - Recensie *Else Böhler, Duits dienstmeisje* door A. Goossen
 - Recensie *De nadagen van Pilatus* van Vestdijk door Jan Klein
 - Recensie *De nadagen van Pilatus* door J. Marlet
 - Brief Piet Oomes aan mej. Engel over *De nadagen van Pilatus*, 4-11-1963
 - Bijlage bij brief Piet Oomes aan Idil over *De nadagen van Pilatus*, 5-11-1963
 - Recensie *De nadagen van Pilatus* door A. Goossen
 - Recensie *De redding van Fré Bolderhey* van Vestdijk door L. Albering
 - Recensie *De redding van Fré Bolderhey* door E. Damen
 - Recensie *De redding van Fré Bolderhey* door C. de Groot
 - Recensie *De redding van Fré Bolderhey* door Jan Klein
- 259 - Recensie *Conserve* van W.F. Hermans voor KRO radio
 - Recensie *De tranen der acacias* van W.F. Hermans
 - Recensie *De avonden* van Gerard Reve voor KRO radio
- 261 - Recensie *Zuster Virgilia* van Walschap voor KRO radio, 12-5-1951
- 265 - Nieuwe boekenrubriek voor KRO radio
 - Aanwijzingen voor KRO boekenrubriek
- 266 - Stencil Keuringsraad Sint-Vincentiusbibliotheken, 22-8-1945
 - Brief aan S. Robitsch (RKOLB) over Tweede Idil, 15-2-1946
 - Brief Verbiest aan kardinaal De Jong over dreiging Tweede Idil, 22-8-1945
 - Brief Verbiest aan P. Evers over commerciële doelstelling Idil, 19-10-1945
 - Brief Keuringsraad Sint-Vincentiusbibliotheken over verbod op Idilfiches in volksbibliotheken, 27-8-1945
 - Brief P. van der Wiele, samenwerking Idil en Keuringsraad, 17-3-1947
 - Brief Van der Ham van de Keuringsraad over bedenkingen samenwerking met Idil, 13-6-1947
 - Verslag Verbiest over overstap recensenten van Keuringsraad naar Idil, 19-5-1949
- 267 - Brief Verbiest aan Joris Baers over kritiek Gabriël Smit, 28-10-1952
- 283 - Brief dr. Cantius aan Idil over *Voort ijlt de regeringswagen*, 5-5-1948
 - Brieven pater Borgert aan Verbiest over *Voort ijlt de regeringswagen*, 10-5-1948; 30-5-1948
 - Brief Joris Baers over *Voort ijlt de regeringswagen*, 11-6-1948
 - Brief Van Duinkerken over Ouwendijk, 29-5-1948
 - Brief Paul Brand aan Idil over *Voort ijlt de regeringswagen*, 4-4-1949
 - Brief H. Divendal (Bacil) over uitgave *Opstand en geweten*, 16-7-1949
- 284 - Conceptbrief voor *Het Binnenhof* over affaire Ouwendijk
 - *Ne tentes, aut perfice*, exposé van Verbiest over nut, doel en werkwijze Idil
- 294 - Aanwijzingen voor recensenten
 - Overzicht recensies *Voort ijlt de regeringswagen*
- 296 - Rapport RKOLB en KCVL, *Desiderata omtrent Idil* over de aanpassingen voor bibliotheken
 - Brief Idil aan abonnees over tariefverhoging BIR, juni 1963
- 299 - Brief N. de Vries over *Zuster Virgilia* van Walschap, 9-5-1951
 - Brief aan B. Kortekaas-Den Haan over *Zuster Virgilia*, 23-5-1951
 - Advies Piet Oomes over recensie *Zuster Virgilia*
- 327 - *Katholieke bibliografie*, toespraak paus Pius XII over katholieke lectuur
- 351 - Mededelingen CBS over aantal leerlingen VHMO, september 1962
 - Perscommuniqué over *De Bovenste plank*
- 359 - Stencil aan abonnees over doorstart na de oorlog, 31-12-1945
 - Recenseerinstrucities 1962
- 363 - Brief Gerard Verbiest aan Ferd over recenseerlijnen, 20-8-1966
 - Afzegging Jan Starink voor studietoelagen recenseerlijnen, 1966
 - Brief Kees Fens over afwijzing deelname studietoelagen recenseerlijnen, 14-9-1966
 - Brief Ferd Verbiest aan recensenten over nieuwe recenseerlijnen 1968

- Concept recenseerinstructie van A. Goossen
- Uitgave brochure nieuwe recenseerlijnen 1969
- Discussiestuk inzake recenseerinstructie in KBLC-verband
- 366 - Rapport en voorstellen voor integratie Idil/KBC, maart/april 1967
- 405 - Advies aan pastoors voor positiever berichtgeving, februari 1958
- 409 - Aankondiging oprichting KBC en opgave bestuursleden
- 414 - Overzicht studiedagen KBC op 26/27 februari en 2/3juni 1966
 - Structuurnota KBC 1966
- 420 - Brief Verbiest aan zoon Ferd over subsidieregeling via KBC, 21-9-1967
- 421 - Intentieverklaring integratie KLC, KBC en Idil, 25-10-1965
- 439 - Verslag vergadering hoofdbestuur KLC, 16-12-1964
 - Brief Verbiest aan Ferd over structuurplan KBC, 4-7-1965
 - Brief Verbiest aan J. Rademaker (KBC) over autonomie Idil, 5-7-1965
- 443 - Verslag Verbiest over oprichting KLC
 - Statuten Stichting KLC, 30-6-1954
 - Brief mgr. Alfrink over benoeming J. Kleijberg tot bisschoppelijk adviseur KLC, 18-6-1954
- 461 - Brief F. Stein (KBLC) aan Idilabonnees over opheffing Idil, 18-12-1970
- 468 - Verslag vergadering KCVLN en uitsluiting Idil, 16-7-1953
- 491 - Brief aan de leden over zilveren jubileum 'Sint Jan', 29-8-1949
 - Brief Verbiest aan 'Sint Jan' over bejegening Van Duinkerken, 3-10-1949
 - Brief ABC aan 'Sint Jan' over affaire Van Duinkerken, 6-10-1949
 - Brief E. Brongersma (Sint Jan) aan Verbiest over affaire Van Duinkerken, 21-10-1949
- 500 - Het decimale classificatiestelsel
- 505 - Dankbrief Gerard Verbiest aan SUS-comité, 19 juli 1960
- 510 - Rapport Bisschoppelijke Adviescommissie Inzake Lectorvoorziening (Bacil), 16-4-1949
- 520 - Diverse persberichten, 28-7-1950
- 521 - Toespraak mgr. W. Bekkers op zilveren jubileum Idil, 31-7-1962
 - Referaat L. van den Ham op zilveren jubileum Idil, 31-7-1962
 - 'Een paar notities', over de nieuwe richtlijnen 1962
 - Het kwalificatiestelsel 1962
 - Notulen HB-vergadering, over versoepeling recensies in buitenland, 23-1-1962

Archief KBLC

- 57 - Brief Ferd Verbiest aan dagelijks bestuur KBLC over 'conclaaf in Lochem', 8-12-1969
 - Lochemse conferentie over oprichting NBLC
 - Brief A. van Hezik aan Ferd Verbiest over opheffing symbiose Idil/Nederlands Boekhuis, 13-2-1970
 - De nadagen van Idil

Archief KCVL

- 1 - Bijvoegsel *Nederlandse Staatscourant*

Archief KLC

- 126 - Kort verslag van de vergadering van het KLC, 30-11-1966

Archief LCKA

- 152 - Brief Katholieke Actie over Idil-affiche, 23-2-1948
- 155 - Brief Verbiest aan mr. A. Diepenbrock over Idil persdienst, 6-5-1947
 - Brief Verbiest aan mr. A. Diepenbrock over deelname in Bacil, 30-3-1951
 - Brief Verbiest aan mr. A. Diepenbrock over uitbreiding bestuur, 8-5-1951
 - Brief Verbiest aan R. Bromberg, A. Huysmans, J. Marlet en W. Theunissen over niet plaatsen artikel 'Idil en de katholieke lectorvoorziening' in *De Tijd*
 - Brief Verbiest aan Diepenbrock over suggestie *De Limie* voor bibliografisch tijdschrift, 23-8-1951
- 156 - Brief Idil aan Katholieke Actie over kritiek op recensie *Zuster Virgilia* voor KRO radio
- 157 - Advies P. van der Wiele (Idilraad) aan Verbiest over affaire Van Duinkerken
 - Verslag gesprek LCKA met Van Duinkerken, 12-7-1951
 - Brief A. Huysmans aan *De Tijd* over 'Idil en de tolerantie', de affaire Van Duinkerken, 9-7-1951

- Antwoord hoofdredacteur J. Derks van *De Tijd* op brief Huysmans, 12-7-1951
- 208 - Katholieken in het bestuur der Centrale Vereniging (CV)
- 216 - Brief Idil aan Mr. A. Diepenbrock over kritiek op KRO programma, 20-1-1960
- Brief van Toon Rammelt aan LCKA over einde KRO boekenrubriek, 2-8-1959
- 286 - Rapport Commissie gezamenlijke propaganda in katholiek literair veld
- 426 - Feest in katholieke boekenwereld, *De Tijd*, 30-9-1949

Archief RKOLB

- 2 - Brief voorzitter P. van der Putt over Jodenverbod in bibliotheken, 22-3-1942
- Brief P. van der Putt, compromisvoorstel Joodse leden, 27-8-1942
- 70 - Brief Verbiest aan S. Robitsch over samenwerking met *de Maasbode*, 11-9-1939
- Brief Verbiest aan RKOLB, vergoeding van ASKB aan Idil voor recensies, 3-12-1945

Archief 'Sint Jan'

- 1 - Statuten Vereniging 'Sint Jan' 1925
- 5 - Breve: *Ad perpetuam*, uitbreiding rubrieken in *Idil Tijdingen*, januari 1953
- 12 - Idil-rapport over deelname in Bacil, 7-1-1953
- 51 - Brief 'Sint Jan' aan Van Duinkerken, 21-10-1949
- Brief E. Brongersma aan ABC over affaire Van Duinkerken, 21-10-1949
- '*Non quis, sed quid*', rapport Verbiest over nut Idil
- 112 - Afschrift brief 'Sint Jan' aan Van Duinkerken, 21-10-1949
- 172 - Brief H. Divendal aan bestuur 'Sint Jan' over samenstelling bestuur Bacil, 10-5-1948
- 176 - Eerste verklaring ABC, 'Idil en de tolerantie'
- 222 - Brief Verbiest aan 'Sint Jan' over enquête, 25-9-1951
- 242 - Recensie *De dokter en het lichte meisje* van J. Marlet
- Recensie *De dokter en het lichte meisje* van L. van de Ham
- Recensie *De dokter en het lichte meisje* in *Idil Tijdingen* XVII (1963/1964) 1613
- 244 - Aankondiging *Idil Tijdingen* aan 'Sint Jan', 17-10-1946
- 282 - Verslag boekenactie voor tewerkgestelden in Duitsland
- 286 - Presentielijst buitengewone algemene vergadering 10-11-1949
- Rapport Commissie van overleg, 3-9-1949
- Rapport van de commissie gezamenlijk propaganda, 5-10-1949
- 299 - Brief Verbiest aan secretaris 'Sint Jan' over controle tijdens de oorlog, 8-11-1941
- Brief Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels over verbod Engelstalige literatuur door bezetter, 10-1-1942
- 352 - Notulen buitengewone algemene ledenvergadering, 10-11-1949
- 364 - Voorstel oprichting Algemene Bisschoppelijke Adviescommissie (ABAC)
- 365 - Verdediging Verbiest bij 'Sint Jan' over te streng recenseren, 25-9-1951
- Brief Verbiest aan bestuur 'Sint Jan' over rondetafelgesprek met schrijvers, 19-10-1951
- Brief Van Duinkerken aan J. Winters 'Sint Jan' over enquête, 18-9-1951
- 379 - Notulen gecombineerde vergadering Idil-'Sint Jan' over leatuurweek 1952
- Verslag vergadering Idil-'Sint Jan' over brochure Daniël de Lange, 12-2-1953
- 387 - Alle enquêteformulieren 'Sint Jan' september 1951
- Naschrift Van Duinkerken in *De Tijd*, over 'Idil en de tolerantie', 9-8-1951
- 'Idil en de vrijheid van meningsuiting, Gevecht tegen de windmolens' in *De Maasbode*, 18-8-1951
- 'Geen tweede Index', *De Volkskrant*, 25-8-1951
- Brief van uitgever U. Holland aan 'Sint Jan' over Hermans, 12-9-1951

Bibliotheek KDC

- Inventarislijst Informatiedienst Inzake Lectuur (Idil)
- M. Mulder, *Geschiedenis van het Idilarchief*
- Mgr. H. van de Wetering, *Vastenmandement van de aartsbisschop en de bisschoppen van Nederland*, 1 februari 1926.

Nederlands Letterkundig Museum (NLM), 's-Gravenhage

Archief Asselbergs

- 444 - Brief Ouwendijk aan Van Duinkerken over *Voort ijlt de regeringswagen*, 24-6-1948
- Afschrift brief prof.dr. A. Kors aan Ouwendijk over *Voort ijlt de regeringswagen*
- Brief Ouwendijk aan Van Duinkerken, 15-7-1948
- Afschrift brief prof.dr. A. Ramselaar aan Ouwendijk
- Brief Ouwendijk aan Van Duinkerken, 12-12-1948
- Antwoord Van Duinkerken aan Ouwendijk, 14-12-1948
- Brief Ouwendijk aan Van Duinkerken, 15-3-1949
- Antwoord Van Duinkerken aan Ouwendijk, 16-3-1949
- Brief Ouwendijk aan Van Duinkerken over *Opstand en geweten*, 2-10-1949
- Brief Van Duinkerken aan Ouwendijk over actie tegen Idil in *De Tijd*, 18-10-1949

Archief uitgeverij Em. Querido

Map 6: Correspondentie

- Brief uitgeverij Em. Querido aan Idil over *Het volkomen huwelijk* en de *Index*, 15-4-1964

Utrechts Archief (UA), Utrecht

Archief van het aartsbisdom

- 621 - Rapport Idil, 22-5-1948
- Brieven mgr. W. Mutsaerts en mgr. J. Baeten aan secretaris aartsbisschop van Utrecht mgr. J. Geerdink over oprichting ABC, 23-4-1947

Interviews en correspondentie

- Interview van Evert Peet met Ferd Verbiest, 1985
- Interview met Ferd Verbiest (1923-2005), 14-9-2004
- Interview met de bibliothecarissen Jos Meuwese, Urs Kessels en Lineke Aangenendt, 7-6-2005
- Interview met bibliothecaris Ina Vintges (1916-2009), bibliothecaris en medewerker CV, 29-9-2005
- Interview met Agnes Verbiest (1934-), 13-6-2008
- Brief Agnes Verbiest, 3 maart 2010

Gedrukte bronnen en literatuur

- Aa, M. van der, 'Katholieken in de Nederlandse literatuur', *Streven* 70 (2003) 1028-1031
- 'Aan de lezers', *Roeping* 28 (1951-1952) 476
- Aarts, C.J. en M. van der Pluijm, *Verboden boeken. Verboden door pausen en dictators, puriteinen en boekhaters* (Amsterdam 1989)
- ABC, 'Idil en de tolerantie. Verklaring van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie', *De Tijd*, 9 augustus 1951
- 'Actie tegen de jongste Vestdijk', *Nieuwsblad voor de Boekhandel* 118 (1951) 1094
- Aerde, R. van, 'Kan dat allemaal op die kleine kaartjes?', *Roeping* 31 (1955-1956) 661-663
- Akkerman, T., 'Inleiding. Ontzuiling, gezinspolitiek en feminisme in Nederland' in: T. Akkerman en S. Stuurman, *De zondige Riviera van het katholicisme. Een lokale studie over feminisme en ontzuiling 1950-1975* (Amsterdam 1985) 11-37
- Alfrink, B. J., 'Toespraak van zijn hoogwaardige excellentie mgr.dr. B.J. Alfrink', *Boek en Leven* 12 (1952) 10-12
- 'Alleen op het Podium of vereenvoudiging in de redactie', *Podium* 7 (1951) 241
- Anbeek, T., *Na de oorlog. De Nederlandse roman 1945-1960* (Amsterdam 1968)
- Anbeek, T., 'Tijd en vertekening', *Forum der letteren. Tijdschrift voor taal- en letterkunde* 25 (1984) 161-172
- Anbeek, T., *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985* (Amsterdam 1990)
- Asselbergs, W. [pseudoniem Anton van Duinkerken], 'Boekenschouw', *Katholieke Encyclopaedie* 5 (Amsterdam 1934) 502
- Auxentius en Servatius, *De kerk en het boek. Index, Codex en Natuurwet in grote lijnen weergegeven en toegelicht* (Tilburg 1955)
- Auxentius, 'Herziening van de Index?', *Idil Tijdingen* XXI (1957) 916-917
- B., 'Kunstenaars en onkerkelijkheid. Een onware en onwaardige aanval van Gabriël Smit', *De Maasbode*, 23 augustus 1952
- Baers, J., 'De I.D.I.L. en Wij', *Boekengids* 29 (1951) 253-255
- Baers, J., 'Verklaring der Conventionele Tekens' in: *Lectuur-Repertorium I (A-G)* (Antwerpen/Tilburg 1952) XXIII-XXVIII
- Bakker, B. e.a., *Anna Blaman. Schrijversprentenboek* 8 (Den Haag 1962)
- Bakker, L., 'Maria Viola, kunstcritica met een missie', *Trajecta. Religie, cultuur en samenleving in de Nederlanden* 16 (2007) 237-262
- Bakker, S., *Literatuurgeschiedenis van de 20e eeuw op basis van tijdschriften I* (Nijmegen 1980)
- Bax, E., *Modernization and cleavage in Dutch society. A study of long term economic and social change* (Groningen 1988)
- Bekkers, W., 'Toespraak mgr. W. Bekkers bij Idil's zilveren jubileum', *Idil Tijdingen* 26 (1962) 1513-1514
- Belkom, P. van, 'Leon Bloy en het non-conformisme. Formalisme en conformisme vermoorden het christendom', *De Nieuwe Mens* 6 (1954-1955) 48-53
- Bender, L., 'Kerkelijk recht en wetgeving' in: D. Bont e.a., *De katholieke kerk: Godsdiensleer en apologie* (Utrecht/Brussel 1951) 296-299
- Berg, H. van den en G. Dorleijn, 'Modernisme à tort et à travers' in: M. de Keizer en S. Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* (Zutphen 2004) 101-127
- 'Bestuur van het Katholiek Bibliotheek Centrum', *Mens en Boek* 18 (1966) 9
- Bibliomaan, 'Voortzetting van het Lector-Repertorium', *Mens en Boek* 20 (1968) 182-184
- Bijsterveld, A., *Het maakbare verleden. Regionale geschiedschrijving en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw* (Tilburg 2000)
- Bilsen, B. van, 'De kerkelijke boekenwet', *De nieuwe mens* 1 (1949-1950) 244-247
- Bilsen, B. van, 'Lector-beoordeling. Lof en blaam voor I.D.I.L.', *De nieuwe mens* 5 (1953-54) 299-302
- 'Bisschoppelijk mandement. De katholieke in het openbare leven van deze tijd', *Katholiek Archief* 9 (1954) 489-520
- Blaman, A., 'Wat "schrijven" betekent' in: N. Noordij, *Schrijvers blootshoofds. Over de roman en eigen werk* (Amsterdam 1956) 35-44
- Blokker, J., *De wond'ren werden woord en dreven verder. Honderd jaar informatie in Nederland 1889-1989* (Deventer/Amsterdam 1989)
- Blom, J., 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in Herrijzend Nederland (1945-1950)', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 96 (1981) 300-333
- Blom, J.H.C. en J. Talsma, *De verzuiling voorbij. Godsdiensleer, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000)
- Blom, J., 'Vernietigende kracht en nieuwe vergezichten. Het onderzoeksproject verzuiling op lokaal niveau geëvalueerd' in: J.H.C. Blom en J. Talsma, *De verzuiling voorbij. Godsdiensleer, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000) 203-287

- 'Boeken bewegen de wereld. Van 16-22 Nov. Lectorweek', *Het Utrechts Katholiek Dagblad*, 15-11-1952
- 'Boeken veroveren de geest', *Idil Tijdingen* 16 (1952-53) 533
- 'Boekenproductie in Nederland', *Katholiek Archief* 23 (1968) 193
- Boelaars, H., *Encyclicle Pascendi Dominici Gregis van Z.H. paus Pius X van 8 september 1907 over het modernisme* (Hilversum 1948)
- Bogaard, P., 'Het leatuur-probleem', *Katholiek Archief* 7 (1952) 427-433
- Bogaard, P., 'Het Lectorprobleem. Openingsrede van de voorzitter op de jaarvergadering van 16 april 1952', *Boek en Leven* 12 (1952) 38-46
- Borgert, H., 'Het machtige woord', *De Volksmissionaris. Maandschrift voor katholiek leven* 66 (1949) 8-14
- Borgert, H., 'Rumoer rond Idil. Antoon van Duinkerken en de vrijheid', *Katholiek Leven* 68 (1951) 193-200
- Bork, G. van en N. Laan, *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis: poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur* (Groningen 1986)
- Bornewasser, J., *Vijftig jaar Katholieke Leergangen 1912-1962* (Tilburg 1962)
- Bos, R., 'Voordelen van het gesepareerd onderwijs voor meisjes', *Director. Tijdschrift van de Algemene Vereniging van Rectoren en Directeuren van het V.H.M.O.* (mei 1966) 4-8
- Bourdieu, P., *Distinction. A social critique of the judgement of taste* (London 1984)
- Boute, B., "Eppur si muove". De openstelling van het archief van de Congregatie voor de geloofsleer op de drempel van het derde millennium', *Trajecta* 8 (1999) 46-73
- Bovend'Eert, P., 'De overheid als zedenmeester en het euvel der leesbibliotheken', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* (Nijmegen 1989) 42-63
- Braak, M. ter, 'De moderne ketterjager', *De Vrije Bladen* 7 (1930) 97-107
- Braak, M. ter, 'Anton van Duinkerken's verscheurde christenheid' in: *Het Christendom. Twee getuigenissen in polemische vorm* (Den Haag 1945) 21-32
- M. ter Braak, *Verzameld werk I* (Amsterdam 1950)
- Brand, P., 'Openingsrede van de voorzitter Paul Brand op de feestvergadering van 29 september 1949 bij het vijftienvig jarig bestaan van Sint Jan', *Boek en Leven* 10 (1950) 4-11
- Brandsma, T., 'Bij een lustrum', *De Maasbode* (avondblad) 1 april 1930
- Brems, E., 'Gestaag vorderen naar een groots doel. De katholieke literaire kritiek tijdens het interbellum: Emiel Janssen s.j.', *Zacht lawijd* 7 (2008) 64-81
- Brink, H., e.a., *Theologisch woordenboek* band 3 (Roermond/Maaseik 1952)
- Bromberg, R., 'De paus contra katholieke auteurs', *De Maasbode*, 29 september 1951
- Bromberg, R., 'Is "IDIL" onmisbaar?', *De Nieuwe Eeuw*, 12 mei 1956
- Bruning, G., 'Het apostolaat van den katholieken kunstenaar', *Roeping* 1 (1922-1923) 21-27
- Buytendijk, F., *De moderne mens en zijn leatuur* (1956 z.p.)
- Caeymaex, J., 'De ingewijden', *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 36 (1957) 259-260
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), *Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1955/'56*, deel 4 Leesgewoonten (Zeist 1957)
- Centrale Vereniging voor openbare leesalen en bibliotheken, *Vijftig jaar kans om te lezen 1908-1958* (Amsterdam 1958)
- Charité, J. en A. Gabriëls, *Biografisch woordenboek van Nederland* 4 (Amsterdam 1994)
- Colebrander, D. e.a., *Opwaartsche Wegen. Schrijversprentenboek* 28 (Den Haag 1989)
- 'Commentaar', *Vrij Nederland*, 1-9-1951
- 'Commentaar van Osservatore Romano op aankondiging met betrekking tot de Index', *Katholiek Archief* 21 (1966) 1164-1165, 1211-1214
- Commissaris, A., *Geschiedenis van de emancipatie der katholieken van 1795 tot 1903* (Groningen/Den Haag/Batavia 1931)
- Creijghton, J., 'Stem der kerk', *De Maasbode*, 2 maart 1954
- Custers, M., *Kerkelijke boekenwetgeving* (Antwerpen/Amsterdam 1960)
- Daele, A. van den, 'Verantwoording', *Nieuwe stemmen. Katholiek literair maandschrift* 15 (1959) 3-5
- Damen, E., 'Informatiedienst inzake Lector', *Bibliotheekleven: Orgaan van de Centrale Vereniging voor openbare leesalen en bibliotheken* 23 (1938) 44-46
- Dane, J., *De vrucht van bijbelsche opvoeding. Populaire leescultuur en opvoeding in protestants-christelijke gezinnen circa 1180-1940* (Hilversum 1996)
- 'De Heer W.F. Hermans en de mesthoop', *De Nieuwe Eeuw*, 29 maart 1952
- 'De I.D.I.L. en wij', *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 29 (1951) 253-255
- 'De Index van verboden boeken', *Mens en Boek* 11 (1959) 187
- 'De jeugd leest alles. Nieuwe waarde-oordelen', *De Tijd*, 6 september 1966
- 'De kerkelijke boekenwetgeving', *Idil Tijdingen* 29 (1965-1966) 1887
- 'De macht van Idil. Boekengids in twee edities', *Het Parool*, 13 september 1951

- 'De positie van het Katholieke Boek. "Nieuwe Eeuw"- enquête onder uitgevers en boekhandelaren', *De Nieuwe Eeuw*, 25 februari 1950
- 'De weg naar vrijheid', *Idil Tijdingen* 15 (1951-52) 467
- Dekkers, M., *Rooms-katholieke Godsdiensleer 2; De katholieke zedenleer* ('s-Hertogenbosch 1942)
- Delfgauw, B., 'Anna Blaman', *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 4 (1950-1951) 474-479
- Delfgauw, B., 'Persoonlijke waarheid en georganiseerde macht', *Te elfd' ure* 1 (1954) 279-285
- Delft, A. van, 'Recensie Merijntje Gijzen's jeugd', *Boekzaal der Geheele Wereld* 1 (1925) 335
- Derks, J., 'Veertig jaar Katholieke Uitgeverij Paul Brand. Zijn succes - ons succes', *De Tijd*, 14 september 1951
- Derks, M., *Heilig moeten. Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* (Hilversum 2007)
- 'Dick Ouwendijk vijftig jaar. Strijder voor meer helderheid', *Het Binnenhof*, 4 september 1957
- Dierick, G. en J. Roes, 'Memoreeks. Herinneringen aan personen en gebeurtenissen uit het katholiek leven', *Cahier I* (Nijmegen 1975) 52-55
- Dings, W., 'Hendrik Moller (1869-1940): initiator van katholiek onderwijs' in: J. van Oudheusden e.a., *Brabantse biografieën* 2 (Amsterdam/Meppel 1994) 95-98
- Divendal, H., *Over lectuur en voorlichting* (Tilburg 1950)
- Doorn, J. van, 'Verzuiling, een eigentijds systeem van sociale controle', *Sociologische gids* 3 (1956) 41-50
- Doremalen, H. van, 'Dagen van duisternis. De bibliotheek gedurende de oorlogsjaren', *Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 6 (1988) 30-35
- Doremalen, H., *Openbare Bibliotheek Tilburg 1913-2003. Schatkamer voor cultuur en informatie* (Tilburg 2003)
- Dubois, P., 'Walschap en de realiteit', *Raam* 50 (1968) 43
- Duffhues, T. e.a., *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980* (Baarn 1985)
- Duinkerken, A. van, 'Interviews', *Boekzaal der Geheele Wereld* 4 (1928-1929) 11, 42, 295
- Duinkerken, A. van, 'Verantwoording' in: *Roofbouw* (Tilburg 1929) 5-7
- Duinkerken, A. van, 'Katholicisme en kritiek' in: *Roofbouw* (Tilburg 1929) 11-16
- Duinkerken, A. van, 'De dichters leven onder pseudoniem', *De Gemeenschap. Maandschrift voor katholieke reconstructie* 5 (1929) 50-58
- Duinkerken, A. van, *Achter de vuurlijn* (Hilversum 1930)
- Duinkerken, A. van, *Wij en de politiek: om hart en vurigheid* (Utrecht 1930)
- Duinkerken, A. van, 'De onherkenbare priester', *De Gemeenschap. Maandschrift voor katholieke reconstructie* 7 (1931) 382-386
- Duinkerken, A. van, *De beweging der jongeren*, Serie Credo Vivo 1 (z.p. 1933) 19
- Duinkerken, A. van, 'Boekenschouw', *Katholieke Encyclopedie* 5 (Amsterdam 1934) 502
- Duinkerken, A. van, 'De Katholieke Filmactie', *De Gemeenschap. Maandschrift voor katholieke reconstructie* 13 (1937) 431-435
- Duinkerken, A. van, 'Menno ter Braak's Van oude en nieuwe christenen' in: *Het Christendom. Twee getuigenissen in polemischen vorm* (Den Haag 1945) 7-19
- Duinkerken, A. van, 'Ter herdenking' in: *Het Christendom. Twee getuigenissen in polemischen vorm* (Den Haag 1945) 35-36
- Duinkerken, A. van, *Waarom ik zo denk, ... het katholieke leven van 1918-1940* (Utrecht/Brussel 1948)
- Duinkerken, A. van, 'Geest en Leven', *De Tijd*, 7 januari 1949
- Duinkerken, A. van, 'Bekroning zonder kroon? Strijd om Anna Blaman. "Een prooi van eigen lot"', *De Tijd*, 25 juni 1949
- Duinkerken, A. van, 'Het jubileum van Sint Jan. De strijd voor het goede boek. Een opmerkelijk overzicht', *De Tijd*, 29 september 1949, 3
- Duinkerken, A. van, 'Boekbespreking in de krant. Een beginselkwesitie of reclame?', *De Tijd*, 8 oktober 1949
- Duinkerken, A. van, 'Is er behoefte aan een vereniging van katholieke letterkundigen in Nederland', *Roeping* 26 (1949) 129-143
- Duinkerken, A. van, 'Het "katholieke" Boek', *De Nieuwe Eeuw* 31, 25 februari 1950
- Duinkerken, A. van, 'De pers en het boek' Naschrift en noot redactie, *Boek en leven* 10 (1950) 26-27
- Duinkerken, A. van, 'Letterkunde in het afgelopen jaar. Op zoek naar "de" katholieke roman', *De Tijd*, 30 december 1950
- Duinkerken, A. van, *Veertig jaar katholieke uitgeverij* (Bussum 1951)
- Duinkerken, A. van, 'Geest en Leven', *De Tijd*, 13 maart 1951
- Duinkerken, A. van, '"Moeder" en "Zuster Virgilia". Twee romans van Gerard Walschap', *De Tijd*, 28 april 1951
- Duinkerken, A. van, 'Rome en de tolerantie', *De Tijd*, 30 juni 1951
- Duinkerken, A. van, 'Idil en de tolerantie. Twee grote bezwaren', *De Tijd*, 4 augustus 1951
- Duinkerken, A. van, Naschrift 'Idil en de tolerantie. Verklaring van de Adviserende Bisschoppelijke Commissie', *De Tijd*, 9 augustus 1951

- Duinkerken, A. van, 'Idil en de vrijheid van meningsuiting. Verzet tegen wantoestand. Opnieuw een wederwoord', *De Tijd*, 23 augustus 1951
- Duinkerken, A. van, 'Idil en de schrijvers. Wordt er recht gedaan?', *De Tijd*, 28 augustus 1951
- Duinkerken, A. van, 'De Idil-kwestie opgelost? Weer een verklaring. Het schrijversrecht', *De Tijd*, 15 september 1951
- Duinkerken, A. van, 'Fatsoenlijke kritiek' in: N. Donkersloot, *De menselijke geest: Essays en kritieken* (Utrecht/Antwerpen 1954) 5-22
- Duinkerken, A. van, 'In het openbare leven', *Te elfder ure* 1 (1954) 298-302
- Duinkerken, A. van, 'De katholieke literatuur in Nederland' in: J. Taelis e.a., *De katholieke literatuur in de XXe eeuw* I (Bussum 1954) 75-111
- Duinkerken, A. van, 'Slechte lectuur', *De heraut van het Heilig Hart* 85 (1954) 200-203
- Duinkerken, A. van, 'Pater van Heugten', *Streven* 16 (1963) 502-513
- Duinkerken, A. van, *Brabantse herinneringen* (Utrecht/Antwerpen 1964)
- Duinkerken, A. van, 'Dankbare herinnering', *De Tijd*, 1 september 1965
- Duinkerken, A. van, 'Katholieken in vier seizoenen', *Jubileumnummer Katholieke Illustratie 100 jaar* (1966) 42-47
- Duinkerken, A. van, *Vijftig jaar katholieke Leergangen 1912-1962* (Tilburg 1967)
- Duyvendak, L., 'Gij zult slechts onze boeken lezen', *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 5 (1998) 147-156
- 'Een actuele vermaning van de Osservatore', *Idil Tijdingen* 18 (1953-54), 611-612
- 'Een belangrijke herderlijke onderrichting', *Idil Tijdingen* 17 (1953-54) 589
- 'Een rectificatie' en naschrift redactie, *Nieuwsblad voor de Boekhandel* 123 (1956) 57
- Eijden-Andriessen, C. van, "'Wij fiere, vrije, roomsche meisjes." Gehoorzaamheid en eigenzinnigheid hand in hand. De geschiedenis van het Sint Theresia Lyceum voor meisjes te Tilburg van 1926 tot 1968', *Noord-brabants Historisch Jaarboek* 22-23 (2006) 204-234
- Eijkens, J., 'De Nieuwe Eeuw. Het eerste opinieweekblad voor katholiek Nederland', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 1988 (Nijmegen 1988) 334-344
- Elias, N., *Über den Prozess der Zivilisation. Sociogenetische und psychogenetische Untersuchungen* 2 (Bern/München 1969)
- 'Emancipatie van het boek in katholiek Nederland nodig', *De Volkskrant*, 15 november 1952
- Encycliek *Etsi Nos*, 15 februari 1882 (Hilversum 1947)
- Engelen, M., 'Literatuur liep niet in de jaren vijftig', *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse letterkunde* 2 (1985) 66-73
- Engelman, J., 'Verantwoording', *De Gemeenschap. Maandschrift voor katholieke reconstructie* 1 (1925) 1-6
- Engelman, J., 'In het voorbijgaan', *De Gemeenschap. Maandschrift voor katholieke reconstructie* 2 (1926) 246
- 'Epiloog bij de zesde jaargang', *Podium* 6 (1950) 486
- Fidentius, P., 'De kritiek van het boek. "Roeping" rakelt een oude kwestie op', *Het Volksweekblad*, 14 april 1956
- Fidentius, P., 'Nogmaals Idil. Er is een gesprek nodig', *Het Volksweekblad*, 12 mei 1956.
- Folkema, D. en E. Ibsch, *Het modernisme in de Europese letterkunde* (Amsterdam 1984)
- Fontijn, J. en I. Polak, 'Modernisme' in: G. van Bork en N. Laan, *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis 1800-2000. Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur* (Amsterdam 1997) 182-207
- Frankenbergh, J.H. van, *Herderlyk sermoen tegen het leezen van kwaede boeken* (Brugge 1822)
- 'Geen tweede Index', *De Volkskrant*, 25 augustus 1951
- Gelre, H. van, 'De actualiteit van Leon Bloy', *Katholiek Archief* 10 (1955) 679-680
- Gelre, H. van, *Mijn herwaarderling van waarden. Een geestelijke autobiografie met een antwoord aan Friedrich Nietzsche* (Soesterberg 2005)
- Gerits, J., "'Geen gezonde zoeker". Katholieken over Gerard Walschaps geloofsafval', *Streven* 75 (2008) 834-844
- Gestel, G. van, *Lectuur en censuur* (Hilversum 1940)
- Geurts, T., 'Met hoogrood aangelopen tonsuur. De katholieke recensiedienst Idil, 1937-1970', *Sic* 4 (1989) 44-51
- Ghonem-Woets, K., *De drie-eenheid van literair-educatieve uitgeverijen. Geschiedenis van de jeugdboekenfondsen van Zwijzen en Malmberg 1846/1885-2000* (Tilburg 2005)
- Gielen, A., 'Een woord over lectuur', *Boekenschouw* 5 (1910-1911) 161-162
- Gielen, A., 'Inleiding', *Jaarlijksche Boekenschouw* 1 (1919-1920) 5-8
- Gielen, A., 'Recensie *Fantastische vertellingen*', *Jaarlijksche Boekenschouw* 1 (1919-1920) 30
- Gielen, A., 'Recensie Zola', *Jaarlijksche Boekenschouw* 1 (1919-1920) 57
- Gielen, A., 'Recensie *Een kunstenaar*', *Jaarlijksche Boekenschouw* 2 (1920-1921) 36
- Gielen, A., 'Recensies *De drie vrouwen in het heilige woud* en *Orpheus in de dessa*', *Jaarlijksche Boekenschouw* 2 (1920-1921) 66
- Gielen, A., 'Epiloog' in: *Standaardcatalogus van het R.K. Centraal Bureau voor Lectuur Amsterdam* (Amsterdam 1925), 341-346
- Gielen, A., 'Romans en verhalen', *Boekenschouw* 12 (1927/1928) 377
- *God in Nederland. Een statistisch onderzoek naar godsdiens en kerkelijkheid in Nederland ingesteld in opdracht van De Geïllustreerde Pers NV* (Amsterdam 1967)

- Goddijn, W., 'Alfrink, een gedistantieerd hervormer' in: Goddijn e.a., *Alfrink en de kerk 1951-1976. Historische en theologische essays* (Baarn z.j.) 254-272
- Goddijn, W. e.a., *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1946-2000* (Baarn 1999)
- Goedegebuure, J., *Op zoek naar een bezielde verband. De literaire en maatschappelijke opvattingen van H. Marsman in de context van zijn tijd 1* (Amsterdam 1981)
- Goedegebuure, J., *Zee, berg, rivier. Het leven van H. Marsman* (Amsterdam/Antwerpen 1999)
- Goedegebuure, J., *Gelooft als kunstgreep. Christendom in de spiegel van romantiek en (post)moderniteit* (Nijmegen 2005)
- Goedewaagen, T., 'De schrijver en deze tijd' in: *Passer en Speer. Cultuurpolitieke redevoeringen* (Den Haag 1941) 129-134
- Govaart, Th., 'IDIL-ische Zachtmoedigheid', *De Nieuwe Eeuw*, 28 april 1956
- Govaart, Th., 'Naschrift: Is "IDIL" onmisbaar?', *De Nieuwe Eeuw*, 12 mei 1956
- Govaart, Th., 'De lectuur van de meer ontwikkelde teenager', *De openbare bibliotheek* 3 (1960) 150-161
- Govaart, Th., 'De lectuur van de meer ontwikkelde teenager. Reacties – vragen – aanvulling', *De Bazuin*, 3 september 1960, 6-7
- Greve, H. E., *Geschiedenis der leeszaalbeweging in Nederland. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijftwintig-jarig bestaan der Centrale Vereniging voor openbare leeszaalen en bibliotheken* (Den Haag 1933)
- 'Grof en kwetsend', *De Volkskrant*, 23 juni 1951
- *Groot woordenboek van de Nederlandse taal I* (2008)
- Guardini, R., *De gestalte der toekomst* (Utrecht 1958)
- H.K., 'Verbeelding of betoog?', *De Linie*, 10 februari 1950
- Haan, P. de, *Van volgzame elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994)
- Ham, L. van den, 'Na vijftwintig jaar. Bezinning en rekenschap' deel I, *Idil Tijdingen* 26 (1962) 1519-1520 en deel II, *Idil Tijdingen* 26 (1962) 1525-1526.
- 'Handelingen der apostelen' (19: 18-20) in: *De Bijbel. Willibrord vertaling* (Boxtel 1981) 1440-1441
- Hardy, P., 'Oogst van het voorjaar', *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 29 (1951) 145-146
- Haterd, L. van de, *Om hart en vurigheid: De Gemeenschap 1925-1941* (Haarlem 2004)
- Haterd, L. van de, *De waarheid hooger dan de leus, over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij de Gemeenschap 1925-1941* (Haarlem 2008)
- Hazeu, W., *Vestdijk. Een biografie* (Epe 2005)
- Heek, F. van, 'Groepsdesorganisatie bij de Nederlandse rooms-katholieken als gevolg van groepsrigorisme in een "permissive Society" (1960...)' in: *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat. Een halve eeuw sociale verandering, 1920-1970* (Meppel 1973) 250-253
- Heek, F. van, *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat. Een halve eeuw sociale verandering, 1920-1970* (Meppel 1973)
- Heere, W., *Rapport over de katholieke openbare leeszaalen en bibliotheken in Nederland* (Den Haag 1953)
- Hellemans, G., 'Elementen voor een algemene theorie van verzuiling', *Tijdschrift voor sociologie* 6 (1985) 235-253
- Hellemans, G., *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800* (Leuven 1990)
- Hellemans, G., 'Katholicisme en verzuiling in België, Duitsland, Nederland en Frankrijk', *Tijdschrift voor sociologie* 9 (1998) 351-393
- Hendrichs, F., 'Recensie *De zwaluwen neergestreken*', *300 Boekbeoordelingen* 1 (Maastricht 1912) 7
- Hermans, pater Hyacinth, 'Het papieren gevaar', *De Maasbode*, 22 september 1906
- Hermans, W., 'Schrijvers voor de keuze. Getuigenissen over de cultuurtaak van de schrijver' in: *Verslag van het Congres voor culturele Vrijheid te Berlijn, 26-30 juni 1950* (Den Haag 1950) 91-95
- Hermans, W., 'Open brief aan de maatschappij der Nederlandse letterkunde', *Podium* 6 (1950) 579-580
- Hermans, W., 'De heilige Idil en haar nar', *Podium* 7 (1950) 636-641
- Hermans, W., *Ik heb altijd gelijk* (Amsterdam 1951)
- Hermans, W., 'Het knipselbureau', *Podium* 8 (1952) 13-29
- Hermans, W., *Mandarijnen op zwavelzuur* (Groningen 1963)
- Hermans, W., *Je vriendschap is werkelijk onbetaalbaar. Brieven aan Geert van Oorschot*, bezorgd door Nop Maas (Amsterdam 2004)
- Hermans, W., *Volledige werken 1 Conserve, De tranen der acacia's* (Amsterdam 2005)
- 's-Hertogenbosch', *Bibliotheekleven: Orgaan van de Centrale Vereniging voor openbare leeszaalen en bibliotheken* 2 (1917) [I] 57, [II] 186-187
- 'Het duizendste pocket-book', *Idil Tijdingen* 18 (1954-55) 683
- 'Het engagement van Idil', *De Tijd*, 19 april 1956
- 'Het Nederlandse boek', *Het Vrije Volk*, 15 september 1951
- Heugten, J. van, 'Aan onze lezers!', *Boekenschouw* 23 (1929-1930) 2-4
- Heugten, J. van, 'Romans en verhalen', *Boekenschouw* 23 (1929-1930) 136
- Heugten, J. van, 'Opstand en geweten', *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 3 (1949-1950) 538-539

- Heynders, O., 'De toekomst van poëtica-onderzoek: Problemen van een reconstructieve-institutionele benadering', *De spektator. Tijdschrift voor Neerlandistiek* 24 (1995) 3-20
- Heynickx, R., *Meetzucht en mateloosheid. Kunst, religie en identiteit in Vlaanderen tijdens het interbellum* (Nijmegen 2008)
- Hoegen, A.W., 'Rond de tien geboden: De verschillende soorten wetten' in: D. Bont e.a., *De katholieke kerk: Godsdienstleer en apologie* (Utrecht/Brussel 1951) 187-195
- Hoeven, J. van der, 'De pers en het boek', *Boek en Leven* 10 (1950) 23-26
- Hofstijzer, P., 'Censuur' in: M. van Delft e.a., *Bibliopolis: Geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland* (Zwolle/Den Haag 2003) 35-37
- Hoogbergen, Th., *Over geestdrift en bevolgenheid. 75 jaar Ons Middelbaar Onderwijs* (Tilburg 1991)
- Huizing, P., 'Index exit', *Mens en boek* 18 (1966) 98-100
- Hulshof, J., 'De tijd na het concilie' in: *Zwanenhoflezingen. De ontwikkelingen in en rond de Rooms-Katholieke kerk sinds 1945* (congresbundel Ambt Delden 1988) 42-57
- Huysmans, A., 'Idil en de tolerantie. Ruzie om Idil', *De Tijd*, 3 augustus 1951
- Idil, *Omzien en verdergaan. Verslag van het bestuur 1962/1963* (Tilburg 1963)
- 'Idil en de katholieke leetuurvoorlichting', *Idil Tijdingen* 14 (1950-1951), 411
- 'Idil in opspraak', *De Stem, Dagblad voor Noord Brabant*, 7 september 1951
- *Idil Tijdingen* 10-34 (1946-1970)
- 'Index van verboden boeken', *Katholiek Archief* 7 (1952) 539
- 'Index wordt historisch', *Katholiek Archief* 21 (1966) 550
- 'Informatiedienst inzake belletrie', *Katholieke Documentatie* 2 (1937) 247
- 'Inleiding', *Boekzaal der Geheele Wereld* 1 (1925), 1-3
- 'Internationaal congres over het boek', *Boek en Leven. Officieel Orgaan van de R.K. Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan'* 12 (1952) 25-26
- 'Internationaal congres van katholieke bibliografen te Parijs', *Idil Tijdingen* 16 (1952-53) 499
- 'Internationale katholieke bibliografie. Oude bekenden uit Fribourg bijeen te Parijs', *De Maasbode*, 22 oktober 1952
- '25 jaar Idil', *Idil Tijdingen* 26 (1962-1963), 1507-1508
- *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden* 1967-1968
- Jacobs, J., *Met het oog op een andere kerk. Katholiek Nederland en de voorbereiding van het Tweede Vaticaans Concilie 1959-1962* (Baarn 1986)
- Jacobs, J., 'Herman Divendal' in: J. Jacobs e.a., *Daarom toch katholiek. Opstellen rond een kentering* (Nijmegen 2004) 30-32
- Jacobs, J., 'Het verval van de katholieke zuil. Over de dynamiek van de katholieke beweging' in: J. Jacobs e.a., *Daarom toch katholiek. Opstellen rond een kentering* (Nijmegen 2004) 33-53
- Janssen, D., 'Recensie *Cider voor arme mensen*', *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 39 (1961) 18-19
- Janssen, E., 'Letterkundige kroniek', *Streven* 3 (1935/1936) 629
- Janssen, E., 'De leetuur en haar invloed', *Streven* 4 (1936-1937) 13-19
- Janssen, E., 'Letterkundige kroniek', *Streven* 4 (1936-1937) 285
- Janssen, E., 'Letterkundige kroniek', *Streven* 5 (1937-1938) 660
- Janssen, E., 'Recensie *Sybille*', recensienummer 16.179, *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 16 (1938) 317-318
- Janssen, E., 'Recensie *Het kind*', recensienummer 18.551, *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 17 (1939) 353-354
- [Janssen, E.], 'Vaarwel dan', *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 18 (1940) 108-109
- Janssen, E., 'Recensie *De consul*', recensienummer 22.800, *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 21 (1943) 157
- Janssen, E., 'Literaire kritiek en katholieke leetuurleiding', *De Nieuwe Mens* 5 (1953-1954) 373-376
- Janssen, F., '20 maart 1952. Het proces rond W.F. Hermans over *Ik heb altijd gelijk*' in: M. Schenkeveld van der Dussen e.a., *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis* (Groningen 1993) 728-731
- Jelgersma, S., 'Een geheim van Gerard Walschap', *De Maasbode*, 16 juni 1951
- Jonckheere, K., 'In het teken van de inquisitie', *De Groene Amsterdammer*, 3 januari 1948
- Jong, L. de, 'Mandement tegen de NSB' in: *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 4 II ('s-Gravenhage 1974) 854-860
- Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 5: maart '41-juli '42 ('s-Gravenhage 1974).
- Jongstra, A., 'Uitgesproken schijnheiligheid. Lieddichter Huub Oosterhuis botst met censor Cor Mennen', *Cultureel supplement NRC*, 26 maart 2010, 6-7
- Joosten, L., *Katholiek en fascisme in Nederland 1920-1940* (Hilversum/Antwerpen 1964)
- Katholiek Documentatie Centrum, *Bibliografie van Katholieke Nederlandse Periodieken* 2 (Nijmegen 2003) nr. 96
- Katholiek Leetuur Centrum, *Verslag 1955-1956* (Utrecht 1957).

- 'Katholieke cultuur-bekommernis', *De Maasbode*, 4-8-1950.
- 'Katholieke uitgevers en boekhandelaren in eigen organisatie', *Katholiek Archief* 11 (1957) 1175-1176
- Kennedy, J., *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Meppel 1995)
- Kieft, E., *Het plagiaat. De polemiek tussen Menno ter Braak en Anton van Duinkerken* (Nijmegen 2006)
- Klaveren, J. van, *Ik ben een man van leuzen en van woorden. Albert Kuyle (1904-1958); letterkundige. Zoektocht naar de redenen waarom Albert Kuyle tot de 'vergeten' schrijvers is gaan behoren*. Doctoraalscriptie Open Universiteit Nederland (Heerlen 2000)
- Kleijberg, J., *Zielzorg en lectuur* (z.p. 1956)
- Kleisen, J. e.a., 'De gemeenschappelijke bibliotheek: enige concretisering', *De openbare bibliotheek* 12 (1969) 81-85
- Knippenberg, H. en H. van der Wusten, 'De zuilen, hun lokale manifestaties en hun restanten in vergelijkend perspectief' in: C. Eijl e.a., *Sociaal Nederland. Contouren van de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001) 129-150
- Knulst, W. en G. Kraaykamp, *Leesgewoonten. Een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers. Het culturele draagvlak 2* (Rijswijk 1996)
- Knuvelde, G., 'Kunst en leven' in: *Lustrum jaarboek van de studenten aan de RK Leergangen* (z.p. 1922) 1-19
- Knuvelde, G., 'Recensie Kees de Jongen', *Boekzaal der Geheele Wereld* 1 (1925) 207
- Knuvelde, G., 'Iets over morele waardering', *Roeping* 7 (1928-1929) 546
- Knuvelde, G., 'Hitler', *Roeping* 11 (1932-1933) 392-395
- Knuvelde, G., 'Ars et Vita', *Roeping* 20 (1942) 463-491
- Knuvelde, G., *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde van de aanvang tot heden* ('s-Hertogenbosch 1953)
- Knuvelde, G., *Onachterhaalbre tijd: Vijftig jaar grasduinen in literatuur* (Den Bosch 1974)
- Kock, F. de, 'Boekenheidenen? Zo ja, waarom', *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 7 (1953-54) 236-241
- Kort, J. de, *De plaats van het geloof in het leven van Hendrik Albert van Dalsum (1868-1944). De worsteling van een liberaal katholiek met geloof en moderniteit* (Tilburg 2009)
- Kraan, R. e.a., *Omzien met een glimlach. Aspecten van een eeuw protestantse leescultuur* (Den Haag 1991)
- Kramer, J., "'Sybille' van Gerard Walschap", *Roeping* 17 (1938-1939) 413-428
- Krischer-van Heel, P., *Breda leent en leest. De Bredase Openbare bibliotheken*. Doctoraalscriptie Open Universiteit Nederland (Heerlen 2001)
- Kroon, T., *Anton van Duinkerken (prof. dr. W.J.M.A. Asselbergs) 1903-1968* (Zutphen 1983)
- Kruitwagen, B., 'Het perscongres' in: *Officieel verslag van den tweeden Nederlandschen Katholiekendag, gehouden te Nijmegen op 6, 7 en 8 juni 1922* (Nijmegen 1922) 204-221
- Kruitwagen, B., 'Gedachtenwisseling', *Officieel verslag van den tweeden Nederlandschen Katholiekendag, gehouden te Nijmegen op 6, 7 en 8 juni 1922* (Nijmegen 1922) 221-223
- Kruyt, J., *Verzuiling* (Zaandijk 1959)
- Kruyt, J. en J. Goddijn, 'Verzuiling en ontzuiling' in: A. den Hollander e.a., *Drift en koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland* (Assen 1962) 227-263
- Kuitenbrouwer, H., 'Verbeelding of betoog', *De Linie*, 10 februari 1950, 1-3.
- Kuypers, A., *E Voto Dordraceno. Toelichting op den Heidelbergschen catechismus* dl. 4 (Kampen 1923)
- Laan, K. ter, *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid* ('s-Gravenhage 1952)
- Laat, Th. de, 'De bovenste plank', *De openbare bibliotheek* 7 (1964) 268-269
- 'Laatste nummer van 'Podium' in beslag genomen', *De Tijd*, 25 juli 1951.
- Lange, D. de, *Het onvervangbare boek. Een pleidooi in het bijzonder aan het adres der Nederlandse Katholieken* (Amsterdam 1952)
- Lange, D. de, 'Wat is dat voor een boek? Zedelijk oordeel alleen is niet voldoende', *De Volkskrant*, 7 maart 1953
- Lange, D. de, 'Heeft Idil een functie?', *Roeping* 31 (1955-1956) 656-658
- Lankhorst, O.S., *Voorgoed geboekstaafd. De Katholieke Boekverkopers- en Uitgeversvereniging Sint Jan vanaf het 25-jarig jubileum in 1949 tot aan de opheffing in 1979* (Nijmegen 1994)
- *Lectuurkompas. 25.000 beoordelingen van boeken verschenen in de jaren 1937-1962. Aangevuld tot augustus 1963* (Tilburg 1964)
- *Lectuur-Repertorium* 3 (Antwerpen/Tilburg 1954)
- *Lectuur-Repertorium* 3 (Antwerpen/Tilburg 1967/1968)
- Leemans, I. en V. Franke, 'De Boekzaal der Geleerde Wereld: Spin of vlieg in eigen netwerk' in: H. Bots en S. Levie, *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen 2006) 107-124
- Leeuw, K. de, 'Katholiek, standsbewust en dorps? Cultuur, mentaliteit en zorg 1814-1940' in: C. Gorisse red., *Tilburg, stad met een levend verleden: de geschiedenis van Tilburg vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw* (Tilburg 2001) 321-389
- Leeuwen, A. van, 'Het bestaansrecht en de noodzakelijkheid van katholieke lectuurvoorlichting' in: *Welk boek? Een goed boek* (Tilburg 1953) 3-6

- Léger, P.E., 'Memorie van de bisschoppen van Canada over onzedelijke letuur', *Idil Tijdingen* 17 (1953-54) 578-579
- 'Lektuur-Repertorium', *Roeping* 15 (1937) 255
- 'Leon Bloy', *Katholiek Archief* 10 (1955) 679-680
- Levie, S., 'Literatuurgeschiedschrijving' in: P. Zeeman e.a., *Literatuur en context. Een inleiding in de literatuurwetenschap* (Nijmegen 1991) 252-279
- Lijphart, A., *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 1968)
- 'Literair commentaar', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 14 augustus 1951
- Loo, H. van der en W. van Reijen, *Paradoxen van modernisering. Een sociaal-wetenschappelijke benadering* (Bussum 1997)
- Louw, H. de en M. van de Ven, *Boek op de plank. 75 jaar openbaar bibliotheekwerk in Eindhoven* (Eindhoven 1992)
- Luykx, P., *De Actie 'Voor God'. Een katholieke elite in het offensief* (Nijmegen 1978)
- Luykx, P., 'De katholieken en het Comité van Waakzaamheid in 1936', *Spiegel Historiae. Maandblad voor geschiedenis en archeologie* 16 (1981) 43-50
- Luykx, P. en P. Slot, 'Erger dan de Reformatie' in: *Een stille revolutie. Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 67-88
- Luykx, P., *Andere katholieken. Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw* (Nijmegen 2000)
- Luykx, P., 'Andere katholieken en de jaren zestig', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 120 (2005) 80-84
- Luykx, P., 'Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte'. *Katholieke bekeerlingen en moderniteit in Nederland, 1880-1960* (Hilversum 2007)
- Maasland, M. van, *Wat ieder weten moet van Boekhandel en Uitgeverij* (Tilburg 1921)
- Majorick, B., 'Art Sacré', *Roeping* 29 (1953-1954) 107-122
- Manning, A., *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985)
- Mathijssen, M., *Gij zult niet lezen* (Amsterdam 1996)
- Maritain, J., *Art et scolastique* (Paris 1920)
- Maritain, J., *Antimoderne* (Paris 1922)
- Maritain, J., *Kunst en scholastiek*. Inleiding en vertaling van C. Terburg (Amsterdam 1924)
- Maritain, J., *Trois réformateurs. Luther. Descartes. Rousseau* (Paris 1925)
- Maritain, J., *Primauté du spirituel* (Paris 1927)
- Maritain, J., *Thomas van Aquino en zijn betekenis voor onze tijd*. Vertaling G. Steffens (Brussel/Amsterdam 1930)
- 'Mededelingen van de katholieke actie in Nederland', *Actio Catholica Katholiek Archief* 1 (1947)
- 'Mededelingen van de katholieke actie in Nederland', *Actio Catholica Katholiek Archief* 2 (1948)
- Meer de Walcheren, P. van der, 'Zijn wij modern?', *Branding* (Amsterdam 1924) 1-36
- Meer de Walcheren, P. van der, *Menschen en God I, 1911-1929* (Utrecht 1940)
- Meijer, F., 'Verlichting in rood en groen', *NRC Handelsblad*, 31 maart 2006
- Melsen, A. van, 'Wat maakte het neothomisme zo attractief? Beschouwingen over universaliteit, systematiek en inzichtelijkheid' in: B. Delfgauw e.a., *De wijsgerige Thomas. Terugblik op het neothomisme* (Baarn 1984) 28-48
- Merrienboer, J. van, 'Politiek rondom het mandement van 1954' in: C. van Baalen en J. Ramakers (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. Het kabinet Drees III 1952-1956. Barsten in de brede basis* 5 (Den Haag 2001) 147-196
- Meurs, B. van, 'Eenzaam avontuur', *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 2 (1948-1949) 663
- Missinne, L., *Kunst en leven, een wankel evenwicht. Ethiek en esthetiek: prozaopvattingen in Vlaamse tijdschriften en weekbladen tijdens het interbellum (1927-1940)* (Leuven/Amersfoort 1994)
- 'Misverstanden rond Idil duren voort', *De Gelderlander*, 1 augustus 1962
- Molkenboer, B., 'Gedachtenwisseling' in: *Officieel verslag van den Tweeden Nederlandschen Katholiekendag* (Nijmegen 1922) 221-223
- Molkenboer, B., 'De katholieke boekhandel, een katholiek belang' in: *Officieel verslag van den derden Nederlandschen Katholiekendag 1925* (s-Gravenhage 1925) 363-374
- Moller, H., 'Inleiding', *Roeping* 1 (1922) 1-11
- Monteiro, M., *Katholieke cultuur in kantelend perspectief* (Nijmegen 2005)
- Mooij, J., *Idee en verbeelding. Filosofische aspecten van de literatuurbeschouwing* (Assen 1981)
- Moorsel, P. van, 'Maarten Poelhekke: een pionier', *Katholiek Cultureel Tijdschrift Streven* 6 (1952-1953) 217-226
- Mostert, M., 'Bronnen en tradities' in: E. Stoffers e.a., *De middeleeuwse ideënwereld 1000-1300* (Hilversum 1994) 37-64
- Nass, P., 'Gesloten uitleen' in: H. van Doremalen, *Openbare Bibliotheek Tilburg. Schatkamer voor cultuur en informatie* (Tilburg 2003) 64
- Nieuwenhuis, A., 'Kunst en moraal. Morele kritiek is soms hoogst immoreel', *De Nieuwe Eeuw*, 6 augustus 1949, 2
- Nimwegen, L. van, *De encycliek Libertas van Z.H. paus Leo XIII van 20 juni 1888 over de menselijke vrijheid* (Hilversum 1940)

- Nissen, P., 'Vergruizing van de katholieke zuil' in: H. van den Eerenbeemt red., *Geschiedenis van Noord-Brabant 3. Dynamiek en expansie 1945-1996* (Amsterdam/Meppel 1997) 271-285
- Nissen, P., 'Samenhang in de samenleving. Een katholieke droom?' in: H. Geerts e.a., *Samenleving in samenhang. Doet geloven ertoe?* (Nijmegen 2002) 17-45
- Nissen, P., 'De teloorgang van de katholieke cultuur' in: J. Jacobs e.a., *Daarom toch katholiek. Opstellen rond een kentering* (Nijmegen 2004) 13-25
- Noot, B., *Lezen met een roomse bril. Opvattingen over literatuuronderwijs in katholieke scholen 1868-1924* (Tilburg 2010)
- Nooy, W. de, *Richtingen en lichten. Literaire classificaties, netwerken, instituties* (Rotterdam 1993)
- Nuiver, J., 'Centrale boekbespreking voor de openbare bibliotheken', *Bibliotheekleven: orgaan der centrale vereniging voor openbare bibliotheken en van de Nederlandse Vereniging van Bibliothecarissen* 47 (1962) 552-558
- 'Onderzoek naar mogelijke modernisering van de Index', *Katholiek Archief* 13 (1958) 383-384
- Oomes, P., *De bovenste plank. Een keuze toegelichte boeken op de weg naar het eindexamen* (Tilburg 1964)
- Oord, A. van den, 'Rooms en Tilburgs. Politiek en bestuur 1814-1940' in: C. Gorisse, red., *Tilburg stad met een levend verleden. de geschiedenis van Tilburg vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw* (Tilburg 2001) 219-266
- Oorschot, G. van, *Hierbij de hele God in proef. Brieven aan Willem Frederik Hermans* bezorgd door Nop Maas (Amsterdam 2003)
- 'Op de Index', *Idil Tijdingen* 16 (1952-53), 478
- 'Opmerkingen van concilievaarders. Publiciteitsmiddelen een positief geschenk Gods', *De Tijd-Maasbode*, 26 november 1962
- Ottaviani, A., 'Aankondiging van de congregatie voor de geloofsleer over de Index', *Katholiek Archief* 21 (1966) 1164-1165
- Ouwendijk, D., 'Katholieke vrijmoedigheid ten aanzien van het kwaad', *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 2 (1948-1949) 337-346
- Ouwendijk, D., 'Wilsvrijheid en genade', *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 3 (1949-1950) 468-477
- Ouwendijk, D., 'De moraliteit der huidige romans en de Idil', *Roeping* 31 (1955-1956) 664-670
- 'Overmatige belangstelling voor het sexuele in de literatuur. Een plaag voor de gezinnen, zegt de paus', *De Maasbode*, 20 september 1951
- Oversteegen, J.J., *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen* (Amsterdam 1978)
- P.H.H., 'Idil', *De Maasbode*, 31 oktober 1939 (avondblad) 6
- Paap, W., 'Kroniek van het proza', *Roeping* 20 (1942) 192-197
- Panhuysen, J., 'Ik hou van Idil', *Roeping* 31 (1955-1956) 659-660
- Pas, W. van de, *De strijd voor het katholieke boek* (Amsterdam 1949)
- Pas, W. van de, 'Ruzie om Idil', *Utrechts katholiek dagblad*, 23 augustus 1951
- 'Pater F. Hendrichs s.j.', *De Tijd*, 19 juli 1919
- 'Paus: de kerk heeft kunstenaars nodig', *NRC Handelsblad*, 23 november 2009
- 'Pauselijke oproep tot de kunstenaars', *Idil Tijdingen* 15 (1951-52) 463
- Pauwels, C., 'Lamentabili sane' in: *Katholieke Encyclopedie* 16 (Amsterdam 1936) 51
- Pauwels, C., 'Boekenwet, censuur en index', *De openbare bibliotheek* 3 (1960) 341-347
- Pauwels, C., 'Voorlichting over lectuur. Wij zoeken naar een volkomen nieuwe reeks normen', *De Volkskrant*, 28 juli 1962
- Peet, E., 'De rooms-katholieke informatiedienst inzake lectuur (Idil) 1937-1970', *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* (Nijmegen 1985) 50-80
- Peeters, R., *De paap van gramschap. Vier eeuwen schrijven en drukken in Tilburg* (Tilburg 1992)
- Pels, D. en R. Hofstede, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1989)
- Pennings, P., *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen* (Amsterdam 1991)
- Peters, H., 'Marie Gijzen' in: J. van Oudheusden e.a., *Brabantse biografieën 1. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Noordbrabanders* (Meppel/Amsterdam 1992) 59-62
- 'Piet Oomes weg bij de KRO', *De Tijd/Maasbode*, 2 september 1959.
- Plas, M. van der, *Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek. Biografie van Anton van Duinkerken (1903-1968)* (Amsterdam 2000)
- Poelhekke, M.A.P.C., *Het te-kort der katholieken in de wetenschap* (Nijmegen 1900)
- Polak, F., 'De tijd waarin wij leven', *De Gids. Algemeen cultureel maandblad* 115 (1952) 58-64
- Polman, M., 'Anton van Duinkerken als literair criticus bij De Tijd (1927-1952). Oordelen over literatuur en leven: geluk en gevaar', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 1996 (Nijmegen 1996) 76-106
- Polman, M., *De keerzijde van het leven. Anton van Duinkerken als literatuurcriticus bij De Tijd (1927-1952)* (Nijmegen 2000)
- Polman, M. en M. Sanders, "'Tribune zij de krant". Anton van Duinkerken als literair journalist' in: M. Polman e.a., *Anton van Duinkerken. Een veelomvattend mens* (Tilburg 2003) 93-109

- Polman, M., 'De liturgie van het leven. Anton van Duinkerken over levenskunst' in: M. Polman e.a., *Anton van Duinkerken. Een veelomvattend mens* (Tilburg 2003) 67-87
- Post, H., 'Bewonderen mag van God', *KRO gids*, januari 1985
- Potters, P., *De boekenwet* ('s-Hertogenbosch 1921)
- Poulat, E., 'Katholicisme en moderne tijd. Een proces van wederzijdse uitsluiting' in de vertaling van T. van der Stap, *Concilium. Internationaal tijdschrift over theologie* 6 (1992) 16-21
- Pouls, J., *Ware schoonheid of louter praal. De bisschoppelijke bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw* (Maastricht 2001)
- Pranger, B., 'God' in: E. Stoffers e.a., *De Middeleeuwse ideeënwereld 1000-1300* (Hilversum 1994) 93-116
- 'Program of podium', *Roeping* 29 (1952/1953) 409-410.
- Protestantse Stichting tot bevordering van het bibliotheekwezen en van de lectuurvoorlichting in Nederland, *Doel, wezen, taak* (brochure zp. zj.)
- 'Proza-politie', *Vrij Nederland*, 21 april 1956
- 'Recensie *De dokter en het lichte meisje*', *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 30 (1952) 195
- 'Recensie *Else Böhler, Duits dienstmeisje*', *Boekengids. Orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Boekerijen* 14 (1936) 6-7
- 'Rechterlijke vrijbrief', *De Volkskrant*, 5 april 1952
- Rees, C. van en G. Dorleijn, *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld* (Den Haag 1993)
- Rees, C. van en G. Dorleijn, 'Literatuuropvattingen in het literaire veld', *Spektator. Tijdschrift voor neerlandistiek* 23 (1994) 91-111.
- Renders, H. en W. Verhoeven, 'Het gesloten venster van Roeping', *SIC: letterkundig tijdschrift* 4 (Tilburg 1989) 64-69
- Reul, Th., 'Het tijdschrift De Beiaard (1916-1925)', *Jaarboek van het katholiek Documentatie Centrum* 18 (1988) 318-333
- Righart, H., *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland* (Amsterdam 1986)
- Righart, H., 'Religie en de perceptie van moderniteit' in: D.J. Wolffram, *Om het christelijk karakter der natie. Confessionelen en de modernisering van de maatschappij der natie* (Amsterdam 1994) 6-13
- Righart, H., *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995)
- Righart, H. en J. Ramakers, 'Het katholicisme' in: P. Luyckx e.a., *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de twintigste eeuw* (Utrecht 1987) 99-133
- Righart, H. en P. Luyckx, *De wereldwijde jaren zestig. Groot Britannië, Nederland, de Verenigde Staten* (Utrecht 2006)
- Robbers, H., *Neo-thomisme en moderne wijsbegeerte* (Utrecht/Brussel 1951)
- 'Roeping is Raam', *Raam* 1 (1963) 1-2
- Roes, A., *De schaduw die verschuift. Leven en werk van de jonge Anton van Duinkerken* (Baarn 1984)
- Roes, A., 'Paterskritiek en literaire beoordeling' in: *CLC-KCL Bulletin; Leestradiities van katholieken en protestanten in Nederland* (Den Haag 1986) 13-15
- Roes, J., 'Een gemankeerde emancipatie? Het "tekort" der Nederlandse katholieken in de wetenschap sinds het einde van de 19e eeuw' in: A. Weiler e.a., *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen* (Baarn 1980) 141-174
- Roes, J., 'De wankele zuil', Zwanenhoflezing in: *De ontwikkelingen in en rond de Rooms katholieke kerk sinds 1945* (Ambt Delden 1988) 1-19
- Roes, J., *In de kerk geboren. Het Nederlands katholicisme in anderhalve eeuw van herleving naar overleving* (Nijmegen 1994)
- Roes, J. en L. Winkeler, *Religie in Nederland: het Nederlands katholicisme*, Compendium politiek en samenleving, KDC (Nijmegen 2002)
- Rogier, L. en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953)
- Rogier, L., *Katholieke herleving. Geschiedenis van Katholiek Nederland sinds 1853* (Den Haag 1956)
- Rogier, L., *Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken* (Amsterdam 1958)
- Rogier, L., 'In memoriam Anton van Duinkerken', *Vrij Nederland*, 3 augustus 1968, 5
- Rolff, P., 'Literatuur in bedreigd, bezet en bevrijd gebied' in: *Leven in Letters: Theorie en geschiedenis van de literatuur, dossier* 19 (Heerlen 1985) 75-141
- Rolff, P., 'Periode 4: Naturalisme: De Beweging van Tachtig' in: *Leven in letters: Theorie en geschiedenis van de literatuur, basisdossier* 6 (Heerlen 1985) 83-94
- Rolff, P., 'Periode 5: De twintigste eeuw' in: *Leven in letters: Theorie en geschiedenis van de literatuur, basisdossier* 6 (Heerlen 1985) 95-122
- Romijn, A., 'Op de grens', *De vertegenwoordiger. Orgaan van de vereniging van vertegenwoordigers in het uitgeversbedrijf* 14 (1956) 1-12
- Roncken, K., 'Recensie *De nadagen van Pilatus*', *Boekengids* 17 (1939) 27-28
- Rooden, P. van, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland 1570-1990* (Amsterdam 1996)

- Rooden, P. van, 'Oral history en het vreemde sterven van het Nederlandse christendom', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 119 (2005) 524-551
- Rooy, P. de, 'De verzuiling vergruisd, de columnologie in opmars', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 100 (1985) 65-69
- Rooy, P. de, 'Zes studies over verzuiling', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 110 (1995) 380-392
- Rooy, P. de, 'Voorbij de verzuiling?', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 116 (2001) 45-57
- Rooy, P. de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002)
- Ross, J., 'De jaren dertig' in: G.J. van Bork e.a., *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis 1800-2000. Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur* (Amsterdam 1997) 208-223
- Rossum, K. van, *Van Rossum. Genealogie van een Stichts geslacht 1619-1991* (Nijmegen 1992)
- Rossum, W. van, 'Idil en de katholieke boekhandel', *Roeping* 31 (1955-1956) 653-655.
- Ruiters, F. en W. Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990* (Amsterdam/Antwerpen 1996)
- 'Rumoer om Idil. Trust voor zedelijke oordeelsvorming', *Het Parool*, 31 augustus 1951
- 'Rumoer rond Idil', *Provinciale Noord-Brabantse Courant Het Huisgezin*, 15 september 1951
- 'Rumoer rond Idil. Trust voor zedelijke oordeelsvorming', *Het Haagsch Dagblad*, 29 september 1951
- Salman, J., 'De middelpuntvliedende kracht van de boekgeschiedenis', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 121 (2008) 416-429
- Sambeek, J. van, 'Huib Oosterhuis vindt censuur "schandalig"', *Brabants Dagblad*, 17 maart 2010
- 'Samenstelling van het bestuur van de Nederlandse Bond van Katholieke Uitgevers', *Katholiek Archief* 12 (1957) 1088
- Sanders, M., *Het spiegelen venster: Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940* (Nijmegen 2002)
- Sanders, M., 'Kronieken voor een nieuwe tijd: Le Roseau d'or als cultureel brandpunt van een katholiek netwerk', *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 16 (2004) 4-28
- Sanders, M., "'De geestesstromingen van den bewogen tijd". Pieter van der Meer de Walcheren als bemiddelaar voor het tijdschrift *De Gemeenschap* in de jaren 1924-1929' in: H. Bots en S. Levie, *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen 2006) 287-309
- Sanders, M., 'Gidsen en poortwachters. De functie van katholieke tijdschriften in het Interbellum', *Streven* 75 (2008) 834-844
- Schaik, A.H.M. van, *Dr. Hendrik Moller 1869-1940. Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland* (Tilburg 1988)
- Schaick, H.J.J. van, 'Het werk van Idil in strijd met het Kerkelijk Recht?', *De Maasbode*, 8 september 1951
- Schneiders, P., *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland* (Den Haag 1990)
- Schouten, W., 'Verboden', *Het nieuwsblad voor de boekhandel* 116 (1949) 695
- Schuyt, K. en E. Taverne, *1950 Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000)
- Serrarens, E., 'Verhalend proza', *Boekengids* 20 (1942) 82
- Sicking, S., 'Podium' in: S. Sicking red., *Literaire tijdschriften in Nederland. Bibliografische beschrijvingen, analytische inhoudsopgaven en indices* 6, (Nieuwkoop 1986) 11-15
- Sierksma, F., 'Met sympathie en respect', *Raster* 5 (1971) 169-176
- Simons, E. en L. Winkeler, *Het verraad der clercken. Intellectuelen en hun rol in de ontwikkeling van het Nederlandse katholicisme na 1945* (Baarn 1987)
- "'Sint Jan' in het zilver. Het katholieke boek', *De Nieuwe Eeuw*, 1 oktober 1949
- Smit, G., 'Feestlied voor Sint Jan', *Boek en leventje* 9 (1949) 9-10
- Smit, G., 'De kunst van het lezen', *De nieuwe mens. Maandblad voor de beleving van het christendom* 1 (1949/1950) 235-239
- Smit, G., 'Emancipatie en kunstbegrip', *Roeping* 28 (1951/1952) 57
- Smit, G., 'Meesterlijke uitbeelding van heilige kloosterzuster', *De Volkskrant*, 19 mei 1951
- Smit, G., 'Op de rand van de fontein. Aantekeningen over de problematiek van geloofsafval en onkerkelijkheid bij de huidige kunstenaars', *Dux. Katholiek maandblad voor allen die medewerken aan de vrije jeugdvoorming in Nederland en België* 19 (1952) 290-298
- Smit, G., 'Kunstenaars en onkerkelijkheid. Wederwoord van Gabriël Smit', *De Maasbode*, 30 augustus 1952
- Smit, G., 'Walschap doet het niet meer', *Roeping* 31 (1955-1956) 52-55
- Smit, G., 'Naar aanleiding van...', *Roeping* 31 (1955-1956) 671-678
- Smit, G., 'Op de grens', *De Vertegenwoordiger. Orgaan van de vereniging van vertegenwoordigers in het uitgeversbedrijf* 14 (1956) 1-12
- Smulders, W., 'De rechten en plichten van de polemist. Mandarijnen op zwavelzuur (1964)' in: R. Benders en W. Smulders, *Apollo in Brasserie Lipp. Bespiegelingen over Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2001) 148-165
- Spiertz, M., 'De Nederlandse bisschoppen in beraad (1951-1953). Uit de voorgeschiedenis van het Bisschoppelijk Mandement van 1954', *Trajacta* 4 (1995) 316-341

- Spiertz, M., 'De aartsbisschop-coadjutor B.J. Alfrink voor een dilemma. Het moeizaam ontstaan van het Mandement van 1954', *Trajecta* 5 (1996) 243-274
- Stapels, E., *Katholieken en Jeugdlectuur 1950-1970. Een onderzoek naar de denkbeelden van katholieken over jeugdlectuur en in het bijzonder naar de stichting Idil en haar afdeling Katholieke Keurraad voor Jeugdlectuur* (Doctoraalscriptie, Nijmegen 1988)
- Starink, J., *De katholieke roman. Bijdragen tot zijn geschiedenis* (Nijmegen/Utrecht 1952)
- Steffens, G., 'Moderne Romankunst en Moraal', *Katholiek cultureel tijdschrift Streven* 2 (1949) 915-926
- Straten, H. van, *Hermans. Zijn tijd, zijn werk, zijn leven* (Soesterberg 1999)
- Struyker Boudier, H., *Tijdingen. Brieven van F.J.J. Buytendijk aan Anton van Duinkerken* (Zeist 1987)
- Stuiveling, G., 'De humor van Simon Carmiggel', *Het boek van nu. Maandblad voor boekenvrienden* 4 (1950-1951) 243
- Stuurman, S., *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983)
- 'Subsidies voor tijdschriften. "Podium" uitgezonderd', *De Volkskrant*, 8 december 1951
- Taels, J. e.a., *De katholieke literatuur in de XXe eeuw I* (Bussum 1954)
- Talma, P., 'Bezwaren tegen Graham Greene', *Roeping* 27 (1950-1951) 51-58
- Talsma, J., 'Verantwoording' in: J. Blom en J. Talsma, *De verzuiling voorbij. Godsdienst stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000) ix-xi
- Tegenbosch, L., 'De theorie van de praktijk', *Roeping* 31 (1955-1956) 641-650
- Tegenbosch, L., 'Heilig en schaamteloos', *Roeping* 33 (1957-1958) 44-48
- Thurlings, J., *De wankel zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Nijmegen 1971)
- Thurlings, J., 'Verzuiling en beweging' in: Th. Clemens e.a., *Moeizame moderniteit. Katholieke cultuur in transitie. Opstellen voor Jan Roes (1939-2003)* (Nijmegen 2005) 19-39
- Tongeren, P. van, 'Natuurwet en geweten', *Streven* 75 (2008) 638-641
- Tonnaer, C., *Catholici non legunt. De Katholieke Centrale Vereniging voor Lectuurvoorziening in Nederland (1951-1968) tussen ideaal en werkelijkheid* (Den Haag 2000)
- 'Uit de pers', *Nieuwsblad voor de boekhandel* 118 (1951) 810
- Urs Balthasar, H. von, 'Thomas van Aquino en zijn betekenis in het hedendaags katholicisme', *Wending: Maandblad voor Evangelie en Cultuur* 5 (1950) 394-405
- 'Van het bestuur', *Boek en Leven. Officieel Orgaan van de R.K. Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan'* 13 (1953) 87-91
- 'Van het bestuur, uit de bestuursvergaderingen', *Boek en Leven. Officieel Orgaan van de R.K. Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan'* 11 (1951) 67-69
- Vanderjagt, A., 'Categorieën van het denken' in: E. Stoffers e.a., *De Middeleeuwse ideeënwereld 1000-1300* (Hilversum 1994) 65-92
- 'Vaticaan', *Katholiek Archief* 21 (1966) 550
- Veen, S.D. van, 'De Index' en de boekencensuur in de Rooms-katholieke kerk, Nederlandse bijlage in *La nouvelle législation de l'Index* (Paris 1899)
- Veen, A. van der, 'Op de grens', *De Vertegenwoordiger. Orgaan van de vereniging van vertegenwoordigers in het uitgeversbedrijf* 14 (1956) 1-12
- Veer, W. de, 'Verzoek', *Boekenschouw* 1 (1906) 241
- Velden, W. van der, 'Pro en contra Idil', *De Stem*, 21 april 1956
- Veldhoven, J., 'De Keurraad voor Roomsche Jeugdlectuur: exponent van verzuiling', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 25 (2008) 96-122
- Venema, A., *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* (Amsterdam 1988)
- Venemans, P., 'Idil als voorlopigheid', *Roeping* 31 (1955-1956) 651-652
- 'Verantwoording', *Roeping* 28 (1951/1952) 1-2
- Verbiest, F., *Praktijknotities aangaande de toekomst van de katholieke lectuurvoorlichting* (Tilburg 1969) 2
- Verbiest, G., 'Idil 2e jaargang', *Boek en Leven* 4 (1939) 61-68
- Verbiest, G., 'Van alles en nog wat over Idil', *Boek en Leven* 6 (1940-1941) 22-26
- Verbiest, G., 'Uitgever, luister eens...', *Boek en Leven* 6 (1940-1941) 33-34
- Verbiest, G., *Ne tentes, aut perlice!* (Tilburg 1949)
- Verbiest, G., 'Moeten wij zwijgen', *Ons eigen blad. Tijdschrift voor onderwijsgevende kloosterlingen* 33 (1949) 285-286
- Verbiest, G., 'Over de moeilijke kunst van recenseren', *Ons eigen blad. Tijdschrift voor onderwijsgevende kloosterlingen* 33 (1949) 342-345
- Verbiest, G., 'Verboden', *Het nieuwsblad voor de boekhandel* 116 (1949) 695
- Verbiest, G., 'Terreur?', *Podium* 7 (1950) 636-637
- Verbiest, G., 'Voor wie van goeden wille is' in: *Acrobatiek der vrijheid op het podium. Literair maandblad. Ziet hoe zij de vrijheid liefhebben* (Tilburg 1951) 1-8

- Verbiest, G., *Acrobatiek der vrijheid op het podium. Literair maandblad. Ziet hoe zij de vrijheid liefhebben* [Bijlage bij *Idil Tijdingen* 14] (Tilburg 1951)
- Verbiest, G., 'Vrijheid en recht', *Idil Tijdingen* 15 (1951) 434-435
- Verbiest, G., 'De problemen van het boek. Voorlichting en verspreiding' *Idil Tijdingen* 15 (1952) 454
- Verbiest, G., 'Aan het verkeerde adres', *Idil Tijdingen* 15 (1952) 459
- Verbiest, G., 'Nederland boekenland en Idil Tijdingen', bijlage *Idil Tijdingen* 17 (1954)
- Verbiest, G., 'Ter voorlichting', *Idil Tijdingen* 19 (1956) 764
- Verbiest, G., 'Kent men ons wel?', *Idil Tijdingen* 19 (1956) 789-790
- Verbiest, G., 'Honni soit qui mal y pense', *Idil Tijdingen* 19 (1956) 794-795
- Verbiest, G., 'Een antwoord vooraf', *Idil Tijdingen* 19 (1956) 796
- Verbiest, G., 'Idil-enquête 1957', *Idil Tijdingen* 21 (1958) 933-940
- Vergote, A., *Moderniteit en Christendom: gesprek in vrijheid en respect* (Tiel 1999)
- Verhoeven, B., *De katholieken in de Nederlandsche cultuur* (Bussum 1946)
- 'Verslag van de buitengewone algemene vergadering 10 november 1949', *Boek en Leven. Officieel Orgaan van de R.K. Nederlandsche Boekhandelaren en Uitgeversvereniging 'Sint Jan'* 10 (1950) 12-14, 16-19
- Versluis, N., 'Katholieken en leestradietie' in: *Leestradietie van katholieken en protestanten in Nederland* (Den Haag 1986) 2-4
- Vree, F. van, 'De macht van het gedrukte woord. De politisering van de leescultuur 1870-1960' in: *Bladeren in andermans hoofd. Over lezen en leescultuur* (Nijmegen 1996) 291-308
- Vries, B. de, 'Verboden te lezen!', *Geschiedenis Magazine* 44 (2009) 44-49
- 'Vrijmoedig commentaar' [I], *De Tijd*, 26 mei 1951.
- 'Vrijmoedig commentaar' [II], *De Tijd*, 23 juni 1951.
- 'Vuil geschrijf', *De Nieuwe Eeuw*, 7 juli 1951
- 'Wat is Idil', *Het Parool*, 6 april 1956
- 'Welke boeken moeten wij lezen', *De nieuwe mens. Maandblad voor de beleving van het christendom* 2 (1950-1951) 20-21
- Well, J. van, 'Romans à lire et romans à proscrire', *Boekenschouw* 1 (1906) 40-41
- Werner, A., 'Enige gedachten over censuur', *De vragende mens* 8 (1960) 35-37
- Westerlinck, A., 'De katholieke roman in deze tijd', *Roeping* 29 (1953) 242-259, 312-324
- Westhoff, H., *Geestelijke bevrijders. Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1996)
- 'Wie alle kwaad verhindert, belemmert nog veel meer goed!', *De Boekverkoper* 30 (1952) 5
- Winkeler, L., 'Verdringing van de moraal: De discussie rond het proefschrift van mevr. Dr. A.A.A. Terruwe', *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum* 10 (1980) 118-134
- Xanten, H. van, *Katholieken, wat zijt gij toch een wonderlijk volk!* (Nijmegen 2007)
- Zeijden, A. van der, 'In de Roomse huiskamer: Jos. Panhuysen en de "moderne" katholieke roman', *Zacht Lawijd* 8.1 (2008) 76-88
- Zeinstra, L., *Mirari Vos: Encyclyek van paus Gregorius XVI van 15 augustus 1932 over de onrust in kerk en staat* (Hilversum 1950)

Index van persoonsnamen

- Aafjes, B. 162, 227, 234, 257-260
Aalberse, P. 304
Aarts, C.J. 41
Abbings, J. 94
Abdolah, K. 19
Abelardus, P. 47
Abrams, M. 35
Achterberg, G. 186
Ackermans, A. 113, 289
Adams, J. 185
Adriaansen, G. s.j. 313
Aerde, R. van 227, 260, 266, 269
Akker, J. van de 146
Alberdingk Thijm, J. 175
Albering, L. 289, 304, 333
Alexander VI 49
Alfrink, B. mgr. 33, 220, 222, 243-244, 277, 285, 305-306
Aloysius van den Heuvel, o.c.s.o. 329
Anastasius I 46
Anatole France, J. 59
Andres, S. 190
Aquino, Th. van 22, 44-45, 48, 63-69, 213
Aquino, c.m.m. 145
Ariëns, A. 222
Aristophanes 41
Aristoteles 22
Arius 46
Arnobius 46
Asselbergs-Arnolds, L. 171
Asselbergs, W. 161
Augustinus 173
Auxentius van Schalen, o.f.m.cap. 40-41, 305-306
- Baers, J. 16, 37, 94, 96-98, 100, 108-111, 120, 123-125, 127-128, 145-146, 152, 158-159, 183, 199, 246-248, 258, 260, 293, 321, 323, 328
Baeten, A. 303
Baeten, J. mgr. 144, 285
Ballusek, D. van 171
Banning, W. 171
Bartholomeus van Benthem o.p. 90
Bax, E. 220
Becht, C. 288
Becht, H. 237
Beek, G. van 270
Beel, L. 213
Bekkers, K. 275
Bekkers, W. mgr. 17, 283, 285, 288-289
Benedictus XIV 51
Benedictus XV 24, 42, 51-52
Benedictus XVI 19
Benigni, U. 23
Berengarius van Tours 47
Berg, H. van den 225
Bergers, A. 279
Bergson, H. 24, 65
- Bernanos, G. 156, 162, 227-228, 234
Bernardus van Clervaux 173
Besselaar, J. van de 145-146
Bethléem, L. 91-92, 94, 96, 99, 152, 248
Bever, M. 146
Bilderdijk, W. 60
Binnendijk, D. 210
Blaman, A. 38, 86, 131, 146-151, 266, 299, 321
Bloemsma, A. 237
Bloy, L. 65-66
Bluijssen, J. mgr. 291
Boelaars, H. 53
Bogaard, P. 175, 237, 243, 255, 275
Bogaardt, W. 104
Bomans, G. 179, 227, 233
Bonaventura Kruitwagen, o.f.m. 101, 107, 175
Bordewijk, F. 94, 172
Borgers, G. 186, 191, 196, 210
Borgert, H. C.S.S.R. 131, 145, 155, 157-159
Bos, R. 299
Bosman 183, 185
Bouman, C. 289
Bourdieu, P. 21
Boven, R. van 255
Braak, M. ter 18, 42, 69, 81-82, 169-170, 172, 186, 289
Brand, P. 101, 105, 155-160, 162, 173-178, 180-181, 233, 255
Brand, P. jr. 173
Brandsma, T. 15, 94, 107, 170
Brans, A. 105-106
Bredero, A. o.f.m. cap. 145
Brederode H. van 189
Breedveld, W. 227
Bresser, J. 255
Brom, G. 15, 72, 76, 95, 107, 166, 170-171, 179
Bromberg, R. 193, 268
Brongersma, E. 180-181
Brown, C. 32
Brown, D. 19, 306
Bruggen, C. van 94
Bruijn, A. de 289
Bruning, G. 73-74, 76, 78, 168
Bruning, H. 74, 78, 91, 117
Bruno, G. 59
Buck, P. 250
Burssens, G. 186
Buytendijk, F. 228-229
- Caeymaex, J. 110, 334
Calis, G. 310
Callier, A.J. 101
Cals, J. 187, 196, 271, 276
Calvijn, J. 49, 61
Camus, A. 181
Cantius, o.f.m. cap. 157, 159
Capote, T. 189-190

- Caraffa, G. 50
 Catullus 41
 Claudel, P. 228
 Claus, H. 172
 Clemens Alexandrinus 46
 Coebergh, A. 101
 Coebergh, H. 241
 Coebergh, P. 103, 105-106, 114, 183, 185, 233, 255, 275
 Coenders 120
 Coenen, F. 172
 Coletti, F. 246
 Commissaris, A. 26
 Comte, A. 20
 Condorcet, M. de 20
 Confusius, 41
 Constant, B. 169
 Constantijn de Grote 45
 Constantinus Bosschaerts, o.s.b. 78
 Coolen, A. 16, 78, 166, 172, 179, 227, 233, 250
 Cools, P. m.s.c. 291
 Corsari, W. 189
 Couperus, L. 93, 172
 Cremer, J. 293
 Creighton, J. s.j. 257
 Cronin, A.J. 250
 Cuypers, A. 136

 Da Costa, I. 60
 Dael, J. van 119
 Daele, A. van den s.j. 229
 Dalsum, H. van 59
 Dam, J. van 116
 Damen, E. 105-106, 116, 131, 273, 289, 295, 310, 312, 333
 Daniël-Rops, H. 227
 Daniëls, 111, 120
 Dante 173
 Darwin, C. 59
 Debrot, C. 186
 Deckers, L. 107
 Dekkers, M.F. 44-45
 Delfgaauw, B. 223
 Delft, A. van 91
 Demedts, A. 288
 Derks, J. 177, 198, 260
 Derks, M. 30, 33
 Descartes, R. 59, 64
 Dewey, M. 96
 Deyssel, L. van 70
 Diepen, A. 57-58, 76
 Diepenbrock, A. 15, 134, 137, 142, 194, 201, 253, 278
 Divendal, H. 140-141, 145, 159-160, 185
 Doesschate, ten 140
 Donders- van der Aa, M. 289
 Doolaard, A. den 115, 172
 Dorneich, J. 246
 Dostojevsky, F. 260
 Duffhues, T. 30

 Duinkerken, A. van 18, 30, 41, 73-74, 78, 82, 88-89, 91, 101, 103, 115, 120, 135, 137, 145, 149, 153, 155-156, 159-160, 162, 165-174, 176-182, 184, 186-187, 194, 197, 202, 204-206, 209, 214, 223, 225, 227-228, 231, 233-234, 239-240, 242, 244, 260, 263, 265, 267, 270, 280, 286, 295, 327-328, 330, 338
 Dumas, A. 59
 Durkheim, E. 20
 Duyse, C. van 291, 327

 Eerenbeemt, H. van den 101
 Einstein, A. 224
 Einthoven, L. 171
 Elias, N. 63
 Elich, J. 120
 Elsschot, W. 115
 Engel, M. 317
 Engelen, M. 196
 Engelman, J. 73-74, 78, 81-82, 91, 166, 168, 170
 Erasmus 173
 Erens, E. 232
 Erp, J. van 250
 Evers, P. 128

 Fabritius, J. 189
 Fens, K. 313
 Fens, L. 91
 Féron, F. 222
 Fichte, J. 116
 Filips II 50
 Fortmann, H. 244, 258
 Fra Angelico 226
 Franco, F. 171
 Frankenberg, J.H. von 52-53
 Freud, S. 224, 257, 330
 Frische, P. 113, 289

 Gaag, J. van der 173
 Geer, D. de 25
 Geerdink, J. 222
 Geerts, V. 146
 Gelasius I 46
 Gent, F.W.J. van 279, 300, 302-303, 307-308, 310-312, 317-319
 Gent, H. van 173
 Gent, J. van 101
 Gent, W. van 102, 145-146, 173, 239
 Gerth, P. 275
 Gestel, G. van s.j. 107, 144
 Geyl, P. 171
 Gezelle, G. 71
 Ghyben, B. 71
 Gianotten, J. 240, 256
 Gianotten, Th. 274
 Gide, A. 59, 247
 Gielen, A. s.j. 72, 82, 87-92, 94-96, 131, 152, 166-167, 263
 Gijsen, M. 78, 88, 136, 172
 Ginneken, J. van s.j. 95

- Giobbe, P. 222, 251
 Goddijn, J. o.f.m. 220
 Goedewaagen, T. 116-117
 Goes van Naters, M. van der 171
 Goossen, A. 249, 293, 313-314, 318, 324, 331, 333, 338
 Gorter, H. 70
 Goursat, M. 246
 Govaart, Th. 268, 297-299, 313
 Govers, C. 173
 Goyarts, L. 142
 Green, J. 136, 162, 234
 Greene, G. 136, 162, 189, 227, 230, 233-234, 265, 269
 Greeve, H. de s.j. 107
 Gregorius VII 49
 Gregorius XVI 52
 Grelle, M. le 104
 Greve, H. 104
 Griffin, B. 247
 Groot, C. de 213, 333-334
 Guardini, R. 228
 Günther, A. 189

 Haasse, H. 39, 294, 321, 334-335, 337
 Habicht, M. de 246
 Hahn, A. 14
 Haimon, P. 256
 Halliwells, E. 93
 Ham, L. van den 131-132, 134-135, 145, 147, 159, 184-185, 194, 212, 249, 258, 270, 288-289, 294, 328, 330
 Ham, J. van der 128-129, 140-141
 Hanou, J. 202, 239-240
 Hanssen, A. mgr. 222, 285
 Hardy, P. 96, 183, 212, 323, 328, 338
 Havank, H. 250
 Heek, F. van 220
 Hegel, G. 116
 Heidegger, M. 24
 Heijden, H. van der 240
 Heijnen, C. 313
 Heijster, S. 289
 Hellemans, G. 33
 Helman, A. 74, 89, 91, 149, 164, 172
 Heloïse 47
 Hendrichs, F. s.j. 92-94, 152
 Hendriksen, Th. 277
 Hendrikx, F. 137
 Hengel, W. van den 119
 Heraclitus 169
 Hériat, Ph. 189
 Hermans, W.F. 38, 86, 146, 150-151, 156, 186-198, 200, 204-205, 209-214, 225-230, 233, 263, 280, 295, 299, 321, 327
 Heslinga, M. 276-277
 Hesse, H. 19
 Heugten, J. van s.j. 73, 88-91, 93-94, 96, 152, 265
 Heynders, O. 35
 Hezik, A. van 310-311

 Hilarius Molkenboer, o.p. 101
 Hildebrand 161
 Himmer, C. mgr. 247
 Hitler, A. 82
 Hoeben, H. 110
 Hoek, A. van 317
 Hoeven, J. van der 159, 175, 178-179
 Hofstra, J.W. 227, 233, 256
 Holland, U. 211
 Hölscher, T. 131, 159
 Homerus 41
 Hoogbergen, Th. 331, 336-337
 Hoogenbirk, H. 61
 Hoogers, P. 271
 Hopmans, P. mgr. 217
 Höppener, R. 276-277
 Hörmann, J. 255
 Houben, F. 271
 Hövecker, H. 61
 Huijbers, J. mgr. 285
 Huijbers, H. 91, 222
 Huizing, P. s.j. 306
 Huizinga, J. 78
 Hus, J. 47
 Huysmans, A. 198
 Huysmans, J.K. 228
 Hyacinth Hermans o.p. 41, 107

 Innocentius I 46
 Innocentius VIII 48

 Jacob, W. 289
 Jacobs, W. 289
 Jansen, M. mgr. 285
 Janssen, D. 336
 Janssen, E. s.j. 116, 158-159, 226-227, 259, 280, 322-324, 326-327, 337
 Janssen, G. 241
 Janssen, S. 141
 Jaspar-Eijkel, A. 274
 Jelgersma, S. m.s.c. 328
 Johannes XXIII 24, 285
 Jonckheere, K. 164
 Jong, A.M. de 91, 250
 Jong, J. de 118-119, 141-142, 144, 170, 220-222
 Jong, L. de 118
 Jowan de Kever 182

 Kaag, H. 107
 Kallen, H. van der 289
 Kalmthout, W. van 78
 Kant, I. 59, 64
 Kapteijns, H. 195, 335
 Karel V 50
 Kemp, B. 83
 Kerkhoffs, H. 274
 Kerssemakers, J. s.j. 259, 299
 Kierkegaard, S. 24
 Kilsdonk, J. van s.j. 32
 Kist, B. 210-211

Kleijberg, J. 229, 255, 286
 Klein, J. sal. 134, 148, 249, 270, 299, 318, 324-325,
 327, 332, 334
 Kleisen, J. 315
 Kleisterlee, C. 303
 Klompé, M. 304
 Kloos, W. 70
 Knibbeler, G. 142, 153, 278
 Knuvelde, G. 78, 80-82, 91, 209, 227, 263, 271
 Kock, F. de 175
 Koenen, M. 91
 Koolen, H. 125
 Kors, J. o.p. 134, 159-160
 Kort, W. de 271
 Kortekaas-Den Haan, E. 146, 276, 310, 329
 Kortenhorst, L.G. 271
 Kortink, J. 302, 311, 315
 Kortooms, T. 250
 Kramer, J. 324
 Kuiper, G. 271
 Kuitenbrouwer, H. 74, 82, 161-162
 Kuyle, A. 74, 78, 82, 91, 165
 Kuyper, A. 61-62

Laar, L. van der 303-304
 Lactantius 46
 Lampo, H. 136
 Lamsweerde, H. baron van 271
 Lanfranc van Bec 47
 Langbroek, H. 288
 Lange, D. de jr. 177, 244, 260, 264, 269
 Lange, D. de sr. 264
 Lanschot, W. van 279
 Leeuw, H. de 271
 Leeuwen, A. van s.j. 218, 251, 255, 270, 278, 287-
 288, 308, 310-312, 315-318
 Lefebvre, E. 271
 Lefebvre, M. mgr. 306
 Léger, P.E. 247
 Lemmens, G. mgr. 144
 Leo X 49-50
 Leo XIII 22-23, 51-52, 58, 64, 220, 305
 Lieftinck, P. 171
 Lier, Th. van 222
 Lijphart, A. 28-29
 Lisdonk, A. van de m.s.c. 159
 Loenen, D. 170
 Loerakker, Th. 278-279
 Loo, F. van der 159
 Lückner, J.M. 210
 Lugt Melsert, C. van der 156
 Luther, M. 49-50
 Lutkie, W. 74, 76, 82
 Luykx, P. 17, 33, 220, 280

Maas, N. 194, 196-197
 Maas, W. 74
 Maasland, M. van 100-101
 Mailer, N. 189-190, 240
 Man, H. de 227

Manning, A. 31
 Marck, Th. van de 235
 Maria Agnes 287
 Maritain, J. 34, 38, 41-43, 65-71, 73-76, 79-80, 83,
 134, 155, 168, 240, 280, 322
 Marlet, J. 151, 212, 332
 Marmouget, Mlle. 246
 Marsman, H. 71, 81, 225
 Martinio Fritschy, c.m.m. 131, 145, 255
 Mauriac, F. 136, 156, 227-228
 Meegeren, H. van 329
 Meer de Walcheren, P. van der 66, 76, 78-81, 88
 Meihuizen, J. 210-211
 Meijer, A. 41, 106
 Mélis, E. 141, 146, 255
 Mennen, C. 19
 Ménoud, Abbé 247
 Mentink, J. 127, 129, 131, 141
 Mercier, D. 23, 96
 Meurs, B. van s.j. 270
 Meuwese, J. 274
 Michel, E. 57-58
 Michels, L. 120, 167
 Middelweerd, H. 255, 304
 Miert, F. van 184
 Moens, W. 78, 91
 Molenaar, M. m.s.c. 16, 78, 256
 Molkenboer, B. o.p. 107, 167
 Moller, H. 16, 72, 75-78, 80, 87-88, 104, 106, 256
 Monteleone, M. 246
 Montini, J.B. mgr. 246, 251
 Moors, P. mgr. 285
 Moravia, A. 59, 189-190, 247
 Morel, R. 247
 Morshuis, H.
 Mostert, M.
 Mout, A. 210
 Muckermann, F. 91
 Mulder, M. 36
 Mulder, W. s.j. 105, 108
 Muller, J. 313
 Müller, L. 170
 Multatuli 131
 Musolini, B. 74, 82
 Mutsaerts, W. mgr. 144, 183, 217, 285

Nagel, G. 186
 Nauta, P. 312
 Nederhorst, G. 213
 Nestorius 46
 Nierman, P. mgr. 285
 Nietzsche, F. 68, 224
 Nieuwstadt, M. van 83
 Nijhoff, M. 81
 Nimwegen, L. van 53
 Nissen, P. 338
 Nolet, W. 101-102, 107
 Nooteboom, C. 19
 Nooy, W. de 37
 Nuiver, J. 63, 312

Oerlemans, A. 170
 Oever, K. van den 78
 Okma, H. 171
 Oomes, P. 134-136, 145, 147, 232, 240, 263, 270,
 275, 299-300, 318, 324, 332, 336
 Oorschot, G. van 83, 194-195
 Oort, F. van 288-289
 Oosterhuis, H. 19
 Op de Coul, F. 145, 271
 Origenes 46
 Ottaviani, A. mgr. 306
 Oumançoff, R. 65-66
 Ouwendijk, D. 153, 155-162, 165-166, 172, 176,
 178, 183, 207, 214, 225, 227, 230, 233, 260, 267,
 269, 280, 321
 Oversteegen, J. 318
 Ozanam, F. 127

Paap, W. 147
 Pampus, J. van 274
 Panhuysen, J. 16, 91, 260, 265-266, 268-269
 Pas, W. van de 177
 Pascal, B. 185
 Paulus III 50
 Paulus IV 50-51
 Paulus VI 246, 306
 Paulussen, H. s.j. 132
 Peet, E. 19, 37
 Pelagius 46
 Perron, Ch.E. du 71, 82, 170, 186
 Peters, W. 209
 Petrus Venerabilis, 47
 Piek, J. 234
 Pijpers, C. 274
 Pillot, A. 275
 Pius IV 51
 Pius IX 21
 Pius X 23-24, 42, 52, 65
 Pius XI 65, 94, 118, 137
 Pius XII 24, 131, 206, 220, 247, 251
 Plas, M. van der 136, 256
 Plato 41
 Pluijm, M. van der 41
 Poelhekke, M. 71, 91
 Poels, A. 170
 Poels, H. 23
 Polak, F. 219
 Pollmann, J. 113, 259, 289
 Polman, M. 150
 Pompe, W. 194
 Pos, H. 170
 Post, T. 289
 Poulat, E. 217
 Proost, K. 170
 Putt, P. van der 104-105, 107, 120, 140-141, 144

Quay, J. de 271

Raaymakers, J. 148
 Rabus, P. 90

Rademaker, J. 141, 146, 254, 276, 279, 303, 309, 311
 Rammelt, A. 136
 Ramselaar, A. 159-160
 Reve, G. 38, 86, 146, 150-151, 187, 196-197, 299, 321
 Rijckevorsel, A. van 104, 107
 Risseeuw, P. 62
 Robitsch, S. 141, 289
 Rodenko, P. 186
 Roebert, A. 103
 Roes, A. 274
 Roes, mej. 179
 Roes, J. 30, 36, 43,
 Rogier, L.J. 156, 202
 Rohling, F. 103, 191-192
 Rombouts, S. 36, 72
 Romein, J. 170
 Romijn, A. 259-260, 263
 Romme, C. 210, 221
 Roncken, K. 332
 Roodbol, J. 240
 Rooijackers, L. 145, 205, 279, 288
 Roosevelt, F.D. 200
 Roothaert, A. 189
 Rooy, P. de 29, 56-57
 Rossum, H. van 142, 153
 Rossum, J. van 101
 Rossum, W. van 146, 153, 260, 264-265, 267-268-
 269, 280
 Rossum, W.M. kardinaal van 85, 94, 277
 Rutten, F. 271
 Ruygers, G. 221

Saint Simon, C. de 20
 Sage ten Broek, J. le 175
 Sand, G. 59
 Sanders, M. 43
 Sartre, J.P. 24, 59
 Sassen, F. 91
 Schaepman, F. 74
 Schaepman, H. 70
 Schaick, H. van 206
 Schaik, J. G. van 210
 Schaik-Willing, J. van 148
 Schelfhout-Van der Meulen, A. 123
 Schermerhorn, W. 136, 171
 Schillebeeckx, E. o.p. 24, 33, 285
 Schlegel, A. von 169
 Schoengen, M. 104
 Schouten, W. 181, 191
 Schreurs, J. 74, 78
 Schudel, L. 71
 Schulte, J. 289
 Schüttenhelm, E. 276
 Seegers, W. 302
 Serrarens, E. 147
 Servatius van de Ven, o.f.m. cap. 40-41, 195
 Seyss-Inquat, A. 116-118
 Shaw, I. 189
 Sierksma, F. 186
 Simmel, G. 20

Sixtus IV 48
 Sleeuwen, J. van 134, 249, 270, 299, 318, 324
 Slijpen, A. s.j. 95
 Smit, A. 274
 Smit, B. 276
 Smit, G. 83, 136, 173, 177, 191, 209, 227, 256-261,
 269-270, 280, 327-329
 Smits, G. 274
 Snackers, J. s.j. 119
 Spaendonck, E. van 254, 311
 Spaendonck, W. van 142
 Spierings, K. 289
 Spiertz, M. 25, 222
 Starink, J. 92, 313
 Steffens, G. 227, 280
 Stein, F. 318
 Steiner, G. 225
 Stendhal, H. 59
 Stephanus Tesser, o.p 145, 159, 270
 Streicher, J. 197, 209
 Struyken, A. 171
 Stuiveling, G. 210, 219
 Stumpel, H. 240-241
 Suetonius 41
 Sugranyes, R. 246
 Suhard, E. 222
 Surig, H. 144, 205, 324
 Sweens, A. 104, 107
 Swigchem, P. van 315

Talsma, J. 25
 Tegenbosch, L. 83, 256, 260-261, 269-270
 Teirlinck, H. 172
 Teirlinck, J. 129, 145
 Tempelman, A. 125
 Terburg, C. 69
 Terruwe, A. 32
 Tertullianus 46
 Teulings, 234
 Thans, H. 74
 Theodosius I de Grote 46
 Theodotus Smeets, o.f.m. cap. 297
 Theotimus van de Geer, o.f.m. 114, 131, 144-145,
 159, 185, 251
 Theunissen, W. 197, 199, 289
 Thien, M. 274
 Thijssen, Th. 91
 Thompson, M. 23, 72
 Timmermans, F. 164, 266
 Tolstoi, L. 59
 Tongeren, P. van 45
 Tonnaer, C.
 Tönnies, F. 20
 Trimbos, C. 287
 Turgot, A. 20
 Twist, J. van 274

Unamuno Y Jugo, M. 89, 323
 Valentini, P. s.j. 246

Vandervelden-Vijgh, L. 107
 Veen, A. van der 260, 263, 271
 Veer, W. de s.j. 72, 74, 87
 Velde, L. van de 104
 Velde, Th. van der 305
 Velden, W. van der 267
 Veldhoven, J. 37
 Velsen, J. van 141
 Velzen, A. van 140
 Venema, A. 117
 Venemans, P. 260, 264, 268-269
 Verbeeten, J. 104
 Verbiest, A. 37, 114
 Verbiest, F. 37, 85, 102, 131, 142, 152-153, 173, 185,
 205, 224, 248, 258, 261, 272, 276-279, 287, 293,
 299-301, 304, 306-312, 314-317, 319, 321, 335
 Verbiest, G.C.J.M. 16-17, 36-38, 72-73, 86, 90-92, 94,
 100, 102-103, 105-106, 108-112, 114-115, 120,
 123-125, 127-129, 131-134, 140-144, 146, 152,
 155-156, 158, 160, 162, 164, 176-185, 188-194,
 199-201, 205-206, 209, 213-214, 217, 224, 234,
 241, 243-244, 246-251, 253-255, 257, 259-261,
 263, 267-273, 275-280, 284, 287, 289-290, 295,
 300-301, 308-312, 314, 318-319, 329-330, 338
 Verhaak, G. 313
 Verhallen, E. 110
 Verhoeven, B. 80, 91, 107, 137, 166, 185, 187, 244, 271
 Verhoeven, C. 83, 299
 Verhoeven, M. 100
 Verhofstad, C. s.j. 209
 Vermeulen, F. 131, 157, 159, 161
 Versluis, W. 26
 Vestdijk, S. 39, 149-150, 164, 172, 186-187, 212,
 293-294, 300, 321, 330-334, 337
 Vincentius de Paulo 127
 Vink, P. 327
 Vinkenburg, C. 274
 Viola, M. 72
 Visser, J. de 104
 Visser, P. 312
 Vissers, L. 310
 Vlekke, J. 113
 Voltaire 59, 131
 Vondel, J. van den 75-76
 Voorst tot Voorst, F.C.J. baron van 276
 Vos, C. 74
 Vries, A. de 250
 Vries, H. de 225
 Vries-Bruins, A. de 170
 Vriesland, V. van 187
 Vrolijk, M. 304, 308

Wagenaar, W. 136
 Wageningen-Salomons, A. van 107
 Walschap, G. 39, 136, 172, 257, 293-294, 300, 321-
 330, 334, 337-338
 Walschap, H. 186
 Wassenbergh, H. 196
 Waterschoot, P. 96
 Waugh, E. 227, 233

Weber, M. 20
Well, J. van 92
Welter, C. 221
Wennekendonk, G. 240
Westerlinck, A. 228, 256, 280
Westhoff, H. 43
Wetering, H. van de 87
Wielders, J. 78
Wiele, P. van der 128-129, 142, 180
Wijers, Th. 194
Wilde, O. 241
Wilhelma de Jong, c.m.m. 299
Willebrands, J. mgr. 285
Willem I 60
Wilt, A. de s.j. 140
Wilt, R. de 74
Win, X. de 96
Winkel, J. te 75
Wit, A. de 94
Witlox, J. 26
Witteman, P.J. 101
Wolf, A. 311
Wolken, B. 83
Wolkers, J. 293, 299
Woude, J. van der 149
Wouters, A. 303, 311
Wyclif, J. 47

Zeegers, G. 244
Zeinstra, L. 53
Zeldenrust-Noordanus, M. 283
Zoetmulder, S. 253
Zola, E. 59, 94
Zwanikken, G. 105-106, 183, 185

Over de auteur

C.P.E. (Cecile) van Eijden-Andriessen (Tilburg 1943) volgde van 1955 tot 1961 de opleiding MMS bij de Zusters van Liefde aan de Oude Dijk te Tilburg. Van 1963 tot 1970 werkte ze bij de VVV in Oisterwijk, Reisbureau Raptim in Tilburg en 's-Gravenhage, en bij de Memisa in Rotterdam.

Toen haar twee zonen opgegroeid waren, begon zij haar studie Algemene Cultuur Wetenschappen aan de Open Universiteit Nederland te Heerlen. Daar slaagde zij in 2003 voor het doctoraal examen. Haar doctoraal-scriptie: *'Wij fiere, vrije, Roomsche meisjes'* ging over het Tilburgse Theresialyceum. Deze scriptie bewerkte ze later tot een artikel, dat verscheen in het *Noordbrabants Historisch Jaarboek* (2005-2006).

Cecile specialiseerde zich in de cultuurgeschiedenis van het katholicisme en werkte van 2004 tot 2010 aan haar dissertatie *'Moralinezuur' en voorlichting. De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit 1937-1970*. Na de voltooiing van haar proefschrift schreef zij een bijdrage voor de censuurbundel, die wordt voorbereid onder redactie van prof. dr. M.T.C. Mathijssen-Verkooijen (UvA).

Cecile is bestuurslid van de Historische Vereniging Brabant (HVB) en het Samenwerkingsverband Volkscultuur Brabant.

Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland

Een uitgave van de Stichting Zuidelijk Historisch Contact

Uitgever (ook voor abonnementen en bestellingen):
Cock Gorisse, St. Jansstraat 111, 4901 LR Oosterhout
e-mail: ZHC@signifikant.nl
www.uitgeverij-zhc.nl

Redactiesecretariaat:
Kitty de Leeuw, Kruisstraat 66, 5014 HV Tilburg
e-mail: kitty.deleeuw@planet.nl

De Stichting Zuidelijk Historisch Contact (ZHC) heeft sinds 1964 drie reeksen uitgegeven. De eerste reeks (12 delen) is niet meer verkrijgbaar. Uit de tweede reeks (100 delen) zijn nog enkele delen leverbaar. De derde reeks is gestart in 1995.

Derde reeks

- C.G.W.P. van der Heijden, *Het heeft niet willen groeien. Zuigelingen- en kindersterfte in Tilburg, 1820-1930. Omvang, oorzaken en maatschappelijke context* (Tilburg 1995). € 22,25
- H.V.A.M. van Stekelenburg, "Hier is alles vooruitgang". Landverhuizing van Noord-Brabant naar Noord-Amerika, 1880-1940 (Tilburg 1996). € 22,25
- Ineke Merks-van Brunschot, *Broeders Penitenten, 300 jaar 'Burgers in Pij', en de ontwikkeling van eigentijds vrijwilligerswerk in organisatie-sociologisch perspectief* (Tilburg 1996). € 31,50
- J.W.M. Peijnenburg, *Joannes Zwijsen, bisschop. 1794-1877* (Tilburg 1996). Uitverkocht
- Th.G.A. Hoogbergen, red., fotografie Olaf Smit, *Brabantse Monumenten Leven. Beschrijving van tachtig gerestaureerde kleine monumenten met negentig foto's* (Tilburg 1996). € 22,25
- H.Th.M. Roosenboom, *De dorpsschool in de Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1795* (Tilburg 1997). € 31,50
- Ria Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant 1916-1974. Intermediair tussen medische verworvenheid en sociale acceptatie* (Tilburg 1997). € 22,25
- Jos van der Lans en Hans de Kuyper, red., *In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON* (Tilburg 1997). € 22,25
- Theo Hoogbergen en Ton Thelen, red., *Hendrik Wiegersma 1891-1969. Medicus – pictor* (Tilburg 1997). € 22,25
- A.H. Crijns, *Van overgang naar omwenteling in de Brabantse land- en tuinbouw 1950-1985. Schaalvergroting en specialisatie* (Tilburg 1998). € 22,25
- P.J.M. Martens, *Schokkermannen en boot vissers. De ankerkuilvisserij op Hollands Diep en Haringvliet* (Tilburg 1999). Uitverkocht
- Dirk Vellinga, *Erfstukken. Zuidwest-Nederland van 1900 naar 2000* (Tilburg 1999). € 9
- H.A.V.M. van Stekelenburg, *De Grote Trek. Emigratie vanuit Noord-Brabant naar Noord-Amerika 1947-1963* (Tilburg 2000). € 22,25
- Cees Slegers, *Antoon Coolen 1897-1961. Biografie van een schrijver* (Tilburg 2001). € 35,85
- J.J.A.M. Gorisse, red., *De Heilige Driehoek. Kloosterenclave te Oosterhout* (Oosterhout 2002). € 19,95
- J. Bader, *Verborgten in Brabantse bodem. Joodse begraafplaatsen in Noord-Brabant* (Tilburg 2002). € 45
- H.F. van de Griendt, *Uit sphagnum geboren. Een eeuw turfstrooiselindustrie in Nederland, 1882-1983* (Tilburg 2002). Uitverkocht
- Martien van Asseldonk, *De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832* (Tilburg 2003). € 30
- Wilma van Giersbergen, *'De kunst is geheel en al bijzaak'. De moezame carrière van C.C. Huijsmans (1810-1886), tekenmeester in Brabant* (Tilburg 2003). € 29

- Mariëlle Polman, red., *Anton van Duinkerken. Een veelomvattend mens* (Tilburg 2003). € 24,50
- Gerard van Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt. Proto-industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820* (Tilburg 2004). € 25
- Jan Huijge, *Chris Mol 1892-1979. Van Brabantse dorpsdokter tot nationaal gezondheidsplanner* (Tilburg 2004). € 29,50
- J.C.M. van Stratum, *Bevolking in beweging 1750-1920. Historische demografie van Geldrop in economisch perspectief* (Tilburg 2004). € 39
- Truus Stevens, *'Over 100 jaar is alles voorbij.' Brieven uit de crisistijd, 1928-1936* (Tilburg 2005). € 29,50
- Caroline Boot en Sanny de Zoete, *Artistiek damast van Brabantse bodem 1900-1960. Ontwerpen van Chris Lebeau, André Vlaanderen, Jaap Gidding en tijdgenoten* (Tilburg 2005). € 22,50
- Hans van de Mortel, *Criminaliteit, rechtspleging en straf in het Hollandse drostambt Heusden, 1615-1714* (Tilburg 2005). € 29,50
- Henk Giebels en Frans Slits, *Georgius Macropedius 1487-1558. Leven en werken van een Brabantse humanist* (Tilburg 2005). € 29,50
- Hans Koopmanschap, red., *In Dongen stond een huis. De heerlijkheid Dongen in de Middeleeuwen* (Tilburg 2005). € 29,95
- Joks Janssen, *Vooruit denken en verwijlen. De (re)constructie van het platteland in Zuidoost-Brabant, 1920-2000* (Tilburg 2006). € 35
- Marcel van der Heijden, *Brabantse letteren. Letterkunde als spiegel van culturele emancipatie in Noord-Brabant 1796-ca.1970* (Tilburg 2006). € 29,50
- Ad van den Oord, *Voor het oog van het kerkvolk. Tilburgs volksklasse tussen klerikale normering en geleefde praktijk, 1927-1939* (Tilburg 2007). € 25
- Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007). € 29,50
- Lauran Toorians, *Zandloper. Geschiedenis en landschap van Nationaal Park De Loonse en Drunense Duinen en omgeving* (Tilburg 2008). € 19,50
- Gerda Godrie-van Gils, *Vrouwelijke vorming tussen Martha en Maria. Katholiek huishoudonderwijs in Noord-Brabant 1919-1968* (Tilburg 2008). € 29,50
- Jan de Kort, *De plaats van het geloof in het leven van Hendrik Albert van Dalsum (1868-1944). De worsteling van een liberaal katholiek met geloof en moderniteit* (Tilburg 2009). € 29,50
- Jette Janssen, *De deugd van broederschap. Sociaal kapitaal van gildebroeders in de Noord-Brabantse schuttersgilden, 1600-2000* (Tilburg 2009). € 29,50
- Valentine Wikaart, Hildo van Engen, Karel Leenders, Chris de Bont, Piet Martens, Ies Zonneveld en Hans Werther, *Nijet dan water ende wolcken. De onderzoekscommissie naar de aanwassen in de Verdroncken Waard (1521-1523)* (Tilburg 2009). € 39,50
- Frank C. Meijneke, *Op reis door de Meierij met Stephanus Hanewinkel. Voettochten en bespiegelingen van een dominee, 1789-1850* (Tilburg 2009). € 39,50
- Arnoud-Jan Bijsterveld, *Maakbaar erfgoed. Perspectieven op regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant* (Tilburg 2009). € 29,50
- Bram Noot, *Lezen met een roomse bril. Opvattingen over literatuuronderwijs in katholieke scholen 1868-1924* (Tilburg 2010). € 29,50
- Cecile van Eijden-Andriessen, *'Moralinezuur' en voorlichting. De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit 1937-1970* (Tilburg 2010). € 29,50

‘Moralinezuur’ en voorlichting

De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit 1937-1970

De Informatiedienst Inzake Lectuur, beter bekend als Idil, werd in 1937 opgericht. Uitgever Gerard Verbiest was mede-oprichter en jarenlang de spil van deze rooms-katholieke recensiedienst. Idil kwam tot stand op instigatie van de Nederlandsche Boekhandelaren- en Uitgeversvereniging ‘Sint Jan’ en de rooms-katholieke Bond van Openbare Leeszalen en Bibliotheken, die een oplossing zochten voor een nijpend lectuurprobleem. Katholieke uitgevers, boekhandelaren en bibliotheken vroegen zich af welke boeken zij met het oog op de strenge boekenwet konden uitgeven, verkopen en uitlenen. Zij vonden ook dat katholieken te weinig boeken lasen. Aan de oprichting van Idil lagen dus idealistische, pragmatische en emancipatorische motieven ten grondslag.

De idealist Gerard Verbiest voelde het als een apostolische missie: de emancipatie en bescherming van de katholieke lezer door middel van ‘voorlichting’ over het goede boek. Tegenstanders van deze visie – die vanaf de jaren vijftig luidkeels van zich lieten horen – noemden de voorlichtingspraktijken van Idil echter regelrechte censuur. Zij trokken ten strijde tegen de betutteling. Kortom, er waren ‘helpers’ en ‘tegenstanders’ van Idil, wat laat zien dat niet alle rooms-katholieke neuzen dezelfde kant op wezen.

Met deze dissertatie levert Cecile van Eijden-Andriessen een interessante bijdrage aan het historisch debat over het Nederlands katholicisme in de periode 1937-1970. Zij plaatst Idil in het bredere kader van het spanningsveld tussen katholieke normativiteit en de ‘strijd om de moderniteit’ in het tijdperk van verzuiling en beginnende ontzuiling. Daarnaast geeft zij een analyse van het Nederlandse katholieke literaire veld in die tijd. Idil beoordeelde lectuur op de katholieke moraal, bracht classificaties aan om de moraal en kwaliteit van literaire teksten voor de lezer te garanderen en onderhield nauwe relaties met katholieke uitgeverijen, boekhandelaren, bibliotheken en het onderwijsveld. De recensiedienst fungeerde dus als een spin in het web. Van Eijden presenteert ook enkele literaire casussen rondom romans van belangrijke Nederlandse auteurs, zoals Anna Blaman, Willem Frederik Hermans, Gerard Reve, Gerard Walschap, Simon Vestdijk en Hella Haasse. Hierin laat zij zien welke maatstaven door Idil werden aangelegd en hoe die in de loop der tijd verschoven.

